

**Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet**

NjEGOŠEVI DANI 6
– Zbornik radova –

Nikšić, Herceg Novi, 26 – 29. avgusta, 2015. godine

Nikšić, 2017.

Studijski program za crnogorski jezik
i južnoslovenske književnosti
Filološki fakultet Nikšić
Univerzitet Crne Gore

Uređivački odbor

Prof. dr TATJANA ĐURIŠIĆ BEČANOVIĆ (glavni i odgovorni
urednik)
Prof. dr RAJKA GLUŠICA
Dr NATAŠA JOVOVIĆ

Recenzenti

Prof. dr hab. BOGUSŁAW ZIELIŃSKI
Prof. dr VLADIMIR OSOLNIK
Prof. dr hab. LECH MIODYŃSKI
Prof. dr TATJANA ĐURIŠIĆ BEČANOVIĆ
Prof. dr IVO PRANJKOVIĆ
Prof. dr RAJKA GLUŠICA

NJEGOŠEVI DANI 6

MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

Nikšić, Herceg Novi, 26 – 29. avgusta, 2015. godine

Njegošev književno stvaralaštvo

**Poezija u južnoslovenskim književnostima i genološka
hibridizacija**

**Politički mehanizmi u socijalnoj praksi i njihova slika
u književnom tekstu**

Njegošev književnojezički izraz

Savremeni crnogorski jezik i drugi južnoslovenski jezici

Diskurs moći u teoriji i praksi

Za izdavača
Prof. dr Dragan Bogojević

Glavni i odgovorni urednik
Prof. dr Tatjana Đurišić Bečanović

Lektura i korektura
Dr Nataša Jovović

Korice
Slobodan Vukićević

Tehnička obrada
Vasko Milatović

Izdavač
Filološki fakultet Nikšić
Danila Bojovića bb.
www.ff.ac.me

Štampa

Tiraž
500

SADRŽAJ

POZDRAVNE RIJEČI

RANKO KRIVOKAPIĆ , <i>predsjednik Supštine Crne Gore</i>	11
PROF. DR HAV. BOGUSLAV ZIELINSKI , <i>predsjednik Naučnog savjeta</i>	13
PROF. DR RAJKA GLUŠICA , <i>Organizacioni odbor</i>	15
PROF. DR TATJANA BEČANOVIĆ , <i>predsjednik Organizacionog odbora</i>	19

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI I KULTURI

BOGUSLAW ZIELIŃSKI DRUGI NJEGOŠEV ŽIVOT	25
ГАБРИЈЕЛА ШУБЕРТ ПОСРЕДОВАЊЕ КУЛТУРНИХ СПЕЦИФИЧНОСТИ У ПРИЈЕВОДУ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА	41
TATJANA ĐURIŠIĆ-BEČANOVIĆ ILUSTRATIVNA CITATNOST NJEGOŠEVOG SPEVA LUČA MIKROKOZMA	51
Луси КАРАНИКОЛОВА-ЧОЧОРОВСКА „ПРОЛАЗНОСТ“ И „ВЕЧНОСТ“ У ЊЕГОШЕВОМ „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ“	65
SAVA ANĐELKOVIĆ ŽENE U SAVREMENOJ CRNOGORSKOJ DRAMSKOJ KNJIŽEVNOSTI I TEATRU	77
SANJIN KODRIĆ KAD ZAPOČINJE NOVIJA BOŠNJAČKA KNJIŽEVNOST?	85
VOJCEH ŠČEPANJSKI IZMEĐU JUGOSLAVIJE/CRNE GORE I POLJSKE, IZMEĐU NJEGOŠA I MICKJEVIČA – LJUBOMIR DURKOVIĆ JAKŠIĆ (1907–1997)	125
MAGDALENA REKŠĆ KULTURA U PROCESU IZGRADNJE KOLEKTIVNIH REPREZENTACIJA. NEKOLIKO NAPOMENA IZ BALKANSKOG PROSTORA.....	139

AIDA BAJRAKTAREVIĆ POETIČKE ODLIKE BOŠNJAČKE EPIKE NA PRIMJERU PJESAMA IZ ZBIRKE ESADA HADŽIOMERSPAHIĆA	153
OLGA VOJIČIĆ-KOMATINA MEĐURATNA LIRIKA JANKA ĐONOVIĆA	171
Милош М. ЂОРЂЕВИЋ ПЕСНИК КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА (РЕЦЕПЦИЈА ПОЕЗИЈЕ ЉУБИВОЈА РШУМОВИЋА КОД ДЕЦЕ И МЛАДИХ).....	195
BOGUMILA KANIEWSKA SLIKA PORODICE U SAVREMENOM POLJSKOM ROMANU NA OSNOVU MOTIVA IZABRANIH IZ ROMANA JUŽNIH SLOVENA	207
MURIS BAJRAMOVIĆ SAVREMENA BOŠNJAČKA POEZIJA	215
DIJANA HADŽIZUKIĆ POETSKI ELEMENTI U ROMANU <i>TUĐE GNIJEZDO</i> HUSEINA BAŠIĆA .	221
NAUKA O JEZIKU	
MARKO JESENŠEK JEZIČKA POLITIKA I JEZIČKO PLANIRANJE – SLOVENAČKA ISKUSTVA I CRNOGORSKE MOGUĆNOSTI	233
PAUL-LOUIS THOMAS PRETERITNA VREMENA U PREVODIMA BIBLIJE NA TLU BOSNE I HERCEGOVINE.....	247
MARINA KATNIĆ-BAKARŠIĆ METAFORE O EVROPI KAO SREDSTVO DISKURZIVNE KONSTRUKCIJE	261
VESNA POŽGAJ HADŽI, TATJANA BALAŽIĆ BULC JEZIČNA RESTANDARDIZACIJA I POLITIKA (na primjeru pravopisnih previranja u Hrvatskoj)	271
LADA BADURINA, IVO PRANJKOVIĆ PRAVOPIS U KONTEKSTU – KONTEKST U PRAVOPISU: O PRIMJERIMA U PRAVOPISIMA HRVATSKOGA I CRNOGORSKOGA JEZIKA	287
RAJKA GLUŠICA RJEŠENJA NEKIH LEKSIKOGRAFSKIH PROBLEMA U <i>RJEČNIKU</i> <i>CRNOGORSKOG NARODNOG I KNJIŽEVNOG JEZIKA</i> CANU	301

JELENA BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

TIPOVI EKSPRESIVNE LEKSIKE U GRAĐI ZA PRVI TOM
RJEČNIKA CRNOGORSKOG NARODNOG I KNJIŽEVNOG JEZIKA 317

DANIJELA RADOJEVIĆ

O SINTAKSIČKIM FIGURAMA DODAVANJA S POSEBNIM OSVRTOM
NA KUMULACIJU U JEZIKU MEĐURATNE PRIPOVJEDAČKE PROZE
MIHAILA LALIĆA 329

NATAŠA JOVOVIĆ

UPOTREBA INSTRUMENTALA U ROMANIMA MIHAILA LALIĆA 341

POZDRAVNE RIJEČI

RANKO KRIVOKAPIĆ,
PREDSJEDNIK SUPŠTINE CRNE GORE

Crna Gora ne živi Njegoševe dane, nego Njegoševu epohu i da nije bilo Njegoševe Crne Gore ne bi bilo ni ove savremene, a podjele "koje su nam izvana nametnute vremenom će nestajati".

Više od vijek i po neke je taj Njegoš oplemenjivao, neki su ga zloupotrebljavali, ali ta epoha traje u Crnoj Gori. Na sreću vazda je bilo više onih koje je Njegoš oplemenio, nego onih koji su ga zloupotrebljavali. Za mene Njegoš nikada nije bio jedan Petar. Za mene su u Njegoša postojala dva Petra - Petar I i Petar II. Obojica su bili oni koji su postavili temelje savremene Crne Gore, evropske Crne Gore u vremenu kada su je stvarali i vodili. I ako je Isus, a jeste, Petru rekao - ti si stijena na kojoj ću napraviti hrišćansku crkvu, onda su njih dvojica stijene na kojima je napravljena savremena Crna Gora. Ne manje bolno i teško nego što se pravila Isusova crkva, ali nadam se i ne manje trajno nego što traje ta crkva.

U Crnoj Gori ljubav prema slobodi nije bila manja od ljubavi prema mudrosti, niti je "poetika oružja bila manja od poetike lirike", a Njegoš je sve to uspio da uhvati i ugradi u svom umjetničkom iskazu.

Stalno nam treba Njegoš ili njegoši da bi nam dali snagu da dobro ipak pobjeđuje i da budućnosti ima. Crnogorci su, vjerovatno od svih južnoslovenskih naroda imali više potrebu da svoj identitet iskažu kroz ime jezika, ali su i u Novom Sadu odustali da na srpsko-hrvatski dodaju i ono crnogorski. Moram priznati i kada smo pisali crnogorski Ustav bio sam spreman da taj jezik nazovemo južnoslovenskim ali nijesu htjeli, pa sam ga morao zvati onako kako jeste – crnogorski.

Iako u Crnoj Gori, kako svi zbore istim jezikom nikako da se dogovore kako da taj jezik zovemo, što je ne samo sudbina potrebe za identitetom, već i sudbina nedovoljne mudrosti da se povežemo i da na taj način "jače i sigurnije trajemo u vremenu".

PROF. DR HAB. **BOGUSLAV ZIELINSKI**,
PREDSJEDNIK NAUČNOG SAVJETA MEĐUNARODNOG
SLAVISTIČKOG SKUPA *NJEGOŠEVI DANI*

Međunarodni slavistički skup *Njegoševi dani*, svojim višegodišnjim doprinosom na području montenegrizike i južne slavistike uopšte, predstavlja najznačajniju naučnu, ali i kulturnu manifestaciju u Crnoj Gori. Stalnim učešćem istaknutih naučnika iz najznačajnijih evropskih slavističkih centara pokazao je da je njegova vrijednost prevazišla vezanost za jedno podneblje i da se crnogorski jezik, književnost i kultura, u skladu sa savremenim književnim i jezičkim pristupima i metodologijom, izučavaju i van granica Crne Gore. To je potvrdila i 2013. godina posvećena liku i djelu Petra II Petrovića Njegoša, koja je proslavila dvjesta godina od rođenja najslavnijeg crnogorskog i južnoslovenskog pjesnika, dostojanstveno – naučnim doprinosom, brojnim izdanjima, priložima, svečanostima i gostovanjima profesorica sa Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti na prestižnom skupu na Sorboni, kao i na Univerzitetima u Ljubljani i Novom Sadu.

Treba naglasiti da je ovaj naučni skup na ukupno 2 679 stranica dao 171 vrijedan naučni rad, od kojih 101 pripada nauci o književnosti, 54 nauci o jeziku, a 11 istoriografiji. *Zbornik sa Prvih Njegoševih dana* održanih 2008. godine ima 23 rada koji se bave temama kao što su Njegoš i intertekstualna komunikacija s njegovim djelom, književnost i simboli i 12 radova koji se bave pitanjem standardnih jezika u okviru štokavskog sistema. *Zbornik sa Drugih Njegoševih dana* održanih 2009. godine sadrži 17 radova koji se bave Njegoševim književnim stvaralaštvom, ali i modelima i inkarnacijama dijaboličkog principa u književnim tekstovima i kulturama južnoslovenskih socijalnih zajednica; 13 radova o Njegoševom jeziku i južnoslovenskim jezicima u Njegoševo doba, kao i o savremenom crnogorskom jeziku i drugim južnoslovenskim jezicima. Takođe u ovom izdanju nalazi se i 5 radova koji proučavaju Njegoševu političku misao i nacionalnu ideologiju, i balkanske nacionalizme XX vijeka. *Zbornik radova sa Trećih Njegoševih dana* koji su održani 2010. godine sadrži 19 književnih radova koji pored već tradicionalnih tema o Njegošu izučavaju i ideološke kodove u književnom tekstu, 12 radova o Njegoševom i savremenom jeziku i 5 radova čije su teme Njegoš u istoriografiji i Istoriografija i politika. *Zbornik radova sa Njegoševih dana 4* održanih

2011. godine ima 23 rada iz oblasti nauke o književnosti, čija je dominantna tema svakako Njegoš, kao i književni tekst i identitet, dok se 8 radova bavi Njegoševim jezikom i (re)standardizacijskim procesima u crnogorskom i drugim južnoslovenskim jezicima, 4 rada proučavaju istorijske teme vezane za period Njegoševe vladavine, ali i jugoslovenske ratove 1991–1995. *Zbornik radova sa Petih Njegoševih dana* koji su održani 2013. godine sadrži 19 radova iz nauke o književnosti od kojih je 11 posvećeno Njegoševom književnom djelu, zatim 9 jezičkih radova, od kojih tri izučavaju upravo Njegošev jezik i dva rada iz istoriografije. Osim toga, *Pete Njegoševe dane* obilježilo je i objavljivanje posebnog izdanja *Zbornika*, pod naslovom – *Njegošu u čast*, koji sadrži 40 referata sa Njegoševih dana 1, 2, 3. i 4, od kojih se 19 bavi izučavanjem Njegoševog pjesništva i poetike, a 21 intertekstualnošću i komparativnim izučavanjima Njegoševog djela.

Ovaj impozantan rezultat *Njegoševih dana* omogućio je i opravdao formiranje Naučnog savjeta čiji su članovi: akademik Slobodan Grubačić iz Beograda, prof. dr hab. Robert Hodel iz Hamburga, akademik Svein Mønnesland iz Osla, prof. dr Vladimir Osolnik iz Ljubljane, prof. dr Gabriella Schubert iz Jene, prof. dr Paul-Louis Thomas iz Pariza i prof. dr hab. Bogusław Zieliński iz Poznania.

Kao što se iz navedenog može vidjeti, *Njegoševi dani* su afirmisali montenegriziku kao najmlađu slavističku granu na međunarodnoj naučnoj sceni, a komparativna izučavanja omogućavaju uključivanje crnogorske književnosti u širi slovenski kanon. Članovi Naučnog savjeta očekuju od državnih institucija aktivniji angažman kad je promovisanje crnogorskog jezika, književnosti i kulture u pitanju. To je neophodno jer se preko lektorata, koje bi osnivala država, mogu promovisati crnogorske kulturne vrijednosti, a pri tom bi se i veliki broj stranih studenata i naučnika podstakao na izučavanje crnogorske tekstualnosti i semiotičkog prostora.

Dakle, zahvaljujući *Njegoševim danima* montenegrizika stoji na čvrstim temeljima koji su postavljeni na Studijskom programu za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta Crne Gore. Stoga će i članovi Naučnog savjeta u budućnosti biti velika podrška ovom Skupu koji će nastaviti i proširiti svoju djelatnost – postati institucija, čiji je primarni cilj promovisanje Njegoševog stvaralaštva, crnogorskog jezika, književnosti i kulture, kao i izgradnja dijaloških mostova ka svim južnoslovenskim i slovenskim kulturama.

PROF. DR **RAJKA GLUŠICA**,
ORGANIZACIONI ODBOR *NJEGOŠEVIH DANA*

Poštovani predsjedniče Skupštine Crne Gore, uvažene kolegice i kolege, dragi gosti,

Imam izuzetnu čast da vas u ime Instituta za jezik i književnost Filozofskog fakulteta, u ime Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti i u ime Organizacionog odbora *Njegoševih dana* pozdravim i poželim vam dobrodošlicu na svečano otvaranje Šestog međunarodnog slavističkog skupa *Njegoševi dani*.

O *Njegoševim danima* nakon riječi profesora Boguslava Zielinskog sa Univerziteta Adama Mickijevića iz Poznania izgovorenih maločas i juče gostujući na televiziji, ne treba prozboriti ni riječ više. Posebno što je to objektivni, kritički pogled sa strane kakav nam je uvijek potreban da bismo se dobro procijenili i utemeljili u istini. Izuzetno je prijatno čuti ovakve javno izrečene kvalifikacije i ocjene, naročito što mi iz Organizacionog odbora *Njegoševih dana* nijesmo navikle da nas u Crnoj Gori baš hvale, naprotiv. Iako mi dobro znamo, da što se tiče nauke o jeziku i književnosti, radimo ono što je najbolje za naše društvo i akademsku zajednicu, nailazimo najčešće na opstrukcije i nerazumijevanje, zato smo veoma zahvalne onim malobrojnim i izuzetnim koji nam pružaju podršku.

Ipak iskoristiću priliku i reći nekoliko riječi o *Njegoševim danima*. Prvi su održani na Cetinju 2008. iste godine kada smo osnovali Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti. Misija i jednog i drugog je promovisanje i naučno utemeljena interpretacije Njegoševog stvaralaštva, crnogorske i drugih južnoslovenskih književnosti, jezika i kultura. I do ovog skupa koji večeras otvaramo, održali smo ih pet.

Posebno smo ponosni na Peti naučni skup *Njegoševi dani* kojim smo obilježili Njegoševih 200 godina od rođenja 2013. godine i pokazali Crnoj Gori kako se proslavlja najznačajniji jubilej u crnogorskoj književnosti u kulturi i to sa malim novcem, ali velikim radom, entuzijazmom i znanjem. Nama je čitava 2013. kako smo je prozvali *Godina Njegoša* bila je ispunjena aktivnostima posvećenim najvećem crnogorskom i južnoslovenskom pjesniku i njegovom djelu. Na Ljubljanskom Filozofskom fakultetu sa kolegama sa Odsjeka za slavistiku organizovale smo dvodnevni *Simpozijum o Njegošu* i

predavanje u Ministarstvu kulture Slovenije. U Novom Sadu, na dva univerziteta, Filozofskom fakultetu i Fakultetu za pravne i poslovne studije, kao i u Pokrajinskom zavodu za kulturu održale seriju predavanja o Njegoševom djelu. U Parizu na čuvenoj Sorboni učestvovala smo sa tri referata na naučnom skupu posvećenom Njegoševom jubileju i kao krunu svega organizovali Peti međunarodni slavistički skup *Njegoševi dani* u Nikšiću na koji je učešće prijavilo 56 slavista sa skoro svih slavističkih katedara Evrope i regiona. Štampali smo dva zbornika radova posvećenih Njegošu, jedan sa Četvrtog naučnog skupa *Njegoševi dani* sa 35 naučnih radova, a drugi zbornik radova *Njegošu u čast* sa 40 radova samo o Njegošu. Pripremili za štampu i objavili na sajtu Fakulteta deseti broj nove serije časopisa *Riječ* koji je kompletan posvećen Njegoševom životu i djelu (14 naučnih radova, 4 prikaza knjiga i zbornika o Njegošu i 5 prikaza manifestacija i događaja organizovanih u okviru proslave 200 godina od Njegoševog rođenja). Organizovali smo i brojne kulturne programe i predavanja u Crnoj Gori, sve u okviru programa dogovorenog na Studijskom programu za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti i nazvanog *2013 - Godina Njegoša*.

Jedan ciklus je završen, prvih pet skupova *Njegoševi dani* posvećeni velikom Njegoševom jubileju dali su veliki doprinos njeošologiji, montenegristici i slavistici. Sa preko 170 naučnih radova, tj. novih bibliografskih jedinica obogaćene su pomenute naučne oblasti. Opet je "učena Evropa" kroz *Njegoševe dane* okrenula svoje oči ka Crnoj Gori, njenoj književnosti, kulturi i jeziku, a Crna Gora i njena nauka su se u slavističkom svijetu afirmisale i kao uspješni organizatori i kratori jedne prestižne naučne i kulturne manifestacije.

Šestim *Njegoševim danima* počinjemo novi ciklus, nadamo se još uspješniji od prethodnog, uprkos domaćim neprilikama. Da će tako biti potvrđuju nam eminentni učesnici, koji se, na naše veliko zadovoljstvo, naučnom skupu *Njegoševi dani* odazivaju iz skoro svih evropskih zemalja i sa poznatih slavističkih katedara i instituta. Oni svojim učešćem daju našem skupu prestižni karakter i istinski međunarodni značaj. Tako i ove godine na Šestim *Njegoševim danima* učestvuje 39 naučnika iz 14 zemalja Evrope koji su svoje referate pisali u okviru ponuđenih tema iz nauke o književnosti i kulturi: Njegoševo književno stvaralaštvo; Poezija u južnoslovenskim književnostima i genološka hibridizacija; Politički mehanizmi u socijalnoj praksi i njihova slika u književnom tekstu; a iz nauke o jeziku na teme: Njegošev književnojezički izraz; Savremeni crnogorski jezik i drugi južnoslovenski jezici i Diskurs moći u teoriji i praksi.

U okviru kulturnog dijela programa na ovogodišnjim *Njegoševim danima* pripremili smo koncert klasične gitare koji će večeras izvesti duo sjajnih crnogorskih muzičara Srđan Bulatović i Darko Nikčević i četiri književne večeri. Najveći živi crnogorski književnik Jevrem Brković predstaviće se publici i učesnicima *Njegoševih dana* stihovima i besjedom na temu: *Pjesnikov dijalog s Njegošem*. Ostale tri književne večeri posvećene su trojici značajnih, savremenih i nagrađivanih srpskih pjesnika: Dušku Novakoviću, Draganu Jovanoviću Danilovu i Zoranu Bognaru čiji će stihovi, sigurni smo, oplemeniti i nadahnuti prisutne. Programi će se realizovati u Nikšiću i Herceg Novom.

Nakon ovih kratkih informacija o programu ovogodišnjih *Njegoševih dana*, ostaje mi da iskažem zahvalnost na podršci gospodinu Ranku Krivokapiću predsjedniku Skupštine Crne Gore i našem velikom književniku i prijatelju Jevremu Brkoviću, kao i svima onima koji su na bilo koji način pomogli uspješnoj organizaciji ovog najznačajnijeg naučnog skupa u Crnoj Gori u oblasti jezika, književnosti i kulture. Hvala nikšićkoj publici i medijima što vjerno prate naše programe, hvala saradnicima koji su sa nama podijelili teret organizacije, a najviše našim kolegama slavistima na naučnim radovima i priložima koji ostaju u zbornicima radova kao svjedočanstvo za budućnost.

U nadi da će *Njegoševi dani* biti sve bolji i dugo trajati uprkos teškoćama, Šestom međunarodnom skupu *Njegoševi dani* želim uspješan i plodotvoran rad, a svim učesnicima i gostima prijatan boravak u Nikšiću i Herceg Novom.

Dame i gospodo, uvažene kolegice i kolege,

Uprkos brojnim dobroželateljima, koji su strasno prizivali kišu da padne teška, potopska po *Njegoševim danima*, evo nas opet, po šesti put da zborimo o Njegošu i o nama – u ovom prekrasnom prostoru koji dugujemo najznačajnijem crnogorskom filantropu Čanu Koprivici, u najboljoj muzičkoj školi u Crnoj Gori, zahvaljujući direktorki gospođi Vjeri Vuković, mojoj dragoj profesorki, kojoj se najtoplije zahvaljujem na podršci. Ovogodišnje *Njegoševe dane* posvećujemo najuzvišenijoj delatnosti duha – poeziji, svojevrsnoj sintaksi pobune, na kojoj su zasnovani svi Njegoševi tekstovi.

O pesnicima kruži priča da su potomci palih anđela, duhova postalih iz vatre, koji lebde između neba, zemlje i pakla, nigde ne nalazeći svoj smiraj. Sa nama je večeras pet palih anđela: Njegoš, iz koga sve proističe i u koga se sve vraća, Jevrem, čiji polemički duh uznemirava čak i mirne vode beskraj, Duško Novaković, čija je pesnička stvarnost bolnija od metafizike, Danilov, od čijeg verbalnog vrtoga bogovi padaju na teme i Bognar, čiji paradoks remeti i najstabilnije ideologeme zen filozofije.

Svoj individualni frazeološki idiom gradimo od tuđeg teksta, od reči kojima se služe svi, i preci i potomci, i bližnji naši i krvnici, pa šta je to što odvaja jezik našeg bića i čini ga posebnim. To je sintaksa, način na koji udružujete reči, izazivate među njima rat, strast ili ledenu ravnodušnost. I dok vaše reči ratuju u paradoksalnoj potrazi za smislom, vaš jezik u tuđim ušima ponovo postaje tuđ, podređuje se tuđoj sintaksi; ako je to partijska sintaksa, pokušaće da slomi vašu potrebu da ispravljate krive Drine, da zidate mostove od reči, da rušite mitove, opet, samo rečima. Je li to moćno oružje? Da li je znak postao moćniji od referenta, od stvari na koju upućuje? *Ubi me prejaka reč* – ako može da ubija, a jedno astralno biće reče da može, onda se treba čuvati snage položene u krhkost znakova. I snage onih koji znakove ispisuju po svojoj a ne po tuđoj sintaksi. Sintaksa je DNK duha, astralna shema po kojoj se ispisuje Velika Poslanica bića, upućena njemu samom, jedinom Bogu koji nam je poznat i koji stvara sebe ex nihilo, ni iz čega. Oteti Sebe Ništavilu, *to je dužnost ljudska najsvetija*. Između bića i sveta divan most – flauta-kičma, sva od neizrecive lepote verbalnog! Hvala pesnicima. Braniti se od zla rečima i nanositi zlo

rečima, to je pesnička privilegija. Reči-strele samo najbolji odapinju u večnost. Njegoševe strele ranjavaju naš trenutak; onima koji ga ne razumeju, otvoriće ranu; za one koji zbore njegovim jezikom biće lijek, lijek za palog anđela, usnulog u svakome od nas, eliksir koji obnavlja našu pobunu.

Nema nacionalističkog sečiva dovoljno oštrog da iskasapi Njegošev uzvišeni stih; on se brani lepotom, metafizičkom, i *tajnim znakovima duha*, rekao bi Risto Ratković. Uzalud ga nazivaju genocidnim, on ostaje uzvišen, jer niko nije tako moćno pevao o paradoksu okovanog bića i njegovoj žudnji za slobodom, koja izgleda leži s one strane prostora i vremena. Ovo *izabrano božje tvorenije* jednima treba da zazidaju svoj identitet, drugima pak da im ga ugrozi, ali u oba slučaja domoljubna terapeutika za sve tipove identitetskih frustracija propisuje Njegoša, u ogromnim količinama, na pun stomak i praznu glavu.

Onima koji se ne mogu ukalupiti u mengele partijske sintakse, preostaje samo sintaksa pobune, maestralno prikazana u *Luči mikrokozma*:

*Neće nigda Satanina duša
umnožavat slavu protivnika;
neće nigda Satanina usta
pohvale mu slova izglasiti.*

Čitajmo Njegoša da bismo naučili kako da se bunimo, kako da oslobađamo svoje biće, kako da osvajamo svoju sintaksu. Ono što je u nama najdublje, zvezdano, uči nas da se bunimo, da stremimo visinama; ono što je savršeno, kao naš san o slobodi, uči nas da se nadamo.

Među finim narodom vazda ima špijuna, ja im kažem: sklopite svoje uši večeres jer ću govoriti samo o lepoti i metafizici, tu posla za vas nema. Svaka sličnost sa stvarnim licima i događajima potpuno je slučajna. Elem, s ove strane prostora i vremena, postoji biće koje se zove Gospodar, to je arhetip stvoren po obličju božjemu, kao uostalom i svako od nas. Pa po čemu je taj Gospodar poseban, zapitaćete se. Po tome što je poverovao u svoju neprolaznost – to je njegova sudbinska greška.

Mitologija pada utkana je u Njegoševu *Luču mikrokozma*, gde on peva o pobuni, o padu anđela tako veličanstveno da remeti granicu između dobra i zla, svetlosti i tame, jer Bog – surovi kontrolor univerzuma, oteo se kontroli i nije ispao baš tako dobar: *Zakoni su opštega poretka*

moj amanet a život prirode;

*da ih počnu svi mirovi rušit,
moja bi se silna na njih ruka
oružala s užasnijem gnjevom...*

Zvuči poznato, zar ne?! Samo što je ovo makrokosmička deratizacija! Strašan je gnev Božji, ali Bog je samo jedan i večan, gospodari su pak deformisana kopija nebeskog principa svetlosti u truleži i mraku ovozemaljskog hronotopa, stoga skloni padu! Po zakonima i logici večnosti, Gospodar mora pasti, a biće se mora buniti! Tako je dobri Bog uredio ovaj svet, a ko smo mi da se protivimo njegovoj svetoj volji. Taj *gorđi vladac neba* od astralne svetlosti je satkan i po metafizičkoj logici uređen, njega blato i glib ne dotiču, on je čista tvorevina duha, naša najfatalnija izmišljotina. Gospodar je pak od krvi i mesa, a pokušava da se ponaša po logici večnosti. Međutim, njegova sintaksa nije sintaksa večnog, već prolaznog! Jer Bog je sav izmišljen, a Gospodar samo delimično, u njegovoj osnovi je krv i meso, sklono truljenju i prolaznosti, nema metafizičkog štita, mit je aktivan samo spolja, partija ga oblaže pričama o moći. Taj krhki omotač ispredaju članovi, podobni poslušni, ljigavi od nagrada, skliska je njihova istina o večnosti, i teško njemu ako u nju poveruje. Baš u tom trenu kad se previše približi Bogu, on pada. Sagori ga astralna svetlost arhetipa, meso nije hrana za večnost već za crve, u tom dodiru sa božanskim, Gospodar umire. Pojede ga ono što je jače, metafizika, astralna sintaksa, koju on ne poznaje – jer slab duh voli da vlada drugima, a jak sobom! Gospodar mora pasti – tako kaže neumoljiva logika kruga, a u iščekivanju njegovog pada, treba pričati o lepoti i najsublimnijem njenom obliku – poeziji.

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI
I
KULTURI

Bogusław ZIELIŃSKI

Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

zielbog@amu.edu.pl

DRUGI NJEGOŠEV ŽIVOT

Наш највећи песник оставио је за вечити спомен међу
нама – две своје светиње:
бесмртна дела и бесмртни гроб.

Trifun Đukić, pismo u „Danas” dana 08.11.1961.

Metaforički naslov ovog teksta ukazuje na njegovu temu, tj. Njegošev mauzolej na Lovčenu, po projektu Ivana Meštrovića, smešten na mestu Kapele koju je podigao Njegoš 1845. godine i koja je bila namenjena mestu njegove sahrane. Njegošev mauzolej je neobično interesantno tanatotopografsko mesto kako zbog arhitekture objekta, kulturnog konteksta lokalizacije objekta, kao i zbog izuzetnih simboličkih, kulturnih i geografskih vrednosti Lovčena.

Kapela i Mauzolej se po prirodi stvari nalaze između prostora života i prostora smrti. Verski i hrišćanski diskurs Njegoševe smrti, oličen u njegovoj sahrani u Kapeli, zamenio je Mauzolej diskursom desakralizovane smrti, ali prikrivane različitim književnim, umetničkim, filozofskim i nacionalno-tvoračkim kontekstom, koji eksponira Njegoševu ulogu u formiranju savremene nacionalne i kulturne svesti Crne Gore. Kult pokojnog Njegoša pretvara prostor Mauzoleja u kult junaka, a zbog patriotskih stavova „nacionalna smrt” zaposeda „hrišćansku smrt”. Njegoš, kao i mnoge druge istaknute ličnosti, nakon smrti predstavlja simbol političkog poretka, vodeći „posmrtni politički život u službi narodu”. Mauzolej institucionalizuje Njegoša u procesu kreiranja posmrtnog redefinisanja njegove pozicije i značaja kao državnika, pisca i mislioca koji treba da integriše zajednicu. Mauzolej počinje da funkcioniše u prostoru popularne kulture, demokratizujući Njegošev lik i delo, šireći edukativni i didaktički opseg te tradicije i povezujući supstancijalnost naroda s mistikom i simbolikom desakralizovanog Lovčena.

Ključne riječi: Njegoš, Njegošev mauzolej na Lovčenu, Kapela svetoga Petra.

Metaforički naslov ovog teksta ukazuje na njegovu temu, tj. Njegošev mauzolej na Lovčenu, po projektu Ivana Meštrovića, smešten na mestu Kapele koju je podigao Njegoš 1845, (ili 1846), godine koja je bila namenjena mestu njegove sahrane. Kako pristalice, tako i protivnici tog objekta tretirali su Mauzolej kao simboličku reprezentaciju prisustva vladike, pisca, filozofa i državnika u društvenom, kulturnom i političkom životu Crne Gore, Srbije, pa i Jugoslavije. Ostvarenje tog poduhvata trajalo je do 1974. godine. Rezolucija Vlade Republike Crne Gore doneta je 1952. i prva pisma

vlasti Crne Gore Ivanu Meštroviću upućena su iste, a do otvaranja Mauzoleja došlo je 1974. godine. Višegodišnji period realizacije kontroverznog projekta podelio je stanovništvo Crne Gore i do danas je element polemike i sporova.¹ Njegoš na simbolički način još uvek živi u stvarnom Mauzoleju i Kapeli koje više nema na Lovćenu.

Njegošev mauzolej može biti predmet različitih istraživanja: istorijskih, pravnih, socioloških i kulturnih. Autor ovog teksta odabrao je kulturološku perspektivu koja obuhvata semantiku i simboliku nekropole i

---

¹ „PODGORICA – Zahtev mitropolita Srpske pravoslavne crkve (SPC) u Crnoj Gori Amfilohija da se obnovi Kapela na Lovćenu, u kojoj su nekada bile kosti Petra II Petrovića Njegoša, izazvao je različite reakcije u Crnoj Gori, posebno među političkim strankama. Visoki funkcioner crnogorske vladajuće Demokratske partije socijalista Miodrag Vuković je takav zahtev ocenio kao „perfidnu igru” Mitropolije SPC u Crnoj Gori. Po rečima Vukovića, ako bi taj zahtev bio prihvaćen, na taj način bi SPC u Crnoj Gori pravno ozakonila svoje postojanje, jer sada u toj državi nije registrovana. Obnova Kapele bi, prema Vukovićevom objašnjenju, mogla stvoriti i drugi problem. Ako bi kapela bila postavljena na Lovćenu, onda bi se verovatno tražilo da se u njoj pohrane Njegoševi posmrtni ostaci. Tada bi se, kako je Vuković rekao, postavilo pitanje – a šta će onda Mauzolej na Lovćenu. Opoziciona Nova srpska demokratija, kako je danas preneo list Pobjeda, traži da se Kapela na Lovćenu obnovi po projektu iz 1925. godine, koji je naručio tadašnji kralj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Aleksandar Karađorđević. Lider novoosnovane stranke Pravedna Crna Gora, Rade Bojović, kazao je da je za tu partiju „apsolutno neprihvatljiv” predlog da se na Lovćenu obnovi Kapela. Crnogorska pravoslavna crkva je ocenila da je Amfilohijev zahtev „nastavak njegove stalne političke akcije širenja i dominacije svetosavlja i velikosrpstva, radi negacije i likvidacije Crne Gore, Crnogoraca i CPC”. Zahtev za obnovu Kapele na Lovćenu izneo je nedavno mitropolit SPC u Crnoj Gori Amfilohije, koji je, na jednoj liturgiji u mestu Prčanj kod Kotora, rekao da je o tome razgovarao sa predsednikom Crne Gore, Filipom Vujanovićem. Kabinet crnogorskog predsednika je istog dana, međutim, saopštio da je Vujanović rekao Amfilohiju da je to u nadležnosti Vlade Crne Gore. Zvanični portparol crnogorske vlade, Anđela Čelebić, u ponedeljak je rekla da će vlada razmotriti sve inicijative koje se tiču 200. godišnjice rođenja Petra II Petrovića Njegoša. Istoričar Zvezdan Folić je u današnjem broju *Pobede* podsetio na istorijat Kapele na Lovćenu. Prvu kapelicu na Lovćenu podigao je sam Petrar II Petrović Njegoš, kao spomenik njegovom stricu i duhovnom i državnom prethodniku Petru I Petroviću Njegošu, odnosno, Svetom Petru Cetinjskom. Sam Njegoš je ostavio zavet da bude sahranjen u toj kapeli, što je i učinjeno, 1855. godine, četiri godine nakon što je umro slavni vladika, pesnik i crnogorski državnik. Prema objašnjenju Folića, tek sahranom Njegoša u kapeli, to je postala i grobnica. Kapela nije bila sakralni objekat i nikad nije osveštana. „Bila je to Njegoševa zadužbina, a ne svojina crkve”, kazao je Folić. Kapelu na Lovćenu su 1916. godine delimično oštetili Austrougari. Njegoševi posmrtni ostaci tada su preneti na Cetinje, u Cetinjski manastir. Godine 1923. kralj Aleksandar je odlučio da na Lovćenu podigne novi spomenik, koji je, kako Folić navodi, trebalo da glorifikuje njegovu dinastiju i posluži mu za jaču centralizaciju moći u Crnoj Gori. Kralj Aleksandar, tvrdi Folić, podizanjem Kapele na Lovćenu nije podigao spomenik Njegošu nego je to bila kapela posvećena Svetom Đorđu, krsnoj slavi Karađorđevića. Komunistička vlast u Crnoj Gori je 1974. godine otvorila Mauzolej Njegošu na Lovćenu, a stara kapela je srušena. Njeno kamenje je obeleženo i pohranjeno u podnožju Lovćena, sa idejom da se na drugom mestu obnovi kapela. Podizanje Mauzoleja naišlo je na protivljenje Srpske pravoslavne crkve, ali najviše otpora tom poduhvatu pružili su akademsko-književni krugovi u Beogradu. Srpska pravoslavna crkva nikad se nije pomirila sa podizanjem Mauzoleja Njegošu na Lovćenu. Poseban razlog za protivljenje bila je i činjenica da je Njegošev Mauzolej izgrađen po projektu vajara Ivana Meštrovića”. <http://vesti.krstarica.com/region/razliciti-stavovi-o-obnovi-kapele-na-lovcenu/>

tanatotopografije koja ispituje lokalizaciju simbolâ koji obeležavaju smrt u geografskom prostoru.² Posmatran iz te perspektive Njegošev mauzolej je neobično interesantno tanatotopografsko mesto kako zbog arhitekture objekta, kulturnog konteksta lokalizacije objekta, kao i zbog izuzetnih simboličkih, kulturnih i geografskih vrednosti Lovćena.

Ovde nema dovoljno mesta kako bi se, makar i ukratko, prezentovala opširna bibliografija o Njegošu i njegovom stvaralaštvu. Međutim, treba ipak ukazati na bibliografske pozicije koje su vezane za odabranu istraživačku perspektivu ovog teksta. Od neobičnog značaja je antologija *Sumrak Lovćena*, (fototipsko izdanje časopisa „Umetnost”, br. 27/28, Beograd 1971) u kojoj su prikupljene arhivalije o izgradnji Mauzoleja, uključujući korespondenciju vlasti Crne Gore sa Meštovićem, kopiju dokumentacije raznih ureda*, kao i opširnu dokumentaciju polemika iz štampe tokom niza godina, kao i s tim povezane književne reakcije.³ Monografija Ljubomira Durkovića-Jakšića, *Srbijanska štampa o Njegoševoj smrti i Crnoj Gori*⁴ i Vladimira T. Jokanovića (Bolest i smrt Njegoševa)⁵ kontekstno je povezana sa ovim radom. Od velike pomoći bila je opširna bibliografija vezana za dva istraživačka polja: simbolike i kulture smrti⁶ i radova iz oblasti sepulkralne umetnosti⁷ i tanatoturizma.⁸

Spomenik je simboličko mesto, a na osnovu povoda njegovog podizanja može se ukazati na mehanizam stvaranja naroda i političke legitimizacije. Spomenik je uvek izazov za arhitekte i umetnike, jer je simbol i komemoriranje osobe ili dela povezan s reinterpretiranjem prošlosti i

---

²Matykowski R., Dura M., *Tanatotopografia pamięci w przestrzeni publicznej Poznania* [u:], Słodczyk A., Dembicka-Niemiec (red), 2010, *Funkcje miast jako czynnik kształtowania przestrzeni miejskiej*, „Studia Miejskie” 2, Opole, str. 87–94.

³*Sumrak Lovćena. Dokumenti i prilozi o sudbini Njegoševe kapele na Lovćenu 1845 – 1971.* 1845–1971. Beograd 1989. Fototipsko izdanje časopisa „Umetnost”, br. 27/28, jul-decembar 1971. Glavni urednik Lazar Trifunović.

⁴Ljubomir Durković-Jakšić, *Srbijanska štampa o Njegoševoj smrti i Crnoj Gori (1833–1851)*. Beograd 1951.

⁵Vladimir T. Jokanović, *Bolest i smrt Njegoševa. Povodom stopeđestogodišnjice smrti Petra II Petrovića Njegoša*. Novi Sad 2001. Up. takođe Bojan Jovanović, *Srpska knjiga umrlih*. Tanatologike I. Novi Sad 2002. Pitanja fizičke antropologije Njegoša razmatra rad Božine M. Ivanovića pod naslovom *Njegoš. Antropološki atlas*. Podgorica 2002.

⁶Michael Vovelle, *Śmierć w cywilizacji Zachodu. Od roku 1300 po współczesność*. Przekład Tomasz Swoboda oraz Maryna Ochab, Magdalena Sawiczewska-Lorkowska, Diana Senczyszyn. Słowo/ Obraz/Terytoria. Gdańsk 2004; Edkins, Jenny. *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press 2003; Huyssen, Andreas, *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press 2003; Lisa E. Moore, (Re) *Covering the Past, Remembering Trauma: the Politics of Commemoration at Sites of Atrocity*. „Journal of Public and International Affairs”, 20, January 2009.

⁷Ewa Grzęda, *Będziesz z chlubą wskazywać synów twoich groby. Mitologizacja mogil bohaterów literaturze i kulturze polskiej lat 1795–1863*. Wrocław 2011; Jarosław Jarzewicz, *Świątynia pamięci. O kościele-mauzoleum Raczyńskich w Rogalinie*. Muzeum Narodowe w Poznaniu. Poznań, 2005; *Memorials. On Display: New Essays in Cultural Studies*. Eds. A. Smith and Wevers. Wellington: Victoria University Press 2004.

⁸Sławoj Tanaś, *Tanatoturystyka. Od przestrzeni śmierci do przestrzeni turystycznej*. Łódź 2013.

ukazivanjem na autora i vreme kada je spomenik nastao.⁹ Konceptija imaginarnih zajednica obuhvata i spomenike kojima pobednici stvaraju mehanizam kreiranja novog naroda, konstruišu naraciju slike prošlosti u kojoj se narodi ogledaju. Anderson kaže da zemlje, za razliku od osoba, proizvode i šire veći opseg naracija koje obuhvataju biografiju naroda, a nju čine sudbine istaknutih pojedinaca, smrt mučenika, ubistva, egzekucije i ratovi.¹⁰

Kako je to bilo?

Istorijski tok događaja trebalo bi predstaviti u glavnim crtama.

Njegoš je preminuo 19. oktobra 1851. god. na Cetinju, ali zbog loših atmosferskih uslova nije sahranjen u Crkvi sv. Petra Cetinjskog na vrhu Lovćena, koju je odredio za mesto svoje sahrane, nego je 21. oktobra privremeno sahranjen u Cetinjskom manastiru. Dana 27. avgusta 1855. god. posmrtni ostaci Petra II Petrovića Njegoša prenešeni su iz cetinjskog hrama u Crkvu sv. Petra. Austrijanci su 12. avgusta 1916. godine, tj. za vreme I svetskog rata, preneli Njegoševe ostatke nazad u Cetinjski manastir, a Kapelu na Lovćenu su uništili artiljerijskom paljbom iz Bokokotorskog zaliva, kako bi na tom mestu podigli spomenik austrijskom osvajaču Lovćena.¹¹ Za vreme

---

⁹Lisa E. Moore, *(Re) Covering the Past, Remembering Trauma: the Politics of Commemoration at Sites of Atrocity*, „Journal of Public and International Affairs“, 20, January 2009.

¹⁰Benedict Anderson: *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. Stefan Amsterdamski, Kraków: Znak, 1997.

¹¹Raspisan je konkurs o kojem na sledeći način piše B. Vihtić u časopisu „Prava crvena Hrvatska” (Dubrovnik) od dana 16.10.1916. godine. „Otrag dva meseca bio je raspisan natječaj za model jednog spomenika na Lovćenu »u slavu zauzeća ovoga jadranskog Gibraltara a potomcima na izgled«. Konkurencija je bila raspisana na i sve arhitekta, inženjere, kipare, tehničke itd. te su u vojnoj službi u području od Njeguša do Dubrovnika. Konkurisalo je 17 umjetnika sa preko 100 izložbenih objekata. Izložbu je aranžirao u »Hrvatskome Domu« u Hercegovome akademski slikar g. Marko Rašica, koji je također bio u broju natjecatelja. Na Carev-dan (18. augusta) izložbu je otvorio presvijetli F. M. L. pl. Weber i sa pet članova, koje su imali izabrati najpodesniji model dotično nacrt od izloženih objekata. I baš jedini, koji je imao model iz gipsa respekt. Sadre, bio je g. Marko Rašica [...]. Spomenik je arhitektonsko-kiparske naravi, a bit će zidan od bijelog kamena sa crvenkastim kamenim umecima. Kako će spomenik stajati na ogromnoj visini od 1759 m to će biti građen od prilično surova materijala, da kompaktanije djeluje. Svi nepotrebni detalji bili su ispušteni. Spomenik će stršiti u visini od 16 dotično 32 metra. Spomenik predstavlja genija pobjede i slave. Obzirom na veliku visinu genij je kazan u jednoj vrsti tunike sa kacigom. Ovaj, stigavši na najveću visinu Lovćena (Stirovnik), osvio se na vječna vremena prekriživ ruke na maču. Na vrhu mača je monogram F J I (simbol vojske našega Ćesara), a na donjoj strani mača je uklesan historijski datum: 11/1 1916: tj. dan osvojenja Lovćena od naše nepobjedive vojske. Genija ovjenčava okolo glave, niz tijelo i preko mača lovor-vijenac (simbol slave). Ovaj vijenac kao i pismena bit će samo od crvenoga kamena, da ih svaka zastava na Jadranu uzmogne vidjeti i pokloniti se koliko onome monogramu toliko sretnome historijskome datumu. Genij će bit okrenut prema jadranskoj pučini i protivnoj italskoj obali. On je straža Jadrana i istočne jadranske obale. Geniju otraga priljubljena je uz tijelo trokuta kula kao obrana proti zavrletnim navalama. U spomeniku je dakle reinkorporisana snaga, obrana, slava i pobjeda pod veličanstvenim monogramom našega viteškog vladara Frana Josipa I”.

II svetskog rata okupaciona italijanska vojska (april 1942. godine) oštetila je slučajno Kapelu, ali pričinjena šteta nije bila velika.

Odlukom Svetog arhijerejskog sabora i Svetog sinoda Srpske pravoslavne crkve, po predlogu mitropolita crnogorsko-primorskog Gavrila Dožića od 14. novembra 1920. godine, Njegoševa Kapela je trebalo da bude obnovljena. Kralj Aleksandar Karađorđević, unuk crnogorskog kralja Nikole Petrovića Njegoša, 23. septembra 1925. godine izvršio je svečani prenos Njegoševih kostiju u novu kapelu, koja je obnovljena 10. septembra, a osvećena 12. septembra 1925. godine.

1. maja 1945. god. u dnevniku jugoslovenskih komunista „Borba” deklarisan je nastanak crnogorskog naroda, a dalekosežne posledice te odluke osećale su se i mnogo kasnije. Godine 1952. u skladu s odlukom vlade NRCG, Ivanu Meštroviću, koji je tada boravio u SAD-u, predloženo je da na mestu Njegoševe kapele na vrhu Lovćena podigne mauzolej. Meštrović je već 1924. godine predložio sličan projekat koji je kralj Aleksandar Karađorđević odbacio. Meštrović je energično pristupio poslu, ali se čak i posle njegove smrti 1962. godine ogroman rad na tom poduhvatu morao (zbog teških ekonomskih prilika u Crnoj Gori) odgoditi na neodređeno vreme. Rasplamsala se višegodišnja diskusija na stranicama štampe, publikacija i javnih debata u kojima se s odobravanjem ili kritički izjašnjavalo o tom projektu koji je poništio poslednju Njegoševu želju, rušio postojeći hram, imao izrazito antipravoroslavnu i antihrišćansku oštricu i razbijao srpsko-crnogorsko jedinstvo. Kao kompromisno rešenje ponuđeno je podizanje Meštrovićevo Mauzoleja na Cetinju. Skupština Opštine Cetinje na sednici održanoj 9. decembra 1968. godine donela je odluku o podizanju Njegoševog mauzoleja po projektu i izradi Ivana Meštrovića na Lovćenu.¹² U februaru 1969. Zavod za zaštitu spomenika kulture SRCG dao je odobrenje Opštini Cetinje da „izmjesti Kapelu”. Sveti arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve izdao je saopštenje po kome se ne može saglasiti sa odlukom da se Njegoševa zadužbina, posvećena svetom Petru Cetinjskom, sruši, poredeći takav čin sa rušenjem Kapele u vrijeme austrijske okupacije. Opštinska skupština Cetinja zabranila je Srpskoj pravoslavnoj crkvi da se meša u njena „Ustavom zagarantovana samoupravna prava” i donijela je jednoglasno, 18. marta 1969. godine, neopozivu odluku o podizanju Mauzoleja na mjestu Kapele. Mitropolija Crnogorsko-primorska je zatražila zaštitu od Ustavnog suda Jugoslavije koji se proglasio nenadležnim i ustupio predmet Ustavnom sudu Crne Gore. Ustavni sud Crne Gore je ocenio da su odluke Vlade NRCG i Skupštine opštine Cetinja bile zakonite i donio je rešenje da se na drugom mestu očuva autentičnost Njegoševe Kapele, izraživši mišljenje da Njegoševa Kapela nije hram, već nadgrobni spomenik i spomenik kulture. Livada na

---

¹²„Umetnost”, časopis za likovne umetnosti i kritiku, 27/28 juli-decembar 1971. Beograd 1971, str. 84.

Ivanovim Koritima bila je mesto gdje treba premjestiti Njegoševu Kapelu.¹³ Mauzolej na Lovćenu je, na mestu te Kapele, sagrađen 1974. godine, gde sada počivaju posmrtni ostaci ovog velikog pesnika i državnika.¹⁴ Pravni aspekti tih događaja do danas izazivaju velike kontroverze, jer nema službene odluke Vlade NR Crne Gore o podizanju spomenika na Lovćenu, nema imenâ stručnjakâ koji su predložili da se taj posao poveri Ivanu Meštroviću, nema mišljenja stručne komisije koja je prihvatila Meštrovićev projekat, ni njenih razloga i objašnjenja, nema nikakvih širih stručnih pozitivnih ocena ovog spomenika, na kojima bi se temeljila odluka za njegovo izvođenje.¹⁵ Ta pitanja čekaju buduća istraživanja.

Njegošev Mauzolej na Lovćenu i specifičnost njegovog monumentalizma

Odgovarajući na pismo vlastima Crne Gore, Meštrović podseća na svoju zainteresovanost za gradnju Njegoševog mauzoleja na Lovćenu, povezanu s ponudom koju je dobio iz krugova kralja Aleksandra Karađorđevića.¹⁶

Kako bi se shvatila specifičnost Mauzoleja, treba imati na umu razmere građevine i konfiguraciju mesta.¹⁷ Ulaz u Mauzolej počinje od platoa koji se nalazi 60 metara ispod nivoa Mauzoleja, na koti 1580,48 m, a sadrži: sam plato, prilaz do tunela koji vodi do Mauzoleja, tunel, prilaznu stazu Mauzoleja, plato Mauzoleja, predvorje Mauzoleja na koti 1660,0 m, prilaz guvnu i guvno. Dakle, celina Mauzoleja obuhvata čitav masiv Jezerskog vrha. Kroz tunel dug 124,83 metra sa 372 stepenice savlađuje se visinska razlika od 60 m, a od platoa na koti 1580,48 m do Mauzoleja na koti 1660 m visinska razlika od 79,52 m. Nakon izlaska iz tunela prilaznim putem dolazi se do platoa, koji sa čitavim kompleksom ima širinu 15,40 m, a dužinu 37,15 metara. Pred ulazom u centralni deo Mauzoleja nalaze se dve figure

---

¹³<http://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/njegos-kapela.html> [pristup 12.jula 2015.]

¹⁴Božo Đ. Mihailović, Njegoš, Cetinje 1977.

¹⁵*Ibid.*

¹⁶„Kako će Vam biti poznato, ja sam se pred više od petnaest godina bavio problemom spomenika Njegošu. Zamišljao sam ga tada na Lovćenu, u formi jednog malog hrama s Njegoševom figurom u nutrinji zdanja. Mjesto je bilo ono isto gdje je jedna kapelica Njegošu u spomen. Ta je ideja propala jer da su se navodno protivili crkveni krugovi, jer da im nije izgledala dosta pravoslavna. Tom prilikom sam bio napravio jedno njegovo poprsje i poklonio jedno jugoslovenskoj Akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a jedan se je primjerak nalazio kod kralja Aleksandra na Dedinju. Ovo samo toliko i usput da Vam predočim koliko me je lik i značenje Njegoševo zanimalo”. I. Meštrović, pismo od dana 06.04.1952. [u:] *Sumrak*, str. 22.

¹⁷Mauzolej odgovara očekivanjima vlasti Crne Gore. БлажоЈовановић, у име Владе Народне Републике Црне Горе, ИвануМештровићу пише: „Споменик Његошу, ми замишљамо у виду дивног и величанственог маузолеја који би као велико умјетничко дјело био израђен у духу онога што је највише инспирисало Његоша: „правда, слобода и достојанство човјека и народа. [...] Ми сматрамо да би таквом споменику као великом умјетничком дјелу у славу Његоша, најбоље одговарали мотиви из Његошеве и народне епике, а не црквено-религиозни мотиви. *Sumrak*, str. 38.

Crnogorki visoke 4,6 metara. Centralni deo Mauzoleja, kome je jedini ukras figura Njegoševa, napravljena iz jednog komada crnog jablaničkog granita, teška 28 tona, visoka 3,62 metra, duga 3,24 metra i široka 1,40 metara. Dimenzije centralnog dela Mauzoleja su: širina 8,80 metara, visina 11 metara i dužina 15,10 metara. Iza Mauzoleja nalazi se put kojim se dolazi do vidikovca (gumno) iznad Jezera. Čitav ovaj kompleks dug je 65 metara, a sve će biti postavljeno na istoj visinskoj koti, na kojoj se nalazi i današnja kapela. Milan Marović, istoričar umetnosti i upravnik Umjetničke galerije SRCG — Cetinje. „Politika“, 7. VIII 1969, [...] *Sumrak*, str. 125.

Njegoševa Kapela

Nikola Krasnov je izvršio restauratorski zadatak obnove Kapele. Kapela je izrađena od tesanog lovcenskog kamena, a temelj Kapele je podignut na solidnoj osnovi. Sve što je ostalo od stare Kapele uzidano je u obnovljenu. Veličina i oblik stare i nove Kapele bili su isti, a prostor oko nove Kapele je nešto proširen. Oko Kapele je podignuta ograda sa stepenicama od tesanog kamena. Na vrh Kapele je postavljen krst od mermera sa Venčaca. Unutrašnjost je izrađena potpuno prema staroj Kapeli. Kapela i oltar su pokriveni pločama. Unutrašnjost Kapele je sačinjena od mermernih ploča koje imaju inicijale Petar Petrović Njegoš. U mramornoj ploči urezano je zlatnim slovima tekst *fundacyjny* kralja Aleksandra Karađorđevića.

Pri ulazu u Kapelu je ikona svetog Đorđa. U oltaru je namješten žrtvenik iz stare Kapele. U unutrašnjosti, naslikane na mramornim pločama, nalaze se ikone svetoga Petra Cetinjskog, svetoga Vasilija Ostroškog, svetoga Stefana Piperskog i svetoga Jovana Vladimira. Povrh ovih ikona je freska Gospoda Isusa Hrista. Sveti presto ostao je na istome mjestu kao u staroj Kapeli i osposobljen je za vršenje bogoslužjenja. Na ulazu u Kapelu, sa desne strane, postavljeni su sarkofag, pokriven jednom pločom od mermera, i kruna, izrađena od istog mermera. Ispod same krune je Njegošev lik u mozaiku. Sa strane sarkofaga je uzidan u zid kamen Njegoša i na njemu je takođe naslikan Njegošev lik. Zlatnim slovima izrađeni su citati iz *Gorskog vijenca*: „Blago tome ko do vijek živi, imao se rašta i roditi” i „Vječna zublja, vječne pomrčine, nit dogori niti svjetlost gubi”. Kapelu je oslikao Uroš Predić.¹⁸

Njegošev mauzolej na Lovćenu, odnosno put od sacrum-a do tradicije

Istorija i slučaj Njegoševog mauzoleja na Lovćenu je izrazit primer revizije i revalorizacije tradicije koju izražava spomenik, menjajući na bitan način distinkciju simboličkog univerzuma, umanjujući verski, a naglašavajući državotvorni faktor vlasti. Semantika spomenika mora biti tretirana kao žiža društveno-političkih snaga koje imaju ogromnu vlast i vrše bitan simbolički

---

¹⁸<http://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/njegos-kapela.html> [pristup 12.07. 2015].

uticaj.¹⁹ Nije beznačajna ni fizička veličina spomenika, njegova vidljivost, dostupnost, lokalizacija i okolnosti koje su presudne za mogućnost uključivanja u javnu svest.²⁰

Spomenik i mauzolej su po prirodi stvari locirani između prostora života i prostora smrti. Ako Kapela na Lovćenu smešta taj prostor u kategorije prostora smrti i sakralnog prostora, onda Mauzolej premešta naglasak ka polu tanatotopografije, ali ta promena ne bi bila moguća da nije prethodno došlo do promene diskursa smrti.²¹ Religijski i hrišćanski diskurs Njegoševe smrti, koji otelovljuje njegovo sahranjivanje u Kapeli, zamenjuje diskurs desakralizovane smrti čiji subjekt su vlasti Crne Gore i možda (skriveno) Jugoslavije, ali taj diskurs prikriva „književni”, „umetnički”, „filozofski”, kao i narodotvorni diskurs koji eksponira Njegoša u formiranju moderne nacionalne i kulturne svesti Crne Gore.

Odlazak na Lovćen na kojem je Kapela, ili odlazak u Mauzolej, imao je drugačiji karakter, iako to možda tako ne izgleda. U kapelu odlazimo iz verskih razloga kako bismo opštili sa sacrum-om. Hodočašće je put do sacrum-a, ali prirodna sredina takođe može igrati određenu ulogu, barem putem veze sa životom, delatnošću ili idejama pokojnika koje su ostale u svesti narednih pokoljenja zahvaljujući zaslugama u formiranju državnosti, građanskim stavovima i društvenoj modernizaciji.²² Hodočašća su vekovima bila deo verskog života i društvena pojava od ogromnog kulturnog značaja.

Nakon uklanjanja Kapele odlazak u Mauzolej više nije imao osobine hodočašća na grob „svetog državnika”, već je pre svega bio izraz odavanja počasti svetovnoj osobi: državniku, vladici, pesniku i ocu naroda. Prostor Mauzoleja pretvara kult umrlog Njegoša u kult junaka, a patriotski stavovi dovode do toga da „nacionalna smrt” zaposeda „hrišćansku smrt”.²³ Pretvaranje Kapele u Mauzolej označava takođe pretvaranje hrama u proizvod kulture umiranja (materijalni mauzolej), koji postaje objekat u kojem se odaje počast ne toliko smrti, koliko osobi. Sve to prati prodaja suvenira, publikacija, drangulija, jer je kultura umiranja uključena u ciklus tanatoturistike.

Mauzolej počinje da funkcioniše u sferi popularne kulture, demokratizujući Njegošev lik i delo, šireći obrazovni i didaktički opseg i vršeći društvenu integraciju. Negativni signali izbora mauzoleja bili su manipulatorska, ateistička namera, uništavanje senzibiliteta i komercijalizacija, deformisanje slike stvarnosti²⁴. Odvajajući Njegoša od Crkve, Mauzolej vrši funkciju instrumenta ideološke vlasti. Njegoš postaje

---

¹⁹Lisa E, Moore, str. 48–49.

²⁰Paul Williams, *The Atrocity Exhibition: Touring Cambodian Genocide Memorials*, [u:] *On Display: New Essays in Cultural Studies*. Eds. A. Smith and Wevers. Wellington: Victoria University Press 2004, str. 79.

²¹S. Tanaš, *Tanatoturistika*, str. 19.

²²Up. *ibid.*, str. 58.

²³Up. *ibid.*, str. 21.

²⁴Up. *ibid.*, str. 44.

„roba” popularne kulture, kao element naroda, namenjen narodu i od strane naroda glorifikovan.²⁵

Pretvaranje Kapele u Mauzolej ne samo što odvaja od metafizičkog konteksta sacrum-a i smrti, nego i potvrđuje aspekt dugog trajanja naroda s namernim zaobilazanjem hrišćanstva. Supstancijalnost naroda povezana je s mistikom i simbolikom Lovćena, legitimizacija prava naroda biva premeštena u desakralizovani prostor.²⁶ U kultu svetih tela Crkva (posebno pravoslavna) vidi bitne znake religioznosti. Odluka o građenju Mauzoleja i izmeštanja Kapele bila je, dakle, udar u samu srž Crkve i pravoslavlja.

Poseta Mauzoleja na Lovćenu jeste primer kulturološkog obilaska, kao forme prostora i artefakata koji su nosilac etnokulturnih, društvenih i istorijskih značenja, identifikovanih od strane sistema znakova i simbola. Duhovnost Kapele zamenjuje estetika Mauzoleja.

„Izmeštanje Njegoševe kapele” značilo je odvajanje mesta sahranjivanja od mesta pamćenja koje je određeno voljom Pokojnika, prenošenje kulture pamćenja iz njene metafizičke u kulturološku dimenziju, fundamentalnu promenu versko-nacionalnog u politički kult. Njegoš, kao mnogi drugi istaknuti ljudi, posle smrti predstavlja simbol političkog poretka, vodeći „posmrtni politički život u službi narodu”.²⁷ Izmeštanje i promena mesta sahrane ukazuju na političko iskorištavanje posmrtnih ostataka, potvrđujući značaj političkog prisustva pokojnika u društvu.²⁸ Mauzolej institucionalizuje Njegoša u procesu kreiranja posmrtnog redefinisanja njegove pozicije i značaja kao državnika koji treba da integriše zajednicu.

Komunisti su ipak subjekat modernizacijskog delovanja, jer u okolnostima nedostatka arhitektonskog prostora koji vrši funkciju nekropole crnogorskih vladara, osim sakralnih objekata, odlučuju se za rizičan, pa čak provokativni čin podizanja Mauzoleja. Ta odluka, osim rizičnog elementa ateističke manipulacije, imala je još jednu slabu tačku – da Njegošev mauzolej ne ispunjava uslov trajnosti i kontinuiteta funkcije nacionalne nekropole u budućnosti i veruje u krajnji i definitivni karakter komunističke utopije napretka. Novoizgrađeni Mauzolej po tom istom principu novatorstva ima i druge nedostatke, odnosno odsustvo bilo kakvih drugih insignija vlasti (trofeja, realija, sarkofaga). Simbolički Njegošev kenotaf osuđen je, dakle, na sudbinu usamljenog, teško dostupnog svetovnog *sancta sanctorum*, opterećenog istočnim grehom. Poređenje specifičnosti između Kapele/crkve i Mauzoleja može se predstaviti na sledeći način²⁹:

---

²⁵Up. *ibid.*, Tanatourystyka, str. 45.

²⁶Ewa Grzęda, *Będziesz z chlubą wskazywać synów twoich groby... Mitologizacja mogił bohaterów literaturze i kulturze polskiej lat 1795–1863*. Wrocław 2011, str. 22.

²⁷Verdery K., *The political lives of dead bodies*. Columbia university Press, New York str. 208.

²⁸Davies D.J., *Death, ritual and belief*, Continuum, London, str. 263.

²⁹Up. S. Tanaš, *Tanatourystyka*, str. 33.

Objekt i delovanje	Opis	Aksiologija
Kapela groba, hram	Sanduk, sarkofag, simbolika smrti; Epitaf, natpis, nadgrobna ploča, kript	Vera
Hodočašće	Hodočašće na grob, do relikvija, metafizičko prisustvo pokojnika	vera, eshatološko iskustvo, počast
Mauzolej	Nasleđe, obrazovanje, spektakl, suveniri, usluge vodiča, turističke usluge, mitovi, interpretacija, identitet	znanje, tradicija, kultura
obilazak Mauzoleja	Simbolika smrti i junaštva u prirodnjačkom krajoliku, kulturološki predeo, emocionalno iskustvo	Estetika, emocije, utisci

Crkva i heroon, odnosno antička tradicija Njegoševog mauzoleja

Arhitektonski karakter Njegoševog mauzoleja nadovezuje se na antičku tradiciju, ali je teško ukazati na isključivo jedan objekat koji je bio predmet inspiracije. Brojne podudarnosti s njim ima grob Kornelija Scipiona Afrikanca, koji se nalazi između Via Appia i Via Latina u Rimu, nedaleko od Porta di San Sebastiano, s fasadom od strane Via Appia.³⁰

Fasada Mauzoleja nadovezuje se na grčku i rimsku tradiciju i predstavlja realizaciju ideje heroona. Rimljani i Grci su praktikovali rasprostranjeni i opšti kult junaka koji su svojim delovanjem određivali identitet polisâ. Obično je kult praktikovan na mestu gde su se nalazili ovozemaljski ostaci junaka ili na mestu gde su navodno sahranjeni. Međutim, Meštrović se ne nadovezuje na francusko-italijansku liniju te tradicije, već na nemačku tradiciju koju su reprezenovali Johann Gottfried Schadow, Hans Christian Genelli i Friedrich Gilly, poznati kao autori koncepcije mauzoleja Fridriha II.

U projektima Gilla i njegovog učenika Heinricha Gentza primetne su bile kulturne tendencije epohe, koje su se zasnivale na svojevrsnom obnavljanju antike. To je obuhvatalo ne samo estetsku, nego i svetonazornu sferu, jer je simptomatično odsustvo hrišćanskih elemenata i simbola. Projekti Gilla nastavljaju tradiciju antičke apoteoze obožavanja umrlog čoveka, junaka

³⁰Objekt je pronađen 1780. godine, a sistematskih arheoloških istraživanja koja bi kompleksu povratila prvobitni izgled prihvatili su se Antonio Maria Colini i Italo Gismondi od 1926. do 1929. Grobnica je podignuta u prvoj deceniji III veka pre Hrista od strane Corneliusa Scipio ili L. Barbatusa (konzul 298. p.n.e.), ili njegovih sinova. Peter J. Holliday, *The Origins of Roman Historical Commemoration in the Visual Arts*. Cambridge 2002, str. 33.

ili vladara. To se odvijalo pomoću kultne skulpture njemu posvećenog hrama.³¹

Arhitektura mauzoleja – primećuje Jažević – koju projektuje Gille, izražava potpuno novi pristup problemu prolaznosti i smrti u odnosu na ranije epohe. Jednostavnije govoreći, to izgleda na sledeći način: od početaka hirišćanstva do srednjeg veka sepulkralna umetnost je izražavala ideju veze umrlih, koji prebivaju na onom svetu, sa živima koji prebivaju na ovom svetu. Krajem XVIII veka u krugu prosvetitelja došlo je do preokreta. Počelo se verovati da je ovozemaljski svet jedini, jer drugog jednostavno nema. U vezi sa tim jedina forma kontinuiranosti individualnog postojanja posle smrti jeste pamćenje budućih naraštaja. Velika uloga se tako pripisivala monumentima, mauzolejima ili spomenicima koji treba da budu večni.³²

Kritika estetsko-idejnih premisa Mauzoleja pojavila se u diskusiji na stranicama štampe. Lazar Trifunović je u nekoliko tekstova kritikova Meštrovićevo delo.³³ Argumentacija tog autora izgledala je na sledeći način: Mauzolej je realizacija „pseudomonumentalne arhitekture okićene secesionističkom dekoracijom koja je proistekla iz starih srednjoevropskih teorija”, ne prezentuje vrednosti zbog kojih treba komemorirati Njegoša i njegovo stvaralaštvo. „Okićena pseudomonumentalnost srednje Evrope, koju je Meštrović tako divno nasledio, predstavljala je u razvoju evropske umetnosti našega veka direktnu reakciju progresivnim tokovima vajarstva i arhitekture”. „Zamišljen kao mauzolej sa karijatidama i sumnjivim simbolima, on predstavlja vaskrs religiozne koncepcije i „nacionalnog stila“. Teško je složiti se s više puta ponavljanom primedbom „vaskrsa religiozne koncepcije”. Ona je pre kamuflaža koja onemogućava da se braniocima Kapele prebaci „klerikalizam”, stavljajući s druge strane na suprotne polove glavne ideološke protivnike utopije – Crkvu i dinastiju. Unitarizam Aleksandra Karađorđevića bio je izražen u stilistici drugih umetnosti: vajarstvu, arhitekturi, slikarstvu i primenjenoj umetnosti.³⁴

Njegošev Mauzolej na Lovćenu je kruna angažovane umetnosti Ivana Meštrovića, koji glorifikuje srpsku i jugoslovensku nacionalnu mitologiju i ideologiju Vidovdana koja odgovara velikosrpskom programu dinastije

---

³¹Jarosław Jarzewicz, *Świątynia pamięci. O kościele-mauzoleum Raczyńskich w Rogalinie. Muzeum Narodowe w Poznaniu*, 2005, str. 139-140.

³²J. Jarzewicz, str. 141.

³³Lazar Trifunović, *Mit o Meštroviću*. „Danas” 30.08.1961, [u:] Sumrak, str. 54–55.

³⁴Čak je i obnovljena Njegoševa kapela na Lovćenu imala inskripciju tog vladara: „Mi Aleksandar I, Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca, praukun Karađorđa Petrovića, vođe i početnika oslobođenja Srbije, unuk Kneza Aleksandra Karađorđevića, i sin Petra I velikoga oslobodioca i ujedinitelja našega naroda, i Knjeginje Zorke Petrović Njegoš, obnovismo ovaj sveti hram, koji je na Lovćenu blizu Cetinja podigao i za večnu kuću izabrao slavni naš predak Petar Petrović Njegoš, Vladika i gospodar Crne Gore, veliki rodoljub, pesnik slobode Crne Gore, poklonik heroju topolškome Karađorđu besmrtnome i apostol i pesnik jedinstva našega naroda, a koji bi 1916. godine razoren u ratu za oslobođenje i ujedinjenje. Neka je mir njegovom pepelu. Njegov sveti blagoslov neka se izlije na naš dom i narod, kroz sve vekove. Amin. Na Lovćenu, 21. 9. 1925. godine”.

Karađorđevića. Aneksija Bosne i Hercegovine 1908. godine stvorila je potrebe nacionalnog stila, čiji je umetnički izražavalac bio Meštrović i krug njegovih saradnika. Program je opširnije predstavljen za vreme Međunarodne izložbe umetnosti u Rimu (1911), a nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918), kao i kasniji centralizam Kraljevine Jugoslavije (1929) pogodovao je evoluiranju „nacionalnog stila” u zvaničnu umetnost dvora i crkve kao „aleksandrovski stil”. Mimo tog zvaničnog programa, ideološki ambicioznog i agresivnog, razvijali su se logički i stvaralački tokovi moderne umetnosti i nije slučajno da svi značajni kritičari toga doba ustaju protiv Meštrovićeve nacionalne mitomanije: Moša Pijade, Miroslav Krleža, Miloš Crnjanski, Petar Dobrović, Rastko Petrović i drugi. Nije na odmet podsetiti se jednog Krležinog zaključka iz tog vremena: „Meštrovićevo je stvaralaštvo još na početku izgubilo zdrave slutnje, i iz čistih nagona prebacilo se u konstruisanu, namještenu, smješnu, lažljivu, arhitektonski, programatski i propagandistički obzidanu državotvornu, vidovdansku religioznu propagandu”.³⁵

Mauzolej i karijatide, česte u tradiciji nemačke arhitekture, predstavljale su otelovljenje „aleksandrovske stila”, afirmisale su monarhiju, ideju velesile, odgovarale megalomanskim supozicijama o nacionalnom rasnom geniju, izražavale ambicije Aleksandra Karađorđevića,³⁶ a sada su se – na potpuno neočekivani način – aktualizovale u crnogorskoj ideologiji i jugoslovenskom nacionalizmu. Simbolika antičke Grčke, monumentalizam i mistika drevnih civilizacija, nasleđe ideje velesile Aleksandra Karađorđevića i njegovog „aleksandrovske stila“ ovladale su likom i delom Njegoša s ciljem legitimizacije savremene diktature.

Meštrovićev Mauzolej imao je još jednu, za Srbe i Crnogorce teško prihvatljivu okolnost – elemente kulturnog austrijskog i bečkog kompleksa – secesiju. Lazar Trifunović kaže direktno: Mauzolej je „anahronizam (vampirizma Secesije), a sa sadržinske – glorifikacija ideja koje su ovoj zemlji i ovom društvu veoma strane. Ne sme se stavljati na pesnikov grob, koji je postao simbol slobode, mermerni secesionistički bunker koji će pridržavati karijatide, te „nosilice germanskih arhitektonskih tereta”. „Njegoš je pre svega bio pesnik i filozof, humanista i čovek, i njegov grob ne bi smela da pritiska jedna mauzolejska arhitektura koja je krasila i krasila grobove tirana i diktatora. Da ili treba zbog te starinske, prašnjave, monstrozne kvaziumetnosti narušiti siluetu Lovćena!”³⁷ Meštrović je ispoljio apsolutno odsustvo empatije prema srpskom kulturnom kanonu koji ne priznaje srednjoevropsku živopisnu legendu o srećnoj austro-ugarskoj monarhiji”, habzburški mit koji u svom temelju ima maksimu felix Austria, kao ni mitologizovanu, ali dobrodušnu i blagonaklonu sliku Kakanije. Višedimenzijaska, raznovrsna i bogata slika Habzburške monarhije i Srednje Evrope, koja je prisutna u stvaralaštvu pisaca

---

³⁵Lazar Trifunović, *Mit o Meštroviću*. „Danas” 30.08.1961, [u:] *Sumrak*, str. 55.

³⁶*Ibid.*, str. 100.

³⁷Lazar Trifunović, *Mit o Meštroviću*. „Danas” 30.08.1961 [u:] *Sumrak*, str. 54–55.

koji se oslanjaju na različite tradicije i drugačija iskustva, ne priznaje srpska tradicija, jer je njeno iskustvo videlo i drugačije lice Austrije s njenom zločinačkom mašinerijom smrti, logorima i genocidom civilnog stanovništva u prvoj fazi Velikog rata, pretežno na području Podrinja.

Kritiku projekta Njegoševog mauzoleja izrazio je i Republički sekretarijat za prosvetu i kulturu SR Crne Gore, potvrđujući u principu glavne elemente dotle predstavljene argumentacije, ali je skrenuta pažnja i na kontroverzni aspekt situiranja Mauzoleja. „Природна конфигурација Ловћена, која је ушла у грб Црне Горе³⁸ – представљено је у том мишљењу – толико је импозантна и сама је по себи споменик да се на њој не може умјетнички одржати ништа што би се такмичило са природом. Мештровићев пројекат предвиђа измену силуете и читавог терена Ловћена и то у једном негативном смислу”. Поврх тога, Njegoš u skulpturi s orlom je više predstavljen „као господар и владар него као песник и симбол слободе”. Iz tih razloga „Мештровићев пројекат је потпуно у супротности са оним што Његошев гроб и Ловћен значе у традицији и свести наших народа.“

Analiza simbolike Lovćena u crnogorskoj književnosti, folkloru i kulturi prevazilazi okvire ovog teksta. Vredi ipak navesti one elemente simbolike koji su se pojavili prilikom spora u vezi sa Mauzolejom. „Ловћен са Његошевом капелом симбол је цијеле Црне Горе“ – reklo se davno i stalno se ponavlja. Taj simbol ušao je u republički grb SR CG. Narod u kolu peva „Ловћен нам је олтар свети“. Ljuba Nenadović piše: „Ловћен је особит. То је поларна звезда за Црногорце, њихов Кремаљ, њихов Синај, њихова светиња“. Isidora Sekulić kaže: „Ловћен је облик« лепоте [...]. Врх Ловћена је одувек сабирао мисли и жеље Црногораца. Ловћен је у осјећању и свијести нашег народа, по схватању слободарских европских народа, вјековни Споменик Слободе, највеличанственији који постоји“.

Mažuranić je pevaо vrhu Lovćena kad je Njegoševa kapela već bila nikla na пјему: „Ах да виде свјета пуци остали крст ов’славни, непобјећен игда,/врх Ловћена што се к небу диже“.

Njegošev mauzolej je svetovna kapela koja raskida s tradicijom svetih relikvija, ali ni ne nudi svetovne „relikvije”, marginalizujući sakralnu dimenziju smrti i личности velikog pesnika, vladike i државника. Njegoševa skulptura je samo donekle kontinuitet figuralnih nadgrobnih skulptura, ali ne ispoljava u том pogledu nikakve konsekvence.

Njegošev mauzolej zasnovan je na pravilu stilskog pluralizma, ali dobijena sloboda formi izbora među mnoštvom njihovog repertoara, zajedno s povećanjem tehničkih mogućnosti i одstustvom општеприхваћеног sistema

---

³⁸³⁸ „Државни грб Народне Републике Црне Горе представља Ловћен са Његошевом капелом окружен лороворним вијенцем, који је доље повезан црногорском заставом. Између врхова лороворног вијенца је петокрака звијезда. Позади Ловћена са неколико вијуга представљено је море. „Устав Народне Републике Црне Горе” од 31.02.1946 [u:] *Sumrak*, str. 24.

normi adekvatnosti stilova i funkcija, iskorišćena je instrumentalno u cilju ideologizacije umetničke poruke koja je evoluirala ka svojevrsnom jugoslovenskom stilu. Možda to dobro ilustruje simbolika orla, tesno povezana s likom Njegoša. Orao, kao i otvorena knjiga, predstavljaju glavne elemente simbolike jedine skulpture u prostoriji Mauzoleja. Orao je klasični simbol u repertoaru rimske sepulkralne umetnosti.³⁹ To je ptica koja uzdiže ad astra obožavane cezare, a pojavljuje se i na najčuvanijem rimskom stubu – Trajanovom. S orlom je povezan i mit Ganimeda, mladića kojeg je orao podigao na Olimp, kao česti motiv antičke sepulkralne umetnosti bio je arhetip besmrtnosti.⁴⁰ Orlu su takođe dodati hrišćanski elementi, jer je bio simbol Isusovog vaznesenja, kao i, što je posebno važno, nade u vaskrsavanje umrlih.

Literatura i izvori:

Benedict Anderson: *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. Stefan Amsterdamski, Kraków: Znak, 1997.

Božo Đ. Mihailović, *Njegoš*, Cetinje 1977.

Davies D. J., *Death, ritual and belief*, Continuum, London, str. 263.

Ewa Grzęda, *Będziesz z chlubą wskazywać synów twoich groby*. Mitologizacja mogił bohaterów literaturze i kulturze polskiej lat 1795–1863. Wrocław 2011; Jarosław Jarzewicz, *Świątynia pamięci. O kościele-mauzoleum Raczyńskich w Rogalinie*. Muzeum Narodowe w Poznaniu. Poznań, 2005; *Memorials. On Display: New Essays in Cultural Studies*. Eds. A. Smith and Wevers. Wellington: Victoria University Press 2004.

Ewa Grzęda, *Będziesz z chlubą wskazywać synów twoich groby... Mitologizacja mogił bohaterów literaturze i kulturze polskiej lat 1795–1863*. Wrocław 2011, str. 22.

<http://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/njegoss-kapela.html> [pristup 12.jula 2015.]

<http://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/njegoss-kapela.html> [pristup 12.07. 2015].

<http://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/njegoss-kapela.html> [pristup 12.07. 2015].

Paul Williams, *The Atrocity Exhibition: Touring Cambodian Genocide Memorials*, [u:] *On Display: New Essays in Cultural Studies*. Eds. A. Smith and Wevers. Wellington: Victoria University Press 2004, str. 79.

Lisa E. Moore, (Re) *Covering the Past, Remembering Trauma: the Politics of Commemoration at Sites of Atrocity*., „*Journal of Public and International Affairs*“, 20, January 2009.

Ljubomir Durković-Jakšić, *Srbijanska štampa o Njegoševoj smrti i Crnoj Gori (1833–1851)*. Beograd 1951.

Matykowski R., Dura M., *Tanatopografia pamięci w przestrzeni publicznej Poznania* [u:], Ślodeczyk A., Dembicka-Niemiec (red), 2010, *Funkcje miast jako czynniki kształtowania przestrzeni miejskiej*, „*Studia Miejskie*” 2, Opole, str. 87–94.

---

³⁹J. Jarzewicz, str. 262–263.

⁴⁰J. Jarzewicz, str. 266.

Michael Vovelle, Śmierć w cywilizacji Zachodu. Od roku 1300 po współczesność. Przekład Tomasz Swoboda oraz Maryna Ochab, Magdalena Sawiczewska-Lorkowska, Diana Senczyszyn. Słowo/ Obraz/Terytoria. Gdańsk 2004; Edkins, Jenny. Trauma and the Memory of Politics. Cambridge: Cambridge University Press 2003; Huyssen, Andreas, Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory. Stanford: Stanford University Press 2003; Lisa E. Moore, (Re) Covering the Past, Remembering Trauma: the Politics of Commemoration at Sites of Atrocity. „Journal of Public and International Affairs“, 20, January 2009.

Peter J. Holliday, The Origins of Roman Historical Commemoration in the Visual Arts. Cambridge 2002, str. 33.

Sławoj Tanaś, Tanatoturystyka. Od przestrzeni śmierci do przestrzeni turystycznej. Łódź 2013.

Sumrak Lovćena. Dokumenti i prilozhi o sudbini Njegoševe kapele na Lovćenu 1845 – 1971. 1845–1971. Beograd 1989.

Umetnost, časopis za likovne umetnosti i kritiku, 27/28 juli-decembar 1971. Beograd 1971.

Verdery K., The political lives of dead bodies. Columbia university Press, New York str. 208.

Vladimir T. Jokanović, Bolest i smrt Njegoševa. Povodom stopedestgodišnjice smrti Petra II Petrovića Njegoša. Novi Sad 2001.

Bogusław ZIELIŃSKI

THE SECOND LIFE OF NJEGOS

Summary

The metaphoric title is indicative of the content of the paper which discusses the Mausoleum of Njegoš atop Mount Lovćen, open since 1974, and erected according to the design by Ivan Meštrović which replaced a chapel built by Njegoš in 1854 to become his burial place. Mausoleum of Njegoš is an exceptionally interesting place in terms of thanatic topography due to the architectural features of the building, the cultural context of its location, as well as special symbolic, cultural, and geographical value of Mount Lovćen.

A chapel and Mausoleum are inherently somewhere between life and death. The religious and Christian discourse of Njegoš' death, which is embodied in his burial place in the Chapel became replaced by the Mausoleum and a discourse of desacralized death, covered by different literary, artistic, and philosophical contexts, as well as nation-building discourse which emphasized the role of Njegoš in the creation of modern national and cultural identity of people of Montenegro. The Mausoleum turned the cult of Njegoš into a cult of a hero, and patriotic attitude caused “a Christian death” to be replaced by “a national death”. Njegoš, like many other exceptional figures, became after his death a symbol of the political order by leading a “posthumous political life to serve the nation”. The Mausoleum institutionalizes Njegoš by redefining posthumously his position and meaning

as a statesman, writer and thinker who should integrate the community. The Mausoleum started to function in the area of pop culture, making Njegoš and his work more easily accessible, providing broader educational and didactic scope of this tradition and linking the substantiality of a nation with mysticism and symbolism of the desacralized Mount Lovćen.

Key words: Njegoš, Mount Lovćen, Mausoleum of Njegoš, Chapel of Saint Peter.

Габријела ШУБЕРТ

Универзитет Фридрих Шилер, Јена

gabriella.schubert@gmx.de

ПОСРЕДОВАЊЕ КУЛТУРНИХ СПЕЦИФИЧНОСТИ У ПРИЈЕВОДУ *ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА*

Алојз Шмаус, познати њемачки слависта, 1963. године је публицирао у сваком погледу изванредан пријевод Његошевог Горског вијенца. У свом доприносу постављам питање: На који начин он реконструираше и објашњава у пријеводу специфичне културне појмове и контексте којима се Његош у свом дјелу послужио? Алојз Шмаус овом пријеводу додаје опширан дио коментара и примједби. На почетку објашњава настанак елиптичког наслова Његошевог дјела и Његошеву посвету кнезу Карађорђу. После тога даје фактолошке информације о свим историјским личностима, њиховом звању и њиховим титулама, што већ само по себи захтијева опширно истраживање. Слједи дио коментара и примједби који обухвата 40 страна. У њима Шмаус, не само што објашњава садржаје нумерисаних, преведених на њемачки језик, стихова, него и њихове контексте и контексте. Поред тога анализира њихову поетску функцију и њихово значење у Његошевом идејном и филозофском концепту. И у томе показује своје темељно познавање и изванредан сензибилитет за културу Црногораца.

Кључне речи: превођење као посредовање културе; културни и језички кодови у Горском вијенцу; Алојз Шмаус; концепција Горског вијенца; коментарисање Горског вијенца.

Уводна ријеч

Превођење је посредовање, а преводилац је посредник између двије културе. Поред тога што мора да решава све проблеме, које му задаје изворни текст на плану елементарне семантике, формалних и стилских специфичности, треба темељно да познаје и културне кодове који су присутни у њему, како би их адекватно превео у кодове циљне културе. То посебно важи за превођење дјела Његоша, која представљају врхунски књижевни израз културе и историје црногорског народа. *Горски вијенац* је Његошево најпознатије дјело у свијету, које је по ријечима великог њемачког слависте Алојза Шмауса у ствари «непреводиво», али је стално изнова покретало стране научнике на нове покушаје превођења. То важи и за Шмауса самог: кад је 1924. године боравио у Херцег Новом, једног дана, сједећи поред мора, гледајући на Ловћен и читајући са муком *Горски вијенац* у оригиналу, одлучио се на

превођење тог дјела које је тек после дугогодишњег мучног рада изашло 1963. године и које представља једно врхунско научно достигнуће.¹

У свом доприносу постављам питање: На који начин реконструише и објашњава А. Шмаус у свом пријеводу *Горског Вијенца* специфичне културне појмове и контексте којима се Његош у том дјелу послужио?

О коментарисању Горског вијенца

А. Шмаус је опширно писао о тешкоћама које искрсавају при превођењу *Горског вијенца*.² У том контексту помиње својствености језика, стила и метрике, али и архаичне особености садржине, које су по његовим ријечима «данашњем човјеку туђе»³ и које потребују тумачења. То важи већ и за домаћег, односно, црногорског читаоца као и за читаоца других земаља бивше Југославије, а камоли за страног читаоца.

Према томе и свако ново издање *Горског вијенца* у језику оригинала садржи пуно коментара различите врсте: у вези са именима и догађајима као и језичким, контекстуалним и другим специфичностима. Наравно, коментари, који се праве за страног читаоца *Горског вијенца*, морају да се разликују од оних за читаоца западно-јужнословенског говорног подручја. Њему, на примјер, не треба објаснити ко је Марко Краљевић, Милош Обилић, или крсну славу и друге, сличне појмове. Другачија је ситуација код страног, у овом случају њемачког читаоца. Дословно превођење, без знања и адекватног објашњења културног контекста Његошевог времена и Његошевог мишљења, никако не би могао да разумије ни да осјети поруке које је Његош у тим стиховима желио да пренесе.

Пријеводи 'Горског вијенца' на њемачки језик

Први преводац *Горског вијенца* на њемачки језик био је аустријански филолог Јохан Кирсте који је 1886. године издао пријевод у Бечу под насловом *Der Bergkranz*, са поднасловом *Die Befreiung Montenegros* [Ослобођење Црне Горе].⁴ Језички су му у томе помогли познати филолози тог времена, између осталог Фрањо Миклошић (1813–1891), Ватрослав Јагић (183–1923) и Светислав Вуловић (1847–1898). Уз текст пријевода даје објашњења историјских имена и догађаја који се у спјеву помињу, а као прилог неколико биљежака о хајдуцима, вјештицама, кукавици, црквеним славама и сл. За то се

---

¹ Petar II. Petrović Njegoš: *Der Bergkranz. Einleitung, Übersetzung und Kommentar von A. Schmaus*. München, Otto Sagner, 1963.

² Уп. Шмаус, Алојз: *О превођењу «Горског вијенца»*. *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen IV*. том. München: Trofenik, 1979, 293–299.

³ Исто, 293.

⁴ *Der Bergkranz (Die Befreiung Montenegros). Historisches Gemälde aus dem Ende des siebzehnten Jahrhunderts von Petar Petrović Njegoš, Fürst-Bischof von Montenegro*. Zum ersten Male aus dem Serbischen in das Deutsche übertragen von J. Kirste, Doctor der Philosophie. Wien: Konegen 1886.

послужио Љубишиним и Дучићевим примједбама⁵, али и описима Вука Карацића. Треба узети у обзир да ти први покушаји објашњавања *Горског вијенца* нису увијек били успјешни. Видо Латковић о примједбама Љубише пише: „Тај коментар, поред тога што је непотпун, садржи много грешака и у тумачењу песникових мисли и објашњењу појединих историјских чињеница.“⁶ После њега се појавио Нићифор Дучић са исправком и допуном Љубишиних коментара.⁷

Други преводац је била Катарина Јовановић. Она је била Српкиња, која је од 1915. године до смрти живјела у Цириху и бавила се етнографијом и превођењем српске књижевности и српских народних пјесама. Њен пријевод је изашао 1939. године у Лајпцигу.⁸ За њене примједбе тексту дјелимично је користила примједбе Кирстеа, али их је проширила даљим описима, прије свега народне традиције.

Трећи пријевод *Горског вијенца* чувеног њемачког слависте Алојза Шмауса, о коме ће у ономе што слиједи бити ријечи, изашао је у Минхену 1963. године. Алојз Шмаус свом пријеводу додаје опширан дио коментара и примједби. На почетку објашњава настанак елиптичког наслова Његошевог дјела и Његошеву посвету кнезу Карађорђу. После тога даје фактолошке информације о свим историјским личностима, њиховом знању и њиховим титулама, што већ само по себи захтијева опширно истраживање. Слиједи дио коментара и примједби који обухвата 40 страна. У њима Шмаус, не само што објашњава садржаје нумерисаних, преведених на њемачки језик, стихова, него и њихове котексте и контексте. Поред тога анализира њихову поетску функцију и њихово значење у Његошевом идејном и филозофском концепту. Наравно и Шмаус се послужио ранијим објашњењима, али их је знатно обогатио новим коментарима и појашњењима, у којима показује своје темељно познавање и изванредан сензибилитет за културу Црногораца. Можемо само констатовати да су они данашњем њемачком читаоцу неопходни за правилно разумијевање културне подлоге *Горског вијенца*.

Детаљи Шмаусових коментара

Шмаус, на примјер, коментарише стихове познате пјесме Вука Мићуновића (стихови 603–611):

*«Без муке се пјесна не испоја,
без муке се сабља не сакова!»*

⁵ Petar Petrović Njegoš: *Gorski vijenac*. Priredivač Stjepan Mitrov Ljubiša. Zadar: Matica Dalmatinska 1868.

⁶ Петар Петровић Његош: *Горски вијенац / Луча микрокозма*. Белешке и објашњења написао Видо Латковић. Београд: Просвета, 1975:219–314, овдје 223. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша IV. издање, књига трећа.).

⁷ Нићифор Дучић: *Примједбе на коментар „Горског вијенца“*. Београд: Државна штампарија, 1870.

⁸ DerBergkranz. *Ein historisches Gemälde von Petar Petrović-Njegoš*. Übersetzt von Katharina A. Jovanovits. Mit einem Geleitwort von Pavle Popović. Leipzig: Meiner, 1939.

*Јунаштво је цар зла свакојега –
а и пиће најслађе душевно,
којијем се пјане покољења.
Благо томе ко довијек живи,
имао се рашта и родити!
Вјечна зубља вјечне помрчине
нит ‘ догори нити свјетлост губи.»⁹*

Стјепан Митров Љубиша у свом објашњењу ових стихова 1868. године пише: „Да нема муке, не би било ни јунака, па ни песме; да нема муке, не би се имала за шта ни сабља ковати“. Видо Латковић преузима текст Љубише.¹⁰ За страног читаоца, међутим, тај коментар не би био довољан да правилно разумије Његоша.

Шмаус објашњава стихове на слиједећи начин: Не мисли се у овом спјеву на оптерећеност тешког труда и рада која води до циља, већ пјесма и сабља симболишу централну и дубоку мисао у историјској и културној филозофији Његоша: Сабља представља спремност за одбрану, за јунаштво у служби моралних идеала, а јунаштво и пјевање као изражајне форме једне више људске културе су резултат страдања, муке и жртве. Без њиховог потврђивања култура не би постојала. То је по мишљењу Шмауса основна идеја у изразу слијепог игумана Стефана.¹¹

На сличан начин Шмаус коментарише стих 605:

„Јунаштво је цар зла свакојега –„

Први коментатор је Љубиша (1868) као и Јохан Кристе (1876), погрешно схватио, да пјесник хоће да каже да је јунаштво једно „велико зло“ (der übel grösstes). Тако су тај стих и после њега неки аутори схватили (М.Р. 1890. године, осим тога и Лавров, Ж. Драговић и Камила Луцерна). Светислав Вуловић је, међутим, последице публикације Кирстеовог пријевода 1886. био први који је дао обрнуто објашњење «да јунаштво савладава свако зло» и то су сви каснији коментатори прихватили.¹²

Шмаус, исто тако, подвлачи да «стих не значи да је јунаштво највећа мука, зло, већ цар свакојег зла; јунаштво господари, заповиједа сваком злу и невољи и савлађује га.»¹³ У том значењу је тај стих по Шмаусу логичан наставак претходних стихова у којима се опјева идеал јунаштва.

---

⁹ За овај рад се користило издање: Петар Петровић Његош: Горски вијенац / Луча микрокозма. ... види фусноту број 6.

¹⁰ Видо Латковић: нав. дело, 259.

¹¹ DerBergkranz ..., 136.

¹² Уп. Видо Латковић, нав. дело, 223.

¹³ DerBergkanz ... 1963, 136–137.

Шмаусово објашњење концепције Горског вијенца

Шмаус у својој студији «Проблеми ренегатства у *Горском вијенцу*»¹⁴ опширно објашњава идејну и поетску концепцију *Горског вијенца*. Посматра *Горски вијенац* као посебно умјетничко дјело на које се правила школске поетике не могу примјењивати. Проблем ренегатства који је у центру дјела, поетски се по мишљењу Шмауса развија на три нивоа, који су тијесно међу собом повезани: на предњем нивоу се показује шарена слика народног живота са својом свакодневицом, схватањем свијета, права и морала. Други, историјско-политички ниво, са већим степеном апстракције, везан је за владику Данила и потурице које су се отпадиле од народа. Овдје се расправља са историјом и посебно са улогом ренегатства. На трећем, метафизичком нивоу, који се везује за игумана Стефана стоји космичко-метафизичко тумачење Његоша и хармонизација представљеног на првом и на другом нивоу. На сличан начин и њемачки балканолог Герхард Геземан разликује у *Горском вијенцу* приповиједачку стварност, односно јунаштво у реалности и јунаштво као филозофско и религијско схватање свијета.¹⁵

Шмаус у својим примједбама везаним за стихове *Горског вијенца* разликује те нивое.

Тако на примјер уз стихове 2282–2285:

„Природа се сваколика пита
сунчанијем чистијем млијеком:
у пламен се и оно претвара,
данас жеже што јучер њивљаше.“

указује на Његошево метафизичко-хришћанску и у исто вријеме дуалистичку интерпретацију човјековог живота и јунаштва¹⁶ док Латковић у свом коментару ових стихова само указује на несхватљиву борбу супротности у природи.¹⁷

Шмаусови коментари о детаљима језика и културној традицији

Наравно, у Шмаусовим коментарима и примједбама језичке и културне специфичности заузимају највећи дио.

На примјер, у вези са семантиком крилате ријечи *не остаде крста од три прста* (стих 290) (на њемачком *UnddasKreuzeszeichenmussteweichen*) Шмаус објашњава да се православци крсте са три прста али да је то у „Његошевом делу

¹⁴ Alois Schmaus: *Das Renegatenproblem im „Gorski vijenac“*. Zu P. P. Njegoš' *hundertstem Todestag*. Alois Schmaus: *Gesammelte slavistische und Balkanologische Abhandlungen I. Teil*. München: Trofenik, 1971, 162–180. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients XIV/1)

¹⁵ Gerhard Gesemann: *Heroische Lebensform. Zur Literatur und Wesenskunde der balkanischen Patriarchalität*. Berlin: Wiking-Verlag, 1943, 239–240.

¹⁶ Petar Petrović Njegoš: *Der Bergkranz ...* 1963, 157.

¹⁷ Латковић 1975, 301.

метафора за хришћанство“. Уз фразеологизам у *крв су се небу претворила* (стих 9829), односно, у *крв се некоме претворити* коментира: «постати омрзнутим због тешких кривица».

Поред таквих краћих објашњења Шмаус детаљније представља специфичне црте 1. друштвене културе, 2. обичаја и обреда, 3. вјеровања и 4. фолклора Црногораца, који конституишу поменути предњи слој *Горског вијенца*.

1. Посебно се пажња посвећује карактеристичним формама друштвене културе: крсној слави (у коментару уз стих 446) коју махом сматра као религијски ритуал са јаким елементима култа предака; осим тога традицији кумства (уз стих 1272) и шишаном кумству (уз стих 1042) које је – пише – распрострањено код хришћана као и код муслимана. Детаљно описује етику побратимства (у коментру уз стих 219) које се у тексту *Горског вијенца* помиње, у вези са Милошем Обилићем кога на путу ка султану прате побратими Милан Топлица и Иван Косанчић. Шмаус указује на то да побратимство доживотно обавезује побратиме на безусловну солидарност и помиње да је у Црној Гори, у старо вријеме, било уобичајено да побратими потврде свој однос тиме што би засекли сечивом прст на руци и затим би лизали један другоме крв.

Крвна освета као социјална институција је други елемент друштвене културе, коме Шмаус у својим коментарима уз стихове 730–734 и 2016 посвећује посебну пажњу. Помиње да је освета за убијеног члана породице раније била једна религиозна обавеза, како не би био искључен из сопственог заједништва као нечастан. Описује процес измирења, односно, умир, када породица убице моли породицу убијеног за примирје: У случају да та молба остане без резултата, дванаест најмлађих и најљепших жена, из породице убијеног, са дојенчадима одлазе у кућу убијеног. Шмаус даље пише: Када тамо дођу, ставе дјецу испред себе, почну плакати и јецати и моле у име Јована Крститеља да одустану од освете и сажале се над овим јадним, невиним бићима. У почетку, сродници убијеног остају потпуно равнодушни према овим молбама. Али, постепено показују да су ганути молбама, узимају дјецу на руке и обећавају, у знак опроштаја, да ће крстити дванаесторо будућих новорођенчади и бити сватови истом толиком броју дјевојака. Породица убице шаље одређену суму новца за проливену крв породици убијеног, тражи од њега да му опрости и породице су уклопиле кумство. Шмаус исто тако помиње да је крвна освета у Црној Гори, захваљујући владици Петру I и Његошу у другој половини 19. века већ била ријетка појава.

Шмаус крвну освету поставља у корелацију са природним правом, у коме важи право јачег (уп. коментар уз стихове 616 и сл.) и против којег су – по исказу *Горског вијенца* – ренегати гријешили тако што су издали завјет предака и примајући ислам, прихватили искључиви принцип моћи и право јачег. Они су, такође, морални издајници. Шмаус даље објашњава: Из ове мисли Његош закључује дубље право црногорске

борбе за независност, која би била бесмислена, чак неприродна, ако би историја човјечанства била искључиво одређена природним правом.

2. Шмаус, као и прије њега Кирсте и Јовановићева, детаљно описује народне обичаје у комплексу божићних празника и њихову симболику за оживљавање природе. Централну улогу у његовом опису заузимају припреме за Бадње вече и обреди везани за то, који су непознати и зато највише занимљиви њемачком читаоцу. Описује да домаћица разноси сламу по цијелој кући квоцајући као квочка и да деца иду за њом пијучући као пилићи. У вези са стиховима 2440 и сл. гдје Владика Данило и Игуман Стефан сједе код огња, а ђаци, весели, играју по кући и налажу бадњаке, Шмаус помиње посебну традицију у Црној Гори при уношењу бадњака у кућу, однос људи према њему као према личности. Црногорци, како истиче Шмаус, за разлику од Срба, унесу више бадњака, толико, колико у кући има мушкараца; домаћин поставља свој бадњак према истоку а сви други попречијено преко његовог. Даље (у примједбама уз стихове 859, 2437, 2445, 2460) Шмаус пише да домаћин бадњак посипа житом и прелива вином, а да га после тога сви мушки чланови породице поздрављају божићним поздравом. У вези са стихом број 2429: «крвљу му се прелили бадњаци» Шмаус указује на то да ће се бадњак издајника прелити крвљу умјесто вином. У примједби уз стих 2568 објашњава да Црногорци поздрављају божићни празник пуцањем из пушке.

3. Туговање, несрећа и тужбалица заузимају велики простор у *Горском вијенцу* у контексту сукоба Црногораца са Турцима и ренегатима. И кукавица као оваплоћење туге и као митско биће често се појављује у том комплексу (у стиховима 91, 1912, 1913, 1301 и 1307). Уз дирљиву пјесму Вука Мандушића о снахи која оплакује ђевера Андрију, Шмаус (уз стих 1298) објашњава да жена, у знак жалости за неким блиским, обично одсијече своју косу и ставља је на његов гроб, али да свекар овде снаху спријечава да то уради. Уз тужбалицу сестре Батрићеве (у стиховима 1912 и сл.) Шмаус објашњава и метрику тужбалице: симетричног осмерца, са четворосложним рефреном после сваког стиха. Указује, такође, на импровизацијску природу тужбалице, коју често изводе покајнице. На вишем, историјском плану, Његош по ријечима Шмауса формално и у садржају имитира тужбалицу народа али је пјеснички уздиже и чини симболом дубоке трагедије и изражајем не само личне, него и националне несреће.

У тијесној вези са туговањем људи помиње мит о кукавици, према коме се верује да се тугујући чојвек претвара у кукавицу (в. стих 91); уз стихове 185 до 187 наводи да се у Црној Гори прича како су Лазареве кћери после косовске погибије и смрти њиховог оца толико плакале и кукале да су се претвориле у кукавице. Отуда и поштовање народа према кукавици.

Њемачки читалац из коментара Шмауса учи и многе друге детаље народног вјеровања – тако, на примјер, о мори (в. стих 1230) и средству одвраћања против ње, о вједогоњи (стих 667), о вили (стуг 484) и о

вјештици (које се помиње у стиховима 2114 и сл, 2136, 2141, 2143 2148, 2149), о гатању помоћу пасуља или грашка, конца, карата за играње (стих 1719), кости или гледање у плећку овна или свиње (стих 1692) и сл.

Алојз Шмаус представља њемачком читаоцу многе детаље патријархалне културе Црногораца, даје информације о значају Марка Краљевића и Милоша Обилића, за Црногорце најважнијег јунака, о хајдуцима, гуслама, а и о томе да Црногорки не ваља да чешља своју косу пред мушкарцем, као и то да су мушкарци још до половине 19. вијека носили перчин (стих 1947).¹⁸

4. Питање функције кола у *Горском вијенцу* занима више коментатора.¹⁹ Да то нису кола у традиционалном смислу, сви се слажу. Видо Латковић пише: „Ни старији људи у Црној Гори не памте да су се у колу певале десетерачке песме, као што је то случај у *Горској вијенцу*, него су се певале обично баладичне песме у осмерцу, као што су песме у колима о `Лажном цару Шћепану Малом`“.²⁰ Мада Вук Врчевић у свом раду указује на то да је тако нешто видио само 1852. године на Цетињу.²¹ У таквим пјесмама глас народа исказује своја размишљања о актуелним догађајима, као и своје незадовољство. Колима у *Горском вијенцу* се и Алојз Шмаус посвећује.²² Истиче њихову поетску стилизацију у односу на реалност, њихову сублимирану херојску етику и то да се у њима појављује „здрави народни инстинкт као терајућа снага расправљања са историјом“ али у исто вријеме и поетска филозофија историје и симболична визија бескрајног тока херојства. Шмаус одбија мишљење неких других аутора по коме је хор античке грчке драме утицао на Његошеву концепцију кола у *Горском вијенцу*.

На крају нам остаје општа констатација према којој само можемо да се дивимо посебним способностима научника Алојза Шмауса да правилно разумије Његошеву поезију, као и културу Црногораца и да, у улози својеврсног посредника, све то приближи њемачком читаоцу.

Literatura:

Der Bergkranz (Die Befreiung Montenegros). Historisches Gemälde aus dem Ende des siebzehnten Jahrhunderts von Petar Petrović Njeguš, Fürst-Bischof von Montenegro. Zum ersten Male aus dem Serbischen in das Deutsche übertragen von J. Kirste, Doctor der Philosophie. Wien: Konegen 1886.

Der Bergkranz. Ein historisches Gemälde von Petar Petrović-Njegoš. Übersetzt von Katharina A. Jovanovits. Mit einem Geleitwort von Pavle Popović. Leipzig: Meiner, 1939.

---

¹⁸ О томе пише и Латковић: „До половине XIX века Црногорци су носили дуге косе (перчин) и повезивали главе шалом обично црвеним.“ Латковић 1975, 298.

¹⁹ Уп. у овом контексту између осталог <http://www.artnit.net/pero/item/1834-kolo-u-gorskom-vijencu.html>.

²⁰ Латковић 1975, 245.

²¹ Вук Врчевић: Огранци за историју Црне Горе. Цетиње: Народна књига, 1950, 14.

²² Petar II. Petrović Njegoš: *Der Bergkranz* ... 1963, 130.

Gesemann, Gerhard: *Heroische Lebensform. Zur Literatur und Wesenskunde der balkanischen Patriarchalität*. Berlin: Wiking-Verlag, 1943, 239–240.
Njegoš, Petar II Petrović: *Der Bergkranz*. Einleitung, Übersetzung und Kommentar von A. Schmaus. München, Otto Sagner, 1963.
Njegoš, Petar II Petrović: *Gorski vijenac*. Priredivač Stjepan Mitrov Ljubiša. Zadar: Matica Dalmatinska 1868.
Schmaus, Alois: *Das Renegatenproblem im „Gorski vijenac“*. Zu P. P. Njegoš' hundertstem Todestag. Alois Schmaus: Gesammelte slavistische und Balkanologische Abhandlungen I. Teil. München: Trofenik, 1971, 162–180. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients XIV/1)

***

Врчевић, Вук: *Огранци за историју Црне Горе*. Цетиње: Народна књига, 1950, 14.
Дучић, Нићифор: *Примједбе на коментар „Горског вијенца“*. Београд: Државна штампарија, 1870.
Његош, Петар Петровић: *Горски вијенац / Луча микроkozма*. Белешке и објашњења написао Видо Латковић. Београд: Просвета, 1975: 219-314. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, IV издање, књига трећа.).
Шмаус, Алојз: *О превођењу «Горског вијенца»*. Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen IV. том. München: Trofenik, 1979, 293–299.
<http://www.artnit.net/pero/item/1834-kolo-u-gorskom-vijencu.html>.

Gabrijela ŠUBERT

VERMITTLUNG KULTURELLER SPEZIFIK IN DER ÜBERSETZUNG DES BERGKRANZES

Alois Schmaus, derbekanntedeutsche Slawist, veröffentlichte 1963 seinein jeder Hinsicht herausragende ÜbertragungdesBergkranzesvon Petar II. Petrović Njegoš. Mein Beitrag ist der Fragestellung gewidmet, auf welche Weise er in dieser Übertragung jene kulturspezifischen Begriffe und Kontexte rekonstruiert und erläutert, derer sich Njegoš in seinem Werk bediente. Alois Schmaus hat seiner Übersetzung einen umfangreichen Anhang mit Kommentaren und Anmerkungen beigefügt. Zu Beginn erklärt er darin die Entstehung der elliptischen Überschrift des Werkes von Njegoš und dessen Widmung an Fürst Karadorde. Daran schließen sich faktologische Informationen zu allen historischen Persönlichkeiten, zu ihrem Amt und ihren Titeln an; allein diese Informationen machen eingehende Recherchen erforderlich. Es folgt der Kommentar- und Anmerkungsteil, der 40 Seiten umfasst. In seinen Kommentaren und Anmerkungen erläutert Schmaus nicht nur die Inhalte der nummerierten, ins Deutsche übertragenen Verse, sondern auch ihre Kotexte und Kontexte. Außerdem analysiert er ihre poetische Funktion und ihre Bedeutung im ideellen und philosophischen Konzept von Njegoš. Auch darin stellt Schmaus seine tiefgreifende Kenntnis und seine außergewöhnliche Sensibilität für die Kultur der Montenegriner unter Beweis.

Schlüsselbegriffe: Übersetzung als Kulturvermittlung; kulturelle und sprachliche Codes im Bergkranz; Alois Schmaus; Konzeption des Bergkranzes; Kommentierung des Bergkranzes.

Tatjana ĐURIŠIĆ-BEČANOVIĆ

Filološki fakultet Nikšić

alexatjana@t-com.me

ILUSTRATIVNA CITATNOST NJEGOŠEVOG SPEVA *LUČA MIKROKOZMA*

U radu se analiziraju citatne strategije Njegoševog speva *Luča mikrokozma* i ukazuje na presudan uticaj prototeksta – Biblije na sve slojeve pesničke strukture. Naime, u *Luči mikrokozma* dolazi do citatnog snaženja hrišćanskog kulturnog poretka, pri čemu se pesničkim sredstvima, uz potiskivanje komunikativne i pojačavanje estetske funkcije jezika, reprezentira hrišćanska tradicija i njeni mitovi, kao neophodan uslov za stvaranje novih značenja, odnosno realizaciju semiotičkih procesa. Stoga autor koristi stvaralačke obrasce automatizovanog žanrovskog koda videnija, jer on čuva pamćenje o tradicionalnom sistemu kodiranja, kao i hrišćanske identitetske modele koji se na taj način organski upisuju u novu pesničku strukturu, uključujući je u veliki ilustrativni dijalog, na kome se zasniva kulturna redundanca, kao zaliha značenja formirana da zaštiti crnogorsku semiosferu od upada spolja i uticaja tuđih, islamskih kodova i tekstova, pošto se oni u kolonijalnoj situaciji nasilno nameću domicilnoj kulturi. U ilustrativnom citatnom modelu *Luče mikrokozma* i sličnim tekstovima stvaran je kanon crnogorske i južnoslovenske kulture, pri čemu je formirana Riznica velikih citatno dostojnih autoriteta.

Ključne reči: ilustrativna citatnost, simbolički znak, vertikalno načelo, videnije, Biblija, hrišćanska kultura, hipotaksa, alegorija, poređenje.

Na planu spoljašnje semantike, zavisno od predmeta sa kojim tekst komunicira, izdvajaju se dve orijentacije: orijentacija na prirodni jezik ili zbilju (transtekstualnost), i orijentacija na tuđi tekst ili jezik kulture (intertekstualnost).¹ Njegošev spev *Luča mikrokozma* usmeren je ka jeziku kulture i zasniva se na naglašenoj intertekstualnosti ilustrativnog tipa, što presudno utiče na semantičko polje aktiviranih simbola, jer se njihov kanonski status u kulturi i intertekstualnoj komunikaciji učvršćuje strategijama ilustrativne citatnosti. Fenomen citatnosti ključan je u uspostavljanju i funkcionisanju simboličkih znakova, pri čemu tip citatnosti određuje njihove funkcije i semantičko opterećenje u tekstu.

U *Luči mikrokozma* dolazi do citatnog snaženja hrišćanskog kulturnog poretka, pri čemu se pesničkim sredstvima, uz potiskivanje komunikativne i pojačavanje estetske funkcije jezika, reprezentira hrišćanska tradicija i njeni mitovi, kao neophodan uslov za stvaranje novih značenja, odnosno realizaciju semiotičkih procesa. Stoga autor koristi stvaralačke obrasce automatizovanog

---

¹ O tome videti u: Dubravka Oraić-Tolić, *Teorija citatnosti*.

žanrovskog koda videnija, jer on čuva pamćenje o tradicionalnom sistemu kodiranja, kao i hrišćanske identitetske modele koji se na taj način organski upisuju u novu pesničku strukturu, uključujući je u veliki ilustrativni dijalog, na kome se zasniva kulturna redundanca, kao zaliha značenja formirana da zaštiti crnogorsku semiosferu od upada spolja i uticaja tuđih kodova i tekstova. Naime, u realnom istorijskom vremenu crnogorsku kulturu ugrožava islam, prisutan u *Luči mikrokozma* samo kao vantekstovna opasnost, pred kojom se i artikuliše božanstvena himna hrišćanskoj veri i njenim svetinjama, generatorima njenog kanona. Na biblijsku citatnost Njegoševog speva ukazuje i tradicionalna njegošologija:

Njegoš, hrišćanin i vladika, zaokružio je i okončao Luču mikrokozma proslavljanjem Hrista-Spasitelja kao, preblagog, tihog učitelja'. Njegoš, pesnik i čovek sklon mitskoj i religioznoj refleksiji, ugradio je u temu o Sataninoj pobuni i ratu na nebesima konceptualne i mitske elemente starih učenja o preegzistenciji i anamnezi...

Kazujemo da je Njegoševa 'Luča mikrokozma' religiozni spev, a mislimo, naravno, na književnost evropskog kulturnog kruga i na hrišćansku religioznost. Mogli bismo, dakle, govoriti i o biblijskom spevu – kao u slučaju Miltonovog 'Izgubljenog raja'.²

Dakle, imitacija i sakralizacija prototeksta i njegovih ključnih simbola u Njegoševom spevu dovodi do reprezentacije Biblije kao teksta-uzora, pri čemu se hrišćanska kulturna tradicija uspostavlja kao Riznica znanja i iskustava, sa strogom hijerarhijom vrednosti, koja čuva tekstove dostojne oponašanja. Stoga Njegošev tekst na svim nivoima ilustruje „tuđi”, biblijski tekst, njegove semantičke strukture, aksiologiju, položaj u kulturnoj piramidi, kao i receptivni horizont očekivanja:

U ilustrativnom tipu citatnosti novi je smisao uvijek već star, citirani tuđi tekst primaran je ne samo u vremenu, nego i po vrijednosnom položaju u sustavu kulture, a citatni se autor ravna prema čitatelju i njegovoj lektiri školskih klasika.³

Jasni citatni signali u *Luči* ukazuju upravo na ilustrativni tip citatnosti, a hrišćanska kultura reprezentirana je kao riznica vrednosti u koju autor želi da uklopi vlastiti tekst i crnogorsku kulturu. Osnovno načelo ilustrativne citatnosti, po kojem izvorno svoje nastaje ugledanjem na tuđe, podjednako je prisutno na svim slojevima Njegoševog speva. Vlastitu umetničku ideju autor je oslonio na hrišćansku kosmogoniju, kanonsku i apokrifnu, uz aktiviranje gnostičkih mitema i simbola, služeći se žanrovskim kodom videnija, koji prethodno dostiže blistavu estetsku realizaciju u Danteovoj *Božanstvenoj komediji* i Miltonovom *Izgubljenom raju*. Ovi intertekstualni, citatni elementi ugrađeni su u strukturu *Luče mikrokozma* i podređeni sižejnoj koncepciji i aksiološkom sistemu metateksta, pa ne ugrožavaju njegovu pesničku autentičnost, pri čemu su obeležja vlastite nacionalne kulture potpuno eliminisana, osim epskog upada u poslednjoj decimi Posvete. Osnovni

² M. Flašar, Predgovor *Luči mikrokozma*, str. 14–15.

³ D. Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, str. 45.

prototekstovi iz kojih autor preuzima citate jesu: antička filosofija, Biblija, odnosno hrišćanska mitologija i južnoslovenski folklorni diskurs, odakle je preuzeo model epskog deseterca, kao i pomenutu reminiscenciju na kosovske heroje i izdajnike.

Na semantičkom nivou, citirani biblijski tekstovi su uzor Njegošu i njegovom tekstu, a novi smisao nastaje na principu semantičkih analogija i ugledanja na poznatu hrišćansku semantiku i aksiologiju. Dakle, citatna motivacija ide od hrišćanske kulture i mitologije prema Njegoševoj kosmogoniji da bi njegova pesnička tvorevina potvrdila i ilustrovala hrišćansku kulturu kao univerzalni i vlastiti kanon – uzor dostojan oponašanja. Ilustrativnim semantičkim procesima odgovara kako šira sintaktika kulture klasicizma, čiji su tragovi još vidni u Njegoševoj poetici, tako i uža sintaktika Njegoševog kosmogonijskog speva.

Iz sintaktičke perspektive klasicistička kultura je vertikalna i subordinirana: tekstovi i bića zauzimaju određena mesta, a na vrhu vrednosne piramide stoji antika, prema kojoj se upravlja sistem kulture u celini. Njegoš kao nosilac hrišćanskih kulturnih kodova, sa naglašenim klasifikacionim funkcijama u crnogorskoj sociokulturnoj zajednici, citira sveti hrišćanski tekst, u čemu se oseća tendencija i potreba vlastite kulture da pred nepomenutom, ali prisutnom kolonijalnom opasnošću, samu sebe shvati i potvrdi kao hrišćansku. Stoga se svi elementi pesničke strukture preuzimaju iz biblijskog teksta: narativ, likovi, hronotopi, pri čemu je i sistem stilske figuracije pod naglašenim uticajem apologetike i svete hrišćanske knjige, pa se biraju adekvatna stilska sredstva za veličanje i reprezentaciju njenih svetinja, što je u skladu sa opštom hijerarhijom klasicističke kulture koja je podrazumevala da su tuđi tekstovi, posebno ako su antički ili u bilo kom smislu klasični, zauzimali povlašćena mesta.

Na ontološkom i semiotičkom vrhu hrišćanske kulture stoji Reč Božja i biblijski tekst, koji je građen po načelu ilustrativne citatnosti božje reči, što je posebno izraženo u srednjovekovnoj kulturi:

Biblijska je citatnost ilustrativna jer je Riječ Božja apsolutni semantički uzor, jer je tekst, gdje je ta riječ zapisana, apsolutna citatna riznica za sva pitanja života i smrti, jer nisu važni oni koji citiraju (svećenici), nego oni kojima se citatno objavljuje božanska Riječ (vjernici) i jer se u citatnom procesu (misa i drugi vjerski obredi) reprezentativno obnavlja i potvrđuje primarni, nepovredivi i jedinstveni Božji prototekst.⁴

U crnogorskoj kulturi herojsko-patrijarhalnog perioda, koja se svim raspoloživim sredstvima brani od islamizacije, biblijska citatnost je osnovni model koji reguliše komunikativne i kulturne kodove, pa je taj tip citatnosti presudan i u folklornom diskursu, gde će se ukrstiti sa orijentalnim, dajući u rezultatu kreolizovanu tekstualnost južnoslovenskog kolonijalnog perioda.

Naglašena reprezentativna funkcija *Luče mikrokozma* i ilustrativni tip citatnosti usmerene na biblijski Tekst-uzor, kao i klasicističke tendencije

---

⁴ D. Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, str. 58.

potvrđuju hrišćansku kulturnu tradiciju i zatečeni, konvencionalni horizont očekivanja, pa je na planu sintaktike u semiotizaciji Njegoševog speva presudno vertikalno načelo. U vertikalnim kulturama tradicija se shvata kao dragocena riznica iz koje samo treba koristiti vredne antologijske odlomke, s poštovanjem ih preuzimati i citatno oponašati u vlastitom tekstu:

Citatni tekstovi s reprezentativnom funkcijom stvaraju kulturni kanon; citatni tekstovi s prezentativnom funkcijom potkopavaju ili ruše postojeći kanon. Prvi su najveća semiotizacija u sferi intertekstualnih suodnosa, drugi najveća desemiotizacija; kulturno je vrijeme prvih prošlost, drugih – sadašnjost ili budućnost.⁵

Organska, zatvorena kompozicija *Luče*, numerički regulisana simboličkom energijom brojeva 10 i 6, kontroliše semantičke procese i usmerava sve elemente teksta ka načelu subordinacije, podređujući ih skladnom funkcionisanju celine. Dakle, u sintagmatskoj organizaciji Njegoševog speva determinacijska moć pripada celini; ona suvereno upravlja svim kompozicionim jedinicama, što na planu sintakse dovodi do dominacije zavisne rečenične strukture – hipotakse. Hrišćanska kultura se na intertekstualnoj ravni uspostavlja kao vertikalna, sa strogom hijerarhijom tekstova, pri čemu hijerarhijski niži tekstovi imitiraju po vrednosti i položaju nadređene. U tom čvrstom citatnom sistemu kao semiotički centar izdvaja se i nameće upravo hrišćanski sveti tekst i poslanica Tvorca, stoga *Luča mikrokozma* imitira biblijski prototekst težeći prestabiliranoj harmoniji, što treba da ilustruje sklad i savršenstvo hrišćanstva, koje se pod naglašenim uticajem apolegetike modeluje kao jedina prava vera u aksiološkom sistemu Njegoševog speva. To je izuzetno važno na pragmatičkom planu, jer Njegoš pokušava da spreči konvertitstvo i primanje islama pod uticajem agresivne kolonijalne komunikacije, koja ozbiljno ugrožava semiotičke jedinice crnogorske kulture i njen identitet. Pri tom se hiperbola, alegorija, hipotaksa i poređenje sa naglašenom funkcijom sublimacije javljaju kao osnovni stilski mehanizmi pomoću kojih se izgrađuje vertikalno načelo i veliča moć hrišćanskog Boga, jer apologetika presudno deluje i na selekciju jezičko-stilskih sredstava:

*Da, iskra je svetlost porodila,
Okean su kaplje sastavile;
Sveti tvorac veličestvom sjaje
U iskrama kako u suncama,
U smrtnima ka u božestvama, –
Sve mu skupa svemoguće slavi!*

(Luča mikrokozma, str. 253).

Na pragmatičkom nivou, Njegošev spev orijentisan je na obrazovanog čitaoca, kojem su dobro poznati opšti intertekstualni uzori, kako antički tako i hrišćanski. Kao što se na semantičkoj ravni Njegošev tekst ugleda na klasične uzore, tako se na pragmatičkom planu upravlja prema klasično obrazovanim

---

⁵ Isto, str. 43.

čitaocima. Naime, najvažniji receptivni model ili uzorni recipijent definisan je u Posveti, a to je Njegošev učitelj Simo Milutinović koji je dobro upoznat sa klasičnom kulturom, tako da se na samoj prološkoj granici teksta upućuje na poželjan horizont očekivanja, ali nažalost taj idealni čitalac u mnogome odudara od crnogorskog prosečnog recipijenta onog vremena. Naime, *Luča mikrokozma* zahteva klasično obrazovanog čitaoca koji dobro poznaje antičke i hrišćanske simboličke sisteme, tako da u znatnoj meri prevazilazi horizont očekivanja prosečnog crnogorskog čitaoca, odakle i proizlazi recepcijska tragedija Njegoševog kosmogonijskog speva. U crnogorskoj ratničko-patrijarhalnoj kulturi Njegoševog doba hrišćanski sveštenici su nepismeni, što je pesnik duhovito prikazao u *Gorskom vijencu* kroz lik popa Mića, koji je u surovim uslovima kolonizacije prvenstveno ratnik, pa poslove odbrane stavlja ispred svojih sveštenečkih dužnosti:

POP MIĆO

*Amanat mi, ja je i ne čitam,
Niti mi je knjiga za potrebu,
Nit' je kada u crkvu otvaram.
Napamet sam dobro utvrdio
Leturđiju, krstit i vjenčati,
Ka i druge pomanje potrebe;
Pa kad mi je koje za potrebu,
Ispojem ga ka pjesnu na usta.*

O ostalim članovima sociokulturne zajednice ne treba ni govoriti, jer se njihov horizont očekivanja kreće u suženim granicama usmenog diskursa, pri čemu guslarski tekst diktira dominantne receptivne modele, pa prosečan crnogorski recipijent onog vremena nije spreman za složenu tekstualnost i simboličke poretke koje Njegoš aktivira u *Luči*.

Imitativna semantika i pragmatička orijentacija na klasično obrazovanje čitaoca omogućava da se u Njegoševom spevu reprezentuje, odnosno nanovo predstavi evropska kulturna riznica, sa hrišćanskom mitologijom u centru. U srednjem veku, crnogorska kultura je ostvarivala intenzivan citatni kontakt sa zapadnoevropskom kulturom, posebno mletačkom, koji je nasilno prekinut usled turske kolonizacije Balkana. Međutim, u *Luči mikrokozma* (1845) potvrđuje se semiotička pripadnost crnogorske kulture zapadnoevropskom kulturnom krugu pred opasnošću od turskog kolonijalnog nasilja i ugroženog identiteta, tako da hrišćanski identitetski model, kao opšti i širi, prethodi crnogorskom, koji će biti reprezentiran u *Gorskom vijencu* (1847). Na taj način Njegoš gradi čvrst semiotički bedem koji treba da zaštiti crnogorsku kulturu od islama i islamizacije, a odbrambene tekstualne strategija izbijaju u prvi plan njegovog pesništva, pri čemu se ilustrativna citatnost, usmerena na Bibliju, svojim reprezentativnim funkcijama nameće kao dominantna:

Na načelu ilustrativnoga citiranja hebrejske Biblije i antičke klasike srednjovjekovna je kultura stvorila kanon na kojemu i danas, unatoč

nastojanjima 20. stoljeća da se napravi prazna kulturna ploča, počiva europska i svjetska civilizacija.⁶

Na naglašenu citatnu dimenziju Njegoševog pesništva a posebno *Luče mikrokozma* ukazuje i Miron Flašar, jedan od najznačajnijih njegošologa, koji se prvenstveno bavio filozofskim osnovama, odnosno idejnim ustrojstvom speva:

Njegoš je kao genijalan učenik pošao u školu antičkog i evropskog pesništva, da bi iz te škole izašao veliki nacionalni i evropski pesnik. Romantičarski pojam originalnosti, koji bi da pesničku veličinu traži samo i jedino onde gde pretpostavlja da je pesnik potpuno nezavisan, da je samo ‚iz sebe vadio‘, nije mera kojom se može obuhvatiti sve bogatstvo Njegoševe umetnosti.⁷

U svojim razmatranjima složenih intertekstualnih veza Njegoševog speva sa Biblijom, kao odgovor na pitanje da li su aktivirani citati kanonski ili apokrifni, i kojim su putevima došli do pesnika, Flašar zaključuje da je to potpuno nebitno, *jer je reč o spisima hrišćanske književnosti uopšte*⁸. Dakle, najvažnija je Njegoševa namera da se hrišćanska mitologija reprezentira u novom tekstu, kao i estetski kvalitet pesničke obrade hrišćanskih mitologema, a ne njihovo kanonsko ili apokrifno poreklo:

Princip stvaralačke imitacije, koji je osnov njegovih dela, urodio je samostalnim plodom i u Njegoševim stihovima. Tim je putem našeg pesnika vodio njegov talenat; taj je put prevaleo krupnim iskorakom da bi se potom popeo i do *Gorskog vijenca*, i ovim delom uvrstio u red književnih velikana.⁹

Dakle, u ilustrativnom citatnom modelu *Luče mikrokozma* i sličnim tekstovima stvaran je kulturni kanon crnogorske i južnoslovenske kulture, pri čemu je formirana Riznica velikih citatno dostojnih autoriteta, koji garantuju istinitost diskursa, odnosno maksimu kvaliteta. Osim, toga, ilustrativna citatnost omogućava „magiju performativnih iskaza” (Bourdieu) koja je najjača upravo u božanskom diskursu, utemeljenom na specifičnim izvorima moći, metafizičkim i mitološkim, kao i na osobenim znakovima božanskog autoriteta, jer na uređenje diskursa moći u Njegoševom spevu presudno utiče biblijska performativnost božanske reči, preuzeta iz prototeksta:

*Do kakve je on doša gluposti:
Da prekine lanac mirodržni!
Šta će tužna pomislit budala:
Da je lanac mirodržni svezan
Za almasne nebrojne stubove
Te se vise u mojoj palati!
ne zna da je lanac mirodržni
svemoguće slovo stvoritelja,
koje prostor puni mirovima,*

---

⁶ D. Oriac Tolić, *Teorija citatnosti*, str. 62.

⁷ M. Flašar, Citirano delo, str. 38.

⁸ Isto, str. 43.

⁹ Isto, str. 34.

a mirove sretnim angelima.'

(*Luča mikrokozma*, str. 286)

Dakle, u božanskoj reči i „slovu“ sadržana je tvoračka energija i moć, kao i snaga hrišćanske istine, a u procesu islamizacije Crnogorci preuzimaju tuđe religijske i ideološke kodove, ali ne i jezičke. Pošto su u jeziku sačuvane kognitivne sheme koje pružaju pritajeni otpor islamskim epistemološkim modelima i aksiološkim parametrima, jer deluju iz dubine kolektivne memorije, Njegoš je iz jezika *Luče mikrokozma* uklonio sve orijentalne nanose, a selekciju verbalnih jedinica usmerio ka pravoslavnim hrišćanskim registrima: grecizmima i rusizmima.

Pod snažnim uticajem simboličkih znakova i vertikalnog, hijerarhijskog načela, u Njegoševom spevu pokreće se i proces primarne simbolizacije, pri čemu se jedan znak nulte simboličke vrednosti proizvodi u složeni simbol. Kada znak ne funkcioniše kao simbol u okviru nekog simboličkog poretka, već se podvrgava procesu simbolizacije u novonastalom tekstu, uz pomoć ponavljanja na sintagmatskoj ravni, onda govorimo o primarnoj simbolizaciji. Tom procesu primarne simbolizacije u *Luči mikrokozma* podvrgnut je sintaktički model hipotakse, koji se na sintagmatskoj ravni teksta ponavlja sa velikom učestalošću, postajući dominantan obrazac kombinovanja. Naime, hipotaksa se u Njegoševom spevu, pod uticajem nametljivog simboličkog konteksta, od sintaktičkog obrasca transformiše u simbolički znak, koji nema invarijantnu simboličku suštinu, jer nije kodifikovan ni u jednom simboličkom poretku. Ukoliko se u tekstu jave simbolički znakovi koji su već kodifikovani u okviru određenih simboličkih sistema, onda govorimo o sekundarnoj simbolizaciji, koja je u *Luči* izuzetno razvijena, a zasniva se na univerzalnoj snazi simboličkog i mitološkog poretka, kao i kolektivnog, filogenetskog pamćenja. Sekundarna simbolizacija podrazumeva aktiviranje simboličkih znakova koji su već kodifikovani u okviru nekog simboličkog poretka, dok primarna simbolizacija podrazumeva stvaranje simbola na osnovu intratekstualne komunikacije (lajt)motiva, one koja se odvija unutar jedinstvenog sižea. Pod uticajem dominantnog vertikalnog načela, čvrste kompozicije koja treba da ilustruje kosmičku hijerarhiju, kao i ključne filozofeme o harmoniji sfera, hipotaksa dobija simboličko opterećenje i valenciju jedino u okviru semantičkog sistema *Luče mikrokozma*.

Dakle, u spevu dolazi do intenzivne semiotizacije i simboličkog kodiranja hipotakse, koja se od sintaktičkog modela posebnim narativnim i simboličkim strategijama proizvodi u simbol, kreiran da označi međuzavisnost i čvrstu povezanost svih elemenata sistema, odnosno božanskog univerzuma. O tome da je dominacije hipotakse veoma informativna i dopunski oznakovljena u *Luči mikrokozma*, svedoči i činjenica da složena zavisna rečenica predstavlja značajno odstupanje od osnovnog principa poezije i stihovano raščlanjenog teksta, zbog čega se i nameće kao najznačajnije sintagmatsko načelo, na kome se zasniva hijerarhijska sturuktura Njegoševog speva. Naime, vrlo razvijena hipotaksa, kakvu srećemo u *Luči*, karakteristična je više za prozu nego za stih, jer pesnički idiomi obično teže krajnjoj ekonomičnosti u upotrebi verbalnog materijala i lapidarnom,

kondenzovanom izrazu čiji je obrazac metafora. Međutim, pesnički idiom *Luče* gradi se na drugačijem principu, na principu razvijenog iskaza koji često, baš zato što je sintaktički preobilan, gubi semantičku ubojitost. Veoma stabilna hipotaksa, sa retkim slučajevima narušavanja rečenične hijerarhije, korespondira sa osnovnim poetičkim načelom speva – apolozijskim stavom prema logosu, sistemu, skladu i proporciji. Zatvoreni, hijerarhijski tip kompozicije, sa hipotaksom kao osnovnim sintagmatskim modelom, građen je kao afirmacija i reprezentacija božanskog totalitarnog principa i holističke slike sveta, inspirisane hrišćanskom mistikom. Razučena hipotaksa, sa brojnim rečeničnim periodama zavisnog, subordiniranog odnosa, odražava principe univerzuma uređenog po božanskim zakonima, gde je sve što postoji uvezano u lanac međuzavisnosti (*lanac mirodržni*) kojim rukovodi svemogući tvorac. Naime, sintaktički model *Luče mikrokozma* treba suptilno da sugerise sklad i uzajamnu povezanost svih elemenata pesničke strukture, odnosno modelovanog univerzuma, jer sve je uređeno po božjoj volji i svemu se zna mesto u stabilnoj, čvrstoj hijerarhiji koja se ne sme narušiti, pošto se pokušaji ugrožavanja božanske harmonije smatraju sudbinskom greškom, a to se u božanskom univerzumu skupa plaća.

Dubravka Oraić Tolić na nivou sintaktike izdvaja dva tipa citatnosti: subordinirane, vertikalne, to jest zatvorene citatne sisteme, koji po svom ustrojstvu odgovaraju hipotaksi; i koordinirane, horizontalne, otvorene citatne sisteme, koji odgovaraju parataksi i jukstaponiranju. Dakle, u skladu sa vertikalnim tipom citatnosti, u *Luči mikrokozma* dominira hipotaksa kao osnovni model kombinovanja verbalnih jedinica.

Ilustrativna citatnost *Luče mikrokozma* usmerena je i prema pitagorejskom učenju o harmoniji sfera i simboličkim značenjima brojeva, posebno broja 10 i kultu tetraktise¹⁰, što se manifestovalo na planu kompozicije i strofične organizacije teksta, koji je sastavljen isključivo od deseteraca grupisanih u decime, čija se organizacija matematički može izraziti pravom pitagorejskom formulom 10x10. Zahvaljujući složenim modelativnim procedurama, kojima se povezuju elementi mikro i makro plana, pitagorejska filozofema o harmoniji sfera transformiše se u poetski fenomen koji uspostavlja, održava i snaži sklad i holizam božanskog univerzuma, čiji su delovi savladani harizmatičnom energijom nadmoćne celine i potčinjeni božanskom totalitarizmu. Organska, zatvorena kompozicija *Luče*, numerički regulisana simboličkom energijom brojeva 10 i 6, usmerava ka simboličkom znaku sve elemente i slojeve teksta, pa se spev organizuje kao svojevrsna poslanica Tvorca koja citatno objavljuje božansku reč, jer se u citatnom procesu reprezentativno obnavlja i potvrđuje primarni, nepovredivi i jedinstveni Božji prototekst, pri čemu determinacijska moć pripada celini. Stoga i dolazi do intenzivne semiotizacije i simboličkog kodiranja hipotakse, koja se od sintaktičkog modela posebnim narativnim i simboličkim strategijama proizvodi u simbol, kreiran da označi zavisnost i potčinjenost

---

¹⁰ O tome videti: T. Bečanović, *Struktura i funkcije simboličkih znakova u Luči mikrokozma*, u zborniku *Njegošu u čast*.

delova celini, tako da su vertikalno načelo, simbolizacija elemenata pesničke strukture i dominantna hipotaksa procesi istog semantičkog smera, koji postaju ključni nosioci božanskog principa u spevu i harmonizacije modelovanog univerzuma u celini. U intertekstualnoj harmoniji koja se uspostavlja između Njegoševog speva i svete hrišćanske knjige, semantički i semiotički snaži se izabrani Tekst-uzor i učvršćuje njegova pozicija u pripadnoj, hrišćanskoj kulturi, pri čemu reprezentativna funkcija *Luče* potvrđuje postojeću kulturnu tradiciju i zatečeni, konvencionalni horizont očekivanja.

Osim toga, žanr videnija takođe zahteva alegorijsko i apologetsko kodiranje teksta, pri čemu se pojačavaju prenesena značenja a alegoreza nameće kao osnovni receptivni model, što nužno dovodi do reprezentacije hrišćanskih svetinja u Njegoševom spevu. Mitološke slike, koje se mogu tumačiti jedino alegorično i dekodirati na osnovu prenesenih, konotativnih značenja, autor uključuje u lanac hrišćanskih simboličkih znakova, što rezultira snaženjem duhovne sfere, odnosno pobedom duhovnog nad telesnim i satanskim. Nadmoć duhovnog nad telesnim suštinsko je hrišćansko načelo koje je ugrađeno u same temelje Njegoševog pesničkog univerzuma, a umeće se u kompatibilan kontekst – semantičke nizove preuzete iz Biblije, čime se afirmiše i imitira sveti tekst, pri čemu se Njegošev tekst podređuje, subordinira biblijskom, što na planu kulturne funkcije rezultira reprezentacijom tuđega, to jest citiranog biblijskog teksta i kulture. Naime, u jeziku simbola ništa ne treba shvatati doslovce, bukvalno jer je simbolički kod zasnovan na prenesenom značanju, na sublimaciji i oduhovljavanju, pri čemu se vrednosno degradira princip telesnog, a s njim i sfera profanosti, prizemnosti, putenosti i svega ovozemaljskog, čime se snaži i afirmiše hrišćanska aksiologija, koja dihotomiju između tela (*okov mrtve tjelesine*) i duha razrešava u korist duha.

Simbole koje je Njegoš zatekao u simboličkim sistemima, sa već formiranim sublimnim i uzvišenim semantičkim poljem, čiji je osnovni princip metafora ili preneseno značenje, autor stavlja u službu reprezentacije i afirmacije hrišćanske kulture, koja treba da deluje kao metafizički štit pred sasvim izvesnom, ali vantekstovnom islamskom opasnošću. Pri tom se dograđuje i ojačava njihova svetost i duhovnost, jer da bi se shvatio smisao simbola, treba preći na plan duha, u sferu prenesenih, metaforičkih značenja. Pošto simbol predstavlja vrhunac duhovnosti i čovekove misaone aktivnosti, sasvim je logično što su simbolički znakovi preovladali u apologiji misli, božanske iskre u čoveku i hijerarhijskog načela.

Ilustrativna citatnost, između ostalog, dovodi do alegorijskog kodiranja teksta uz aktiviranje hiperbole i poređenja sa naglašenom funkcijom sublimacije, kao dominantnih postupaka i figura, pri čemu se uspostavlja sklad između uzvišene teme i adekvatnih stilskih sredstava koja postaju izvor ilustrativne i reprezentativne informativnosti. Na taj način se, uz pomoć književnih konvencija i postupaka gradi uzvišeni model kosmogonije i božanskog univerzuma i ilustruje harmonija sfera, pri čemu se ta filozofema transformiše u poetski moćnu sliku sklada, harmonije i hijerarhijskog

vertikalnog načela, proizvedenu pesničkim i stilski valentnim sredstvima. To znači da je kompozicija uređena po načelu izomorfizma, jer se zasniva na međusobno samerljivim organizacionim principima koji uređuju sve slojeve speva, od najnižeg do najvišeg.

U Njegoševom kosmogonijskom spevu aktiviran je još jedan citatni signal i simbolički znak izuzetno razuđenog semantičkog polja, koji igra značajnu ulogu u prototekstu – svetlost, a najčešće simbolizuje spoznaju, snagu duha i tvoračku moć reči. Učestalo javljanje svetlosti na sintagmatskoj ravni teksta, ali isključivo u Božanskom delu univerzuma, aktivira i lajtmotivski mehanizam, čime se dodatno usložnjavaju simbolička značenja tog motiva, koji nedvosmisleno ukazuje na princip onostranog i uzvišenog, prerastajući u simbol besmrtnosti i sliku duše što se oslobađa težine tela. Zbog toga se u spevu suptilno nagoveštava semantički paralelizam između leta duše i nebeskog sklada koji smiruje duh, jer obe aktivnosti vode do nebeskog hronotopa, odnosno do uzvišenog i onostranog principa koji osmišljava inače besmislenu egzistenciju, te ukida gnjilost materije, prolaznost i smrt. Centar biblijskog hronotopa jeste Božje prestolje odakle se upravlja univerzumom, pa je u Njegoševom spevu posebna pažnja poklonjena modelovanju monumentalnog prostora, iz kojeg se emaniraju ogromne količine svetlosti a u kome obitava Tvorac, *tvoritelnom zanjat poezijom*:

*Na sredini nepregledne ravni
kruta se je gora uzvisila,
osnov joj je od čista rubina,
a sva gora masa brilijantna;
veličinu gore tronodržne
i prelive njezine svjetlosti
svi pogledi i voobraženja
u ponjatnost dovesti ne mogu:
ova tajna visokog promisla
nepostižna stoji besmrtnima.*

(*Luča mikrokozma*, str. 266).

Semantički sistem *Luče mikrokozma* zasniva se, između ostalog, i na složenom sistemu stilske figuracije, koji podrazumeva aktiviranje različitih stilskih mehanizama, čija je funkcija ilustrativno citatno snaženje Božje reči, odnosno istine. U tu svrhu aktiviraju se: alegorija, osnovno sredstvo za veličanje moćnika i izgradnju diskursa moći, kumulacija, to jest nizanje i gomilanje jezičkih jedinica, kao i personifikacija, poređenje, metafora, simbol i regresivna simbolizacija, što rezultira visoko stilizovanim iskazom koji prevazilazi svoju informativnu i komunikativnu funkciju i postaje estetski izuzetno valentan. Komentarišući funkcije alegorije u Njegoševom spevu, Alojz Šmaus ukazuje na dominaciju estetske funkcije jezika nad referencijalnom:

Šta znači alegorisanje drugo nego da se neka skrivenija misao ne kazuje onim rečima koje neposredno reprodukuju odgovarajući pojam, nego se izražava takoreći zaobilaznim putem, pomoću jedne konkretne slike koja,

mada je ne iskazuje neposredno, ipak sugerira onu ideju koja se krije iza pesničke slike? To važi i za Njegoševu ‚Luču‘. Pesnik ne izlaže svoje metafizičke misli kao što to čini filozof, nego ih prikazuje u pesničkom ruhu, koje postaje često važnije i od samog logičkog vezivanja misli.¹¹

Sličan stilski efekat postiže se i poređenjem sa naglašenom funkcijom sublimacije, pri čemu se *comparandum*, to jest predmet koji se poredi dovodi u semantičku vezu sa uzvišenim korelatima da bi se preneo u sublimnu sferu duha i transcendencije, jer je u *Luči mikrokozma* izgrađen model sveta zasnovan na kretanju ka gore, odnosno stremljenju u više duhovne sfere, pa stilsko kodiranje teksta prati uspon misli, *iskre božestvene*, u metafizičkom hronotopu. Načelo sublimacije uslovljava i pojmovni registar iz kojeg se bira *simile*, jer predmet sa kojim se poredi treba da izražava težnju ka uzvišenom, veličanstvenom, skladnom, proporcionalnom i harmoničnom, kao atributima božanskog delovanja u kosmosu, stoga pesnik poredbene korelate pronalazi u antičkoj mitologiji, savršenstvu dragog kamenja i kristala, plemenitih metala, dragocenih predmeta i nebeskih tela:

*Iz njega se luče besamrtne
na sve strane r'jekama sipahu.
Ko kad tvorac mogućijem slovom
našu zemlju u vjetar razvije
i u trenuč zemni okeani
kad se prospu srebrnim strujama
u propasti bezdne mrakovite, –
tako teku izobilno luče
sa dobrotom svojom besamrtnom
u prostore opširnoga bića.*

Poređenje je glavna figura klasične poezije koja funkcioniše na principu analogije, ali čuva identitet poredbenih korelata, jer se bez obzira na uspostavljenju vezu održava distanca između koreliranih predmeta. Pri tom je poredbeni predmet postavljen prema upoređenom, ne samo kao analogna već i kao ilustrativna slika, stoga poređenje ima izrazito ikonički karakter. Poređenje konkretizuje sliku i čini je upečatljivijom, a kontekst te stilske figure ne čini samo njeno tekstualno okruženje već i diskurs kojem tekst pripada¹², tako da je *Luča* raskošno ukrašena hrišćanskom ornamentikom. Na taj način metafizički hronotop je i stilski markiran, jer je i sistem stilske figuracije prilagođen modelovanju kompozicionog čvorišta, odnosno semantičkog centra teksta, pa se dopunski uređuje sa ciljem isticanja i markiranja Božjeg položaja na vrhu metafizičke vertikale, odnosno Njegoševe koncepcije univerzuma koja jeste vertikalna.

Pod uticajem citatnog snaženja biblijskog teksta nalazi se i frazeološka ravan Njegoševog speva, a posebno selekcija verbalnih jedinica, pa je stoga veoma informativno odsustvo orijentalizama. Naime, leksika pročišćena od

¹¹ A. Šmaus: *Studije o Njegošu*, str. 68.

¹² O tome videti: Z. Lešić, *Teorija književnosti*.

kolonijalne kontaminacije, koja je inače tipična za sve Njegoševe tekstove, učestvuje u ilustrativnom dijalogu s Biblijom, jer je na taj način očuvana čistota hrišćanskog diskursa. Osim toga, svi likovi pripadaju hrišćanskoj kulturi i vanvremenskoj vertikali, tako da nisu podložni delovanju kreolizacije koja se ostvaruje u realnom crnogorskom hronotopu i u horizontalnom, istorijskom vremenu, pa je ovo frazeološko rešenje izuzetno dobro motivisano. Na taj način hrišćanski Bog, rasejavajući svoju ogromnu semiotičku energiju, u novi siže unosi sve one mitove i narativne nukleuse formirane u hrišćanskim simboličkim sistemima, koji su vekovima taložili značenja u njegovo semantičko polje i proizveli ga u moćan identitetski znak. Likovi čija se struktura i funkcije regulišu intertekstualnom motivacijom nose značajno semantičko oprećenje iz prototeksta, jer nisu nastali na osnovu dijaloga sa stvarnošću, već na osnovu intertekstualne komunikacije. Stoga oni u novi siže prenose intertekstualne seme, funkcije i vrednosne stavove iz prototeksta, što u mnogome opterećuje motivacioni sistem metateksta i ograničava autorove mogućnosti. Naime, sakralni, kanonski tekst u visokoj meri je automatizovan, sa veoma čvrstim aksiološkim sistemom i predvidljivim receptivnim modelima, koji se ne mogu modifikovati u ilustrativnom tipu citatnosti, kakav je aktiviran u Njegoševom spevu. Stoga je citatna imitacija najviše oštetila motivacioni sistem *Luče mikrokozma* i stvorila veliku količinu predvidljivosti u metatekstu čiju organizaciju, snažnim intertekstualnim mehanizmima kontroliše najmoćniji (proto)tekst hrišćanske kulture – Biblija. S druge strane, Njegošev spev upravo zahvaljujući intertekstualnim mehanizmima zauzima posebno mesto u crnogorskoj književnosti, jer se napaja semiotičkom energijom svetog hrišćanskog teksta. Intertekstualnost je ključni mnemonički mehanizam, osobeni imunitet kulture kojim ona sebe čuva i brani od zaborava i nestajanja. Mnemonički procesi u kulturi od presudnog su značaja za izgradnju identitetske naracije, a tekstovi koji u sebi čuvaju sećanja na druge tekstove imaju posebne semiotičke funkcije i povećanu kulturogenost. Stoga je bilo neophodno napisati *Luču* i kroz intenzivnu komunikaciju s *Biblijom* podsetiti na hrišćenake korene crnogorske kulture, i eventualno zaustaviti proces islamizacije, što je bilo, naravno, nemoguće, jer poezija i njene funkcije nikada nisu presudno uticale na socijalne i političke procese.

U Njegoševoj poeziji veoma značajnu ulogu igra odbrambeni sistem poruka (Hol 1976), kao i akumulacija identitetskih informacija, što dovodi do snaženja crnogorske kulture i njene (samo)identifikacije estetskim, pesničkim sredstvima. Upravo zbog toga u *Luči mikrokozma* dolazi do naglašene semiotizacije „početka”, jer je u temelje speva položena hrišćanska kosmogonija koja svedoči o nastanku sveta i svemoći njegovog Tvorca, što treba da podseti crnogorsku kulturu na njene semiotičke osnove i odvrti od islamizacije:

Početak ima odredbenu modelativnu funkciju – on nije samo svedočanstvo o postojanju, nego i zamena kasnije kategorije uzročnosti. Objasniti pojavu – znači ukazati na njeno poreklo (Lotman 1976: 282).

Pesnici koji tematiziraju ključne semiotičke jedinice neke sociokulturne zajednice uvijek imaju naglašenu identitetsku funkciju, a takva poezija postaje izuzetno značajna na planu socijalne semiotike i trajno obeležava kulturu unoseći u njen semiotički prostor poetizovane, estetski oblikovane identitetske seme. Naime, energija stiha upečatljivo deluje na recipijenta, a pošto je mnomonička funkcija stihovanog teksta mnogo jača nego proznog, u Njegoševom spevu organizuje se hrišćanski identitetski model kao osobeni pesnički program za memorisanje informacija od ključne važnosti za opstanak crnogorske kulture i očuvanje njenog hrišćanskog identiteta.

Razvijena hipotaksa, čije smo funkcije u spevu detaljno obrazložili, ispresecana je granicom stiha, a pošto stih teži da bude sintaktičko-semantička celina, posebno deseterački, koji je u znatnoj meri automatizovan u folklornom tekstu, na sintagmatskoj ravni *Luče mikrokozma* nastaje znatna doza intonacione tenzije. To dovodi do deautomatizacije epskog deseterca, koji takođe podleže načelu sublimacije, modifikuje svoju fakturu i postaje metrička shema za kodiranje pretežno meditativne a ne epske informacije, što u Njegošev spev unosi veoma suptilne semantičko-intonacione valere.

I da zaključimo, ilustrativna citatnost presudno utiče na sve elemente i slojeve pesničke strukture, regulišući sematičke i aksiološke procese u Njegoševom kosmogonijskom spevu *Luča mikrokozma*, a iz te naglašene citatne dimenzije proističu uglavnom pozitivne posledice po estetski kvalitet i semiotičke funkcije metateksta.

Literatura

- Bečanović, Tatjana: *Struktura i funkcije simboličkih znakova u Luči mikrokozma*, u zborniku *Njegošu u čast*, Univerzitet Crne Gore, Nikšić, 2013, str. 51–69.
Flašar, Miron: *Predgovor Luči mikrokozma*, Obod, Cetinje, 1996.
Lešić, Zdenko: *Teorija književnosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
Petrović Njegoš, Petar: *Luča mikrokozma*, Prosveta, Beograd, 1953.
Oraić-Tolić, Dubravka: *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990.
Rječnik simbola, priredili J. Chevalier i A. Gheerbrant, Romanov, Banja Luka, 2003.

Summary

A cynical strengthening of the Christian cultural order, with the poetic means, while suppressing the communicative and enhancing aesthetic function of the language, represented by the Christian tradition and its myths is a central point of Njegoš's cosmogonic play entitled *The Light of Microcosm*. Therefore, the author uses the creative patterns of the automated genre code of the visionary, since it preserves the memory of the traditional

coding system as well as the Christian identity models that thus organically enter into a new poetic structure, including in a large illustrative dialogue on which cultural redundancy is based, as a meaning formed to protect the Montenegrin semiosphere from the decline of the outside and the influence of others', Islamic codes and texts, as they were violently imposed the domicile culture. A canon of the Montenegrin and South Slavic culture, in general, has been formed in the illustrative quotation model of *The Light of Microcosm* and similar texts, with the treasury of large authors whose words are everlasting and always worth mentioning.

In the Montenegrin culture of the heroic-patriarchal period, which defended itself from Islamization by all available means, citation of *The Holy Bible* is the basic model that regulates communicative and cultural codes.

Key words: illustrative citation, symbolic sign, vertical principle, visionary, *The Holy Bible*, Christian culture, hypotox, allegory, comparison.

Луси КАРАНИКОЛОВА-ЧОЧОРОВСКА

Филолошки факултет

Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

lusikaranikolova@yahoo.com

„ПРОЛАЗНОСТ“ И „ВЕЧНОСТ“ У ЊЕГОШЕВОМ „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ“ (Време као обележје менталитета)

Овај чланак се бави проблематиком категорије времена у херојској поеми „Горски вијенац“ Петра II Петровића Његоша, са литерарне и културолошке тачке гледишта, тако да се ставља на увиђај Платонова дистинкција између Chronos-а и Aion-а.

Наиме, анализира се статистички немерљива величина – вријеме, као „пролазно“ и „вјечно“, преко „изолације“ синтагми овог дела, које садрже глагол или бар прилог о времену. Прави се покушај да се „измери“ нешто од изолованих ентитета, шта може да се класифицира као „пролазност“, а шта као „вјечност“.

Циљ ове студије је да се преко категорије времена укаже на слободарски менталитет и, по ко зна који пут да се потврди универзална димензија Његоше херојске поеме.

Кључне ријечи: пролазност, вјечност, Chronos, Aion, временска синтагма, менталитет.

1. ПРИСТУП

Овај чланак се бави проблематиком категорије времена у херојској поеми „Горски вијенац“ Петра II Петровића Његоша, са литерарне и културолошке тачке гледишта. Полазимо од Платонове дистинкције Chronos-а и Aion-а, тако да се време посматра као време – вечно и време – пролазно. Имајући у виду да је реч о статистички немерљивој величини – времену, ми га не анализирамо ни као историјско ни као наративно, зато што би у том случају оно имало почетак, али не и крај. Наиме, анализа се фокусира на „изолацију“ темпоралних поетских секвенци у којима је присутан прилог за време. Ужи или шири семантички контекст такве временске синтагме време дефинише као пролазно или као вечно. То ипак, са своје стране доприноси разоткривању менталитета црногорског човека у 19. веку, када је написана поема, односно пред крај 17. или почетак 18. века*, када се

---

* Не постоје прецизне информације о томе када се тачно десио овај догађај са „локалним димензијама“ – „(...) истрага потурица у Црној Гори. Тај догађај, за који недостају ближи историјски подаци, Његош је сместио, на почетку епа, пред крај 17. века. Постоје

десио централни догађај који она описује – истрага потурица и њихова осуда. Такође и менталитет балканског човека и човека уопште коме је урођено исконско право – бити слободан!

Анализа пропушта, разуме се са намером, оне безвремене поетске ентитете који, аналогно Његошевом поетском стилу имају призивок сентенци и афоризама, из једноставног разлога, зато што унапред подразумевају универзалност, односно вечност.**

Према томе, наша коначна тенденција је, и преко „пролазности” одређених временских ентитета и преко таквих код којих је тешко дефинисати њихов темпорални статус, указати на „вечност”, тачније универзалност и савременост овог вечно узбудљивог и инспиративног Његошевог дела.

2. ВРЕМЕ И МЕНТАЛИТЕТ

Веза између времена и менталитета је најмање двојна. Она подразумева обележја менталитета у одређеном времену, односно менталитета кроз историју, са једне, а са друге стране односи се на то како се схвата време, као апстрактни феномен у одређеном временском периоду. Анализирајући категорију времена у Његошевом „Горском вијенцу”, ова релација остварује се као приказ времена, и преко њега и одликама менталитета у времену када се дешавају догађаји описани овде, али и у времену када је написана поема. Имајући у виду слободарски карактер (и менталитет!) епске поеме, може се одмах потвдити њена свевременост, тачније вечност.*

Другим речима, повезаност времена и менталитета налазимо у схватању времена – кроз време уназад (и у Његошевој поеми) и колико

мишлења да се могао десити и у 16. или можда у 18. веку. Погледај: Видо Латковић: „Петар Петровић Његош”, Нолит, Библиотека “Портрети”, Београд, 1963, стр. 194.

** Наш реферат на ову тему „Мини-жанрите во 'Горски венец' (Исказите-формули како единици на културниот систем“ је био презентираан на манифестацији Његошеви дани 4, 29. августа, 2011. године. Види: Луси Караниколова: „Мини-жанрите во 'Горски венец' (Исказите-формули како единици на културниот систем“, Зборник радова, Међународни славистички сабор Његошеви дани 4, Котор, Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет, Никшић, 2013. стр. 81–90).

* Изван нашег интереса остају наративно и историјско време који се пак, у *Горском вијенцу* срећу, у тзв. стабилизаном виду. Наиме, историјски, поема је написана у првој половини 19. века, а објављена у 1848. години, док је опет, централни догађај који се описује – истрага потурица истинити догађај из црногорске историје који се дешава крајем 17. или у првој половини 18. века. Наративно време пак остаје потчињено законитостима текстологије, иманентним за епску поему ранга једног *Горског вијенца*. А то су обавезни: каузалност (узрочно-последична повезаност међу текстовним информацијама), вероватност у аристотеловском смислу речи (зато што све што је речено мора да се чини вероватним, односно могућим, да би могло издржати проверу на нивоу стварности) и линеарност изнесених литерарних факата.

такво поимање може да каже и покаже о томе какав је био менталитет човека у датом временском периоду.

Категорија менталитета у стручној, углавном социолошко-филозофској литератури западноевропске провенијенције третира се као прилично лабилан појам, који су, разни аутори „пунили“ различитим садржинама.

Аустријски социолог Питер Динкелбахер сугерише могући начин истраживања менталитета дате групе (на пример, менталитет Доминиканки у јужнонемачком и западнонемачком простору) према: на пример, менталитету Доминиканки у јужнонемачком и западнонемачком простору) у складу са „(...) реконструкцијом целокупног фонда писмених (свештеничке књиге, повеље, правила реда) предметних извора (грађевине, уметничка дела, рукописи, употребне ствари ...), при чему се (...), поред општих облика типичних за одређени период и садржина (...), морало разрадити оно што је специфично у стилу садржине мишљења тих жена у поређењу с другим изворима истог доба и простора (...), помоћу тачног испитивања језика у свештеничким житијима (статистика речи, латински цитати, однос између хипотаксе и паратаксе, удео исказа који су мотивисани каузално, односно финално, итд.).¹

Динкелбахер даје једну синтетичку дефиницију појма менталитет, тачније историјски менталитет, која гласи: „Историјски менталитет је ансамбл начина и садржина мишљења и осећања који обележава неки одређен колектив у неко одређено доба. Менталитет се манифестује у поступцима”.² Ова дефиниција, изведена из темељних истраживања фундираних значајним именима европске социолошке и културолошке мисли, у њеној разложеној, аналитичкој варијанти, заједно са „опредељењем” о томе шта ћемо подразумевати под феноменом – време, представља наш модел о демонстрацији „менталитета преко времена” у Његошевом „Горском вијенцу“.

Елементарну дефиницију о времену као о „ (...) мери кретања које се врши од нечег претходног ка нечем потоњем“,³ користимо као почетну тачку прво у хронолошком приступу времену – како се оно схватало кроз време.

2.1. О времену „кроз време”

Поимање времена у културној и цивилизацијској меморији народа света вероватно кореспондира са периодом преласка од *mythos*-а на *logos*. То већ значи да се представа о времену везује за рационални поглед на свет.

Античка филозофска и научна мисао грчке и римске провенијенције персонификује време у бога Хроноса, односно Сатурна, да би Платон

¹ Peter Dincelbaher: *Istorija evropskog mentaliteta*, Službeni glasnik, Podgorica, 2009, str. 15.

² *Ibid.* str. 15.

³ *Ibid.* str. 529.

дао конкретну дефиницију у односу на супротстављеност између времена – људског и времена – божјег. Према његовом мишљењу, „(...) иако време превазилази човека, човек је тачка на коју се време (Chronos) односи, док је вечност (Aion) резервисана за богове“.⁴

Практичност античког човека кад је реч о његовом односу према времену долази до израза у претпоставци утемељеној на епикурејском утицају да је наиме, само садашњост она која зависи од човека, а не и прошлост и будућност.

Ауторитети из реда Цицерона, Лукреција, Полибија, Ксенофона, као „историчари“ античког доба, говорећи о времену (и историји) су користили израз *prokope* (грч.), односно *profectus* (лат.), означавајући напредак, као ток догађаја. То опет, са своје стране подразумева и својеврсни третман времена на наративној основи, као *kata meros* тј. редослед догађаја.

Својеврсни прелазак антике у средновековље, а у односу на схватање времена садржан је у делу „Божја држава“ Аурелила Августина, који „(...) парадигматски описује линеарно схватање историје, типично за хришћанску (и затим за нашу секуларизовану) културу, и подвлачи њену супротност према цикличним начинима паганског схватања времена“.⁵

Став који се тиче категорије времена у средњем веку је у сагласности са црквеном идеологијом, према којој је „(...) време по себи с једне стране важило као од Бога (заједно са стварањем света) створен природни феномен“.⁶

Наиме, не постоји довољно средњовековних нити других извора који би прецизно дефинисали виђење категорије времена, а оно што је данашњем човеку доступно подразумева дистинкцију „безвремене вечности“ (*aevum*) и земаљског времена (*tempus*). Ипак су једно били идеологија и теорија, а сасвим друго практични однос према времену, зато што је у свакодневном животу време било „мерљиво“ са и према различним параметрима: црквена звона, аграрна година и природна циклична промена годишњих доба и смена дана и ноћи. Касни средњи век је донео и функционални однос према времену – механички часовници, који су постепено постајали доступни и обичном човеку.

Ипак, однос према времену средњовековног европског човека је остао повезан са теолошким представама.

У периоду од ренесансе па све до 20. века, став барем европске цивилизације је такав да се време искључује од свих метафизичких стања и постаје профано и субјективизирано. А то значи да и време „напушта“ цркву, тако да нестаје вера у вечност овога света, односно време се „преноси“ на човека. Време постаје „време“ урбаног и индустријализованог света, који живи динамично. Одлика менталитета

---

⁴ *Ibid.* str. 524.

⁵ *Ibid.* str. 527.

⁶ *Ibid.* str. 529.

новог века у односу на време је и његова комерцијализација – електрична је енергија допустила да радно време траје и ноћу.

Било како било, како год се време схватало, одувек је важећи став да, насупрот пролазности, вечност или безвременост обезбеђује потомство: „Ништа те неће заштити од замаха косе Времена ако ти, њему упркос, не остане наследник“.⁷

3. „ВРЕМЕ“ У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

3.1. „Три времена“ у „Горском вијенцу“

Квантитативни биланс темпоралних јединица у „Горском вијенцу“ износи 97, од којих 42 имплицирају вечност, 47 пролазност, а њих 8 представљају такозване временске маркере. Изолација извршена углавном према присуству прилога за време, дозвољава прилично једноставну класификацију, зато што је у оквиру тешњег или ширег поетског контекста, где функционишу овакви временски „показатељи“, могуће да чак и неискусни читалац квалификује време као пролазно и време каоечно.

Прилог за време, који користимо као јединицу за меру категорије времена у Његошевом „Горском вијенцу“, представља експлицитан и конкретан временски показатељ, који, међутим, без контекста у коме функционише уопште није асоцијативан, а још је мање испуњен имплицитном сематиком. Његово значење долази од окружења, које се у овом случају, технички манифестује једностишјем, двостишјем, катренском строфом и петостишјем. То значење, кад је реч о Његошевом „Горском вијенцу“, иако је стварно веома познато и одавно апсолвирано, ипак (и вероватно увек), опет и опет продужава да буде провокативно.

„Већ смо рекли, да смо изоловали три категорије временских ентитета: „пролазни“, „вечни“ и још таквих које смо именовали као временски маркери. Ови потоњи, временски маркери углавном представљају показатеље времена – када се нешто дешава (још конкретније време дешавања): сабор Црногораца, Бадње вече, битка. Они су „смештени“, ако их смемо тако назвати у дидаскалијама, на почетку одређених певања. Значи, реч је о синтагмама типа: „Сабор уочи Духовдана”⁸, „ниједно доба”⁹, „ноћ месечинска”¹⁰, „Зора, устају”¹¹,

---

⁷ *Ibid.* str. 539.

⁸ Петар Петровић Његош, *Горски венец*, Мисла, Култура, „Македонска книга“, Скопје, 1988, препев Блаже Конески, str. 13.

⁹ *Ibid.* стр. 13.

¹⁰ *Ibid.* стр. 54.

¹¹ *Ibid.* стр. 100.

„Бадње вече”¹², које немају вишу функционалност од те, прецизно и, разуме се поетски да покажу време када се дејство врши даље у певању. То су, најједноставније, временске одреднице у овој епској поеми у драмској форми.

Темпоралне јединице које у свом стиховном контексту асоцирају на пролазност подразумевају, такорећи без изузетка значење које се односи на опис и приказ тренутног, понижавајућег стања Црногораца, због одметништва њихове сабраће, критика упућена потурицама, критика и сатира упућена Турцима и Млетцима и свакако, припрема за битку и успех у разбијању те традиције – да се православни Црногорци потурче.

Ови, „пролазни” временски ентитети су распоређени у различитом стихованом контексту и тај, контекст, а не присутни прилог за време, упућује (=асоцира) на пролазност. Имајући у виду да је реч о херојској поеми у којој су националне (и хришћанске) вредности од примарног значаја, логично је да је пролазности додељено такво семантичко окружење:

„Црни дену и црна судбино”¹³. Или:

*„Што е ова од некое време
што нашиве гори замолкнаа,
та не јачат од бојни повици? (...)
од некрста ридја се смрдеа (...)
Црногорец со Турчин се здружил”¹⁴. И:*

*„Време стана да се собереме,
време стана нешто да стокмиме (...)
Штом ќе сетат брака некрстени
нема тие да тегават вака”¹⁵.*

Приказ непријатељства и надмудривања између Турака и Црногораца, као и представљање ароганције Турака – преговарача, такође улази у категорију пролазности:

*„Без надежи живиш и умираш,
крсту служиш, со Милоша живиш (...)
поарен е еден ден клањање
Од четири години крстење”¹⁶*

---

¹² *Ibid.* стр. 103.

¹³ *Ibid.* стр. 14.

¹⁴ *Ibid.* стр. 22.

¹⁵ *Ibid.* стр. 27.

¹⁶ *Ibid.* стр. 43.

Овде, у „пролазност”, по своме асоцијативном значењу, улази и покушај описа Млетака, као представника западне, католичке цивилизације:

*„Имаа игри ама поинакви.
Во некаква кука се збираа
Штом се стемни и штом вечерале.
Во куќата народ едно чудо!
Ќе запалат илјадници свеќи...”¹⁷**

Технички, у другој половини поеме доминирају темпоралне јединце са значењем вечности. Логично је да буде тако, зато што се овде, описује битка против Турака и потурица и смелије се истиче црногорска храброст у борби против свих оних који угрожавају националну и људску слободу.

Временски ентитети које смо и дефинисали као такве, који асоцирају вечност (свакако, у ширем контексту у којем је „смештен” временски прилог), подразумевају баш то – вечност и свевременост. Конкретније, они веома често представљају неки значајан прошли, историјски моменат или догађај, или пак актуелизирају историјско време које се у колективној меморији Црногораца доживљава кроз његово вечно трајање.

Више пута кроз поему се дешава да и сам Његош даје праву дефиницију категорије вечност. Најрепрезентативнији су том смислу следећи стихови:

*„Блазе тому што живее довед
тој имало зошто да се роди;
Лач вековен во вечна темнина
ни се гаси, ниту светлост губи“¹⁸.*

Још на почетку, у Прологу, поет као да је свестан многозначности историјског трена у коме живи црногорски народ, па апелује:

*„Нека овој век над сите се гордее и крева (...)
За идноста тој ќе биде ера која
ужас влева“¹⁹.*

---

¹⁷ *Ibid.* стр. 66.

* Наиме, обичаји и традиција једног народа (у овом случају млетачког) свакако да имплицирају вечност. Али у Његошевој поеми, истакнута је национална и конфесионална предност црногорског народа, у односу на Турке и Млетке. Из тих разлога, опис обичаја Млетака категоризујемо у оквиру пролазности.

¹⁸ *Ibid.* стр. 33.

¹⁹ *Ibid.* стр. 7.

Не мирећи се са актуелном стварношћу, ради срама који су приредили потурчени Црногорци, прелазећи у другу веру, кроз песму кола, као засебним, колективним ликом у поеми, евоцира се херојска прошлост црногорска и српска, а која ништа друго него, имплицира вечност:

*„О проклета Косовска вечеро!
камо среќа врлите големци
да ги истру, трага да им сотре,
сам на мегдан Милош да остана
со својте двајца побратими
та Србинот Србин да е сега.“²⁰*

Када се црногорски јунаци спремају да се обрачунају са потурицама, својом дојучерашњом сабраћом, Његош опет наступа стиховима са имплицитном безвременошћу:

*„Поколење за песна родено!
самовили довед да се јагмат
вам достојни венци да ви сплетат;
вие пример за песна дадовте
со вечноста како да се зборува“.²¹*

Приказ времена – вечног у „Горском вијенцу“ заокружујемо са две реплике: прва владике Данила, друга игумана Стефана, два најмаркантнија лика у поеми, чије присуство овде, уосталом, као да је обезбеђено само зато што њихове мудре речи носе искуство, животно искуство. А, оно, искуство, само по себи обећава вечност:

*„Време земно и човечка судба,
два образа на највиша лудост“.²² И:*

*„Јас сум минал сито и решето
овој темен век сум го испитал
сум ја испил чашата отрувно
горчливиот живот сум го узнал“.²³*

Пада у очи сазнање о утиску у односу на улогу, па и функцију ликова владике Данила и старог игумана Стефана, чије реплике, без изузетка па и без присуства прилога за време су својеврсна евокација

---

²⁰ *Ibid.* стр. 20.

²¹ *Ibid.* стр. 99.

²² *Ibid.* стр. 98.

²³ *Ibid.* стр. 105.

вечности. Насупрот њима су ликови Вука Мандушића и Вука Мићуновића, као два најзнаменитија црногорска јунака, чије дејствовање је на нивоу садашњости (читај: пролазност!), но њихова дела, већ изван садржине поеме стичу размере вечности! ...

Изван категоризације „три времена” у Његошевом „Горском вијенцу” остаје једна класа темпоралних синтагми које се само једном јављају а које обележавамо као „естетско” време: „(...) јутро пролећно/(...) од јутарњег сунца лепше/(...) у зори дивне тишине”.²⁴ Прокоментарисаћемо и ово “естетско” време, које није у дидаскалији већ у дужем певању, а чије присуство оправдавамо поетским инстинктом Његоша са једне стране, а са друге, као резултат потребе да се експлицитније задовољи и лирски карактер поеме, а преко категорије времена, односно прилозима за време.

3.2. О менталитету „преко” времена

Посматрано на овај начин, време у Његошевом „Горском вијенцу“ може бити мерило, односно показатељ менталитета.

Време схватамо као кретњу, као промену, као нешто променљиво и пролазно, а од те пролазности понекад остаје и некаква вечност. Менталитет пак, осим што се „манифестује кроз поступке”, подразумева и колективни начин размишљања и осећања.

У „Горском вијенцу“, историјски тренутак када се дешава догађај – истрага и истребљење потурчених Црногораца, крај 17. или почетак 18. века, већ је сам по себи одлика и приказ црногорског менталитета. Немирење са издајом је вероватно иманентно црногорском човеку, његовој култури. То је резултат гордости и херојства. Такви су црногорски јунаци који дефилују кроз поему – горди, храбри, непокорни, непомирљиви са ропством, са издајом, са неправдом. То су јунаци из црногорског 17. или 18. века. Но, имајући у виду да су књижевна чеда владике и владара Петра II Петровића Његоша, они су људи његовог и из његовог времена – средина 19. века, када је туђинско ропство већ силно отежало живот овог народа.

Црногорски менталитет у времену (17. или 18. и 19. век), из наше тачке гледишта – прошло, подразумева управо такве квалификативе: храброст, непокорност, непомирљивост, жељу за слободом.

А та, жеља за слободом је имплицитно присутна у сваком стиху поеме и од релативне (=пролазне), постаје универзална (=вечна). Зато што је увек вечна и човекова потреба да буде слободан!

На крају крајева, менталитет у „Горском вијенцу“ је, ни мање ни више већ – слободарски!

---

²⁴ *Ibid.* стр. 43.

4. КОМЕНТАР

Слободарски менталитет Његошеве увијек једнако актуелне поеме је препознатљив не само преко анализе категорије времена. Он је суштинска, темељна одлика овог универзалног штива, које третирано са овог аспекта, само још једном долази до изражаја.

Темпорални статус допушта, између осталог да се каже и покаже да, има људи, има ствари, има догађаја који се у садашњости чине „пролазним”, али их је време „будуће”, направило „вечним”. Вечан је и нека буде слободарски дух (и менталитет) изражен овде, представљен као црногорски, али се сам трансформисао у општељудски, универзални, вечан и не – пролазан ...

Литература:

1. Аристотел: *За поетиката*, Превод од старогрчки, предговор на авторот и коректура Михаил Д. Петрушевски, Македонска книга, Култура, Наша книга, Комунист, Скопје, 1979;
2. Вангелов, Атанас: *Теорија на прозата*, Детска радост, Скопје, 1996;
3. Dincelbaher, Peter: *Istorija evropskog mentaliteta*, Službeni glasnik“, Podgorica, 2009;
4. Георгиевска-Јаковлева, Лорета: *Идентитет(и)*, Институт за македонска литература, Скопје, 2012;
5. Караниколова, Луси, *Мини-жанрите во „Горски венец“ (Исказите-формули како единици на културниот систем)*. Зборник радова, Меѓународни славистички собир Његошеви дани 4, Котор, Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет, Никшиќ, 2013. pp. 81-90
6. Крамарик, Златко, *Идентитет, текст, нација*, Табернакул, Скопје, 2010;
7. Латковић, Видо: *Петар Петровић Његош*, Нолит, Београд, 1963;
8. Левков, Димче: *Петар Петровиќ Његош (1813-1851)*, у књизи: *Петар Петровиќ Његош „Горски венец“*, Мисла, Култура, Македонска книга, Скопје, 1988
9. Мојсијева-Гушева, Јасмина, *Во потрага по себеси*, Институт за македонска литература, Скопје, 2010;
10. Његош, Петар Петровиќ: *Горски венец*, Мисла, Култура, Македонска книга, Скопје, 1988, Препев Блаже Конески.
11. Chatman, Seymour: *Story and Discourse*, Cornell Univesity Press, Ithaca and London 1989.

Луси КАРАНИКОЛОВА

“TRANSCIENCE” AND “ETERNITY” IN NJEGOSH’S “THE
MOUNTAIN WREATH”
(TIME AS A MARK OF MENTALITY)

Summary

This article refers to the “time” category in Njegosh’s “The Mountain Wreath” in such a way that provides insight into Platonic distinction between Chronos and Aion. Namely, the time, which is statistically unmeasured magnitude, is analyzed - as “transient” and “eternal” through “extraction” of syntagms containing a verb or at least an adverb of time. An attempt is made to “measure” what of the isolated entities can be classified as “transcience” and what as “eternity”.

The purpose of the article is to indicate the libertarian mentality through the category of time and, once again, to confirm the universal dimension of Njegosh heroic poem.

Key words: time, transcience, eternity, Chronos, Aion, time syntagma, mentality.

Sava ANDELKOVIĆ,
 Univerzitet Pariz-Sorbona, Francuska
 sava.andjelkovic@free.fr

ŽENE U SAVREMENOJ CRNOGORSKOJ DRAMSKOJ KNJIŽEVNOSTI I TEATRU (SA NEMINOVNIM OSVRTOM NA PROŠLOST)

Dugogodišnja prevlast muškaraca u istoriji crnogorskog teatra može se „opravdati” dominantnim kultom muškosti, duboko ugrađenim u civilizacijske tokove, ali delimično i činjenicom da su crnogorski vladari i utemeljivači crnogorske države, Petar Petrović Njegoš i Nikola Petrović istovremeno bili i začetnici dramske literature u Crnoj Gori. Upravo, prva diletantska izvođenja drame *Balkanska carica* Nikole Petrovića beleže pojavu žena na crnogorskim scenama. Podsećajući na te „ženske korake”, u radu se govori o značajnim ženama koje su u različitim periodima (najčešće, burnim zbog istorijskih i političkih prilika), ostavile trag u istoriji crnogorskog pozorišta. Naglasak je na onim ženama koje danas, svojim delovanjem, ispisuju nove stavke u savremenoj istoriji crnogorskog teatra kao glumice, dramske autorice, rediteljice ili teatrološkinje.

Ključne reči: AFŽ, feministički pokret, ženski subjekt, istorija pozorišta, *Balkanska carica*, glumica, dramska autorica, rediteljica, teatrološkinja, Dragica Tomas, Varja Đukić, Radmila Vojvodić, Nataša Nelević.

Socijalni kontekst, u kome je pojedinac nosilac određene društvene uloge, određuje opšti kulturalni kontekst. Rodni stereotipi, čvrsto ukorenjeni u čitavoj balkanskoj kulturi delovali su i kada se radi o pozorištu, jer je dominantni kult muškosti koji je vekovima negovan, duboko ugrađen u balkanske civilizacijske tokove, najviše zahvaljujući instituciji kućne zadruga, sa neprikosnovenim autoritetom muških članova, u kojoj su odnosi moći izražavani ritualizovanim normama ponašanja, kao npr. ljubljenjem ruke ili pranjem nogu. U imaginarnom svetu balkanskog muškarca uvek je bilo dovoljno mesta za ustaljenu predstavu o ženi kao devici, majci i ljubavnici, ali ne i za stvarnu ženu, kao za kreativno ljudsko biće.

Glorifikacija muškaraca i omalovažavanje žena doveli su do balkanske endemske pojave tobelija (>turskog *tobe* – zavet), sada u nestajanju, ali ipak zabeležene u 20. veku u ruralnim područjima, gde se najduže održao patrijarhalni način života i plemenska organizacija društva (Crna Gora, Kosovo, Metohija i severna Albanija). Uočena je kod pripadnika sve tri tamošnje religije: pravoslavaca, katolika i muslimana. O čemu se zapravo radi? O promeni identiteta u običajnom pravu (javnom i privatnom), kada u nedostatku muškog potomka koji bi produžio lozu, jedno od ženske dece preuzima rodnu ulogu muškarca, samim tim i njegovu socijalnu ulogu u

društvu, oblačeći se i ponašajući se kao muškarac, da bi takva osoba imala sve povlastice koje uživaju muškarci. Tobelije su toliko prihvatale svoju rodnu ulogu muškarca da su prema ostalim ženama, kao prema slabijem i nižem rodu, pokazivale „muški“ prezir. Možemo reći da u realnom životu zalazimo u sferu pozorišnih iluzija, tačnije glume koja će kod tobelija trajati doživotno. (Dramu o jednoj takvoj, ali savremenoj tobeliji u Crnoj Gori napisao je muškarac, Ljubomir Đurković¹.)

Dok su u pozorišnoj praksi južnoslovenskih naroda na počecima pozorišnog života muškarci tumačili ženske uloge², crnogorski muškarac ne bi nikako mogao sebi da dozvoli da igra žensku ulogu u pozorištu (još više ni u javnom životu, gde se njegove muške uloge usložnjavaju).

Zanimljivo je da su crnogorski vladari koji su bili utemeljivači crnogorske države, istovremeno bili i začetnici dramske literature u Crnoj Gori. Prvi je vladika Petar Petrović Njegoš (1813–1851), autor dva velika dramska speva *Gorski vijenac* i *Lažni car Šćepan Mali*, i jednog filozofskog speva o čovekovom poreklu *Luča mikrokozma*. Drugi vladar, knez, a potom kralj (u čije vreme je Crna Gora stekla suverenitet 1878) Nikola Petrović (1842–1921) autor je drama u stihu, *Balkanska carica* i *Knjaz Arvant*, kao i komedije *Kako se ko rodi*.

Navešćemo samo neka, danas zaboravljena, imena zaslužnih žena vezanih za istoriju crnogorskog pozorišta, svesni da ćemo mnoga izostaviti.

Najstariji pomen žena na sceni, pred publikom je iz 1860. godine kada je Srpsko pevačko društvo iz Kotora izvelo predstavu *Kir Janja* J. S. Popovića (najpre na dan sv. Save u kući Đura Čučka, njihovog člana, u Starom Gradu, a 11. septembra i u Kotorskom pozorištu). Tom prilikom je zabeleženo učešće kotorskih diletantkinja **Petrović Hristine, Srdić Theodore, Živaljević Jevrosime** (pored imena muških pozorišnika: Kaluđerović Simo, Petrović Špiro, Popović Luka, Srdić Đorđe, Subotić Petar i Bukilica Joko).³

Prve žene u Crnogorskom teatru koje su se pojavile na nacionalnoj pozornici (Cetinje, 1884. u *Balkanskoj carici*) bile su učenice Đevojačkog instituta, adolescentkinje **Sofija i Marija Popović**, kao tumači jedinih ženskih likova drame. U prikazu lista *Crnogorka* za Sofiju u ulozi Danice zabeleženo je: „Djevojčica od svojih 13 ili 14 godina, koja nikada nije vidjela pozorište [...] valjalo je da nam predoči na pozornici svu dubinu silne ljubavi i svu veličinu patriotičnoga žara. [...] g-đica Popovićeve u svojoj ulozi prikazivala pitomu, nježnu, čistu, i plemenitu djevičanstvenost“. Za drugu devojkicu je napisano „G-đica Marija Popovićeve [...] raspolaže organom jakim, zvučnim

---

¹ Više o ovome u našem referatu „Uznemirujuća različitost rodni karakteristika dramskih lica Ljubomira Đurkovića“, Njegoševi dani 3, Nikšić 2011.

² Za vreme kneza Miloša, u srpskoj prestonici Kragujevcu 1835, kada je osnovan Knjažesko-srpski teatar, glumili su mladići, učenici Velike škole koji su tumačili i ženske uloge. Ženske kostime i nakit koji su oni nosili, pribavljan je od videnijih (verovatno i krupnijih) dama u gradu. Zabeleženo je i da je Sreten Petrović glumio lik knjeginje Ljubice dok je ona je sedela u publici.

³ Jovan V. Bućin, *Pregled rada Srpskog pjevačkog društva Jedinstvo u Kotoru 1839-1929*, Bokeška štamparija, Kotor, 1929) str. 31.

i simpatičnim, i da u svojim kretnjama umije sebi dati dovoljno maha i slobode“ [Bućin 1929: 31].

Štampa navodi i imena devojaka koje su kasnije igrale u *Balkanskoj carici*: **Mila Pavlović** (Danica) i **Milena Ognjenović** (Marta) 1885. god. u Podgorici, a sledeće godine **Jovanka i Rose Đuričić** u Nikšiću.

Za devojčicu Jovanku koja je u 15-oj godini prvi put stala na scenu *Glas Crnogoraca* je pisao o sposobnostima koje se tek pomaljaju“, precizirajući: „Njezina sloboda u govoru i uopšte finoća i vještina [...] pravednu hvalu zaslužuju.“⁴

Kralj Nikola Petrović je 1888. god. inicirao gradnju pozorišta po uzoru na evropske teatre u Cetinju, tada najmanjoj evropskoj prestonici, koje će se nazvati Kraljevsko pozorište „Zetski dom“ (i danas vrlo aktivan). Na prvom crnogorskom pozorišnom plakatu za tu predstavu u Zetskom domu, 5. decembra 1888. god., stoje imena **Milene Ognjenović i Ljubice Perović**.

Na počecima pozorišnog života u Crnoj Gori nalazimo i podatke o glumicama koje su igrale u drugim predstavama: **Mila Pavlović, Gorde Vukotić, Marija Perović, Ljubica Perović**, a nešto kasnije (1908/09) imena neprofesionalnih glumica: **Milka Armušević, Persa Katinski, Janja Vukalić** [MILUNOVIĆ 2014-15: 301]. Godine 1910. pominju se amaterke „Dobrovoljnog pozorišnog društva Čitaonice na Cetinju“ koje će biti angažovane kao glumice **K. Petrovićka, D. Miletićka**, i profesionalne glumice **Milina-Mila Andelković i Mila Dir**, koje su bile „pioniri stalnog Crnogorskog pozorišta“ [STOJKOVIĆ 1979:505].

U dramskim i karakternim ulogama 1911. god., navodi dalje Stojković, na crnogorskoj sceni isticale su se **Katica Hajdušković i Julka Micićka**, kao dobre pevačice u komadima sa pevanjem **Mara Vučićević i Katarina Kaća Stojadinović**. Sledeće sezone u ansambl su došle **Darinka Barjaktarević-Toskić** (dramski repertoar), **Draginja Pavićević** (komadi s pevanjem) i **Ljubica Jovanović-Rutina** (komični repertoar) [STOJKOVIĆ 1979:505]. Balkanski ratovi protiv Turske su prekinuli uspešnu delatnost ovih glumica. Poput feniksa pozorište se, kao i ranije, iznova rađalo širom Crne Gore u različitim amaterskim družinama. Tako je Diletantsko pozorišno-muzičko društvo „Bokelj“ iz Kotora izvelo 7. marta 1925. god. u svom gradu komad *Zmijska kraljica* u kojoj je glavnu ulogu imala **Dolores Bareza**.

Pozorišni život u Crnoj Gori uz više prekida se nastavlja do početka II svetskog rata; žene su imale učešće samo kao glumice ili garderoberke u teatrima koji su osnovani u Podgorici i Nikšiću, a kasnije i u Pljevljima i Kotoru. Od glumica koje su nosile repertoar u prvim posleratnim godinama izdvajamo **Natašu Medović**, članicu Cetinjskog pozorišta, pretežno sa ulogama iz repertoara ruske dramske književnosti.

Inače, u toku jugoslavenskog perioda (1943–1992) komunističke ideje pogodovala su pravima žena. Žene su se u socijalizmu izborile i dobile prostor

---

⁴ Prema navodu: Luka Milunović, „Prve godine pozorišta u Podgorici i Nikšiću“ http://www.montenegrina.net/pages/pages1/film/prve_godine_pozorista_u_pg_i_nk.htm, (poslednja poseta poseta 21. maj 2015).

da unutar nove ideologije aktivno učestvuju u stvaranju odnosa među polovima, uspostavljanjem ravnopravnosti, a Antifašistički front žena (AFŽ) je organizovao mehanizme koji su mogli da uključe većinu žena [BOŽINOVIĆ 1996: 368]. Na Prvom kongresu AFŽ-a, održanom u Kolašinu 5. decembra 1943. god. istaknuto je da su žene izjednačene s muškarcima⁵ [BOŽINOVIĆ 1996:151].

Međutim, pitanje je koliko je emancipacija žena zapravo bila motiv da se one priključe NOB-u. Mitra Mitrović u svom referatu „Antifašistički pokret žena u okviru NOB-a“, koji je izložila na Prvoj zemaljskoj konferenciji AFŽ-a, navodi da žene u borbu nisu ušle sa zahjevom za ravnopravnost. AFŽ je prestao sa radom 1953, kada je formiran Savet ženskih društava (SŽD) u kome odrednica žena-radnica sve više zamenjuje do tada dominantnu ženu-majku.

Ovo je bio period kada je pozorište bilo vizuelni i zvučni prikaz duha vremena, njegovih društvenih ideala i vrednosti. Socrealizam u Crnogorskom teatru za vreme Titove Jugoslavije nije pustio dublje korene jer je 1948. došlo do ideološkog raskida sa Rusijom iz koje je sve dolazilo, što je bilo nedovoljno da se ustali socrealistički tretman dramskog teksta i njegovog scenskog prikaza. Zato su administrativni politički postupci tog vremena uticali na samu instituciju pozorišta. Odmah posle rata, pored postojećeg Crnogorskog narodnog pozorišta na Cetinju, 1948. i 1949. osnovana su profesionalna pozorišta u Kotoru, Nikšiću i Pljevljima, kao i u Titogradu (Podgorici) 1953. U svim ovim pozorištima žene su pokušavale na razne načine da istaknu pravo na priznanje svog ženskog subjekta u okviru kulturnog konteksta, uprkos neravnopravnim odnosima moći.

Vladajuća Komunistička partija nije s oduševljenjem gledala na feministički pokret, mada je službeni stav bio da žene, zahvaljujući socijalističkoj revoluciji, imaju jednaka prava kao i muškarci. Naravno, u praksi je situacija bila drugačija. Toga su bile svesne i žene koje su radile u teatru. Prvi Međunarodni feministički skup („DRUG-ca žensko pitanje. Novi pristup“) 1978. god. organizovale su Jugoslovenke u beogradskom Studentskom kulturnom centru (SKC). Slogan ove konferencije je bio *Proleteri svih zemalja – ko vam pere čarape?* Fokus na žensko pitanje i problem rodne podele poslova podvučeni su atraktivnim naslovom ove konferencije. Diskriminacija žena u **muškom svetu** je bila prvi put predmet ozbiljnih debata.

Sreten Perović u tekstu „O dramskoj kritici“ ističe glumačka imena koja su u drugoj polovini XX veka „doprinijela razvoju u crnogorskom teatarskom životu“: **Ana Nikolić Kačanik, Dušanka Todić, Nada Blažević, Neda Spasojević, Zlata Raičević, Dragica Tomas, Ljubica Šarkić i Grozdana Lengold** [Perović 2013: 47]. Ovome spisku dodajemo ime **Vide Ognjenović**, koja piše u režira u Srbiji i čije su drame izvođene u Crnoj Gori.

---

⁵ Božinović Neda, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd, Devedeset četvrta, Žene u crnom, 1996, str. 151.

Decenijama, u periodu Jugoslavije i kasnije, posle osamostaljenja Crne Gore, suvereno je vladala, prvakinja CNP-a **Dragica Tomas** (1936–2015). Ona je posle državne pozorišne škole koju je pohađala u Novom Sadu, dominirala na sceni posleratnog crnogorskog pozorišta. Dobitnik je mnogih nagrada (državna Trinaestojulska, Sterijina...) Igrala je sa velikim uspehom mnoge naslovne uloge, među kojima u *Zoni Zamfirovoj*, *Gloriji*, *Hekubi*, *Medeji*, kao i brojne važnije uloge: sestra Batrićeva u *Gorskom vijencu*, Jovana u *Ognjištu*, Katarina Ivanovna u „*Braći Karamazov*“, Petrunjela u Držićevom *Dundu Maroju*, Đilasova majka u *Everyman Đilas*.

Mada je Skupština Crne Gore donela Zakon o rodnoj ravnopravnosti 24. jula 2007. godine („Službeni list RCG“, broj 46/07) žene još uvek nisu vrednovane onoliko koliko to zaslužuju. Prema anketi koju je 2012. sproveda delegacija EU za potrebe Programa rodne ravnopravnosti (IPA 2010) u Crnoj Gori se potvrđuju jake patrijarhalne norme koje oblikuju crnogorsko društvo (da su generatori takvog stanja pre svega muškarci, ali i same žene) i da većina ispitanika smatra da je ženama mesto u kući, a ne u javnom i političkom životu države.⁶

U dominantnoj „ratničkoj kulturi“ kriza muškosti ističe mizoginiju, koja kao deo kolektivne svesti slika društvene realnosti, a kakvu balkanski muškarci pokazuju prema ženama. Vremenom se u književnosti, ali i u izvedbenom teatru, pojavljuju muški likovi koji u sebi sadrže osobine koje više pripadaju ženskim obeležjima, kao i likove žena vrlo čvrstog karaktera, nalik muškom. Izvesno, nadiruća snaga savremene kulture je počela lagano potkopavati temelje totalističnog muškog subjekta.

Sa svešću da „svaki položaj subjekta je produkt same politike“ [BUTLER 1999: 182] devedesetih godina XX veka u Crnoj Gori su osnovane prve ženske organizacije ANIMA i NOVA, koje insistiraju na poštovanju ljudskih prava žena i prvi put njihovi „zahtjevi su počeli da se odnose i na kulturu. Iz civilnog sektora su pokrenute inicijative koje su bile usmerene na dekonstrukciju patrijarhalnih reprezentacija u masovnoj i medijskoj kulturi, ali i na otvaranje prostora za nove reprezentacije ženskih kulturnih identiteta“ [NELEVIĆ 2011: 131].

U pozorištima Crne Gore žena je dugo bila samo glumica, interpretator dramskog dela koji su pisali i režirali muškarci. Uz neke retke pokušaje koji ne zaslužuju veću pažnju, žena će dobiti zaslužno mesto tek pojavom **Radmile Vojvodić** sa njenim dramama *Princeza Ksenija od Crne Gore* (1994) i *Montenegrini* (1998) koje je sama režirala. Da bi bila prihvaćena, ona je odabarala teme drage Crnogorcima i progovorila o kraljevskoj porodici i intelektualcima koji se bore za opstanak države Crne Gore iz progonstva. Preko sudbine pojedinca, porodica, čitavih kolektiva koji žive u prinudnom egzilu, ona ukazuje na tragiku njihovih života. Prilikom fikcionalizacije crnogorske istorije uvek je nalazila podsticaj u aktualnoj državnoj situaciji. Kada se Vojvodićeva bavi minulim vremenima ona uvek progovara o svom

⁶ „Socio-ekonomski položaj žena u Crnoj Gori“ str. 17.

www.prs.hr/.../Socio-ekonomski%20položaj%20žena... (poslednja poseta 14. 07. 2015)

vremenu i političkim problemima koji uznemiravaju savremene građane Crne Gore. Politička eksplicitnost njenog dramskog diskursa je najviše izražena u drami *Montenegro blues (Četiri scene trivijalnog, komad iz tranzicije)* iz 2004, gde govori o problemima tranzicije. Socijalističko razdoblje Jugoslavije obradila je u komadu *Everyman Đilas* iz 2013, u kojoj osvetljava političku sudbinu disidenta Milovana Đilasa. Kao reditelj ima izrazito moderan i urbani senzibilitet i kada se bavi duhovnim stanjima svojih junaka i kada, u tekstovima drugih autora, preispituje ljudske dimenzije današnjeg čoveka (Sekulićev *Konte Zaninović*, Horvatov *Don Žuan se vraća kući*, Kovačev *Danilo...* Ističemo njene korežije opere *Balkanska carica* Donicija de Sarna prema libretu Nikole I Petrovića (2008) i *Njegoš Vatre* (prema sopstvenoj adaptaciji *Luče mikrokozma*, Njegoševe mitološke slike o stvaranju sveta, (2010). Ona je prva Crnogorka koja se teatrom izborila za žensko autorstvo u patrijarhalnoj kulturi.

Stopama R. Vojvodić kreće **Nada Bukilić** sa dramom *Jelena Savojska – Karusel* jer obe autorice „dekonstruišu patrijarhalni istorijski diskurs uvođenjem ženske istorijske perspektive”, kako je jedna kritičarka, o kojoj će ovde biti reči, primetila, Vojvodićeva je probila led i za druge crnogorske dramske spisateljice: Milicu Piletić i Mirjanu Drljević, koje nastavljaju da kopaju po istoriji, i Jelenu-Lelu Milošević, koja se sa savremene pozicije okreće tradiciji. **Milica Piletić** u drami *Vladimir i Kosara* (2005) takođe zalazi u istoriju koristeći legendu za pomirenje zaraćenih strana. Polazi od „Žitija sv. Jovana Vladimira” iz *Barskog rodoslova* i stvara dramu prema modelu palimpsesta, uvodeći aktuelnu tačku posmatranja u odnosu na prošlost. **Mirjana Drljević** koristi isti prosede u epskoj drami „Ognjem ili San o vladaru”, napisanoj 1999, a izvedenoj 2006. pod naslovom *San o Svetom Petru Cetinjskom*, u kojoj obilato koristi literarnu tradiciju, dok u *Suncokretima* (izvedenim 2014. u Vršcu) ispituje ulogu laži u savremenom braku. Savremene likove na scenu izvodi **Jelena-Lela Milošević** u komediji *Ristana IV* (2006) i govori o ženskoj poziciji u porodici i velikom uticaju male sredine na njihov život. Duhovito se bavi odnosom polova u *Kuvadi* (2007) gde govori o „muškoj trudnoći”, uglavnom psihološkoj, kada budućem ocu raste apetit, goji se, nadima, ima mučninu. Kuvada je, dakle, bolest usled koje muškarac, dok mu je žena u drugom stanju, oseća trudničke simptome. Reč je o muškoj brizi za potomstvo, ali i njegovoj težnji za afirmacijom očinstva.

Značajno mesto u istoriji savremenog crnogorskog pozorišta, zauzeće **Varja Đukić**. Posle uspešne karijere u Beogradu (BDP, Atelje 212, Dah teatar), ona je postala članica podgoričkog CNP gde je ostvarila izvrsne uloge Sara (Bond, *Nigdje nikog nemam*), Gospođa Smit (Jonesko, Mirčevska, *Joneskomanija*), Novka (Đurkovićev *Otpad*), Marta (*Ko se boji Virdžinije Vulf*), Marija Ljovnova (*Na ljetovanju*)...; u Zetskom domu igrala je Ranjevsku iz *Višnjika*, Princezu Kseniju; majku Ibi..., dok se sa Barskog ljetopisa pamte njena Hasanaginica i Kosara (*Vladimir i Kosara*). Ona se ne zadovoljava samo glumom, bavi se pedagogijom, potpisuje antologiju albansko-crnogorske drame, autorka je pozorišnih projekata prema Cvetajevoj (*Tebi iz jučerašnje*) i Kišu (*Post scriptum*), kao i knjige *Pozorišni geto*.

Ne mimoilazimo ni prvu diplomiranu glumicu Fakulteta dramskih umjetnosti na Cetinju (i bivšu direktorku Gradskog pozorišta) **Dubravku Drakić**, kao i svršene studentkinje Akademije na Cetinju, glumice koje su našle svoje mesto u teatru: **Nadu Vukčević**, **Anu Vujošević** i **Dubravku Drakić**.

Od diplomiranih rediteljki ističu se **Lidija Dedović**, (sa režijama: Fazbinderovog *Žabara*, *Kveč* Stivena Berkofa, *Enciklopedija izgubljenog vremena* Slobodana Šnajdera, *Kuvada* i *San na Bozić* (prema Njegoševoj prozi) i **Ana Vukotić** (*The Beauty Queen* Martina Makdone, *Smrtni grijesi* Feliksa Miterera, *Don Žuan* Molijera, *Vjera, ljubav, nada* E. F. Horvata, *Četvrta sestra* J. Glovackog, *Ribarske svađe* K. Goldonija, *Zoo priča* E. Olbija).

Savremene tokove u crnogorskom pozorištu vrlo ozbiljno prati teatrološkinja **Nataša Nelević**, koja je pored antologije dramskih tekstova u Crnoj Gori 1994–2005. sa naslovom *Dramski tranzit*, na koju smo se oslanjali u ovom radu. Autorica je drame sa odrednicom „*ženski polilog*” *Jaja*, izvedene i štampane u ediciji nagrađenih drama CNP-a. Vrlo zainteresovana za žensku problematiku, objavila je knjigu *Žene u Crnoj Gori od 1790 do 1915*. Njena delatnost, kao i nekih drugih žena navedenih u ovom članku, najbolje potvrđuje da žene u Crnoj Gori nisu više pasivan socijalni subjekt, jer su sve više zastupljene u kulturi i politici države.

Kritičarka **Maja Mrdenović** korača stopama *Nataše Nelević* i nastoji da u svojim pozorišnim recenzijama bude što više objektivna. Ističemo i teatrološkinju **Ivu Čukić**, predsednicu Udruženja Međunarodne asocijacije pozorišnih kritičara (IATC), koja vredno saraduje sa časopisom *Gest* i piše za kulturni dodatak novina *Vijesti*.

Ogrešili bismo se ako ne bismo pomenuli **Stelu Četković**, glumicu Narodnog pozorišta u Beogradu, angažovanu kao asistentkinju na Fakultetu dramskih umjetnosti na Cetinju koja se povremeno sa uspehom pojavljuje na crnogorskim scenama, zatim producentkinju, zatim aktuelnu direktorku podgoričkog Gradskog pozorišta **Ivanu Mrvaljević** i **Tamaru Vujošević-Mandić**, balerinu i koreografa, koja je uradila koreo-dramu *Kad bi žene imale krila* prema tekstu Klarise P. Estes „Žene koje trče sa vukovima”, kao i mlade glumice koje obećavaju, među kojima: **Bojanu Knežević**, **Sanju Jovičević** i **Branku Femić**.

Ovom nekompletnom podsećanju na značajne žene u pozorištima Crne Gore, nedostaju pomeni onih žena bez kojih pozorište ne bi izgledalo onako kakvo jeste: inspicijentkinje, suflerke, šminkerke, garderoberke, krojačice...

Možemo da zaključimo da teatar na balkanskim prostorima u toku svog razvoja nije bio uvek naklonjen ženama; samo žene izuzetnih sposobnosti su uspevale da se nametnu, kao i to da su žene ostavile značajan trag u teatru na crnogorskom jeziku, uspevši da se izbore za svoje mesto u njemu i da snagom svojih ličnih subjekata udahnu u njega život. Danas, zahvaljući senzibilitetu, talentu i progresivnim idejama u okviru svih oblasti teatra one idu korak ispred muških autoriteta; i usuđujemo se reći da budućnost pozorišta na ovom prostoru pripada njima.

Literatura:

- Božinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Devedeset četvrta, Žene u crnom, Beograd, 1996.
- Butler, Judith. *Geder Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York. London, Routledge, 1992, str. 182.
- Bučin, Jovan. *Pregled rada Srpskog pjevačkog društva Jedinstvo u Kotoru 1839-1929*. Bokeška štamparija, Kotor, 1929.
- Milunović, Luka. „O dramskim poukama u Crnoj Gori“, *Matica crnogorska* br. 60 /61, god. 2014/15.
- Nelević, Nataša. *Dramski tranzit – Antologija dramskih tekstova u Crnoj Gori 1994 2005*. Nova knjiga i Kraljevsko pozorište Zetski dom, Podgorica, 2008.
- Nelević, Nataša. „Nelagoda upisivanja u kulturu“ u: *Ženski glasovi u izvedbenim umjetnostima Zapadnog Balkana 1990 – 2010*. NOVA Centar za feminističku kulturu, Podgorica, 2011.
- Perović, Sreten. „O dramskoj kritici“ u Radoslav Lazić, *Traktat o kritici*. KIZ Altera, Beograd, 2013.
- Stojković, Borivoje. *Istorija srpskog pozorista od srednjeg veka do modernog doba*. Beograd, Muzej pozorišne umetnosti SR Srbije, 1979.

Sava ANDJELKOVIC

LES FEMMES DANS LA LITTÉRATURE DRAMATIQUE ET LE THEATRE MONTENEGRINS CONTEMPORAINS (AVEC UNE PRISE EN COMPTE INEVITABLE DU PASSE)

Résumé

La longue prédominance des hommes dans l'histoire du théâtre monténégrin peut se "justifier" par le culte dominant de la virilité, profondément ancré dans les courants civilisationnels, mais aussi en partie par le fait que les souverains du Monténégro fondateurs de l'État monténégrin, Petar Petrović Njegoš et Nikola Petrović, furent en même temps les créateurs de la littérature dramatique au Monténégro. Or les premières représentations par des troupes d'amateurs de *L'impératrice des Balkans* de Nikola Petrović marquent justement l'entrée en scène des femmes monténégrines au théâtre. Évoquant ces "premiers pas féminins", l'article traite des femmes importantes qui ont laissé une trace dans l'histoire du théâtre monténégrin, au cours de périodes variées (le plus souvent agitées en raison des circonstances historiques et politiques). L'accent est mis sur les femmes qui aujourd'hui, par leur activité, écrivent de nouvelles pages dans l'histoire actuelle du théâtre monténégrin, que ce soit comme actrices, auteures dramatiques, metteuses en scène ou théâtrologues.

Mots-clés: Front antifasciste des femmes, mouvement féministe, sujet féminin, histoire du théâtre, *L'impératrice des Balkans*, actrice, auteure dramatique, metteuse en scène, théâtrologue, Dragica Tomas, Varja Đukić, Radmila Vojvodić, Nataša Nelević.

Sanjin KODRIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

sanjin_o_kodric@hotmail.com

KAD ZAPOČINJE NOVIJA BOŠNJAČKA KNJIŽEVNOST?

Predmet rada jeste pjesma *Pozdrav* autora „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”, objavljena 1866. godine u prvom broju lista *Bosna*, jednog od prvih novinskih listova štampanih u Bosanskom vilajetu. Riječ je o prvoj, a danas gotovo potpuno zaboravljenoj pjesmi na bosanskom jeziku i nekom od zapadnih pisama u bošnjačkoj književnosti, odnosno o pjesmi koja predstavlja prvi, iako nedovoljno vrednovani tekst novije bošnjačke književne prakse uopće. U vezi sa ovim, u radu se razmatraju književnohistorijski problemi začetaka novije bošnjačke književnosti, a posebno problem njezina razgraničenja u odnosu na stariju bošnjačku književnost. Pritom, a za razliku od uvriježene periodizacije i sistematizacije bošnjačke književnosti, uvodi se koncept „pretporoda” kao prijelazne povijesnorazvojne faze između starije i novije bošnjačke književnosti u vremenu posljednjeg desetljeća osmanske vlasti u Bosni.

Ključne riječi: novija bošnjačka književnost, preporodno doba u bošnjačkoj književnosti, bošnjačka pretporodna književna praksa, list *Bosna*, Mehmed Emin Šehović.

1.

Uz usmenu književnost kao paralelni podsistem iz domena oralne kulture, bošnjačku književnost u povijesnorazvojnom smislu čine dva međusobno bitno različita i uglavnom jasno odvojena podsistema koji se javljaju u osnovi sukcesivno, na način relativno pravilne historijske postupnosti. Prvi obuhvata stariju bošnjačku književnu praksu, koja je suštinski dio orijentalno-islamske kulture i civilizacije, a na temeljima zajedničke bosanske srednjovjekovne pismenosti i književnosti razvijala se tokom osmanske vlasti u današnjoj Bosni i Hercegovini te susjednim južnoslavenskim sredinama koje su povijesno bile vezane za osmansku Bosnu (1463–1878). Ona se, s jedne strane, ostvarivala na orijentalno-islamskim jezicima, prije svega na osmanskom turskom, a potom i na arapskom te perzijskom jeziku, posebno u sferi elitne književne prakse, i kao takva predstavljala je integralni dio širokog, transkontinentalnog književnog sistema koji bi se sasvim primjereno mogao nazvati i osmanskom interliterarnom zajednicom, a u kojem je inače posebno, povlašteno mjesto imala poezija,

naročito tzv. divansko pjesništvo.¹ S druge strane, uz tradiciju bosaničke pismenosti i u osnovi paraliterarnog fenomena koji je poznat pod imenom tzv. krajišničkih pisama ili epistolarne literature,² sastavni dio sistema starije bošnjačke književnosti jeste i tzv. alhamijado književnost, tj. književno, a opet prvenstveno pjesničko stvaranje na narodnom, bosanskom jeziku i arebici kao arapskom pismu prilagođenom glasovnom sistemu bosanskog jezika.³ Na ovaj način, Bošnjaci su i tokom osmanske vlasti u Bosni cjelovito kontinuirali i tradiciju pisanja te književnog stvaranja na narodnom jeziku slično drugim muslimanskim narodima širom Osmanskog carstva, pa i šire, naravno također u duhu orijentalno-islamske kulture i civilizacije, ali ovaj put vidno bliže sferi pučke pismovnosti i književno-umjetničkog senzibiliteta, no što je, međutim, posebno važno u smislu neprekinutog održavanje veze s tradicijom pisanja te književnog rada na narodnom jeziku, a na kojem je, naravno, u sferi oralne kulture sve ovo vrijeme postojala i razvijala se i usmena književnost Bošnjaka.⁴

Drugi podsistem bošnjačke književnosti obuhvata, pak, noviju bošnjačku književnu praksu, koja je prije svega dio zapadno-evropske kulture i civilizacije, a koja se zvanično počinje razvijati nakon austrougarske okupacije Bosne 1878. godine, odnosno upravo u onom povijesnom trenutku kad se prekida višestoljetno postojanje starije bošnjačke književnosti – kraj jednog značio je, dakle, početak drugog podsistema bošnjačke književne povijesti, barem prema uobičajenoj književnohistorijskoj sistematizaciji.⁵ U tom smislu, početkom novije bošnjačke književnosti kao cjelina smatra se književna praksa iz vremena austrougarske okupacije Bosne (1878–1918), odnosno tzv. književnost preporodnog doba, kako ju je pionirski označio njezin bez i najmanje sumnje najznačajniji proučavalac Muhsin Rizvić, koji će, kao jedan od najvažnijih historičara bošnjačke književnosti uopće, ponuditi i danas najcjelovitiji te uopće najrelevantniji književnohistorijski

---

¹ Usp. npr.: Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1997; Enes Duraković, Esad Duraković i Fehim Nametak, prir., *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. 1, *Starija književnost*, Alef, Sarajevo, 1998. i sl.

² Usp. npr.: Muhsin Rizvić, „Krajišnička pisma”, *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 1994; Muhamed Nezirović, „Značaj krajišničkih pisama za bošnjačku kulturu”, *Krajišnička pisma*, prir. Muhamed Nezirović, *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, Preporod, Sarajevo, 2004; Lejla Nakaš, *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2010. i sl.

³ Usp. npr.: Abdurahman Nametak, „Uvod”, u: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, prir. Abdurahman Nametak, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1981; Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986; Muhsin Rizvić, „Pojavni okviri i unutarnje osobenosti alhamijado literature”, *Zbornik alhamijado književnosti*, prir. Muhamed Huković, *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, Preporod, Sarajevo, 1997. i sl.

⁴ Usp. npr.: Đenana Buturović i Munib Maglajlić, prir., *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. 2, *Usmena književnost*, Alef, Sarajevo, 1998.

⁵ Usp. npr.: Muhsin Rizvić, *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985, odnosno: Muhsin Rizvić, „Poetika bošnjačke književnosti”, *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 1994. i sl.

prikaz ovog izrazito važnog segmenta ukupne bošnjačke književne povijesti.⁶ Istina, Rizvić će stvarni početak novog, zapadno-evropski orijentiranog bošnjačkog književnog rada ostvarenog u punom kapacitetu pomjeriti tek u 1887. godinu kao godinu objavljivanja sakupljačke zbirke *Narodno blago* ključnog bošnjačkog proevropskog reformatora Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, a koju smatra naročitom osnovom za svu kasniju bošnjačku književnu praksu nakon tzv. „gluhog doba”.⁷ Pa ipak, upravo Rizvićeva razumijevanja bošnjačke književnosti iz vremena preporoda uspostaviti će vladajuću književnohistorijsku koncepciju bošnjačke književnosti kao cjeline s njezina dva temeljna podsistema u pisanom književnom stvaranju, a gdje se upravo 1878. godina pojavljuje kao godina ključnog, odlučujućeg razgraničenja starije i novije bošnjačke književnosti:

„Politički su preokreti bitno određivali historiju Bošnjaka od samog njena začetka, pa tako i historiju njihove književnosti; i uvjetovali smjene epoha: nakon vremena srednjovjekovne bosanske države došlo je, prvo, razdoblje osmanlijske vladavine u Bosni, sa civilizacijom islamskog Istoka, kada se stvara i slavensko-islamski etnos; zatim, austrougarsko razdoblje, sa prodorom evropske civilizacije; period Kraljevine Jugoslavije, kao prve zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca; te poslijeratna era, u kojoj je, ali tek od početka sedamdesetih godina, i bošnjački narod politički priznat kao nacionalna činjenica. Unutar ovih poglavlja povijesti konstituiraju se u bošnjačkoj književnosti karakteristične književne pojave i stilske formacije, koje u starijim vremenima nose slavensko-orijentalna duhovna i estetska obilježja, te bosančičku i arebičku pismenost, dok se od druge polovine XIX stoljeća, kada nastupa razdoblje preporoda na narodnosnim osnovama i proces evropeizacije, uz usvajanje latiničke i ćirilike pismenosti, one napoređuju, sa zakašnjenjem, ali i sa pristizanjem, sa stilovima drugih naših južnoslavenskih književnosti.”⁸

Ovakva Rizvićeva koncepcija razvoja bošnjačke književnosti i njezinih podsistema u osnovi je kao cjelina neosporiva te i dalje prihvatljiva u smislu opće književnohistorijske sistematizacije. Rizvić je nesumnjivo u pravu onda kad temeljne periode bošnjačke književne prošlosti raščlanjuje prema ključnim, a posebno korjenitim preokretima u društveno-političkoj povijesti jer ovakvo što, naravno, bitno je određivalo i stanje te povijesnu dinamiku u

---

⁶ Usp.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1-2, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, odnosno: Muhsin Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, El-Kalem, Sarajevo, 1990.

⁷ Usp.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, odnosno: Muhsin Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, El-Kalem, Sarajevo, 1990.

⁸ Muhsin Rizvić, „Poetika bošnjačke književnosti”, *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 1994, str. 8.

samoj književnosti te kulturi uopće, a što, međutim, nipošto ne znači i zanemarivanje imanentnih, unutarknjiževnih povijesnorazvojnih procesa i pojava. To je slučaj i s književnošću preporodnog doba, koja zasigurno jeste ključno determinirana austrougarskom okupacijom Bosne, no Rizvićeva koncepcija razvoja bošnjačke književnosti i njezinih podsistema, posebno u slučaju preporodne književne prakse i značenja 1878. godine u vezi s ovim, umnogome je zasnovana i na nekoliko značajnih ranijih razumijevanja ovog problema, pa i na važan način oblikovana između ostalog i njima.

Na razdjelni karakter 1878. godine, odnosno bošnjačke književne prakse iz vremena austrougarske okupacije Bosne skrenuta je, naime, pažnja i znatno prije Muhsina Rizvića kao najtemeljitijeg bošnjačkog historičara književnosti, a prve, iako diskretne naznake ovakvog čega daju se pratiti već kod spomenutog Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, koji će se u svojim različitim radovima dotaći i pojedinih pitanja književnohistorijske naravi, čime će inače njegovo djelo postati i neka vrsta preteče kasnije moderne bošnjačke književne historiografije.⁹ Tako npr. već u svojoj knjizi *Budućnost ili napredak muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* (1893) Ljubušak kao dva različita toka u bošnjačkoj književnosti podrazumijeva ono što se danas određuje kao starija te novija bošnjačka književnost, i to tako da prvi tok vezuje za osmanski, a drugi za svoj savremeni, odnosno upravo austrougarski povijesni period u Bosni, pri čemu u svojem, austrougarskom vremenu insistira na važnosti književnog stvaranja na maternjem jeziku, a čemu kao potporu navodi i primjere književne prakse na maternjem jeziku upravo iz osmanskog perioda.¹⁰ Ovakvo razlikovanje onog što je starija i novija bošnjačka književnost kod Ljubušaka je, međutim, još eksplicitnije u radu *O našijem pjesnicima i književnicima*, objavljenom u dodatku drugog sveska njegove također sakupljačke zbirke *Istočno blago* (1897), inače radu koji bi se mogao smatrati već pouzdanijim početkom moderne bošnjačke historije književnosti. Ovaj put „prebirajući istočno blago”, Ljubušak je, naime, sabrao „lijepu rukovjet i našeg domaćeg narodnog blaga” orijentalno-islamske kulturalno-civilizacijske provenijencije,¹¹ te na ovom mjestu predstavlja i - kako kaže - „ilahije i kaside bosanskih derviša”, odnosno neke od pjesničkih tekstova njemu poznatih i važnih autora bošnjačke alhamijado književne prakse, a za koje konstatira kako „vrijede da se zabilježe kao kulturno-historičke uspomene iz onog doba, za koje je o unutrašnjem životu

---

⁹ Sličnu ideju o Ljubušaku kao začetniku književnonaučne misli kod Bošnjaka iznosi i Muhidin Džanko, označavajući njegov polemičko-publicistički rad kao mjesto zasnivanja „nacionalne (bošnjačke) književne kritike” (usp.: Muhidin Džanko, „Zasnivanje nacionalne (bošnjačke) književne kritike u polemičko-publicističkom radu Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka”, u: Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, *Muslimani u Bosni i Hercegovini*, prir. Muhidin Džanko, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008).

¹⁰ Usp.: Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, „Budućnost ili napredak muhamedovaca u Bosni i Hercegovini”, *Muslimani u Bosni i Hercegovini*, prir. Muhidin Džanko, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 39.

¹¹ Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak, „Nekoliko riječi”, *Istočno blago*, sv. 2, prir. Lamija Hadžiosmanović, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 7.

naroda u Bosni i Hercegovini slabo što pribilježeno”.¹² Iz samog konteksta potpuno je jasno da Ljubušak misli na osmanski period u historiji Bosne i da ga i u književno-kulturalnom smislu razlikuje od austrougarskog vremena kao kasnijeg povijesnog perioda koji je ne samo različit već i jasno odvojen od prethodnog.

Uz druge moguće slične primjere u međuvremenu, ovakvo što slučaj je – i to sad već daleko ozbiljniji i neuporedivo naučniji s obzirom na epistemološke standarde vremena o kojem je riječ – posebno u bečkoj doktorskoj disertaciji *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur* (1910),¹³ odnosno u knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (1912)¹⁴ Safvet-bega Bašagića, inače, uza sve ostalo, i prvog stvarnog bošnjačkog historičara književnosti,¹⁵ mada je i kod Bašagića razdjelni karakter 1878. godine također još uvijek nerezolutan. Baveći se bošnjačkim autorima na „istočnom Parnasu”, Bašagić, naime, u po njegovoj sistematizaciji posljednji, četvrti period razvoja bošnjačkog književnog stvaranja na orijentalno-islamskim jezicima, ili – kako to kaže – u „četvrtu periodu”, smješta i Mehmeda Šakira Kurtćehajića, prvog bošnjačkog novinara i publicista u zapadno-evropskom smislu riječi i uopće jednog od prvih gorljivih zagovornika zapadno-evropske kulture među Bošnjacima,¹⁶ a što će kasnije na svoj način uraditi i Rizvić.¹⁷ Time, zapravo, u određenoj mjeri Bašagić i dalje više implicitno, ali nesumnjivo eksplicitnije nego Ljubušak sugerira da se pojava drugačijeg, u zapadno-evropskom duhu utemeljenog bošnjačkog književnog i kulturnog stvaranja javlja tek s austrougarskom okupacijom Bosne, iako istini za volju – istovremeno naglašava i to da je „daroviti i poletni mladić Mehmed Šakir-ef. Kurtćehajić” „prva lastavica koja je nagovijestila duševni preporod u Bosni i Hercegovini”¹⁸. Mada to, naravno, ne mora nužno biti intencionalan, svjesno vođen čin, na ovakav način Bašagić je, nesumnjivo, na dodatnom, još više sudbonosno-prekretnom značaju dao

¹² Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak, „O našijem pjesnicima i književnicima”, *Istočno blago*, sv. 2, prir. Lamija Hadžiosmanović, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 186.

¹³ Rukom pisani original Bašagićeve doktorske disertacije pohranjen je u Univerzitetској biblioteci u Beču, a jedna od njezinih kopija u posjedu je autora ovog rada.

¹⁴ Usp.: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, prir. Džemal Čehajić i Amir Ljubović, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986.

¹⁵ Usp. npr.: Muhidin Džanko, *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet – vitez pera i mejdana): Intelektualna povijest i ideološkijska upotreba djela*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006.

¹⁶ Usp.: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, prir. Džemal Čehajić i Amir Ljubović, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 203–205.

¹⁷ Usp.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, str. 38–43.

¹⁸ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, prir. Džemal Čehajić i Amir Ljubović, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 203.

narednoj, upravo svojoj generaciji u bošnjačkoj književnosti i kulturi, koja i jeste, naravno, odigrala ključnu historijsku ulogu u ovom smislu, stvarajući sasvim neposrednu, najrealniju osnovu za razvoj cjelokupne kasnije bošnjačke književnosti i kulture. To što će, uostalom, biti i opće mjesto u svim kasnijim književnohistorijskim osvrtima na bošnjačku književno-kulturalnu praksu s kraja 19. i početka 20. st., kao npr. onda kad se, vrlo blisko Bašagićevoj ocjeni Kurtćehajića, slično tvrdi upravo za Bašagića, tj. da je autor čiji je ukupni kulturni rad neupitna „temeljnica poetsko-duhovne konstitucije bosanskohercegovačkih Muslimana u fazi njihova snažnog i istorijski nezaobilaznog kretanja ka modernom svijetu, modernom utemeljenju duha i senzibiliteta.”¹⁹

Godina 1878. javit će se kao razdjelna godina između starije i novije bošnjačke književnosti i u prvim većim i ozbiljnijim istraživanjima bošnjačke književne prakse koja se javlja s osmansko-austrougarskom smjenom u Bosni, a što je slučaj već u knjizi *Anfänge der Europäisierung im Kunstschrifttum der moslimischen Slaven in Bosnien und Herzegowina* (1934) uglednog njemačkog slavista Maximiliana Brauna, koji će sad već sasvim eksplicitno uspostaviti osnovne obrise teze da je upravo u slučaju ovog dijela bošnjačkog književnog stvaranja riječ o početku vrlo složene tranzicije književnog rada iz konteksta orijentalno-islamske u kontekst zapadno-evropske kulture i civilizacije.²⁰ Prema mišljenju Brauna, osmanski period u povijesti bošnjačke književnosti i kulture posebno karakterizira „određivanje islamske svijesti, pridržavanje slavenskih narodnih osobenosti i u izvjesnom smislu negativan odnos prema Evropi”, pri čemu je – kako smatra autor – ovdje prisutan „krajnje tipičan nedostatak svakog unutrašnjeg razvoja pa i na polju književnosti.”²¹ Otud, „za proučavanje evropeizacije, dakle, dolazi u obzir samo književnost iz vremena nakon okupacije”²², vrlo rezolutno i potpuno eksplicitno zaključuje Braun, fiksirajući na ovaj način 1878. godinu kao razdjeljujuću i apsolutno prekretnu, odnosno kao nultu godinu za početak nove, drugačije, zapadno-evropski orijentirane bošnjačke književne prakse:

„Dolazak austrougarskih trupa okončava 'orijentalni period' bosanskohercegovačke historije, a za cijelu zemlju, pogotovo za muslimansko stanovništvo, predstavlja potpuno novu orijentaciju koju

---

¹⁹ Midhat Begić, „Izabrana djela Safveta Bašagića”, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme*, Djela V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 194.

²⁰ Usp. Maximilian Braun, *Začeci evropeizacije u književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini*, prev. Ibrahim Dizdar i Suada Hedžić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009.

²¹ Maximilian Braun, *Začeci evropeizacije u književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini*, prev. Ibrahim Dizdar i Suada Hedžić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009, str. 40–41.

²² Maximilian Braun, *Začeci evropeizacije u književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini*, prev. Ibrahim Dizdar i Suada Hedžić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009, str. 7.

u prvoj liniji obilježavaju dva procesa: odvajanje od Orijenta te političko i kulturno priključenje Evropi.”²³

Slično je i kod dvojice danas uglavnom zaboravljenih, a vrlo značajnih bošnjačkih historičara književnosti koji su se prvi na naučno kompetentan način bavili bošnjačkom književnošću s kraja 19. i početka 20. st. – Abdurahmana Nametka u knjižici *Muslimanski književni pokret* (1939),²⁴ radu koji u domaćoj književnoj historiografiji predstavlja prvi cjeloviti pregled bošnjačkog književnog stvaranja iz vremena austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, te Envera Čolakovića u studiji *Književno stvaranje*, koja je u toku Drugog svjetskog rata pisana kao dio šireg projekta „monografije muslimanske historije”,²⁵ a koja, inače, predstavlja prvi zaokruženi pregled cjeline povijesti bošnjačke književnosti uopće, mada u najkraćem, dosta sažetom obliku. Riječ je, istina, o neobjavljenim radovima, koji su zato sve do danas praktično ostali nepoznati široj javnosti, pri čemu je Nametkova knjižica bila „poznata Rizviću, a nije isključena ni mogućnost da je Rizvić znao i za Čolakovićevu studiju, o čemu svjedoče i brojne sličnosti Nametkovih i Čolakovićevih, na jednoj, i Rizvićevih razumijevanja povijesti bošnjačke književnosti, a posebno bošnjačke književne prakse s kraja 19. i početka 20. st., na drugoj strani. Naime, slično Rizviću i njegovoj ideji o „književnom stvaranju muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine”, odnosno o „bosanskomuslimanskoj književnosti u doba preporoda”, pod pojmom „muslimanskog književnog pokreta” Nametak

²³ Maximilian Braun, *Začeci evropeizacije u književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini*, prev. Ibrahim Dizdar i Suada Hedžić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009, str. 42.

²⁴ Knjižica *Muslimanski književni pokret* dr. Abdurahmana Nametka, barem prema postojećim podacima, nikad nije izdana kao takva – moguće je da štampu spriječilo izbijanje Drugog svjetskog rata, dok je nakon rata Nametak jedno vrijeme bio u političkoj nemilosti, pa vjerovatno iz tog razloga nije tada mogao štampati knjigu, a uz ovo i sama bošnjačka književnost u ovo vrijeme bila je kao takva politički „suspendirana”. Knjižica je sačuvana kao strojopisni tekst od 89 stranica A4-formata u rukopisnoj ostavštini prof. dr. Muhsina Rizvića pohranjenoj u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije pri BZK „Preporod”, gdje ju je nedavno pronašla i bibliotečki obradila voditeljica Biblioteke Isma Kamberović. Tragom ove informacije Nametkovu knjižicu prvi spominje i u osnovnim naznakama njezin sadržaj predstavlja dr. Nehrudin Rebihić u fusnoti u radu o književnom djelu Hamida Šahinovića Ekrema (usp. Nehrudin Rebihić, „Hamid Šahinović – Ekrem: pjesnik, prozaist i dramski pisac: 80 godina od smrti”, *Godišnjak*, god. XVI, BZK „Preporod”, Sarajevo, 2016, str. 505). Kolegi Rebihiću zahvaljujem se na informaciji o Nametkovoj knjižici i ustupljenoj njezinoj kopiji.

²⁵ Kao i Nametkov *Muslimanski književni pokret*, Čolakovićeva studija nikad nije objavljena, kao ni ostatak projekta „monografije muslimanske historije”. Napisana je vjerovatno 1943. ili 1944. godine u Sarajevu, koje je u tom trenutku bilo pod fašističkom okupacijom, odnosno dio tzv. NDH, što je i najvjerovatniji razlog zašto Čolakovićeva studija te ostali dijelovi „monografije muslimanske historije” nikad nisu bili objavljeni u postojećem obliku. Sačuvana je kao strojopisni tekst od 39 stranica A4-formata u Historijskom arhivu u Sarajevu, gdje je pohranjen i ostatak rukopisa „monografije muslimanske historije” (usp.: *Rukopis monografije muslimanske historije*, sastavi raznih autora, hrvatski jezik, latinica, strojopis, 265 listova, Historijski arhiv Sarajevo, Zbirka „Varia”, ZV-491). Čolakovićevu studiju otkrio je prof. dr. Muhidin Džanko, kojem se ovom prilikom zahvaljujem na informaciji o ovom zaboravljenom, a vrlo vrijednom književnohistoriografskom radu.

podrazumijeva književnu praksu bosanskih muslimana koja se vremenski poklapa „s trajanjem vladavine Austro-Ugarske monarhije u Bosni i Hercegovini (1878–1918. godine)”, a čiji „zamah pada u prvim godinama XX stoljeća i traje do početka Svjetskog rata”,²⁶ i sam, dakle, smatrajući upravo 1878. razdjelnom godinom između starije i novije bošnjačke književnosti, odnosno prekretnom i ključnom za razvoj novijeg bošnjačkog književnog stvaranja. Tragom poznate politike tzv. „nacionaliziranja muslimana” (tj. u osnovi velikonacionalnih ideologema koje su bosanske muslimane uključivale u hrvatski ili srpski etno-nacionalni korpus),²⁷ Nametak formalno „muslimanski književni pokret” te uopće bosanskomuslimansku književnost prikazuje kao dio šire hrvatske književnosti, ali suštinski ukazuje upravo na njezine specifične povijesnorazvojne procese i pojave uopće, a posebno nakon 1878. godine, te u vezi s tim naglašava naročito tzv. ubrzani književni razvoj „hrvatske muslimanske književnosti” upravo po novoj, evropskoj književno-kulturalnoj matrici početkom 20. st.:

„Početak XX stoljeća za hrvatsku muslimansku književnost znači isto ono, što za ostalu hrvatsku i srpsku književnost znače četrdesete godine prošloga stoljeća. Razlika je samo u tome, što je razvoj hrvatske muslimanske književnosti tekao filmskom brzinom bez vremenski jasno obilježenih previranja i struja: romantizma, realizma i moderne kao u ostaloj jugoslovenskoj književnosti. Ovdje se isprepliću kroz nepuna prva dva decenija XX vijeka sve književne struje koje su u ostaloj hrvatskoj i srpskoj književnosti već bile izumrle ili su već bile u izumiranju. Otuda i vidimo da se u ovome periodu hrvatske muslimanske književnosti paralelno javljaju pokreti romantizam, realizam i moderna sa svim svojim ograncima, koji su već u ostaloj našoj književnosti bili ocvali.”²⁸

Po stavu Nametka, za razvoj novije bošnjačke književnosti, ili – kako to on kaže – „hrvatske muslimanske književnosti”, presudan jeste upravo dolazak Austro-Ugarske monarhije u Bosnu, odnosno „za upoznavanje zapada, njegove književnosti i kulture uopće neospornu je zaslugu donijela okupacija Bosne i Hercegovine od strane Austrije 1878. godine, kada bosanskohercegovački muslimani dolaze u direktan dodir sa svojim sunarodnjacima Hrvatima-katolicima, pod čijim uticajem oni počinju stvarati svoju novu, suvremenu književnost i sami stupati u red boljih suvremenih naših pisaca.”²⁹ Pritom, prema mišljenju Nametka, kao i kasnije kod Rizvića,

²⁶ Abdurahman Nametak, *Muslimanski književni pokret*, Sarajevo, 1939, str. 4. (Rukopis pohranjen u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije pri BZK "Preporod")

²⁷ Usp. npr.: Alija Isaković, prir., *O 'nacionaliziranju' Muslimana: 101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana*, Globus, Zagreb, 1990, odnosno: Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta: Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, Svjetlost, Sarajevo, 1974.

²⁸ Abdurahman Nametak, *Muslimanski književni pokret*, Sarajevo, 1939, str. 4. (Rukopis pohranjen u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije pri BZK „Preporod”)

²⁹ Abdurahman Nametak, *Muslimanski književni pokret*, Sarajevo, 1939, str. 12. (Rukopis pohranjen u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije pri BZK „Preporod”)

novija bošnjačka književnost neće, međutim, započeti samim činom austrougarske okupacije Bosne, pa će se „muslimanski književni pokret” javiti tek nešto kasnije, onda, naime, kad se javljaju Safvet-beg Bašagić, Osman Nuri Hadžić i Edhem Mulabdić kao trojica „glavnih pokretača pri stvaranju nove muslimanske književnosti u Bosni i Hercegovini”, pri čemu, slično Rizvićevoj ideji o tzv. „gluhom dobu” u bošnjačkom književnom stvaranju neposredno nakon austrougarskog okupacijskog čina,³⁰ „posljednja dva decenija XIX stoljeća čine prelazno doba od ranije nabožne poezije novoj modernoj književnosti”.³¹

„Stvaranje nove bosanske muslimanske književnosti nije nastupilo odmah iza okupacije, nego se ono može vremenski obilježiti početkom XX stoljeća, kada se u Bosnu vraćaju prve u modernim školama i na zapadnim univerzitetima školovane generacije, koje smatraju konzervativizam starijih generacija glavnim uzrokom zaostalosti svoga elementa, počinju kulturno djelovati među narodom i stvarati na narodnom jeziku suvremenu književnost sa izrazitom prosvjetiteljskom tendencijom.”³²

Slično je i kod Envera Čolakovića, koji također bosanskomuslimansku književnost formalno prikazuje kao dio šire hrvatske književnosti, ali i sam suštinski posmatra upravo njezin specifični povijesni razvoj, čak takvo što posebno naglašava, i činjenično, ali i emotivno insistirajući na njezinu samorodnom bosanskom karakteru. To je Čolakoviću još lakše nego Nametku utoliko prije što on piše ne samo o novijoj već i o starijoj bošnjačkoj književnoj praksi, odnosno o ukupnosti bošnjačkog književnog stvaranja, gdje specifičnosti bošnjačke književnosti još očitije dolaze do izražaja. Pritom, baš zato što u svojoj studiji predstavlja cjelinu bosanskomuslimanske književnosti, Čolaković donosi i njezinu cjelovitu periodizaciju, koja je u osnovi identična Rizvićevoj, odnosno kasnije uobičajenoj periodizacijskoj shemi bošnjačke književnosti s podjelom na najprije srednjovjekovnu književnost, potom književnost osmanskog doba te noviju književnost, pri čemu je, naravno, 1878. godina ponovo prekretna i odlučujuća za razlikovanje starije i novije bošnjačke književne prakse:

„Bogata je ta književnost, raznovrstna i široko razgranata. Ona je u sebe absorbirala elemente sviju najjačih kulturnih struja iztočne (islamske) i zapadne, ona je kulturni nastavak bogumilske oporke svemu stranom i

---

³⁰ Usp.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1-2, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, odnosno: Muhsin Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, El-Kalem, Sarajevo, 1990.

³¹ Abdurahman Nametak, *Muslimanski književni pokret*, Sarajevo, 1939, str. 12. (Rukopis pohranjen u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije pri BZK „Preporod”)

³² Abdurahman Nametak, *Muslimanski književni pokret*, Sarajevo, 1939, str. 12. (Rukopis pohranjen u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije pri BZK „Preporod”)

nenarodnom, ona je poezija bosanskih brda, i dolina, šušanj vrhova stoljetnjih borova i bukava, samorodna, tajanstvena i mnogostrana. Mnoge povjestne periode ona povezuje, nadkriljuje, mnoge invazije, došle one s iztoka i donosile vjeru, ili sa zapada i donosile kulturu, ona pobjeđuje, nadživljuje. Uglavnom se ta književnost može podieliti na tri velike periode i to: predislamska, islamska perioda, u kojoj se ona piše na orientalnim jezicima i konačno perioda čisto nacionalna, kada se djela te književnosti pišu našim najljepšim i najčišćim jezikom, koji je davno usvojen za hrvatski obći književni jezik."³³

Očito, Čolaković je posebno insistirao na tradicijskim kontinuitetima u bosanskomuslimanskom književnom stvaranju, i to primarno baš zato da bi unutar „obće hrvatske književnosti” istaknuo posebnosti književnosti „Hrvata muslimana”, ali i dalje eksplicitno konstatira kako „nacionalna perioda” u razvoju bosanskomuslimanske književne prakse započinje 1878. godine te naglašava da „naša književnost muslimana pod A. Ugarskom (1878–1918) skoro je sva pionirska, prelazna.”³⁴ Pritom, posljednja opaska o prijelaznom, tranzicijskom karakteru bošnjačkog književnog stvaranja vrlo je zanimljiva kao daleka anticipacija nekih kasnijih inspirativnih književnohistorijskih razmatranja bošnjačke književne prakse s kraja 19. i početka 20. st,³⁵ a još je važnije upravo Čolakovićevo insistiranje na istaknutim tradicijskim vezama – takvo što, naime, također je i dio Čolakovićeve nastojanja da objasni istinski iznenađujući brzi razvoj novije bošnjačke književnosti nakon austrougarske okupacije Bosne 1878. godine:

„Da bi se mogao shvatiti nagli razvitak moderne književnosti muslimana u Bosni, koja se čini na prvi pogled, kao da je nikla preko noći, jer je već pet godina nakon austrijske okupacije Bosne izašla u Sarajevu prva latinicom tiskana knjiga muslimanskog autora, treba imati u vidu da to nije nova literatura, nego nastavak one na orientalnim jezicima, nastavak one pisane arebicom, samo što su tadanji muslimani promienili pravac svojoj literaturi. Oni su na temeljima stare zidali novu suvremenu. Već se iz pregleda aljamiado književnosti u Bosni vidi, da ona od XVII v. na ovamo nije išla s vremenom, nego je uglavnom ostala u onim oblicima i granicama, u kojima je i nikla. A kako su orientalni jezici sve više izumirali u Bosni, kao i na cijelom

---

³³ Enver Čolaković, "Književno stvaranje", str. 2 (*Rukopis monografije muslimanske historije*, sastavi raznih autora, hrvatski jezik, latinica, strojopis, 265 listova, Historijski arhiv Sarajevo, Zbirka "Varia", ZV-491).

³⁴ Enver Čolaković, "Književno stvaranje", str. 7 (*Rukopis monografije muslimanske historije*, sastavi raznih autora, hrvatski jezik, latinica, strojopis, 265 listova, Historijski arhiv Sarajevo, Zbirka "Varia", ZV-491).

³⁵ Usp.: Muhidin Džanko, *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet - vitez pera i mejdana): Intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006, odnosno: Vedad Spahić, „*Make up* i tranzicijske bore: neki metodološko-historijski aspekti proučavanja bošnjačke književnosti austrougarskog perioda”, *Prokrustova večernja škola*, bosniaArs, Tuzla, 2008.

Balkanu, dok se je u Turskoj na zgarištu stare kosmopolitske sveislamske literature radala nacionalna po uzoru na europske, tako se i u Bosni rađa romantizam, te onaj duboki nacionalizam iz latentnog stanja prelazi u aktivno.”³⁶

Evidentno je, dakle, da Čolaković naslućuje i mogućnost nešto drugačijeg pristupa pitanjima konstituiranja novije bošnjačke književnosti u odnosu na viđenja u kasnijoj književnoj historiografiji, pa tako početke novijeg bošnjačkog književnog stvaranja eksplicitno dovodi u vezu i s predaustrougarskom bošnjačkom književnom tradicijom, kao i u paralelu s ranim procesima evropeizacije turske književnosti i kulture koji su se u drugoj polovini 19. st. odvijali u Osmanskom carstvu. Nesumnjivo, bošnjačka književnost s kraja 19. i početka 20. st. niti je nikla „preko noći” niti je to bila neka posve „nova literatura”, bez ikakva korijena u svojoj neposrednoj književnoj i kulturalnoj prethodnici, pa je Čolaković bio u potpunosti u pravu u ovom smislu, baš kao što su spomenute njegove ideje također u osnovi tačne, s tim što su one kod Čolakovića, nažalost, ostale samo to – ideje, bez da ih je Čolaković temeljitije istražio i obuhvatnije razvio. Zato, uprkos mogućim naznakama o najranijim začecima novije bošnjačke književne prakse i prije austrougarske okupacije Bosne, i kod Čolakovića tek 1878. godina jeste presudna za razlikovanje starije i novije bošnjačke književnosti, odnosno godina stvarnog početka novijeg bošnjačkog književnog stvaranja.

Iako je i sam Rizvić vrlo jasno ukazao i na prve ozbiljnije susrete bošnjačke književnosti i kulture s modernom Evropom još u drugoj polovini 19. st.,³⁷ upravo na ovoj i ovakvoj percepciji 1878. godine, odnosno uopće na ovim i ovakvim shvatanjima počev od Ljubušakovih pa nadalje, utemeljit će se, nesumnjivo, u značajnoj mjeri i Rizvićevo razumijevanje početaka novije bošnjačke književnosti, pri čemu je, naravno, Rizvić zasigurno najtemeljitije poznao i stariju i noviju bošnjačku književnu tradiciju, a i objektivnije ju je vrednovao, prije svega bez Braunovih i drugih sličnih očitih orijentalističkih i evropocentričkih stereotipa ili nekih drugih autorskih preduvjerena. Ovom korpusu literature koja je bitno oblikovala Rizvićevo razumijevanja ove vrste neizostavno treba priključiti i knjigu *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine* Milana Preloga (objavljenu najvjerojatnije između 1913. i 1916. godine), odnosno njezino poglavlje *Rad muslimana na književnom polju*,³⁸ te knjižicu *Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. godine* (1938) Muhameda Hadžijahića.³⁹ I u ovim radovima, naime, upravo kraj osmanske vlasti u Bosni

³⁶ Enver Čolaković, „Književno stvaranje”, str. 17 (*Rukopis monografije muslimanske historije*, sastavi raznih autora, hrvatski jezik, latinica, strojopis, 265 listova, Historijski arhiv Sarajevo, Zbirka „Varia”, ZV-491).

³⁷ Usp.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, str. 17–33.

³⁸ Usp.: Milan Prelog, „Rad muslimana na književnom polju”, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine*, knj. 2 (1739–1878), Naklada J. Studničke i druga, Sarajevo, s. a.

³⁹ Usp.: Muhamed Hadžijahić, *Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. godine*, Omer Šehić, Sarajevo, 1938.

1878. godine identificira se kao zvanični završetak one književne prakse koja se danas određuje pojmom starije bošnjačke književnosti, mada, istina, Hadžijahić, koji se pod imenom „hrvatske muslimanske književnosti prije 1878. godine” bavio zapravo bošnjačkom alhamijado književnošću, navodi i jedan broj alhamijado autora koji su stvarali i nakon smjene osmanske austrougarskom vladavinom u Bosni. Sva ova i ovakva razumijevanja odredila su, dakle, u značajnoj mjeri Rizvićevu koncepciju razvoja bošnjačke književnosti kao cjeline te njezine prijelomne povijesnorazvojne tačke, a upravo od Rizvića, a posebno iz njegove koncepcije književnosti preporodnog doba, ovo gledište naslijedila je u osnovi i sva kasnija bošnjačka i bosanskohercegovačka književna historiografija. To je slučaj i s najnovijim istraživanjima ove vrste, koja će od Rizvićeve koncepcije preporodne književnosti manje ili više odstupati ili unekoliko modificirati je prema svojim viđenjima u jednom broju drugih važnih pojedinosti, ali ipak ne i u pogledu onog što je određuje povijesne tačke u kojoj se počinje razvijati preporodna književna praksa, odnosno novija bošnjačka književnost uopće. Ovakvo što prisutno je, naime, i onda kad se za preporodni period u bošnjačkoj književnosti i kulturi predlažu važne inovativne, alternativne terminološke odrednice poput npr. "perioda tranzicije"⁴⁰ naslućenog još Envera Čolakovića ili neke druge ovom slične i bliske terminološko-konceptualne mogućnosti poput npr. "književnosti folklornog romantizma i prosvjetiteljskog realizma preporodnog doba"⁴¹, pa ni ove ideje u osnovi ne napuštaju temeljna Rizvićeva shvatanja u pogledu značenja 1878. godine.

Nešto drugačije, međutim, funkcioniра knjiga *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana* (1933) Mehmeda Handžića,⁴² koja je također bila poznata Rizviću, jednako kao i njezina ranija verzija *Al-Ġawhar al-asnā fī tarāġim wa šu'arā Būsna* (1930),⁴³ izvorno objavljena na arapskom jeziku tokom autorova boravka na studiju na glasovitom univerzitetu Al-Azhar u Kairu, a koja inače nije potpuno istovjetna sa svojom bosanskom inačicom⁴⁴ te koja je Rizviću vjerovatno bila nedostupna zbog jezičke barijere, mada je

⁴⁰ Usp.: Muhidin Džanko, *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet – vitez pera i mejdana): Intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006, odnosno: Vedad Spahić, „Make up i tranzicijske bore: neki metodološko-historijski aspekti proučavanja bošnjačke književnosti austrougarskog perioda”, *Prokrustova večernja škola*, bosniaArs, Tuzla, 2008.

⁴¹ Usp.: Sanjin Kodrić, *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012, str. 104–118.

⁴² Usp.: Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo, 1933, odnosno: Mehmed Handžić, „Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju”, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogljedalo, Sarajevo, 1999.

⁴³ Usp.: Mehmed Handžić, *Al-Ġawhar al-asnā fī tarāġim wa šu'arā Būsna*, Kairo, 1349. (1930), odnosno: Mehmed Handžić, „Blistavi dragulj: Životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne”, prev. Mehmed Kico, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogljedalo, Sarajevo, 1999.

⁴⁴ Usp.: Esad Duraković, „Prosvjetiteljski zanos Handžićev”, u: Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogljedalo, Sarajevo, 1999.

za ovu knjigu nesumnjivo znao zahvaljujući njezinu prikazu kod Mahmuda Traljica.⁴⁵ Slično svojim prethodnicima, a pogotovo Safvet-begu Bašagiću, Handžić se u objema svojim knjigama bavi bošnjačkim književnim autorima koji su tokom osmanske vlasti u Bosni stoljećima stvarali na orijentalno-islamskim jezicima počev od Mahmud-paše Adnija, velikog vezira sultana Mehmeda El-Fatiha iz 15. st., pa nadalje, ali i autorima koji su na osmanskome turskom, arapskom ili perzijskom jeziku pisali i druge tekstove, odnosno radove iz područja šire shvaćenog književnog rada, tj. iz oblasti vjerskih nauka, islamske mistike, filozofije, logike i sociologije, historiografije, gramatike, leksikografije i stilistike, ali i matematike te prirodnih nauka itd., s jedne strane, dok se, s druge strane, bavio i bošnjačkim alhamijado književnim stvaranjem, prateći njegov nastanak i višestoljetni razvitak kao osobene književne prakse Bošnjaka na narodnom, bosanskom jeziku. Ono što je, pak, drugačije kod Handžića jeste to da se ovaj autor u svojim bavljenjima „književnim radom bosansko-hercegovačkih muslimana” ne zaustavlja na 1878. godini kao razdjelnici u bošnjačkom književnom stvaranju, pa se uz pisce iz osmanskog vremena bavi i piscima iz postosmanskog doba, a koji su na neki od načina nastavljali bilo bošnjačko književno stvaranje na orijentalno-islamskim jezicima, bilo arebičko-alhamijado književnu praksu. Uz napomenu „da i danas među nama imade ljudi koji imaju pjesama na turskom jeziku”⁴⁶, tako se kod Handžića zajedno sa svojim prethodnicima iz ranijih stoljeća bez neke posebne razlike javljaju ne samo autori sa samog prijelaza 19. i 20. st., a kakvi su npr. pjesnikinja Habiba, kći Ali-paše Rizvanbegovića, Arif Hikmet-beg Rizvanbegović, Ali-pašin unuk, ili Ibrahim-beg Bašagić Edhem, inače otac Safvet-bega Bašagića, već i Muhamed Enveri Kadić, autor koji je svoju hroniku Bosne pisao sve do početka tridesetih godina 20. st. i vremena Kraljevine Jugoslavije, a posebno Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, koji je kod Handžića prisutan i kao pjesnik na osmanskome turskom jeziku s pjesničkim imenom Muhibi Ljubušak, a potom i kao književno-kulturni radnik na bosanskom jeziku i zapadnoj pismenosti.⁴⁷ Ističući da u svojoj knjizi ne može ne spomenuti i „dvojicu zaslužnih ljudi za historiju muslimana u Bosni i Hercegovini”⁴⁸, Handžić, pored svih drugih autora kojima se podrobnije bavi ili koje spominje, piše čak i o Sejfudin-efendiji Kemuri, piscu historiografskih tekstova, prevodiocu s osmanskog

---

⁴⁵ Usp.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, str. 18.

⁴⁶ Mehmed Handžić, „Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju”, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999, str. 379.

⁴⁷ Usp.: Mehmed Handžić, „Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju”, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999, str. 378.

⁴⁸ Mehmed Handžić, „Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju”, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999, str. 362.

turskog, ali i pjesniku na ovom jeziku s kraja 19. i početka 20. st., ali i o Safvet-begu Bašagiću, kojeg predstavlja također kao historičara te književnog historičara i prevodioca, ali istovremeno spominje i njegov originalni književni rad krajem 19. st. i početkom 20. st., i to kako Bašagićevu poeziju, tako i njegovo dramsko stvaralaštvo.⁴⁹ Handžić se, dakle, bavi ne samo nastavkom bošnjačke starije književne prakse nakon 1878. godine već i književnim i kulturalnim pojavama koje spadaju u korpus početaka novije bošnjačke književnosti, odnosno preporodne književne prakse onakve kakvu definira Muhsin Rizvić, pa je Handžićeva knjiga prva vrlo jasno upozorila na, očito, evidentan problem razgraničenja starije i novije bošnjačke književnosti. Istina, Handžić, čiji je pristup književnosti bio u osnovi filološko-pozitivistički, o ovom problemu kao takvom uopće ne govori, odnosno ne postavlja pitanje vremenske granice između starijeg i novijeg bošnjačkog književnog stvaranja, već na takvo što upućuje tek sadržaj njegove knjige i odabir pisaca i njihovih djela kojima se bavio.

Otud, uz pojedine ranije, manje ili više usputne i tek naslućene ideje ove vrste, najčešće prisutne u najnovijim radovima o pitanjima bošnjačkog književnog stvaranja s kraja 19. i početka 20. st., na problem preciznijeg razgraničenja starije i novije bošnjačke književnosti, a posebno preporodne književne prakse, pažnja je cjelovitije skrenuta tek nedavno, ali ne iz perspektive historije novije bošnjačke književnosti već iz tačke gledišta primarno vezane za stariju bošnjačku književnu tradiciju na orijentalno-islamskim jezicima. Riječ je o studiji *Kraći osvrt na neke probleme razgraničenja starije i preporodne bošnjačke književnosti: Od književnosti na orijentalnim ka književnosti na maternjem jeziku* (2013) Adnana Kadrića, historičara prije svega starije bošnjačke književnosti na osmanskome turskom jeziku,⁵⁰ u kojoj autor pored svega drugog ukazuje i na poetičke promjene u samoj bošnjačkoj književnoj praksi na orijentalno-islamskim jezicima počev od sredine 19. st., ali i na njezin naročiti nastavak i nakon 1878. godine, uključujući i cjelokupno vrijeme austrougarske okupacije Bosne. Blisko skorijim istraživanjima novije bošnjačke književnosti, a posebno književne prakse folklornog romantizma i prosvjetiteljskog realizma preporodnog doba s kraja 19. i početka 20. st., autor između ostalog primjećuje i to da počev od sredine 19. st. i „književna produkcija na orijentalnim jezicima dobija stilske osobnosti tadašnjeg prosvjetiteljskog realizma nastalog pod vidnim utjecajem literature na slavenskim jezicima”, a što posebno zapaža u rukopisnim hronikama bošnjačkih pisaca vezanim za temu Bosne kao njihovu središnju temu, a sličan je slučaj i s folklornim romantizmom, koji je u ovom književnom stvaranju također vezan za ono što je „pisanje o prošlim

---

⁴⁹ Usp.: Mehmed Handžić, „Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju”, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999, str. 363–364.

⁵⁰ Usp.: Adnan Kadrić, „Kraći osvrt na neke probleme razgraničenja starije i preporodne bošnjačke književnosti: Od književnosti na orijentalnim ka književnosti na maternjem jeziku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 62, Orijentalni institut, Sarajevo, 2013.

dogadajima, značajnim za razvijanje svijesti o lokalnom identitetu”, odnosno za svojevrsnu lokalno-identitetsku prednacionalnu temu.⁵¹ Za razliku od Handžića, kojem to nije omogućavala ni njegova metodologija usmjerena prvenstveno ka vanjskim, transeuntnim aspektima književnog teksta, a preko njega i Rizvića, na ovoj osnovi Kadrić govori i o nekoj vrsti preporoda (ili, štaviše, „prvog preporoda”) u samoj bošnjačkoj književnoj praksi na orijentalno-islamskim jezicima počev od sredine 19. st. pa nadalje, s jedne strane, dok, s druge strane, s punim pravom postavlja pitanje o tome u kojem se to historijskom trenutku razgraničavaju starija i novija bošnjačka književnost, u vezi s čim naglašava i svojevrsan produžetak književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalno-islamskim jezicima i nakon 1878. godine.

Ovom je blizak slučaj i sa sasvim skorom studijom *O jezičkim osobitostima prijevodne alhamijado literature u kontekstu preporodnog prosvjetiteljstva druge polovine 19. stoljeća* Adnana Kadrića i Alena Kalajdžije,⁵² u čijoj se osnovi podrazumijeva ekvivalentna pojava svojevrsnog preporoda i u bošnjačkom arebičko-alhamijado književnom stvaranju, ovaj put označena imenom „preporodnog prosvjetiteljstva”. Ovu pojavu sugerira, između ostalog, i promijenjeni odnos prema maternjem jeziku, koji i za arebičko-alhamijado pisce postaje sve važniji u drugoj polovini 19. st., pa se na bosanskom jeziku i arebičkoj pismenosti sve više javljaju i različiti prijevodi te prijevodne adaptacije s orijentalno-islamskih jezika, najčešće s osmanskog turskog, ali i s arapskog te perzijskog jezika. To je npr. slučaj i s prijevodom pjesme *Kasīde-i burda* („Pjesma o časnom ogrtaču”), koju je u 13. st. spjevao Šerefuddin Ebu Abdullah ibn Se’id Busiri, a koju je na bosanski jezik preveo Halil Hrle, sin Alijin, iz Stoca (1868), odnosno s glasovitim prijevodom *Mevluda Süleymana Çelebija*, koji je pod naslovom *Mevlud a’lānī ‘alā lisān-i bosnevī* („Jasni i uzvišeni mevlud na bosanskom jeziku”) s osmanskog turskog na bosanski preveo i autorski prilagodio hafiz Salih Gašević (najvjerovatnije 1878. ili 1879. godine), ali je sličan slučaj i s kasnijim prijevodima poput npr. prijevoda *Đulistana* (1258) perzijskog klasika Muslihuddina Sa’adija Širazija, koji je s perzijskog originala, a uz pomoć turskog prijevoda Cafera Tayyara na bosanski preveo Junus Remzi Stovro (1897), odnosno s dvojezičkim uporednim tekstovima na bosanskom i turskom jeziku kao npr. u djelu *Bosanski turski učitelj* Ibrahima Berbića (1893). Istina, pitanjima ovih i ovakvih prijevoda na bosansku arebičko-alhamijado pismenost autori pristupaju tek s obzirom na jedan aspekt ove pojave, odnosno prije svega u perspektivi filološko-lingvističke analize jezika prijevoda stranih književnih i neknjiževnih tekstova, ali i ovaj rad može sasvim jasno ukazati na šire promjene i naročitu povijesnorazvojnu dinamiku

---

⁵¹ Usp.: Adnan Kadrić, „Kraći osvrt na neke probleme razgraničenja starije i preporodne bošnjačke književnosti: Od književnosti na orijentalnim ka književnosti na maternjem jeziku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 62, Orijentalni institut, Sarajevo, 2013, str. 117.

⁵² Usp.: Adnan Kadrić i Alen Kalajdžija, „O jezičkim osobitostima prijevodne alhamijado literature u kontekstu preporodnog prosvjetiteljstva druge polovine 19. stoljeća”, *Književni jezik*, br. 25/1-2, Institut za jezik, Sarajevo, 2014.

u starijoj bošnjačkoj književnosti uopće u drugoj polovini 19. st., na svoj način također nudeći mogućnost otvaranja problema tačke razgraničenja starije i novije bošnjačke književnosti. A sve ovo onda, posebno ako se ovakvo što stavi u kontekst historije novije bošnjačke književnosti, napokon može stvoriti i osnove za postavljanje pitanja koje se nadaje kao ključno pitanje u ovom smislu: *Je li, zapravo, godina 1878. uistinu godina apsolutnog razgraničenja starije i novije bošnjačke književnosti*, odnosno mogu li se pri svemu ovom počeci novije bošnjačke književnosti vremenski locirati ipak nešto ranije, i prije austrougarske okupacije Bosne, tj. u vrijeme dovršetka osmanske vlasti u Bosni, baš kao što se stvarni kraj starije bošnjačke književne prakse ipak treba pomaći u manje ili više dalje vrijeme, uključujući i vrijeme austrougarske uprave u Bosni, pa i kasnije?!

Za razliku od onog kako to predstavlja uobičajena književnohistorijska slika razvoja ukupnosti bošnjačke književnosti, nije, naime, bez realnog književnohistorijskog utemeljenja ni teza da se i prije 1878. godine, još, dakle, u osmanskom vremenu, javljaju ne samo važne promjene u starijoj bošnjačkoj književnoj praksi već i prve moguće naznake ili barem neka vrsta rane prethodnice onog u što će se kasnije razviti novija bošnjačka književnost, a posebno onda kad je riječ o književnom stvaranju preporodnog doba. Zato ovakvo što, a naročito u perspektivi historije novijeg bošnjačkog književnog stvaranja, navodi i na mogućnost da se najraniji začeci novije bošnjačke književnosti kao cjeline uoče još ranije – čak cijelo desetljeće i više prije onog trenutka koji se u uobičajenoj književnohistorijskoj sistematizaciji uzima kao općeniti trenutak zvaničnog početka novije bošnjačke književne prakse, pri čemu se može uspostaviti i teza da se ovi najraniji nagovještaji zapadno-evropskih književnih pojava i procesa u novijoj bošnjačkoj književnosti uopće javljaju upravo najprije u poeziji. Poezija bi se, otud, mogla posmatrati i kao onaj književni žanr bošnjačke književnosti koji je dominantno obilježio stariju bošnjačku književnu povijest, ali i kao prvi koji je poveo bošnjačku književnost putem njezina zapadno-evropski utemeljenog književnog razvoja i tako, praktično, stvorio prve, makar tek i diskretne ili indirektno unutar književne osnove za razvoj cjeline novije bošnjačke književnosti. Zato pitanje o počecima novije bošnjačke poezije jeste istovremeno i pitanje o počecima novije bošnjačke književnosti uopće, pri čemu ovo pitanje na nov i drugačiji način osvjetljava i uobičajene književnohistorijske i kulturalnohistorijske predstave o tome kad se i kako barem u naznakama i prvim oblicima počela razvijati ukupna novija bošnjačka te uopće bosanskohercegovačka kultura.

2.

I u samom Osmanskom carstvu u drugoj polovini 19. st., u vrijeme vladavine sultana Abdulaziza I, a tragom tzv. tanzimatskih reformi započetih još 1839. godine objavom Hatišerifa od Gülhane, javlja se potreba za njegovom modernizacijom, uključujući i približavanje stanju u zapadno-

evropskoj kulturi i civilizaciji u pojedinim segmentima, a što se odrazilo i u najzapadnijoj osmanskoj provinciji – Bosanskom vilajetu.⁵³ Tad se, naime, pored niza promjena u društvenim, ekonomskim i vojnim pitanjima te drugim oblastima, u Bosni javlja i zapadno-evropski sistem štampe, pa se, uz još ranija, pionirska tri sveska prvog bosanskohercegovačkog časopisa *Bosanski prijatelj* (1850, 1851, 1861) fra Ivana Franje Jukića i njegovu četvrtu svesku koju je uredio fra Anto Knežević (1870), a koji su štampani izvan Bosne, kao sastavni dio ovih reformskih procesa i u samom Bosanskom vilajetu pojavljuju i prvi novinski listovi i časopisi, a koji su u cijelosti ili djelimično objavljuvani i na narodnom, bosanskom jeziku, i to upravo s ovom, bosanskom nominacijom jezika. Ove listove i časopise štampala je Vilajetska štamparija u Sarajevu, koja je u skladu s osmanskim Ustavnim zakonom za Bosnu počela s radom 1866. godine, kad je započelo objavljivanje kratkotrajnog lista *Bosanski vjestnik* (1866–1867) u privatnom izdanju Ignjata Soprona, štampara koji na poziv bosanskog valije Osman Šerif Topal-paše dolazi u Bosnu iz austrougarskog Zemuna upravo s ciljem pokretanja rada štamparije. Odmah zatim javljaju se i zvanične vilajetske novine *Bosna* (1866–1878), „list za vilajetske poslove, vijesti i javne koristi”, a potom i *Sarajevski cvjetnik* (1868–1872), poluzvanični časopis koji je po valijinu odobrenju pokrenuo i izdavao Mehmed Šakir Kurtćehajić, već spomenuti vjerovatno najangažiraniji zagovornik evropeizacije Bosne u osmanskom vremenu kod bosanskih muslimana, dok se u kratkotrajnom Hercegovačkom vilajetu kao njegove zvanične novine javlja list *Neretva* (1876), štampan u Vilajetskoj štampariji u Mostaru kao sjedištu Hercegovačkog vilajeta. Uz javnu pisanu komunikaciju na bosanskom jeziku, na ovaj način u Bosni se, a posebno među Bošnjacima pored tradicionalno prisutne arebice i ostataka bosaničke pismenosti postepeno uvode i afirmiraju i za njih nova, zapadna, evropska pisma – latinica, kojom je još ranije štampan *Bosanski prijatelj*, a potom i ćirilica s pravopisom Vuka S. Karadžića, kojom je u cijelosti štampan *Bosanski vjestnik* te polovina svakog broja *Bosne*, *Sarajevskog cvjetnika* i *Neretve*, dok je njihova druga polovina štampana na osmanskom turskom jeziku.⁵⁴

---

⁵³ Usp. npr.: Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1963, odnosno: Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1983. i sl.

⁵⁴ Usp.: Minka Memija, *Bosanski vjesnici: Počeci štampe kod bosanskih muslimana*, El-Kalem, Sarajevo, 1996, odnosno: Đorđe Pejanović, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941.*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1961. Kako to navodi Đorđe Pejanović, „iza 1864. godine”, tj. nakon *Bosanskog prijatelja*, a prije prvih novinskih listova štampanih u Vilajetskoj štampariji u Sarajevu, u Bosni je izlazio i rijetko spominjani satiričko-polemiki časopis *Bismilah*. Izdavao ga je i uređivao fra Frano Momčinović, kapelan na Ponijevu kod Novog Šehera, a što je u samom časopisu označeno na sljedeći način: „Uređuje, tiska i naklada Pritucalo Smetenović”. Časopis nije štampan, već je zapravo pisan rukom, i to latinicom, na četiri stranice. Neki njegovi primjerci nalaze se u samostanskom arhivu u Kreševu (usp. Đorđe Pejanović, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941.*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1961, str. 14). Usp. i: *Bibliografija književnih priloga u*

Kako je to spomenuto, i u bošnjačkoj arebičkoj književnoj praksi, odnosno u alhamijado književnosti Bošnjaka, a koja je sve vrijeme osmanske uprave u Bosni ostvarivana upravo na bosanskom jeziku, prisutno je ne samo ono što je po prirodi stvari za ovaj književni tok razumljiva vezanost za maternji jezik već i njegovo otvoreno zagovaranje, naročito upravo u drugoj polovini 19. st. Tad se i u originalnoj, a ne samo u prijevodnoj alhamijado književnosti javlja također upravo naglašeno insistiranje na važnosti maternjeg jezika, pa čak se potiče i njegovo uvođenje u škole. To će biti slučaj i kod npr. alhamijado pisca Omera Hume, koji s upravo ovim propedeutičkim nastojanjem u Istanbulu štampa svoju vjersku početnicu – ilmihal *Sehletul-vusul* (1865), a u čijem drugom, sarajevskom izdanju, inače jednoj od prvih knjiga štampanih arabicom u Bosni i Hercegovini (1875), u uvodnoj zahvali ispisuje i sljedeće stihove s očitim ciljem afirmiranja maternjeg jezika:

*„Berlejši miftah lugat bosnevi,
Anamo su tri lugata četi*

*Turski, furski, arabski,
Znaćeš furski, ne da lugat lagati.*

*Turćijatu zihun dobro otvori,
Tutkun Omer zihni ovim bi.*

*Prez šubhe je babin jezik najlašni
Svako njime vama vikom besidi.*

*Slatka braćo Bošnjaci!
Ham vam Omer govori.”⁵⁵*

Iako su dosadašnja istraživanja ove vrste vrlo rijetka i skromna, sasvim je moguća pretpostavka da je već u pojedinim slučajevima iz bošnjačke alhamijado književne prakse iz druge polovine 19. st. u pitanju ne samo jedan od mogućih odraza osmanskih tanzimatskih reformi već i za bošnjačku književno-kulturalnu situaciju vrlo rani odjek različitih prosvjetiteljskih, a posebno preporodno-romantičarskih ideja karakterističnih za ovo vrijeme na Slavenskom jugu, a koje su se u bosanskomuslimanskom kontekstu ostvarile tek u izvjesnim naznakama, a svakako na način svojstven zatečenom stanju bošnjačke književnosti i kulture ovog trenutka, no barem donekle blisko pojavama u književnom i kulturnom stvaranju autora iz katoličkog i pravoslavnog miljea u Bosni. Pa ipak, tek s početkom ere štampe i u samoj Bosni stvorene su i neke od nužnih osnova za razvoj nove, drugačije

---

listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918., ur. Staniša Tutnjević, knj. 1, Institut za književnost, Sarajevo, 1991.

⁵⁵ Citirano prema: Munir Drkić i Alen Kalajdžija, „Predgovor”, u: Omer Hazim Humo, *Sehletul-vusul* / Munir Drkić i Alen Kalajdžija, *Grafija i leksika Sehletul-vusula*, Muzeji Hercegovine, Mostar, 2010, str. 9–10.

književne prakse Bošnjaka, tj. onog književnog rada koji više neće biti neposredno vezan ni za orijentalno-islamske jezike, pa ni za arabičku pismenost ili alhamijado književni izraz, a pogotovo ne za ostatke bosaničke pismenosti. Istina, postojale su izvjesne pretpostavke da se prvi štampani rad na bosanskom jeziku i zapadnom pismu kod bosanskih muslimana javio i nešto ranije, početkom šezdesetih godina 19. st., te da je u pitanju proklamacija *Riječ Hodže bosanskoga Hadži Mue Megoviča* objavljena u zagrebačkom časopisu *Pozor* 1862. godine, inače tekst usmjeren ka bližem povezivanju bosanskih muslimana s drugim južnoslavenskim narodima na novim, nacionalnim osnovama, prije svega srpskim. Međutim, stvarni autor ovog teksta je ili fra Anto Knežević, u ovom vremenu angažirani pristalica natkonfesionalnog bošnjaštva, ili, što je zasigurno znatno vjerovatnije, Mićo Ljubibratić, jedan od vojvoda u antiosmanskome Hercegovačkom ustanku i poznati srpski nacionalni poslenik ovog doba kojem je jedna od stalnih preokupacija bilo ono što određuje kao „izmirenje sa muhamedancima srpske narodnosti”,⁵⁶ a zbog čega je kasnije s ruskog na srpski preveo i muslimansku svetu knjigu, Kur'an Časni (1895). Otud, ovaj historijski važan iskorak u književnom radu Bošnjaka, a koji će u budućnosti drastično promijeniti karakter bošnjačkog književnog rada i tako povesti bošnjačko književno stvaranje u novom, drugačijem smjeru, desit će, ipak, tek s pojavom prvih novinskih listova i časopisa u samoj Bosni, i to već na samom njihovu početku. Već u prvom broju lista *Bosna*, u ponedjeljak, 13. muharrema 1283. godine prema tad u Bosni zvaničnom hidžretskom kalendaru, odnosno 16. ili 28. maja 1866. godine prema julijanskom ili gregorijanskom kalendaru (kako se to također uporedo navodi u kolofonu lista), objavljena je, naime, pjesma za koju se s velikom sigurnošću može tvrditi da predstavlja prvi književni rad jednog Bošnjaka na bosanskom jeziku i zapadnom pismu, u ovom slučaju Vukovoj ćirilici – pjesma *Pozdrav* autora koji je potpisan kao „gospodin hodža Mehmed-Emin-Efendija.”

Istina, a s obzirom na to da je list *Bosna* izlazio uporedo na bosanskom i osmanskome turskom jeziku, u istom broju ovog lista, u njegovu turskom dijelu, javlja se i turska inačica pjesme, što već na samom početku postavlja i pitanje na kojem je od ovih dvaju jezika pjesma izvorno napisana, odnosno koja je njezina verzija primarna – bosanska ili turska? S jedne strane, na mogućnost da je pjesma izvorno napisana na osmanskome turskom jeziku i da je turska verzija pjesme ipak primarna,⁵⁷ uz bošnjačku višestoljetnu tradiciju pisanja na orijentalno-islamskim jezicima i širi književno-kulturalni kontekst Bosne ovog vremena u značajnoj mjeri može uputiti i sam tekst svojim unutarknjiževnim obilježjima, između ostalog i svojom formom, koju čini

⁵⁶ Usp.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, str. 36.

⁵⁷ Usp.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, str. 35.

svoga jedna strofa od četiri stiha, a što zajedno s drugim karakterističnim elementima pjesmu vezuje za žanr rubaije-tariha kao jednu od prepoznatljivih vrsta tzv. divanskog pjesništva, odnosno za orijentalno-islamsku pjesničku tradiciju.⁵⁸ Ovakvo što, doduše, ne bi moralo nužno osporiti, pa čak ni značajno relativizirati i istovremeni bosanski karakter pjesme „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”, i to stoga što je ona u svojoj bosanskoj verziji, na bosanskom jeziku i zapadnom pismu, gotovo posve sigurno trebala funkcionirati kao uporedni, bosanski original, tim prije što je ovakvo što bilo u potpunosti u skladu s bilingvalnom koncepcijom lista u kojem je pjesma objavljena, a gdje ovaj mogući prijevod s turskog nije potpisan i imenom prevodioca, kao uostalom ni drugi prijevodi u novinama.

S druge strane, ne samo da nije isključena već je i sasvim realna, odnosno gotovo sasvim izvjesna mogućnost da je pjesma *Pozdrav* „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” ipak izvorno napisana na bosanskom jeziku, ili barem da su bosanska i turska verzija ove pjesme potpuno ravnopravne po svojem prvenstvu te da u tom smislu jedna ne isključuje drugu, pri čemu, naime, u ovom slučaju nije riječ o dvjema jezički različitim verzijama jedne pjesme, već, naprotiv, tek o „verzijama”, a zapravo o dvjema pjesmama na dvama jezicima, a koje su samo vrlo bliske i slične, ali nipošto iste i identične. Na ovakvu mogućnost upućuje već i biografska činjenica o autoru ove pjesme (ili ovih pjesama), jer, prema podacima koje donosi znameniti hroničar Bosne ovog vremena Muhamed Enveri Kadić, etiketa „gospodin hodža Mehmed-Emin-Efendija”, inače vrlo moderna, upravo evropska i neobična za svoje vrijeme, odnosi se na Mehmeda (ili Muhameda) Emin-efendiju Šehovića (Šejh-zade), sina Mustafa-efendije, porijeklom iz Novog Pazara, a koji je u to vrijeme bio glavni učitelj u sarajevskoj ruždiji,⁵⁹ ali i visokopozicionirani službenik Bosanskog vilajeta, odnosno član vilajetskog užeg upravnog Odjela za obrazovne reforme (*Dâ'ire-i Umûr-ı Islâh-ı Ma'ârif*)⁶⁰. Riječ je, dakle, o pripadniku uleme – muslimanske inteligencije u Bosni, ali i „evropejcu”, „naprednjaku” ovog vremena, karakterističnom proevropskom osmanskom intelektualcu druge polovine 19. st., koji je nužno morao imati i zapadno-evropska znanja i nazore, odnosno morao je barem u nekoj mjeri poznavati i pisano-književno stvaranje na zapadnoj pismenosti, pa je kao takav nesumnjivo bio u stanju napisati i pjesmu kakva je pjesma *Pozdrav* na bosanskom jeziku i Vukovoj ćirilici.⁶¹ Na ovakvo što, međutim, još više,

⁵⁸ Usp. npr.: Lamija Hadžiosmanović i Emina Memija, prir., *Antologija tariha Bosne i Hercegovine*, prejev Džemaludin Latić, Hadžem Hajdarević i Amina Šiljak Jesenković, Connectum, Sarajevo, 2008.

⁵⁹ Usp.: Muhamed Enveri Kadić, *Tārīḥ-i Enverī*, sv. XXVI, str. 82.

⁶⁰ Usp.: *Sâlnâme-i Vilâyet-i Bosna*, Def'a 1, Sene 1283, str. 34.

⁶¹ I Mehmed Handžić donosi podatke koji se najvjerovatnije mogu odnositi na „gospodina hodžu Mehmed-Emin-Efendiju”, odnosno na Mehmeda Emin-efendiju Šehovića o kojem izvještavaju hronika *Tārīḥ-i Enverī* Muhameda Enverija Kadića i *Sâlnâme-i Vilâyet-i Bosna* (usp.: Mehmed Handžić, „Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju”, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999, str. 442–443). Naime, među bošnjačkim autorima koji su stvarali na

gotovo dokraja ukidajući svaku sumnju, ukazuje jedna druga, u ovom kontekstu još važnija, unutar književna činjenica – naime, to da u poređenju s turskom „verzijom”, bosanska „verzija” pjesme nije samo tek puki prijevod svoje turske „inačice”, pa čak nije ni njezin slobodniji prepjev, već bitno drugačiji, po mnogo čemu samostalan tekst, koji vidljivo korespondira s drugačijim, neturskim jezičkim, ali i književno-kulturalnim sistemom. Pritom, u bosanskoj pjesmi evidentan je izostanak ne samo pojedinih žanrovskih konvencija karakterističnih za tarih, uključujući i formalnu oznaku godine događaja o kojem pjesma govori, već i jednog broja drugih, sadržajnih elemenata, među kojima je i ovdje važna doslovna referenca na proslavu muslimanske Nove godine, a koja je, naime, neposredno prethodila svečanoj pojavi lista *Bosna*:

*„Sjenka Cara po Bosni se pruža
Novog goda procveta joj ruža
Miris pruža biser-redke niže
Eto, Bosno, tebi sunca bliže!”⁶²*

*„Olinca Bosna için sāye-i şāhānede himmet
Vilāyetden cerīde tab’ınıñ bed’i sezilmişdür
Müşīre gönccalar tebşīr ider nev sāle tārīhüm
Suñūr-i nev cerīde haññ-i cevher-veş dizilmişdür (1283)”⁶³*

---

orijentalno-islamskim jezicima Handžić spominje i autora kojeg imenuje kao „hafiz Muhamed Emin-efendija Pazarac”. Za autora navodi između ostalog i to da je rodom iz Novog Pazara i da mu je otac „Serdar-zade (Serdarević) Šejh Mustafa-efendija”, potom da se školovao najprije kod oca, a zatim u Carigradu, gdje je ostao više od dvadeset godina, te da je govorio sva tri orijentalno-islamska jezika, da je bio naib u Novom Pazaru i Srebrenici te muallim u ruždijama u Tuzli, Novom Pazaru i Sarajevu, kao i da je pisao poeziju na turskom jeziku, odnosno da je napisao i preveo i nekoliko druga prozna djela. Ovi biografski podaci neodoljivo podsjećaju na biografske činjenice kojima je ranije identificiran „gospodin hodža Mehmed-Emin-Efendija”: na osmanskom turskom jeziku imena „Mehmed” i „Muhamed” pišu se na isti način, kao otac u oba slučaja navodi se „Mustafa-efendija”, s obzirom na nepostojanost kategorije prezimena u ovom vremenu očeva titula šejha mogla je dati novo prezime njegovu sinu Mehmedu / Muhamedu, u oba slučaja riječ je o autoru porijeklom iz Novog Pazara, ali i o nužno obrazovanom autoru, učitelju u sarajevskoj ruždiji, poznavao orijentalno-islamskih jezika te autoru koji je morao imati neko stvarno književno iskustvo i ugled, kao i priznat društveni status. Ako se zaključiti da su „gospodin hodža Mehmed-Emin-Efendija” i „hafiz Muhamed Emin-efendija Pazarac” o kojem piše Handžić zapravo ista osoba, onda je jasno zašto se ovaj autor nije javljao u kasnijoj bošnjačkoj književnosti i kulturi, tj. nakon austrougarske okupacije Bosne, jer je, prema mišljenju Handžića, „hafiz Muhamed Emin-efendija Pazarac” umro u Sarajevu sedamdesetih godina 19. st., nakon 41 godine službe u korist nauke i domovine. Na isto, također, Handžićevim tragom upućuju i podaci koje donosi Hazim Šabanović u svojem bio-bibliografskom pregledu književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalno-islamskim jezicima (usp.: Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 590).

⁶² *Bosna*, br. 1, 13. muharrem 1283, 16. i 28. maja 1866, str. 4.

⁶³ *Bosna*, br. 1, 13. muharrem 1283, 16. i 28. maja 1866, str. 3.

„Čim milost Bosni stiže u carskoj sjeni
List iz Vilajeta, početak štampanja zapažen bi.
Vjesnika pupovi ruže vesele – hronogram moj o Novoj godini
Poput linije dragulja u novom su listu poredani redovi. (1283)“⁶⁴

U perspektivi historije bošnjačke književnosti od primarne je važnosti, naravno, bosanska „verzija” pjesme. Za razliku od turske „inačice”, koja je ispjevana u zahtjevnom šesnaesteračkom metru „hezedež sahih” (s četiri iste stope, pri čemu je prvi slog u svakoj stopi otvoren, a ostala tri zatvorena), u bosanskom slučaju u pitanju je tekst bez većih estetskih vrijednosti, odnosno tekst čijem književnom karakteru doprinosi prvenstveno tek njegova naglašena metaforika i rimovano-ritmizirana stihovana forma u nesimetričnom desetercu, a kojom se tekst formalno raščlanjuje od svakodnevne upotrebe jezika i tako zadobiva izvjesna, opet prvenstveno formalna poetska obilježja. Pa ipak, ma koliko estetski bila skromna, pjesma *Pozdrav* ”gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” istovremeno je i tekst čija su književnohistorijska vrijednost i kulturalnohistorijski značaj nesumnjivi i višestruki, posebno uzme li se u obzir kontekst njezina nastanka i karakter njezine pojave u njemu. Ovakvo što ne umanjuje ni eventualna mogućnost da je sama pjesma izvorno sastavljena na osmanskome turskom jeziku, naprotiv i ova pretpostavka, čak i sa svojim vrlo uvjetnim karakterom, može imati svoje posebno književnohistorijsko te kulturalnohistorijsko značenje.⁶⁵

Usmjerene ka modernizaciji Osmanskog carstva i njegovu približavanju modernoj Evropi 19. st., tanzimatske reforme ciljale su, naime, između svega ostalog i na novi, proevropski kulturni te obrazovno-prosvjetni razvoj provincija Carstva, ali i na liberalizaciju i svojevrsni građanski ustroj odnosa u Carstvu, a kako bi se samo Carstvo unaprijedilo, sačuvalo i opstalo. U vezi sa ovim, uz dokidanje tradicionalnog osmanskog milletskeg sistema, bila je i pojava uvažavanja narodnih jezika diljem Carstva, koji se uvode čak i u

---

⁶⁴ Za potrebe ovog rada pjesmu je preveo ddr. Adnan Kadrić, turkolog, viši naučni saradnik Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu, na čemu sam mu posebno zahvalan. Kolegi Kadriću naročitu zahvalnost dugujem i za navedene podatke iz hronike Muhameda Enverija Kadića *Tārīḥ-i Enverī* (sv. XXVI, str. 82), odnosno za informacije objavljene u *Sâlnâme-i Vilâyet-i Bosna* (Def’a 1, Sene 1283, str. 34).

⁶⁵ Uprkos njezinu značaju, pjesma *Pozdrav* „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” desetljećima je bila praktično zaboravljena, te ni na koji način nije tretirana u kontekstu povijesnorazvojnih procesa i pojava bošnjačke književnosti, makar usputno. Uz njezin spomen u knjizi *Bosanski vjesnici* Emine Memije, izuzetak u ovom smislu predstavlja jedino vrlo sažet, ali važan osvrt na ovu pjesmu u uvodnim dijelovima knjige *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine* Muhsina Rizvića, koji je zato i najzaslužniji da je pjesma uopće književnohistorijski evidentirana i tako sačuvana od vjerovatno nepovratnog potonuća u potpuni povijesni zaborav (usp. Minka Memija, *Bosanski vjesnici: Počeci štampe kod bosanskih muslimana*, El-Kalem, Sarajevo, 1996, str. 57, odnosno: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, str. 36–37).

školski sistem, pored svega drugog i zato da bi se, s jedne strane, na ovaj način u odgovarajućoj mjeri zadovoljili već otpočeti procesi pojedinačnih nacionalnih identifikacija unutar Carstva, ali i kako bi se, s druge strane, a nasuprot ovim procesima, liberalizacijom odnosa unutar Carstva i njegovim građanskim ustrojem stvarno jačao nadnarodni i natkonfesionalni osmanizam kao osjećaj prvenstvene pripadnosti carskih podanika Osmanskom carstvu kao takvom.⁶⁶ Upravo u ovakvom kontekstu i u Bosni se javljaju prvi časopisi na narodnom, bosanskom jeziku, utoliko prije što se u bosanskom susjedstvu, a prije svega u današnjoj Hrvatskoj i Srbiji, u ovom trenutku već uveliko razvijaju karakteristične preporodne, nacionalno-romantičarske ideje 19. st., a koje upravo i putem časopisa te uopće štamparske djelatnosti na narodnom jeziku prelaze granice i dopijevaju i u samu Bosnu, utječući pritom i na kulturalno-društveno stanje u ovom vilajetu, posebno u ideološkom smislu, pa tako i na pitanja njegova tadašnjeg i budućeg položaja u Carstvu.

U ovakvim okolnostima pjesma *Pozdrav „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”* ima poseban karakter. S jedne strane, uprkos prisutnoj nesklonosti reformskim novitetima tvrdokornijeg a značajnog dijela bosanskomuslimanske zajednice, a koji se još od Velikog bosanskog ustanka Husein-kapetana Gradaševića, Zmaja od Bosne, iz 1831. godine ne samo s nepovjerenjem već i s očiglednim neprihvatanjem i buntom i dalje negativno odnosio spram promjena u tradicionalnom osmanskome poretku,⁶⁷ sama pjesma u osnovi je pjesma-pohvalnica, te funkcionira kao izrazito pozitivan odgovor na modernizacijske zahvate u Osmanskom carstvu, kao uostalom i cijela novina u kojoj je objavljena, a što ima posebno značenje uzme li se u obzir i to da je njezin autor i pripadnik ulemanskog staleža. Pritom, kroz metaforu cvjetanja ruže „novog goda”, a koja miriše „biser-redcima” i tako nagovještava novu blizinu sunca Bosni, evropska prosvijećenost i novo, upravo evropsko znanje slave se i predstavljaju ne samo kao izraz tek pukog napretka već, naime, kao nova a potrebna progresivna snaga i garant budućnosti zemlje i naroda, no koji, međutim, nisu suprotni staroj, pouzdanoj, ali ipak ostarjeloj osnovi, već su, naprotiv, ono što se na nju prirodno nastavlja i dalje je razvija. Uz ovo, uvodnom metaforom carske sjene i njezina pružanja po Bosni, ovaj i ovakav progres reprezentira se prije svega kao čin carske, sultanove milosti i brige za Bosnu, ali i kao upravo sultanov, odnosno izravno osmanski put u ljepšu i svjetliju budućnost, a kojoj je izvor i jamac sam sultan i osmanska država. Na ovaj način u pjesmi "gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije" u osnovi je izostao realni povijesni kontekst slabljenja Osmanskog carstva kako na unutrašnjem, tako i na vanjskom planu, izražen posebno u ovom vremenu, a koji je bio jedan od stvarnih ključnih izvora tanzimatskih

---

⁶⁶ Usp. npr.: Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1963, odnosno: Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1983. i sl.

⁶⁷ Usp. npr.: Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1983, odnosno: Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1996. i sl.

reformi, jednako kao što je nevidljiv i svojevrsan povijesni paradoks situacije u kojoj je nekoć moćno Osmansko carstvo, stoljećima strah u očima evropskog Zapada, put za svoj spas i opstanak tražilo upravo u onom što su pretpostavke njegova dojučerašnjeg ključnog rivala – zapadno-evropskog svijeta. Naprosto, suprotno povijesnoj zbilji, prema „gospodinu hodži Mehmed-Emin-Efendiji” i njegovoj pjesmi tanzimatske reforme izraz su ne slabosti i krize već snage i progresa Osmanskog carstva, baš kao i ne vrijednost zasnovana na zapadno-evropskom uzoru već izvorna osmanska vrednota, a koju pjesma slavi kao takvu i tako daje svoj nesumnjiv doprinos ideji osmanizma kao novoj vodilji za budućnost Osmanskog carstva.

Sve ovo u bosanskoj „verziji” pjesme i recepciji koja joj je bila cilj očito je imalo i dodatno, posebno značenje, naročito u ovdje važnom smislu beskompromisnog afirmiranja pismenosti na narodnom jeziku i zapadnom pismu, a uprkos odranije poznatoj bosanskoj nesklonosti osmanskim reformskim zahvatima, pa je u vezi s ovim pjesma posebno sugerirala i neku vrstu kontinuiteta u odnosu na tradiciju bez obzira na očitost i obim promjene koja je u pitanju. S obzirom na osmanske tanzimatske interese, pjesmom se, naprosto, htjelo snažno podržati novu i drugačiju, savremeniju književnu te uopće pisanu i kulturalnu praksu, a naročito se htjelo dokinuti tradicionalističke stavove kako uopće, tako i posebno u sferi pismenosti i kulture, a što je sve zajedno dodatno podržano te snažno, sa sigurnošću ovjereno ulemanskim statusom autora pjesme „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”. Istina, ideja novog početka prisutna je i u turskoj „verziji” pjesme, a posebno je ostvarena doslovnim referiranjem muslimanske Nove godine, a što, dakle, ni ovdje nije samo čin vremenskog lociranja, ali je to u bosanskoj „inačici” još izraženije zahvaljujući semantičkoj polivalentnosti sintagme „novi god”, koja može referirati sličan sadržaj kao u pjesmi na turskom jeziku, ali i više od toga – prije svega upravo novi, mladi, no i dalje autentični izdanak onog što je vremenom postalo staro i dotrajalo. A kao takva, i sama ova pjesma, naročito fokusira li se njezina bosanska „verzija” te karakter njezine pojave u bosanskom kontekstu, karakterističan je dio procesa tanzimatskih reformi u Bosni, odnosno njihov osobeni kulturalni produkt, a što će se još izrazitije pokazati onda kad se pjesma uporedi s drugim tekstovima iz lista u kojem je objavljena, a posebno u njegovu prvom broju, u čijem se uvodniku u čast sultana Abdulaziza I i njegovih reformi kazuje između ostalog i sljedeće:

„Stupanje Tvoje na vladu, o care! početak je novome vremenu, vremenu sreće i obrazovanosti. Od tog dana otečesko Tvoje staranje neprestano na to je išlo, da se stanje Tvojih država poboljša, da ih dovedeš do stepena najvećeg cvjetanja. Kao što se brižljivi roditelj stara o sreći svojih, tako se i Ti staraš o napredovanju naroda Tvojih, ukraseći Tvoje carstvo s korisnim zavedenijama, od kojih se već može hiljadama nabrajati, i koja će nositi lijepe plodove tek u budućnosti. [...]

Za ovaki velevažni poklon carske milosti ostaće naš presvjetli imperator SULTAN-ABDUL-AZIZ-HAN besmrtn u istoriji

naroda i država svojih, ravan u tome Aleksandru Maćedonskom i besmrtnome Eflatonu.”⁶⁸

No, s druge strane, iako vrlo kratka i naizgled jednostavna, pjesma *Pozdrav* „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” kazuje i štošta drugo, čak i onda kad bi se uvažila tek uvjetna pretpostavka da sama pjesma nije izvorno napisana na bosanskom jeziku, a pogotovo onda kad se uvaži sasvim realna mogućnost da je njezina bosanska „verzija” ipak primarna u jednom od dva ranije spomenuta smisla. U svakom od ovih slučajeva, pjesma, naime, pokazuje prije svega to da, uprkos pojavama u alhamijado književnom stvaranju, počeci šire afirmacije maternjeg jezika, a posebno zapadne pismenosti u bošnjačkoj književnosti te uopće u bošnjačkoj pisanoj javnoj jezičkoj praksi tokom posljednjih desetljeća osmanske vlasti u Bosni ipak ne potječu izravno, a pogotovo ne primarno ili isključivo iz vlastitih, bošnjačkih okvira, već, naprotiv, izvana – iz stranog vladajućeg poretka i njegovih društveno-političkih potreba i interesa, što je svojevrsan paradoks koji će se na sličan način ponoviti i tokom austrougarske okupacije Bosne, odnosno u bošnjačkoj književnoj praksi tzv. preporodnog doba.⁶⁹ Ovakvo što jedan je od važnih razloga što će inače ova pjesma sve do kraja osmanske uprave u Bosni ostati jedan od relativno rijetkih izuzetaka, odnosno što neće potaknuti masovniji književni rad bosanskih muslimana ostvaren izvorno na maternjem jeziku i na novoj, zapadnoj pismenosti, pa će sve do austrougarske okupacije Bosne Bošnjaci i dalje ili dominantno stvarati na orijentalno-islamskim jezicima, naročito u sferi elitnog književnog rada, ili kontinuirati arebičku alhamijado književnu praksu, dok će se šire prihvatanje bosanskog jezika na zapadnoj pismenosti u bošnjačkom književnom stvaranju odvijati izrazito sporo i teško, pa i mučno. Istina, vjerovatno potaknuti i primjerom pjesme „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”, prvi bosanski časopisi u narednim godinama objavljuivat će i druge priloge iz bošnjačke književnosti na bosanskom jeziku i zapadnom pismu, ali, izuzev sakupljačkih zapisa iz usmene književnosti, i u tim slučajevima u pitanju će biti i dalje prije svega prijevodi, odnosno bosanske inačice književnih radova objavljenih i na turskom jeziku kod kojih je također teško odrediti jezičko prvenstvo, pri čemu se uglavnom radi o također pjesmama-pohvalnicama, pjesmama povodom ustoličenja sultana ili rođenja prijestolonasljednika, pjesmama u čast osmanskih velikodostojnika ili važnih kulturnih i društvenih događaja, Nove godine i sl., odnosno o karakterističnim pjesničkim vrstama iz orijentalno-islamske tradicije poput tariha, rubajja, mufreda, kit'a itd.,⁷⁰ no najčešće bez

---

⁶⁸ *Bosna*, br. 1, 13. muharrem 1283, 16. i 28. maja 1866, str. 1.

⁶⁹ Usp.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, odnosno: Sanjin Kodrić, *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012, str. 104–118.

⁷⁰ Usp.: Minka Memija, *Bosanski vjesnici: Počeci štampe kod bosanskih muslimana*, El-Kalem, Sarajevo, 1996, str. 58.

punog navođenja autorstva. Međutim, valja naglasiti da će se među ovim književnim tekstovima naći i poezija nekih od najznačajnijih autora bošnjačkog divanskog pjesništva ovog vremena poput npr. Fadil-paše Šerifovića,⁷¹ ali i prvi poznati književni radovi kasnijih važnih autora, kako je to slučaj kod Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, koji svoje prigodne stihove na bosanskom i osmanskome turskom jeziku u listu *Bosna* potpisuje kao „Mehmed Muhibi beg” ili „Mehmed Muhibi beg Ljubušaklija.”⁷² Pa ipak, u pitanju je obimom relativno skromna produkcija, o čemu svjedoči i činjenica da je npr. u listu *Bosna* za svih 12 godina njegova izlaženja objavljeno sveukupno tek nešto više od 60 književnih tekstova, i to pjesama, od kojih je tek jedna polovina djelo domaćih, bošnjačkih pisaca, danas većinom zaboravljenih, a drugu polovinu čine radovi stranih autora, prije svega tursko-osmanskih.⁷³ Svojevrsni važni kuriozitet u ovom smislu predstavlja i prvo poznato predstavljanje zapadno-evropskih pisaca u bosansko-bošnjačkom kontekstu ovog vremena, pa npr. među inače brojnim vijestima iz kulture i prosvjete, a koje su se odnosile i na prostor izvan Osmanskog carstva, *Bosna* donosi i vijest o turskom prijevodu romana *Zvonar crkve Notre-Dame* Victora Hugoa (1876) te vijest o štampanju *Božanstvene komedije* Dantea Alghierija u italijanskoj Padovi (1878).⁷⁴

Pri svemu ovom, pjesma „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” ukazuje, između svega ostalog, i na neke od mogućih prvih, početnih puteva penetracije zapadno-evropskog književno-kulturalnog modela u semiosferu bošnjačke književnosti i kulture, posebno u onom obliku koji je bio prisutan u književnostima i kulturama Slavenkog juga u drugoj polovini 19. st.⁷⁵ On je, naravno, u sistem bošnjačke književnosti i kulture prodirao sasvim očekivano – preko zajedničkog srednjojužnoslavenskog, novoštokavskog jezičkog sistema, tim prije što je dijalekatska osnovica njegova standardnog idioma izvorno upravo bosanska, preuzeta iz istočnohercegovačkih narodnih govora, ali izgleda da se ovakvo što ostvarivalo ne isključivo direktno, neposredno iz susjednih južnoslavenskih zajednica i sredina, već i putem osobenog, pa i nehotičnog osmanskog poticaja i neke vrste književno-kulturalnog posredovanja. Naime, po svemu sudeći, potreba zvaničnog prevođenja s

⁷¹ Usp.: Fehim Nametak, *Fadil-paša Šerifović: Pjesnik i epigrafičar Bosne*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1980, odnosno: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.*, ur. Staniša Tutnjević, knj. 1, *Bosna*, prir. Habiba Ovčina, Institut za književnost, Sarajevo, 1991, str. 48.

⁷² Usp.: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.*, ur. Staniša Tutnjević, knj. 1, *Bosna*, prir. Habiba Ovčina, Institut za književnost, Sarajevo, 1991, str. 48–49.

⁷³ Usp.: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.*, ur. Staniša Tutnjević, knj. 1, *Bosna*, prir. Habiba Ovčina, Institut za književnost, Sarajevo, 1991, str. 48–51.

⁷⁴ Usp.: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.*, ur. Staniša Tutnjević, knj. 1, *Bosna*, prir. Habiba Ovčina, Institut za književnost, Sarajevo, 1991, str. 54.

⁷⁵ Usp.: Sanjin Kodrić, *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012, str. 104–118.

turskog na bosanski jezik i obratno tražila je za prevođenje pogodniji, koliko-toliko standardizirani, „književniji” bosanski jezički izraz, ali i izraz dokraja razumljiv svim stanovnicima Bosne, utoliko prije što se na ovaj način trebalo pacificirati etno-konfesionalno raznoliko stanovništvo osmanskih provincija, odnosno pridobiti ih za ideju osmanske nadnarodne i natkonfesionalne cjelovitosti te tako ih odvratiti od već započetih procesa pojedinačnih nacionalnih identifikacija. Uz ka drugim južnoslavenskim zajednicama i sredinama sve više okrenutu književnu praksu bosanskih katolika i pravoslavaca, a posebno uz bliskost bosanskih dijalekata i standardnog idioma, upravo i ovakvo što u jezik tek pokrenute bosanske štampe počelo je uvoditi uređeniji jezički izraz upravo ovih drugih južnoslavenskih zajednica i sredina, a koji se inače počeo standardizirati već Bečkim književnim dogovorom desetljeće i po ranije (1850),⁷⁶ dok je u ovom smislu potisnut npr. bošnjačkoj književnoj tradiciji svojstveniji, ali ipak nestandardiziran alhamijado jezički izraz, koji je pritom bio prepun orijentalizama, arhaizama i lokalizama u skladu s naročitim alhamijado pisanim manirom te vezan za također još uvijek nedovoljno standardiziranu grafiju.⁷⁷ Ovom je nesumnjivo doprinio i angažman prvih urednika i prevodilaca ranih bosanskih listova i časopisa poput Miloša Mandića, jednog od urednika *Bosanskog vjestnika* i zvaničnog prevodioca administracije Bosanskog vilajeta, odnosno poput Mehmeda Šakira Kurtćehajića, jednog od urednika *Bosne* te osnivača i urednika *Sarajevskog cvjetnika*, koji su neki od onih autora čiji je rad naročito pomogao da i u bošnjačku književnost i kulturu upravo preko jezika i pismenosti počnu ulaziti prvi elementi književno-kulturalnih sistema drugih južnoslavenskih zajednica i sredina, odnosno elementi zapadno-evropske književnosti i kulture uopće.

Na sve ovo upućuje već i pismo pjesme *Pozdrav „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”* – reformirana Vukova ćirilica, koja je u ovoj pjesmi, kao i uopće u listu *Bosna* te drugim bosanskim novinama i časopisima ovog vremena, svoju dosljednu upotrebu doživjela čak dvije godine prije njezina zvaničnog priznavanja u samoj Srbiji (1868), što je inače slučaj i u školskom sistemu, čak i među bosanskim muslimanima. No, ovakvo što posebno je vidljivo upravo u samom jeziku bosanske "verzije" pjesme, koji je upravo lišen naglašene prisutnosti orijentalizma, kao i bosanskih arhaizama i lokalizama te drugih jezičkih crta karakterističnih kako za ovoj pjesmi tradicijski prethodeću, tako i za njoj savremenu bošnjačku alhamijado

---

⁷⁶ Usp. npr.: Miloš Okuka, *U Vukovo doba: Književnojezički izrazi u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1800. do 1878. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987; Miloš Okuka i Ljiljana Stančić, *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, Slavica Verlag dr. Anton Kovač, München, 1991; Muhamed Šator, *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914. godine*, Fakultet humanističkih nauka, Mostar, 2004. i sl.

⁷⁷ Usp.: Alen Kalajdžija, *Refleksi jata u bosanskom alhamijado pjesništvu: Ikavski poetski manir*, Institut za jezik, Sarajevo, 2013, odnosno: Teufik Muftić, „O arabici i njenom pravopisu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. XIV-XV, Orijentalni institut, Sarajevo, 1969. i sl.

književnost kao jedinu relevantnu bošnjačku pisanu književnu praksu na maternjem jeziku u ovom vremenu.⁷⁸ Štaviše, u jeziku pjesme „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”, kao i u pojedinim drugim tekstovima lista *Bosna*, pojavljuje se čak i jedan, za bosanski jezik sasvim nekarakterističan ekavizam („procveta”), koji, ako nije novopazarsko dijalekatsko naslijeđe autora pjesme, odnosno ako nije stvar slovoslagerske pogreške štampara Ignjata Soprona ili nekog od njegovih saradnika, može eventualno biti i pokazatelj mogućih utjecaja književne lektire, odnosno ranih interliterarnih odnosa bošnjačke književnosti s drugim južnoslavenskim književnostima u ovom trenutku, uključujući i književnu praksu iz susjedne Srbije. Čak i ako je u ovom slučaju prisutna stvarna greška ove ili one vrste, mogućnost pojave interliterarnih odnosa bošnjačke i drugih južnoslavenskih književnosti ovog vremena ima smisla posebno onda ako se uvaži istaknuta tvrdnja da je čak i bošnjačko pjesništvo na orijentalno-islamskim jezicima u ovom vremenu pretrpjelo izvjesne uplive iz okolnih južnoslavenskih književnih praksi druge polovine 19. st., a na isto može još više ukazati naročito versifikacijski aspekt pjesme u njezinoj bosanskoj „verziji” – njezin rimovani nesimetrični deseterac, blizak i usmenoj poeziji, ali i stihu južnoslavenske romantičarske lirike ovog vremena.

Pritom, uz druge moguće indikatore, relevantan je i npr. žanrovski okvir same pjesme, koji neodoljivo podsjeća i na niz sličnih pjesničkih tekstova – pohvalnica u važnim prilikama ili pri značajnim događajima u onovremenim južnoslavenskim listovima i časopisima, a koji su pristizali i u Bosnu te koji su vjerovatno morali biti poznati ne samo uredništvu *Bosne* već i samom autoru pjesme, proevropski nastrojenom „gospodinu hodži Mehmed-Emin-Efendiji”. No, ono po čemu pjesma *Pozdrav* „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” u svojoj bosanskoj „verziji” pokazuje čak možda i sasvim stvarnu, generičku, pa i poetičku bliskost s južnoslavenskom lirikom svojeg vremena, a u svakom slučaju naročitu ekvivalentnost u odnosu na ovu književnu praksu, jeste posebno njezin neskriveni reformatorsko-prosvjetiteljski duh, koji čak i idejno korespondira u velikoj mjeri s kultom preporoda južnoslavenske nacionalno-romantičarske književnosti ovog trenutka, s tom, istina, važnom razlikom da sama ova pjesma ipak ne slavi prvenstveno tek otkrivene vrijednosti mladih, romantičarskih nacija u nastajanju, već prije svega tanzimatski reformski zamah Osmanskog carstva i njegov progres, koji je istovremeno i progres same osmanske Bosne.

Naravno, postoje i brojna pitanja koja postavlja pjesma *Pozdrav* „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”, posebno ako se kao primarna

---

⁷⁸ Usp. npr. i: Asim Peco, „Jezički izraz alhamijado književnosti i Vukov princip 'piši kao što govoriš'”, u: Miloš Okuka i Ljiljana Stančić, *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, Slavica Verlag dr. Anton Kovač, München, 1991; Hanka Vajzović, „Alhamijado književnost”, u: *Jezik u Bosni i Hercegovini*, ur. Svein Monnesland, Institut za jezik – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo, 2005; Adnan Kadrić i Alen Kalajdzija, „O jezičkim osobitostima prijevodne alhamijado literature u kontekstu preporodnog prosvjetiteljstva druge polovine 19. stoljeća”, *Književni jezik*, br. 25/1-2, Institut za jezik, Sarajevo, 2014. i sl.

posmatra njezina bosanska „verzija”. Ona se kreću od pitanja kako je sama pjesma uopće nastala, je li npr. izravno naručena i koliko je uvjetovana onim što je bila urednička politika lista *Bosna* ili politika zvanične vilajetske vlasti ili je u pitanju više lična potreba za ovom vrstom pjesničkog izražavanja njezina autora, preko pitanja je li pjesma izvorno napisana na Vukovoj ćirilici ili, pak, na arebici, odnosno bosančici kao tradicionalnim pismima bosanskih muslimana, potom pitanja je li i koliko je možda njezin jezičko-stilski izraz redigiran prije samog objavljivanja i ko je eventualno mogao imati ulogu ove vrste redaktora, je li to npr. Miloš Mandić kao službeni prevodilac Bosanskog vilajeta ili neko drugi te koliki je njegov udio u oblikovanju konačnog izraza bosanske „verzije” pjesme, pa sve do pitanja kakva je bila stvarna recepcija pjesme, kako je ona bila dočekana i kako je tumačena u bosanskomuslimanskoj sredini ovog vremena itd., itd.

Posebno je značajno pitanje i dalje žanrovski okvir pjesme, koji u njezinoj bosanskoj „verziji” svojom četverostihovnom strukturom neodoljivo podsjeća upravo i na žanr tariha iz orijentalno-islamske pjesničke tradicije kao svojevrsne pjesme historijskog pamćenja, bez obzira na vidljiva važna odstupanja od drugih unutarknjiževnih obilježja ove pjesničke vrste, odnosno druge žanrovske elemente pjesme. A to potom postavlja i suštinski važno pitanje o tome da li je već ovdje, u prvoj na bosanskom jeziku i zapadnom pismu objavljenoj pjesmi u bošnjačkoj književnosti, posrijedi i nastojanje svojevrsnog pomirenja književno-kulturalnih tradicija muslimanskog Istoka i evropskog Zapada, blisko pojavi kulturalno-poetičkih sinkretizama i liminalno-hibridnih oblika koji će inače biti posebna karakteristika kasnije, novije bošnjačke književnosti, a što je naročito bio slučaj u vrijeme preporodnog doba u bošnjačkoj književnoj praksi, kad je bošnjačka književnost, kao i bošnjačka kultura uopće, svoj novi „axis mundi” grčevito pokušavala pronaći upravo u pomirljivom premoštavanju jaza između svoje orijentalno-islamske prošlosti i zapadno-evropske budućnosti.⁷⁹ Pitanje je, dakle, i to je li pjesma *Pozdrav „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”* na svoj način ostvarila ili barem počela ostvarivati ono što će se u smislu odnosa tradicije i modernosti u novijoj bošnjačkoj poeziji dešavati posebno u njezinoj dinamici od Safvet-bega Bašagića do Muse Ćazima Ćatića, ali i kasnije, od npr. Saliha Alića, Skendera Kulenovića i Maka Dizdara pa sve do još novijih i recentnih bošnjačkih pjesnika poput Abdulaha Sidrana, odnosno Hadžema Hajdarevića, Zilhada Ključanina i Asmira Kujovića i dr.?

Uz niz drugih mogućih pitanja, izrazito važno jeste i pitanje da li je i, eventualno, koliko je prva bošnjačka pjesma na bosanskom jeziku i zapadnom

---

⁷⁹ Usp.: Sanjin Kodrić, „Istok i Zapad – srce i um (Procesi evropeizacije u novijoj bošnjačkoj književnosti i kulturalno-poetički sinkretizmi i liminalno-hibridni oblici kao specifičnost njezina kulturalnog identiteta)”, *Sarajevski filološki susreti II*, Zbornik radova, knj. 2, ur. Sanjin Kodrić, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2014, odnosno: Sanjin Kodrić, „Kulturalno-poetički sinkretizmi i liminalno-hibridni oblici kao kulturalnomemorijski i interliterarni fenomen novije bošnjačke / bosanskohercegovačke književnosti (Na primjeru ranog pjesničkog djela Safvet-bega Bašagića)”, *Njegoševi dani 4*, Zbornik radova, ur. Tatjana Bečanović, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić, 2013.

pismu na neki način bila i dio procesa ranog izrastanja ili, pak, stvaranja cjelovitog, natpartikularnog i unutar sebe zaokruženog bosanskog književnog sistema, a s obzirom na to da su list *Bosna* kao novina u kojem je pjesma izvorno objavljena te drugi bosanski listovi ovog vremena trebali biti u osnovi svebosanski, posebno u smislu nadržavanja unutarbosanskih etno-konfesionalnih razlika, odnosno s obzirom na to da su u ovim novinama objavljivali i drugi, ne samo muslimanski već i nemuslimanski autori, pa tako i saradnici iz katoličkog, pravoslavnog te jevrejskog miljea u Bosni, među kojima i npr. fra Grga Martić, učitelj i pravoslavni svećenik Sava Kosanović, kasnije mitropolit dabrobosanski, također mitropolit dabrobosanski Dionizije pod pseudonimom Ljubomir Bosančić, Staka Skenderova, Bogoljub Petranović, Isak Kohen Toska i dr.⁸⁰ Da li se, dakle, pojavom pjesme *Pozdrav „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”* možda počela konstituirati unutar sebe čvršće, cjelovitije uvezana današnja bosanskohercegovačka interliterarna zajednica, pa čak i nadnacionalna bosanskohercegovačka književnost kao takva? I da li je te koliko je takvo što bilo spontano ili je, pak, bilo intencionalno, da li se, naime, ovdje radilo o „prirodnom”, manje ili više samoinicijativnom početku približavanja dotad stoljećima jasno odvojenih i potpuno različitih bosanskohercegovačkih etno-konfesionalnih književnih tradicija, i to prije svega na osnovi zajedničkog jezika te zajedničkog životnog, pa tako i književnog prostora, ili je, pak, prije riječ o njihovu približavanju i povezivanju koje je potaknuto prvenstveno s osmanske strane, s ciljem da se i na ovaj način postigne za Osmansko carstvo u ovom trenutku egzistencijalno važno što uspješnije neutraliziranje tad već uveliko otpočetih procesa pojedinačnih nacionalnih identifikacija podanika Carstva, uključujući i jačanje divergentnih nacionalnih ideja i u samoj Bosni? Da li je, konačno, riječ o procesu koji je možda mogao rezultirati drugačijim književnim i kulturalnim odnosima u Bosni i Hercegovini danas da upravo u istom ovom vremenu druge polovine 19. st. nije ometen, a u nekim aspektima i potpuno prekinut tad aktuelnim, sve više prisutnim drugim, nebosanskim nacionalnim idejama i konceptima na Slavenskom jugu, a posebno onim kasnijim društveno-historijskim zbivanjima, koja su između svega ostalog npr. već 1907. godine rezultirala zvaničnim ukidanjem bosanskog imena kao dotad zvaničnog naziva jezika u Bosni, a samu Bosnu postavila u raskršće konfrontiranih težnji susjednih državno-nacionalnih zajednica?⁸¹

---

⁸⁰ Usp.: Minka Memija, *Bosanski vjesnici: Počeci štampe kod bosanskih muslimana*, El-Kalem, Sarajevo, 1996, str. 78, odnosno: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.*, ur. Staniša Tutnjević, knj. 1, Institut za književnost, Sarajevo, 1991.

⁸¹ U ovom kontekstu zanimljivo je da se npr. Ignjatu Sopronu, prvom štamparu u Bosanskom vilajetu i izdavaču *Bosanskog vjestnika*, već na samom početku njegova rada u Bosni prigovara i s hrvatske i sa srpske strane zbog ovog njegova angažmana. S hrvatske strane spočitava mu se njegovo „turkofilstvo” te ćirilica kao pismo kojim je štampana njegova novina, dok mu se sa srpske strane zamjera upotreba naziva „bosanski” umjesto naziva „srbski jezik”. Slično ovom, uz brojne druge prigovore u hrvatskoj i srpskoj periodici ovog vremena povodom različitih pitanja i problema, novosadski list *Zastava* Savi Kosanoviću

Odgovori na ova i druga važna pojedinačna pitanja zasigurno bi cjelovitije osvijetlili ne samo pjesmu „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” već bi značajno mogli pomoći da se potpunije razumije i cijeli književno-kulturalni, pa i širi društveno-historijski kontekst Bosne u posljednjim desetljećima osmanske vlasti u ovoj zemlji, a vjerovatno i ono što su pojedini kasniji književno-kulturalni te društveno-historijski procesi vezani za Bosnu i njezin svijet. No, uprkos brojnim pitanjima, od kojih neka vjerovatno nikad neće moći biti sa sigurnošću odgovorena, ono što je sasvim jasno jeste to da je ova pjesma nesumnjivo jedan od onih tekstova svojeg vremena za koje su bila vezana vrlo složena kolanja društvenih energija shvaćenih u novohistoricističkom smislu. U tom smislu, u iako estetski skromnoj, ali očito književnohistorijski i kulturalnohistorijski izrazito značajnoj bilingvalnoj pojavi ove pjesme između svega ostalog vrlo snažno ukrštaju se prije svega osmanski tanzimatski diskurs i barem u njezinoj bosanskoj „verziji” unekoliko prihvaćeni pojedini elementi zapadno-evropskog romantičarskog diskursa kakav je bio prisutan na Slavenskom jugu u drugoj polovini 19. st., pa je ovdje, otud, riječ i o već u izvjesnoj mjeri prisutnoj osobenoj interliterarnoj i interkulturalnoj situaciji. Ovom svakako treba dodati i naznake ranog, početnog bosanskomuslimansko-bošnjačkog nacionalnog identitetskog samooblikovanja kroz književnost i kulturu, a koje se očito odvijalo vrlo složeno, odnosno na nekoliko istovremenih i na različite načine pozicioniranih planova: na planu naročite preoblike vlastite tradicije u smislu osobenog dovođenja u vezu muslimanskog Istoka i evropskog Zapada, ali i na planu postepenog približavanja, kao i sve više izraženog međusobnog prožimanja s drugim, kako unutarbosanskim, tako i izvanbosanskim književnostima i kulturama istog, zajedničkog jezičkog sistema, slično, dakle, onom što će se u bošnjačkoj književnosti i kulturi dešavati i tokom austrougarske okupacije Bosne, posebno u prvim godinama.⁸²

3.

Iako je pjesma *Pozdrav* „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” u osnovi rijedak izuzetak u cjelini svojeg vremena, ona je nesumnjivo i dio onog diskursa ovog trenutka koji je sa svim svojim drugim tekstualnim sastavnicama, počev od spomenutih uporednih prijevoda bošnjačkog književnog stvaranja na orijentalno-islamskim jezicima, preko uopće prevodilačke djelatnosti, čak i u okvirima arebičko-alhamijado pismenosti, pa sve do prvih objavljivanja zapisa iz usmene književnosti te novinskih i drugih

---

zamjera zbog toga što je u *Bosni* objavio pjesmu-pohvalnicu povodom stupanja sultana na prijestolje, na što potom Kosanović odgovara tekstom objavljenim ponovo u *Bosni*, a koji u duhu kršćanskog učenja poziva na toleranciju i prosvijećenost. (Usp.: Minka Memija, *Bosanski vjesnici: Počeci štampe kod bosanskih muslimana*, El-Kalem, Sarajevo, 1996, str. 46–47, 72–74.)

⁸² Usp.: Sanjin Kodrić, *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012, str. 104–118.

tekstova,⁸³ počeo oblikovati jednu drugu i drugačiju, sve više modernu, a posebno evropsku Bosnu, naročito u poređenju s onom kakva je Bosna bila tokom prethodnih stoljeća osmanske vlasti u ovom nekadašnjem najzapadnijem osmanskom "krajištu". Riječ je, dakle, o ranim elementima proevropske akulturacije, pri čemu je na ovaj način Bosni i Bošnjacima evropski Zapad postajao barem nešto kulturalno bliži i manje stran, a što se posebno odnosi na njima susjedni, izvorno srodan, ali ranijom poviješću stoljećima udaljen širi južnoslavenski kontekst, dok samo u sferi spekulacije može ostati pitanje o tome šta bi se u smislu ovih odnosa desilo u budućnosti da 1878. godine nije došlo do sudbonosne smjene osmanske austrougarskom vlašću u Bosni te drugih kasnijih društveno-historijskih pojava i procesa. No, ono što je sigurno jeste to da su promjene koje je navijestila i pojava pjesme „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” na bosanskom jeziku i zapadnom pismu barem donekle olakšale kulturalnu tranziciju Bosne iz orijentalno-islamskog svijeta u zapadno-evropski poredak nakon 1878. godine, uključujući i skoro javljanje bitno drugačije, novije bošnjačke književnosti u punom kapacitetu, mada će smjena osmanske austrougarskom vlašću u Bosni i dalje ostati jedan od najtraumatičnijih događaja u povijesti Bošnjaka te njihova društva, kulture i književnosti.

Ove i ovakve promjene već u osmanskom vremenu omogućile su i početak formiranja nove, proevropske intelektualne elite i unutar bošnjačke zajednice, uključujući i generaciju kasnijeg velikog bošnjačkog književno-kulturnog reformatora kakav je bio Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, koji se intelektualno počeo oblikovati upravo u ovom vremenu. Zato nipošto nije slučajnost da će upravo Ljubušak 1893. godine, dakle 15 godina nakon austrougarske okupacije Bosne, u knjižici *Budućnost ili napredak muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* preporučivati i zahtijevati u osnovi isto što i pjesma *Pozdrav* „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” nešto više od četvrt stoljeća ranije – to da Bošnjaci prihvate zapadnu pismenost i javno-književnu komunikaciju na maternjem, bosanskom jeziku kao nešto što nije

---

⁸³ Usp. npr.: Hamdija Kreševljaković, „Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529-1878”, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. 9, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1920; Bisera Nurudinović, „Bosanske salname (1866-1878. i 1882-1893)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. X-XI, Orijentalni institut, Sarajevo, 1960; Đorđe Pejanović, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1961; Todor Kruševac, „Periodika bosanska za turskog vremena 1850-1878.”, *Glasnik društava arhivskih radnika u Bosni i Hercegovini*, knj. 7, Sarajevo, 1967; Todor Kruševac, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978; *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*, ur. Alija Isaković i Milosav Popadić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982; *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.*, ur. Staniša Tutnjević, knj. 1, Institut za književnost, Sarajevo, 1991; Minka Memija, *Bosanski vjesnici: Počeci štampe kod bosanskih muslimana*, El-Kalem, Sarajevo, 1996; Fadil Ademović, *Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini*, Nezavisna unija profesionalnih novinara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1997; Senada Dizdar, *Sarajevski cvjetnik: Studija i bibliografija*, Magistarski rad, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2000; Lejla Kodrić Zaimović, „Novine, novinari i novinstvo u pisanju Sarajevskog cvjetnika - prvog bosanskohercegovačkog privatnog i nezavisnog lista”. *Radovi*, knj. 17, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2014. i sl.

iznevjerenje njihove tradicije, već, naprotiv, njezino nastavljanje na novi, drugačiji, za opstanak i budućnost bolji i sigurniji način:

”Nama je Bošnjacima, a osobito na našem materinskom jeziku vrlo lasno naučiti. Naš je jezik i jezgrovit i veoma bogat i naši su stari na našem jeziku, ne budavši im nikakve nužde, još u ono vrijeme po nešto pisali, na primjer Ilhamija iz Travnika, Gaibija iz Zvornika, Kaimija, koji kraj Save u Gradiškom leži. Ti su naši zemljaci mnogo nešta u prozi i u stihovima na našem jeziku pisali. Pogledajmo svršetak one illahije, koju je nedavno napisao šejh Sjekirica sa Oglavka na Kiseljaku, gdje veli:

*Nu pogledaj, Sirrije
Sve dervişe miluje
I dan i noć kazuje:
La ilahe illalah.*”⁸⁴

Na isti način, upravo i ovakvim Ljubušakovim ključno važnim tragom, postupat će i naredna generacija u bošnjačkoj književnosti i kulturi, ona koja se formira nakon 1878. godine, sad, dakle, dokraja u austrougarskoj Bosni i Hercegovini. Tako će uz Bašagića, kao ličnost koja je izraziti primjer bošnjačkog intelektualca ovog, novog doba, te druge autore ovog vremena identično postupiti i npr. Riza-beg Kapetanović, Ljubušakov sin, ali i u ovom smislu vjerodostojan intelektualno-književni nasljednik, koji će objaviti u bošnjačkoj književnosti prvu cjelovitu zbirku pjesama na bosanskom jeziku i zapadnom pismu – pjesničku zbirku *Pjesme* (1893). Uprkos svoj novini i netipičnosti njegove knjige pjesama u odnosu na dominantu, nesumnjivu tradiciju, kao i „gospodin hodža Mehmed-Emin-Efendija s pjesmom *Pozdrav* ranije, odnosno kao i njegov otac sa svojim ukupnim književnim i kulturnim radom te drugi važni preporodni zagovornici adekvatnog suočavanja s novim vremenom, i Riza-beg Kapetanović predstavlja se, naime, kao vjeran „šljedbenik naših pradjedova”, pa u proslavu knjizi eksplicitno insistira na u osnovi istom – na važnosti književno-kulturalne mijene u skladu s izazovima i potrebama vremena, ali opet tako da se sama promjena predstavlja kao daljnji a nužno potrebni razvoj iz istog, starog tradicijskog korijena:

„Već Bošnjaku i Hercegovcu u krvi stoji pjevati i veseliti se. Naši mili pradjedovi mal' ni jedan znameniti događaj ne ostaviše, a da ga nijesu u pjesmu ukitali, i nama kao jedan amanet za spomen ostavili; ukratko rečeno: godine godina sa jedne strane za svoje ognjište krv proljevali, a

---

⁸⁴ Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, „Budućnost ili napredak muhamedovaca u Bosni i Hercegovini”, *Muslimani u Bosni i Hercegovini*, prir. Muhidin Džanko, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 39.

s druge strane opjevali duge mejdane i krvave događaje, pa kako da ih ne bi njihovi potomci na tome lijepome putu slijedili?”⁸⁵

Iako Riza-beg Kapetanović ovdje referira prije svega na usmenu književnu tradiciju, u pitanju je, dakle, u konačnici ista, preporoditeljska svijest i preporoditeljska pohvala potrebnoj novini čije prihvatanje neće, međutim, biti i čin potpunog odbacivanja tradicijske baštine već njezino nastavljanje na novi, drugačiji način. Sve ovo, otud, otvara između svega drugog i mogućnost da se pjesma *Pozdrav* „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije” kao prva pjesma jednog Bošnjaka objavljena na bosanskom jeziku i zapadnom pismu, a potom i drugi književni te neknjiževni tekstovi i kulturalne pojave koje nakon nje slijede označe kao dio neke vrste „*pretpreporoda*” u bošnjačkoj književnosti i kulturi, „preporoda prije preporoda”, a koji se, dakle, dešava već u posljednjem desetljeću osmanske vlasti u Bosni. Ove rane (pret)preporodne tendencije nisu se, naime, javile samo u književnom stvaranju Bošnjaka na orijentalno-islamskim jezicima niti samo u bošnjačkoj arebičko-alhamijado književnoj praksi, već i u bošnjačkoj književnosti i kulturi izvan ovog okvira, pri čemu se ove različite vrste ranih (pret)preporodnih pojava ostvaruju istovremeno, baš kao što jedno vrijeme starija bošnjačka književnost u svojoj završnoj fazi i novija bošnjačka književnost u samom svojem začetku postoje simultano, čak znatno duže u poređenju s onim što je uvriježena općenita književnohistorijska slika ovih odnosa. Riječ je o izrazito važnoj razvojnoj fazi u bošnjačkoj književnoj i kulturalnoj prošlosti, koja, međutim, ne treba dovesti u pitanje ono što je u bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj književnoj historiografiji s razlogom uvriježena ideja o sukcesivnom, historijski postepenom slijedu starije i novije bošnjačke književnosti, već, ipak bitno drugačije, treba upozoriti na složenost književnohistorijskih odnosa između različitih podsistema bošnjačke književnosti, uključujući i trenutke njihova na različite načine ostvarenog supostojanja i međusobnog presijecanja.

U pitanju je, dakle, ipak kompleksnija književnohistorijska i kulturalnohistorijska dinamika, tim prije što je ovo period u kojem se, pored svega drugog, ne samo javljaju i npr. prve bosanskomuslimanske škole na bosanskom kao maternjem jeziku Bošnjaka već se i među Bošnjacima između ostalog začinju i karakteristični devetnaestostoljetni, romantičarski interesi za vlastitu oralnu kulturu i „narodno blago” ili rana recepcija šire južnoslavenske književne tradicije, čak i u slučaju autora poput Ivana Gundulića, Ivana Mažuranića ili Petra II Petrovića Njegoša, a o čemu svjedoči npr. rana faza u životu i radu Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka,⁸⁶ itd. Pa ipak, ovo i

---

⁸⁵ Riza-beg Kapetanović Ljubušak Mlađi, „Nekolike riječi”, *Književni pupoljci iz hercegovačke dubrave*, prir. Muhidin Džanko, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 18.

⁸⁶ Usp. npr.: Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973, str. 79-96, 141-145; Munib Maglajlić, „Književna djelatnost Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka”, u: Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, *Sabrana djela*, knj. 1, *Narodno blago*, prir. Munib Maglajlić, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost,

ovakvo vrijeme ranih (pret)preporodnih književnih i kulturalnih pojava među Bošnjacima te uopće u današnjoj Bosni i Hercegovini nažalost još uvijek ni izbliza nije dovoljno historijski rasvijetljeno i definirano i pored jednog broja pojedinačnih vrijednih radova,⁸⁷ pri čemu i ovakvo što može otvoriti barem nešto drugačije perspektive onda kad je riječ o pitanjima početaka i razvoja općenito novije bošnjačke književne i kulturalne prakse. A to pjesmu *Pozdrav „gospodina hodže Mehmed-Emin-Efendije”* čini najstarijim rodnim mjestom ne samo novije bošnjačke poezije već i novije bošnjačke književnosti uopće, ali i jednim od historijski posebno važnih toposa ukupne bošnjačke književnosti i kulture. Sve je to tako i tim prije što je i u evropeizacijsko-modernizacijskim tranzicijskim procesima koji će se u Bosni intenzivno odvijati posebno kasnije, tokom austrougarskog vremena, jednu od ključnih uloga u svim ovim kulturalno-društvenim pretvorbama imala upravo književnost.⁸⁸

Sarajevo, 1987; Rašid Durić, „Ljubušakovo djelo u političkom i kulturnom saobražavanju muslimanskog sa južnoslavenskim etnosom”, u: *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*, ur. Munib Maglajlić, Institut za književnost, Sarajevo, 1992; Muhidin Džanko, „Zasnivanje nacionalne (bošnjačke) književne kritike u polemičko-publicističkom radu Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka”, u: *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Muslimani u Bosni i Hercegovini*, prir. Muhidin Džanko, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008. i sl.

⁸⁷ Usp. npr.: Hamdija Kreševljaković, „Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529-1878”, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. 9, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1920; Bisera Nurudinović, „Bosanske salname (1866-1878. i 1882-1893)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. X-XI, Orijentalni institut, Sarajevo, 1960; Đorđe Pejanović, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941.*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1961; Todor Kruševac, „Periodika bosanska za turskog vremena 1850-1878.”, *Glasnik društava arhivskih radnika u Bosni i Hercegovini*, knj. 7, Sarajevo, 1967; Todor Kruševac, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978; *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*, ur. Alija Isaković i Milosav Popadić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982; *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.*, ur. Staniša Tutnjević, knj. 1, Institut za književnost, Sarajevo, 1991; Minka Memija, *Bosanski vjesnici: Počeci štampe kod bosanskih muslimana*, El-Kalem, Sarajevo, 1996; Fadil Ademović, *Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini*, Nezavisna unija profesionalnih novinara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1997; Senada Dizdar, *Sarajevski cvjetnik: Studija i bibliografija*, Magistarski rad, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2000; Muhamed Šator, *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914. godine*, Fakultet humanističkih nauka, Mostar, 2004; Adnan Kadrić, „Kraći osvrt na neke probleme razgraničenja starije i preporodne bošnjačke književnosti: Od književnosti na orijentalnim ka književnosti na maternjem jeziku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 62, Orijentalni institut, Sarajevo, 2013; Adnan Kadrić i Alen Kalajdžija, „O jezičkim osobitostima prijevodne alhamijado literature u kontekstu preporodnog prosvjetiteljstva druge polovine 19. stoljeća”, *Književni jezik*, br. 25/1-2, Institut za jezik, Sarajevo, 2014. i sl.

⁸⁸ Usp.: Sanjin Kodrić, *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012, str. 104–118.

Literatura:

- Ademović, Fadil, *Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini*, Nezavisna unija profesionalnih novinara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1997.
- Aličić, Ahmed S., *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1983.
- Aličić, Ahmed S., *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1996.
- Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, prir. Džemal Čehajić i Amir Ljubović, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Begić, Midhat, „Izabrana djela Safveta Bašagića”, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme*, Djela V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987.
- Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.*, ur. Staniša Tutnjević, knj. 1, Institut za književnost, Sarajevo, 1991.
- Bosna*, br. 1, 13. muharrem 1283, 16. i 28. maja 1866.
- Braun, Maximilian, *Začeci evropeizacije u književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini*, prev. Ibrahim Dizdar i Suada Hedžić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009.
- Buturović, Đenana i Maglajlić, Munib, prir., *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. 2, *Usmena književnost*, Alef, Sarajevo, 1998.
- Čolaković, Enver, „Književno stvaranje” (*Rukopis monografije muslimanske historije*, sastavi raznih autora, hrvatski jezik, latinica, strojopis, 265 listova, Historijski arhiv Sarajevo, Zbirka "Varia", ZV-491).
- Davison, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1963.
- Dizdar, Senada, *Sarajevski cvjetnik: Studija i bibliografija*, Magistarski rad, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2000.
- Drkić, Munir i Kalajdžija, Alen, „Predgovor”, u: Omer Hazim Humo, *Sehletul-vusul / Munir Drkić i Alen Kalajdžija, Grafija i leksika Sehletul-vusula*, Muzej Hercegovine, Mostar, 2010.
- Duraković, Enes, Duraković, Esad, i Nametak, Fehim, prir., *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. 1, *Starija književnost*, Alef, Sarajevo, 1998.
- Duraković, Esad, „Prosvjetiteljski zanos Handžićev”, u: Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogdalo, Sarajevo, 1999.
- Durić, Rašid, „Ljubušakovo djelo u političkom i kulturnom saobražavanju muslimanskog sa južnoslavenskim etnosom”, u: *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*, ur. Munib Maglajlić, Institut za književnost, Sarajevo, 1992.
- Džanko, Muhidin, *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet - vitez pera i mejdana): Intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006.
- Džanko, Muhidin, „Zasnivanje nacionalne (bošnjačke) književne kritike u polemičko-publicističkom radu Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka”, u: Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, *Muslimani u Bosni i Hercegovini*, prir. Muhidin Džanko, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008.
- Hadžijahić, Muhamed, *Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. godine*, Omer Šehić, Sarajevo, 1938.

- Hadžijahić, Muhamed, *Od tradicije do identiteta: Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, Svjetlost, Sarajevo, 1974.
- Hadžiosmanović, Lamija i Memija, Emina, prir., *Antologija tariha Bosne i Hercegovine*, prepjev Džemaludin Latić, Hadžem Hajdarević i Amina Šiljak Jesenković, Connectum, Sarajevo, 2008.
- Handžić, Mehmed, *Al-Ġawhar al-asnā fī tarāġim wa šu'arā Būsna*, Kairo, 1349. (1930).
- Handžić, Mehmed, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo, 1933.
- Handžić, Mehmed, „Blistavi dragulj: Životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne”, prev. Mehmed Kico, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999.
- Handžić, Mehmed, „Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju”, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. 1, prir. Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999.
- Huković, Muhamed, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Isaković, Alija, prir., *O „nacionaliziranju” Muslimana: 101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana*, Globus, Zagreb, 1990.
- Kadić, Muhamed Enveri, *Tārīḥ-i Enverī*, sv. XXVI.
- Kadrić, Adnan, „Kraći osvrt na neke probleme razgraničenja starije i preporodne bošnjačke književnosti: Od književnosti na orijentalnim ka književnosti na maternjem jeziku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 62, Orijentalni institut, Sarajevo, 2013.
- Kadrić, Adnan i Kalajdžija, Alen, „O jezičkim osobitostima prijevodne alhamijado literature u kontekstu preporodnog prosvjetiteljstva druge polovine 19. stoljeća”, *Književni jezik*, br. 25/1-2, Institut za jezik, Sarajevo, 2014.
- Kalajdžija, Alen, *Refleksi jata u bosanskom alhamijado pjesništvu: Ikavski poetski manir*, Institut za jezik, Sarajevo, 2013.
- Kapetanović-Ljubušak, Mehmed-beg, „Nekoliko riječi”, *Istočno blago*, sv. 2, prir. Lamija Hadžiosmanović, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1987.
- Kapetanović-Ljubušak, Mehmed-beg, „O našijem pjesnicima i književnicima”, *Istočno blago*, sv. 2, prir. Lamija Hadžiosmanović, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1987.
- Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg, „Budućnost ili napredak muhamedovaca u Bosni i Hercegovini”, *Muslimani u Bosni i Hercegovini*, prir. Muhidin Džanko, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008.
- Kapetanović Ljubušak Mlađi, Riza-beg, „Nekolike riječi”, *Književni pupoljci iz hercegovačke dubrave*, prir. Muhidin Džanko, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008.
- Kodrić, Sanjin, *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012.
- Kodrić, Sanjin, „Kulturalno-poetički sinkretizmi i liminalno-hibridni oblici kao kulturalnomemorijski i interliterarni fenomen novije bošnjačke / bosanskohercegovačke književnosti (Na primjeru ranog pjesničkog djela Safvet-bega Bašagića)”, *Njegoševi dani 4*, Zbornik radova, ur. Tatjana Bečanović, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić, 2013.
- Kodrić, Sanjin, „Istok i Zapad – srce i um (Procesi evropeizacije u novijoj bošnjačkoj književnosti i kulturalno-poetički sinkretizmi i liminalno-hibridni oblici kao specifičnost njezina kulturalnog identiteta)”, *Sarajevski filološki susreti II*,

- Zbornik radova, knj. 2, ur. Sanjin Kodrić, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2014.
- Kodrić Zaimović, Lejla, „Novine, novinari i novinstvo u pisanju Sarajevskog cvjetnika - prvog bosanskohercegovačkog privatnog i nezavisnog lista”, *Radovi*, knj. 17, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2014.
- Kreševljaković, Hamdija, „Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529-1878”, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 9, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1920.
- Kruševac, Todor, „Periodika bosanska za turskog vremena 1850-1878.”, *Glasnik društava arhivskih radnika u Bosni i Hercegovini*, knj. 7, Sarajevo, 1967.
- Kruševac, Todor, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978.
- Maglajlić, Munib, „Književna djelatnost Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka”, u: Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, *Sabrana djela*, knj. 1, *Narodno blago*, prir. Munib Maglajlić, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1987.
- Memija, Minka, *Bosanski vjesnici: Počeci štampe kod bosanskih muslimana*, El-Kalem, Sarajevo, 1996.
- Muftić, Teufik, „O arabici i njenom pravopisu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. XIV-XV, Orijentalni institut, Sarajevo, 1969.
- Nakaš, Lejla, *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2010.
- Nametak, Abdurahman, *Muslimanski književni pokret*, Sarajevo, 1939. (Rukopis pohranjen u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije pri BZK "Preporod")
- Nametak, Abdurahman, „Uvod”, u: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, prir. Abdurahman Nametak, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
- Nametak, Fehim, *Fadil-paša Šerifović: Pjesnik i epigrafičar Bosne*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1980.
- Nametak, Fehim, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1997.
- Nezirović, Muhamed, „Značaj krajišničkih pisama za bošnjačku kulturu”, *Krajišnička pisma*, prir. Muhamed Nezirović, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, Preporod, Sarajevo, 2004.
- Nurudinović, Bisera, „Bosanske salname (1866-1878. i 1882-1893)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. X-XI, Orijentalni institut, Sarajevo, 1960.
- Okuka, Miloš, *U Vukovo doba: Književnojezički izrazi u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1800. do 1878. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.
- Okuka, Miloš i Stančić, Ljiljana, *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, Slavica Verlag dr. Anton Kovač, München, 1991.
- Peco, Asim, „Jezički izraz aljamijado književnosti i Vukov princip 'piši kao što govoriš’”, u: Miloš Okuka i Ljiljana Stančić, *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, Slavica Verlag dr. Anton Kovač, München, 1991.
- Pejanović, Đorđe, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941.*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1961.
- Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*, ur. Alija Isaković i Milosav Popadić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.
- Prelog, Milan, „Rad muslimana na književnom polju”, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade*, knj. 2 (1739-1878), Naklada J. Studničke i druga, Sarajevo, s. a.

- Rizvić, Muhsin, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. 1-2, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973.
- Rizvić, Muhsin, *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985.
- Rizvić, Muhsin, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, El-Kalem, Sarajevo, 1990.
- Rizvić, Rizvić, „Krajišnička pisma”, *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 1994.
- Rizvić, Muhsin, „Poetika bošnjačke književnosti”, *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 1994.
- Rizvić, Muhsin, „Pojavni okviri i unutarnje osobenosti alhamijado literature”, *Zbornik alhamijado književnosti*, prir. Muhamed Huković, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, Preporod, Sarajevo, 1997.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Bosna*, Def'a 1, Sene 1283.
- Spahić, Vedad, „Make up i tranzicijske bore: neki metodološko-historijski aspekti proučavanja bošnjačke književnosti austrougarskog perioda”, *Prokrustova večernja škola*, bosniaArs, Tuzla, 2008.
- Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
- Šator, Muhamed, *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914. godine*, Fakultet humanističkih nauka, Mostar, 2004.
- Vajzović, Hanka, „Alhamijado književnost”, u: *Jezik u Bosni i Hercegovini*, ur. Svein Mønnesland, Institut za jezik - Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo, 2005.

Sanjin KODRIĆ

WHEN DOES MODERN BOSNIAK LITERATURE BEGIN?

Summary

The paper deals with the poem *Pozdrav (Greetings)* by „Mr. Hoca Mehmed-Emin-Efendi”, published in 1866 in the inaugural issue of *Bosna*, one of the first newspapers printed in the Bosnian Vilayet. It is the first, but now almost completely forgotten poem written in the Bosnian language and the western alphabet in Bosniak literature, that is a poem which is the first, though not sufficiently acknowledged text of modern Bosniak literary practice in general. In this context, the paper discusses the literary-historical problems of the beginnings of modern Bosniak literature, especially the problem of its demarcation of older Bosniak literature. In doing so, and in contrast to the commonly accepted periodization and systematization of Bosniak literature, the paper introduces the concept of the „Pre-Revival period” as a transitional historical-developmental phase between older and modern Bosniak literature at the time of the last decade of the Ottoman rule in Bosnia.

Key words: modern Bosniak literature, Revival period in Bosniak literature, Bosniak pre-revival literary practice, newspaper *Bosna*, Mehmed Emin Šehović.

Vojćeh ŠČEPANJSKI

Komisija Balkanistike Poljske Akademije Nauka, Odelenje u Poznaniu
woytasqu@o2.pl

IZMEĐU JUGOSLAVIJE/CRNE GORE I POLJSKE, IZMEĐU NJEGOŠA I MICKJEVIČA – LJUBOMIR DURKOVIĆ JAKŠIĆ (1907–1997)

Ljubomir Durković Jakšić, bio je istoričar, koji je posvetio svoj naučni život istraživanju biografija i opusa Njegoša i Mickjeviča, približivši Poljacima jugoslovenske istorijske teme, a takođe i pokazivanju Jugoslovenima ličnosti velikog poljskog i slovenskog pesnika, kojeg su, kao što je zabeležio o Mickjeviču i Jovan Skerlić, neki iz generacije 1848. proglašavali „slovenskim mesijom“. Sada, na pragu XXI stoljeća, nameravajući da dublje razumemo ko je bio Slovenima kroz XIX i kroz XX vek Njegoš, i ko je bio Mickjevič, a takođe tragajući za znanjem o vezama Poljaka i Jugoslovena u doba romantizma, neophodno je posvetiti se čitanju ne samo izvornih tekstova iz zaostavštine dva velika pesnika, već i znamenitih radova Ljubomira Durkovića Jakšića. Taj, bezuslovno najveći među istoričarima, poznavalac likova najvećih romantičara iz Crne Gore i Poljske, sa kojim je moguće uporediti sa poljske strane isključivo Henrika Batovskog (1907–1999), otkriva nam mnogobrojne tajne iz poljske i jugoslovenske prošlosti takvog značaja, da zaslužuje status najboljeg vodiča kroz ovu minulu stvarnost, uprkos tome što je njegov naučni rad prožet ideologijom jugoslovenskog jedinstva, koja se sada tretira kao zastarela.

Ključne reči: Ljubomir Durković Jakšić, Njegoš, Adam Mickiewicz, romantizam, Crna Gora, Poljska, XIX vek, jugoslovensko-poljske veze.

Pokrećući problematiku crnogorsko-poljskih kontakata u XIX, XX i XXI veku za koje pojava Petra II Petrovića Njegoša (1813–1851), kao i njegova književna ostavština, odnosno njena recepcija, ima fundamentalni značaj, neminovno se dolazi do refleksija koje lik crnogorskog vladike-pesnika dovode u vezu sa osobom koja je na poljskoj strani zadobila status najvećeg narodnog pjesnika – Adamom Mickjevičem (1798–1855). Slava romantičara rodnom iz malenog, sada beloruskog Novogrodka, izašavši van dela teritorije Republike Poljske¹ kojim je ovladala carska Rusija, doprla je do zapadne Evrope a takođe je izazvala odjek dostojan priznanja u celom slovenskom svetu, dakle i u južnoslovenskom krugu. Upravo je tamo, u autoru poezije pisane izvrsnim poljskim jezikom i propagatoru slovenskih književnosti, koji

---

¹ Pre podela tzv. I Republika je obuhvatala zemlje Poljske Krune i spojena sa njom bivšu Veliku Kneževinu Litvaniju, nastanjenu Litvinima, Poljacima, i tamo najbrojnijem, mada se često polonizovalo, rusinskom (ne ruskom) stanovništvom koje je s vremenom dalo početak, između ostalog, narodu Belorusina.

se izvesno vreme zauzimaio katedru predavača pariskog Kolež de Frans² viđen istinski bratski duh, jedan od očeva jedinstva Slovena, a čak – kako je zabeležio Jovan Skerlić – „slovenski mesija“.³ Povezivanje u jednom razmatranju Njegoša i Mickjeviča dodatno opravdava činjenica da su se obojica interesovali jedan za drugog i da su jedan drugom, kao i uzajamno svojim delima, posvećivali pažnju povezanu sa priznanjem.

Spomenuta pitanja su poznata istoričarima-slavistima i istoričarima književnosti koji istražuju istoriju slovenskih kultura. Uostalom, nekoliko među njima se isticalo posebnim poštovanjem gajenim istovremeno prema Njegošu i Mickjeviču, koje je nalazilo odraz u njihovim naučnim radovima. Ovde treba obavezno spomenuti jednog poljskog i jednog crnogorskog učenjaka čijim istraživanjima su na izuzetan način postali bliski upravo navedeni veliki slovenski romantičari. Ti učenjaci su, naravno, Henrik Batovski (1907–1999) i Ljubomir Durković Jakšić (1907–1997) – dva neverovatno plodna istoričara koja su raspolagala izvrsnim istraživačkim umećima, rođeni iste godine, umrli su u malom vremenskom razmaku posle preživljavanja skoro celog stoleća koje je bilo šarena, ali i puna dramatismata, epoha koja je „videla“: Sarajevski atentat, krah Austro-Ugarske i osmanske Turske, revoluciju 1917. god. u Rusiji, okrutnost dva svetska rata, obnovu Poljske i nastanak jugoslovenske države, komunizam, a kasnije njegov poljski, jugoslovenski i globalni pad, napokon – ratove koji su dezintegrisali Jugoslaviju.

Autor ovih redova već je podjednako posvetio pažnju H. Batovskom, kao i Lj. Durkoviću Jakšiću u kontekstu poljskog interesovanja Crnog Gorom Njegoševog doba (*nota bene* pišući tada nekoliko redova i o A. Mickjeviču)⁴. Lik i imponantna dostignuća Lj. Durkovića Jakšića izgledaju mu, ipak, toliko fascinantni, a istovremeno, i pored veza spomenutog istraživača sa Poljskom, nedovoljno otkriveni u njegovoj otadžbini, tako da je postavio sebi za cilj približavanje značajne uloge Lj. Durkovića Jakšića kao naučnog posrednika između Jugoslavije/Crne Gore i Poljske, ističući pitanje istraživanja autora „Iz istorije jugoslovensko-poljskih odnosa 1772–1840“⁵ na polju njeošologije i mickjevičologije.

---

² R. Koropeczyk, *Adam Mickiewicz. Życie romantyka*, Warszawa 2013, str. 316–349; B. Dopart, *Nieprawdopodobne odkrycie w Krakowie*, Gazeta Polska, 18 III 2009, str. 20.

³ Kako je napisao Lj. Durković Jakšić: „[...] 1905. godine Jovan Skerlić je [...] pisao u svom delu *Omladina i njena književnost 1848–1871*: «Pokoljenje 1848. god. je u Mickjeviču gledalo slovenskog mesiju» – Lj. Durković Jakšić, *Mickiewicz i Jugosłowianie*, Poznań 1984, str. 24.

⁴ V. Ščepanjski [W. Szczeptański], *Njegoševa Crna Gora kao tema poljske naučne literature i publicistike (u periodu od I svetskog rata do početka XXI veka)* [u:] *Njegoševi dani 5 – Zbornik radova – Nikšić, 4-7. septembra 2013. godine*, uređivački odbor: T. Đurišić-Bečanović (glavni

i odgovorni urednik), R. Glušica, N. Jovović, T. Labudović, Nikšić 2015, s. 237–271.

⁵ Lj. Durković-Jakšić, *Z dziejów stosunków jugosłowiańsko-polskich 1772–1840*, Wrocław 1977 (jugoslovensko izdanje: *Jugoslovensko-poljska saradnja 1772–1840. Studije i rasprave iz istorije jugoslovensko-poljskih odnosa*, Novi Sad 1971).

Biografija i bibliografija Lj. Durkovića Jakšića su već dobro obrađene⁶, zato će o tome ovde biti reči samo kratko.

Ljubomir Durković Jakšić rodio se 12. XII 1907. god. u Vrelji podno Durmitora. Uzimajući u obzir tadašnju nacionalnu problematiku, to kako je na početku XX v. definisano srpstvo i crnogorstvo, može se smatrati za Crnogorca – u značenju srpskog gorštaka. Školovao se u Pljevljima i na Cetinju. Na studije se uputio u Beograd upisujući 1930. god. na tamošnjem Univerzitetu pravoslavnu teologiju. Interesovanje za istoriju i pravo, a takođe i književnost, u velikoj meri je razvio zahvaljujući dobijanju vladine stipendije koja mu je omogućila putovanje u inostranstvo, pri čemu je izabrao Varšavu.⁷ U glavnom gradu Poljske, studirajući pod rukovodstvom Marcelija Handelsmana (1882–1945) i Oskara Haleckog (1891–1973), osetio je inspiraciju da ispituje političke, književne i šire – kulturne veze između Poljaka i južnih Slovena, smeštajući u centar svojih razmatranja lik i delo Petra II Petrovića Njegoša. Da bi u svojim utvrđivanjima na temu života i stvaralaštva vladike Rada (kako je Njegoš bio nazivan) postigao više od prethodnika (jugoslovenskih, nemačkih, ruskih i poljskih istraživača – Bronjislava Grabovskog i već navedenog H. Batovskog), Lj. Durković Jakšić nije samo iskoristio sve dotadašnje monografije (preko 300 pozicija) i brojne arhivske, novinske, epistolografske i memoarske izvore dostupne u glavnim arhivima i bibliotekama u Poljskoj, već je takođe solidno izučio neke izvore iz Muzeja Čartoriskih u Krakovu i Poljske Biblioteke u Rapersvilu (u Švicarskoj), koje autori ranije objavljenih monografija nisu uzeli u obzir.⁸ Kao rezultat toga u periodu 1936–1937. nastala je veoma dobra knjiga koja je bila osnova za priznavanje doktorskog stepena autoru (22. VI 1937.) još pre njenog objavljivanja od strane Varšavskog naučnog društva 1938. godine.⁹ Dakle, Lj. Durković Jakšić je imao svoj, veoma uspešan, naučni start kao istoričar i poznavalac Njegoša u Poljskoj.

Sa sigurnošću je višegoodišnje školovanje u Poljskoj, predavanja kod izuzetnih varšavskih istoričara (osim pomenutih može se pridodati još i Vaclav Tokaž¹⁰), naučne i novinske publikacije objavljivane u Varšavi i Poznanju, uspešan rad u prestonici Poljske, rad lektora srpskohrvatskog jezika, iskustvo septembra 1939. god. (kada Lj. Durković Jakšić dobrovoljno stupio u redove poljske vojske koja je branila Varšavu pred agresijom hitlerovske Nemačke¹¹) – sve to zajedno uzeto – činilo temelj velikog sentimenta jugoslovenskog učenjaka prema Poljskoj i poljskoj tematici. Taj

---

⁶ U vezi bibliografskih podataka za period do 1974. god., pored ostalog, vidi: Lj. Bruneš, B. Marinković, *Prilog proučavanju bibliografije radova dr. Ljubomira Durkovića-Jakšića*, „Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu”, knj. XVII/2: 1974, str. 787–808.

⁷ Z. Grot, *Ljubomir Durković-Jakšić i jego książka o Mickiewiczu*, [in:] Lj. Durković Jakšić, *Mickiewicz i...*, str. 7–8.

⁸ Ibidem, str. 8–10.

⁹ Lj. Durković Jakšić, *Petar II Petrović-Njegoš (1813-1851)*, Warszawa 1938.

¹⁰ Waclaw Tokarz (1873-1937), univerzitetski profesor u Krakovu i Varšavi, istoričar poljskih narodnih ustanka, istraživač vojne prošlosti, pukovnik Poljske vojske (WP).

¹¹ Z. Grot, op. cit., str. 10.

sentiment je gajio i u jugoslovenskom periodu svoje naučne karijere, kada je radio kao akademski nastavnik i istraživač istorije (posebno XIX v.) naroda Jugoslavije i Poljaka (posebno na bilo kakav način vezanih za južnoslovensko područje i problematiku), a takođe i kao priređivač izvora i stručnjak za bibliotekarstvo.

Impozantna naučna ostvarenja Lj. Durkovića Jakšića u kojima je jugoslovensko-poljska tematika zauzela naročito mesto, činila su odlično meritorno obrazloženje da mu se ukaže čast u posleratnoj Poljskoj, između ostalog, i dodijeli doktorat *honoris causa* poznanjskog Univerziteta Adam Mickjevič 3. VI 1974. god. (koji je počastvovani primio na svečanosti 27. III 1977. god.).¹²

Dakle, nisu samo tridesete godine XX v., koje je Lj. Durković Jakšić proveo u Poljskoj, dakle vreme njegovih prvih njegošoloških istraživanja, kao i ostvarivanja poduhvata publicističkog karaktera (prepiska i drugi, sve ambiciozniji, novinski članci koji su popularizovali jugoslovenske teme u poljskim časopisima), ali takođe i posleratne godine koje se mogu nazvati beogradskim, bile period funkcionisanja (intelektualnog, istraživačkog, ali ponekad i fizičkog) velikog istoričara koji je poticao iz severne Crne Gore „između Jugoslavije/Crne Gore i Poljske“. U posebno plodnom tridesetleću (1945–1975) u stvaralaštvu Lj. Durkovića Jakšića, u kojem su izašle njegove brojne odlične knjige i naučni članci, mogu se bez teškoća izdvojiti tri važna smera njegovih istraživanja.

Prvi smer koji je povezivao jugoslovensku i poljsku problematiku u posleratnom stvaralaštvu Lj. Durkovića Jakšića – potcenjen u današnjoj perspektivi jednako kao istraživanja posvećena Njegošu koja zauzimaju osnovno mesto u ostavštini pisca „Njegoša i Lovćena“¹³ – činio je kompleks bibliotekarskih pitanja koje je on obrađivao. Kao što je naglasio poznanjski istoričar Zdislav Grot (1903–1984), „na polju istraživanja na knjizi, časopisima, bibliotekama i bibliotekarstvom, dostignuća Lj. Durkovića Jakšića sežu nekoliko desetina pozicija“¹⁴. Osim obrade istorije srpskih biblioteka Lj. Durković Jakšić – koji je bio i bibliotekar-praktičar – odlučio je da u toj oblasti upotrebi i svoja poljska iskustva. Otuda su se na stranicama beogradskog „Bibliotekara“ pojavila dva njegova rada koja su se ticala funkcionisanja poljskih bibliotekarskih institucija u kojima su bila naglašena

---

¹² C. Łuczak, W. Szulc., *Profesor dr Ljubomi Durković-Jakšić, doktor honorowy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, [in:] *Ljubomir Durković-Jakšić. Uroczystość nadania doktoratu honoris causa UAM 28 III 1977*, seria: *Doktorzy honoris causa [UAM]*, nr 1, red. I. Wegner-Maruszewska, Poznań 1979; W. Szulc, *Nadanie tytułu doktora honoris causa prof. dr. Ljubomirowi Jakšiciowi-Durkoviowi*, „Informator Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”, 1977, R. 3, br. 13, str. 1-2.

¹³ Lj. Durković Jakšić, *Njegoš i Lovćen. Povodom 120-godišnjice Njegoševe smrti 1851-1971*, Beograd 1971.

¹⁴ Z. Grot, op. cit., str. 11.

pitanja stručne pripreme bibliotekarskog i knjižarskog osoblja¹⁵. Kada je Lj. Durković Jakšić, ipak, težište svojih istraživanja prenosio na „jugoslovensku“ oblast i od istorije biblioteka prelazio na studiranje istorije početaka periodike na tom terenu, baveći se ilegalnim časopisom „Branislav“¹⁶ koji je izlazio u periodu 1884–1885. god., ispostavljalo se da ta tema odjekuje takođe i u Poljskoj preko recenzije koju je u „Zešitima Prasoznawczim“ objavio Marjan Tirovič.¹⁷

Drugi smer istraživanja beogradskog istoričara poreklom sa Durmitora, koji takođe ni najmanje nije odvajao Lj. Durkovića Jakšića od Poljske, jeste naravno problematika vezana za Njegoša. Knjiga i manjih tekstova o Njegošu, Crnoj Gori i Srbiji njegovog vremena, Njegoševim vezama sa inostranstvom, njegov zemljak i ljubitelj je napisao uistinu mnogo. Još jednom treba naglasiti da je prvo delo Lj. Durakovića Jakšića o Njegošu nastalo pre II svetskog rata u Varšavi. Ono što je bitno sa poljske tačke gledišta, jeste da se u njemu nalazilo poglavlje (VI) naslovljeno *Njegoševa Crna Gora i Poljaci* (eksponiralo je, pored ostalog, zanimljivim sižeom o separatističkim stremljenjima plemena Vasojevića i proračunima kneza Nikole Vasojevića u odnosu prema poljskim emigrantima iz političkog tabora kneza Adama Ježija Čartoriskog).¹⁸ Naredni radovi Lj. Durkovića Jakšića posvećeni Njegošu bili su objavljeni u Jugoslaviji, ali – ono što je zanimljivo – izazivali su interesovanje u Poljskoj. Kao prva je, preko recenzije, bila primećena monografija o crnogorsko-srpskim odnosima za vreme vladavine Petra II Petrovića Njegoša (Jan Rejhman, 1910–1975).¹⁹ Sledeća zapažanja o radovima Lj. Durkovića Jakšića o Njegošu i njegovom vremenu našla su se u prikazu njegovih dostignuća koja je Z. Grot pripremio kao predgovor za knjigu „Mickjevič i Jugosloveni“.²⁰ Sledeći pozivi našli su se na brojnim

---

¹⁵ Lj. Durković Jakšić, *Školovanje bibliotekara i knjižara u Poljskoj*, „Bibliotekar”, God. XVIII, 1966, str. 277-292; idem, *Savremeno školovanje bibliotečkog kadra u Poljskoj*, „Bibliotekar”, God. XXVII, 1975, str. 327-350.

¹⁶ Idem, „Branislav”. *Prvi jugoslovenski ilegalni list 1844-1845*, Beograd 1968.

¹⁷ M. Tyrowicz, *Ljubomir Durković: Branislav. Prvi jugoslovenski ilegalni list 1844-1845*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1969, R. 10, br. 2, str. 119-121.

¹⁸ Lj. Durković Jakšić, *Petar II Petrović-Njegoš....* Vidi takođe: R. Todić, *Katolička knježevina Vasojevića*, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/katolicka_knezevina_vasojevica.htm (pristup 10.08.2015) i: nr. [N. Różycki], [w:] K. Wrocławski, M. Bogusławska,

M. Kryśka, N. Różycki, *Polska i Czarnogóra. Bibliografia. Komentarze*, Warszawa 2007, str. 114-115.

¹⁹ J. Reychman, *Ljubomir Durković-Jakšić: Srbijansko-crnogorska saradnja (1830-1851)*, „Kwartalnik Historyczny”, 1959, br. 66/1, str. 239.

²⁰ Z. Grot, *op. cit.*, s. 12–13. Autor nabrāja i ukratko karakteriše sledeće radove Lj. Durkovića Jakšića: *Imena sela Njegoševe Crne Gore*, „Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju”, knj. 1, 1961, str. 43–63; *Njegoševa kapela na Lovćenu*, Beograd 1964; *Ideja i predlozi o putu od Beograda do Ulcinja u Njegoševu vreme*, „Zbornik istorije književnosti SANU”, knj. 5, 1966, str. 171–191; *Njegoševa crkva na Lovćenu pod zaštitom zakona*, Beograd 1970; *Dva Njegoševa pisma Vujiću i Vasiljeviću*, „Jugoslovenski istorijski časopis”, God. XV, br. 1-2, str. 153–157; *Njegoševa država i Vojvodina*, Beograd 1948; *Srbijansko-crnogorska saradnja (1830-1851)*, Beograd

mestima u bibliografskom vodiču sa komentarom naslovljenim „Polska i Czarnogóra“, koji su pripremili Kšištof Wrocławski, Magdalena Bogusławska, Malgożata Kriska i Norbert Rużicki²¹, a kasnije takođe – tragom za gore navedenim kolektivnim delom, i u tekstu Vojćeha Šćepanjskog predstavljenom na Njegoševim danima u Nikšiću u septembru 2013. godine.²²

Karakterišući njegošološki smer stvaralaštva velikog crnogorskog i jugoslovenskog istoričara, Z. Grot je tačno naglasio da je vladika sa Cetinja:

„[...] ostao njegov omiljeni istorijski lik koji je uzdigao u rang srpskog narodnog junaka [a dakle i – tretiranog kao deo srpstva – crnogorskog naroda – V. Š.]. Teško je nabrojati koliko je manjih ili većih rasprava Durković posvetio tom, u svakom slučaju natprosečnom, vladaru i pesniku. [...]. Spisak monografija Durkovića o slavnom crnogorskom vladici svedoči o tome sa kakvom je pasijom Durković vodio istraživanja o svom omiljenom junaku. Otkrivao je nove pojedinosti, podjednako biografske, kao i političke, pružao je nove interpretacije i ocene Njegoša kao čoveka i kao vladara, učinio ga je jednom od centralnih ličnosti u istoriji Crne Gore, a delimično i u istoriji južnog slovenstva u periodu 1830–1850. Osim konstruktivnih radova upisao se na polju istraživanja Petru II Petroviću Njegošu i kao odličan poznavalac i priređivač Njegoševih izvora. Sakupljao ih je godinama tokom svog bibliotekarskog rada [...]. Kako god u naučnim istraživanjima nikad nema kraja (*causa finita*), jer se stalno pokazuju novi izvori i interpretacije bivaju drugačije, ipak se istraživanja Durkovića o Njegošu mogu nazvati kompleksnim i osnovnim. Durković nije tretirao Njegoša odvojeno od zemlje u kojoj je vladao – Crne Gore. Tako je postupio već u prvoj monografiji iz 1938. godine i tom pravilu je ostao veran do kraja. Samim tim je postao takođe i istoričar prošlosti Crne Gore za vreme vladavine Petra II Petrovića Njegoša. To je pokazao [... takođe] u raspravama o vezama Crne Gore sa Srbijom i Vojvodinom. Izostala je samo sintetička predstava istorije Crne Gore za šta je Njegošev biograf bio najkompetentniji“.²³

Može se slobodno pretpostaviti da je Lj. Durković Jakšić – ponosan na svoje crnogorstvo i junačku prošlost Crne Gore, izjašnjavajući se se ipak jednoznačno za posmatranje Crnogoraca i Srba kao jedne velike nacionalne zajednice i za jugoslovensku opciju, poklanjao Njegošu posebno poštovanje upravo zato što je u njemu video junaka celog južnog slovenstva, a možda i jednog od očeva jugoslovenstva, skoro jugoslovenskog patriotu.²⁴ U poljskoj historiografiji mogu se naći interpretacije koje su to crnogorske vladike – a

---

1957; *Njegošev lik*, Cetinje 1963; *Njegoš i Lovćen. Povodom 120-godišnjice Njegoševe smrti 1851–1971*, Beograd 1971; *Njegoševa pripovetka*, Beograd 1974; *Srbijanska štampa o Njegošu i Crnoj Gori*, Beograd 1951; *Englezi o Njegošu i Crnoj Gori*, Titograd 1963; *Bibliografija o Njegošu*, Beograd 1951.

²¹ K. Wrocławski, M. Bogusławska, M. Kryśka, N. Różycki, op. cit.

²² Vidi napomenu br. 4.

²³ Z. Grot, op. cit., str. 12-13.

²⁴ Lj. Durković-Jakšić, *Patriotyzm Njegosa*, „Lech”, R. 1, 1937, z. 3-4, str. 72–73.

među njima Petra II Petrovića Njegoša – koje se nazivaju političkim i duhovnim satvorcima jugoslovenske ideje (Antonji Giza)²⁵.

I još jedan, treći, smer beogradske etape naučnog rada Lj. Durkovića Jakšića. To je smer koji njegovog autora prosto kapitalno smešta između jugoslovenske države/rodne Crne Gore i Poljske. U pitanju su južnoslovensko-poljske veze, posebno one devetnaestovekovne (Velika emigracija iz Poljske i njena balkanska politika, naročito paralele koncepcije Ilije Garašanina (1812–1874) i Adama Ježija Čartoriskog (1770–1861), najzad A. Mickjevič sa svojim slavističkim predavanjima o književnosti i koncepcijama za Poljsku i slovenstvo). Do tog pravca nas dovodi prethodni – istraživanja Lj. Durkovića Jakšića o Njegošu:

„[...] prošlosti Crne Gore i položaja južnog slovenstva ubrzo je Durković naišao na poljske uticaje. Pokazao ih mu je, sa punom sigurnošću, Marceli Handelsman, jedan među najpronijljivijim istraživačima poljsko-jugoslovenskih odnosa u prvoj polovini XIX veka, glavni biograf kneza Adama J. Čartoriskog, glavnog inspiratora poljske slovenske politike. Taj uticaj se prvobitno odrazio u početnim istraživanjima Durkovića za vreme boravka u Varšavi i u njegovoj prvoj knjizi o Njegošu iz 1938. godine. U toku daljih istraživanja poljsko pitanje na Balkanu je u njegovim očima dobilo na značaju da bi dočekalo zasebne publikacije“.²⁶

Obimnijih i manje obimnijih dela Lj. Durkovića Jakšića o ovom „poljskom pitanju na Balkanu“ i o poljsko-jugoslovenskoj saradnji imamo puno. Umesto da se navedu jedno za drugim verovatno će bolje biti da se još jednom naglasi da je Lj. Durković Jakšić napisao solidnu monografiju poljsko-jugoslovenskih odnosa od podele Republike od 1772. do 1840. godine,²⁷ a takođe, kao upotpunjenje navedene informacije, treba spomenuti njegove radove posvećene Adamu J. Čartoriskom²⁸, Vojčehu Cibulskom (1808–1867)²⁹, kao i Poljacima koji su saradivali sa južnim Slovenima u Parizu i Beogradu polovinom XIX veka.³⁰

Lj. Durković Jakšić se rano zainteresovao za ličnost Adama Mickjeviča, kao i za proučavanje njegovog uticaja na južne Slovence. Kako je sam priznao, to se desilo već na početku njegovog boravka kao studenta-stipendiste u

---

²⁵ A. Giza, *Jugoslawizm władców Czarnogóry w pierwszej połowie XIX w.*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 4, 1991, str. 23–38.

²⁶ Z. Grot, op. cit., str. 13.

²⁷ V. podatke u napomeni br. 5.

²⁸ Lj. Durković Jakšić, *O početku jugoslovenske politike Adama Čartoriskog (1841-1843)*, „Zbornik za istoriju”, br 9, Novi Sad 1974, str. 30–65.

²⁹ Idem, *Vojčeh Cibulski i Jugosloveni*, [in:] *Polsko-jugosłowiańskie stosunki literackie*, Warszawa 1972, str. 89–107.

³⁰ Idem, *Saradnja Jugoslovena i Poljaka u Parizu 1848-1849 godine*, „Istorijski časopis”, XIX, 1972, str. 185–261; idem, *Učestovanje poljskih revolucionara u životu Beograda početkom druge polovine XIX veka*, „Godišnjak Muzeja grada Beograda”, XIV, 1967, str. 45–60.

predratnoj Poljskoj. Fascinaciju A. Mickievičem su kod tada mladog historičara inspirisali dvojica njegovih velikih učitelja, tj. M. Handelsman i O. Halecki, a osim njih i Juzef Rafač (1890–1944). Prve skice o balkanskim ineteresovanjima A. Mickjeviča, Lj. Durković Jakšić je objavio u Jugoslaviji 1940. god. – na stranicama podgoričke „Zete“ i beogradske „Pravde“.³¹

U kasnijem periodu već priznat jugoslovenski historičar koji je detaljno izučio veze Poljaka poustaničke Velike emigracije sa južnoslovenskim krugom – uzimajući u obzir koncepcijsku, političku *sensu stricto* i konspirativnu ulogu takvih ličnosti kao: knez Adam J. Čartoriski, Mihal Čajkovski (1804–1886)³², Ludvik Lenoir-Zvjerkovski (1803–1860), Stanjislav Drozdovski (1809–1895), povezan sa Hotelom Lamber Čeh iz Moravske František Zah (1807–1892), kao i Zigmunt Milkovski *alias* Teodor Tomaš Jež (1824–1915) koji se nalazio van poljskih zemalja od vremena borbi u mađarskom Proleću naroda (1849) – dalje je pratio ne toliko književnu karijeru pisca „Zadušnica“ i „Konrada Valenroda“, koliko izvore koji su se odnosili na njegovu intelektualnu angažovanost u propagiranju besprekorne slike južnih Slovena i ideje slovenskog preporoda na Balkanu, kao i političku misiju koju je poljski bard pokušavao da ostvari u prilog sredine A. J. Čartoriskog i braće Slovena sa Balkanskog poluostrva.

Vrhunac studija na biografiji A. Mickjeviča, koja eksponira naročito njegove veze sa jugoslovenskim svetom, bila je veoma opširna, puna biografskih i bibliografskih detalja izvučenih na dnevnu svetlost iz impozantnog arhivskog i bibliotečkog materijala (pored ostalog, pariskog, lozanskog i tršćanskog), monografija „Mickjevič i Jugosloveni“. Na poljskom jeziku je objavljena u Poznanju 1984. godine (u prevodu Jana Lešnog, Vitolda Šulca i Boguslava Želinjskog); u bivšoj Jugoslaviji postala je poznata zahvaljujući izdanju Matice srpske iz 1987. godine.

Lj. Durković Jakšić, koji pred čitaocem otkriva – etapu za etapom – veze velikog pesnika sa krugom južnoslovenske književnosti, sa pojedinim predstavnicima tog dela slovenstva koji su sa njim kontaktirali, inspiracije koje su iz njegovih predavanja i pesništva crpili glasnici narodnooslobodilačkih ideja na Balkanu i animatore tamošnjih političkih pokreta, ne skriva svoje duboko poštovanje prema A. Mickjeviču. Već u predgovoru ga naziva:

„vatrenim borcem slobode koji je u svojoj književnoj i političkoj delatnosti često oštro protestovao protiv aktova nasilja koji su sputavali nezavisan život naroda [...] posebno slovenskih, nosećih – po njegovom mišljenju – u manjem ili većem stepenu jaram političkog, kulturnog i ekonomskog ropstva“.³³

---

³¹ Idem, *Mickjevič o Crnoj Gori*, „Zeta“, 23 III 1940 i 6 IV 1940; idem, *Adam Mickjevič je ravnopre sto godina održao predavanje u Parizu*, „Pravda“, XXXVI, 29 XII 1940.

³² J. W. Borejsza, *Piękny wiek XIX*, Warszawa 1990, str. 298–318.

³³ Lj. Durković Jakšić, *Mickiewicz i ...*, str. 23.

Lj. Durković Jakšić naglašava, takođe, da je pisac „Balada i romansa“ (*nota bene* u zapadnoj Evropi primećenih već na početku 30-ih godina XIX veka, dakle jedva oko deceniju posle njihovog prvog viljnuskog izdanja, u jednoj njemačkoj sintezi opšte istorije koja je objavljena i na francuskom jeziku 1833. godine u Briselu³⁴) javno deklarirao nameru propagiranja na katedri dobijenoj u Parizu „zajedničkog duhovnog nasleđa Slovena i njegovih vrednosti“, kao i apelovanja na slovensko ujedinjenje i podsećanje zapadne Evrope na samo postojanje Slovena i na njihova prava i težnje, ali i na njihovu ulogu kao pravih branilaca hrišćanstva.³⁵

Kako je Lj. Durković Jakšić konstatovao – u svojim pariskim predavanjima:

„[...] Mickjevič je puno pažnje posvećivao Jugoslovenima, a posebno srpskoj narodnoj književnosti. Niko ranije nije, sa jedne univerzitetske katedre, toliko govorio o Jugoslovenima kao Mickjevič. Stoga su te reči često bodrile Jugoslovene u širenju njihovih slobodarskih parola“.³⁶

Studija Lj. Durkovića Jakšića o A. Mickjeviču i njegovim odnosima sa južnim Slovenima – koja donosi mnogo novatorskih detalja u vezi sa pojedinim događajima u životu pisca „Gospodina Tadije“ i konkretnih Jugoslovena, kao i veza koje su bile između tih različitih događaja – na tlu ranijih radova o toj problematici javlja se kao izuzetna uglavnom iz jednog razloga. To je piščevo naglašavanje pre svega političkog konteksta predstavljanih događaja. Ranije je problematika veza A. Mickjeviča sa Jugoslovenima bila predstavljana na uži način, karakterističan isključivo za istraživanja iz oblasti istorije književnosti, odvojena od tog šireg tla. Takvo predavljanje stvari najočiglednije nije zadovoljavalo jugoslovenskog istoričara. Kada bi se koncentrisao na njega trebalo bi svakako da podvuče, na primer, to da Mickjevičova karakteristika Crne Gore u jednom od pariskih predavanja o književnosti Slovena čini opis izvršen kroz prizmu pesnikove vizije slovenstva i njegove istorijske uloge. Kao što su primetile Joanna Rapacka i Magdalena Boguslavaska, koja je koristila njena zapažanja, A. Mickjevič – fasciniran arhaičnošću kulture Crnogoraca – afirmisao je naime, sa slovenofilnog stanovišta, običaje i mentalitet predavljenog naroda kao nešto što vodi poreklo iz zdrave, prvobitne plemenske zajednice.³⁷

Znamenito je to da za Lj. Durkovića Jakšića predavljanje veza A. Mickjeviča i Jugoslovena, dakle takođe i uticaja ideja koje je poljski bard –

---

³⁴ *Histoire universelle. Ouvrage posthume de Jean de Muller; traduit de l'allemand par J. G. Hess avec un supplément depuis 1785 jusqu'a nos jours*, Bruxelles 1833, t. V.

³⁵ Lj. Durković Jakšić, *Mickiewicz i ...*, str. 23.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ J. Rapacka, *Południowa Słowiańszczyzna w Mickiewiczowskiej wizji literatur słowiańskich*, [in:] eadem, *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*, Warszawa 1995, str. 95–112; mb.[M. Boguslavaska], [in:] K. Wrocławski, M. Boguslavaska, M. Kryska, N. Różycki, op. cit., str. 119, 130.

o kome je Žorž Sand (1804–1876) pisala da je složno označavan kao čovek „izuzetan, prodorne elokvencije i uticaja kome se ne može odoleti“, koji je sem toga posedovao „umeće činjenja čuda u sferi osećanja“³⁸ – na skoro harizmatičan način objavljivao u Parizu, nije imalo poseban značaj za pokazivanje uticaja koji je na velikog poljskog pesnika vršio mističar Andžej Tovjanjski (1799–1878). Činjenicu da je taj uticaj postojao, jugoslovenski istoričar je jedva zabeležio i to van osnovnog teksta svoje rasprave.³⁹ U isto vreme drugi pridodaju veliki značaj interpretiranju uticaja verske revnosti u sektaškom izdanju koje je bardu ulio A. Tovjanjski – na poruke koje je pesnik upućivao zemljacima, Rusima i drugim Slovenima. Tim pitanjem su se interesovale brojne osobe savremene Mickjeviču, a takođe i brojni njegovi kasniji kritičari, interpretatori i autori raznih priloga za njegovu biografiju – posebno Francuzi i Poljaci u poslednje vreme i američki biograf Mickjeviča Roman Koropecjki).⁴⁰ Ipak, u razmatranjima Lj. Durkovića Jakšića to pitanje je vidno išlo u drugi plan.

Lj. Durković Jakšić je ipak napisao veliku knjigu o A. Mickjeviču (mada, kao skoro svaka knjiga, nije slobodna od pojedinih omaški). Stvorio je monografiju koja je velikog romantičara pokazala kao – da pozajmimo reči Viktora Igoa (1802–1885) koje je veliki Francuz upotrebio prilikom svečanosti otkrivanja spomenika bardu u Parizu 1867. godine – „vojnika prava, junaka obaveze, apostola slobode, vesnika oslobođenja naroda“⁴¹, kao onoga ko je bio pristalica ne samo partikularnih osećanja prema svojoj porobljenoj otadžbini, ali prema onome šta se – prema stavu Aline Vitkovske – može nazvati univerzalističkim mesijastvom.⁴² Konceptji koja je sposobna do povede Poljake, Jugoslovene, Bugare i Čehe, a takođe i neke Slovake⁴³, kao i Ruse (one među Rusima koji su bili neprijateljski nastrojeni protiv tiranije cara i nisu na potpuno nekritičan način prihvatili ideju ruskog panslavizma koji je stremio uslovljavalju jedinstva Slovena prihvatanjem beskompromisnog, nedeljivog, ruskog političkog predvodništva od strane svih slovenskih nacija).

Da li je u Parizu, deset godina posle smrti Adama Mickjeviča, na dan pedestogodišnjice obnavljanja srpske državnosti, kada se, osim Poljaka, kod groba njihovog barda skupila grupa Jugoslovena i drugih predstavnika slovenskih naroda, što je tako živopisno i detaljno Lj. Durković Jakšić predstavio u svojoj knjizi „majstoru Adamu“, nastao začetak slovenskog jedinstva sposobnog da čini alternativu panslavističkom ujedinjenju koje je

---

³⁸ G. Sand, *O Literaturze słowiańskiej Adama Mickiewicza*, [in:] *Adam Mickiewicz w oczach Francuzów*, wybór, oprac. i wstęp Z. Mitosek, przełożył R. Forycki, Warszawa 1999, str. 239.

³⁹ Lj. Durković Jakšić, *Mickiewicz i ...*, str.68.

⁴⁰ *Adam Mickiewicz w oczach Francuzów...*; A. Witkowska, *Wielkie stulecie Polaków*, Warszawa 1987, str. 90-153; R. Koropecjki, op. cit., str. 350-440.

⁴¹ Lj. Durković Jakšić, *Mickiewicz i ...*, str. 23.

⁴² A. Witkowska, *Wielkie stulecie...*, str. 154-164.

⁴³ J. Goszczyńska, *Synowie Słowa. Myśl mesjanistyczna w słowackiej literaturze romantycznej*, Warszawa 2008.

projektovala Rusija?⁴⁴ Sigurno ne. Snaga uticaja A. Mickjeviča i njegovih poruka upućivanih svim Slovenima – od zemljaka, preko „prijatelja Moskovita“, do Jugoslovena i Bugara, čak kada se mesijanistički univerzalizam u interpretacijama pojedinih devetnaestovekovnih poljskih filozofa preobrazio u uži poljski narodni svetonazor,⁴⁵ imala je ipak rang proročanstva o slobodi koja će nesumnjivo biti postignuta, kao – barem elementarnoj – solidarnosti slovenskih naroda.

Tako uzvišenim idejama vredi posvećivati knjige koje čitaocima omogućavaju putovanje između Njegoša i Mickjeviča, između Crne Gore/Jugoslavije i Poljske i po celom slovenskom univerzumu.

Literatura:

- Borejsza J. W., *Piękny wiek XIX*, Warszawa 1990.
- Bruneš Lj., Marinković B., *Prilog proučavanju bibliografije radova dr. Ljubomira Durkovića-Jakšića*, „Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu”, knj. XVII/2: 1974.
- Dopart B., *Nieprawdopodobne odkrycie w Krakowie*, Gazeta Polska, 18 III 2009.
- Durković Jakšić Lj., „Branislav”. *Prvijugoslovenski ilegalni list 1844-1845*, Beograd 1968.
- Durković Jakšić Lj., *Adam Mickjevič je ravnopre sto godina održao predavanje u Parizu*, „Pravda”, XXXVI, 29 XII 1940.
- Durković Jakšić Lj., *Bibliografija o Njegošu*, Beograd 1951.
- Durković Jakšić Lj., *Dva Njegoševa pisma Vujiću i Vasiljeviću*, „Jugoslovenski istorijski časopis”, God. XV, br. 1-2.
- Durković Jakšić Lj., *Englezi o Njegošu i Crnoj Gori*, Titograd 1963.
- Durković Jakšić Lj., *Ideja i predlozi o putu od Beograda do Ulcinja u Njegoševo vreme*, „Zbornik istorije književnosti SANU”, knj. 5, 1966.
- Durković Jakšić Lj., *Imena sela Njegoševe Crne Gore*, „Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju”, knj. 1, 1961.
- Durković Jakšić Lj., *Mickiewicz i Jugosłowianie*, Poznań 1984.
- Durković Jakšić Lj., *Mickjevič o Crnoj Gori*, „Zeta”, 23 III 1940 i 6 IV 1940.
- Durković Jakšić Lj., *Njegoš i Lovćen. Povodom 120-godišnjice Njegoševe smrti 1851-1971.*, Beograd 1971.
- Durković Jakšić Lj., *Njegoš i Lovćen. Povodom 120-godišnjice Njegoševe smrti 1851-1971*, Beograd 1971.
- Durković Jakšić Lj., *Njegošev lik*, Cetinje 1963.
- Durković Jakšić Lj., *Njegoševa crkva na Lovćenu pod zaštitom zakona*, Beograd 1970.
- Durković Jakšić Lj., *Njegoševa država i Vojvodina*, Beograd 1948.
- Durković Jakšić Lj., *Njegoševa kapela na Lovćenu*, Beograd 1964.
- Durković Jakšić Lj., *Njegoševa pripovetka*, Beograd 1974.
- Durković Jakšić Lj., *O početku jugoslovenske politike Adama Čartoriskog (1841-1843)*, „Zbornik za istoriju”, br 9, Novi Sad 1974.

⁴⁴ Lj. Durković Jakšić, *Mickiewicz i ...*, str.170-180.

⁴⁵ L. Moroz-Grzelak, *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa 2013, str. 56-57.

- Durković-Jakšić Lj., *Patriotyzm Njegosza*, „Lech”, R. 1, 1937, z. 3-4.
- Durković Jakšić Lj., *Petar II Petrović-Njegoš (1813-1851)*, Warszawa 1938.
- Durković Jakšić Lj., *Saradnja Jugoslovena i Poljaka u Parizu 1848-1849 godine*, „Istorijski časopis”, XIX, 1972.
- Durković Jakšić Lj., *Savremeno školovanje bibliotekskog kadra u Poljskoj*, „Bibliotekar”, God. XXVII, 1975.
- Durković Jakšić Lj., *Srbijanska štampa Beograd o Njegošu i Crnoj Gori*, 1951.
- Durković Jakšić Lj., *Srbijansko-crnogorska saradnja (1830-1851)*, Beograd 1957.
- Durković Jakšić Lj., *Školovanje bibliotekara i knjižara u Poljskoj*, „Bibliotekar”, God. XVIII, 1966.
- Durković Jakšić Lj., *Učestovanje poljskih revolucionara u životu Beograda početkom druge polovine XIX veka*, „Godišnjak Muzeja grada Beograda”, XIV, 1967, str. 45–60.
- Durković Jakšić Lj., *Vojćeh Cibulski i Jugosloveni*, [in:] *Polsko-jugosłowiańskie stosunki literackie*, Warszawa 1972.
- Durković-Jakšić Lj., *Z dziejów stosunków jugosłowiańsko-polskich 1772–1840*, Wrocław 1977.
- Giza A., *Jugoslawizm władców Czarnogóry w pierwszej połowie XIX w.*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 4, 1991.
- Goszczyńska J., *Synowie Słowa. Myśl mesjanistyczna w słowackiej literaturze romantycznej*, Warszawa 2008.
- Grot Z., *Ljubomir Durković-Jakšić i jego książka o Mickiewiczu*, [in:] Lj. Durković-Jakšić, *Mickiewicz i Jugosłowianie*, Poznań 1984.
- Histoire universelle. Ouvrage posthume de Jean de Muller; traduit de l'allemand par J. G. Hess avec un supplément depuis 1785 jusqu'a nos jours*, Bruxelles 1833, t. V.
- Koropecy J., *Adam Mickiewicz. Życie romantyka*, Warszawa 2013.
- Łuczak C., Szulc W., *Profesor dr Ljubomi Durković-Jakšić, doktor honorowy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, [in:] *Ljubomir Durković-Jakšić. Uroczystość nadania doktoratu honoris causa UAM 28 III 1977*, seria: *Doktorzy honoris causa* [UAM], nr 1, red. I. Wegner-Maruszewska, Poznań 1979.
- Moroz-Grzelak L., *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa 2013.
- Rapacka J., *Południowa Słowiańszczyzna w Mickiewiczowskiej wizji literatury słowiańskich*, [in:] eadem, *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*, Warszawa 1995.
- Reychman J., *Ljubomir Durković-Jakšić: Srbijansko-crnogorska saradnja (1830-1851)*, „Kwartalnik Historyczny”, 1959.
- Sand G., *O Literaturze słowiańskiej Adama Mickiewicza*, [in:] *Adam Mickiewicz w oczach Francuzów*, wybór, oprac. i wstęp Z. Mitosek, przełożył R. Forycki, Warszawa 1999.
- Szulc W., *Nadanie tytułu doktora honoris causa prof. dr. Ljubomirowi Jakšićowi-Durkovićowi*, „Informator Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”, 1977, R. 3, br. 13.
- Ščepanjski V. [Szczepański W.], *Njegoševa Crna Gora kao tema poljske naučne literature i publicistike (u periodu od I svetskog rata do početka XXI veka)* [u:] *Njegoševi dani 5 – Zbornik radova – Nikšić, 4-7. septembra 2013. godine*, uređivački odbor: T. Đurišić-Bečanović (glavni i odgovorni urednik), R. Glušica, N. Jovović, T. Labudović, Nikšić 2015.

Todić R., *Katolička knježevina Vasojevića*,
http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorijacg_u_xix_vijeku/katolicka_knezevina_vasojevica.htm.

Tyrowicz M., *Ljubomir Durković: Branislav. Prvi jugoslovenski ilegalni list 1844-1845*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1969, R. 10, br. 2.

Witkowska A., *Wielkie stulecie Polaków*, Warszawa 1987.

Wrocławski K., Bogusławska M., Kryśka M., Różycki N., *Polska i Czarnogóra. Bibliografia. Komentarze*, Warszawa 2007.

Vojćeh ŠČEPANJSKI

MIĘDZY JUGOSŁAWIĄ/CZARNOGÓRĄ A POLSKĄ, MIĘDZY NJEГОSZEM A MICKIEWICZEM - LJUBOMIR DURKOVIĆ JAKŠIĆ (1907-1997)

Ljubomir Durković Jakšić, był tym historykiem, który poświęcił swoją naukową karierę badaniom życia i dzieła Njegosza oraz Mickiewicza, przybliżaniu Polakom szerokiego wachlarza historycznych zagadnień jugosłowiańskich, a także ukazywaniu Jugosłowianom osobowości wielkiego polskiego i słowiańskiego wieszczka Adama Mickiewicza, o którym, jeszcze za jego życia, Jovan Skerlić napisał, iż niektórzy z pokolenia 1848 r. wyznawali

w nim „mesjasza Słowiańszczyzny“. Na początku XXI w., chcąc głębiej pojąć kim dla Słowian w XIX i XX wieku byli Njegosz i Mickiewicz, poszukując wiedzy o więzach Polaków i Jugosłowian w dobie romantyzmu, konieczne jest sięgnięcie nie tylko do źródeł – w postaci dzieł, które w swojej spuściznie pozostawili dwaj wielcy wieszczowie, ale i do znakomitych prac Ljubomira Durkovicia Jakšicia. Ten, bezsprzecznie największy wśród historyków, znawca sylwetek najznakomitszych romantyków z Czarnogóry i Polski, z którym po polskiej stronie porównać można wyłącznie Henryka Batowskiego (1907-1999), odkrywa przed naszymi oczyma liczne tajemnice polskiej i jugosłowiańskiej przeszłości, które posiadają nie tylko wielkie znaczenie, ale też nadzwyczajny blask. Dzięki temu uznać można jugosłowiańskiego badacza za postać zasługującą na status najlepszego przewodnika po owych urokliwych dziejach, mimo iż jego naukowy dorobek przeniknięty jest ideologią jugosłowiańskiej jedności, obecnie często odrzucaną i traktowaną jako nie zasługujący na eksponowanie przeżytek.

Słowa – klucze: Ljubomir Durković Jakšić, Njegoš, Adam Mickiewicz, romantyzm, Czarnogóra, Polska, XIX wiek, polsko-jugosłowiańskie więzi.

Magdalena REKŠĆ
 Univerzitet u Lođu
mreksc@o2.pl; mreksc@uni.lodz.pl

KULTURA U PROCESU IZGRADNJE KOLEKTIVNIH REPREZENTACIJA. NEKOLIKO NAPOMENA IZ BALKANSKOG PROSTORA

Kolektivne reprezentacije, kategorija koju je skovao Emil Dirkem (Émile Durkheim), postaju sve popularnije u društvenim i humanističkim naukama. Uprkos tome, čini se da nedostaje kvalitetnih naučnih debata i rasprava povodom ovih tema. Pojam opisan od strane Dirkema pre više od 100 godina, nije postao ponovo definisan, mada je sadašnja realnost potuno drugačija. Autorka ovog rada sugerše da se kolektivne reprezentacije mogu smatrati kompleksnim sistemom elemenata, kao što su: mitovi i stereotipi, kolektivni identitet, kolektivno sećanje, aksionormativni sistem sa kulturom, religiom i tradicijom, kolektivne emocije (kao npr. strahovi, nade, očekivanja, poniženja). Stoga je jasno da kultura, kao deo aksionormativnog sistema, igra važnu ulogu u procesu izgradnje kolektivnih reprezentacija. U ovom radu autorka će objasniti relacije između kulture i kolektivnih reprezentacija. Inače, osnovno pitanje je kako kultura oblikuje kolektivne reprezentacije. Teorijska analiza će biti dopunjena primerima sa balkanskog prostora.

Ključne reči: kolektivne reprezentacije, kultura, Balkan, simbolička kultura, simbolička moć.

Svi radovi o kolektivnim reprezentacijama oslanjaju se prvenstvo na Emila Dirkema (Émile Durkheim) i njegove spise, jer se naučna aktivnost ovog francuskog sociologa može smatrati „sistematičnim studijima o kolektivnim reprezentacijama” – kako je to istakao Stiven Luks (Steven Lukes).¹ Prema mišljenju Dirkema, u ovu kategoriju spadaju sve slike i simboli, koji daju mogućnost grupi da izrazi stav i mišljenje o stvarima koje je okružuju. Drugim rečima, radi se o formama percepiranja realnosti pripadnika određene zajednice stvaranim kroz interakcije sa njom, kao i za nju tipičnim okvirima mišljenja, uverenja, stavova i ponašanja.² Važno je podvući da je Dirkem video društvo kao posebnu strukturu, koja je mnogo više od sume pojedinaca. Taj metodološki pristup, zasnovan na principu spoljašnjeg konteksta individualnog identiteta, postao je opšteprihvaćen u raznim naukama.

¹ S. Lukes, Durkheim. Życie i dzieło, Warszawa 2012, s. 20.

² I. Tappenbeck, Phantasie und Gesellschaft: zur soziologischen Relevanz der Einbildungskraft, Würzburg 1999, s. 60.

Činjenica je da danas pitanje kolektivnih prostora postaje sve popularnije, uglavnom u sociologiji, etnologiji, kao i nauci o književnosti, gde se razvija imagologija, dakle smer, koji se bavi interpretativnom analizom diskursivnih konstrukcija i reprezentacija kolektivnih identiteta: etničkih, nacionalnih, i konfesionalnih, socijalnih, rodnih, odnosno fenomena alteriteta i alijeniteta.³ Zanimljivo je da, poput Dirkema, niko nije detaljno opisao šta su tačno kolektivne reprezentacije i kakvu strukturu imaju. Treba podvući i to, da su od njegovog doba društvene nauke prošle dugi put, te su stari pojmovi dobili nove okvire interpretacije, koji odgovaraju savremenoj realnosti, ali nažalost ne i kolektivne reprezentacije. Kako često zapaža, poljski politikolog Andžej Sepkovski (Andrzej Sepkowski), u nauci se često definiše jedna metafora kroz druge metafore, pa to liči na tumačenje *ignotum per ignotum*, dakle nepoznato kroz nepoznato.

Nedostatak teorijskih razmatranja predstavlja značajan problem u pokušajima definisanja kolektivnih reprezentacija. Po mišljenju autorke, u ovu kategoriju spadaju:

1. Mitovi i stereotipi,
2. Kolektivni identitet,
3. Kolektivno sećanje,
4. Aksionormativni sistem sa kulturom, religijom i tradicijom,
5. Kolektivne emocije (kao npr. strahovi, nade, očekivanja, poniženja).

Stoga je jasno da kultura, kao deo aksionormativnog sistema, igra važnu ulogu u procesu izgradnje kolektivnih reprezentacija. U ovom radu, teorijska analiza će biti dopunjena primerima sa balkanskog prostora. Treba podvući da se u već spomenutoj strukturi kolektivnih reprezentacija među svim elementima javljaju interakcije, tačnije povratne sprege. Inače, kultura je stimulisana od strane mitova, stereotipa, kolektivnog identiteta, kolektivnog sećanja, kolektivnih emocija, aksionormativnog sistema, religije, tradicije. Sa druge strane, isto je i kultura tesno povezana sa svim ovim delovima. Još više od toga, kultura se čini neizmerno važnom među svim spomenutim elementima, jer ona određuje individualni i kolektivni identitet. Tako se može nju objasniti kao rezultat aksioloških izbora.⁴

Naravno, postoji ceo dijapazon tumačenja koncepta kulture. Iz perspektive ovog rada treba istaći da se najčešće razlikuju materijalna i nematerijalna simbolička kultura u koju spadaju duhovna kultura i simbolička kultura, dakle sheme ponašanja, razmišljanja, te i komuniciranje i kodiranje informacija. Sa druge strane, mnogi stručnjaci upozoravaju da je postavljanje granice između materijalne i nematerijalne kulture metodološki pogrešno, jer ne postoje ni čist psihizam, ni čista materija.⁵ Sve u svemu, kultura predstavlja kompleks raznih oblasti, fenomena, delovanja, modela, obrazaca, dimenzija i

---

³ Imagologija, u: Leksikon Marina Držića, <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/imagologija/>

⁴ A. Kapciak, Kultura nowoczesności a niepewność znaczeń u: Spotkania z kulturą. Antoninie Kłoskowskiej w piątą rocznicę śmierci, ur. J. Kurczewska, E. Tarkowska, Warszawa 2006, s. 48–49.

⁵ M. Golka, Cywilizacja współczesna i globalne problemy, Warszawa 2012, s. 11–12.

simbola.⁶ Naravno, autorka će se osvrnuti uglavnom na simboličku kulturu i njenu ulogu u kreiranju kolektivnih reprezentacija.

Iz simboličke perspektive, kultura postaje jedan od primarnih elemenata kolektivne svesti. Predstavlja sintezu zajedničkih verovanja, imaginacija, slika, predrasuda, koji se zaveštava novim generacijama.⁷ Simptomatičan je pojam „reprodukcija kulture”, jer on dokazuje da postoji mehanizam prenošenja kulturnog sadržaja. Ovaj trivijalizam objašnjava izdržljivost i moć kulture, jer ona osvaja čoveka još od prvih dana. Sociolozi često koriste pojam enkulturacija, koji označava proces učenja ili internalizacije vrednosti, normi i zahteva obavezujućih u zajednici. Time se stvara simbolički pritisak prilagođavanja nametnutih kodova. Prema jednoj od mnogih definicija, kultura je zajednički sistem značenja.⁸ Maćej Červinski (Maciej Czerwiński) zanimljivo objašnjava da je naše znanje rezultat toga što smo prihvatili, a prihvatamo to, čemu je neko ranije dao određeno značenje.⁹ Pjer Burdije (Pierre Bourdieu) je skovao pojam *simboličko nasilje* imajući na umu „meku snagu”, specifičnu formu nametanja shema i okvira percepiranja realnosti.

Jurij Lotman (Юрий Лотман) i Boris Uspjenski (Борис Успенский), poznati predstavnici Tartu-moskovske škole semiotike, koji su smatrali kulturu za znakovni sistem, uveli su klasifikaciju kultura po relaciji prema znakovima i znakovosti.¹⁰ Ovde možemo dodati još jedan dokaz tesne povezanosti kulture sa kolektivnim reprezentacijama. To je, naime, često korišćena ili čak i prekomerno upotrebljavana metafora o kulturnom programiranju, koja podrazumeva usmeravanje umova i ljudske delatnosti, te i diktiranje oblika aksionormativnih sistema. Naravno, taj fenomen se ne može smatrati negativnim, jer omogućava zajedničku komunikaciju među pripadnicima zajednice. Činjenica je da čovek nakon dolaska sa drugog kulturnog prostora oseća olakšanje, koje potiče iz utiska da je poredak stvari u kojem živi najbolji i da se najlakše u njemu može snaći.

Evo nekoliko primera sa balkanskog područja. U prenacionalno doba, najveći simbolički domet je ostvarila oralna kultura, prepunjena verskim, folklornim i istorijskim motivima. Pol Tomson (Paul Thompson) je nazvao oralnu istoriju prvom vrstom istorije.¹¹ Poznato je da je i u prenacionalnim zajednicama kolektivni identitet bio zasnovan na tri stuba, a to su mitovi, simboli i društvena komunikacija.¹² No, u takvim društvima glavni sadržaj,

---

⁶ M. Hopfinger, *Kultura: scalenie i wybór u: Perspektywy badań nad kulturą*, ur. R. W. Kluszczyński, A. Zeidler-Janiszewska, Łódź 2008, s. 23.

⁷ J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Warszawa 2008, s. 153–154.

⁸ F. Trompenaars, Ch. Hampden-Turner, *Siedem wymiarów kultury. Znaczenie różnic kulturowych w działalności gospodarczej*, Kraków 2002, s. 27.

⁹ M. Czerwiński, *Stereotyp – w pułapce poznania, „Herito. Dziedzictwo, kultura, współczesność”*, br. 15/2014, s. 25.

¹⁰ J. Lotman, B. Uspjenski, *O semiotycznym mechanizmie kultury u: Semiotyka kultury*, ur. E. Janus, M. R. Mayenowa, Warszawa 1975, s. 155.

¹¹ P. Thompson, *The Voice of the Past. Oral History*, New York 1986, s. 19.

¹² R. Halili, *Naród i jego pieśni. Rzecz o oralności, piśmienności i epice ludowej wśród Albańczyków i Serbów*, Warszawa 2012, s. 34.

koji su spajali spomenuti stubovi, činile su narodne epske pesme, mitovi i rituali, kao i narodni i religijski običaji. Tako nije teško konstatovati da je kolektivni identitet arhaičnih zajednica bio utemeljen na kulturnoj sferi. Važno je zapaziti da mnogi stručnjaci vide folklor i usmenu tradiciju kao karakterističnu crtu, na kojoj se može uspostaviti granica između Balkana i ostatka Evrope.¹³

Situacija se radikalno promenila u vreme nacionalnog preporoda kad je kultura, te i drugi elementi kao što su običaji, folklor, tradicija postali glavni faktori, koji su se smatrali dokazom postajanja određenog etnosa. Ali to su bile jedino iluzije, jer se – kako zapaža Dunja Rihtman-Auguštin – običaji stalno menjaju i prilagođavaju aktuelnim zahtevima zajednice i dominantne ideologije.¹⁴ To dobro ilustruje primer božićnog drvca, koji danas većina ljudi smatra vrlo starim, izvornim simbolom Božića, ali, u stvari, ova tradicija postaje uobičajena relativno kasno. Na kratko, udaljavajući se od Balkana, zanimljivo je spomenuti da je u poljskim kolektivnim reprezentacijama božićno drveće percipirano kao jako važan element katoličke tradicije, mada svake godine u decembru mediji prenose informaciju da je taj običaj došao od nemačkih protestanata. Može se reći da se istinska vrsta priče ne može složiti sa okvirima poljskih kolektivnih reprezentacija, koje često – posebno u nacionalističkoj varijanti – imaju antinemački profil. No, odlazeći od Poljske, nema sumnje da je na Balkanu sačuvano mnogo više starih verovanja, ukorenjenih u paganskim vremenima, nego na Zapadu, što vrlo zanimljivo analizira u odnosu na savremeno društvo Dušan Bandić,¹⁵ pokazujući ogroman uticaj magije u svakodnevnom životu pojedinaca. Autorka, kao politolog, želi podvući da običaji nisu nikad nezavisni od politike i – kako navodi D. Rihtman Auguštin: „svaka obnova običaja manje govori o samom običaju, a mnogo više o ljudima koji obnavljaju i o vremenu u kojima se obnavljaju”.¹⁶

Simptomatično za Balkan jeste da je ideja nacionalnog preporoda i nacionalnog buđenja stigla na ovaj prostor sa zakašnjenjem u odnosu na Zapad. Štaviše, ona je bila kultivisana, a čak i ojačana tokom XX veka. Vreme posebne reprodukcije nacionalno-romantične mitologije dogodilo se ‘80. i ‘90. godina, kad je Evropa govorila o kraju nacionalizma ili o postnacionalizmu.¹⁷ To je vodilo do ritualizacije stereotipa o balkanskoj zaostalosti i korišćenja starih metafora poput „bure baruta” ili „kotla večno zavađenih naroda”.¹⁸ Takva simplifikovanja su služila kao model tumačenja složene političke situacije, ali iz metodološke perspektive ne možemo ih smatrati naučnim. Trebalo bi se zapitati zašto su određene vrednosti prisutne

---

¹³I. Sawicka, Wprowadzenie, u: Wprowadzenie do Bałkanologii. Etnosy – Języki – Arealy – Konceptualizacje, ur. I. Sawicka, J. Sujecka, Warszawa 2015, s. 15.

¹⁴D. Rihtman-Auguštin, Ulice moga grada. Antropologija domaćeg terena, Beograd 2000, s. 269.

¹⁵D. Bandić, Narodno pravoslavlje, Beograd, 2010, s. 156–160.

¹⁶D. Rihtman-Auguštin, op. cit., s. 267.

¹⁷M. Subotić, Na drugi pogled. Prilog studijama nacionalizma, Beograd 2007, s. 78.

¹⁸K. Luketić, Balkan: od geografije do fantazije, Zagreb-Mostar 2013, s. 87–88.

na Balkanu. Drugim rečima, pitanje je kakvi su okviri kolektivnih reprezentacija na Balkanu i to je pitanje na koje treba odgovarati bez orijentalističkog osećaja superiornosti.

Ovde valja spomenuti koncept vrlo popularnih teorija modernizacije, koje danas optužuju da su zasnovane na pogrešnom principu razmišljanja o drugim kulturama sa zapadnocičke tačke gledišta. Kako prikazuje Andžej Jablonjski (Andrzej Jabłoński), proces društvene modernizacije se mora kompleksno ispitati s osvrtom na tri sfere: socio-ekonomsku, kulturnu i političku, ali stručnjaci moraju biti jako pažljivi da bi se izbegla iskušenja orijentalističkog i neokolonijalnog pristupa.¹⁹ Iz perspektive ovog rada, treba podvući da se tokom procesa modernizacije menjaju okviri kolektivnih reprezentacija i – kako je naglašeno – njihove posledice se mogu proučavati na kulturnom nivou. Boris Buden, pišući o problemima postkomunističkih društava, upozorava da se „postkomunizam može prepoznati kao kulturna lokacija, preciznije: kao mesto manje vredne, zaostale kulture koja se mora podvrgnuti kratkom kursu kulturne modernizacije da bi je univerzalno važeća modernistička kultura liberalno-demokratskog Zapada priznala i usvojila.”²⁰

Bilo kako bilo, posledice afirmacije folklora i narodne epike tokom XX veka su na Balkanu vidljive i danas, jer su oni na Zapadu slabo poznati, njima se bave jedino malobrojni stručnjaci ili entuzijasti, ali na Balkanu svako dete uči o njima u školi. Autorka teksta je to lično osetila tokom kursa albanskog jezika u Prištini, kad je lektorka pokušavala započeti diskusiju i tražila zanimljivu temu za stranca. Prva ideja koja je njoj pala na pamet bio je folklor, ali ova tematika nije zainteresovala ni Nemca, ni Italijana, ni Rusa, ni Poljaka. Lektorka je bila vrlo začuđena i nije mogla da shvati da niko od nas nije bio strastven ljubitelj folklora i niko od nas nije imao posebna znanja o njemu. Još više od toga, folklor uopšte nije spadao u našu bazičnu, albansku leksiku. To zapravo pokazuje kako se razlikuju oblici kolektivnih reprezentacija između Balkana (u ovom slučaju Kosova) i drugih evropskih zemalja.

Balkanski primer je specifičan i po tome, što je tokom procesa kreiranja modernih nacija došlo do razgraničavanja zajedničkog kulturnog prostora, prostora na kojem su se tokom vekova javljali mnogi procesi društvene, jezičke i kulturne konvergencije. Taj paradoks dobro tumači lik Njegoša, kojeg i Srbi i Crnogorci smatraju pripadnikom svoje nacije. Tokom prepisivanja kulturnog nasleđa prema nacionalnoj paradigmi došlo je i do politizacije narodne epike, koja je služila kao sredstvo razlikovanja prijatelja i neprijatelja.²¹ Tako je politička konceptualizacija osvojila kulturu, oblikujući njen ideološki profil. Ali naučno gledano, čini se da uspostavljanje etničkih

---

¹⁹ A. W. Jabłoński, *Teorie i podejścia w badaniach zmiany systemów politycznych u: Podejścia badawcze i metodologie w nauce o polityce*, ur., B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, Kraków 2013, s. 80, 82.

²⁰ B. Buden, *Zona prelaska. O kraju postkomunizma*, Beograd 2012, s. 68.

²¹ A. Pavlović, *Epika i politika. Nacionalizovanje crnogorske usmene tradicije u prvoj polovini XIX veka*, Beograd 2014, s. 285–286.

granica na multietničkim prostorima nije moguće. Generacije predaka nemaju mogućnosti izražavanja svog stava i – još više od toga – zapravo nije moguće rekonstruirati oblik kolektivnih reprezentacija onih, koji su živeli pre nas. Ovdje treba istaći trivijalizam da kolektivne reprezentacije nisu stabilne, već se neprestano menjaju. Stoga je vidljivo da je vrlo opasno govoriti o načinu mišljenja bivših generacija. Štaviše, čim je vremenska distanca veća, tim se javlja više mentalnih razlika. Ali vlasnici simbola ne razmišljaju o tome, njima je mnogo lakše da koriste selektivne istorijske činjenice. Posledice pokušaja pripisivanja etničke pripadnosti mrtvima su bile izuzetno tragične krajem XX veka, kad su politička pitanja determinisala stav prema kulturnim dostignućima poznatih likova, kao na primer u slučaju Iva Andrića.²²

Ovde dolazimo do pitanja kulturnog menadžmenta, dakle fenomena upravljanja kulturom od strane političara, te i intelektualnih, kulturnih i verskih elita.²³ Kako je već naglašeno, kulturom nazivamo ono čemu se u zajednici pripisuje posebna vrednost, dakle vlasnici simboličke moći donose odluke oko formiranja kulturnog oblika i kulturnog sadržaja. Treba isto spomenuti da ovi menadžeri kolektivnih prostora imaju vrlo važan zadatak, a to je kreiranje zajedničkih kodova komunikacije unutar grupe. To znači da se stara i obnavlja, te i novokomponovana kultura moraju složiti sa profilom kolektivnih reprezentacija, a taj proces nije automatski regulisan, već se reguliše od strane države uz nadzor vlasnika simboličke moći.

U nauci je duboko utvrđena teza da je svaka vrsta identiteta kulturno utemeljena.²⁴ Tako su i intelektualci tokom takozvanog nacionalnog buđenja rado raspravljali o dubokim korenima i izuzetnosti vlastite kulture, a takve naracije su dopunjavale fantazme oko velike i znamenite istorije. Pjotr Majeovski (Piotr Majewski) navodi da je svaka od balkanskih nacija pokušavala označiti svoj domen kulture kao osnovu za stvaranje kolektivnog identiteta.²⁵ U ovim raspravama radilo se o izmišljanju bogate kulturne baštine na dvostrukom nivou. Sa jedne strane, bila je to visoka kultura, jer prema filozofiji ovih vremena jedino su nacije sa slavnom istorijom i velikom kulturom imale pravo na slobodu. Osim toga, nacionalna ideologija je rehabilitovala folklor i narodnu kulturu kao kanon tipičnih, nacionalnih vrednosti. Slični stav zauzima i Ivan Čolović, ističući da je krajem XX veka folklor pozlužio legitimizaciji političkih i vojnih zamisli i poduhvata.²⁶

Treba još zapaziti, da se tokom vremena menjala i sama kultura, te se tako danas odvajaju popularna kultura od visoke. Sa naše tačke gledišta, koja obraća pažnju na društvo, izuzetno je važna popularna kultura, koja omogućava delovanje dominantne ideologije. Irski politikolog Benedikt Anderson (Benedict Anderson), autor koncepta nacije kao *zamišljene*

---

²² M. Dąbrowska-Partyka, *Literatura pogranicza-pogranicza literatury*, Kraków 2004, s. 73–76.

²³ K. Rot, *Slike u glavama. Ogledi o narodnoj kulturi u Jugoslovenskoj Evropi*, Beograd 2000, s. 86–89.

²⁴ J. Pilarska, *Wielowymiarowa tożsamość współczesnych Bośniaków*, Wrocław 2014, s. 39.

²⁵ P. Majewski, *(Re)konstrukcje narodu. Odwieczna Macedonia powstaje w XXI wieku*, Gdańsk 2013, s. 68

²⁶ I. Čolović, *Bordel ratnika. Folklor, politika i rat*, Beograd 2007, s. 85.

zajednice pisao je da su nacionalna pripadnost i nacionalizam kulturni artefakti.²⁷ To je zapravo istina, jer se ne može nikad govoriti o etničkoj čistoći i o isključivo narodnoj kulturi, uzimajući u obzir mnogobrojne seobe, fenomen mešovitih brakova, kao i difuziju kulturnih sadržaja. Ali činjenica je da se tokom nacionalnog romantizma stvorilo verovanje da postoje čista etnička kultura, baština, arhitektura. Tako je „etničko popravljjanje” urbanog prostora postalo novi trend.

Mnogi autori, kao na primer Božidar Jerernik, dokazuju da je nakon odlaska Turaka sa Balkana došlo do razaranja osmanskog nasleđa i rekonstrukcije gradova na evropski način,²⁸ ali ovi pokušaji urbanih promena nisu bili zasnovani na nacionalnim temeljima, nego na tuđim, zapadnim modelima. Naravno, verovanje da se time stvara ili osnažuje nacionalni identitet je bilo postavljeno na lažnoj pretpostavci. Predosmanska tradicija balkanskih kultura nije imala mnogo zajedničkih elemenata sa zapadnim kulturama, te se za uništavanje turskih spomenika mogu danas koristiti pojmovi iz kraja XX veka, kao kulturocid ili urbid. Dileme oko strategija biranja pravca kulturne transformacije zanimljivo opisuje Klaus Rot (Klas Roth), ukazujući na tri moguće formacije, od kojih se mogla konstruisati nacionalna kultura i identitet: evropski profil, narodni indigeni model ili balkanska varijanta otomanske kulture.²⁹ Nemački etnolog konstatuje da „pozapadnjavanje” i „de-otomanizacija” balkanskih društava danas ima 130-godišnju istoriju, što je dugotrajan proces (*longue durée*). Uprkos tome, on nije doveo do promene paradigme, već do selektivnog i nasumičnog prihvatanja i odbijanja pojedinih objektivacija i subjektivacija”.³⁰

No, vraćajući se na temu popularne kulture, treba zapaziti da je ona zasnovana na mitovima i stereotipima, što je tesno povezano sa njenom primarnom osobinom, dakle sa masovnim dometom. Masovni karakter traži banalizaciju sadržaja, te se često govori o trivilajnom profilu ove vrste kulture. No, Antonjina Kloskowska (Antonina Kłoskowska) je već godinama pisala da je popularna kultura često smatrana vulgarnom, a takav pristup se ogrešuje o metodološku nesavršenost. Svaka naučna kategorija, naime, zahteva neutralno značenje da bi se mogla slobodno istraživati.³¹ Pošto u ovom radu autorku ne zanima kulturna vrednost, već upotreba kulture u procesima rekonstrukcije kolektivnih reprezentacija, važno je obratiti pažnju na fenomen popularne kulture, koja obuhvata celo društvo i koja iz principa traži simplifikaciju prenosa.

Sa druge strane, visoka kultura nije danas dostupna samo elitama. Globalizacija, razvoj medija, sve veća popularnost interneta stimulišu popularizaciju celog kulturnog kompleksa. Liljana Gavrilović opisuje

---

²⁷ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone*, Kraków 1997, s. 18.

²⁸B. Jezernik, *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*, Kraków 2004, s. 240–247.

²⁹ K. Rot, op. cit., s. 195.

³⁰ Ibidem, s. 198.

³¹A. Kłoskowska, *Kultura masowa*, Warszawa 1980, s. 94–95.

najaktuelnije tehnološke inovacije, kao što su: digitalizacija muzeja, transfer eksponata i izložba u virtuelnu sferu, te i proizvodnja kompjuterskih igara, gde je muzejski prostor pretvoren u nekoliko igarskih predložaka.³²

Vraćajući se temi uloge kulture u procesu oblikovanja kolektivnih reprezentacija, možemo zapaziti da Gavrilović prikazuje da je u ideologiji nacionalizma važno mesto zauzela ideja otvaranja muzeja, oblikovanih specifičnom slikom sveta sa ciljem učvršćivanja patriotskih osećanja. To je naravno davalo prednost uzvišenim naracijama, te je istina padala u drugi plan. „Predmeti koji su se u tom cilju sakupljali u muzejima (...) morali su da budu stari, „tradicionalni” (...) i, naročito „lepi”, bogato ukrašeni, oni u koje je uloženo mnogo i sredstava i slobodnog vremena, dakle predmeti iz bogatih seoskih kuća. Tako su siromašni bili isključeni iz proširenog koncepta jednakosti (...), jer predmeti koje su oni izrađivali/koristili nisu zadovoljavali kriterijume muzejske akvizicije”.³³ Paralelno je sledio i proces etničke ekskluzije, jer se projekti nacionalnih država nisu slagali sa idejom multikulturalizma. Stoga je vidljivo da muzeji nikad nisu objektivni, već uvek služe ideološkim zahtevima vlasnika i sponzora.

Međutim, masovna kultura je često poistovećivana sa američkom kulturom, te se tako često smatra tuđom, nasuprot vlastite, nacionalne kulture. Ali u slučaju Balkana takve tvrdnje nisu potpuno tačne. Nakon Drugog svetskog rata, došlo je do procesa „kokakolizacije” jugoslovenske kulture, čiju fantastičnu analizu predstavlja knjiga Radine Vučetić. Ova beogradska istoričarka detaljno prikazuje primere institucionalizovanja američke kulture i konstatuje da je „atmosfera u Jugoslaviji, naročito u urbanim krajevima, pokazivala da je vesternizacija uveliko u toku”.³⁴ Stoga se može zaključiti da je jugoslovenska publika imala kontakte sa zapadnom kulturom i zapadnim načinom života, a to je značajna razlika u odnosu na druge komunističke zemlje. Idući dalje, na postkomunističkom prostoru nastanak kapitalizma je označavao nepromišljeno okretanje prema Zapadu, zapadnoj kulturi i svakodnevnici. Na Balkanu se međutim uočio suprotan trend. Jedna od posledica brzog porasta nacionalizma krajem XX veka je bio razvoj novokomponovane narodne muzike, poznate kao turbofolk. Odličnu analizu razloga zašto je ova kulturna platforma tako dobro poslužila talasu nacionalizma daje Katarina Luketić. Prema njenom mišljenju, turbofolk je – sa jedne strane – beg od tuđe i sive stvarnosti, služi kao zamenik glamura, sa druge idealno spaja zabavu i nasilje: „nacistički obrasci i tradicionalizam, koji su u njemu promovirani, savršeno su se uklapali u dominantnu patrijarhalnost Balkana tijekom devedesetih (...).³⁵ Liljana Čičkarić dodaje još nekoliko faktora, kao na primer raspad vrednosnog sistema, ekonomsku deprimiranost,

---

³² L. Gavrilović, *Muzeji i granice moći*, Beograd 2011, s. 145–156.

³³ *Ibidem*, s. 60–61.

³⁴ R. Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012, s. 200.

³⁵ K. Luketić, *op. cit.*, s. 402–403.

koja je ukinula mogućnost putovanja i kulturne razmene.³⁶ Luketić zapaža još jedan zanimljiv aspekt ove kulturne platforme, ona naime ima i panbalkanski karakter, prelazi novonastale granice. Tako je na primer 2008. godine Ceca bila na trećem mestu po popularnosti u Hrvatskoj, a „od svih država bivše Jugoslavije, srpski izvođači turbofolka nisu postali popularni jedino na Kosovu”.³⁷

Poslednja tvrdnja može zapravo zvučiti nelogično. Ako bismo definisali ovu specifičnu kulturu kao plodno tlo za širenje nacionalizma, mnogi se mogu zapitati zašto je ona prihvaćena u drugim narodima, protiv kojih je taj nacionalizam bio konstruisan. To je najlakše objasniti činjenicom da kolektivne reprezentacije nisu logične, ili preciznije, one imaju svoju vrlo specifičnu vrstu „logike”. Kolektivni prostori su haotični, neracionalni, nestabilni, kolebljivi, te njihovo proučavanje zahteva kvalitetni metodološki pristup. No, pišući o Ceci, autorka ovog rada htela bi takođe istaći primedbu, zabeleženu u martu 2016. na beogradskom aerodromu u tranzit zoni. Svuda u svetu se na ovakvom prostoru prodaju raznovrsni nacionalni suveniri, ne samo u srpskoj prestonici, ali pažnju autorke su privukli mnogi albumi sa Cecinim hitovima. Pitanje je da li Srbija stvarno želi promovisati svoju kulturu kroz zvezdu turbo folka ili – a to je ipak moguće – je muzička ponuda orjentisana prema regiji (zna se da je Beograd glavni centar komunikacije na području bivše Jugoslavije). Druga hipoteza izgleda više verovatnija, jer korespondira sa zapažanjima K. Luketić.

Kultura je rado korišćena tokom 90-ih godina XX veka u procesu ideološkog objašnjavanja ratova. Kako je već naglašeno, u vreme razgraničavanja zajedničkog kulturnog prostora došlo je do razgraničavanja kulturnog nasleđa i kulturne baštine, pa je to vrlo često označavalo negiranje istorijskih činjenica. Za ovu temu postoji bogata literatura, a iz perspektive ovog rada važno je još jednom podvući da je kultura služila za rekonstruisanje kolektivnih reprezentacija. Na primer, u novim nacionalnim diskursima je često dolazilo do konfrontacije „nas” kao kulturnog naroda i „drugih” kao nekulturnih, necivilizovanih, prljavih. Dubravka Ugrešić je u knjizi *Nikog nema kući* pisala da je borba protiv kulture drugih vođena u ime naše kulture, mada oni, koji ove borbe vode nisu svesni šta je kultura. Veoma često nemaju pojma o kulturnom nasleđu svoje nacije. Kako je već spomenuto, granicu između kulture i nekulture stavljaju vlasnici simbola, ili preciznije, kulturni menadžeri, te mase nekritično veruju u određenu sliku stvarnosti. Poljski sociolog Leh Nijakovski (Lech Nijakowski) je u studiji posvećenoj genocidnoj mobilnosti ljudskog bića uključio poglavlje na temu uloge intelektualaca, u kojem rezimira da su u svim aktovima genocida u XX veku

---

³⁶L. Čičkarić, Turbo folk u kulturnoj ponudi Srbije, „Politika”, 03.04.2012, <http://www.politika.rs/sr/clanak/213976/Turbo-folk-u-kulturnoj-ponudi-Srbije>, pristup: 1.09.2016.

³⁷ K. Luketić, op. cit., s. 409; 419–421.

presudnu ulogu odigrali eksperti.³⁸ Drugim rečima, uzimajući u obzir tri grupe aktera: donosilaca odluka (a to su najčešće političari), intelektualaca i običnih ljudi, može se konstatovati da najveću ulogu u sprovođenju genocida imaju intelektualci, jer oni programiraju umove pojedinaca. Inače, intelektualci oblikuju kolektivne reprezentacije.

Naučno gledano, političke i intelektualne elite su postigle velik uspeh, jer su mase iskreno verovala da je ratovanje vođeno iz visokih (kulturnih i civilizacijskih) razloga, ali posledice su bile strašne: kulturocid, knjigocid, ubicid.³⁹ Naravno, to nije jedino pitanje 90-ih (ili tužnih devedesetih kako je pevao Đorđe Balašević), jer se slični mehanizam može zapaziti u svim sukobima, i to ne samo na Balkanu, već na celom svetu. Na primer, danas se često može čuti da Islamska Država, boreći se za „pravu” kulturu, uništava kulturne spomenike drugih. Sa druge strane se na Zapadu naglašavaju negativne predstave o islamu i njegovim vernicima, pa to vodi do demonizacije islamske kulture, koja u tom procesu dobija status nekulture.

Realno gledano, pitanje kulture – činilo bi se – mora da bude objektivno, ali to su jedino iluzije, jer politizacija kulture postaje svakodnevna praksa. Kultura se pretvara u političko sredstvo, što može biti vrlo opasno, jer se pomoću takvih strategija često širi etnička i verska mržnja. Da posledice uvođenja takvih simboličkih mehanizama često prevazilaze mišljenje političara pokazuju mnogobrojni primeri iz celog sveta, od Balkana do današnje Sirije.

Naravno, postoje i pozitivni primeri upotrebe kulture u cilju kreiranja društvenih/etničkih/religijskih reprezentacija. 2013. godine na ovom Skupu, autorka je pričala o socio-kulturnim aspektima fenomena jugonostalgije, te je konstatovala da se može govoriti o kulturnom oživljavanju Jugoslavije, čime se iznose mentalne barijere i granice u postjugoslovenskim društvima. Inače, kulturni menadžeri – pristalice ideje pomirenja i međuetničke saradnje – pokušavaju zasnovati i reprodukovati koncept postjugoslovenskog „jedinstva” na kulturnim temeljima. I mada se danas (početkom septembra 2016) sve češće priča o pojačanoj retorici u regiji, postoji i bezbroj zajedničkih projekata kulturnih elita. Štaviše, razni intelektualci, pisci, poznati autori i izvođači upozoravaju publiku da budućnost Zapadnog Balkana leži u regionalnoj saradnji.

Dragan Markovina izdvajajući aktivnu i pasivnu formu jugonostalgije, piše o emancipatorskom potencijalu prve, uglavnom kod mladih ljudi.⁴⁰ Dovoljno je kao primer spomenuti udruženje *Balkanac*, koje se bavi zbližavanjem i povezivanjem mladih ljudi iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore, Makedonije, Slovenije i Albanije. Trenutno ova asocijacija radi na projektu *Zar nije bolje ovako*, dokumentarnom filmu u

---

³⁸ L. Nijakowski, Rozkosz zemsty. Socjologia historyczna mobilizacji ludobójczej, Warszawa 2013, s. 246.

³⁹ I. Lovrenović, Imela i stablo. Eseji, kronike, Beograd 2011, s. 282–283.

⁴⁰ D. Markovina, Jugoslavenstvo poslije svega, Beograd 2015, s. 27.

kojem mladi ljudi naglašavaju da ih ne zanima mržnja, već žele da se upoznaju i druže.⁴¹

U Evropskoj Uniji se naglašava potreba za utvrđivanjem zajedničkog, evropskog identiteta, te mnogi intelektualci navode koncept približavanja kroz kulturu, dakle tumačenja da sve evropske nacije imaju zajedničke civilizacijske osnove. Namera je da se na toj imaginativnoj predstavi stvori nova zamišljena zajednica. Hans Joas u pokušaju da ispiše katalog kulturnih vrednosti Evrope, zapaža da vrednosti potiču iz ljudske vere, vere u to da postoji zajednički aksionormativni sistem, koji je sličan svim pripadnicima grupe.⁴² To se slaže sa poznatom tezom da je koncept zamišljene zajednice zasnovan na veri u postojanje zajedničkih veza. Prema tome, evropska zajednica bi mogla nastati ako i kada bi Evropljani u nju verovali. Nažalost, praksa pokazuje da je ideja evropejstva zapala u krizu, i možemo se jedino nadati da to neće biti trajni proces. Dakle, razni stručnjaci i intelektualci moraju naći rešenje za obnovu koncepta zajedničke i solidarne Evrope, gde se kultura čini atraktivnom i savršeno nekontroverznom platformom.

Iste debate se vode u svakoj zajednici, u kojoj postoje zahtevi za stvaranje kolektivnog identiteta. Tako kultura, ili preciznije, verovanje u zajedničku kulturu, postaje jedna od najvažnijih strategija. Stoga nije ni čudno da se takozvani kulturni menadžment implementira u verovatno svim sadašnjim nacijama. Od države se očekuje da se brine za društveni integritet, te se tako kultura čini vrlo korisnim faktorom. To je pitanje i etničkih i multietničkih država. Na primer, u Crnoj Gori pokušava da se osnaži zajednički identitet kroz lik Njegoša. Endrju Vachtel (Andrew Vachtel) prikazuje da je jedan od uzroka raspada Jugoslavije bio nedostatak intenzivne kulturne saradnje među republikama. Država je snažno naglašavala koncept multikulturalizma, te je i svaka republika vodila svoju kulturnu politiku.⁴³ To najbolje dokazuje činjenica da u SFRJ na nivou države nije postojalo Ministarstvo kulture. Prema mišljenju Vachtela, takva saradnja među jugoslovenskim nacijama je bila mnogo uspešnija u vreme Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije.

Tako se lako može zaključiti da je kultura vrlo važan alat u procesu izgradnje kolektivnih reprezentacija. Pitanje je u kakve svrhe se koristi, a to je uglavnom rezultat politike i ličnih interesa političara.

---

⁴¹<http://ba.n1info.com/a86833/Vijesti/Vijesti/Projekat-Zar-nije-bolje-ovako.html>, pristup: 3.09.2016.

⁴²H. Joas, *Kulturowe wartości Europy u: Kulturowe wartości Europy*, ur., H. Joas, K. Wiegandt, Warszawa 2012, s. 32.

⁴³A. B. Vachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation. Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford University Press 1998, s. 174.

Literatura:

- Anderson B., Wspólnoty wyobrażone, Kraków 1997.
- Assmann J., Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych, Warszawa 2008.
- Bandić D., Narodno pravoslavlje, Beograd 2010.
- Buden B., Zona prelaska. O kraju postkomunizma, Beograd 2012.
- Czerwiński M., Stereotyp – w pułapce poznania, „Herito. Dziedzictwo, kultura, współczesność”, br. 15/2014.
- Čolović I., Bordel ratnika. Folklor, politika i rat, Beograd 2007.
- Dąbrowska-Partyka M., Literatura pogranicza-pogranicza literatury, Kraków 2004.
- Gavrilović L., Muzeji i granice moći, Beograd 2011.
- Golka M., Cywilizacja współczesna i globalne problemy, Warszawa 2012.
- Halili R., Naród i jego pieśni. Rzecz o oralności, piśmienności i epice ludowej wśród Albańczyków i Serbów, Warszawa 2012.
- Hopfinger M., Kultura: scalanie i wybór u: Perspektywy badań nad kulturą, ur. R. W. Kluszczyński, A. Zeidler-Janiszewska, Łódź 2008.
- Jabłoński A. W., Teorie i podejścia w badaniach zmiany systemów politycznych u: Podejścia badawcze i metodologie w nauce o polityce, ur., B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, Kraków 2013.
- Jezernik B., Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników, Kraków 2004.
- Joas H., Kulturowe wartości Europy u: Kulturowe wartości Europy, ur., H. Joas, K. Wiegandt, Warszawa 2012.
- Kapciak A., Kultura nowoczesności a niepewność znaczeń u: Spotkania z kulturą. Antoninie Kłoskowskiej w piątą rocznicę śmierci, ur. J. Kurczewska, E. Tarkowska, Warszawa 2006.
- Kłoskowska A., Kultura masowa, Warszawa 1980.
- Lovrenović I., Imela i stablo. Eseji, kronike, Beograd 2011.
- Lukes S., Durkheim. Życie i dzieło, Warszawa 2012.
- Luketić K., Balkan: od geografie do fantazije, Zagreb-Mostar 2013.
- Łotman J., Uspieński B., O semiotycznym mechanizmie kultury u: Semiotyka kultury, ur. E. Janus, M.R. Mayenowa, Warszawa 1975.
- Majewski P., (Re)konstrukcje narodu. Odwieczna Macedonia powstaje w XXI wieku, Gdańsk 2013.
- Markovina D., Jugoslavenstvo poslije svega, Beograd 2015.
- Nijakowski L., Rozkosz zemsty. Socjologia historyczna mobilizacji ludobójczej, Warszawa 2013.
- Pavlović A., Epika i politika. Nacionalizovanje crnogorske usmene tradicije u prvoj polovini XIX veka, Beograd 2014.
- Pilarska J., Wielowymiarowa tożsamość współczesnych Bośniaków, Wrocław 2014.
- Rihtman-Auguštin D., Ulice moga grada. Antropologija domaćeg terena, Beograd 2000.
- Rot K., Slike u glavama. Ogledi o narodnoj kulturi u Jugosistočnoj Evropi, Beograd 2000.
- Sawicka I., Wprowadzenie, u: Wprowadzenie do Bałkanologii. Etnosy – Języki – Arealy – Konceptualizacje, ur. I. Sawicka, J. Sujecka, Warszawa 2015.
- Subotić M., Na drugi pogled. Prilog studijama nacionalizma, Beograd 2007.
- Tappenbeck I., Phantasie und Gesellschaft: zur soziologischen Relevanz der Einbildungskraft, Würzburg 1999.
- Thompson P., The Voice of the Past. Oral History, New York 1986.

Trompenaars F., Hampden-Turner Ch, Siedem wymiarów kultury. Znaczenie różnic kulturowych w działalności gospodarczej, Kraków 2002.

Vučetić R., Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka, Beograd 2012.

Čičkarić L., Turbo folk u kulturnoj ponudi Srbije, „Politika”, 03.04.2012, <http://www.politika.rs/sr/clanak/213976/Turbo-folk-u-kulturnoj-ponudi-Srbije>, pristup: 1.09.2016.

Imagologija u: Leksikon Marina Držića, <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/imagologija/>, pristup: 1.09.2016.

<http://ba.n1info.com/a86833/Vijesti/Vijesti/Projekat-Zar-nije-bolje-ovako.html>, pristup: 3.09.2016.

Magdalena REKSC

CULTURE IN THE PROCESS OF CREATING COLLECTIVE REPRESENTATIONS. THE BALKAN CASE

Summary

The term collective representations, which was introduced by Émile Durkheim, becomes more and more popular in social sciences and the humanities. But it seems that increasing attractiveness of this category does not go together with the scientific debates about its character and nature. The concept, described by Durkheim over 100 years ago, has not been thoroughly redefined until now, in spite of the fact that the reality has fully changed. The author of this paper suggests that collective representations should be analyzed as the complex system, consisting of following elements: myths and stereotypes, collective identity, collective memory, axio-normative system with culture, religion and tradition, collective emotions (e.g. collective fears, hopes, expectations, humiliations). So in such case it is clear that culture plays a very important role in the process of creating collective representations. The aim of the paper is to examine the relations between culture and collective representations. In other words, the author tries to point out how the culture shapes collective representations. The theoretical background will be illustrated by the examples from the Balkans.

Key words: collective representations, culture, the Balkans, symbolic culture, symbolic power.

Aida BAJRAKTAREVIĆ

Prva gimnazija u Zenici

aida.bajraktarevic@yahoo.com

POETIČKE ODLIKE BOŠNJAČKE EPIKE NA PRIMJERU PJESAMA IZ ZBIRKE ESADA HADŽIOMERSPAHIĆA

Zbirka usmenih epskih pjesama sa područja Bosanske krajine sakupljača Esada Hadžiomerspahića pod nazivom *Muslimanske narodne junačke pjesme* objavljena je 1909. godine u Banjoj Luci u nakladi štamparije Save Ugrenovića. S obzirom na epsku građu koja je u njoj sačuvana, Hadžiomerspahićeva zbirka zaslužuje puno veću pažnju, nego ju je – u sjeni dviju velikih zbirki, Hörmannove i Marjanovićeve – dobila u južnoslavenskoj historiografiji. Rukovijet od dvanaest krajišničkih pjesama sa 14 420 stihova predstavlja dragocjeni materijal za proučavanje specifičnog oblika i stila epske pjesme krajinskog tipa i osnovu za utvrđivanje poetičkih postupaka koji su obilježili pjesme ove zbirke.

Istraživanje je pokazalo da su najuočljivija obilježja Hadžiomerspahićeve zbirke opširna struktura pjesama i posebna pjevačka tehnika. Udvajanje radnje, što uvjetuje složeniji oblik ekspozicije i izgradnju sredine/srednjeg plana kroz posredničke figure; promjena formule radnje koja uvjetuje razgranjavanje zbivanja; tehnika povezivanja u pjesmama; tehnika izvještaja; tehnika ponavljanja i opisni elementi su poetički postupci koji odlikuju pjesme ove zbirke, a formirani su kao odraz promijenjenih životnih prilika, čime ova zbirka svjedoči preobražaju epske pjesme i razvoju procesa epizacije, specifikuma krajinske epike.

Ključne riječi: *Muslimanske narodne junačke pjesme*, Esad Hadžiomerspahić, krajinski tip bošnjačke epike, proces epizacije, udvajanje radnje, promjena formule radnje, tehnika povezivanja u pjesmama, tehnika izvještaja, tehnika ponavljanja, opisni elementi.

I

Mnogobrojne ličnosti raznolikih životnih sudbina vezivale su se za usmeno pjesništvo iz različitih motiva, bilježeći ga. U tom šarolikom nizu sakupljača preovladavali su oni koji su ga bilježili iz istinske ljubavi, za zadovoljstvo svoje i svojih prijatelja. Jedno od takvih pregnuća do nas je stiglo u vidu čitavog zbornika pjesama. Riječ je o zbirci usmenih epskih pjesama sa područja Bosanske krajine sakupljača Esada Hadžiomerspahića *Muslimanske narodne junačke pjesme*, koja je objavljena na kraju prve decenije dvadesetog stoljeća, tačnije 1909. godine u Banjoj Luci u nakladi štamparije Save Ugrenovića.¹ Objavljujući ovu pjesmaricu, čijih dvanaest pjesama je sâm zabilježio, Hadžiomerspahić je dokazao svoju sklonost ka njegovanju usmenoepske tradicije sačuvavši za naredne naraštaje uspomene na slavne pretke. Rukovijet od dvanaest krajišničkih pjesama sa 14 420

¹ *Muslimanske narodne junačke pjesme*, Sakupio Esad Hadžiomerspahić. Nakladnik i izdavač S. Ugrenović. Banja Luka, 1909.

stihova predstavlja dragocjeni materijal za proučavanje specifičnog oblika i stila epske pjesme krajinskog tipa i osnovu za utvrđivanje poetičkih odlika bošnjačke usmene epike što je cilj i sadržaj ovog rada.²

Pri izboru zbirke koja je poslužila istraživanju preovladala su dva kriterija: nedovoljna istraženost zbirke i pristup istoj kao vrijednoj građi za izučavanje obilježja usmene epske poetike. Zbirka je dio epskog nasljeđa, a ipak kao cjelina nije u dovoljnoj mjeri naučno vrednovana. Takav odnos prema Hadžiomerspahićevoj zbirci uvjetovan je činjenicom da je knjiga štampana u malom tiražu, te da je splet objektivnih okolnosti utjecao na to da je veoma mali broj proučavalaca epske baštine imao priliku koristiti je.³ Sastavljač zbirke Esad Hadžiomerspahić nije ostavio nikakvih podataka o okolnostima nastanka ove rukovijeti od 12 epskih pjesama, niti je knjiga popraćena mogućim predgovorom, pogovorom, podacima o pjevaču/ima te prikazu prilika u kojima su pjesme bilježene. Skromne podatke o sakupljaču i okolnostima u kojima je nastala zbirka uspjeli su od zaborava spasiti dvojica među rijetkim proučavaocima književnosti koji su se njome bavili, Mato Džaja i Rašid Durić, zahvaljujući okolnosti da su svojevremeno stupili u doticaj sa sakupljačevim sinovima, Kemalom i Ekremom, koji su im saopćili porodična sjećanja na očevo pregnuće bilježenja i objavljivanja junačkih pjesama.⁴

Međutim, proučavanje epske pjesme nije uvjetovano isključivo poznavanjem njenog autora, niti su vrijeme i način bilježenja presudni u interpretaciji epike. Tekst pjesme/ama predstavlja najveću vrijednost, a isti je izbor Hadžiomerspahića i u tome je najveća zasluga tog vrijednog sastavljača zbirke.

II

Usmena tradicija živi u svojim varijantama: one su njena krv. Nigdje se ne može sagledati jasnije unutrašnji život jedne tradicije nego u njenim varijantama.

Albert B. Lord

Epske pjesme koje je zabilježio i objavio Hadžiomerspahić proširuju sadržinu bošnjačke epske tradicije i svjedoče o bogatom životu varijanata;

---

² John S. Miletich smatra da postoje dva osnovna tipa bošnjačke epike: „tzv. krajiški tip, onaj koji pripada otprilike sjevernom graničnom dijelu Bosne, nazvan po oblasti koja je nekad činila vojnu granicu između Austrije i Osmanskog carstva, i tzv. hercegovački tip“. Nav. pr. John S. Miletich: „Muslimanska usmena epika i srednjovjekovna epika“ u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Usmena književnost*, Alef, Sarajevo, 1998, str. 560.

³ Kao materijal za izradu ovoga rada poslužila mi je kopija zbirke *Muslimanske narodne junačke pjesme* koju mi je ljubazno stavio na raspolaganje profesor Munib Maglajlić.

⁴ O osvrtima na zbirku, objavljivanim hronološim redom, pogledati u: Buturović, Đ.: „Pregled rada na sakupljanju muslimanske epske poezije u periodu od šezdesetih godina 19. vijeka do osamdesetih godina 20. vijeka“ u: *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo, 1992, str. 444–445.; Durić, R. : „Pjesmarica Esada Hadžiomerspahića u kontekstu najpoznatijih objavljenih zbirki epike Bošnjaka“ u: *Trajna tradicija*, Bosanska riječ, Multigraf, Zagreb, Prvo izdanje, 2000, str. 227–229.

primjeri su mlađeg sloja južnoslavenske bošnjačke epske tradicije (tradicija o Ličkom Mustaj-begu), koja je sačuvana i zabilježena u bošnjačkoj sredini. Zbirka sadrži dvanaest pjesama koje su objavljene pod sljedećim naslovima:

I *Tale Ličanin u sužanjstvu* (1020)

II *Dizdarević Meho izbavlja Zibu Peštić Alibega* (1485)

III *Mustajbeg Lički dili mejdan sa primorskim banom* (994)

IV *Bosnić Mehmedaga i Popović serdar* (1850)

V *Ženidba Čejvanagić Mehe* (1625)

VI *Grga Antunić udara na Raduč* (1386)

VII *Ženidba Šarca Mahmutage* (1366)

VIII *Janković Stojan udara na Banjaluku* (781)

IX *Trka na Tihovu* (1159)

X *Polazak Like Mustajbega u svatove Čelebić Hasanu* (921)

XI *Zrinić Osmanaga i Simo Badović* (951)

XII *Boj pod Udbinom* (882)

Uzimajući u obzir Schmausovu shematizaciju tema u krajinskoj epici, sve pjesme Hadžiomerspahićeve zbirke (u daljem tekstu samo P sa rednim brojem pjesme u zbirci) smo svrstali u sljedeće grupe:

1. Tema zarobljavanja, ropstva i oslobađanja zarobljenika;
2. Tema borbi, četovanja, mejdana, osvete;
3. Tema prosidbe, otmice, svatova;
4. Tema opsade i osvajanja, te oslobađanja grada;
5. Tema viteškog nadmetanja.⁵

Tema zarobljavanja, ropstva i oslobađanja zarobljenika opjevana je kroz sljedeće motive:

- Halil Hrnjica oslobađa iz ropstva Talu Ličanina (P I),
- Ličani izbavljaju zarobljenu Zibu Peštić (P II),
- Ličani oslobađaju zarobljenu djevojku Hanku, kćerku Halil paše iz Banja Luke (P VIII),
- Viteško nadmetanje bez prolijevanja krvi kroz tradiciju konjskih utrka (P IX),
- Borba za oslobađanje dviju djevojaka (P IX).

Tema borbi, četovanja, mejdana sa otimanjem plijena i osvajanjem djevojaka, osveta:

- Mejdan Mustaj-bega i primorskog bana (P III),
- Mejdan Bosnić Mehmedage i Popović serdara (P IV),

---

⁵ Sličnu tipologiju epskih pjesama ponudio je homerolog Parry i njegovi nasljednici, koji su uvidjeli da postoje sljedeći tipovi epskih pjesama: 1. Pjesme koje se bave opsadom neprijateljskog grada; 2. Dvobojem ili ratom; 3. Ženidbom heroja; 4. Izbavljanjem nekog uz ropstva. Nav. pr. : Zlatan Čolaković: „Herojska mitska priča“ u: Enes Kujundžić: *Usmena epika Bošnjaka*, Svjetlost, Sarajevo, 1997, str. 399.

- Suprotstavljanje Ličana uskočkom upadu; uskočki junak pljačka lička sela potom Ličani oslobađaju sužnje (P VI),
- Borba za ruku Hate iz Kanjiže (P VII),
- Osveta sibirskom banu radi izdaje (P VII),
- Mejdan Mehe Dizdarevića i Stojana Jankovića (P VIII),
- Suprotstavljanje Ličana primorskim serdarima (P VIII),
- Borba za ruku djevojke Ninke (P X),
- Borba za ruku Zlate Crnković (P XI),
- Borba za odbranu Udbine (X II).

Tema junačkih ženidbi, prosidbi, otmice, svatova:

- Prosidba i ženidba (P II),
- Prosidba Zlate Crnčević i ženidba nakon borbi sa suparnikom (P IV),
- Svatovi i ženidba Čejvanagić Mehe nakon borbe sa suparnikom (P V),
- Otmica djevojke Ajke Kumalić (P VI),
- Ženidba Šarca Mahmutage nakon pobjede u mejdanu sa suparnikom (P VII),
- Janković Stojan otima djevojku Hanku (P VIII),
- Prosidba i otmica djevojke (P X).

Tema opsade i osvajanja, odnosno, oslobađanja gradova i utvrđenja opjevana je kroz sljedeće motive:

- Opsada Kanjiže (P V),
- Opsada i osvajanje naselja Raduč (P VI),
- Opsada i osvajanje Halil pašine kule u Banjoj Luci (P VIII),
- Opsada i osvajanje utvrđenja (P XI),
- Opsada i odbrana Udbine (P XII).

Tema viteških nadmetanja:

- Halilovo viteško nadmetanje u konjskoj utrci (P I),
- Halil se takmiči u „obdulji“ za ruku Zibe Pešić (P II),
- Viteško nadmetanje u borbi i potjera za primorskim banom prerusene Ajke Hrnjice (P III),
- Viteško nadmetanje bez prolijevanja krvi kroz tradiciju konjskih utrka za otkup dviju djevojaka (P IX).

III

Najuočljivija obilježja pjesama Hadžiomerspahićeve zbirke jesu opširna struktura pjesama i posebna pjevačka tehnika, čime ova zbirka svjedoči preobražaju epske pjesme i razvoju procesa epizacije, karakterističnom za krajinsku epiku. Formirana kao odraz promijenjenih životnih prilika, navedena obilježja su ostvorena sljedećim poetičkim postupcima: udvajanjem radnje, što uvjetuje složeniji oblik ekspozicije i izgradnju sredine/srednjeg plana kroz posredničke figure; promjenom formule radnje koja uvjetuje razgranjavanje zbivanja; tehnikom povezivanja u pjesmama; tehnikom

izvještaja; tehnikom ponavljanja i opisnim elementima. „U krajinskoj epici se proširuje poprečni presek pesme dvostranom osnovnom dispozicijom, izgrađivanjem srednjeg plana i razgranjavanjem radnje. To se opaža naročito u ekspoziciji i upotrebi posredničkih i dvostrukih uloga.“⁶

Pregled pjesama Hadžiomerspahićeve zbirke s obzirom na Schmausovu shematizaciju tema pokazuje da pjesme svjedoče samosvojno obilježje krajinske epike, a to je udvajanje radnje,⁷ što je moguće i vidjeti iz priloženog tabelarnog pregleda.

Pjesme	1. radnja	2. radnja
P I	Pohod Halila Hrnjice s ciljem oslobađanja Tale Ličanina.	Učestvovanje u utrci radi oslobađanja djevojke Zlate.
P II	Pohod Mehe Dizdarevića s ciljem oslobađanja djevojke Zibe.	Učestvovanje u utrci konja radi oslobađanja djevojke Zibe.
P III	Pripreme za mejdan Mustaj-bega Ličkog i primorskog bana.	Sukob Ajke Hrnjice i Huseina Babića.
P IV	Prosudba djevojke Zlate Crnčević.	Mejdan pojedinaca i okršaj više junaka.
P V	Opsjedanje Kaniže s ciljem otmice djevojke Zlate Alajbegović.	Mejdan Čejvanagić Mehe i oršanskog bana koji prerasta u sukob krajišnika i neprijatelja.
P VI	Grga Antunić opsjeda naselje Raduč s ciljem otmice djevojke Ajke Kumalić.	Sukob krajišnika i vojske Grge Antunića.
P VII	Mehmedaga Šarac prosi djevojku Hatu iz Kaniže prihvatajući izazov sibirlijskog bana koji je djevojku na silu isprosio.	Pohod svatova prerasta u okršaj sukobljenih strana.
P VIII	Opsada i osvajanje Halil pašine kule u Banjoj Luci s otmicom djevojke Hanke.	Ličani borbom oslobađaju djevojku.
P IX	Mustaj-beg i lički junaci se pripremaju za konjsku utrku ispod Sigeta sa ciljem oslobađanja dviju djevojaka.	Mejdan Serdarage Muje i popa duhovnika, koji prerasta u masovni okršaj.
P X	Novljanski ban prosi lijepu Ninku, koja voli velikog junaka Hasana Čelebića.	Hasan Čelebić se sukobljava sa suparnicima i odnosi pobjedu.
P XI	Simo Badović opsjeda utvrde s ciljem otmice djevojke Zlate Crnković.	Sukob Osmanage i Badovića.
P XII	Opsjedanje Udbine.	Borba s ciljem odbrane Udbine.

⁶ Alois Schmaus: *Studije o krajinskoj epici*, JAZU, Zagreb, 1953, 133.

⁷ *Ibid.*, str. 189.

Kao što možemo vidjeti, u P I prvobitna radnja je pohod Halila Hrnjice s ciljem oslobađanja Tale Ličanina. Pohod se prolongira susretom sa Arap Mehmedagom, koji traži da Halil učestvuje u utrci konja radi oslobađanja djevojke Zlate. Halil pristaje pod uvjetom da mu Mehmedaga pomogne u oslobađanju Tala. Riječ je, dakle, o udvajanju radnje složenijeg tipa kroz isprepletenost jedne spoljašnje sa drugom radnjom. „Radnja se relativira i prelama. Junak se stavlja u višestruku zavisnost. On nije više jedini nosilac zbivanja koje se odigrava dinamično i pravolinijski, sa elementarnom snagom, i u kome prepreke predstavljaju samo probni kamen za volju i elan.“⁸

P II sadrži opširno izveden motiv oslobađanja zarobljene djevojke i ubraja se u udvojene radnje tipa ponavljanja podviga u kojoj se smjenjuju scene prurušenih uhoda sa scenama učešća u utrci ili u borbi. Alibeg Pešić dočekuje nepoznatog momka Mehu Dizdarevića, koji se obavezuje na izvršenje junačkog podviga – oslobađanje iz ropstva kćerke starog Alibega. Pjevač lijepo crta Mehin konflikt savjesti potom nalazi rješenje kojim Meho udovoljava zadanoj riječi, a u vidu Mehine sestre Fate. Ona se ruga bratovom promišljanju, postiduje ga na vješt način, podstičući njegov samoprijegor. Rukanje, koje u ekspoziciji ima ulogu izazivanja i podstreka na kakav podvig, u ovoj se pjesmi tehnikom dvostrukog ponavljanja (kroz Fatin izazov i Halilu) iz slučajne epizode razvija u karakternu crtu jedne osobe, žene, koja od sporednog lika, podstrekača, postaje ravnopravna učesnica u epskom zbivanju. Ovaj primjer očigledno pokazuje uporedni razvoj tehnike pripovijedanja i unutrašnje strukture pjesme. Ponavljajući po dvostrukoj formuli epizodnu scenu iz uvoda, pjevač psihološki razvija uporednu radnju i učvršćuje karakterni lik jedne žene.

Unutarnji jedinstveni smisao zamijenjen je povezivanjem udvojenih radnji, motivisanjem, pri čemu se javlja „međuradnja“, spojni dio, koji vezuje dva dijela udvojene pjesme. „Međuradnja“ može biti kratka, ali može se izvesti i sa velikom opširnošću.

U P II spojni dio je susret dvojice junaka u krčmi, ne slučajno kod granične figure krčmarice, i tu se njihovi putevi ponovo razilaze. Kako udvojenost radnji zahtijeva udvojenju ekspoziciju isto tako se u P II javlja i druga međuradnja: okupljanje junaka u Obziru nakon Halilove pobjede u utrci, okupljanje koje prerasta u sukob. Radnja se usložnjava spajanjem sa dodatnim motivima: Mujo isprva odbija posuditi đogata, ali Tale predlaže prurušavanje konja, te Mujo daje svoj pristanak. Pjevač je, dakle, primoran da u vezi s drugom radnjom vodi računa o postupcima drugih likova. Da bi stvorio složeniji sklop pjesme, morao je razviti ovaj spojni dio za drugi dio pjesme. Udvajanje radnje vodi isprepletenosti motiva i epizoda, prisutnosti složenije intrige, gomilanju zanimljivog pripovjednog materijala, a posljedica je labaviji sklop pjesme.

P III je primjer drugog tipa udvajanja radnje – tip popratne radnje. P III pjeva o mejdanu Mustaj-bega Ličkog, ali u isto vrijeme se razvija sukob između

---

⁸ *Ibid.* str. 178.

Ajke Hrnjice i Huseina Babića, koji je proistekao iz Babićevog odugovlačenja ženidbe. Tek na bojnopolju, kada Ajka, prerusena u bajraktara, kreće za primorskim banom kroz topovsku paljbu, Babić se uvjerio u neumjesnost odugovlačenja i u vrijednost neustrašivih postupaka. Njihovo zajedničko učešće u okršaju dovodi do preokreta u pozitivnom smislu, njihove svadbe i sretnog zajedničkog života čime pjesma i završava. Tehnikom popratne radnje pjevač detaljnije slika osobine likova. U analiziranom primjeru psihološkim individualiziranjem data je karakterna studija svojevjerne junakinje koja se sveti momku. Izabravši dvoličnu ulogu kroz igru prerusavanja, djevojka nadmudruje momka, izaziva ga, zadirući u zakon njegove radnje drugom koja se pretvorila u težište i glavnu radnju. Spojni dio, tj. događanje između dva dvoboja, obuhvatio je više od jedne trećine pjesme. Drugi dvoboj zahtijevao je posebnu motivaciju. Pjevač je dvoboj između Mustaj-bega i primorskog bana prikazao neizbježnim. Prihvatajući savjet Tale Ličanina, Mustaj-beg se, iako ostario, sâm sprema za dvoboj. Naravno, i izazivač i izazvani imaju pratnju. Pjesma pokazuje kako krajinski pjevač osmišljava motivaciju i kojim sredstvima je taj zadatak riješen. Opširna je međuradnja bila potrebna: 1) da se pokaže nevidavnost neviteškog Babića koji nečasno odugovlači sa ženidbom višegodišnje djevojke i 2) za naglašavanje spremnosti i nastojanja krajišnika u očuvanju ugleda i časti Mustaj-bega.

U P IV lijepa i bogata kćerka jedinica Zlata Crnčević odbija sa podsmijehom prosce sa Udbine; oni ipak jedini izvršavaju junački podvig, braneći njenu čast. Izgrađivanjem ove okvirne radnje osmišljena je motivacija za centralnu herojsku temu: mejdan Mehmedage Bosnića i Popović serdara, iako donekle zamagljuje njenu prvenstvenu vrijednost. Sve se u okvirnoj radnji zasniva na suprotnosti odbijanja i prihvatanja, na obrtanju radnje. U tom smislu ekspozicija sadrži herojski nalog sa komplikovanom motivacijom, u kojoj kontrastnu ulogu ima prošnja krajišnika, Zlatin potezenjivački stav, te nasilni karakter serdareve prošnje. Interes se sa herojske teme premiješta na njene psihološke uvjete i posljedice, koji se dodatno produbljuju u ekspoziciji druge radnje. Pjevač iskorištava do kraja kontrastnu figuru Popović serdara, uvodeći u središnji dio okvirne radnje paralelizam i dijelove retardacije kroz tri reduplicirajuće epizode da bi se jače sugerisala uloga likova i na jednoj i na drugoj strani. Preokret u Zlatinom držanju nije razvijen samo psihološkim sredstvima, već paralelnom radnjom koja se ne svodi na uvod (pismo-izazov) i kraj (mejdan), nego se u sredini izdvaja scenom u Jusufaginoj kuli (st. 969–1029). Zlata pogledom prati Bosnića, a on svraća do njenog oca da bi ga obavijestio o predstojećem mejdanu. Tada dolazi do psihološkog preokreta: rađanja osjećanja između dvoje mladih. Opširnom međuradnjom ističe se: 1) nepopustljivost protivnika Popovića, koji u prvom sukobu uvijek, na vlastitu sreću, biva zamijenjen drugim ratnikom, te 2) osjećaj časti, odgovornosti krajišnika spram zajednice i jednih prema drugima. Tehnički je sprovedena sredstvom ponavljanja. U slučaju Bosnićeva karaktera pjevač ga opjeva kao časnog junaka koji se ni po koju cijenu ne odriče prava da prvi vodi mejdan. U P XI obrađene su slične intencije.

U tip udvojenih radnji ubrajaju se i P V, VI, VII, VIII u kojima su scene krvavih borbi zamijenjene prizorima veselih svatova. Ovdje spada i P IX u kojoj se smjenjuju scene konjskih utrka za oslobađanje djevojaka sa scenama mejdana. Ona sadrži opširno izveden motiv o oslobađanju zarobljenica.

U P X lijepa Ninka, sestra Nikole serdara, odluči se protiv bratove volje udati za Hasana Čelebića. Okvirna radnja razvijena je scenom prepirke brata i sestre (st. 1–222). Brat poklanja sestru novljanskom banu. Kako je Hasan Čelebić obaviješten o serdarevom postupku? Naš pjevač se odlučio za pismo-izvještaj, kojim Ninka obavještava Čelebića kad joj je svadba. Čelebić odlazi do Mustaj-bega, koji pristaje da organizuje svatove. Na ovom mjestu pjevač prekida dalje pričanje o boravku Čelebića na Udbini i to obilježenom promjenom scene:

*Kako s' Lika sprema Mustajbeže,
Nek se sprema kako njemu drago,
Da vidimo uskok Radovana.* (st. 563–565)

i umeće scenu o pripremanju opskrbe za svatove (st. 566–595), koju poslije zajedno sa svatovima pogledom obuhvata Mustaj-beg. Poslije ovog prekida i umetka scena se mora ponovo promijeniti:

Da vidimo Čelebić Hasana. (st. 620)

U nastavku se priča o Hasanovom dolasku u Gračac, pokretu Gračanlija, dolasku na Udbinu, pokretu na Staparje. Hasan Čelebić odlazi kao uhoda, prurušen, do kule Nikole serdara. Mustaj-beg čeka oglašavanje topova – poziv na sukob. Koristeći tehničko sredstvo promjene scene, pjevač poslije pričanja o Čelebiću prenosi pogled slušaoca na drugu stranu:

*Da vidimo Like Mustajbega,
Kad se Lika kuli primaknuo . . .* (st. 869–870)

Iz uvodne situacije, gozbe sa razgovorom na kršćanskoj strani, koja sadrži komplikovanu motivaciju u kojoj kontrastnu ulogu ima želja novljanskog bana da se oženi i neprijateljstvo Kurtagić Hasana prema banu, izvode se dvije radnje, ne samo nalog za junačku ženidbu, nego i paralelno zbivanje na suparničkoj strani. Interesovanje se sa teme junačke ženidbe sa preprekama premiješta na njene psihološke uvjete i posljedice. Usljed toga okvirna radnja dobija funkciju samostalne radnje prema kojoj druga stoji u odnosu gradacije. Sve se u okvirnoj radnji zasniva na suprotnosti namjere i ostvarenja, na obrtanju radnje. Pjevač iskorištava kontrastnu figuru Hasana Kurtagića i scene ponavljanja da bi što jače sugerisao posljedice bezuspješnih namjera novljanskog bana. Uzdužni presjek pjesme pjevač produžuje daljom predradnjom, drugom ekspozicijom, tj. scenom prepirke između brata i sestre, koja je izraz potrebe za daljom motivacijom. Mada P X zadaje zagonetku u smislu da prva ekspozicija – izvještaj o Kurtagićevom otimanju djevojaka

novljanskog bana i poklanjanju u bescijenje nema motivskog opravdanja u smislu objašnjenja. Pjesma spada u udvojene radnje u kojoj je udvajanje složenijeg tipa kao uporednost i isprepletenost.

U P XII glavno zbivanje, opsjedanje Udbine, isprepleteno je sa temom ratovanja, tj. (I) pokušaj osvajanja Udbine i (II) odbijanje napada.

Primjeri su pokazali u kojoj mjeri udvajanje radnje mijenja prirodu same radnje, ali i psihologiju likova.

IV

„U krajinskoj epici se proširuje poprečni presek pesme dvostranom dispozicijom, izgrađivanjem srednjeg plana i razgranjavanjem radnje. To se opaža naročito u ekspoziciji i u upotrebi posredničkih i dvostrukih uloga.“⁹

Uvodi pjesama u odabranom korpusu mogu se svrstati u sljedeće grupe:

1. a) Gozba (pijenje) sa razgovorom, hvalisanjem, herojskim nalogom ili dolaskom glasnika na turskoj strani P I, P III, P V; na kršćanskoj strani P VI, P VIII, P X;

b) Pijenje i razgovor P II, P XI;

2. Glas o djevojačkoj ljepoti P IV, P VII;

3. Cviljenje zarobljenika P IX;

4. San P XII.

Ekspozicija se u ovim pjesmama gradi iz više dijelova. Sastoji se iz složene situacione slike, koja obuhvata i do dvjesto stihova. Kao što je uočio Schmaus, ove pjesme ne počinju npr. neposrednim pisanjem pisma.

„Ovakav uvod bi za krajinskog pjevača bio suviše stilizovan i dinamičan. Složenija radnja zahtijeva i složeniju ekspoziciju. Pjevač polazi od mirnog prizora kao što je sjedenje, gledanje kroz prozor, gozba, vijećanje. Ne ograničavajući se na jednu scenu, već preko niza epizodičnih scena i sporednih radnji dolazi do glavne situacione slike. Razlog nije želja za opširnošću, već potreba da se već uvodnim izlaganjem u pjesmu uvedu obje strane. Uvod, dakle, nije prosta formalnost, stoga se treba posmatrati u cjelini s obzirom na njegove specifičnosti i odnos prema kompozicionoj shemi.“¹⁰

U P I junaci su okupljeni na Udbini. U razvijenoj sceni gozbe opisuje se ožalošćeni Dizdar Osmanaga koji šuti i plače. Mustaj-beg razgovara sa njim tražeći uzrok njegove žalosti. Osmanaga podsjeća junake na višegodišnje Talino sužanjstvo. Mujo Hrnjica ističe da je pokušavao osloboditi Talu. Halil Hrnjica je spreman krenuti u podvig oslobađanja. Mujo ne pristaje dati bratu svoga đogata. Ostali junaci ga pozivaju da ustupi konja. Halil uzima đogata i napušta skup. Ekspozicija obuhvata st. 1–129. U njoj se izdvajaju dvije situacione slike: gozba u mejhani i scena sa Osmanagom, Mujom i Halilom. Već u uvodu nalaze se primjeri proširivanja pomoću stila detaljisanja i razgranjavanja.

---

⁹ *Ibid.* str. 201.

¹⁰ *Ibid.* str. 135.

Detaljna analiza konkretnog epskog materijala u odabranom korpusu otkriva da pjevač koristi stare formule kao okvir ili kostur ekspozicije, poznatije kao „šavovi“, npr.:

St. 1 *Piće piju age Udbinjani ...*

23 *Redom mladež sjedi u begluku ...*

41 *A pita ga Lika Mustajbeže ...*

49 *Pa on bega udbinskoga viknu ...*

66 *Dokle Mujo u begluku viknu ...*

Nekadašnjim strogo stilizovanim uvodima pjevač se poslužio kao orijentacionim detaljima radi raščlanjivanja veće cjeline.

P IV počinje formulom glasa o ljepoti djevojke. Ona prelazi u formulu prošnje brojnih prosaca, koja se potom vezuje za veliku scenu djevojačkog odbijanja prosaca. Isti uvod – ljepota djevojke i glas o njoj – ima i P VII, a na njega se nadovezuje formulom scena u kojoj se i otac i djevojka dogovaraju da djevojka još nije za udaju. Popunjavanje okvira vrši se pojedinostima iz socijalno-kulturnog miljea.

P VII pjevač prvo slika odrastanje djevojke Fate (st. 8–18) i situaciju prošnje. Među brojnim proscima je i paša od Kaniže, pedesetogodišnjak. Alajbeg ne želi udati kćerku preko njene volje. Poslije odbijanja kaniški paša piše pismo sestriću, sibirlijskom banu, opisujući ljepotu djevojke. Savjetuje sestrića da isprosi djevojku opisujući postupke koje treba sprovesti (st.79–116). Odgovor-pismo sibirlijskog bana obuhvata st. 117–155. Pri tome se pjevač pridržava svog prethodno – u pašinim uputstvima – datog kostura, kojeg umjesto prostog ponavljanja – proširuje novim pojedinostima. Poslije prijema pisma potrebno mu je, za scenu širenja sadržaja pisma, prikaz reakcije na njega u Unduru i u Lici opet skoro sto stihova (st. 156–251). A sve što se u prvih 250 stihova događa svodi se u stvari na saopštenje povoda za mejdan – djevojačka ljepota i isticanje junaštva Mehmedage Šarca. Pjevačevo opširno kazivanje ima, dakle, svoju svrhu. Pjevač želi dati psihološku sliku položaja očajnog starog oca, odstupanja Undurlija pred sibirlijskim banom, brigu Udbinjana za sudbinu nejakih i ugroženih – tome služi dijaloška scena između Tale i Mustaj-bega Ličkog. Uzimajući u obzir događanje na dvjema suprotstavljenim stranama, pripremajući udvojenju radnju kroz psihološko motivisanje, pjevač kao da preopterećuje ekspoziciju. Uvjerit ćemo se kako pjevač uspijeva skoncentrisati ekspoziciju preuzimanjem predhistorije u pjesmu pomoću izvještaja.

I u pjesmama ove zbirke pjevač koristi sheme vilinog poziva i proročkog sna. Vila se u P I pojavljuje kao sestra junaka Halila kojem skreće pažnju na zaostajanje u utrci. Pjesma saopštava sadržaj vilinog poziva (st.745–750), stvarajući situacionu sliku sa vilinom porukom kao popratnom radnjom, tipičnom tehnikom produživanja. U nekrajinskim epskim pjesmama vile liječe ranjene junake ili im pomažu na vrlo drastičan i neviteški način dok se u pjesmama Hadžiomerspahićeve zbirke shema vilinog poziva sreće u strožoj primjeni. U P II vila obaviještava Mustaj-bega Ličkog o napadu koji se priprema na njegovu kulu; pri tome se saopštava sadržaj vilinog poziva (st.

135–163) sa ponovljenom porukom i tipičnom tehnikom produživanja i umetaka.

Shema proročkog sna u P XII povinuje se principu G>R (govor se pretvara u radnju) i njenom upotrebom zamjenjuje se veliki dio opširne uvodne radnje za opsadu grada. Kao i vilin poziv tako i proročki san pridonosi deshematizaciji u krajinskoj epici. Prema P XII – koja je sačuvana i u drugim zbornicima u više varijanti – stari Čejvanaga sanja munje, gromove, orlove krstaše koji okružiše Liku i Udbinu. Iz Udbine izlijeće jato golubova, koje dočekuju orlovi krstaši. Munja udara u begovu kulu i obara desni čošak. Sadržaj sna se, dakle, odmah saopštava. Poslije slijedi opis banalnih pojedinosti – buđenje žene, oblačenje, odlazak Mustaj-begu, pozivanje bajraktara Đulića, Đulićev dolazak u begov konak, razgovor sa Mustajbegovicom, buđenje i dolazak Mustaj-bega, odustajanje od pozivanja efendije koji tumači snove pošto je još noć.

„Formula radnje je, kao i opisna formula, rezultat odabiranja jedne karakteristične pojedinosti i njenog sažimanja i stilizovanja u čvrstom jezičkom obliku... Stil koji ide od stroge epske forme ka konkretnoj očiglednosti, koji traži neki „realizam“ svoje vrste umjesto sintetičkog i simboličkog utiska, mora da razbije formulu na sastojke ili faze i da je svede na bukvalno značenje materijalnog detalja koji se proizvoljno popunjava pojedinostima iz neposrednog iskustva.“¹¹

Čejvanaga prepričava i tumači svoj san bez knjige (st. 1–120). Mustaj-beg obavještava Čejvanagu da su ga straže već obavijestile o dolasku protivničke vojske koja priprema napad na Udbinu (st. 121–133). Odmah poslije njihovog razgovora pjevač uvodi shemu vilinog poziva:

*Tako beže agi govoraše,
Dokle kliknu sa planine vila,
Ona viče Liku Mustaj-bega. (st. 134–136)*

Vila javlja o dolasku vojske i napadu na Udbinu koji predstoji (st. 137–163). Vilin poziv se pretvara u realnost : poslušavši ju, beg odmah šalje po Omer efendiju, koji piše pisma-molbe za pomoć (st.164–284). Navedeni su primjeri prikaz uproštavanja strogih epskih formi, njihovog rastvaranja razbijanjem na sporedne pojedinosti stilom detaljisanja. Promjene sheme su uvjetovane udvajanjem radnje.

U ekspoziciji je važno i pismo – herojski nalog. Taj povod za veću akciju zahtijeva pripremu te ne dospijeva u društvo iznenada kao strijela. U P XI dva pobratima Osmanaga Zrinić i Husejin Babić piju piće, Babić se veseli, a Zrinić je neveseo:

*Piće piju do dva pobratima ... (st. 1)
A pita ga Babić Husejine ... (st. 16)*

---

¹¹ *Ibid.*, str. 194.

Što si pobro neveseo v'oma? (st. 20)
A veli mu Zrinić Osmanaga ... (st. 21)

Stvoren je prijelaz za izvještaj o prispijeću pisma Sime Badovića. Opis okolnosti u kojima je došlo do primopredaje pisma obuhvata st. 46–132, a ekspozicija 1–160. Iz pisma Zrinić saznaje da isprošenu djevojku Zlatu, Badović drži svojom, te da je želi oženiti. To je i razlog izazivanja Zrinića na mejdan. Ekspozicija završava dogovorom dvojice pobratima iz čega proizilazi dalja radnja.

P IX počinje formulom cviljenja zarobljenica (st. 1–6). Formula cviljenja, izražajni supstitut tamnovanja, prelazi u konkretnu situaciju st. 6 u kojem pjevač daje vrlo poetično obraćanje banu (st. 10–17) i u kojem ima stajaćih formula, npr. u st. 16. Pjevač zatim nastavlja kontrastnom slikom zarobljenica (st. 18–20), koje se obraćaju banu:

*Bili nama za bratstvo primio,
Da molimo tebe u Sigetu,
Cini naske za novce gotove,
Naš je babo Osman Alajbeže,
More za nas dati dugovanje.* (st. 22–25)

Ali ban ne šalje odmah zahtjev Osman Alajbegu, nego pjevač tehnikom proširivanja uvodi bečkog „ćesara“, koji djevojke stavlja na košiju. Djevojke traže da ban dovede i konjanike sa „Undūra“. Ban mora pismom-knjigom tražiti „ćesarevo“ dopuštenje. Dakle, krajinski pjevač izgrađuje ekspoziciju u više situacionih slika ispunjenih manjim koracima, koji su obilježeni preobraženim starim formulama.

Pjevač pjesama Hadžiomerspahićeve zbirke uglavnom prati zbivanje u stopu, ali se, prema potrebi, služi i stilom formule kao tehnike rastvaranja starih epskih obrazaca, a sa ciljem realnijeg prikaza stvarnosti. Nekoliko primjera objasniti će navedenu tvrdnju. U P II Meho Dizdarević odlazi „na odžak“ da se spremi i tu ga dočekuje sestra od koje traži da mu pripremi dorata:

Odmah Fata prifati dorata. (st. 306)

Poznata je epska formula prihvatanja konja po dolasku junaka, koju ne bi trebalo shvatati u bukvalnom očiglednom značenju, ali pjevač prevazilazi apstraktan karakter formule: Fata povlači sedlo sa dorata, uzima vodu, sapun i pere konja u dvorištu. Potom vodu kupi čaršafom, uzima češagiju i timari konja. Navođenjem pojedinosti scena postaje očiglednija, stvarnija, pa više i nije epska scena, već realni postupak. Ovakvim postupkom pjevač unosi stvarnost u pjesmu i razvija stil detalja. Vlastitom očiglednošću formula se rastvara i kao realna slika duže se zadržava u pjevačevoj svijesti, pogodnija je za popunjavanje, rastavljanje.

Tehnikom rastavljanja mogu se objasniti preobražaji uvoda, kompozicionih shema, obogaćivanje i izgradnja jednostavnih scena u niz povezanih scena. Na primjer, glavna scena: jeka topova, gledanje, sjedenje,

čitanje pisma, plač i sl. produžava se rastavljanjem i ponavljanjem, a u vremenske razmake dobijene na taj način „umeću“ se scene sa suprotne strane.

U P XI pjevač slika jeku topova koju pobratimi slušaju, pri tome ne pokazuje samo njihovu žurbu u pokretu, nego ne zaboravlja detalje kojima sugerše uzbuđenje likova. Slikovitost pojačava izraz psihičkog pokreta (st. 166–168).

U ekspoziciji pjesama zadržane su ustaljene situacione sheme gozbe, vijećanja, pijenja sa dijalogom, ali ekspozicija se produžuje tako što se sagovornici dovode u vezu nizom scena. Dolazi do *umnožavanja scena* *uvođenjem sporednih likova i izgrađivanjem sporednih radnji*. Primjer pokazuje scena pisanja pisma u P VI. Jakrlić-beg čami u tamnici i žudi za slanjem pisma Mustaj-begu kako bi ga upozorio na planove o napadu na Raduč. Njegov povik glasi:

*Je li majka rodila junaka,
I sestrice brata odnjihala,
Na čistome divojačkom krilu,
Koji bi me ovdje poslušao,
Da mi knjigu snese na Udbinu,
A na ruke Liki Mustajbegu. (st. 250–255)*

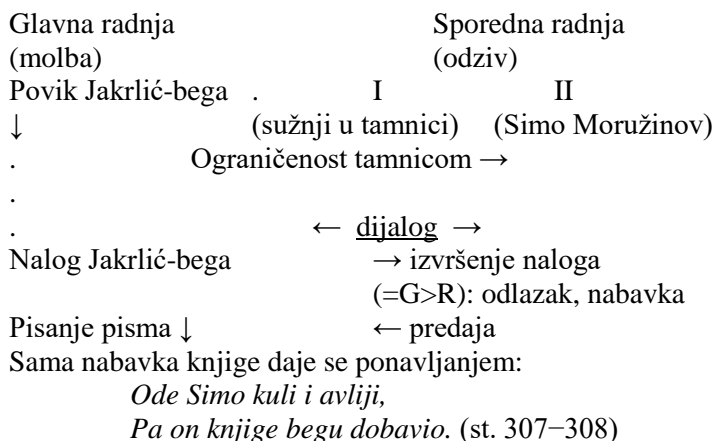
Kao što je primijetno, molba je proširena detaljisanjem: naznačeno je kome i gdje treba odnijeti pismo. Do izvršenja njegove molbe ne dolazi odmah u sljedećim stihovima. Govor se ne pretvara neposredno u radnju, nego se opisuje ponašanje ostalih sužanja u tamnici:

*Kad to čuše sužnji u tamnici,
Svakom sužnju suze udariše,
Koji bi se knjige prefatilo,
Taj ne more knjige prefatiti,
Jer ne more izać iz tamnice,
Jer je Grga vrata pretvorio. (st. 256–261)*

U ovoj maloj sceni pjevač izbjegava princip $G > R$ (govor se pretvara u radnju) kao najprostije rješenje. Opširna scena umetnuta je iz psiholoških razloga da se što realnije i dirljivije prikaže teška sudbina i tegobno stanje sužanja. Zatim se ponavljaju stihovi sa Jakrlićevom molbom, koji su izvjesna gradacija jer beg sada nudi i nagradu ($G=G$, tj. govor se ponavlja kao govor; st. 262–265). Drugi je Jakrlićev povik signal za pojavu ili oglašavanje momka iz dvorišta koji pristaje odnijeti pismo za 300 dukata. Jakrlić-beg izdaje nalog (st. 303–305). Izvršenje je dato stilom ponavljanja ($G > R$). Prije samog pisanja umeće se razgovor iz koga doznajemo da je momak iz dvorišta pobratim Simo Moružinov. Cijeli je razgovor detaljisan konkretnim imenima i pojedinostima. Inicijativa u cijeloj sceni prelazi razgranjavanjem od glavnog lica na sporedne osobe, a potom sa glavnog lica na treću osobu. To je *princip dvostranosti*

zbivanja po kome su organizovane pjesme Hadžiomerspahićeve zbirke, a ovdje je primijenjen na pojedinačnu scenu. Struktura scene odražava u suštini kompozicioni princip cijele pjesme. Glavna nit, molba-želja za dostavljanjem pisma se produžuje, s vremena na vrijeme na nju se ukazuje variranjem, a međuprostor je iskorišten za umetanje novih scena. Time se neizmjenično prenosi težište sa glavne na sporednu radnju i obratno.

Shematski:

Poslije samog pisanja „knjige šarovite“ umeće se razgovor iz koga se doznaje da će beg dati 100, a ostali sužnji još 100 dukata pobratimu za dostavljanje pisma. Prikupljanje i pripremanje dukata je opet detaljisano konkretnim pojedinostima, kojima dolazi do zamagljivanja formule pisanja:

*Kad je taku knjigu napravio,
On povika sužnje u tamnici:
„Čujete li trideset sužanja,
Dajte sužnji da se sakupimo,
Da mi Simi damo madžarije,
Dajte braćo stotinu dukata,
Sam ću dati stotinu dukata!“
To je bega poslušalo društvo,
Sastaviše dvista madžarija,
Zavezaše u ridu dukate,
Ubaciše knjigu i dukate. (st. 316–326)*

Pjevač pored jedne uvodi opet sporednu figuru koju konkretizuje, izražavajući je novim varijacijama tehnike popunjavanja i detaljisanja. Kao primjer navodim jednu epizodu iz P VI. Sava Kumalić otima na prevaru djevojku Ajku:

*Taman Ajka upade u kulu.
Cura šćaše vrata pretvoriti, (detaljisanje)
A dopade Sava Kumalića,
I ugrabi Ajku Kumalića.*

Za vranu je zgrabi pletenicu, (detaljisanje)
Povuče je niz mermer avliji,
Stade piska Kumalića Ajke. (st. 659–665)

Vikanje je signal za pojavu majke koja hitro reaguje, grabi pušku i ubija prvo Savu, potom Puškar Lajcmanina. U st. 687. opet se ukazuje na otmicu i odvođenje djevojke. Majka pali topove, čija jeka stiže na Udbinu. Ova opširna epizoda (st. 613–718) umetnuta je iz psiholoških i motivacionih razloga: prikaz pozicije i ponašanja žena, čime je stvorena i mogućnost za umnožavanje scena: 1. Ajka – otmičar, 2. Ajka – majka, 3. majka – otmičari, 4. majka – pomagači. Tehnički je to omogućeno produžavanjem i variranjem motiva otmice i upotrebom formule vikanja radi uvođenja sporednog lica.

Ista *tehnika produžavanja* ponavlja se i u scenama sa posmatračem gdje se gledanje produžava ponekad i sa varijacijama, u scenama sa jekom topova, scenama kretanja i drugim. Postupkom ili tehnikom produžavanja razgranjavaju se sporedne radnje pri čemu se mijenja ravnoteža ili arhitektonika pjesme: glavna radnja biva potisnuta sekundarnom. Primjera ima u velikom broju. U P I Halil Hrnjica kreće na put u Obzir želeći osloboditi Tala, ali dolazak u Obzir se prolongira variranjem/ponavljanjem Halilovog susreta sa pobratimima. Ujedno se slika njegov put, ali i stvara mogućnost za skretanje u drugom smjeru i dodatno odugovlačenje. Pri dužem kretanju npr. u pohodu, putu glasnika, pri uhođenju ili bjekstvu ima neograničenih mogućnosti za proširivanje. Sama topografska nomenklatura određuje pojedine etape prostorno i vremenski.

Poseban tip proširivanja jeste formula ne/poznavanja koja se upotrebljava ili po negativno-pozitivnom trojstvu:

(I) *Poznaje ga aga sa pendžera,*

(II) *Poznaje ga, poznati ne more*

Dok najzad:

(III) *Kad se konjik bliže prikučio,*

(IV) *On poznade vlašće na gavranu. (P IV, st. 110–113)*

Ili je ostvaren negativnom retardacijom kao u P VI. Glasnik Jakrlić-bega, Simo, dolazi na Udbinu. Mustaj-beg ga gleda sa prozora. Pita se ko je konjanik i odmah dodaje drugi dio formule:

Ja ga beli poznati ne mogu? (st. 362)

Ličani okupljeni oko Mustaj-bega posmatraju nepoznatog pridošlicu:

Svi na pendžer glave nasloniše,

Niko Sime poznati ne more. (st. 363–365)

Pozitivni dio formule („poznaje ga“) je izostavljen, a negativni dio je produžen, rastavljen na faze i razvijen u vizuelne utiske.

U nastavku pjesme rastvorena je izrazito tačka posmatranja. Smanjuje se odstojanje između Sime i posmatrača. Poslije stiha „U tom Simo doskaka alata“ slijedi kratak opis pridošlice i njegovog konja (st. 367–374). Bez isticanja promjene scene koju je pjevač vjerovatno zaboravio formulisati jer je još imao na umu da Ličani posmatraju Simu. Zatim pogled prelazi sa Sime na

Ličane. Neposredni rezultat ove razvijene scene je pozitivan, ona priprema susret sa Mustaj-begom, usporavajući ga u isto vrijeme.

Zaključak

Pjesme Hadžiomerspahićeve zbirke svjedoče o prijelomu epskog osjećanja, protivrječnosti između tradicije i vlastitog doživljaja što se jasno odrazilo na kompoziciju epskih pjesama krajinskog tipa. Tehnika proširivanja epske pjesme specifičnim poetskim postupcima dezintegrirala je stare stilske formule jer su bile u suprotnosti sa pjevačevim shvatanjem pjesme. Iako rastvara strukturu pjesme, pjevač usložnjava kompoziciju kroz višestrukost i naizmjeničnost radnji, paralelizam situacionih slika, sadržajni uvod, detaljisanje kroz tehniku promjene scene, scene sa posmatračem u kojima je prostorna komponenta najjače izražena, izvještaj, ulogu posredničkih lica u izgradnji srednjeg plana i psihološke motiviranosti likova. Pjevač zbirke se služi rastvaranjem formule radnje, koja je, kao i opisna formula, „rezultat odabiranja jedne karakteristične pojedinosti i njenog sažimanja i stilizovanja u čvrstom jezičkom obliku”, ali pjevač razvija stil koji ide od stroge epske forme ka konkretnoj očiglednosti, koji traži neki realizam svoje vrste umjesto simboličkog utiska. On razbija formulu na faze i svodi je na značenje materijalnog detalja koji se proizvoljno popunjava pojedinostima iz neposrednog iskustva.

Vođenje raznovrsne epske radnje dovelo je do nastanka gotovih pjesničkih rješenja – formula, kojima se uspješno prevazilaze prostorne i vremenske udaljenosti i na jednostavan način uspostavlja veza između dijelova radnje i likova. Cilj nastanka i upotrebe tih zglobova epskog stila jeste očuvanje kontinuiteta zbivanja i rasterećenje radnje od sporednih elemenata. Pjevač Hadžiomerspahićeve zbirke upotrebljavao je mnoge formule te vrste, npr.: formulu kratkog vremenskog razmaka; formulu protoka vremena; formulu za promjenu scene u vidu signalnih stihova.

Preobražavajući i razvijajući tehnike i sredstva usmenoepskog oblikovanja, pjesme Hadžiomerspahićeve zbirke svjedoče razvoj procesa epizacije kojim se epika Bošnjaka znatno razlikuje od epskih pjesama ostvarenih u okviru južnoslavenske interliterarne zajednice. Objavljujući zbirku od simboličnih dvanaest pjesama, Esad Hadžiomerspahić je zadužio baštinike na polju bošnjačke kulture i šire. U tom smislu ovaj rad predstavlja doprinos vraćanju duga tom skromnom sakupljaču.

Literatura:

Buturović, Đ.: „Pregled rada na sakupljanju muslimanske epske poezije u periodu od šezdesetih godina 19. vijeka do osamdesetih godina 20. vijeka“ u: *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo, 1992, str. 444–445.

Čolaković, Zlatan: „Herojska mitska priča“ u: Enes Kujundžić: *Usmena epika Bošnjaka*, Svjetlost, Sarajevo, 1997, str. 399.

Durić, Rašid: „Pjesmarica Esada Hadžiomerspahića u kontekstu najpoznatijih objavljenih zbirki epike Bošnjaka“ u: *Trajna tradicija*, Bosanska riječ, Multigraf, Zagreb, Prvo izdanje, 2000, str. 227–229.

Miletich, S. John: „Muslimanska usmena epika i srednjovjekovna epika“ u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Usmena književnost*, Alef, Sarajevo, 1998, str. 560.

Muslimanske narodne junačke pjesme, Sakupio Esad Hadžiomerspahić. Nakladnik i izdavač S. Ugrenović. Banja Luka, 1909.

Schmaus, Alois: *Studije o krajinskoj epici*, JAZU, Zagreb, 1953, 133.

Aida BAJRAKTAREVIĆ

POETIC FEATURES OF THE BOSNIAN EPICS ON THE EXAMPLE OF ORAL EPIC POEMS FROM THE COLLECTION OF ESAD HADŽIOMERSPAHIĆ

Summary

The collection of oral epic poems from the Bosanska Krajina from collector Esad Hadžiomerspahić called *Muslim folk heroic poems* was published in 1909. in Banja Luka in the edition of printing shop of Sava Ugrenović. Given the epic material which is preserved in it, Hadžiomerspahić collection deserves a lot more attention, then it is - in the shadow of two great collections, Hörmann and Marjanovic - received in South Slavic historiography. A collection of twelve poems from the Bosnian Frontier or Krajina with 14,420 verses is a valuable material for the study of specific shape and style of Krajina epic poems and the basis for determining the poetic procedures that have marked this collection.

Research has shown that the most striking features of Hadžiomerspahić collection are extensive structure of poems and special oral technique. Doubling of actions, which causes more complex forms of exposure and build a middle/intermediate plan through the intermediary figures; changed formula of action that causes branching events; technique of connecting the poems; engineering reports; technique of repetition and descriptive elements are poetic procedures that are characterized by poems of this collection, which were formed as a reflection of changed life circumstances. This collection bears witness to the transformation of epic poems and development of the process of becoming epic.

Key words: *Muslim folk heroic poems*, Esad Hadžiomerspahić, Krajina type of Bosnian epics poems, process of becoming epic, doubling of actions, changed formula of action, technique of connecting the songs, technique of reports, the technique of repetition, descriptive elements.

Olga VOJIĆIĆ-KOMATINA
 Filološki fakultet Nikšić
 olgavojkom@gmail.com

MEĐURATNA LIRIKA JANKA ĐONOVIĆA

Međuratna lirika Janka Đonovića u svojoj poetičkoj evoluciji karakteriše se transformacijama od tradicionalnih oblikovnih sredstava pa do kreiranja ekspresionističkih modela stiha. Novo osjećanje svijeta uzrokovano Prvim svjetskim ratom i nov doživljaj stvarnosti, zahtijevali su i nov izraz pa je jasno da je i kod ovog stvaraooca vremenom moralo doći do napuštanja tradicionalnih uzusa stvaranja. Njegova Zbirka *Živi portreti* nastala 1927. godine, strukturirana je kanonski u prvom svom dijelu, što znači da je očuvan i do kraja ispoštovan vitalizam ritma, zatim izosilabičnost i izostrofičnost, kao i drugi versifikacioni elementi. Međutim, drugi dio te zbirke bilježi drugačiji sintaksičko-intonacioni model stiha. Zbirka *Dvije rijeke* nastala deceniju kasnije nosi ekspresionistička konstruktivna načela slobodnog stiha – ekstatičnost emocije, prisustvo lirskog subjekta super ega, uvođenje rime u minus postupak, parcelaciju stihova, astrofičnost i dr. Ipak, sve Đonovićeve pjesme imaju materijalni povod nastajanja što ih približava stvarnosnom modelu i socrealističkom konceptu u tematici od koje Đonović nije odustajao u najturbulentnijem periodu crnogorskog pjesništva.

Ključne riječi: međuratna lirika, ekspresionistički model stiha, tradicionalni uzus stvaranja, izosilabičnost, izostrofičnost, konstruktivna načela slobodnog stiha, parcelacija stihova, socrealistički koncept.

Janko Đonović¹ pripada onim pjesnicima crnogorske međuratne poezije koji su svoj literarni angažman identifikovali sa postulatima komunističke ideologije. Đonovićeve poezija je uvijek reakcija na društveni trenutak te je ujedno i etičko otrežnjenje i oblik stvarnosnog modela i apel na izmjenu svih nehumanih vidova egzistencije. Pisao je rodoljubivu, socijalnu i ljubavnu liriku prožetu snažnom motivskom i metričkom istobojnošću prethodnog realističkog koncepta, a to je bila dovoljna osnova za stvaranje novorealističke norme pisanja.

---

¹ Janko Đonović je rođen 1909. godine u Crmnici. Gimnaziju je završio u Podgorici (Titograd), a u Beogradu Pravni fakultet. Pripadao je naprednom studentskom pokretu i zbog toga bio progonjen i hapšen. Učestvovao je u Trinaestojulskom ustanku 1941. godine poslije je pao u italijansko zarobljeništvo, gdje je ostao do kraja rata. Nakon oslobođenja je bio urednik časopisa *Stvaranje*, direktor Centralne biblioteke na Cetinju, urednik u beogradskom izdavačkom preduzeću *Prosveta*, urednik u listu *Borba*. Penzionisan je na dužnosti pomoćnika upravnika Narodne biblioteke SR Srbije u Beogradu. Umro je u Beogradu 1991. godine. Djela: *Živi portreti*, pjesme, Nikšić 1927; *Dvije rijeke*, pjesme (sa Tanasijem Mladenovićem), Smederevo 1938; *Gorki tokovi*, izbor iz poezije, Beograd, 1947; *Hronike i putopisi*, Cetinje 1950; *Poezija i proza šestorice* (sa B.Čopićem, M. Lalićem, G. Banovićem, D. Kostićem i T. Mladenovićem), Beograd 1951; *Na leđima Apenina*, ratna hronika, Beograd 1953; *Kamena počivala*, pjesme, Beograd 1955; *Žeđ drumova*, pjesme, Beograd 1961; *Izabrane pjesme i poeme*, Cetinje 1963; *Nuno iz Urugvaja*, proza, Nikšić 1970; *Kamenice*, izbor iz poezije (priredio Radoslav Rotković), Titograd, 1971.

Iako je njegova poezija produžetak poetičkih stavova preuzetih iz tradicionalnih kanona, to ne znači da je idući u tom pravcu, Đonović stvarao poeziju ponovljivu i zasićenu prethodnim oblikovnim sredstvima. Naprotiv, njegova poezija je sva u tipično crnogorskoj ambijentalnosti, praćena zavičajnom leksikom i motivikom običaja i vjerovanja, podneblja stasavalog na promjenama društvenih sistema i jezičke metaforike kojom se sve to i poetski i historijski verifikuje. Kao i Zogoviću, i Đonoviću je bilo strano profano opisivanje života ili čak zaziranje u sfere onostranog. Izaći iz života i bez mjere ga obezličiti, za Đonovića je bilo vrlo degutantno i sve takve poetske izlete, on je smatrao kvaziintelektualnim komoditetom. Godine 1931. u časopisu *Stožer* Janko Đonović je objavio otvoreno pismo *Jednom nadrealisti*. Prijateljskim tonom Đonović se osvrće na avangardni neangažman i na tematsko udaljavanje od malog čovjeka. On shvata da je bunt protiv stvarnog, nastupio kao posljedica Prvog svjetskog rata te da su pjesnici mahom bježali u subjektivno kreirane svjetove, ne želeći poražavajući kontakt sa društvenim dešavanjima, ali su mu takođe bila strana dugotrajna pjesnička neosvrtnja na život, jer je smatrao da je pjesnikov zadatak da mijenja mišljenje publike. Ovo pismo je *otvoreni, ali obazrivi i drugarski prigovor prijatelju da je udaljen od čovjeka, od malog čovjeka, da su mu tekstovi nerazumljivi, i da, iako se buni, više podražava staro, nego što stvara novo.*² Autor pisma priznaje da i nadrealista i socijalni pjesnik žele izmjene, te i sebe i nadrealistu naziva *bjeguncima*, naglašavajući tim množinskim oblikom revolucionarni duh pjesnika koji po svaku cijenu hoće da obezbijede intelektualno iskoračenje iz svih oblika duhovne tiranije. Krajnji cilj je isti za sve pjesnike, ali su sredstva postizanja i etape kroz koje se prolazi do tog cilja, skroz različite. Iste godine u tekstu *Otvoreno pismo Janku Đonoviću*, Petar Popović je opomenuo Đonovića da suviše naivno shvata svijet i da je upravo Đonovićev stav udaljen od životnih činjenica, što je najparadokasnije u svemu. Jedan realističar je optužen za nerealnost u procjeni drugih pravaca i njihovih metodologija. Neslaganje sa nadrealistima nije bila rijetka pojava u jugoslovenskoj književnosti, a da je i Janko Đonović bio pripadnik kontranadrealističke struje, proizlazi kao logičan slijed u njegovom poetičkom formiranju i afirmisanju. Njegova percepcija prirode i društva i jezička jednostavnost kojom je verbalizovao viđeno, nijesu dozvoljavali opscene izlete kakvi su bili česti kod nadrealista, tako da je za očekivati bilo da Đonović inspiraciju ne može tražiti u zatvorenim svjetovima nevidljivim za racionalnu spoznaju. Selo, priroda, ljubavna osjećanja i socijalna potlačenost čovjeka koji živi u oligarhijskom sistemu, teme su koje zaokupljaju Đonovićevu pažnju od početka do kraja njegovog stvaralaštva. U međuratnom razdoblju, zbog historijskog ekskluziviteta – jer je u pitanju vrlo buran period smjenjivanja režima i stasavanja novih političkih ideja, socijalni temat je najzastupljeniji u poeziji ovog pjesnika, a vrlo često su deskripcije pejzaža čak okviri koji dekorišu socijalnu suštinu. Priroda je često impuls za opisivanje unutrašnjih

---

² O tome vidjeti: Janko Đonović, *Pismo jednom nadrealisti*, odlomak iz knjige *Vasilija Kalezića, Pokret socijalne literature*, K. Z. Petar Kočić, Beograd, 1975.

stanja lirskog subjekta, a slično kao i kod Zogovića, subjekt je nosilac kolektivnih ideja koje su sadržajno produkovane u njegovom pjesničkom djelu. Iako izričito socijalno intonirane, ideje ovdje predstavljene, ipak, ne ostavljaju utisak motivske monotonije, stoga što često jedna tema ima različite motivske podvarijante, a sam jezički izraz je takvog kvaliteta da sve što je predmetovano, postaje poetski sugestivno.

U ranije pomenutom izboru Đonovićeve poezije i proze *Strah od zaborava*, u kojem je Radomir V. Ivanović primijenio princip takozvanog bočnog osvjetljavanja³ jednog umjetničkog djela drugim, osim poetskih tekstova i tekstova pripovjedačke proze, nalazimo i memoarsku prozu koja je za istraživače Đonovićevog djela i te kako upotrebljiva, jer nudi pregled autopoeitičkih stavova na temelju kojih se svestranije sagledava njegova poetika. Priređivač ovog izbora napominje da je prvobitni izbor sastavio sam Đonović (Cetinje, 1963), a potom je to uradio Radoslav Ratković (Titograd, 1971), sačinivši izbor *Kamenice*. Potrebu za nastajanjem izbora Ivanović objašnjava težnjom za sastavljanjem logičnijih i prirodnijih cjelina⁴, na osnovu kojih će čitalac imati kompletan uvid u periodiku Đonovićevog stvaralaštva. *Povezivanjem suštinski važnih paradigmatskih i sintagmatskih osa novinom konteksta u koji su dovedene, djeluju, po mom mišljenju, koherentnije i literarnije. Sastavljen od svega 51 pjesme i poeme podijeljenih u 6 ciklusa, izbor 'Strah od zaborava', imao je za cilj da pokaže složenost strukture i darovitost koju je ovaj stvaralac posjedovao, a koja ne smije biti ni precijenjena, a ni potcijenjena, kao i složenost unutrašnjeg profila i onih primjera koje sam izabrao kao reprezentativne.*⁵

U okviru memoarske proze izbora *Strah od zaborava* postoji i autobiografski tekst *Književni počeci* koji predstavlja piščevu ličnu rekonstrukciju događaja koji su ga oblikovali kao poetu, počevši od gimnazijskih dana pa sve do zrele realizovanosti njegovog talenta. Nas je posebno zainteresovao dio u kojem Đonović govori o inovacijama u formiranju poetskih materijala. Budući da upravo dio koji govori o ličnim poetskim senzacijama, ujedno prelama i poetičku atmosferu u crnogorskim pjesničkim krugovima toga doba, dajemo ga u cjelosti. *Interesantno je bilo vidjeti u našem društvu na Cetinju glavnog urednika 'Zapisa', profesora i poznatog arhivskog radnika Dušana Vuksana, sa kojim se mi, onako mladi i samouvjereni, zapletosmo u polemiku o prednosti modernog ili klasičnog stiha. Vuksan je smatrao latinske heksametre za najsavršeniji oblik poezije. Novo nije mario, iako mu se u časopisu kao glavni urednik nije naročito opirao. Jedan od urednika 'Zapisa', Vido Latković, objavljivao je mlade pjesnike iz gotovo sviju krajeva Jugoslavije. Vuksan je smatrao to praćenje*

³ Vidjeti: Radomir V. Ivanović, *Đonovićeve poetika i autopoeitika u kontekstu socijalne literature*, (Prilog književnoj aksiologiji), iz knjige studija i ogleđa *Pisci i posrednici* Radomira V. Ivanovića, *Zmaj*, Novi Sad, 2011.

⁴ *Isto*.

⁵ Radomir V. Ivanović, *Đonovićeve poetika i autopoeitika u kontekstu socijalne literature*, (Prilog književnoj aksiologiji), iz knjige studija i ogleđa *Pisci i posrednici* Radomira V. Ivanovića, *Zmaj*, Novi Sad, 2011, str. 126.

savremene književnosti kao nešto što se ne može izbjeći, zato mu se nije suprotstavljao. Mi smo mu dokazivali da krute klasične forme ne odgovaraju više savremenom čovjeku. One, te forme, prskaju pod naplivom novih sadržina i otuda se stvara jedna nova, slobodna književnost, slobodni stih, koji odgovara svom vremenu. Klasične forme predstavljaju doba monarhija i despotija, a slobodni stih doba republika, društvenih promjena, savremenosti, demokratije, industrije. Novi stih dolazi i kao odraz putovanja i tješnjih kontakata sa svijetom, bogatijih unutrašnjih kompleksa, upoznavanja sa tehnikom. Nadahnuti mladošću i crmničkim vinom, ja i moji drugovi bili smo suviše samouvjereni. U spirali diskusije, trudili smo se da pravimo duhovite metafore, i ne bez vidnog izraza na licu, slavili pobjedu novoga i drugačijega nad starim i preživjelim. Mi nijesmo još tačno znali šta je to novo, ni kako u suštini izgleda, ni u ime čega dolazi, ali smo ga prisno i silovito osjećali u sebi i činilo se kao da može dohvatiti u vazduhu.⁶

S obzirom na to da citirani tekst doprinosi kvalitetnom analitičko-sintetičkom pristupu Đonovićevoj poetskom djelu, jer nudi koncepciju onoga što Ivanović naziva *produkcionim* i *receptivnim modelom*, uviđamo i potrebu za predstavljanjem dvije Đonovićeve zbirke iz međuratnog perioda, na osnovu kojih se plastično sagledava postepena Đonovićevo adaptiranje na antritradicionalne modele konstruisanja stihova.

Đonovićevo zbirka pjesama *Živi portreti* objavljena je 1927. godine, u Nikšiću u izdanju izdavačke kuće *Progres* u vlasništvu Milutina Radojičića i sastoji se od sljedećih pjesama: **I** - *Tvoje strofe, Ljubav, Moje radosti, Pjesme, Povratak, Rane, Moja duša, Vječno srce, Moja pjesma, U železnici, Proletnja radost, Zašto, Jedan cvet, Vreme, Osmeh, Djevojka, Agonija, Junska noć, Bez natpisa, Bol, Trenutak, U rano jutro, Dragina duša, Ljubavna rana, Poruke, Priznanje, Njegov grijeh*, **II** - *Nouvelle chanson, Intimne strofe, Večernje želje, Obična pjesma, Uspomena, Tri strofe, Velike zvijezda, Pokaj, Još jedna noć, Oblak, Iz putovanja, Ne kori me, Zašto, Pod sumrak, Njeni koraci, 23. avgusta, Poruka, Noćas, Sreća, Samoća, U decembru, Svakovečernja simfonija, Na uglu ulice, Moj život, Moj bog, Nepoznatome čovjeku, Povratak u selo, O, dušo moja, Jutros i Epilog*.

Naslovne sintagme iz najvećeg broja navedenih pjesama jasno ukazuju na vokacijsko opredjeljenje i emotivno raspoloženje koje preovladava u ovoj zbirci. Zanimljivo je da je prvobitni pjesnikov izbor bio okrenut ka ljubavnoj lirici, a tek kasnije je uslijedila dominacija socijalnih motiva kojima je pjesnik želio da mijenja i opštu kulturološku shemu u Crnoj Gori. Intimno pjesništvo Janka Đonovića jeste njegova pionirska faza bavljenja poezijom, a tokom nje je postepeno otkrivao svoje poetske afinitete i uporedo osluškivao društveno-ideološku stvarnost pred kojom nije želio i nije mogao ostati imun. Njegova ljubavna lirika pisana je u duhu i smjeru tradicionalne metrike. Sklad između značenja i zvučanja, projektovanje intimnih raspoloženja na dešavanja u prirodi, fonološka ujednačenost i česta neegzaltiranost emocije, strofičan

---

⁶ Janko Đonović, *Književni počeci*, iz knjige Radomira V. Ivanovića, *Strah od zaborava*, CANU, Titograd, 1988, str. 214.

raspored i jednak broj slogova u stihu sa cezurom na očekivanom mjestu, kao i tek naznačena erotska senzacija potisnuta patrijarhalnim kodeksima, činioci su tradicionalne poetike kojoj se Đonović priklonio u početku svog stvaralaštva. Kritičari su isticali da je Đonovićeva poezija zavisila od autobiografskih momenata i da je svaka zbirka značajna dokumentacija njegovog života; iz te tvrdnje jasno se vidi klasifikacija njegovog poetičkog puta u kojem tek tridesete donose turbulentajni nivo oblikovanja poezije pa čak i modernistički pristup formalnoj strani pjesme.

U lirici Janka Đonovića gotovo da nema čistih ljubavnih pjesama. Malo je patriotskih u klasičnom smislu riječi, a nijesu česte ni one u kojima je ljepota pejzažna, isključivi predmet pjesnikove pažnje. A sva ta osjećanja, i ljubavna i rodoljubiva, i divljenje bogatstvima prirode, međusobno se prožimaju i prepliću u gotovo svakoj pjesmi, u onom pjesnikovom lirskom, rekli bismo – ljubavničkom odnosu prema zavičaju.⁷ Uz smjelost djelimičnog neslaganja sa prethodnim citatom, ističemo da bez obzira na Đonovićevo tipično zmajevsko preplitanje rodoljubivih, ljubavnih, zavičajnih, a kasnije i političkih motiva, tvrdnja da u njegovoj poeziji gotovo da nema čisto ljubavnih pjesama, ne može biti prihvatljiva. Ljubavna motivacija je u ovom pjesništvu često uokvirena folklornim elementima, a ima i preplitanja umjetničke i narodne lirike, ali sve to su propratni elementi kojima se naglašava dimenzija ljubavnog osjećanja. Ima svakako i onih pjesama u kojima je čisto ljubavno osjećanje istaknuto u prvi plan, pa tu ne postoji predestiniranost u neke drugu motivaciju koja bi, eventualno, dekorisala ljubavno osjećanje.

I u svim takvim pjesmama fabularna nit je ili izostala ili je oštro redukovana, što nam govori o tadašnjem Đonovićevom strogom poštovanju lirskog poretka. Prozaizacija lirike kod ovog pjesnika zaživljava tek deceniju kasnije i u sasvim drugačijoj poetičkoj i društvenoj atmosferi od opisivane. Pedesetak pjesama iz ovog ciklusa sačinjavaju jedinstvo u tom smislu što svaka od njih daje po neki lirski fragment sačinjen od širokog dijapazona subjektivnih osjećanja, tek uzete zajedno, pjesme mogu dati odgovor koji se tiče hronologije jedne ljubavne ispovijesti. Uvodna pjesma *Tvoje strofe* ima za predmet kategorisanje konkretne drage kao odgovornog činioca za subjektov život, a posebno za njegove inspirativne momente.

*Da te nisam nikad, draga, upoznao
Da me nisi tiho srela sred života
Danas ne bih znao šta je to ljepota
I ni pjesme ne bih napisati znao;⁸
(iz pjesme *Tvoje strofe*)*

Sve naredne pjesme iz prvog dijela ove zbirke odane su ljubavnoj tematici i nadovezuju se na motiv razrađen u uvodnoj pjesmi – vrhunski

⁷ Milorad Stojović, *Pjesništvo Janka Đonovića*: u hrestomatiji Slobodana Kalezića *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2002, str. 407.

⁸ Janko Đonović, *Živi portreti*, *Progres*, Nikšić, 1927, str. 30.

princip stvaranja zarad ideala ljubavi. Prva pjesma je propagator osnovne ideje, a svaka koja slijedi ima specifični plan razrade te idejnosti. Neke od tih pjesama sročene su u elegičnom tonu, a neke posjeduju i anakreontske elemente, a sve to čitaocu prezentuje emocionalnost koja ima dubinu proživljavanja i nikada ne ide u patetizaciju. Kritičari su upravo na to mislili kada su, van svake sumnje, stavljali dilemu da li je poetski subjekt ovdje jednako autor. Indikativno je, po svemu sudeći, to što je subjektova ljubav učinila asimilaciju sa prirodnim okruženjem i u toj klimi kreireo se subjekt, strastveni obožavalac koji sve duševno mjeri ličnim doživljajima. Ovu Đonovićevu zbirku kritičari nazivaju i dnevnikom ljubavnih ispovijesti, ali treba istaći da nije jedna draga data kao opsesija lirskog subjekta, već je sama ljubav izdvojena kao tema koja ima svoj kontinuitet, pa je kao takva konstantna. *Najednom otkrivamo – to nije jedna žena kojoj se ispovijeda, to su razne ljubavne priče od kojih se jedna gasi, a druga, rascvjetava. U skladu s tim, razlikuju se i ton i sadržaj ispovijesti (bol).*⁹

Radomir V. Ivanović navodi da kritika nije uvijek najbolje razumjela poeziju Janka Đonovića i da je u svom nerazumijevanju katkad znala biti i bespoštedna. Kao primjer takvih ocjena Đonovićevo djelo izdvaja prikaz Vlada Barbulovića (pseudonim Petra Džadžića): *Janko Đonović - Kamena počivala (Delo, 1/1995)* i ogled Radomira Konstatinovića *Janko Đonović (Biće i jezik, knj. II, 1983)*.¹⁰ Smatrajući takvu kritiku negativističkom i neafirmativnom, Ivanović osobito naglašava Konstantinovićevo ocjenu da je Đonovićev poetski prvijenac *Živi portreti*, knjiga *neukog pa i polupismenog stihovanja*. Kao pomiritelj svih krajnosti i kao predstavnik afirmativnog kritičkog mišljenja, po mišljenju Radomira V. Ivanovića, izdvaja se kritičar Božo Milačić koji kaže: *Tako kritika, i ne samo o poeziji Janka Đonovića, prelazi u neshvatanje, ishitrenost i površnost. S druge strane, ima kritičara koji za crnogorske pjesnike i njihovu poeziju imaju nekakav poseban kriterij što pomaže da se mnoge opšte slabosti previde, a vrlo skromni rezultati proglašavaju ostvarenjima. (...) Nema i ne može biti posebnih kriterija za ocjenjivanje umjetničkih djela, koji bi se primjenjivali iz obzira i po potrebi. Za sve postoji samo jedna istina, jedno mjerilo kojim se stvaraoци odvajaju od nadripisaca, tako da nikakvi, bilo regionalni, bilo drugi obziri ne smiju davati umjetničku legitimaciju nekvalitetu.*¹¹

Za razliku od zbirke *Dvije rijeke* koja će uslijediti, deset godina nakon ove, prvi dio zbirke *Živi portreti* prati opcije tradicionalne lirike. Stih se najčešće sastoji od dvanaest slogova i ima cezuru na mjestu gdje se stih dijeli na polustih, stoga se zaključuje da je izosilabičnost glavno versifikaciono

---

⁹ Radoslav Rotković, *Priroda, selo i grad u poeziji Janka Đonovića*, Grafički zavod, Titograd, 1971, str. 5.

¹⁰ Vidjeti: Radomir V. Ivanović, *Đonovićevo poetika i autopoetika u kontekstu pokreta socijalne literature* (Prilog književnoj aksiologiji), iz knjige ogleda i studija Radomira V. Ivanovića *Pisci i posrednici*, Zmaj, Novi Sad, 2011.

¹¹ Radomir V. Ivanović, *Đonovićevo poetika i autopoetika u kontekstu pokreta socijalne literature* (Prilog književnoj aksiologiji), iz knjige ogleda i studija Radomira V. Ivanovića *Pisci i posrednici*, Zmaj, Novi Sad, 2011, str. 122.

svojestvo ove poezije. Đonović se probao i u sonetnom obliku u kojem nije mijenjao ni tematiku ni intonaciju, tako da ova poezija uključuje petrarkistički doživljaj: fascinaciju fizičkom i duševnom ljepotom drage, afirmaciju prirodne ljepote na koju se projektuje ljepota bliskog stvorenja, a zatim i ulančavanje ljubavnih osjećanja i životnih radosti u jednu značenjsku ravan.

*Bješe jutro rano podignulo krila
I prosulo svoje osmjehe po gradu,
Kad je vidjeh bosu: Moju milu dragu
Sa kosama mekim, tamnim, kao svila
Tankoliki stas je krasijaše mladu,
Dok dvaše oka bademasta skrila
Kao dva grijeha nevina i čila
Pod trepavicama što muče u padu.¹²
(iz pjesme *U rano jutro*)*

Drugi dio zbirke *Živi portreti* prikazuje drugačiju sintaksičko-intonacionu strukturu stiha od onog datog u prvom dijelu. Ne može se dati zaključak da ova dva dijela stoje u kontrapoziciji, ali je specifičnost drugog u odnosu na prvi, ta što u njemu postoji izrazit nagovještaj one poetičke profilisanosti koja će Đonovića kasnije uvrstiti, ne samo među pristalice, već protagoniste socijalne poezije. Stimulativnost drugog dijela ogleda se u aktivističkom nastojanju ove poezije da skrene pažnju na sebe, tačnije, komunikološka osnova između djela i čitaoca ovdje podrazumijeva uključivanje čitaoca u svijet poetskog doživljavanja. Pošto je subjektovoj poziciji izuzetno važno da svaki opisani doživljaj ima i svoje prijedozivljajno, tj. događajno iskustvo, utisak je da postoji autorska namjera uključivanja publike u lirsko tkivo. Ljubav u ovom dijelu zbirke više nije data kao pastoralna vizija, naprotiv, i sam hronotop je sada urbani, a taj detalj upravo produbljuje problematiku. Antiidealističkom koncepcijom i konkretizacijom životnih pitanja postavljenih u drugom dijelu zbirke, dolazi se do reaktualizacije i samog motiva ljubavi. Jasno je da to pretpostavlja i viši nivo refleksivnosti, jer poetski subjekt uporedo sa ljubavnom problematikom, otvara i eshatološka pitanja. Od individualnog doživljaja postepeno se uspostavlja nadindividualni koncept, sveprisutan u kasnijoj Đonovićevoj poeziji. Do proširivanja subjektovog polja djelovanja dolazi usljed komunikacije sa recipijentskim jezgrom, što je već stav angažovane poezije.

*Prezren od malih
Ja vječno lutam
Putevima palih
I kao najmanji lutam po svijetu
Ja:
Sa zvijezdom u srcu
Dobrotom u očima*

---

¹² Radoslav Rotković, *Priroda, selo i grad u poeziji Janka Đonovića*, Grafički zavod, Titograd, 1971, str. 5.

*I nebom na rukama
Idem kroz zime i vrućine
I čupam nerve iz srca svog
Prelazim ceste
I ravnine
kao sirotan
I kao bog¹³
(iz pjesme *Moj život*)*

Za razliku od izosilabičnog stiha (stiha sa jednakim brojem slogova) i od izostrofične organizacije strofe u prvoj cjelini ove zbirke, druga cjelina se odlikuje heterometrijom (različit broj stihova u strofi) i heterostrofičnošću. Postepeno raskidanje sa pređašnjim načinima organizovanja stiha očituje se i u sintaksičko-intonacionim prelomima na kraju stiha. Takav postupak daje opkoračenje posredstvom kojeg dolazi do cijepanja stiha na polustihovne konstrukcije koje sada nemaju drugostepenu ulogu u stihu, već su i same nezavisne tvorevine. Naime, drugostepenost funkcije koju bi drugi dio stiha imao da nije došlo do sintaksičke reorganizacije, ogleda se u tome što je drugi dio u Đonovićevoj poeziji uvijek bio u kongruentnom odnosu sa prvim te su zajednički ostvarivali neki značenjski plan. Ali, tek kada je Đonović raskinuo sa takvom praksom, drugi dio koji je logičan nastavak prethodnog dijela, sada ima i formalni, tj. grafički autoritet. Evidentno je da taj stih često oblikovan parentezom, stilskim postupkom ređanja riječi obrnutim redom od uobičajenog ili očekivanog (*Lutam po svijetu/ja*). Inverzijom se postiže da upravo riječ za koju autor ima plan isticanja, sada ima primarnu poziciju u stihu.

Najbolju poemu Janko Đonović je napisao na samom početku svoje pjesničke karijere. *To su njegovi Crnci i Crnogorci (...)*¹⁴. Radomir V. Ivanović tvrdi da je Đonovićevo poema nastala 1928. godine, a potom da je štampana pod promijenjenim naslovom više puta te da je, napokon u *Svesnom potrošaču* (1940) dobila konačnu redakciju.¹⁵ A dok Milorad Stojović za najpoznatiju Đonovićevo poemu tvrdi da je nastala 1929. godine, Radoslav Rotković u kritičkom osvrtu na Đonovićevo poeziju pod nazivom *Priroda, selo i grad* u poeziji Janka Đonovića, ističe da je poema nastala 1927. godine, dakle, u vrijeme kada su *Živi portreti* već bili u štampi.¹⁶ Rotković takođe kaže da je Đonović *otišao* u socijalnu poeziju više pod uticajem sudbine svojih zemljaka, nego pod uticajem literature. Ne treba, prije svega, zaboraviti

---

¹³ Janko Đonović, *Živi portreti*, Progres, Nikšić, 1927, str.30.

¹⁴ Milorad Stojović, *Pjesništvo Janka Đonovića*: iz hrestomatije Slobodana Kalezića, *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2002, str. 405.

¹⁵ Vidjeti: Radomir V. Ivanović, *Đonovićevo poetika i antropoetika u kontekstu socijalne literature*, (Prilog književnoj aksiologiji), iz knjige studija iI ogleda *Pisci i posrednici* Radomir V. Ivanovića, Zmaj, Novi Sad, 2012.

¹⁶ Vidjeti: Radoslav Rotković, *Priroda, selo i grad u poeziji Janka Đonovića*, Grafički zavod, Titograd, 1971.

da je pjesma nastala u vrijeme stasavanja novorealističke poetike, a ta poetika je formirana u istoj ravni sa ekonomskom krizom tridesetih godina. Doživljavanje stvarnosti i individualni pjesnički odgovor na nju, bio bi dovoljan razlog da neki pjesnik zakorači u socrealističku eru. I zaista, svaki socijalni pjesnik je u svojim autopoetičkim stavovima naglašavao lično učešće u stvarnosti i uz to je osporavao avangardnu depersonalizaciju, smatrajući je apsolutnim ekskurzom od života.¹⁷

Poema *Crnci i Crnogorci* je obimna struktura sastavljena od osamdeset i četiri stiha i četiri kompozicione cjeline. U naslovu postoji korjenski morfem – *crn* i iz njega proizlazi i semantički paralelizam između dva objekta lirske strukture. Poema posjeduje narativno tkivo na osnovu kojeg čitalac saznaje sve podatke o objektima priče, s tim što lirski opservator uglavnom ima poziciju neučestvovanja u poetskoj strukturi. Izuzetak predstavlja druga cjelina, stoga što se u njoj subjekt realizuje kroz formu obraćanja ocu koji je u američkom rudokopu, a to je ujedno i jedina cjelina u kojoj se daje prisustvo hronotopa kućnog praga i ognjišta. Doživljaj prirode koja tvori krug u ove četiri cjeline i oko objekata, crnaca i Crnogoraca i oko subjekta koji je u rodnom kraju, ima istu značenjsku ravan u svim nivoima teksta. Priroda je nemilostiva prema eksploatisanom življu u dalekoj tuđini, ali ta nemilostivost nije krivica same prirode, već onog ko je prinuđen da bude izrabljivan na tuđem kontinentu.

*I na grlima podzemnih jama
Rano istočno sunce njima je zalaz.
Kad proljeće zamiriše nad gradovima
I zelena krv njegova nabuja u stabla,
Izviču se široke palme oko vila
I prvi bagremovi na život zarađuju-
Crnci i Crnogorci
Duboko u zemlji...¹⁸
(iz pjesme *Crnci i Crnogorci*)*

Priroda više nije darežljiva ni na zavičajnom prostoru, inokosna je kao i godine koje prolaze bez onih koji bi trebalo da obrađuju rodnu zemlju. Ista situacija je i sa predmetima i životinjama koje nemaju vlasnika i to na neodređeno vrijeme.

*Plug pred pojatom osta čekajući tebe
Ispucao je, isušio se, pognuo
Baština zaledinala, zakorovila
A vo glavonja s Štrbine muklo*

¹⁷ Vidjeti: Milorad Stojović, *Pjesništvo Janka Donovića*: u hrestomatiji Slobodana Kalezića *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2002.

¹⁸ Milorad Stojović, *Pjesništvo Janka Donovića* : u hrestomatiji Slobodana Kalezića, *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2002, str. 245.

*Rikne katkad alugom pustom.*¹⁹
(iz pjesme *Crnci i Crnogorci*)

Posredstvom ikoničkog predstavljanja, u lirsku strukturu se situiraju zaustavljeni kadrovi jednog prošlog života koji je u trenutku govorenja/opisivanja umrtno sadašnjost. Cijela druga kompoziciona cjelina je karika spajanja djelova koji se odnose na opisivanje života crnih i crnogorskih pečalbara na drugom kontinentu. U američkim rudokopima dolazi do psihofizičkog rastakanja ličnosti i nije slučajno što crnci i Crnogorci grade korelativnu ravan. U zoni uporedivosti postaju čak istovjetni, jer ih socijalna bijeda ujedinjuje. Ono što ih razdvaja je dato u drugoj kompozicionoj cjelini, jer je ona intimni vidokrug onih koji su ostavljeni na rodnom tlu, u Crnoj Gori. Samim tim i čitalac koji bi imao suženo predznanje o tome kojoj rasi ili naciji pripada autor, automatski bi shvatio da je crnogorska socijalna nemoć mnogo bliža autoru, čim se saživljava sa njim te se etnička pripadnost tada ne bi dovođila u pitanje. Intimizirano obraćanje poetskog subjekta ocu koji je na američkom kontinentu, istovremeno je i svjedočanstvo ekonomske krize u Crnoj Gori tridesetih godina dvadesetog vijeka. Brojni muški članovi crnogorskih porodica odlazili su u rudnike sjeverne i južne Amerike zarad obezbjeđivanja egzistencije i otuda su se najčešće vraćali oslabjeli, poluslijepi, a često i psihički degradirani. Visokomimetički tekstovi socijalne poezije zahtijevaju amplifikaciju doživljaja, tačnije proširivanje saznanja o opisivanom stanju, zato je i bila neophodna subjektivnost i neposrednost. Tu se individualni plan posredno projektuje i na nadindividualni, na osnovu kojeg se stvara slika društvene klase.

*Svega te dva puta u životu vidjeh
Još kao dijete, doma na Balkanu.
Tvoje blijede, mršave ruke
Dale su mi samo nekoliko stisaka,
Tvoje blijede, mršave ruke.*²⁰
(iz pjesme *Crnci i Crnogorci*)

Familijarno okruženje dato u drugoj cjelini konkretizuje socijalnu situaciju koja je poslužila kao stimulans za odlazak u tuđu zemlju. Atributivno opisivanje očevih ruku i ponavljanje tog stiha u uvodu i zaključku misaone cjeline, pojačava socijalno opredjeljenje ove pjesme. Praksa opkoračenja započeta još u drugom dijelu zbirke *Živi portreti*, nastavlja se ovdje i uveliko doprinosi isticanju onoga što u ovoj pjesmi jeste socijalno iskustvo.

Druga Đonovićeva pjesma koja predstavlja ovog autora kao dobrog poznavaoa socijalne problematike, ali i psiholoških domena izazvanih

---

¹⁹ Isto.

²⁰ Milorad Stojović, *Pjesništvo Janka Đonovića* : u hrestomatiji Slobodana Kalezića *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2002, str. 279.

aktuelnom ekonomskom situacijom, jeste pjesma *Crmnici pod jesen*, napisana 1931. godine. Kroz obraćanje Crmnici na način na koji se obraća ljudskom biću, reflektuje se i autorovo opozitno usmjerenje prema stvarnosti koja okružuje crmnički prostor. *Crmnica je uzavrela kao vino*, plodna je i sunčana, ali se dionizijski osjećaj dekonstruiše saznanjem da njeni stanovnici odlaze u rudokope i otuda se vraćaju isluženi kao *mrtvi mlin*. Stalno vokativno pominjanje prostora koji je i predmet ove pjesme, udruženo je sa nabranjem apozicija koje otkrivaju argumente za i protiv života u Crmnici.

*Crmnico, zašto ih žalosno ispraćaš
Kad u tebi – kažu – ima života i svega
Zašto ih ne ustaviš da se odmaraju tu
Pod leptirima tvoga pitomoga snijega?
Ili – ti si gola i samo vino rađaš
A sunce ti i nameti opustoše blaga i žita.
O Crmnico, zabačena i skrovita
Svaki dan ti nemir nosi,
U grad srlja –
Kud ćeš poći, put kojega kontinenta
U ova jutra maglovita?²¹*

(iz pjesme *Crmnici pod jesen*)

Obraćanje crmničkim selima donosi misaonu argumentaciju iskazanu kroz preplet izričnih i upitnih, kao i nezavisnih i zavisnih rečenica. Suprotne, sastavne i rastavne, ali i vremenske i mjesne rečenice jesu pratilački niz koji obilježava obraćanje nevidljivog subjekta, ali takođe subjekta veoma bliskog crmničkom vidokrugu. Nevidljiv je stoga što nije prisutan kao učesnik, ali je njegov opazajni vidokrug mjerodavan za konstrukciju poetskog svijeta.

*Ono što u primjeru Janka Đonovića može da stvori zabunu jeste poistovjećivanje prirodne ljubavi prema rodnom kraju i idealizacija primitivnosti.*²² U Rotkovićevom ogledu *Priroda, selo i grad u poeziji Janka Đonovića*, kada je riječ o Đonovićevom odnosu prema ruralnim tekovinama i prema onom što urbanizacija treba da donese, izdvaja se tekst Mihaila Lalića objavljen u časopisu *Stvaranje* 1947. godine (iako tekst pripada periodu koji nije predmet našeg interesovanja, navodimo ga, jer Lalić u njemu daje mišljenje o Đonovićevoj idealizaciji sela, prisutnoj u cjelokupnoj njegovoj poeziji).²³

Lalić, dakle, insistira na tome da idealizacije u Đonovićevoj lirici nema, već, prije svega, tu je riječ o sentimentalnom odnosu prema prirodnoj ljepoti, ali već u samom opisivanju života seljaka i nadničara nema ničeg

---

²¹ Milorad Stojović, *Pjesništvo Janka Đonovića* : u hrestomatiji Slobodana Kalezića *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2002, str. 279.

²² Milorad Stojović, *Pjesništvo Janka Đonovića* : u hrestomatiji Slobodana Kalezića *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2002, str. 276–278.

²³ Prim. autora.

romantičarskog, nego grubo realističkog.²⁴ U protivnom, pjesma *Crmnici pod jesen* bila bi deskriptivna, a ne socijalna. Uopšte uzev, u interpretaciji sela i grada nema nikakvih razlika, jer se nijedna društvena grupacija opisana u Đonovićevoj poeziji, ne osjeća bezbjedno na svom staništu. Đonović, naime, ostaje poetski istoriograf svoga vremena i predstavnik razdoblja socijalističkog realizma u crnogorskoj literaturi. Ipak, bez obzira na činjenicu da Đonović jeste socijalni pjesnik koji istinski doživljava sadašnjicu, ono što ga izdiže iznad socijalnog momenta jeste sklonost ka vizualističkom predstavljanju stvarnosti. Radojica Tautović čak tvrdi da Đonovićeve poezija nije bila potpuno istovjetna sa novim realizmom, iako je nosila idejnost tog pokreta – stavljanje malog čovjeka u prvi plan i aktualizacija tema koje su svakodnevna opsesija seljaka, nadničara, zanatlija, pečalbara. Ovaj kritičar napominje da je Đonovićeve poezija posjedovala i simbolističku, pa i ekspresionističku produktivnost. Konkretan dokaz za tu tvrdnju pronalazimo tek kasnije u zbirci *Dvije rijeke* u kojoj je svaka slika simbolizovana sugestijama neke ideje.

II

Zbirka poezije *Dvije rijeke* objavljena je u Beogradu 1938. godine u koautorstvu sa srpskim pjesnikom Tanasijem Mladenovićem. U predgovoru ovom izdanju autori su ispoštovali i etički princip objašnjenja ovakvog udruživanja i da bi razriješili sve eventualne nejasnoće pa i političke predrasude, naglasili su: *Izlazeći sa ovom knjižicom pred javnost, mi nikako ne bismo željeli da se ovaj naš zajednički istup shvati krivo, da nam se, možda prebaci da hoćemo da stvaramo kakve frontove ili grupe (...), kako se to kod nas često i radi, nekad s pravom, a češće pogrešno, karakterišu slični pothvati. Naprotiv, mi ovim ističemo da motive za izdavanje ove knjižice treba tražiti na sasvim drugoj strani: u materijalnoj nemogućnosti da se pojedinačno, samostalno pojavimo sa knjigama, u našem zajedničkom gledanju na život i prilike, kao i našem ličnom prijateljstvu i drugarstvu koje nas veže već niz godina.*²⁵ U isticanju uzroka zajedničkog pisanja i objavljivanja, prednjači socijalni motiv ili pak više njih – u prvi plan se stavlja materijalna nemogućnost pojedinačnog objavljivanja, a odmah zatim i motivi zajedništva i idejno-vrijednosnog poimanja života. Kroz date razloge može se posmatrati i ova poezija, ali i druge Đonovićeve zbirke i otuda mora biti jasan i piščev stav o nadrealizmu kao pravcu desocijalizacije čovjeka.

Dio zbirke *Dvije rijeke* koji pripada Đonoviću, sačinjavaju sljedeće pjesme: *Dunavski most*, *Morača*, *Pjesma u noći*, *Vlažni plakati govore*, *Evropska pjesma*, *Jutro u Škaljarima*, *Kod bolesnog druga*, *Iz priča o trudnom magaretu*, *Mi volimo život* i *Ljeto gori*. Uvodna pjesma *Dunavski most* ima naslovni nastavak – *u džinovskom, željeznom lomotu, giba se i pjeva. Transporti preko njega tutnje kao ljetnji cikloni...* Odmah zatim pjesma

²⁴ O tome vidjeti u tekstu Radoslava Rotkovića *Priroda, selo i grad u poeziji Janka Đonovića*, Grafički zavod, Titograd, 1971.

²⁵ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 2.

ima i dato autorsko žanrovsko određenje *lirska reportaža o jednom željeznom kolosu naših dana*. Te informacije kod čitaoca stvaraju pouzdano ubjeđenje o konstruktivnim principima na kojima je nastajala ova pjesma. Nazivati je lirskom reportažom, znači dodati joj narativnu gustinu koja je očito neophodna posmatraču tj. kazivaču da bi predočio sve potrebne aspekte sagledavanja date teme – dunavskog mosta. Reportaža je vrsta koja pripada publicističkom stilu i njena osnovna uloga je informisanje publike o uzročno-posljedičnoj liniji događaja i pojava. Ipak, ovdje nije riječ o uobičajenoj reportaži, već je došlo do kombinovanja dva funkcionalna stila, pjesničkog i novinarskog, s tim što ono što pripada književno-umjetničkom stilu ima preimućstvo. Nedostatak rime i narativni kontinuitet, grade mogućnost percepcije ove pjesme kao narativnog teksta i to je nešto što se nameće od početka do kraja pjesme. Međutim, tehnička strana je organizovana na adekvatno lirski način, a česte transgresivne konstrukcije i ulančavanje motiva, elementi su poetske prirode i u funkciji su ublažavanja narativnog u pjesmi.

Pjesma *Dunavski most* gradi se na jakim kontrastima koji prilično naglašavaju prisutnu ironijsku gradaciju. Poređenja aktualizovana u ovoj pjesmi u skladu su sa tadašnjim savremenim dešavanjima, što znači da je predstavljen i sinhronijski presjek događaja.

Dunavski most je kao *velika modra tribina* i kao *atletska željezna mišica*. Tehnološki noviteti konfiguriraju sa vremenom nastajanja pjesme, a to je vrijeme kada čovjek ubrzano i na sve načine, olakšava sebi život koristeći dostupna sredstva komunikacije i saobraćaja. Dunavski most je doživljen kao gigant spajanja Balkana i Evrope, ali je kroz naizgled plemenitu svrhu mosta, dato i njegovo različito doživljavanje i značenje. Značenje i značaj mosta su u direktnoj zavisnosti sa socijalnim raslojavanjem i to je saopšteno na vrlo neposredan način.

(...)
Dunavski most jednima donosi sreću
transporte
limuzine
život –
a drugima samo čudesni pejzaž,
revoltnu tribinu
i puko zadovoljstvo
da je on
pao na modru vodu
*kao ogromni hidroavion.*²⁶

(iz pjesme *Dunavski most*)

Modernizam u nizanju sintaksičko-intonacionih cjelina i opkoračenje koje uzastopno prati gotovo svaki stih, omogućili su Đonoviću postizanje željenog efekta – izdvajanje opozitno izgrađenih socijalnih funkcija mosta.

---

²⁶ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 5. i 6.

Druga strofa ima takvu sižejnu samostalnost da bi mogla zasebno funkcionisati kao subjektov traktat o socijalnoj nemoći onih koji nijemo posmatraju život. Tek kroz obraćanje fiktivnom čitaocu shvatamo da su ljudi sa kojima se vezuje priča o socijalnom statusu, stanovnici predgrađa ispod dunavskog mosta, a takođe uočavamo i distinkciju između prve i druge strofe. Cijela druga strofa je kontrast prvoj i na osi njihove uporedivosti izdvajamo ironijsku notu prve i duboko proživljenu subjekatsku empatiju u drugoj strofi. Pozicija lirskog subjekta je bliska potlačenom stanovništvu; radi konkretnosti pjesničke slike, on se utapa u njihov surogat života, a kao najsugestivniji kontrast, kristališe se slika velikog nemilosrdnog grada.

(...)

*Tu su naši stanovi, podrumi
ponjave,
kao drumski napušteni hanovi.
Tu živimo, tavorimo, –
ruke naše staraju, prsti se zatupljuju,
korave.*

*A iza nas veliki grad svijetli, snažnim siluetama
vrišti radosno put raskrčenog neba.*

*Veliki grad,
na svojih hiljadu plakata i knjiga
kao živi ognjeni krater
klukta svoje događaje, parole, dane. (...)²⁷*

(iz pjesme *Dunavski most*)

Slika dunavskog mosta i velikog grada poslužila je Đonoviću da istakne i lični stav protiv savremene mašinerije koja, kao i njeni upravitelji, nema milosti prema malom čovjeku. Ovo je i posredni lament nad vladajućim odnosom prema običnom građaninu čiji je neimarski doprinos u izgradnji gradskog monopola, najveći, ali i nepriznat. Feudalistička društvena hijerarhija u sred priželjkivanog dolazećeg komunističkog uređenja, predstavljena je i kroz naredne dvije strofe.

*Ljudi su na tebi bijedni, gmižući crvi
iveri
slamke
A oni su te tesali,
savijali,
slivali,
ukivali,
ulivali!²⁸*

(iz pjesme *Dunavski most*)

---

²⁷ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 7.

²⁸ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 9.

Rijetko upotrebljavana rima u ovim stihovima poslužila je kao sredstvo isticanja razlike između građevine i graditelja. Najzapaženiji antitetički odnos Đonović je dao kroz zaključak u kojem je suprotstavio Dunav i Moraču. Dobro poznat Đonovićev stav o urbanoj sredini kao vrtlogu ljudskih ostrašćenosti i ruralnom prostoru kao tradicijskom nalazištu pozitivnih vrijednosti, pokazao se i ovdje kroz kontrast između dvije rijeke.

(...)

*Nad Dunavom širokim kao more
ti si za mene grandiozna tribina
sa koje ja kričem ovu poemu!
Morača na sebi mostova nema
strojeva nema
željeznica nema
preko njenih gorskih tokova
transport ne jure
u daljine maglene i sure.
Morača,
gladna, gola i brza
u prosjačke šugave rite
hita.²⁹*

(iz pjesme *Dunavski most*)

Kroz ekstenzibilnost teme sela i grada ili ovdje Morače i Dunava, naslućuje se naklonjenost netaknutim izvorima života i prezir prema narušiteljima prirodnog sklada. Preciznije, razlika između Dunava i Morače nije samo u pejzažu koji prati njihove tokove; kroz opisivanje ovih rijeka posredno se nagovještava bunt protiv ljudi. Nad Moračom *transporti ne jure*, samo zbog toga što ljudi nijesu još uvijek osjetili potrebu za njenom eksploatacijom, a od Dunava se prostire silna infrastruktura i tako priroda postaje društveni monopol. U svemu navedenom, Đonović registruje samo protok robe i kapitala, dok prenebregava osnovnu ulogu mosta – spajanje i time, bratimljenje ljudi. Lirska reportaža o Dunavu sa čijeg mosta autor imaginarno *kriče ovu poemu*, postaje i imperativna opomena za graditelje koji su rušioc i iskonskih ekosistema.

Pjesma *Morača*, nimalo slučajno data odmah nakon pjesme *Dunavski most*, pokazuje planinsku rijeku koja ima nezaustavljiv bioritam i baš zbog cirkulacije takve rječne energije, ona postaje izazov za one koji žele iskoristiti takav potencijal. Iako apoteoza Morači, ova pjesma u tipično Đonovićevom stilu, odslikava socijalni presjek stanovništva koje živi u blizini moračkog toka i koje se prilagođava hirovima nepredvidljive rijeke. Mada ova pjesma nema autorsku reportažnu referencu kao prethodna, narativni sloj nije manjkao, jer je i priroda teme zahtijevala dopunu slike izvještajem. Ističemo

---

²⁹ *Isto*, str. 9.

da izvještaj u pjesmi *Morača*, jer ne prednjači nad lirskom anatomijom pjesme, naprotiv, izvještavanjem se u ovoj strukturi dopunjava samo ono što služi adekvatnijem shvatanju lirske interpretacije.

(...)
Morača huči
nosi
kotrlja
roni prepreke, dubi kamenitu pustu obalu.
Morača nosi sinje oblake
*u svom oštrom bistrom naglom valu.*³⁰
(iz pjesme *Morača*)

Citirani stihovi, kao i brojni iz Đonovićeve zbirke *Dvije rijeke* imaju disjunktivno–sinonimsku osnovu. Tačnije, asindetonsko ređanje rečenica čiji predikati imaju slično značenje, a subjekt i objekt ne moraju ostvarivati takvu bliskost, jeste disjunkcija, pojava koja datira još od Kvintilijanovog vremena. Glagoli *huči*, *nosi*, *kotrlja*, *roni*, *dubi* i sl. imaju slično značenje, što znači da ostvaruju sinonimiju, vezuju se sa istim subjektom, a imaju raznorodne objekte. Pojedini od tih glagola imaju grafičku samostalnost, čime se naglašava njihova funkcija, a većina glagola doprinosi ekspresivnosti, što predstavlja i pripadanje indeksnom znaku. Disjunktivno ređanje bilo da je upotrijebljeno u poeziji ili prozi, pojačava pjesničku sliku, a prilikom deklamovanja, podrazumijeva izraženost sloja zvučanja.

Nakon opsežnog izvještaja o neukrotivosti tokova i vodopada Morače, daje se strofa koja nagovještava neizvjesnu budućnost planinske rijeke. Tu se tek pominje subjekt kao nedjeljivi segment Moračinog postojanja.

Mi, deca njena, vidimo jasno kao da to već postoji,
vidimo na njoj mostove kao zagrljene ruke,
život svjež i nov;
vidimo strojeve mrke,
kotače,
remenje,
motorna rala
kako u svom snažnom huku
pokopaju naše zalogaje grke.
Vidimo njene snažne, jedre vale
*u pogon buduće hidrocentrale...*³¹
(iz pjesme *Morača*)

Lirski subjekt je u ovoj pjesmi pjesnikovo *drugo ja*, jer je očito dio podražavanog realnog svijeta; s obzirom na poređenje mostova sa zagrljenim rukama, izvodi se zaključak o autorskoj pomirljivosti sa imenovanom budućnošću, što se uveliko razlikuje od osnovnog raspoloženja u pjesmi

³⁰ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 10.

³¹ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str.11.

Dunavski most u kojoj je Morača data kao eminent prirodnosti. Nostalgičan žal za takvom prirodnošću izdvaja se u stihovima koji opisuju *motorna rala / kako u svom snažnom huku/pokopaju naše zalogaje grke*. Glagol *pokopati* ovdje nepravilno upotrijebljen (ispravno bi bilo *pokopavaju*),³² izraz je slutnje sa kojom će se, kad će sve zaista obistini, završiti trajanje čiste izvornosti.

Kao i Radovanu Zogoviću, i Janku Đonoviću je često aktuelni trenutak ili događaj proživljen u prošlosti, služio kao inicijalni agens za nastajanje pjesme. Zato su njegove pjesme često posvećene nekom pjesniku ili saborcu ili je ispod naslova dat tekst koji je uvodna napomena o porijeklu pjesme. *Evropska pjesma* iz ciklusa *Dvije rijeke* ima podnaslov *Cokula* dat u zagradi, a ispod podnaslova stoji uvertira u djelo: *Naše generacije nijesu bile još u ratu. Nas su kao plemenite metale topili i pretapali u livnicama Reda*.³³ Zašto je Đonović u tekstu *Pismo jednom nadrealisti* nazvao bjeguncima i sebe socijalnog pjesnika i nadrealistu koji ne želi da poetski dokumentuje stvarnost, najpotpunije se shvata kroz analitički prikaz pjesme sa podnaslovom *Cokula*. Pridjev *evropski* je sarkastično intoniran, a kroz pregled vrijednosti dobijenih u Prvom svjetskom ratu, shvata se da je žrtva bila uzaludna, budući da nije donijela željeni cilj, već se iste generacije nanovo moraju boriti za isto. Pred takvom stvarnošću, gubitnik i bjegunac je i onaj koji pomno bilježi sve događaje obračunavajući se sa dobijenim stanjem, a takođe i onaj koji svemu okreće leđa, tražeći preporod u nečemu materijalno nepojavnom i racionalno nepojmljivom. Obračanje cokuli kroz koju se personifikuje uniformisano zlo i u kojem je dato naizmjenično preklapanje formi *Ja i Ti*, elementi su inovativno poetskog iskaza, te je to jedna vrsta pjesnikove namjere da otrgne publiku iz suviše tradicionalno shvaćene teorije pisanja, čitanja i tumačenja, a isto tako, to je i dokaz da oneobičena orkestracija pjesničkog jezika *Opojaza*, nije bila strana Đonoviću.

Cokulo

Velika, teška, siva,

što čutiš u stroju ko kasarna u daljinu

Tebi se obraćam danas ja uvrijeđeni građanin.

Ti si po meni gazila, gnječila

ja sam bio pred tobom skot podjarmljeni

Iz mraka tvojih otvora

koji su udarali na štale i kaljave drumove

svitale su mukla, ropska jutra

puna psovki, hladnoće, šamara

i ribanja u nužnicima kužnim.

O, krvavog ponižavanja

koje čovjeka spušta

*na ljigavi, puzeći prah.*³⁴

(iz pjesme *Evropska pjesma*)

---

³² Prim. autora.

³³ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str.13.

³⁴ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 13.

Obraćanje cokuli je Đonovićevo svjedočanstvo o stanju *čovjeka i građanina* u bezizlaznom stanju duha nakon Prvog svjetskog rata. U ironijskom tonu himne i sa dozom nepomirljivosti, subjekt se obraća *bataljonima praznih cokula*, postavlja im pitanja koja više liče na gotove odgovore i uz sve, nominuje sebe za učesnika svih svjetskih događaja koji su doveli do neželjenih posljedica – loših društvenih standarda i neafirmacije duha. *Veliki svjetski rat prošao je zamahom kuge kroz sve zemlje: ubio, opustošio, izmijenio. Pomjerio je razume, osjećanja, savjesti. Njegova je zarezgotina na čovječanstvo ogromna i neće lako zarasti... Svjetski rat je rastavio oca od sina, brata od brata, čovjeka od čovjeka. Pa onda nije nikakvo čudo što je tako i u umjetnosti, književnosti, što je rastavio mlade pisce od starih, poratne od predratnih.*³⁵ Kada se Đonovićeви programski tekstovi povežu sa poetskim, dobijaju se odgovori koji se tiču i njegove organizacije strofe i rime, ali i realizovanja antikadenci koje nijesu bile obilježje njegove prve zbirke *Živi porteti*. Iako je pomenuta zbirka mnogo bliža periodu u kojem se odvijao Prvi svjetski rat, njen tematsko-motivski plan je optimističniji, a strofa je tradicionalno organizovana i podsjeća na romantičarski model komponovanja. Disparitet dvije zbirke između čijeg nastajanja je samo jedna decenija, treba tražiti u autorovoj zrelosti; dvadesete godine dvadesetog vijeka, Đonoviću, kao i brojnim iz njegove generacije, donose stav protiv poetike osporavanja, jer se ne odriču lako starih navika u pisanju, dok deceniju kasnije i sami bivaju zasićeni tradicionalnim modelima stvaranja. Crtice koje postoje u svakoj Đonovićevoj pjesmi iz zbirke *Dvije rijeke*, po pravilu stoje na početku ili na kraju stiha i imaju ulogu naglašavanja nekog pojma ili saopštenja. (*-Mirno Sastavi kopito...*) ili nabranjanja osobina pojedinosti vezanih sa pojmom koji stoji ispred crtice (*uzdrhtali, poblijedili - / prsti mi se zgrče u životinjsku kandžu ili bataljoni praznih cokula čute / kao bataljoni mrtvih vojnika - / kroz njihove donove ne pulsa vruća krv pješačke stopale*).

Pjesma *Jutro u Škaljarima* ima uvertirnu posvetu iz koje se saznaje da je namijenjena mornarima poginulim 1918. godine u Boki Kotorskoj: Ivanu Žigoviću, Mati Bruščeviću, Mati Groveru i Frani Rašu. Tu je i pastiš koji je odlomak članka iz lista *Glas Boke*. - *...U podne kada se na admiralskom brodu imala uzdići ratna zastava, kao obični znak za regulisanje hronometra, razvila se odjednom na jarbolu crvena zastava. Za ovom počele su se dizati buntovničke zastave i na ostalim ratnim jedinicama kao 'Karlu VI', 'Monarhu' i dr.*³⁶

Đonoviću je izuzetno stalo do toga da potkrijepi materijalno postojanje svake svoje pjesme za koju je postojao istinski povod. To je još jedan dokaz angažovanosti njegovog poetskog stvaranja, a katkada je to način i posrednog revolucionarnog obračuna sa nadrealistima koji, po Đonovićeovom ubjeđenju, njeguju poetski nehaj koji im dozvoljava zanemarivanje spoljnih stimulusa, pa

³⁵ Radoslav Ratković, *Priroda, selo i grad u poeziji Janka Đonovića* (iz teksta *Na raskrsnici*), Grafički zavod, Titograd, 1971, str. 10.

³⁶ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 15.

su i antikomunikativni prema svemu što predstavlja postojeću stvarnost. Obimne uvodne napomene su često osobine pripovjedačke proze i čitalac, ukoliko bi se prekrio tekst koji slijedi, najčešće ne bi znao da li će biti govora o epskom ili lirskom djelu. Međutim, kod Đonovića ne dolazi do lirskog dezintegriranja, već naprotiv, do prevage lirskog elementa usljed isticanja doživljajne neposrednosti.

U pjesmi *Jutro u Škaljarima* uvertirna rečenica *Četiri mornara kao četiri jarbola čute* ponovljena je četiri puta, ali je samo prvi put upotrijebljena kao dvostihovno organizovana cjelina (*Četiri mornara / kao četiri jarbola čute*), a u tri preostala slučaja ta je rečenica jedan stihovni niz. Rečenična fragmentarizacija ima sljedeće značenje: upotrijebljena prvi put u formi dva stiha, ova rečenica je vid postepenog upoznavanja recipijenta sa situacijom, a kada je taj cilj postignut, svaki sljedeći način saopštavanja cjelokupnog rečeničkog niza jeste izricanje neke konačnosti i to putem gradacije. Nakon svake naredne konstatacije pojavljuje se i neki dodatni stilski postupak kao prateći element ključnog stiha. Jednom je u pitanju nizanje polisindetona (*pred njima špalir / i sijev sablje / i mamuza / nemani krute*) i ponavljanje predložko-padežne konstrukcije u *Škaljarima*... Drugi put su upotrijebljene komparacije po sličnosti, kao *oni su u vedra jutra kao upeta jedra / pogazili zastave crne, prljave i žute*, a treći put se uz formulaciju o četiri mornara upotrebljavaju dominantna vizuelna i akustična poređenja: *Vidimo ih jasno: / dišu snažno, muskule se grče, para iz nozdrva kao zastava jedina / nad njima šiba*... Đonovićevo slikovito oblikovanje pojava i pojmova, kombinovano sa figurama dikcije posredstvom kojih se intenzivira sloj zvučanja, kritičar Vlatko Pavletić je nazvao *futurističkim verbalizmom*.³⁷ Kada je to rekao, Pavletić je mislio na politički funkcionalni stil u pjesničkom jeziku, a pridjev futuristički se odnosio na pojavu takve upotrebe primijećenu kod Vladimira Majakovskog. Mada pjesma *Jutro u Škaljarima* ne opisuje aktuelni trenutak, može se reći da je svako upotrijebljeno sredstvo, pa i aliteracijsko ponavljanje suglasnika *r* u najfrekventnijoj rečenici, dio pjesničke sugestije kojom se osuđuje svaki teror i angažuje buduća društvena snaga.

Pjesma *Kod bolesnog druga* je ostvarenje jakih socijalnih propozicija. U prvoj strofi se opisuje *kaljavi* dan i već takvo najavljuvanje atmosferskih predmetnosti, daje pretpostavku o socijalnoj noti u pjesmi. Tu se ulice sirotinjskih predgrađa nazivaju *vječnim staništima bijede* i u takvoj kvalifikaciji možemo prepoznati jedan od toposa Đonovićeve poezije. Za dinamiku događanja u takvim ulicama, kaže se: *U njima rat nikada ne prestaje, / po noći, po danu, po kiši i snijegu / Borba za hleb, za slobodu / okrutno i vječno traje*. Predgrađe se poredi sa *gnjilim plućem* i zapravo, u pjesmi nema nijedna verbalna jedinica koja bi donijela optimizam. Enterijer bolesnikove sobe je u potpunom skladu sa njegovim unutrašnjim konstelacijama koje se ne predstavljaju putem naracije, nego se samo nagovještavaju prostornim vezama ogoljenog pokušaja.

³⁷ Vidjeti: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, CANU, Titograd, 2009.

*(...) Iz zidova je tih davno iščilela svježina,
zdravlje šara i podova.*

*Na šifonjeru, vratima i mrtvom hromom stolu
ima bezbroj sumnjivih nepoznatih tragova.³⁸*

Porijeklo subjektive disperzije je u razočaranju zbog neblagorodnosti samih stvari iz usamljeničke sobe; subjekt sve te stvari, inače, smatra uzročnicima drugove neizlječive bolesti – tuberkuloze i zato je njegovo obraćanje sobi slično obraćanju cokuli u pjesmi *Evropska pjesma*.

*O mračna memljiva sobo,
pogažena prazna -
ti si se prodavala kao prostitutka,
silovali su prvu bjelinu tvoga rađanja,
života;...³⁹*

(iz pjesme *Kod bolesnog druga*)

Đonovićeve socijalni fenomeni – sirotinjska soba, bolest, glad, eksploatacija ljudi i prirodnih dobara, uvijek su dati kao plod dugotrajnog individualnog napora čovjeka i pjesnika koji kroz poetski diskurs želi promijeniti etičku, a time i estetsku sliku svoje sredine. To da je svaka Đonovićeve pjesma pisana za široke narodne mase, kritika je odmah primijetila i konstatovala da je Đonović pjesnik koji uvijek računa na katarzu kod publike te da se kroz njegovu ličnu senzaciju uvijek provlači i dimenzija kolektivističkog. *U Đonovićevoj lirici kao socijalnoj, angažovanoj poeziji, koja je često morala preuzimati na sebe zadatak ugušene političke agitacije, pesma je dobijala namenu akcionog letka ili agitacionog plakata; uostalom, funkciju i formu plakata dobijala je ne samo socijalna književnost, nego ponekad i njoj pretpostavljeno pesništvo individualizma.⁴⁰*

Ipak, svaka nova pjesma je i novo iznenađenje svojom formom, drugačijim ritmom, neobičnim ili neočekivanim subjektom, pa i objektom pjesme, ali i realizacijom stilskih sredstava kojima se sve to postiže. Svježina Đonovićeve literarnosti daje garanciju kvaliteta; čitalac će uvijek iznova biti u prilici da sazna na koji je to način autor različito tretirao već poznatu stvar. U pjesmi *Iz priča o trudnome magaretu*, Đonović ruši očekivane horizonte recepcije. Poetski subjekt je magarac koji patnički deklamuje o svojoj težačkoj sudbini, a kroz njegovu emocionalnu aktivnost, sugeriraju se odnos gazda – najamnik.

*Ja ropski živim svaki dan.
Za mene ne znaju, ne haju -*

---

³⁸ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 17.

³⁹ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 18.

⁴⁰ Radojica Tautović, *Đonovićeve poema gladi i ljubavi*, iz hrestomatije Slobodana Kalezića, *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Univerzitet Crne Gore, 2002, str. 418.

*Ja sam obično magare
koje tužno riče u pojatama memljivim
u mrtvim stajama
gdje zarđale brave škripe
glasom bijede
oskudice, studī.⁴¹*

(iz pjesme *Iz priča o trudnome magaretu*)

Vrhunac ljudske nemarnosti nalazimo u stihovima u kojima magare – subjekt, posmatrajući sebe iz tačke gledišta onoga koji ga eksploatiše, za sebe koristi treće lice i oblik pasiva – *sputano sam konopom*. Ono što bi kritičari nazivali agitacionom porukom, nalazi se u finalnoj poziciji pjesme, a riječ je o probuđenom inatu.

*Ja ću svoje kopito
utisnuti ljuto
gazdi u životinjsko lice
i razrovati mu njušku
ružnu
tvrdu
kvrjavu.⁴²*

(iz pjesme *Iz priča o trudnome magaretu*)

Jedina pjesma sa ditirambičnim raspoloženjem iz zbirke *Dvije rijeke*, jeste pjesma *Mi volimo život*. Pjesma donosi slike obećanog boljitka i jedan nov, konstruktivan pogled na život. U njoj je sadržana projekcija svih željenih zamisli i stoga nije disonantna, već usaglašena intonacijski, sintaksički i semantički. Prevažodno ikonički znak omogućava sagledavanje subjektove misaone putanje. Pošto je subjekt dat množinski, to je i sagledavanje misaonih perspektiva koloritno, ali ničim otežano kao u prethodnim pjesmama u kojima subjekt ima replike upućene cjelokupnom okruženju. Oda životu ovdje figurira i kao zanos cijele Đonovićeve generacije koja zastupa ideje Proletkulta.

*Mi volimo život.
On je zdravlje
ljubav
borba -
on snažno, krepko oko nas bruji
On drhti u nama
i nosi nas
kao ovaj željezni kolos
dok saobraćaj preko njega struji.⁴³*

---

⁴¹ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 19.

⁴² *Isto*, str. 21.

Na osnovu analitičkog pristupa Đonovićevoj međuratnoj poeziji, možemo zaključiti da, iako postoje izvjesne razlike u konstituisanju stihova u zbirkama *Živi portreti* i *Dvije rijeke*, ipak Đonović ne spada u red onih pjesnika koji imaju burne stvaralačke transformacije. Čak je uočeno na presjeku svih interpretativnih modela na temelju kojih je proučavana i kasnija Đonovićeva poezija, da sve postojeće Đonovićeve kreativne metamorfoze, jesu nastajale *kao rezultat obogaćivanja životnog i stvaralačkog iskustva nego kao voljno mijenjanje novonastalih paradigmi u produkcionim modelima*⁴⁴. Dakle, i sam proces angažovanosti za koji se opredijelio Đonović, u zavisnosti je i od *procesa trajanja, preobražavanja i prihvatanja u novom produkcionom modelu*, budući da se radi o stvaraocu koji usvaja nove koncepcije u organizaciji stiha i strofe, ali i doprinosi novom načinu estetizacije umjetnosti.

Literatura:

- Aristotel, *PJESNIČKA UMJETNOST*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988.
- Dušan Baranin, *CRNA GORA U SAVREMENOM KNJIŽEVNOM STVARANJU*, Književnik, Zagreb, XIII, 1939.
- Tatjana Bečanović, *NARATOLOŠKI I POETIČKI OGLEDI*, CID, Podgorica, 2009.
- Rajko Cerović, *CRNOGORSKO KNJIŽEVNO ISKUSTVO*, DANU, Podgorica, 2003.
- Miroslav Beker, *SUVREMENE KNJIŽEVNE TEORIJE*, Libar, Zagreb, 1986.
- Ana Bužinjska i Pavel, M. Markovski, *KNJIŽEVNE TEORIJE DVADESETOG VEKA*, Glasnik, Beograd, 2009.
- Janko Đonović, *ŽIVI PORTETI*, Nikšić, 1927.
- Janko Đonović, *NA KNJIŽEVNIM RASKRŠĆIMA*, Zapisi, knj. VI, Sveska 1-6, Cetinje, Januar – juni 1930.
- Janko Đonović, *JEDNOM NADREALISTI*, Stožer, Beograd, 1930.
- Janko Đonović, *DVIJE RIJEKE*, Beograd, 1938.
- Janko Đonović, *STRAH OD ZABORAVA*, Titograd, 1988.
- Ljubica Đorđević, *O POETICI JUGOSLOVENSKE SOCIJALNE LITERATURE*, u zborniku *KNJIŽEVNOST IZMEĐU DVA RATA*, knjiga II, 1972.
- Dušan Đurović, *KNJIŽEVNO STVARANJE U CRNOJ GORI*, Zeta, VIII, 1937.
- Radimir Ivanović, *DIJALOG SA DJELOM*, NIP Pobjeda, Titograd, 1987.
- Radimir Ivanović, *PISCI I POSREDNICI*, Zmaj, Novi Sad, 2011.
- Hans Robert Jaus, *ESTETIKA RECEPCIJE*, prevela Drinka Gojković, Beograd, 1978.
- Slobodan Kalezić, *CRNOGORSKA KNJIŽEVNOST U KNJIŽEVNOJ KRITICI V*, Podgorica, 2002.
- Leon Kojen, *STUDIJA O SRPSKOM STIHU*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci - Novi Sad, 1996.

---

⁴³ Janko Đonović, *Dvije rijeke*, Beograd, 1938, str. 22.

⁴⁴ Vidjeti: Radimir V. Ivanović, *Đonovićeva poetika i autopoetika u kontekstu pokreta socijalne literature*, iz knjige ogleđa i studija Radomira V. Ivanovića *pisci i posrednici*, Zmaj, Novi Sad, 2011.

- Jurij M. Lotman, *SEMIOSFERA*, Svetovi, Novi Sad, 2004.
- Jurij M. Lotman, *STRUKTURA UMETNIČKOG TEKSTA*, Nolit, Beograd, 1976.
- Petar Milosavljević, *TEORIJSKA MISAO O KNJIŽEVNOSTI*, Svetovi, Novi Sad, 1991.
- Jan Mukaržovski, *OGLEDI IZ ESTETIKE I POETIKE*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998.
- Jan Mukaržovski, *STRUKTURA PESNIČKOG JEZIKA*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1986.
- Predrag Palavestra, *PRAVCI PROUČAVANJA MEDURATNE SRPSKE KNJIŽEVNOSTI (1919-1941)* u zborniku radova *MEDURATMA SRPSKA KNJIŽEVNOST*, Beograd, Institut za književnost i umetnost, 1983.
- Novica Petković, *OGLEDI IZ SRPSKE POETIKE*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990.
- Gojko Tešić, *KNJIŽEVNA KRITIKA IZMEĐU DVA RATA II*, Prosveta *Nolit* Zavod za udžbenike, Beograd, 1985.
- Aleksandar Flaker, *POETIKA OSPORAVANJA*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Aleksandar Flaker i Zdenko Škreb, *STILOVI I RAZDOBLJA*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1964.
- Hugo Fridrih, *STRUKTURA MODERNE LIRIKE*, Svetovi, Novi Sad, 2003.

Olga VOJICIC-KOMATINA

INTER WAR POETRY OF JANKO DJONOVIC

Summary

The interwar poetry of Janko Djonovic in his poetic evolution is characterized by the transformations, from the traditional desing resources to the creation of expressionistic models of verses. A new sense of world caused by the World War I and the new experience of reality demanded a new poetic expression so it is clear that even this creator had to abandon traditional patterns of creation by the time. His collection of poems "Live portraits" published in 1927 is structured canonically in its first part, which means that vitalism of rhythm is "preserved and fully respected, than isosyllabic and isostrophic, as well as other elements of versification. Regarding syntax and intonation, the second part of this collection, however, has a different verse form. Collection "Two rivers" published a decade later has expressionistic constructive principles of free verse - ecstasy of emotions, super ego as the lyrical subject, introduction of rhymes in the "minus procedure", verses subdivision, astrophicity etc. However, all Djonovic's songs have material cause of formation what make them closer to the model of reality and social-realistic concept of the subject, from which Djonovic did not give up the in most turbulent period of the Montenegrin poetry.

Key words: inter-war poetry, expressionist model lines, the tradicional uzus creation, constructive prnciples of free verse, verse subdivision, socialist realism concept.

Милош М. ЂОРЂЕВИЋ

Висока струковна школа за васпитаче „Михаило Палов“ Вршац
milosdjordj@yahoo.com

ПЕСНИК КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА (РЕЦЕПЦИЈА ПОЕЗИЈЕ ЉУБИВОЈА РШУМОВИЋА КОД ДЕЦЕ И МЛАДИХ)

Детињство је родитељ човекове личности.
С. Фројд

У раду се анализира рецепција Ршумовићеве поезије код деце и младих као трајна и суштинска вредност или културно наслеђе.

Као и свака уметност, његова поезија за децу и песников друштвени и културни ангажман у медијима и на терену, а ту мислимо најпре у школи у *живо*, у знаку су афирмације *добра и културе*.

Кључне речи: Љубивоје Ршумовић, поезија, поетика, култура, наслеђе, млади, вредност.

Као и ствараоци и критичари, мимо сваке свести о естетици, поетици, етици или педагогији као наукама, показујући да су га изабрали за *свог песника* (што се у српској поезији догодило само још Змају), тачне и високе вредносне судове о Ршумовићевом певању и мишљењу света и раду на културном пољу саопштавају и ученици као војници и заточеници његове уметности речи. У доминантно лирским исказима они осећају срцем да је он *свим својим бићем* увек био на њиховој страни, да им помаже да одрастају и разумеју мелодију матерњег језика и да им, како је наглашавао и у интвјуима, нуди негу и просветљење ума:

*Покуцао си на врата наших срца и ми смо их отворили.
Ушао си унутра и чуда учинио, наша си срца опленио,
љубављу, радошћу и разумијевањем испунио, у најбогатију
ризницу претворио.
Ми смо врата затворили и заувјек те задржали.¹*

Као и врхунски критичари, без теоријске свести о естетици, етици и поетици, ђаци, дакле, маркирају сваки смисао Ршумовићеве поезије и у

---

¹ *Нашем Љубивоју*, ученици V-3, ОШ „Никола Тесла“, Дервента, 142. Сви наводи су по књизи *Ршумдани*, а у загради је означен број странице.

њено средиште стављају *лепому и доброту* које им је даривао. Они суде јер осећају и знају да им је певао по начелу великог хришћанског мислиоца Достојевског: *Волети човека значи видети га онаквим каквим га је замислио Бог*. Деца и ђаци као критичари, иако не именују прецизно, препознају основно вредносно начело да човек није ништа друго до серија својих дела и тако доживљавају целину Ршумовићевог опуса и ангажмана за њихово царство. Његова поезија настаје из суштинског промишљања доброте, јер нико није случајно добар, и из потребе да врлину треба научити, како нас уче народна мудрост и како показују поједине књиге. Све то је довољан услов и узрок да и у рецепцији најмлађих видимо песника Љубивоја Ршумовића као део наслеђа у култури српскога народа.

Полазећи од тога да је дете божја замисао, песник каже:

Али, тешко је испоштовати све што Бог тражи, па многи поклекну. Они који успеју у обожењу, лакше их је волети, оне друге је теже волети, али је потребније! А сви смо божја деца! (...) трудим се да разумем сваког (152).

У песми *Кора* исту идеју Ршумовић казује овако: *Ко у срцу време носи / Преко мора преко гора / Злу сторуком ко пркоси / Једе хлеб са девет кора (...)* Бог помаже где је слоге / Човек срећу радом кроти / *Кору хлеба пут под ноге / Довиђења у Лепоти*. Она открива радост стварања, богатство на путу ка лепоти као мудрости и смислу живота. „Сваким стихом“, исповедно и мудро једноставно наглашава „ја (сам живео) као да откривам нови свет“ (153). Све идеје песме стачу се у основну народну мудрост о лепоти и доброти: *ко је леп и добар, увек ће остати леп*.

Врхунски по-етички, естетички и васпитни квалитет Ршумовићеве поезије потврђује се, показали су наши иницијални наводи и завршни судови претходног поглавља, и у рецепцији деце и младих.² „Из уста малишана долази истина“ – каже стара изрека. И заиста, перцепција деце се показује као вредносно истинита. Да бисмо комплексно осветлили све аспекте рецепције и показали културолошки значај писца као појаве, пре него што у кратком прегледу означимо суштине тумачења младе читалачке публике у *Ршумданима*, нужно је размотрити недовољно осветљен проблем *детета као фактора критике*.

Комплексно приступајући овом проблему и феномену, професор Тихомир Петровић истражио је суштински *однос и везу* између децје књижевности и детета. Он полази од битних претпоставки песника, теоретичара и критичара од ауторитета, и то:

- Крочеове идеје да „књижевност за децу није никада она коју пишу писци, већ она коју „деца читањем прихватају и усвајају, бирају и предодређују“.

---

² Рад је део рукописа из монографије о Љубивоју Ршумовићу, која ће се ускоро појавити из штампе.

- Елиотове тезе, које продубљује везу између песника и детињства, да деца представљају „најјединственији“ тип слушаоца или читаоца.
- Гетеове критичке идеје да дете писану реч прихвата више емотивно и у њој ужива а не просуђује.
- Недићевог мишљења да је дечји књижевни укус помешан са укусом простих људи.
- Од сазнања М. Црнковића да „фактор дијете уноси неприлике, забуну, неспоразуме, ствара проблеме у вредновању дечје литературе у било каквом расправљању о тој врсти књижевног стварања“.
- Чињенице да дечја литература фаворизује усмену реч, јер је дете склоно аудитивном доживљају поетске речи или „читању с усана певача и приповедача“, и то је језгро „синтезе перцепције и креације“ малог читаоца.
- Алитерија, који сматра да је дете у сваком случају немилосрдни књижевни судија и „институционални компетентни читалац“.

На основу анализе Петровић закључује да „дете јасно изражава свој литерарни захтев“ и да „његова непосредна оцена о вредности дела није без значаја“.³ У том контексту прва реакција младих читалаца као критичара односи се на тајну песниковог *дугог трајања и стваралачки процес у континуитету од пет деценија*. „Драги Ршуме, занимљиво ми је што пишете песме педесет година“.⁴ На вредност истог феномена ученици указују и у писму, а посебно су за тумачење битни наслов и тон: *Нашем великом другару*, тврдећи да ће још много пута по педесет година „песме Твоје читати, и славити неуморни рад љубави“.⁵ Аргументација је таква да децу представља као компетентне читаоце.

Другарски однос са децом у светлу Радовићевих творачких принципа и великог учитеља, коме је 1957. године дао рукопис под насловом *Цвет*, кративан однос према језику и књижевности као културном наслеђу и истовремено као суштину своје поезије и поетике означава и песник:

„Одмах сам видео да Душко Радовић не пише за децу, него за мале људе, и за њихове родитеље, и за њихове васпитаче. Он је касније дефинисао тај свој рад. Када га је једна новинарка питала: 'Како треба писати за децу?', одговорио је: '*Као и за одрасле, само много боље*'. Том изјавом он је дефинисао свој рад и рад свих нас који смо после њега прихватили такву поетику. (М.Ђ.).

(...)

³ Тихомир Петровић, *Дете и књижевности*, Лесковац, 1991, 156–153.

⁴ Матија Кајтаз, ученик 3. разреда ОШ „Краљ Петар Први“, Београд.

⁵ Ученици ОШ „Живко Љујић, *Нашем великом другару*, (14).

Ја сам поштовао оно што је Душко Радовић рекао и обратио се деци са: *Поштована децо!* Још као студент, читајући Фројда, наишао сам на реченицу: 'Детињство је родитељ човекове личности', значи врло је важно како ће се дете развијати још у мајчином стомаку. Према њему треба имати однос као према живом бићу.

Како треба радити са децом знају паметни људи и они који су пратили како је Душко Радовић радио, како се иначе ради... Треба чувати српски језик, и књижевност, пропагирати народну и уметничку књижевност. И треба поштовати педагошки кодекс“.⁶

Присност с којом се приступа делу и писцу доказ је вредности и одјека и рецепције дела. Дечји стваралац који има исту харизму, Бранко Милићевић Коцкица, сажето и суштински је именује: „Деца с *Ришумом* као са кумом“.⁷ Изражавајући осећање присности „желим да и даље пишете и пуно се дружите са нама децом“, као да зна за песникову мисију да неуморно обилази школе и вртиће, једна ученица суди да је Ршумовић постао културолошка појава и наслеђе као вредност:

„Веома сам поносна што живим у земљи где сте ви један од наших најпознатијих писаца за децу (...). Желим да и даље пишете и пуно се дружите са нама децом!“.⁸

Присност, љубав и познавање песникове мисије и поетских идеја изражава и ово вредновање кроз песму:

*И браћа што их не доносе роде
Знају да деца су украс света
И зато желим да Ришум зна
Колико га волим ја.*⁹

Дакле, високо вредновање песника у критици деце потврђује налаз да он свестрано у младом бићу развија „стваралачки уметнички инстинкт, морално га оплемењује и естетски зари“.¹⁰ У рецепцији и вредновању ученице потврђује се смисао идеја песника саопштених 2013. године на званичном отварању Међународног сајма књига у Београду – *идеја којима је одредио свој однос према књижевности*. Крећући се кроз историју српске књижевне и културолошке мисли,

⁶ Светлана Пелемеш, *Љубивоје Ршумовић, Деца су народ посебан*, сајт Click and discover imageshack

⁷ Бранко Милићевић Коцкица, *Ришум по надежима*, (15).

⁸ Ивана Сарић, III разред ОШ „Димитрије Туцовић“, Краљево, (18).

Са Косова и Метохије, основци из Штрпца, паралелно исказују љубав према писцу и поштовање за његово дело: *Љубивоје љубимо / Те Љубивоје волимо Те*, али указују и на значај његовог дела за културу и просвету у отаџбини: *Да је више Љубивоја / Цветала би земља моја* (74).

⁹ Јована Јовановић, четврти разред, ОШ „Змај Јова Јовановић“, Београд, (24).

¹⁰ Тихомир Петровић, *Писци за децу и младе*, (180).

Ршумовић је нагласио да су слепи песник Филип Вишњић и хроми Вук Стефановић Караџић водили Србе у Европу и натерали великог Гетеа да учи српски језик. Управо зато, свака преведена српска реч значи и пружену руку ка Европи и свету. Подсетио је и на чињеницу да су српски владари од старина указивали на потребу да се Срби описмене и национално ојачају кроз књижевност, те да је отуда и онај вапај: „Књига, књига, браћо, а не звонци и прапорци”.¹¹

На чињеницу да је постао културолошка појава упућује и Александар Стојшић, аутор стрипа *Десет љутих гусара*, инспирисаног Ршумовићевом чувеном песмом, у којем се поезија преводи у ликовни израз. Песник Мошо Одаловић, који његове песме назива *Ршумовке*, потенцира идеју трајне вредности и песникову креативну и педагошку визију и мисију да је племенито бити добар, али још племенитије учити друге да буду добри:

*Тврдо рало, врх оловке,
Тврду бразду заорало;
Песме Ршумовке –
Поље нам је прогледало!*¹²

У *Писамцету из Ријеке* „Редакција цијела“ дечјег листа „Бијела пчела“ осветљава стваралачку црту карактера песника и дете у њему као језгро поезије из којег зраче по-етике, естетика и педагогија „са жељом да пјесник велико дијете остане и даље“ (8). Колики је практичан учинак песника у педагошкој и естетичкој мисији и колико ученици препознају песме и наслове књига пластично изражава *Честитка за Ршума*, у којој се наводе главне теме и јунаци или идеје и стихови, уз поруку *И зато желим да Ршум зна колико га волим ја: И аждаја и змај / И једног змаја крај (...)* // *И телефон и слон / И мамине мазе / И птице и морнари / И зелени дани лета / И браћа што их доносе роде / Знају да деца су украс света.*¹³

Идеју да уз Ршумовићеву поезију одрастају генерације, што је доказ врхунског вредновања и утицаја песника у култури народа, апострофирају и основци из Земуна: „Хвала вам, песниче, што сте оволике године посветили песмама уз које смо одрасли”.¹⁴ Из

---

¹¹М. Вулићевић, *Отворен сајам књига*, Политика, 24. 11. 2013. обраћању, Ршумовић није изоставио ни Доситеја, који је знао да писменост отвара очи људима, против оних „звона и прапораца” – догми и незнања! „Писмен народ чита, а неписмен слуша! Писмен размишља својом главом, а неписмен туђом!”

¹²Мошо Одаловић, *Ршумовке*, 22.

¹³Јован Јовановић IV, *Честитка за Ршума*, ОШ „Змај Јован Јовановић“, Београд, (22).

Сродну поруку шаљу и ученици четвртог разреда ОШ „Лаза Костић“ из Београда под насловом *За нашег драгог писца Љубивоја Ршумовића*: „Обавештавамо вас да вас волимо онолико колико има ваших лепих песама. Док смо читали ваше песме видели смо колико сте живот посветили поезији за децу како бисте нас усрећили“ (25).

¹⁴Ученици III/1 ОШ „Десанка Максимовић из Земуна, 26. Идентична је честитка и захвалност и Јелене Стакорић из Новог Сада: „*Има један чика, / Ршум му је име / годинама деца расту / уз његове риме* (30). Софија Каљић из ОШ „Јован Поповић“ из

Позориштанаца „Пуж“ стижу вредновање и захвалност за ангажман у тој области културе и оно указује на песников смисао за хумор и језичке бравуре: „Желим ти да још много година изводиш бесне глисте у позоришта, школе, књижаре и библиотеке“.¹⁵

Ученик Филип Ранђеловић у рецепцији Ршумовићеве поезије и поетике указује на феномен *зашто су* и *како* песме лако памтљиве: „Ваше рецитације најлакше учим“. Он посебно вреднује песникове врхунске идеје: „Ако смо ми украс света, онда сте ви украс књижевног стваралаштва“ (30).

Синтезу суштински тачних наведених стихова, одећујући његово порекло „међу златиборским боровима и стенама“, дају руком, на ћирилици, исписани стихови групе ученика трећег разреда ОШ „14. октобар“ из Раковице:

*Стао је у врх са легендама,
Тамо где сви велики стоје –
Десанка, Бранко, Драган и Душко
И он – Ршумовић Љубивоје.*

И заиста, на пуни смисао и вредност критичких оцена и излива срца ученика о по-етици, естетици и педагошким начелима, придружујући се одраслима који су послали поруку: *Летимо с Ршумом и ми стари да будемо још малко млади*, указује и песник Миладин Ђулафић, који је руком написао:

„А иначе шта да кажем о Љубивоју Ршумовићу, кад би све што бих рекао, одмах, засјенило оно мало дијете (од двије године), које рецитује, или пјева његове пјесме“ (125).¹⁶

Крагујевца, поред нацртаног срца, пише: „Хвала вам за дивне стихове који су нам улепшали детињство“ (30).

¹⁵*Пуж и бесне глисте*, (28).

Друштвени ангажман песника или рад на терену песника огледа се и у битним чињеницама из његове биографије. Од 1986. до 2002. године Ршумовић је био директор Дечјег позоришта „Бошко Буха“. Био је и председник Културно-просветне заједнице Србије и један од оснивача и члан Управног одбора Задужбине „Доситеј Обрадовић“. Један је од оснивача и први председник Одбора за заштиту права детета Србије, при организацији Пријатељи деце Србије, у којој је актуелни председник Скупштине.

Осим програма за децу, урадио је и неколико серија документарних програма. Таква је серија „Дијагонале – приче о људима и наравима“, у којима Ршумовић говори о појединим етничким групама, пуштајући припаднике тих група да сами дају карактеризацију својих саплеменика. То су емисије о: Мијацима, Брсјацима, Малисорима, Торбешима, Буњевцима, Ерама, Лалама, Дубровчанима, Бодулима, Шоповима, Горанцима, Пиперима, итд.

¹⁶ Високо вредновање богатог опуса нашло је одјека у бројним друштвеним и уметничким наградама, повељама и признањима које је песник добио. Осим поменутих, наводимо и: Вукову награду за „ изузетан допринос развоју културе у Републици Србији и свесрпском културном простору“ , награду „Невен“ „за књигу *Буквар децих права*, књигу прекретницу“, „Златни беочуг“ „за трајан допринос култури Београда“ , „Златни лептир“ „за животно дело у књижевности за децу“, Орден заслуга за народ са сребрним зрацима и друге.

Његова критичка рефлексija сажима суштину рецепције деце и ученика и садржи основни квалитет поезије, поетике, естетике и педагогије песника који се једино може изразити религиозно-етичком свешћу монаха коју је исказао отац Митрофан идејом: „*Наше је само оно што дамо другима*“. Та способност да себе даје другима – то је врхунска свеколика вредност Ршумовићева и оно што је постало културно наслеђе српског народа.

Хумор као део игре и њен врх јесте суштина књижевности за децу. Пратећи тај развојни лук у српској књижевности од Змаја до Ршумовића, Т. Петровић закључује да без хумора као најјаче манифестације живота и присутног у свим скалама вредности и облицима значења, посебно у функцији игре и забаве, она готово да није могућа. Функцију хумора у стваралаштву за децу високо вреднују и остали критичари. „Што дете кроз осмех прими, најдубље и најтрајније се у њему утисне, најприсније се усвоји, и тако онда најкреативније дејствује у формирању правих судова и првих личних одређивања према животу и према стварности“.¹⁷ Оваква рецепција Ршумовићеве поезије код младих, а није само реч о естетичком феномену хумора, показује дубљу унутрашњу вредност и савез писаца и читалаца и услове и узроке снажне рецепције код младих.

Када је о етици реч такву вредност песник је стекао јер је у средиште поезије и поетике, с мишљу негде непрестано између филозофије живота (он каже „дипломатије живота“) и патријархалне културе у знаку религије, поставио етичку суштину као ангажман: *свест о томе како бити бољи, како живети савршенијим животом, како живети у хармонији с природом?* Једном речи како се дати и предати другима.

На одговоран и методички заснован начин Ршумовић поезијом учи децу да стичу врлине и живе природано и слободано, и ту се уједињују његова етика и педагогија. И зато је песме, показују и њихови наслови, заоденуо у форму басне (*Вук и овца*), духом већ у наслову и првом стиху засновао по матрици бајке (*Била једном једна Ката, Било једно тужно море, Био једном један Петар, Био једном један вук*) или у рухо драмског разговора и дијалога, што показују бројни већ цитирани стихови.

Поезија као игра језиком и језичка игра у сликама деци показује шта једноставно желе чинити. Она је израз логике коју сви разумеју. Ршумовић деци пева о решивим проблемима, али им, пратећи етику свакодневног живота, показује анализа, оставља као тајне многа нерешива питања, као у примеру песме *Кад би ми неко рекао*. Питајући се гласно: *како је живот стекао*, лирски јунак практично трага за битним одговорима и филозофским спознајама: *како је стекао ваздух, воду, сунце, земљу и мајку и „оца заслужио“?* Ова филозофска структура, сложена у риме и језгровита питања, у основи, крије основе

¹⁷ Милан Богдановић, *Поема за децу Бранка Ћопића, Армија, одбрана твоја*, Књижевне новине, Београд, бр. 12, год. I, 4. мај, 1948.

поезије за децу, а не само поруке и њене васпитно-образовне могућности.

У расправи о феномену дечје песме као наивне песме, чији је циљ да покаже специфичност „стваралачког процеса у којем дечја песма настаје“, као „заокружена естетска творевина“ и како се, када је реч о функцији, у њој мешају и замењују „узроци и последице, поводи и исходишта“, Данојлић указује на два њена својства:

- да се она опире сваком „јаснијем одређивању“ и
- да се она „у суштини не развија“, јер је тешко замислити у ком би се правцу „могла развијати, а да при том остане оно што је“.¹⁸

И док Данојлић мисли да „довођење у ред и осмишљавање ствари, макар и по цену невероватних импровизација, за дете има смисао савлађивања хаоса, у који је рођењем гурнуто“, јер је то „његова насушна потреба“,¹⁹ наш песник дете учи да схвати да стварност не чека, али му не ускраћује свет игре и слободу. Из задовољства које ствара Митрофановим чином давања себе проистичу вечити видови среће и привиди да јој нема краја. Ршумовић брани стваралаштво за децу од свих који га не разумеју или оспоравају:

„Ја презирем Крочеа који је дозволио себи ону искључиву дефиницију: Уметност за децу никада неће бити истинска уметност“ (80).

Уместо одговора песник пита: „Како смо добили *Малог принца*, *Алису у земљи чуда*, *Вини Пуа*, *Мачка Тошу* или *Страшног лава*?“. У песмама се, међутим, осим порука за децу, налазе и коментари о значају књижевности за децу, *о игри као смислу детињства, о нерешивим тајнама и невидљивим силама или лепоти свега што припада деци и њиховом свету*. Он афирмише дечју игру као рад, књигу као ризницу знања и мудости, потребу да се ради оно што се воли, али указује и на невидљиве тајне силе или језичке каламбуре:

Људи више не живе у бризи / Ко нема у глави има у књизи.

Према томе учтиво молим / Дозволите то што волим.

*Има нека сила / На коју сам љут / Увек ме одвуче / На погрешан пут.*²⁰

Сад кука пола Африке / због банатске наприке / црвене и жуте / фине али љуте.

И мото збирке *Ма шта ми рече* говори о карактеру песниковог ангажмана и указује на суштину поетике књижевности за децу: *музику, слику и нарацију или причу, и смисао и вредност читања*:

---

¹⁸ Милован Данојлић, *Наивна песма*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, 40. и 41.

¹⁹ *Исто*, 42.

²⁰ Љубивоје Ршумовић, *Деца могу да полете*, Звод за Уџбенике, Београд, 2007.

*Ове песме не вреде ни пребијене паре док их не прочиташ.
Мртва слова на папиру.
Али оно што остане у теби после читања
(Неке игра, нека слика, нека музика),
то је њихова вредност.*

*Ако не остане ништа –
онда опет ништа.
Извини на сметњи.²¹*

Ршумовићев јединствени дар, показали смо у овој анализи, а препознала су га и деца и млади. Обележен је способношћу да ухвати вечити тренутак искрености у детету и сведе га у језичку фразу, која паралелно:

- подржава смех и буди мудрост (а),
- ствара хормон среће и радости (б) и
- усложњава значења и поетизује језик као језичку игру (в).

По-етички, естетички и васпитни садржај и поступак срели смо већ у реторици наслова прве збирке *Ма шта ми рече* и у истоветној структури наслова песме *Зато сам будала*. Дух што очарава децу и младе, увек се може из строфе или двостиха пресложити у мисли сродне пословици у којима се преламају доминантна свест и суштаствена унутрашања осећања из живота. Он садржи у себи наративни елеменат стила и доминира Ршумовићевом позијом као у песмама *Тражење оправдања* и *У самоћи*:

*Велика идеја / На памет ми пала / Разбила ми главу / Зато сам будала
Неопрезна нога / На луд камен стала / Оклизнух се падох / Зато сам будала.
Мој друг је / Продавао зјала / Ја сам био купац / Зато сам будала.*

У самоћи / Срећа нам се руга / Нема ништа / Без најбољег друга.

Као књижевно-историјску чињеницу песников дар и квалитет стила Перо Зубац је означио метафорички као „чудесну звезду из дечјих снова“ у којој се сабирају сан, игра и срећа и тиме одредио *историјски развојни лук и културолошки поредак на лествици вредности српске књижевности за децу* од Змаја до Ршумовића:

*У дослуху са њом обичне су речи
постајале песма што бодри и лечи*

---

²¹ За разумевање и тумачење генезе и језичке слојевитости ових стихова индикативне се паралелне језичке формуле у народу као израз културе у опхођењу „извини на сметњи“ и медијски језик оличен у изразу због сметњи у програму правданим формулом „извините због сметњи“.

*То је она звезда посебнога сјаја
у сазвезђу песме поред звезде Змаја.*²²

Као и наведени стихови, вредносни суд доноси Душко Радовић, који обухвата целину стваралачке личности и опуса, укључујући и завичај као прибежиште:

„Један циклус поезије за децу завршен је, и то славно. Од Змаја до Ршумовића. Нови циклус почеће од Ршумовића, а завршиће се са песницима који још нису рођени.“²³

Мисаоно и поетско језгро завичаја сажима збирка *Сјај на прагу*. Као *услов и узрок певања*, она демонстрира како је песник-горштак који је сачувао дете у себи, говором и етиком, под ауром патријархалне културе – остао оно што јесте, и зашто завичај „с радошћу и љубављу носи на својим петама“.

„Очију и срца пуног природе (...) зна он добро да отуђени човек прво мора да поврати исконску безазленост и чистоту да би освојио сагласје с Природом и склад са самим собом“. Зато је завичај оно станиште и „тамо где је време за њега непролазно“.²⁴

Продубљујући промишљање питања среће, Ршумовићева *креативана тачка гледишта* јесте да је срећа равнотежа жеља и могућности, тражење мере и: „*свест о пореклу и размишљање о завичају. Располагање добротом и својим радом*“. То су по-етичке, естетичке и васпитне вредности које је понео из завичаја и лирском рефлексивном препевао у *Сјај на прагу* и целој поезији и стваралачком ангажману.²⁵

У његовим бројним интервјуима налазимо аксиоме поетике и погледа на свет, какви су:

- Имам обичај да кажем да поезију пишем за себе зато што ме радује.
- Кажу да одрасли више читају песме него деца, а ја људе и човечанство не делим на децу и одрасле. Све су то људи, само су једни мали а други мало већи. А што се памети и интелигенције тиче, често су ови мали паметнији и интелигентнији.
- Измислио сам један слоган који гласи: *Одрасли често нису дорасли деци*. Рад с децом је једна врста шаха, родитељ мора да буде стално свестан свог детета, поред свих својих брига и

²² Перо Зубац, *Ршумова звезда*, (136).

²³ Душко Радовић, *Антологија српске поезије за децу*, СКЗ, Београд, 1984.

²⁴ Мр Гордана Брун, *Повратак Љубишу*, (66).

²⁵ На фону истог значења и вредновања је и суд: „Сем што је сачувао дете у себи, остао је оно што јесте: горштак из Љубиша ликом, говором и патријархалним односом према породичном окружењу“.

Гордана Браун, *Повратак Љубишу*, (66).

преокупација. Мора, пре свега, да поштује дечју игру и да му тад не даје никакав други задатак, јер је игра детету рад!²⁶

У славу великих људи и њихових дела Његош је певао: *Благо томе ко довијека живи имао се раишта и родити*. За Ршумовићево дело као серију и учинак у српској националној култури вреди речи Патријарха Павла: „Неће се постидети ни пред прецима ни пред потомцима“. Рецепција његовог дела, и код малих и код одраслих, је трајна и суштинска. Као и свака уметност, његова поезија за децу и друштвени и културни ангажман у медијима и на терену, а ту мислимо најпре у школи у *живо*, у знаку су афирмације *добра и културе*.

Ако се молитва као суштина хришћанске беседе с Богом разуме као:

- управљање душе Богу,
- беседа срца са Богом и његово представљање пред собом,
- уздизање ума и срца и пут ка блаженству као доброти и
- „најсигурнији мост за прелаз преко искушења таласа живота, необорива стена свих који верују, мирно пристаниште, божанска одећа која облачи душу великом *добротом и лепотом*“,

онда је, судећи по сведочењу и рецепцији код деце и младих, све то и Ршумовићева поезија. Његова се уметност доживљава, као и молитва, као „мати свих добрих дела“ и „просвећење ума“ и срца или радост и открочење света.²⁷ Ршумовићева поезија, осећају деца суштински, исјава љубављу за њих и према њима. Она им доказује:

- да „љубав се никада не рађа у злој души“, већ се у сваком срцу „заодева у други облик“ и
- да се само „од љубави уче закони надахнућа“ и сазања које у њиховој „души открива све квалитете“ (Мухамед Икбал).

Или, казано језиком ближем духу културе којој припада песник, деца у Ршумовићевом певању, мишљењу и осећању света осећају Христову мисао: „Љубав је закон“ и да у његовој слици света коју им открива „има више љубави него у једном великом граду“ (Јован Дучић).²⁸

Литература:

Вулићевић М., *Отворен сајам књига*, Политика, 24. 11. 2013.

Данојлић, Милован, *Наивна песма*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004.

²⁶ Видети: Ивана Срданов, *Љубивоје Ршумовић: Деца су народ посебан*, сајт Click and discover imageshack.

²⁷ Православни молитвеник, Издавачки фонд СПЦ, Београд, 2009, 3.

²⁸ Видети: *Мисли над мислима (Антологија светских мисли, пословица и изрека)*, приредио Стеван Крстец Старчински, Јован, Београд, 2009, 7.

Ђорђевић, Милош, *Поетика неизрецивог*, Вршац, 2014.
Миомир Миљинковић, *Историја српске књижевности за децу и младе*, Bookland, Београд, 2014.
Миомир Миљинковић, *Бајковите форме у књижевности за децу и младе*, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 2012.
Миомир Миљинковић, *Књижевности за децу и младе (Поетика)*, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 2012.
Петровић, Тихомир, *Дете и књижевност*, Лесковац, 1991.
Петровић, Тихомир, *Писци за децу и младе*, Епоха, Пожега, 2007.
Православни молитвеник, Издавачки фонд СПЦ, Београд, 2009.
Ршумовић, Љубивоје, *Ршумдани*, Прво слово, Београд, 2007.
Ршумовић, Љубивоје, *Деца могу да полете*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007.
Радовић, Душко, *Антологија српске поезије за децу*, СКЗ, Београд, 1984.
Срданов, Ивана, *Љубивоје Ршумовић: Деца су народ посебан*, сајт Click and discover imageshack.
Мисли над мислима (Антологија светских мисли, пословица и изрека), приредио Стеван Крстец Старчински, Јован, Београд, 2009.

Miloš M. DJORDJEVIĆ

A POET OF CULTURAL HERITAGE
(RECEPTION OF POETRY LJUBIVOJE RŠUMOVIĆ IN CHILDREN
AND YOUNG PEOPLE)

Summary

The paper analyzes the reception of Ršumović's poetry in children, young people and adults as a permanent and essential value or cultural heritage. Like any art, his poetry for children and social and cultural engagement in the media and at school, is a sign of affirmation of good and culture. Children and young people are highly evaluated all layers of Ršumović's poetry.

Key words: Ljubivoje Ršumović, poetry, poetics, culture, heritage, young, value.

Bogumiła KANIEWSKA
 Adam Mickiewicz University Poznan
 kanbo@amu.edu.pl

SLIKA PORODICE U SAVREMENOM POLJSKOM ROMANU NA OSNOVU MOTIVA IZABRANIH IZ ROMANA JUŽNIH SLOVENA

U savremenoj književnosti, kako poljskoj, tako i balkanskoj, još pre nego što je došlo do narativističkog ili kulturološkog preokreta, mogu se primetiti različiti načini artikulisanja porodičnog iskustva, ili pak – šireći taj problem – iskustva svakodnevice, što je jedinstvena ravan u kojoj se ostvaruje i porodični život. Samo što on ne postoji nikad izolovano, u praznini – književni (a i egzistencijalni) značaj svakodnevice, porodice, gradi se uvek u istorijskom, društvenom, sociološkom kontekstu. Kada bi se tom pitanje pristupilo modelski, motiv porodičnog života ispunjavao bi se u tri, vrlo pojednostavljena, modela: utočišta, traume i odraza.

Ključne riječi: poljska proza, balkanska proza, savremena proza, svakodnevica, porodica.

U knjizi Bore Ćosića, *Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji*, nalazi se značajna rečenica: ... *živeli smo u uverenju da učestvujemo u važnom poslu izgradnje društva na unutrašnji, kućni, kuhinjski način.*¹ kojoj prethodi sledeća refleksija:

Život u porodici sastojao se od događaja, događaji su se dešavali skoro svakog dana, čak i nedeljom. Događaji u porodici zvali su se život – reč korištena tako često, a tako retko shvaćena. Mi smo svi imali veliko poverenje u tu reč i u stvarnost koju je ona značila. Život nam je uvek bio sjajan, iako se drugi nisu o njemu izražavali najbolje. Sve što smo radili činilo nam se znatno bolje nego drugima, u tom smislu ništa nismo mogli promeniti.

Ta naizgled banalna zapažanja bila su u književnosti 60-ih godina (Ćosićeva knjiga objavljena je 1969. god.) revolucionarna – dugo pre otkrića Hajdena Vajta i Franka Ankersmita, pre apologije tzv. male istorije, mikroistorije ili privatne istorije. Tradicionalno, od antičkog doba, književnost i kultura uopšte utvrđivale su suprotstavljenost privatne, porodične i javne, društvene (posebno nacionalne) egzistencije. Ako je verovati Deridi, a u ovom

---

¹ B. Ćosić, *Rola moje porodice u światowej rewolucji*, przeł. Danuta Cirlić-Straszyńska, Wołowiec 2002, s. 69.

slučaju vredi, tradicionalno evropsko mišljenje zasnovano na logičkoj trijadi Bertranda Rasela (princip identiteta: ono što jeste, jeste; princip protivrečnosti: ništa ne može istovremeno postojati i ne postojati; princip isključenja srednjeg: sve mora biti ili ne biti) u suštini se ispostavlja sistemom skrivenih, iako čitljivih, hijerarhijski složenih vrednosti. Ta opaska odlično odgovara suprotnosti: privatno-javno; porodično-društveno; egzistencijalno-istorijsko, koja izrazito privileguje služenje istoriji (politici, narodu etc.), uzdižući je iznad porodičnog života, svakodnevice, običnosti.

Izgleda, iako je to možda previše smela teza, da značaj ove suprotnosti postaje izuzetno važan (a distanca između istorije i obične egzistencije jako velika) u kulturama onih naroda čija je istorija bila vrlo komplikovana, koje su se suočavale s problemom nacionalnog jestestva ugroženog gubitkom nezavisnosti ili neophodnošću njenog ponovnog osvajanja ili utvrđivanja. Takvih država kao što je Poljska ili balkanske zemlje. Istorijska sličnost, bratstvo iskustava rezultira kulturnim i mentalnim srodstvom, osećanjem zajedništva.

U savremenoj književnosti, kako poljskoj, tako i balkanskoj, još pre nego što je došlo do narativističkog ili kulturološkog preokreta, mogu se primetiti različiti načini artikulisanja porodičnog iskustva, ili pak – šireći taj problem – iskustva svakodnevice, što je jedinstvena ravan u kojoj se ostvaruje i porodični život. Samo što on ne postoji nikad izolovano, u praznini – književni (a i egzistencijalni) značaj svakodnevice, porodice, gradi se uvek u istorijskom, društvenom, sociološkom kontekstu. Kada bi se tom pitanje pristupilo modelski, motiv porodičnog života ispunjavao bi se u tri, vrlo pojednostavljena, modela: utočišta, traume i odraza.

1. Utočište

S modelom kuće kao utočišta susrećemo se u Mickjevičevom *Gospodinu Tadiji*: Soplicovo se nalazi nekako na rubu istorije, van centra istorijskih događaja koji do kuće, istina, dopiru, ali ne menjaju njen idilični karakter, običaje, strukturu itd. Nikakav, čak ni najsnažniji vihor istorije ne može uništiti poredak Soplicova, ukus bigosa, miris kafe, redosled mesta za stolom, ritualne sporove i gotovo bajkoviti red svakodnevice. Taj model ima i svoje sledbenike u najnovijoj poljskoj prozi, da navedem barem *Pamtivek* Olge Tokarčuk s prelepom konstrukcijom zatvorenog prostora.

Granice „Pamtiveka” su samo prividno simbolične – među stanovnicima mestašca vlada vera u to da oni koji napuštaju rodno selo spavaju na njegovim granicama i sanjaju rat ili odlazak u grad, a nakon buđenja počinju da veruju u san. Takav san je i istorija, istorija sveta van Pamtiveka... Kada dvoje mladih junaka romana, Izidor i Rita, stižu do kraja sela i pružaju ruke preko granične linije, njihove ruke nestaju u ništavilu... Međutim, podela na idiličnu (porodičnu) i infernalnu (istorijsku) stvarnost retko se koristi kao konkretan književni postupak, češće je ostvarivana putem kontrastiranja intimne, privatne, bezbedne, stalne svakodnevice i kolektivne, političke, društvene,

spoljašnje stvarnosti. Tako je npr. u romanu *Dom pod Lutnią* Kazimježa Orloša.

Tu je magičnom snagom obdaren isključivo porodični život, podređen najprostijim vrednostima: ljubavi, prijateljstvu, lojalnosti, naklonjenosti svetu i ljudima, vernosti vlastitim uverenjima.

2. Trauma

Porodica kao izvor patnje takođe je motiv koji potiče iz književne tradicije, u poljskoj prozi posebno eksploatisan krajem XIX i početkom XX veka, najpre u sporu modernističkih boema s malograđanskom moralnošću, a u međuratnom periodu u razvoju psihološke proze. Slike porodice koje se pojavljuju u prozi Bruna Šulca, Vitolda Gombroviča, Zofije Nalkovske ili Marije Kuncevič smeštene su u društvene realije međuratnog perioda, ali razlog raspada porodičnih veza nije istorija. Tu je trauma uzrokovana psihološki, njen izvor je suština ljudske prirode (kod Horomanjskog, Gombroviča i Šulca) ili posebne karakterne crte (Nalkovska, Kuncevič, Ivaškjevič).

Mnoštvo takvih slika nalazimo u mlađoj poljskoj prozi, ali je najizrazitije i najčuvenije delo koje predstavlja porodicu kao patološku zajednicu *Pogan* Vojčeha Kučoka, studija očevoeg sadizma i majčine indolencije viđena i ispričana od strane dečaka koji je vaspitavan kajišem. Nije važno da li je doza subjektivnosti karakteristična za pripovedanje u prvom licu, koje je kreirao Kučok, psihološka deformacija ili veran raport, svaki put je to zapravo opis dečije patnje. Slično je i u romanu *Sestra* Malgožate Saramonovič (da se ograničim samo na najpoznatije, najizrazitije primere) koji je svojevrсна studija seksualnog nasilja, vidno inspirisana Frojdomovom koncepcijom čoveka.

Međutim ono što je najzanimljivije, dešava se između, u trećem modelu, gde je porodični život odraz istorije, prerađeni odraz.

3. Odraz

U romanu *Na Drini ćuprija* Ivo Andrić priča legendu o blizancima uzidanim u stubove mosta i njihovoj poludeloj majci, čije je očajanje nateralo graditelje mosta da ostave uske otvore u zidu kako bi žena mogla dobiti decu (tu divnu, dirljivu legendu čula sam i u albanskoj verziji o zamku Rozafa u Skadru, samo što je u toj verziji u zidove tvrđave uzidana majka).

Ta bajkovita priča je divna, gotovo poetska ilustracija pojave koju sam ovde nazvala odrazom, a koja poništava Deridinu oprečnost između privatnog i javnog, pokazuje da se takozvana velika istorija odražava u mikroistorijama, u svakodnevnici koja je suština porodičnog života. To je jedna od najzanimljivijih pojava savremene poljske književnosti, a dozvoljavam sebi da kažem – takođe balkanske. U toj poslednjoj čini se ona još izrazitija i ranija, ali nije teško primetiti da je ona do izvesne mere zajednička za obe kulture.

U Ćosićevoj knjizi pojavljuje se motiv priredbe koju priprema mladi junak i pripovedač:

[...] *recitovao sam, isturajući, kao i obično, jednu ruku kao što sam video na fotografiji „Majakovski u uredništvu ‘Komsomolske pravde’, naslonjen na gomilu rukopisa” Recitujući, akcentovao sam određene stvari, na primer: „među oči”, „nepravda”, i slične. Vaculić mi je rekao ‘Menjaćemo starija dela, vešto uklapajući u njih odlomke pozitivnog značenja, da ojačamo nervni sistem stanovništva. Na taj način ćemo pokazati bolji svet koji nas čeka!’*

[...] *Mama je rekla: ‘To će proći’. Govorila je tako i kad je tetka dobila anginu i kad je tata demonstrirao rad mašine za meso i pričepilo mu prst. Ja sam sve to pamtio.*²

Slično iskustvo – očaranosti socrealističkom estetikom – ima i junak romana *Widnokrag* Vjeslava Mislivskog:

Tada još nisam znao mnogo o tovarišu Staljinu, osim toga da nas je oslobodio od Nemaca i da je najveći vođa sveta, a na portretu koji je visio u opštini imao je lice osvetljeno skrivenim osmehom i brkove. Da, i da ga vole vojnici, jer inače ne bi pevali pesme o njemu, a pogotovo ne bi umirali za njega.

Tako se ta pesma zalepila za mene. [...]

Sablažnjeni susedi počeli su se čak žaliti majci:

- Gospođo, šta taj dečak stalno peva o tom Staljinu. Ne dajte mu.

Još će mu preći u naviku i tek onda će biti nesreće.

*Majka je ipak s razumevanjem tretirala to moje pevanje.*³

Takve scene predočavaju ne toliko komplikovanu strukturu savremene istorije, koliko stepen upletenosti u nju pojedinaca, porodica, preplitanje ravni istorijskih promena i svakodnevice. Priča o lakoj estetici staljinizma, očaranosti njome i o opasnosti predavanja njenoj lepoti zapravo je sažeta istorija izvesne zavedenosti i izvesne mržnje, kao i straha i pritajenog otpora. Međutim, taj smisao je ipak nečitak za one primaooce koji ne znaju istoriju Poljske ili Balkana, koji ništa ne znaju o vremenima zarobljenosti i zavođenja idejom. Anegdoteke porodične priče su ukorenjene u istorijskoj materiji i zajedno stvaraju njen smisao, one su privatni isečak velike istorije.

Anegdote te vrste, koje ukazuju na višeznačnost istorije prerađene kroz lično iskustvo naći ćemo u savremenoj poljskoj prozi i u balkanskoj znatno više. Mogla bi se tu pomenuti makar bajkovita priča iz Bulatovićeovog romana *Crveni petao leti prema nebu*, koja otkriva privatne i skrivene motive ljudskih delovanja, skrivene pod društvenim ili istorijskim odlukama – kao u romanu *Konopielka* Redljinjskog, gde konflikt arhaičnih vrednosti i modernih promena, čiji front prolazi kroz kuću Kazjuka Bartoševića, ima, zapravo,

² Ćosić, *op. cit.*, s. 109–110.

³ W. Myśliwski, *Widnokrag*, Warszawa 1996, ss. 65–67.

erotsku osnovu... Oba ta romana, pokazujući raspad nekadašnjih zajednica – bjalistočke i crnogorske – donose i sliku raspada porodice kao određenog društvenog poretka sa seniorom, ocem porodice. I Ilija i Kazjuk ne mogu, ne umeju, nisu u stanju da sjedine porodičnu zajednicu, pomalo zbog vlastite bespomoćnosti, pomalo zbog istorijskih događaja.

Slike atrofije svakodnevice, njenog haosa, takođe su slike bespomoćnosti čoveka, njegove izgubljenosti u svetu. U *Ocaleniu Atlantydy* Zite Orišin posleratna Poljska je kao groteskna zemlja apsurdna, junaci je definišu u više navrata i sumorno: Poljska je ništavna zemlja [...] u njoj neprekidno traje lov, neko nekog juri, neko nekud beži.”⁴ Pesnik Prokleti ponavlja reči gospođe Ščensne: „Poljska je jedan veliki lavirint. [...] Lavirint straha, sramote, poniženja, beznadežnosti, teške bede. Lavirint smrti. Ali i lavirint nade. U njemu se takođe može nestati.”⁵ I *Atlantida* iskorištava pograničnost Donje Šlezije; upravo tu zemlju, nesigurne, poljsko-nemačke, geografske ontologije četrdesetih godina počinju naseljavati ljudi nesigurne biografije i prikrivenog identiteta („Za identitet će još doći vreme”).⁶ Imaju tuđa imena i prezimena, prisvajaju tuđe biografije, menjaju nacionalnu pripadnost, navike, skrivaju obrazovanje, gube vlastitu decu i uzimaju tuđu. Proterani iz kuća, običaja, profesija, afiniteta, lišeni opreme, suseda, prošlosti zauzimaju po narodnom zakonu kuće drugih prognanika i predmete koji su im pripadali. Zemlja posle rata, Valdenburg, Lešni Bžeg – to su književni pseudonimi Valbžiha u koji se doseljavaju izbeglice, a koji ponovo moraju upoznati autohtoni stanovnici. Rokade istorije koja se s ljudima ponaša kao s marionetama, lišavaju ih običnosti, odomaćenosti, osuđuju na osećaj privremenosti, upravo zbog izbacivanja iz svakodnevice na koju su navikli.

U *Ocaleniu Atlantydy* svakodnevica gubi svoje osobine kao što su običnost i banalnost, postaje privremenost ili maskarada – i kao takva ne može da vrši funkciju egzistencijalnog okvira koji određuje granice i obezbeđuje osećaj sigurnosti, odomaćenosti, izvesnog nalaženja u stvarnosti. Slično izvrtanje vrednosti nalazimo u romanu Miodraga Bulatovića *Rat je bio bolji*, čiji se groteskni junaci ne umeju pronaći u posleratnoj stvarnosti.

*Nismo tako pametni da i na to mislimo. Hoćemo najpre sve da demoliramo, obeščastimo, i kako kaže Malić, oslobodimo. Ne znamo ništa više osim toga, posledice nas ne interesuju. Mi smo za ludilo po svaku cenu, mi smo sa Balkana*⁷

– izjavljuje gorko jedan od junaka, Antonio, objavljujući odsustvo interesovanja za bilo kakve znake normalnosti. Jer tu normalnost savremenom čoveku je oduzela istorija, prodirući u sferu njegovog privatnog života. U malo kameralnijoj formi slična refleksija pojavljuje se u romanu Slobodana Novaka *Mirisi, zlato i tamjan*, gde su istorijske promene presudne za život porodice i pojedinca, kao područje borbe za vrednosti i vernost samom sebi –

⁴ Z. Oryszyn, *Ocalenie Atlantydy*, Warszawa 2012, s. 8.

⁵ Tamže, s. 236.

⁶ Tamže, s. 139.

⁷ M. Bulatović, *Wojna była lepsza*, s. 195–196.

kao i u kasnim romanima Mislivskog ili beskidskim delima Andžeja Stašuka. Novakov junak, za razliku od junaka Bulatoviča i Mislivskog, taj okršaj pobeđuje, izrazito se povinujući egzistencijalnom poretku svakodnevice.

Načini na koje književnost opisuje te komplikovane odnose izgledaju istovremeno i vrlo različiti i slični – moje refleksije su tek početak istraživanja i sasvim sigurno treba ih proširiti. Jer u tom zajedništvu iskustava koje artikulišu književni postupci, krije se početak prave, evropske zajednice. A o snazi njenih književnih predstava neka ispriča još jednom Bora Ćosić:

Sada, nakon svega, mislim da postoji i takvo zanimanje, porodično. I pored svega mi smo živeli u uverenju da učestvujemo u važnom poslu izgradnje novog društva na unutrašnji, kućni, kuhinjski način. Ispostavilo se da se ono što se može reći o našem životu nalazi u mom sastavu na tu temu. Sastav je pročitao naglas, celom razredu. Svi su se smejali, tapšali me po ramenu, a na kraju rekli: „Gluposti!“. Na tome se završilo. Mnoge stvari sam potpuno zaboravio, druge sam pobrkao; ispostavilo se da je u knjigama daleko više reda i ravnoteže ili bar treba da bude...⁸.

Literatura:

- I. Andrić, *Most na Drinie*, preł. H. Kalita, Warszawa 1985.
M. Bulatović, *Wojna była lepsza*, preł. D. J. Ćirlić, Łódź 1985.
M. Bulatović, *Czerwony kogut leci wprost do nieba*, preł. M. Krukowska, Warszawa 1964.
B. Ćosić, *Rola mojej rodziny w światowej rewolucji*, preł. D. Cielić-Straszyńska, Wołowiec 2002.
W. Kuczok, *Gnój (antybiografia)*, Warszawa 2003.
W. Myśliwski, *Widnokrąg*, Warszawa 1996.
S. Novak, *Mirra, kadzidło i złoto*, preł. D. Cielić-Straszyńska, Warszawa 1971.
K. Orłóś, *Dom pod Lutnią*, Warszawa 2012.
Z. Oryszyn, *Ocalenie Atlantydy*, Warszawa 2012.
E. Redliński, *Konopielka*, Warszawa 1974.
M. Saramonowicz, *Siostra*, Warszawa 1996.
A. Stasiuk, *Dziennik okrętowy*. W: J. Andruchowicz, A. Stasiuk, *Moja Europa: dwa eseje o Europie zwanej Środkową*, Wołowiec 2007.
O. Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, Warszawa 1996.

---

⁸ B. Ćosić, *op. cit.* s. 119.

Bogumiła KANIEWSKA

OBRAZ RODZINY WE WSPÓŁCZESNEJ PROZIE POLSKIEJ
NA TLE WYBRANYCH POWIEŚCI SŁOWIAŃSZCZYZNY
POŁUDNIOWEJ

Streszczenie

We współczesnej literaturze polskiej jak i bałkańskiej pojawiają się rozmaite sposoby artykulacji doświadczenia rodzinnego czy też doświadczenia codzienności. Literackie (a i egzystencjalne przecież) znaczenie codzienności, rodziny buduje się zawsze w kontekście historycznym, społecznym, socjologicznym, a nawet politycznym. Wątek życia rodzinnego przyjmować może trzy podstawowe modele: schronienia, traumy i odbicia. Dwa pierwsze mają charakter tradycyjny, zakorzeniony w historii. Najbardziej charakterystyczny dla współczesności jest wzorzec trzeci: odbicia, wynikający z przekonania, że tak zwana wielka historia odbija się w mikrohistoriach, w codzienności stanowiącej istotę rodzinnego życia. Model ten pojawia się w najciekawszych tekstach literackich – autorka omawia jego kształt na podstawie prozy Ivo Andrića, Bory Ćosića, Wiesława Myśliwskiego, Miodraga Bulatovicia, Edwarda Redlińskiego, Zyty Oryszyn, Slobodana Novaka, Andrzeja Stasiuka i innych.

Słowa kluczowe: polska proza, proza bałkańska, proza współczesna
codzienność, rodzina.

Muris BAJRAMOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici

murisbaj@bih.net.ba

SAVREMENA BOŠNJAČKA POEZIJA

Rad se bavi savremenom bošnjačkom poezijom, ponajprije antologijskim izborom pjesama koje su objavljivanje u posljednjih dvadesetak godina. Ovaj izbor je objavio Ervin Jahić u antologiji *Zašto tone Venecija*. Ova poezija će se promatrati u svojim poetičkim okvirima, kulturalnomemorijskim i književnohistorijskim, a u okvirima bošnjačke književnosti.

Gljučne riječi: savremena bošnjačka poezija, antologija, poetika postmodernizma, antiratno pismo.

Savremena bošnjačka poezija zrcali stanje svijeta i stanje duha jednog vremena, tako da je tematski i motivski raznovrsna, poetički nehomogena, i višestruko komunikativna. Poziciju koju zauzima u okvirima bosanskohercegovačke, ali i u okvirima same bošnjačke kulture, dakle kako sinhronijski, tako i dijahronijski, jeste zapravo identična sa pozicijom samog autora. U tom smislu svaki autor krajnje individualizirano mimetički konstruira svijet poezije, i on je krajnje intiman. Kao takav on čini samo dio jednog većeg mozaika, a upravo taj dio mozaika ili ogledanje djelića u cjelini je bio zanimljiv u nastojanju da se na pregledan način uopćeno govori o bošnjačkoj savremenoj poeziji, intepretacija ili kontekstualiziranja pojedinih autora. Razlog tome je obimna građa koju Ervin Jahić iznosi u antologiji *Zašto tone Venecija*.

Jahić u knjizi *Ispod jezika* tvrdi: „Po svjedočenju mnogih pjesnika, poezija je osobno pismo, prostor suočavanja sa samim sobom i otvaranje prostora slobode. „Na osnovu ove teze u Jahićevoj, ali i poeziji mnogih drugih pjesnika koji su mjesto našli u ovoj *Antologiji* se otvaraju brojni komunikacijski kanali, koji su zagrnuti maskama savremene teorije proučavanja književnosti s jedne, i savremenog momenta i svijeta sa kojim se čitalac (a i pjesnik!) suočavaju u svakodnevnoj životnoj praksi/diskurzima, u kojima se poezija manifestira u formi zaključivanja, osmatranja, ironiziranja, i svega onoga što jedan erudita može jezički u poetskom govoru osmisliti, susrećući se sa sobom i sa Drugim, sa sobom i sa svijetom i svim njegovim mogućim i nemogućim, stvarnim i fikcijskim, fizičkim i metafizičkim prostorom/prostorima.

Na početku postavljam pitanje recepcije savremene bošnjačke književnosti? Dakle, to bi bilo i pitanje opće recepcije poezije jer je poezija uvijek poseban stiliziran jezik i govor, a posljednjih pedesetak godina na sceni

su višestruke hibridizacije, kako poetičke tako i kulturološke. U vezi sa tim poezija je na suptilan način satkana od ovakvih niti i na njenoj površini, na tom platnu se može čitati/gledati historija jedne književnosti, pa tako i historija bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti, sve od njenih početaka preko faza ubrzanog razvoja i primjenjivanja više poetičkih načela u toku jednog vremena, te njena intertekstualna komunikacija sa evropskom, svjetskom, ali i domaćim poetskim tekstovima.

Ili, poigravajući se sa etimologijom riječi antologija možemo postaviti pitanje: šta ćemo sve u vrtu pronaći?

Pjesma koja nam to zorno kontekstualno pokazuje jeste *Muslimanska poezija na koncu 20. stoljeća* Seada Mahmutefendića:

*„Naposljedku,
stvarnost će biti
samo ono što poezija bude osjećala*

*Stvari ne treba imenovati
onako kako bi htjelo naše srce,
jer je ono zavodljivo i varljivo.“*

Pjesma nastala 1992. godine zapravo govori o identitetu i recepciji poezije i njenoj suštini u kojoj je emocija najbitnija i nasuprot tome racionalno, koje bi moglo biti i ujedno teorijsko. Dileme oko imenovanja su iza nas, ali ova kratka pjesma zapravo nas podjeća o stalnoj vrsti napetosti između prakse pisanja i njenog usistemljavanja, odnosno govori o odnosu između prakse stvaranja i problema književne historije. Skoro nakon 25 godina dobili smo sistematičan prikaz bošnjačke poezije, ili izbor autora i autorica koji su razriješili neka od pitanja samorefleksivnog proučavanja i identiteta književnosti, ponajprije poezije, ali su ujedno i postavili neka druga, isto tako važna pitanja o poeziji.

Postmoderni čovjek, čitalac, uzima knjigu sa strepnjom *nove osjećajnosti* i *feelingom* pojedinca u kojoj se nova optika prelama na prijelazu milenija, prijelazu koje je donio decentralizaciju i fragmentizaciju svijeta, sa glavoboljom preživljavanja u kojem se sve nedaće globalnog prelijevaju u okvire lokalnog.

I upravo se ova hibridizacija izraza, njegova višefunkcionalnost, polisemantičnost, ali višestruka stilska diferenciranost odnosi na savremenu bošnjačku poeziju, a izvor je posljednja antologija bošnjačke poezije simboličkog naziva *Zašto tone Venecija*, koju je priredio Ervin Jahić.

Već u predgovoru autor antologije daje mogući pristup savremenome bošnjačkom pjesništvu i daje modelativne okvire stvaranja od starije preko srednje do novije generacije. Pri tome je upravo problematično bilo koje autore odabrati i koje pjesme predstaviti čitalačkoj i akademskoj javnosti.

„Ovaj izbor punktira pojedinačne intenzitete u dugom luku bošnjačke poetske (ne samo geografske, nego i duhovno-identitetske) rasutosti. Prema

tome, i one pjesničke morfologije koje nam se čine anakronim i prevladanim. On sadrži izbor šest, sedam, naraštaja bošnjačkog pjesništva, i barem toliko „škola pjevanja“ orijentacija, tendencija, ako ne i modelativnih matrica. On je i po duhu i po nakani transgeneracijsko i transpoetičko pretraživanje novije bošnjačke poezije.” (Jahić 2012: 19)

Ova zbirka se javlja u vremenu u kojem je kultura na marginama društva, u vremenu tranzicije u kojem novac određuje dalje funkcionisanja institucija kulture, a samim time i umjetnosti.

Umjetnost se dakle postavlja kao temeljna čuvateljica humanističkih vrijednosti ljudskog duha. Kao takva ona ne smije ostati zatvorena u svojim okvirima. Umjetnost čuva i pamti, a njena uloga je i da komunicira i da sve napetosti koje čovjek na individualnom planu, ali i na planu kolektivnog, može katarzično da se oslobodi.

Stoga je posao antologičara poput muzeologa koji skuplja vrijednosti, stvara vrt raznobojnog cvijeća koje donosi katarzu i mir, a antologija zapravo izložba probranih primjeraka.

Taj artefakt sabranih djela, treba biti dostupan uhu i oku javnosti i to ne samo akademske javnosti nego svima, da bi se ideja književnosti kao komunikacije daleko raširila, i da bi se onda prostirala kroz prostor i kroz vrijeme, kroz duh i kroz um, kroz estetski užitak i kroz srce. I kroz ljudski duh.

Sam čin sastavljanja antologije dakako ima svoje zakonitosti, ali i probleme. Nije to samo pitanje izbora reprezentativnih pjesama i autora nego i pitanje koje *post scriptum* nameće pitanje putokaza književnih vrijednosti, mogućeg kanona ali i temelja historije književnosti. U tome je između ostalog i vrijednost ove antologije. S druge strane, ona sada ulazi u prostor sjećanja i prisjećanja, u prostor kulturalnog pamćenja, u prostor šireg književnog sistema u kojem će ovi tekstovi biti od koristi ne samo akademskoj javnosti nego i običnim čitateljima.

Naravno, posao je mnogo lakši kod narativa, odnosno kod proze. No, kod poezije je situacija specifična i teža za opisivanje. Zašto? Najprije jer je poezija izraz i iskaz krajnjeg dometa slobode ljudskog duha, a samim tim i umjetnosti. Kako se ljudski duh ne da uhvatiti u bočicu i promatrati tako se ni njegov izraz, ovdje poezija, ne da tako lako ograničiti i ukalupiti. Stoga je pred nama zbirka raznovrsnih poetičkih i kulturoloških modela više generacija bošnjačkih pjesnikinja i pjesnika koji ispisuju refleksije i autorefleksije svog duha. Ponekad je to *spontani izliv jakih osjećanja*, a ponekad planski i hirurški precizno strukturirana poezija, koja u okvirima poetike modernizma, visokog modernizma, postmodernizma, ali i *nove osjećajnosti* ispisuje prostore simboličkog i književnog kapitala. Vrijednost antologije je dakako što na jednom mjestu možemo posegnuti za tim kapitalom.

Ipak, postoji jedna težnja da se dijalog ovih pjesnika, u bahtinovskom smislu otvara u svojoj pluralnosti pod okriljima poststrukturalističkih shvatanja književnosti i teksta, tako da se ovim tekstovima kreiraju, odnosno konstruiraju prostori kulture i ulazi se u dijalog sa tradicijom, kako narodnom tako i književnom, ali i književnoteorijskom. Tako čitamo pjesme koje

tematiziraju pitanje upotrebe jezika kao građe, zatim pjesme koje intertekstualno ulaze u dijalog sa tradicijom i rekontekstualiziraju je, zatim je prisutna poetika antiratnog pisma i poetika svjedočenja, ispisivanje traume prethodnog rata, ali isto tako postoje pjesme nove osjećajnosti, ženskog pisma, postmodernističke poetike i dekonstrukcijskog iščitavanja društva i rekontekstualiziranja smisla. Manji je broj onih koji su se opredijelili za hermetiku. No, bez obzira na poetičke modele, vrijedno je istaći da je jedan od prepoznatih kriterija za izbor antologijskih pjesama bio svakako dojam estetike.

Pitanje pisanja poezije je pitanje iskustva i doživljaja svijeta, odnosno sjećanja na njega. Sjećanje može biti književno, autopoetičko, čisto književno i fikcionalno u okvirima stvaranja mogućeg svijeta, ali i sjećanje na vlastito iskustvo, u najširem rasponu, od čisto izmaštanih sanjarija do konkretno kontekstualiziranih reminiscencija i opisivanja. Pa čak i kada se radi o željama, htijenjima, osjećanjima, oni su uvijek utemeljeni u nekom iskustvu i/ili činjenju. To su već ontološka pitanja poimanja bitka, ali i ontološka poimanja teksta, pa ću sada postaviti još jedno pitanje u vezi s tim: Šta postmodernom čitaocu i teoretičaru znači antologija?

To je jedan skup tekstova u kojima čitalac arheološki može istraživati njihovu višeslojnost, dijahronijski, i odnose sinhronijski. Postmodernista će uživati u pluralnosti jezičkih i stilskih kodova, i imaće mogućnost da rekontekstualizira poetsko znanje reprezentativno skupljeno u jednoj knjizi. I moći će sve bitne oznake postmodernizma pronaći u ovom izvoru, iščitavajući navedene pjesnikinje i pjesnike. Odnosno, moći će da sve te emocije proistekle iz sjećanja, iskustva kao sjećanja, refleksije i autorefleksije, i fikcije kao izmašanog, odsanjanog sjećanja, secira i analizira sve te forme i priskrbi ih i kao svoje kulturalno pamćenje, ili teorijski odredi put ka historiji književnosti i kanonu.

Kako god iščitavamo zaključak koji se nameće je sljedeći: ne postoji koherentan skup pravila prema kojima bismo mogli definirati okvire bošnjačkog pjesništva od 1990. do danas, i to nam ova antologija pokazuje. To je jedan emocionalno fragmentirani svijet koji je s jedne strane okrenut prema samom sebi i koji ispituje granice vlastitog poimanja svijeta i lirskog subjekta koji bivstvuje u mimetičnim projekcijama tog svijeta. Uzusi poetike modernizma, naglašene estetizacije jezičke forme, ali i hermetike u kojima se smjenjuju lirske slike i u kojima se čitalac jednostavno prepušta estetskom ugođaju, prisutni s jedne strane, a pak s druge igranja s tekstem, propitivanje jezičkih mogućnosti, dekonstruiranje značenja i kreiranje nove konstrukcije svijeta u okvirima postmodernističke poetike. Sukladno tome, u okvirima postmodernizma pjesnici ukidaju granice visoke i niske umjetnosti, propituju jezik kao građu za lirski izričaj, te propituju mogućnosti i granice postmodernističke pjesme sa svim njenim *inter*; *trans* i *meta*-pojavama, ali i primjenjujući modele ženskog pisma. Također postoji niz pjesama u kojima se tematizira tranzicijska zbilja i modeli sistema vrijednosti društva i kulture.

Dakako jedan veliki dio opusa pjesnika i pjesnikinja čini *ratno pismo* i *poetika svjedočenja*. Ova trauma koja se ispisuje i dan danas je sastavni dio

bošnjačke književnosti u sva tri književna roda. Poezija je tu ponajprije dala najviše mogućnosti da se izrazi bol i tragedije, prije, za vrijeme i poslije rata.

U ratnom pismu realiziraju se različiti poetički obrasci: ono predstavlja dokumentarističku književnost, nerijetko s autobiografskim elementima. To je postmimetička književnost koja utemeljuje novu vrstu poetike što je označavamo kao *poetiku svjedočenja*. U ratnom se pismu u okviru bosanskohercegovačke književnosti može pratiti prijelaz iz poetike modernizma u poetiku postmodernizma, te nakon promjene poetike uočljiva je i poetika tranzicijske književnosti.

Historija bilježi nekoliko ratova u kojima su Bošnjaci bili žrtve, a posljednji je rat sudski dokazao genocid nad Bošnjacima. Prvi put se njemu prilazi kulturološki i idejno drugačije od modernističkih paradigmi metanaracije. Zločin se desio, ne smijemo ga zaboraviti. Tako književnost preuzima ulogu čuvaljice kulturalnog pamćenja kao osnove uspostave/korekcije identitetske pozicije. Ta poetika svjedočenja račva se u dva pravca. Prvi predstavlja konkretna, individualistička vizura, koja ima dokumentarističku vrijednost. Drugi pravac predstavlja odnos kulturoloških kodova koji na direktan ili indirektan način upućuju na rat.

Između ostalog, tu se estetizirala i činjenica o novom postideološkom, postapokaliptičkom, postratnom dobu u kojima je trebalo ispisivati nove putokaze. I ova antologija je uveliko takav jedan putokaz. Gledajući i promatrajući je kao sistem, ova antologija stvara prostore memorije u kojima se u sistemu književnosti značenja međusobno nadopunjavaju u svoj svojoj raznolikosti i time ukazuju na razvoj bošnjačke poezije od 1990. godine, jer ova antologija ne ponavlja prethodne već nastavlja gdje su prethodne stale, što je, smatram, naročito bitno.

Ovdje je pokazan razvoj bošnjačke književnosti u navedenom periodu, odnosno pokazane su sve njene veze i projekcije stvarnosti, čime se na širem planu postavlja dobra osnova za uspostavljanje identiteta, kulturnog ali i individualnog u okvirima ispisivanja ali i recepcije književnog lirskog teksta.

Na kraju ostavljam budućim istraživačima da na konkretnim primjerima pisaca odrede koji su to putokazi nastajali u savremenom okruženju prethodnih 25 godina, da odrede poetička i kulturološka načela ove poezije, kao i da markiraju paradigme njihovog kreiranja.

Literatura:

1. Jahić, Ervin (2012), *Zašto tone Venecija*, KHBH „Preporod“, Zagreb
2. Jahić, Ervin (2013), *Ispod jezika*, „Hrvatsko društvo pisaca“, Zagreb

Muris BAJRAMOVIC

CONTEMPORARY BOSNIAKS POETRY

Summary

In this paper the author is summarizing contemporary Bosniaks poetry (its cultural memory, poetics, and literature history), mainly from the anthology *Zašto tone Venecija* by Ervin Jahić. In this anthology Ervin Jahić published poems that had been written in the past 20 years. That seems to be continuation of the previous anthologies and, in many ways, new review of the Bosniaks poetry.

Key words: contemporary Bosniaks poetry, poetics of postmodernism, anti-war letter.

Dijana HADŽIZUKIĆ
 Fakultet humanističkih nauka
 Univerzitet „Džemal Bijedić“ Mostar
 dijana.hadzizukic@unmo.ba

POETSKI ELEMENTI U ROMANU *TUĐE GNIJEZDO* HUSEINA BAŠIĆA

Tuđe gnijezdo Huseina Bašića je roman koji na ekstenzionalnom nivou nudi predmetni svijet, tematizira historijsku temu o predaji Plava i Gusinja Crnoj Gori, te kroz egzistencijalni grč pojedinca, Ibrahima Žioca, bedela, tematizira otuđenost i besmisao življenja. No, s druge strane, zahvaljujući lirskim intenzionalnim fenomenima, on pokazuje tendenciju razvoja od realističkog ka simbolističkom prikazu iskustva. Simbolizacija na tekstualnom nivou podrazumijeva višeznačnost svih komponenti djela – od naslova, preko imena likova i toponima, specifičnosti karaktera koji se pojavljuju i radnje u koju su uključeni, do pojedinačnih odlomaka koji su, kako ćemo pokazati, izrazito poetizirani.

Gljučne riječi: Husein Bašić, poetski roman, subjektivizacija, lirizacija narativa.

Roman *Tuđe gnijezdo* Huseina Bašića svoju fabulu temelji na stvarnim historijskim faktima o predaji Plava i Gusinja Ausrougarskoj monarhiji, no u njemu su činjenice samo osnova na kojoj se gradi egzistencijalna drama pojedinca. Selim Žioc, bedel, pojavljuje se kao samosvjesni dramatizovani pripovjedač koji o velikim historijskim događanjima svjedoči u svoje ime. Stoga, možemo govoriti o subjektivizaciji pripovijedanja i pounutrenju događaja, odnosno, kako kaže Enver Kazaz, tu preovladava „doživljajni aspekt historije.“¹ Također, njegova lična drama i životni usud izlazi iz okvira događajnog i postaje metaforički prikaz (poetizacija) sudbine cijelog jednog kraja i naroda. Iako u romanu postoji veoma složena fabula ispunjena motivima zavjere i tajne, sa naglim i iznenađujućim preokretima, što ga na izvjestan način približava romanima postmoderne, ovaj roman je, ipak, i prije svega oslonjen na jezik na način na koji to jesu romani zrele moderne. U tekstu „Književno djelo Huseina Bašića“ Fatma Hasanbegović tvrdi da je Bašić prije svega pjesnik, te je, stoga, i u prozi „stilska odrednica njegovog stvaralaštva evidentna u vidnom preplitanju poezije i proze“², zaključivši: „*Tuđe gnijezdo* je uza sav historijski milje, poetski roman egzistencijalističkog usmjerenja (...).“³

¹ Enver Kazaz, *Bošnjački roman XX vijeka*, ZORO, Zagreb/Sarajevo, 2004, str. 22.

² Fatma Hasanbegović, „Književno djelo Huseina Bašića“, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, ur. Enes Duraković, Alef, Sarajevo, 1998, str. 682.

³ *ibid.*, str. 687.

U procesu recepcije romana *Tuđe gnijezdo*, jezički sloj djela se nameće kao primaran i iz njega proizilaze svi ostali činioci, a njegova semantička vrijednost ostvarena je na poetskom nivou. To je razlog za djelimičnu mikrostilističku analizu teksta romana koja se ogleda u istraživanju upotrebe fonetsko-fonoloških i semantičkih stilskih figura karakterističnih za poeziju u postupku očuđavanja, kao i upotrebe sintaksičkih stilskih figura, osobito lirskih paralelizama i ponavljanja koje u konačnici rezultiraju ritmičnošću kakva je uobičajena u lirskom diskursu. Posmatrajući roman kroz sve narativne nivoe uz fokusiranje na suodnos između forme naracije, njenog sadržaja i jezika kojim je ostvarena, te uzimajući u obzir sve ekstenzionalne i intenzionalne fenomene romana, moguće je ukazati na intenciju poetizacije romanesknog diskursa te govoriti o *Tuđem gnijezdu* kao o poetskom romanu.

Krenut ćemo od tačke gledišta kao narativne figure, primarne za razumijevanje pripovjednog teksta. Poznato je da narator može biti na većem ili manjem rastojanju u odnosu na ličnosti o kojima pripovijeda te da odstojanje može biti vremensko (i u odnosu na samoga sebe), emotivno ili intelektualno. U slučaju naratora Ibrahima Žioca govorimo o samosvjesnom dramatisovanom pripovjedaču koji, kako sam kaže, piše „u jaziji koju ostavljam kao posljednji zapis o sebi“⁴, naknadno, nesiguran i u ono što bilježi: „Jesu li ovi zapisi pokušaj ispravke, nevjerica u sebe, izgubljeno samopoštovanje, zadocnjela pamet, (...) išao, ja sam samo išao, sve više se udaljavajući od mogućnosti da svoju pobunjenu želju pretvorim u pobjedu.“⁵ Upotrebom unutrašnjeg monologa u kome narator kazuje vlastitu psihološku dramu, emocije i lomove, iskaz se subjektivizira i približava lirici jer u *lirici unutarne i vanjske, subjektivno i objektivno nisu razdvojeni*. Ibrahimova ispovijest približila se lirskome na onaj način na koji poimamo subjektivitet u lirskoj pjesmi, s tom razlikom da je lirsko obilježje tu sekundarno jer roman kao forma ima i sva narativna obilježja. Pripovjedno Ja je, uz sva ograničenja, blisko lirskome Ja, a roman napisan u prvom licu usmjeren na subjektivno, doživljajno i psihološko-egzistencijalno prikazivanje unutrašnjih zbivanja.

Bilo da govori, odnosno piše o sebi u prošlosti ili sadašnjosti, iskaz Ibrahimovog Ja je potpun i kao cjelina smješten unutar fokalizatorske pripovjedne pozicije. Njegovo biće je zapljusnuto mnoštvom vanjskih i unutrašnjih dešavanja koja su lišena značenja samih po sebi i čiji smisao se uspostavlja isključivo nakon što su proživljeni i zapisani. Kod ovakvih naratora svi događaji su dvostruko posredovani – jednom su se desili kao događaji u vanjskom svijetu, a drugi put su oživljeni u sjećanju (vremenske distance i rasponi su promjenljivi), ponovno doživljeni i pretočeni u pripovijest. Otišao veoma mlad, mijenjajući drugog čovjeka u ratu za sitan novac, Ibrahim Žioc se polagano uspinjao ljestvicom istanbulske društvene moći. Zatičemo ga u carskom arhivu gdje započinje njegova drama pobune i progona, ali i vlastitog osvještavanja, uz bezbroj pitanja o identitetu, strahu, smrti, moći i slabosti. Unutar pripovijedanja postoji nekoliko vremenskih

⁴ Husein Bašić, *Tuđe gnijezdo*, Svjetlost, Sarajevo, 1991, str. 92.

⁵ *ibid.*, str. 285.

raspona – od mladosti, polaska i putovanja, preko učešća u ratu, do trenutka, uvjetno, sadašnjeg u kojem započinje njegov bijeg. U nastavku se događaji prete linearno, uz nekolicinu retroverzija. Istinski trenutak sadašnji je onaj u kome započinje njegovo pisanje:

Šta da zapišem na početku?

*Je li šta zaludnije na ovom dunjaluku nego pretvarati život u priču?
Kao da sam čitavo vrijeme mrvio kamen i od njegovog praha
stvarao hljeb i nadu za sutra.*

*Ništa što je rekao car, objavili sveti ljudi, izmislili mudraci – ne
može biti ni puteljak kroz pustinju prošlog, ni zraka u budućem,
gdje, možda, samo nova priča ima nekog zaumnog smisla i
opravdanja.*

*Kad je tako, neka i ostane, kao gnijezdo u kome nije prekonačila
nijedna druga ptica.⁶*

Drama pobunjenog intelektualca nalazi utočište u pismu. Izbačen iz jednog gnijezda u drugo koje ga nije prihvatilo i kojemu nikada nije do kraja pripadao, Žioc ispisuje muku i tjeskobu savremenog čovjeka, otuđenog i osuđenog na samoću. U tom smislu, naslovna metafora dobiva jedno od svojih mogućih značenja: priča je samo moja, u njoj je smisao, to je *gnijezdo u kome nije prekonačila ni jedna druga ptica*. Moja priča/pismo je moje istinsko i jedino pravo gnijezdo/utočište u svijetu rasutog smisla i identiteta. Trenutak samospoznaje također je poetiziran kroz lirski paralelizam: „Izdajnik i odmetnik za njih, ovdje, muštulugdžija i izbavitelj, možda, za svoje, tamo.“⁷, ali i kroz brojna retorska pitanja kao što je ovo: „Ja? Ni gazija ni šehit, ni bedel ni drugi čovjek, protjeran iz života kojeg sam izmislio.“⁸

Već smo rekli da je pitanje historije u ovakvim romanima do kraja subjektivizirano i svedeno na doživljaj pojedinca. Ibrahimovo sjećanje na rat omogućilo je ukidanje bilo kakve objektivizacije i potpuno pounutrenje događajnog, a što kao posljedicu ima poetiziranje iskaza. Gorčina razočaranog ratnika obilježila je njegov život i oživjela u sjećanju u trenucima najjače egzistencijalne bure, te se oblikovala u poetiku svjedočenja ratnog užasa. Rat je bolan i besmislen poduhvat u kome nema slave: „Tamo su samo razrovani hendeci i meterizi puni nadutih ljudskih tijela, zidine i mrtvi gradovi, ledene noći i kratki dani; samo krv, rane podivljali ljudi, koji ne znaju nizašta drugo na svijetu, do za rat u koji su po bogzna koji put uzalud uprezani.“⁹ Paralelizmom i gomilanjem istovjetnih rečeničnih dijelova postignut je ujednačeni ritam kojim se sugerše ponavljanje vječno istog užasa u koji je za šaku dukata krenuo Ibrahim. Za razliku od klasičnih historijskih romana u kojima je herojski svijet smislen, ili postmodernih romana gdje je historija izmrvljena u male priče, u Bašićevom romanu uočavamo dvadesetovjekovnu zgroženost ratom i besmisao vjere u epski svijet. Vlastito učešće u bici za

---

⁶ *ibid*, str. 23.

⁷ *ibid*, str. 170.

⁸ *ibid*, str. 174.

⁹ *ibid*, str. 37.

tvrdavu Plevnu, Ibrahim je ispričao podstaknut susretom sa pjesnikom Zulfikarom jer je njegova pjesma o besmislu ratovanja bila mnogo važnija od bitke. Metaforizacijom („postajali smo velika raznizana čeljust u ustima aždaha koja nas je proždimala“¹⁰), poređenjem („Ušli smo u zasjedu kao što ovce ulaze u tor“¹¹), oksimoronom (bili smo „živi mejtovi“¹²), kumulacijom („postajao je usamljen, izdvojen i izgubljen“¹³) ili aliteracijom („unosila u nju svoje razorno sjeme, svoju svemoćnu nemoć koju smo osjećali u sebi“¹⁴), iskazana je nemoć ratnika/pobunjenika i snaga poetske riječi. Bitka je izgubljena, „noge su nam bile neposlušne, teške, odmotavalo se za nama ogromno klupko krvi i mesa koje smo poklonili našem sultanu za njegovu strašnu objavu svijetu.“¹⁵ Sjećanje na rat javit će se još jednom, u rodnom kraju, kroz solilokvij: „Treba li svoj budni sirotinjski strah promijeniti za lijepu laž o ratu koji donosi sreću? Kome? Onima koji u njemu postanu šehiti? Obmana ili opravdanje za žive? Gdje su bezimene gazije ispod Plevne? Ko ih je ukopao? Mi nijesmo. Nijesmo se ni okrenuli na njih spašavajući sebe. Ostavili smo ih na gomile, naduvene i kužne, crne kao mrtve krтинjake.“¹⁶ Znao je Ibrahim da nenadmašnih junaka ima samo u „dobro sročnim pjesmama“, stvarnost je mnogo strašnija i daleko od epskog svijeta. Njegov naum da spriječi ustanak nije uspio, Ibrahim u zatvoru čeka presudu, a vani zveckea oružje i sprema se novi rat. Stoga Bašić upravo na ovom mjestu završava fabulu jer bi svaki nastavak priče roman odveo ili u epsko-historijsku sagu o hrabrim ustanicima ili u ponavljanje već ispričanog ratnog užasa.

Analiza postupaka lirizacije unutar tematsko-motivskih odrednica koje uključuju doživljaj prirodnog okružja, važna je kod prepoznavanja lirskog principa kao jednog od dominantnih obilježja Bašićeva romana. Emotivna i figuralno-semiotička dimenzija, prisutna kroz sadržaje koji uključuju osjećanja prema prirodi, predstavljaju snažne elemente poetske dimenzije romana, čak i kada su u pitanju minus-postupci. Tako, na primjer, za vrijeme putovanja Ibrahim uopće ne primjećuje prirodu. Mi smo sigurni da on spava pod zvjezdanim nebom, pored neke vode, u nekoj šumi, u nekom hanu, ali doživljaj tih elemenata ne postoji. Tek kasnije, kada priroda postane dio sjećanja na rodni kraj, njena lirska funkcija dolazi do izražaja:

(...)kako je u mome Plavu sada ljeto s hiljadu imena i mijena, u kome nećeš naći ni jedan dan bez čistoga daha planine, ni jednu noć bez rose, koja okupa i spere rđu života (...) Nebo je iznad Prokletija duboki plavi ponor ispod sunca. Kao da neko njegovu plavu kupolu podiže uvis, u nedokučivi sjaj zvijezda, tamo gdje se svaka ljudska misao gasi i nestaje, kao plamičak utuljen dalekim mrakom. Dolje je

¹⁰ *ibid.*, str. 104.

¹¹ *ibid.*, str. 112.

¹² *ibid.*, str. 109.

¹³ *ibid.*, str. 104.

¹⁴ *ibid.*, str. 104.

¹⁵ *ibid.*, str. 109.

¹⁶ *ibid.*, str. 219.

*Lim, vječan i nepresušan, zaboden u razdvojak planina, voda i granica koja se ne mijenja.*¹⁷

Ibrahim Žioc svake noći sanja svoj Lim, „Jedan mu je kraj u meni, drugi ne znam gdje.“¹⁸ Rijeka Lim tako postaje simbol djetinjstva i čistote, u romanu često kontrastiran sa Bosforom koji je uspoređen sa *usirenom krvlju, crnim i gustim katranom, rastopljenom smolom* ili grobom. Dok bježi pred progoniteljima Bosfor se pred Ibrahimom pojavljuje kroz poređenje i metaforizaciju kao „voda, neprelazna i usirena, kao tamna krv u otvorenim venama zemlje.“¹⁹ Po povratku u rodni kraj, prvo što Ibrahim osjeti jeste nepromjenljivost prirode u njoj „kamenj nepokretnosti“ kao i potrebu da s njom bude jedno. Prvi put, izgubljeni čovjek će doživjeti pripadnost, ne ljudskoj zajednici koja će ga i ovdje odbaciti, već u mističnom sjedinjenju sa okruženjem:

*(...) kao da sam ponovo postao dio svega: skakavac u sasušenoj strmuši, kos na bradatoj grani s mahovinom, jež koji se neosjetno kotrlja ispod lišća, zev orničavac ili šepavi medvjed, koji dokono basa po šumskoj pustoši. Vrijedi se stopiti i sjediniti sa svime ovim što je ponovo oko mene, samo tako čovjek osjeti širinu i snagu zemlje kojom hodi, moć da se uspe nevidljivim silama koje ga čereče i nose kud hoće, volju da podnosi zlo koje ga snađe. A bez zla čovjek nije nikada, makar ga sam izmislio.*²⁰

Drugo važno pojavljivanje prirode također je mističkog karaktera, no ovaj put je panerotizam dominantan lirski detalj. U pitanju je erotski zagrljaj sa Hajdarovicom, u osvit zore, zbog požude ili osvete premrežen retorskim pitanjima: „Šta je? Je li morska dalga, vrela vjetrovi koji se sudaraju i bacaju nas u visine, rastoka, prelazak u jedno tijelo, veliko sjedinjenje u grč, zavezak u živo klupko života? Je li slatka pomama? Izgorijelj? Nestanak u kome bi da ostanemo?“²¹ Vidljivo je da čak ni u ljubavnom zagrljaju Ibrahim ne razmišlja o konkretnoj ženi već o sjedinjenju kao principu življenja.

Iako je iz lingvističkih studija poznato da je odnos između oznake i označenog arbitrar i da značenje riječi nije motivisano njenom zvukovnom stranom, te da je glasovni simbolizam najčešće pitanje konvencije određenog jezika, oduvijek se znalo da pjesnici koriste ekspresivnu vrijednost određenih glasova ili glasovnih skupina da bi izrazili specifična emotivna stanja. Upotrebom glasovne efonije Husein Bašić ispisuje odlomke u kojima dolazi do sklada između zvuka i značenja, te uz sve ostale figure, i na ovaj način lirizira svoj romaneskni narativ. Navest ćemo jedan od primjera poetizacije na fonetsko-fonološkom nivou kroz aliteraciju strujnih suglasnika: u trenutku spoznaje da je ugrožen i usamljen Ibrahim će reći: „Sve je odjednom krenulo

---

¹⁷ *ibid.*, str. 86.

¹⁸ *ibid.*, str. 87.

¹⁹ *ibid.*, str. 140.

²⁰ *ibid.*, str. 216.

²¹ *ibid.*, str. 282.

na mene, kidisalo. Sam sam bez igdje ikoga, nasred Carigrada, izgubljen i zaslužnjen između ogromnih kamenih bedema carskog dvora na Bosforu. Vidim, možda prvi put jasno, tuđ sam i slab, koliko i ovaj Durmiš svoj i skopostan na istoj podnici na kojoj se rvemo.“²² U primjeru koji slijedi uočavamo kombinaciju aliteracije sa anaforam i retorskim pitanjem: „Sve je noć. Sve je drukčije no što sam mislio. Je li san ili sam na javi pomiješao i izgubio sve, opomena da sam tuđ i nepoželjan, i ovdje kao tamo?“²³

Ipak, u romanu *Tuđe gnijezdo* mnogo su češće semantičke stilske figure, ili, mikrostrukture prenesenog značenja, kako ih naziva Zdenko Škreb, koje su poetska činjenica prvog reda i način pjesničkog mišljenja i odnosa prema stvarnosti. Izdvojiti ćemo samo nekoliko primjera Bašičeve metafore:

O sukobu sa Durmišem: „poznajem po Durmišu, po onom crnom pauku koji mu ne silazi sa čela.“²⁴, „koljemo se očima, riječima, trujemo se dahom koji dišemo.“²⁵

O nekadašnjem vojniku on kaže: „Pola ga je ostalo pod Budimom, pola još luta Carigradom, kao da ga je sudbina dovela ovamo da ga polako dokusuri.“²⁶ Poređenje koje prerasta u metaforu često je na mjestima gdje se govori o ratu i ratnicima: „išli smo kao što teče voda koja se izlila iz korita.“²⁷

Kad slušaš pjesnika: „to je kao da slušaš vjetar kako duva ili rijeku kad protiče.“²⁸

O kosmičkim pojavama: „Noć je velika raspukla galija za koju se bezglavo drži bezbroj davljenika“²⁹, dok je mjesec iznad Arabije – „usijan i krvav, kao žedno srce pustinjskog boga rasprslo u visini“, a „svileno tijesto noći razliveno u dubokim naćvama zemlje.“³⁰

No, metafora nije dominantna semantička stilska figura ovog romana. Potpuno logično, s obzirom na duboku unutarnju podijeljenost, nesigurnost i nedoumice protagoniste, preovladavaju paradoks i antiteza. Evo nekoliko primjera paradoksa realiziranog na rečeničnom nivou:

„A naš car je uzimajući od Allaha davao i nama, da bi nam mogao uzeti i ono što nam nije dao.“³¹;

„Pitaju: ko sam – da bi dokazali da me nema (...).“³²;

„Sreo sam koje ne tražim, ne nađoh koje sam tražio. A ne znam koga sam tražio.“³³

---

²² *ibid.*, str. 42.

²³ *ibid.*, str. 232.

²⁴ *ibid.*, str. 31.

²⁵ *ibid.*, str. 33.

²⁶ *ibid.*, str. 96.

²⁷ *ibid.*, str. 197.

²⁸ *ibid.*, str. 97.

²⁹ *ibid.*, str. 205.

³⁰ *ibid.*, str. 231.

³¹ *ibid.*, str. 32.

³² *ibid.*, str. 85.

³³ *ibid.*, str. 92.

Antiteza se, osim na nivou rečenice pojavljuje i u podnaslovima romana, a usuđujem se reći da je ta stilska figura, uz retorsko pitanje, ona kojom Ibrahim narator iskazuje sebe, događaje i svijet koji ga okružuje. Tako on kaže:

„I što je bio dalji, to je, reklo bi se, postajao njen sve više.“³⁴;

„On je bio na svome, ja na tuđem.“³⁵;

„On nije mrtav, ali moja krivica je ravna ubistvu; ja sam živ, ali mi je isto kao da nijesam.“³⁶;

„Tek sam postao nešto, a izgubio sam sve“³⁷;

„Hiljadu sumnji u meni, a ni jedan odgovor.“³⁸

I, konačno, najfrekventnije stilske figure Bašićevog romana jesu one koje se realiziraju na sintaksičkom nivou. Bilo da se radi o dodavanju ili oduzimanju, ove figure tekst čine ritmiziranim na način lirskog govora. Ritmičke vrijednosti jezika i insistiranje na njegovim melodijskim vrednotama saučestvuju u ostvarenju značenja romana kao cjeline. Simetrična ponavljanja na fonološkom, morfološkom, leksičkom ili semantičkom nivou, kumulacija, gradacija, parcelacija i slične figure, kao i lirski paralelizmi u poeziji (ali i u poetiziranoj prozi) predstavljaju sastavni dio umjetničkog postupka. Sve reduplikacije, imeničke, glagolske, pridjevske, prijedloške, vezničke i druge, te pauza, inverzija, asindet ili polisindet, predstavljaju sintaktostileme i imaju značajnu ulogu u stvaranju poetskog diskursa, u smislu pojačavanja ili isticanja, graduiranja ili ekspresivnog ritmiziranja teksta. Uz to, ovakve se figure rijetko pojavljuju same kao što je slučaj sa kumulacijom u primjeru: „Da budem sjenka, svjedok, uhoda, dušmanin prerušen u prorokove haljine (...)“³⁹ Mnogo su češći primjeri gdje se kumulacija kombinira sa metaforom, inverzijom ili paralelizmom: „Okovan sam rešetkama, zamandaljen bravama, opasan zidinama, mnogo je čuvara noćas budno, čuvaju da ne popijem tu kaplju Lima, da ne iznesem taj trn s naših gora.“⁴⁰

Lirski paralelizam također je frekventno sredstvo u postupku ritmiziranja iskaza –

u kombinaciji sa antitezom: „Bila je dalja za toliko za koliko sam ja bio stariji, veća za koliko sam postao slabiji da je ostvarim.“;

unutar solilokvija, sa anafomom i parcelacijom: „Vrijedi li živjeti za ovaj dan pun kao ptičije oko na nebu? Vrijedi – odgovaram samome sebi. Vrijedi živjeti, vrijedi se boriti da se makar jedan jedini dan ogluhnu uši, otvore oči, da čovjek čuje i vidi pravi život. I ništa više od toga. Ništa više. Ne treba mu.“⁴¹;

---

³⁴ *ibid.*, str. 37.

³⁵ *ibid.*, str. 42.

³⁶ *ibid.*, str. 43.

³⁷ *ibid.*, str. 44.

³⁸ *ibid.*, str. 76.

³⁹ *ibid.*, str. 25.

⁴⁰ *ibid.*, str. 88.

⁴¹ *ibid.*, str. 216.

sa reduplikacijom: „Zaudaram mrtvačkim dahom, kao da sam već umro, otvaram drvene kapke, vazduh da uđe, i noć da uđe. A zaduha nema, ni noćne svježine nema.“⁴², koja se pojavljuje i samostalno: „Samo smrt – jedina i neodložna istina koju smo uzalud skrivali od sebe. Samo smrt.“⁴³

Od figura dodavanja koje smo uočili, navest ćemo još samo jedan primjer polisindeta koji se u rečenici kombinira sa kumulacijom, a onda sve završava u metafori: „Ostale su da zjape gole police, savijene davno pod teretom mletačke robe, i grčke, i turske, i dubrovačke, prazni hambari premreženi mrakom i paučinom.“⁴⁴

Ritmičkim vrednotama teksta doprinose još i česte parcelacije, osobito na mjestima snažnog emotivnog grča: „Tako je to s vama. Bili i prošli. Nema vas više!“ ili „Gotovo je. Svršeno. Propali ste. Nema vas više ovdje. Nigdje vas više nema.“⁴⁵ Zatim: „Založio je za nju sve, čak i glavu. I izgubio je sve. I glavu.“⁴⁶, pa: „Carigrad je svačiji grad. Bez duše i srca, hrani se ljudima koje rađa. I živi.“⁴⁷. Tamo gdje je emocija protagoniste veoma jaka pojavljuju se i rečenice sa elidiranim predikatom: „Zemlja neorana. Hala koja se na njoj širi i koti. Vječita zima. Pomor bez dna i mjere.“⁴⁸, a koje bismo bez problema mogli 'uspraviti' u stihove.

Ako bismo htjeli odrediti stilsku dominantu Bašićevog romana *Tuđe gnijezdo*, onda je to sigurno retorsko pitanje u užem smislu, a zatim solilokvij. Retorička pitanja su rijetko kada samostalna sintaksička figura, unutar svakog takvog odlomka postoji i umnožavanje neke od sintaksičkih funkcija, ponavljanje riječi u horizontalnom ili vertikalnom nizu, kao i sintaksički paralelizam na međurečeničnom nivou: „Jesam li osjetio strah, vrtoglavicu, drhat oko srca, oduzetost ruku i nogu? Jesu li mi klecnula koljena, je li se pomaklo nešto, tresnulo, palo, ili je sve trajalo samo trenutak, dok sam se digao iz stolice?“⁴⁹ ili: „Je li počelo, noćas, sa mnom? Je li kijamet? Je li kazna za sve što sam vjerovao i nijesam vjerovao?“⁵⁰. Bezbrojna retorska pitanja i u ovom tekstu doprinose *lirskom patosu* (kako u *Stilistici* kaže Marina Katnić – Bakaršić), ritmizaciji pripovjednog teksta ali i profiliranju psihološkog stanja protagoniste: „Zašta da se uhvatim? Gdje da stanem?“⁵¹ Pa onda: „Šta hoće više? Jesam li još dužnik? Kome? Koliko?“⁵² ili: „Šta da mu kažem? Kriv sam? Prav sam? Odmetnik sam, bundžija, bjegunac?“⁵³...

---

⁴² *ibid.*, str. 86.

⁴³ *ibid.*, str. 78.

⁴⁴ *ibid.*, str. 61.

⁴⁵ *ibid.*, str. 34.

⁴⁶ *ibid.*, str. 45.

⁴⁷ *ibid.*, str. 92.

⁴⁸ *ibid.*, str. 94.

⁴⁹ *ibid.*, str. 41.

⁵⁰ *ibid.*, str. 172.

⁵¹ *ibid.*, str. 31.

⁵² *ibid.*, str. 85.

⁵³ *ibid.*, str. 238.

Tuđe gnijezdo je roman koji na fabularnom nivou nudi predmetni svijet, tematizira historijske događaje i egzistencijalni grč pojedinca, no, zahvaljujući lirskim fenomenima, on pokazuje tendenciju razvoja od realističkog ka simbolističkom prikazu iskustva. Simbolizacija na tekstualnom nivou podrazumijeva višeznačnost svih komponenti djela – od naslova, preko imena likova i toponima, specifičnosti karaktera koji se pojavljuju i radnje u koju su uključeni, do pojedinačnih odlomaka koji su, kako smo vidjeli, izrazito poetizirani. Emotivan odnos prema sebi i drugome iskazan je poetiziranim narativom i lirskim patosom koji je postignut upotrebom fonetsko-fonoloških, semantičkih i sintaksičkih stilskih figura.

Literatura:

1. Bašić, Husein, *Tuđe gnijezdo*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
2. Hasانبegović, Fatma, „Književno djelo Huseina Bašića“, u: Bošnjačka književnost u književnoj kritici, ur. Enes Duraković, Alef, Sarajevo, 1998, str. 669 – 677.
3. Kazaz, Enver, Bošnjački roman XX vijeka, Neklada ZORO, Zagreb/Sarajevo, 2004.
4. Ratković, Radoslav, „Roman o prelomnom vremenu“, u: Bošnjačka književnost u književnoj kritici, ur. Enes Duraković, Alef, Sarajevo, 1998, str. 678 – 687.

Dijana HADZIZUKIC

POETICAL ELEMENTS IN THE NOVEL TUĐE GNIJEZDO BY HUSEIN BAŠIĆ *Summary*

The novel *Someone Else's Nest / Tuđe gnijezdo* by Husein Bašić offers the world of objects on an extensional level, it deals with the historical theme of surrender of Plava and Gusinje to Montenegro, and through the existential spasm of Ibrahim Žioca, a proxy soldier sent to army in someone else's place, it deals with the issue of alienation and absurdity of life. On the other hand, due to the lyrical intentional phenomena, the novel also shows a tendency of development from the realistic to the symbolic representation of experience. Symbolism on the textual level implies ambiguity of all components of the novel – from its title, characters' names, toponyms, specificities of the characters and of the actions they are involved in, to the specific passages that are, as we will show, highly poetical.

Key words: Husein Bašić, poetical novel, subjectivisation, poetisation of the narrative.

NAUKA O JEZIKU

Marko JESENŠEK
Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
marko.jesensek@um.si

JEZIČKA POLITIKA I JEZIČKO PLANIRANJE – SLOVENAČKA ISKUSTVA I CRNOGORSKE MOGUĆNOSTI

Direktive savremene slovenačke jezičke politike predstavljene su u *Zakonu o javni rabi slovenščine* koji je usklađen sa evropskom jezičkom politikom, a njegovo detaljno petogodišnje ostvarenje zacrtano je u *Resoluciji o nacionalnem programu za jezikovno politiko*.

Slovenačka jezička politika formirala se kroz istorijski razvoj slovenačkog jezika od Brižinskih spomenika pa nadalje. Slovenački jezik je u prelomnim trenucima slovenačke istorije uvek bio na barikadama, pomoću njega je politika proveravala da li je trenutak pogodan i dovoljno sazreo za očekivane društvene promene. Najznačajniji događaji, koji su formirali tzv. pozitivnu jezičku politiku u Sloveniji su: protestantizam i prva slovenačka štampana knjiga, te prevod *Biblije* (1584) i formiranje kranjskog književnog jezika, barok i formiranje kranjskog jezika propovedi, kojim je Janez Svetokriški dosegao evropski Parnas, prosvetiteljska ljubiteljska jezička nastojanja prilikom obnove kranjskoga književnog jezika u drugoj polovini 18. veka, formiranje prekmurskog književnog jezika i prvi prevod *Svetog pisma* sa originalnog jezika (grčkog) na slovenački, dubletan razvoj slovenačkog književnog jezika, te ujedinjenje slovenačke književne norme u Proleću naroda, taborski pokret, i nastojanje za slovenačku državotvornost, srbohrvatizacija i borba za individualnost slovenačkog jezika, *Slavistični kongres na Bledu* i delovanje *Jezikovnega rzsodišča*, portoroški susret *Slovenščinav javnosti* (1979), zajedničke jezgre, položaj slovenačkog jezika u JNA, osamostaljenje Slovenije, usvajanje *Zakona o javni rabi slovenskega jezika* (2004), anglicizacija/globalizacija i pokušaj uvođenja engleskog jezika u slovenačke univerzitetske predavaonice (2016).

Slovenačka iskustva pokazuju da kodifikacija crnogorskog jezika mora biti stručno i naučno pitanje, koje ne sme postati predmet politizacije i raznih interesnih lobija. Potrebno je precizno postaviti ciljeve jezičke politike, a zatim pomoću promišljenog dogovora struke i politike u Crnoj Gori postaviti prioritete zadatke crnogorske jezičke politike, koja će pokazati realnu sliku upotrebe standardnog jezika.

Ključne reči: jezička politika i planiranje, istorija jezika, slovenački jezik, crnogorski jezik.

Uvod

Slovenija je prije ulaska u Evropsku uniju (1. maj 2004) morala da uskladi svoje zakonodavstvo sa evropskim propisima, pa tako i jezičku politiku i jezičko planiranje za šta je bilo zaduženo Ministarstvo za kulturu. Trebalo je odrediti ciljeve slovenačke jezičke politike i zacrtati te usmeriti dalji razvoj slovenačkog jezika. Pri tome se nije radilo o novoj jezičkoj politici u Sloveniji, koja bi se odvijala na drugom nivou, već se radilo o

nastavku akcija koje su formirale i određivale slovenački jezik od Brižinskih spomenika pa nadalje – u istorijskim trenucima (koji su za slovenački jezik bili prelomni) slovenački jezik je uvek pozivao na barikade i podsticao ustanak, promene. Zrelost »istorijskog trenutka« kod Slovenaca je bila uvek proveravana uz pomoć jezika. Na taj način shvatam već i nastanak prvih (najstarijih) zapisa na slovenačkom jeziku (oko godine 1000) kao jezičko-političku odluku, jer je brižinski biskup Abraham bio svestan, da je hrišćanstvo potrebno širiti na razumljivom, tj. maternjem jeziku; što osobito važi za molitvu, krštenje i pokoru. Brižinski spomenici (dva obrasca opšte ispovesti i propovedi o grehu i pokoru) bili su među Slovencima prva organizovana jezičko-politička aktivnost koju je unapred odredio nadležni organ, tj. biskup sa namerom da se uz pomoć opšte ispovesti vernici grupno ispovedaju i da im se gresi opraštaju na maternjem jeziku. Odgovorno i nezavisno jezičko planiranje počinje kod Slovenaca sa prvim slovenačkim knjigama (Abecenik, Katekizem, 1550), kada je Trubar postavio pitanje o položaju slovenačkog jezika i pre svega njegove prestižnosti u poređenju sa tada globalnima, latinskim i nemačkim jezikom. Iako je nastanak slovenačkog književnog jezika »nuspojava« reformacije (versko-političkog pokreta za promene u zapadnoj Crkvi, koji je između ostalog zahtevao da vernici čitaju Sveto pismo na razumljivom, tj. maternjem jeziku), 16. vek je za Slovence period, u kojem je otpočelo svesno planiranje slovenačkog (kranjskog) jezika, naročito jezika crkvene književnosti (Dalmatin preveđe Bibliju godine 1584), i izdavanje gramatike (Bohorič, 1584.) te rečnika (Megiser, 1592). Jezičko-politička bila je i odluka ljubljanskog biskupa Hrena da u periodu protivreformacije zabrani čitanje svih (kranjskih) protestantskih knjiga, koje su čak (osim Dalmatinove Biblije) spaljivali na lomači. Drugu polovinu 17. veka karakteriše težnja za razvoj katoličke književnosti, osobito barokne propovedi, koja sa usmerenom jezičko-planskom akcijom slovenske katoličke Crkve dostiže evropski Parnas sa Janezom Svetokriškim (Sveti priročnik, 1691–1707). Razvoj lingvistike počinje u drugoj polovini 18. veka kada su se pitanjima jezika u razdoblju prosvetiteljstva na području Kranjske, počeli baviti sa jedne strane zoisovci, a sa druge otac Mako Pohlin. Njihova nastojanja bila su usmerena u istom pravcu – slovenački kranjski jezik se u dvesta godina toliko promenio i razvio da je trebalo pripremiti nov prevod *Svetog pisma*. Jezičko-politička akcija je završila dvesta godina nakon Dalmatina, kada su zoisovci – na čelu sa Jurijem Japlom – pripremili nov kranjski prevod *Svetog Pisma* (1784). Tada su u slovenačkom i geografskom (i nacionalnom) prostoru istovremeno postojale dve književne norme, koje su se razvijale nezavisno jedna od druge u alpskom (kranjski književni jezik) i u panonskom prostoru (prekmurski književni jezik). Števan Kūzmič je 1771. godine preveo *Nouvi zakon* u prekmurski književni jezik – radi se o prvom prevodu *Svetog pisma* iz originala, tj. iz grčkog – dok na kranjskom području njegov prevod nije bio poznat sve do početka 19. veka. Zbog toga je Kopitar 1808/09. napisao još i prvu naučnu gramatiku slovenačkog kranjskog jezika (za Slovence na Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj), a zatim je, kad je „otkrio“ Kuzmičev prevod, preporučivao prekmurski književni jezik kao uzor čistog,

arhaičnog slovenačkog jezika. Kranjski jezik je u to vreme, zbog brojnih dijalekatskih promena i novotvorina već posve izgubio kontakt sa originalnim slovenačkim jezikom Brižinskih spomenika. U periodu romantizma (Prešeren je npr. pisao poeziju na kranjskom slovenačkom jeziku) na području Slovenije započelo se planiranje ujedinjavanja dviju književnih normi. Kodifikacijske potrebe su od slovenačkih lingvista zahtevale planiranu jezičku akciju i „propisivanje različitih jezičkih pravila kojih bi se trebali pridržavati svi koji govore taj jezik, i pomoću njih pokušati jezik ujediniti i standardizirati“ (Toporišič 1992: geslo/pojam *predpis*). Takva jezička politika i planiranje imali su (prikrivenu) potporu kod slovenačkih političara u Beču, pre svega u romantičnom shvatanju da je narod zajednica ljudi koji pripadaju istoj jezičkoj grupi. Ideja slovenačke samostalnosti, koja se rodila sredinom 19. veka, zasnivala se na ujedinjavanju slovenačkog književnog jezika. Prva polovina 19. veka se u istoriji slovenačkog jezika shvata kao period, u kojem se formirala najznačajnija jezičko-planska (politička) akcija u istoriji slovenačkog jezika, tj. ujedinjavanje slovenačke književne norme, koja bi potom omogućila i slovenačku državnost. U vreme Proleća naroda je sredinom 19. veka formiran tzv. novoslovenački ili ujedinjeni slovenački književni jezik. Riječ je o „rađanju“ književnog slovenačkog jezika. Pre toga su Slovenci imali dubletan razvoj jezika, tj. kranjskog i prekmurskog književnog jezika. Novoslovenački jezik je bio proveravan na slovenačkim taborima, u vreme Slomškoveg prenosa sedišta lavantinske biskupije u Maribor, Maistrovoj vojnoj akciji i priključenju Prekmurja matičnoj slovenačkoj teritoriji nakon završetka Prvog svetskog rata, (ne)uvažavanju slovenačkog jezika u parlamentu Kraljevine SHS a zatim i u skupštini SFRJ i položaju slovenačkog jezika u odnosu prema globalnom srpskohrvatskom jeziku (do 1991) i danas prema globalnom engleskom jeziku. Slovenački jezik je bio u periodu srbohrvatizacije na barikadama i u sukobu sa srpskim akademikima i tzv. zajedničkim jezgrama, te kod pitanja upotrebe slovenačkog jezika u JNA, te sudskog procesa protiv četvorice (Borstner, Janša, Tasič, Zavrl) u Ljubljani, dok se u periodu anglizacije ističe prošlogodišnji pokušaj dela slovenačke uni-elite, koji bi omogućio da slovenački profesor na slovenačkom univerzitetu predaje slovenačkim studentima na neslovenačkom, tj. engleskom jeziku.

Jezička politika Slovenije

Pozitivna jezička politika Slovenije formirala se u predstavljenim istorijskim prekretnicama (među otklone od takvog pravca razvoja jezika se ubraja npr. jezički partikularizam na severoistoku Štajerske u prvoj polovini 19. veka ili ustrajanje prekmurskih protestantskih pisaca na starom prekmurskom jeziku, koseskivanje, ilirske jezičke zablude i novoilirizam, levstikivanje, jugoslovenarstvo, anglizacija...), a zameci za kasniju, sa evropskom, usklađenu jezičku politiku, dopiru sve do sedamdesetih godina 20. veka, kada je Slavističko društvo Slovenije započelo pripreme savetovanja o brizi za afirmisanje slovenačkog jezika u javnoj upotrebi. Na bledskom

slavističkom kongresu (28. i 29. oktobar) bilo je otvoreno pitanje jezičke kulture i jezičkog izražavanja i stvaranja. Pre svega „organizatori su želeli da što preciznije odrede slovenačku 'jezičku kulturnu politiku'“:

Blejsko zborovanje smo označili kot poziv h kolektivnemu premišljevanju o vprašanih slovenskega jezika v sklopu slovenske kulture, posebej pa o jeziku in o kulturi v posebnih bivanjskih razmerah manjšinskega življenja ob večinskem narodu, kakor ga živijo Slovenci na avstrijskem Koroškem. (JiS 1977/78, 165)

Gotovo je, da bi bila stvar kaj preprosta, ko bi se dala občutljiva jezikovna vprašanja urejati samo z zakoni, predpisi, normami, ko bi bil jezik samo zunanji *izraz* nečesa, kar se dogaja v globinah družbenegabitja.

Vendar je jezik, kot dobro vemo, dosti več od tega, da bi bil samo izraz društvenih dogajanj, saj je tudi oblikovalec, dostikrat celo zelo bistven oblikovalec človekovega življenja, društvenih odnosov in društvenega spreminjanja. (Zupančič 1977/78: 170)

Terminološki su se još kolebali između izraza *jezička kultura* i *jezička (kulturalna) politika*, iako se ispostavilo da se radilo o razmišljanju o jezičkoj politici i planiranju, o pitanjima, koja je Oton Župančič prethodno već označio za više nego estetsko, tj. za „socijalno, moralno pitanje, pitanje našeg samopouzdanja i samostalnosti, našega karaktera i naše otvorenosti!“ (O. Ž. *Slovenski jezik in gledališče*). Značajna poruka blejskog kongresa koja je najavljivala da će slovenački jezik uskoro ponovo na barikade, krila se u saznanju da jezik ne mogu menjati ni lingvisti ni kulturni radnici, već su za to potrebne i promene u društvenim odnosima. Rasprava i 17 zaključaka koje su prihvatili učesnici kongresa (npr. podizanje kulture slovenačkog jezika u javnosti, pogotovo podizanje jezičke kulture u vojnom životu, briga za razvoj slovenačke terminologije, uređenje nostrifikacije studije u SFRJ, pogotovo na slavistici...), najavljivali su portoroške događaje i savetovanje *Slovenščina v javnosti*, na kojem su bile predstavljene direktive i zamerci u vezi sa formiranjem savremene slovenačke jezičke politike. U Portorožu (14. i 15. maj 1979) razmišljanje o slovenačkom jeziku je preraslo pojmove lepog ili pravilnog jezika i u prvi plan postavilo naš (slovenački) odnos do našeg (slovenačkog) jezika u najširem kulturnom pogledu – jezik kao odraz kulturne i društvene svesti korisnika zahtevao je formiranje prikladne jezičke politike, koja se krajem sedamdesetih godina već formirala u Evropi. Portoroški susret je preusmerio pitanje o spoljnoj ugroženosti slovenačkog jezika u razmišljanje kako podstaći korisnike jezika da počnu razmišljati o trenutno značajnim i savremenim jezičkim pitanjima. To je već 1980. godine omogućilo osnivanje *Sveta za slovenščino u javnosti* i radne grupe *Jezikovno razsodišče*, tj. „staln/e/ ustanov/e/, koja daje ugledne izjave o slovenačkom jeziku u javnoj upotrebi“ (Žagar 1987: 1). „Presude“, odgovori stručnjaka na pitanja iz slovenačkog književnog jezika, pravopisa, ortoepije i jezičke politike su bile

objavljene u dnevnim novinama (Delo, Večer, Dnevnik). Rad *Jezikovnega razsodišče* „bio je povezan sa željom, da se podigne jezička samosvest i sa nastojanjima za ravnopravnost slovenačkog jezika u jugoslavenskom okviru na svim područjima upotrebe“¹, te je bilo uticajno do te mere da su „presude“/jezički saveti sabrani i objavljeni i u samostalnoj knjizi (*Jezikovno razsodišče*, 1984). »Jezički sud nije delovao samo kao političko već i kao stručno savetodavno telo za pitanja jezičke upotrebe i jezičko-kulturna nastojanja.“² Tematski sklopovi koje su na portoroškom kongresu predstavili izlagači (npr. slovenački jezik u visokom školstvu i nauci, u medijima, vojsci, privredi...) postali su sastavni deo u devedesetim godinama formulisanog i 2004. godine usvojenog *Zakona o javni rabi slovenščine* – ako je bilo *Jezikovno razsodišče* prvi, najbrži i veoma uticajan rezultat *Saveta za slovenački jezik u javnosti*, usvojeni zakon o slovenačkom jeziku bio je njegov poslednji, dugoročno najznačajniji cilj. Pre njegovog usvajanja je u slovenačkoj (jezičkoj) politici odjekivalo i pismo koje je *Slavistično društvo Slovenije* poslalo predsedniku RS Milanu Kučanu. U njemu slavisti konstatuju, da se, uprkos osamostaljenju Slovenije i demokratskim promenama u društvu, položaj slovenačkog jezika, koji je prvi put u hiljadugodišnjoj istoriji zadobio status državnog, oficijelnog i javnog jezika pogoršao i da ga se u „unutarnjoj komunikaciji“ sve više zamenjuje sa globalnim engleskim jezikom. Ponovo se trebalo posvetiti pitanju uređenja slovenačkog jezika u javnosti, i to na različitim nivoima:³

- na državni ravni: tako **državni zbor** kakor **državni svet** in **vlada** naj bi uredili ustrezno pravno podlagu za rabo in raven javne slovenščine, ki naj bi veljala za vsa področja, tudi za tuje vlagatelje. Tudi pred vojno je bil tukaj tuji kapital, toda poslovanje je potekalo v slovenskem jeziku;
- na javni ravni naj bi se poskrbelo za ustrezno kvalificiran nadzor (inšpekcijsko službo);
- na javni ravni naj bi poskrbeli za primerne servise jezikovne kulture in za primerno usposobljene kadre za šolo;
- posebno skrb bi morali nameniti vprašanju **slovenščine v zamejstvu**; tako pri strnjenih manjšinah kakor tam, kjer so Slovenci posamično razpršeni (raziskave, okvirna jezikovna politika, jezikovni tečaji, ustvarjanje priložnosti za jezikovno rabo, boj za jezikovne pravice).

U samostalnoj Sloveniji bile su obezbeđene sve mogućnosti za nesmetan razvoj slovenačkog jezika i za priznavanje pozitivne političke jezičke politike po uzoru na zemlje Evropske unije. Mišljenja među korisnicima i stručnjacima su u vezi sa tim podeljena i neki brane tezu da slovenački jezik

¹<http://www.jezikovna-politika.si/javno-zasebno-002/>

²Ibid.

³http://www.jezikinslovstvo.com/ff_arhiv/lat2/038/55c05.htm

nikada u istoriji nije imao tako dobre uslove kao što ih ima danas. Posmatrano sa pravno-formalne strane takvo razmišljanje je čak tačno:⁴

Na pobudo stroke, politike in javnosti so bila v obdobju 25 let ustanovljena različna jezikovnopolitična telesa (npr. leta 1994 delovna skupina za področje jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike pri Državnem zboru Republike Slovenije, katere naloga je bila mdr. priprava ustreznih zakonskih temeljev za zagotovitev rabe slovenskega jezika na vseh področjih javnega življenja). Vlada RS je leta 2000 s sklepom ustanovila Urad za slovenski jezik, ob reorganizaciji javnih služb in s sprejetjem Zakona o javni rabi slovenščine (2004) je urad prešel v okvir Ministrstva za kulturo in se preimenoval v Sektor za slovenski jezik ter kasneje v Službo za slovenski jezik. Ta ima odtlej tudi oprijemljive zakonske osnove za sankcioniranje kršiteljev zakona, konkretno pa nadzor izvaja več inšpektoratov, npr. Inšpektorat Republike Slovenije za kulturo in medije. Služba in inšpektorati se ukvarjajo predvsem z zagotavljanjem rabe slovenščine na prireditvah, v poslovni komunikaciji ipd. Čeprav pri označevanju izdelkov, živil, zdravil in fitofarmaceutskih sredstev zakon določa, da morajo biti besedila v slovenskem knjižnojezikovnem standardu, se služba načeloma ne ukvarja s presojanjem kakovosti jezika teh in drugih besedil.

Stranputice slovenačke jezičke politike

Praksa pokazuje da na področju jezičke politike nije sve tako kao što bi moralo da bude. *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko*, tj. petogodišnji plan realizacije *Zakona o javni rabi slovenščine*, se suočava sa neshvatljivim smanjivanjem finansijskih sredstava i sve više postaje lista pobožnih želja slovenačkog jezičkog (ne)planiranja. Uprkos Ustavu, Zakonu i Resoluciji deo slovenačke uni-elite nastoji da nastavni jezik na slovenačkim univerzitetima postane neslovenački, trebalo bi da ga zameni globalni engleski jezik. Pri tome ih ne interesuju iskustva iz prošlosti, ne shvataju značaj maternjeg jezika na predavanjima, ne interesuje ih evropska jezička politika, već proizlaze iz uskih finansijskih okvira, koje pokušavaju sakriti iza floskule, da će zbog predavanja na engleskom jeziku podići kvalitet slovenačkog visokog školstva?! Pri tome bi trebalo da slovenački student sluša predavanja slovenačkog predavača na engleskom jeziku:

V Toporišičevem letu sem veliko razmišljal o položaju slovenskega jezika v visokem šolstvu in pokazalo se je, da na Slovenskem prihaja do jezikovnega odpadništva v vsaki generaciji. Vedno težje ga je preprečevati, še zlasti danes, ko se nosilci sklicujejo na sicer »pozitivne« vrednote, ki pa jih

---

⁴<http://www.jezikovna-politika.si/javno-zasebno-002/>

prirejajo potrebam komercializacije visokega šolstva. Anglizacija slovenskih univerz je dekla dobička, zato si del slovenske uni-elite tako prizadeva, da bi jo izrinili iz predavalnic in jo omejili zgolj na domačijsko rabo. Toporišič je tako odpadništvo najostreje obsodil, razlagajoč da »/m/ali jeziki se morajo velikih ves čas otresati – včasih smo se morali nemškega, potem srbohrvaškega, pa panslovanščine ... zdaj pačangleščine«. Opozarjal je, kam vodi odpad od jezika in kako se širi. Z 1 epom primeroma (»Vsak jezik ima svoj dom, in dom slovenščine je tukaj«) je izrazil vlogo in pomen slovenskega jezika v Sloveniji in na slovenskih univerzah:

»Vsak jezik ima svoj dom, in dom slovenščine je tukaj, to sem zagovarjal že v drugi Jugoslaviji – kdor pride sem, naj se nauči slovensko, tako kot se naši izseljenci naučijo jezika držav, v katere se priselijo. Ta problem je obstajal že v Kopitarjevem času, ko se Nemci niso hoteli naučiti slovensko, v skladu z nazorom nekega Angleža, ki je spoznal: kolonializator naj nikar ne govori jezika svojih podložnikov oziroma tistih, ki si jih kolonializira! /.../. Če so te kolonializirali, si se moral naučiti jezika kolonializatorjev, ako rekoč si moral peti njihovo pesem, ali pa si ostal zunaj raja. To je bil velik problem postkolonialne Afrike, ki ni imela zadosti obsežnega izobraženega sloja.« (Toporišič 2011: 107)

Toporišič se je zavedal, da je le od nas samih odvisno, »v kolikšni meri bomo ohranjali jezik« v globalnem svetu. Evropska zveza od nas ne zahteva, da na slovenskih univerzah slovenski profesorji uvajajo tu jezična angleška predavanja za slovenske študente. Gre za enak položaj, ki ga poznamo iz SFRJ v našem »odnosu do Beograda«, saj »tudi tam smo imeli pravico govoriti slovensko, a jo je le malokdo izkoristil«. Tako se pokaže, da je današnja anglizacija slovenskih univerz povezana na eni strani z denarjem in podzavestnimi predstavami malega naroda, ki povzročajo motnje, na drugi strani pa je posledica manipulacij nestrokovnjakov, ki ne vedo, kaj jezik potrebuje. Toporišič je bil odločno proti temu, da bi bila predavanja na slovenskih univerzah, četudi le del študijskih programov, v angleščini, saj je vedno zagovarjal, da »se mora tisti, ki pride sem, prilagoditi slovenščini in ne nasprotno«. (Jesenšek 2016: 9–10)

Rektorska konferencija Republike Slovenije je pripravila promene Zakona o visokom šolstvu, medu njima i promenu članka/paragrafa, koji govori o nastavnem jeziku na slovenačkim državnim univerzitetima. Pripremljeni predlog izvrće sadašnji 8. članak/ paragraf tako da uvodi strani jezik, tj. engleski jezik kao nastavni jezik na slovenačkim državnim univerzitetima. Sadašnje zakonodavstvo dozvoljava da se deo studijskog programa može izvoditi na stranom jeziku ukoliko se radi o predavanju gostujućeg profesora, a celokupan studijski program samo u slučaju, ako se takav program istovremeno izvodi na univerzitetu i na slovenačkom jeziku. Novi predlog sramotno menja sadržaj sadašnjeg zakona na način, da bi mogli studijske programe izvoditi na stranom jeziku, ako bi bili samo delovi (!?) tih programa izvođeni i na slovenačkom jeziku. Radi se o dugoročno štetnom

menjanju postojećeg zakonskog uređenja, o potpunom nedostatku celokupnog i narodotvornog uviđaja u slovenački jezik. To je odstupanje od slovenačkog jezika koje je bez poređenja u našoj više hiljadogodišnjoj istoriji od Brižinskih spomenika pa nadalje. Možda je naizgled uporediv samo sa germanofilstvom i ilirskim zabludama u 19. veku. One koji se danas bez stida i bez pomišljanja zalažu za takvu slovenačku visokoškolsku sliku, Toporišič je nazvao tihim otpadnicima. Slovenački jezik nije dovoljno dobar za nauku, za predavanja, za slovenački univerzitet, za slovenačku uni-elitu! Uverena je da treba širom otvoriti vrata stranom jeziku kao jeziku nastave. Pri tome se kod nas – što je tužna činjenica i diskriminatorni tretman jezika – strani jezik po pravilu identifikira sa engleskim. Zašto ne ruski kao najveći slavenski jezik? Zašto ne poljski, kojim u Evropskoj uniji govori 40 miliona korisnika? Zašto ne nemački, koji je u Evropskoj uniji maternji jezik najvećem broju državljana i koji ima domicil na najboljim evropskim univerzitetima? Ili francuski, španjolski ili drugi oficijelni jezici Evropske unije? Deo slovenačke uni-elite je uveren da ćemo preko noći postati međunarodno prepoznati i značajni, treba samo govoriti engleski. Pri tome ne poznaju i ne uvažavaju evropsku jezičku politiku koja podstiče učenje stranih jezika, a ne predavanja na stranim jezicima na domaćim univerzitetima. Internacionalizacija visokog školstva nije isto što i jezička unifikacija; kvalitet našeg visokog školstva će sa predavanjima na stranom jeziku veoma pasti (o tome nas uveravaju npr. nemačka iskustva), jer slovenački profesori (većim delom) ne mogu verbalizovati na engleskom jeziku sve što mogu na maternjem, dok će slovenački studenti već ionako manjkavu informaciju razumeti lošije i teže od predavanja na slovenačkom jeziku – i kvalitet je tu na velikom iskušenju (Jesenšek 2016).

Jezik nije samo sredstvo, pomoću kojeg se sporazumevamo sa drugima, jezik čoveku znači mnogo više. On je misao, način promišljanja. Ako nam oduzmu slovenački jezik u nauci i na slovenačkim univerzitetima, oduzimaju nam mogućnost kvalitetnog prenošenja znanja. Time ćemo prokockati slovenački univerzitet koji je 1919. godine osnovan sa namerom da slovenački studenti mogu studirati u Sloveniji i na slovenačkom jeziku, te da mogu slovenački profesori svoje znanje posredovati na slovenačkom jeziku. Ako nema misli, nema ničega. Ako nam bude oduzeta misao, to je kraj kvaliteta slovenačkih univerziteta. Univerzitet istražuje, predaje i stvara nova znanja, a na stranom jeziku postaćemo još samo posrednici stranog. Ako ne možeš razmišljati na svom jeziku kojeg si najbolje savladao, moći ćeš misliti samo veoma površno. Branitelji uvođenja engleskog smatraju da ćemo na taj način postati višejezički, što je naravno sledeća zabluda. Višejezičnost ne znači da uz maternji jezik natucamo još evroengleski, na kojem okrećemo pet ili šest hiljada reči (ili čak i manje) i smatramo, da ćemo na taj način kvalitetno popraviti slovenački univerzitet. To je neperspektivan pogled, manjak kulturnoistorijskog znanja i odsutnost stručnog znanja o biti i moći jezika (Jesenšek 2016).

Mogućnost za pozitivnu jezičku politiku

Pravi put vidim istinu u više od sto pedeset godina starom Slomškovom razmišljanju o svemu što mu je bilo „sveto i drago“. Treba učiti iz prošlosti i o jezičkoj temi oslušnuti biskupa Slomšku koji je uz pomoć teološkog objašnjenja jezika upozorio na značaj slovenačkog jezika u nauci i globalnom, bolonjskom univerzitetskom prostoru.

Jedan od principa koji je Slomšek u *Mihi Sancta et cara* izveo iz Pavlove misli: „Obznanjuj, pomaži, deli dobrotu“ je i konkretna briga za slovenački jezik: „Slovenski brižno neguj u čast Boga i dobrobit slovenstva!“ Danas, u vreme globalizacije i nepromišljenog brzopletog jezičkog otpadništva na području nauke, postaje Slomškova duhovna poruka itekako značajna i aktuelna. Opominje nas na moralnost na svim područjima, također i pre svega u nauci te njenom odnosu do najintimnijeg što nam je bilo dano i što posedujemo, tj. prema maternjem jeziku. Slomšek je to podupro mišlju iz Lk evanđelja 12,48: Kome su puno poverili, od njega će toliko više tražiti (Lk, 12,48)

Snažno doživljavanje odgovornosti koja nam je poverena na bilo kom području, tako i odgovornost prema slovenačkom jeziku u nauci, Slomšek je postavio na vrh svega „svetog i dragog“, tako da je u brizi za moralnost tu misao još razvio, te je kao sredstvo za očuvanje čistote na četvrto mesto postavio: „Studij slovenačkog kao sekundarno zapošljenje, da se ne bi iz besposlice rodila požuda.“

Slomšek je odgovornost prema slovenačkom jeziku u brizi za duhovno oblikovanje sazeo u pravilo kojeg bi danas morali biti svesni svi slovenački naučnici i istraživači, sva naša inteligencija i također i pre svega studenti: »Operare – non quod jucundum, sed quod magis necessarium« (Radi, ne zato što je prijatno, već zato što je potrebno). U *Mihi sancta et cara* je zato njegovo treće opšte pravilo u brizi za stvari koje zauzimaju sve u vezi upotrebe slovenačkog jezika u nauci i uopšte optimistično – proizlazeći iz velike odgovornosti Slomšek optimistički podstiče: „Strpi se i izdrži!“

Jezik u nauci ili naučnim granama se na taj način tiče kulturnih problema slovenstva. Zato niko nema prava da slovenačkog naučnika, istraživača, univerzitetskog profesora i studenta, uz izgovor o internacionalizaciji nauke, bolonjskim programima i sl., udaljuje od slovenačkog jezika. To važi i za fakultetska predavanja na nekom od stranih jezika, bez obzira na to da li ih izvodi domaći ili gostujući predavač.

Nauka i kultura najviše su vrline koje su sposobni da cene samo oni narodi koji su svesni sebe. Glavni oslonac tih vrline je nacionalni jezik i ako ga intelektualci ne budemo znali koristiti, ceniti i poštovati, izgubićemo svoj narodni karakter, identitet i kulturna dostignuća sa kojima smo se kao Slovenci za vreme predsedavanja Evropskoj uniji usidrili u savremenu evropsku svest.

Upravo u tim okvirima vidim izazove crnogorske jezičke politike – shvatanje jezika kao pojave koja samu sebe održava i razvija sposobnost za verbalizaciju potreba dane jezičke zajednice. Neka zbog toga jezičko

planiranje upali zeleno svetlo za jezičku otvorenost, jezičku kulturu i jezičku predanost, a neka zaustavi negativnu jezičku asimilaciju, koja se u ime globalizacije, modernosti i egzibicionizma pokušava afirmisati u nauci i istraživanju, politici, te pojedinim strukama, takođe i u školstvu.

Kada se upoređi ono što danas predstavlja crnogorski standard sa u standardološkoj teoriji uspostavljenim odlikama i funkcijama standardnog varijeteta nastalog procesom standardizacije, jasno se pokazuje da standardni crnogorski jezik dobijen procesom restandarizacije nema neke osnovne atribute standardnog idioma i da nije podjednako prihvatljiv i prestižan za sve govornike.

Standard je autonoman, polifunkcionalan, vještački varijetet, za upotrebu u obrazovnom sistemu, administraciji i medijima i mora imati određene lingvističke, sociološke, sociopsihološke karakteristike i brojne sociolingvističke funkcije od kojih izdvajamo ujedinjujuću i prestižnu. Takav standardni jezik je potreban crnogorskom društvu, a ne postojeći, zvanični koji nema mnogih od tipičnih karakteristika standardnog jezika i čija novonormirana jotovana varijanta izaziva neprihvatanje i odbojnost svih, pa čak i Crnogoraca. (Glušica 2016: 625–626)

Kodifikacija crnogorskog jezika je stručno i naučno pitanje koje ne sme da postane predmetom politizacije i raznih interesnih lobija. Potrebno je detaljno odrediti ciljeve jezičke politike, a zatim sa promišljenim dogovorom struke i politike u Crnoj Gori odrediti prioritetne zadatke crnogorske jezičke politike, koja će pokazati realnu sliku i upotrebu jezika. Bilo kakvo intervenisanje u crnogorsku jezičku politiku spolja nije dobro, temeljni priručnici svakog, pa i crnogorskog jezika (gramatika, rečnik i pravopis) moraju biti napisani kod kuće i biti rezultat, dogovor domaćih stručnjaka; poželjno je da rad koordiniše institucija koja je od nacionalnog značaja, u saradnji sa stručnjacima koji najbolje savlađuju područje pisanja rečnika, gramatike i pravopisa. U Sloveniji je poslednja gramatika rad vodećeg lingviste (Toporišič), a pod okriljem Slovenačke akademije nauka i umetnosti nastali su *Slovenski pravopis* i *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Slovenački pravopis ne može pisati neko ko nije Slovenac, isto važi za crnogorski pravopis, gramatiku i rečnik koji treba da budu rad prirodnih korisnika/govornika. Rad će biti uspešan tek ukoliko bude postignut dogovor o jezičkoj izvrsnosti:

Veliki problem su predstavljala i različita tumačenja i shvatanja pojmova i termina: *jezik kao dijasistem*, *standardni jezik*, *književni jezik* i *narodni jezik*. Zatim, i sam pojam pravopisa različito je shvatan, kao i njegova uloga, značaj i metodologija izrade. (Glušica 2016: 615–616)

Slovenačko iskustvo iz 19. veka (ujedinjenje slovenačke književne norme i formiranje jedinstvenog slovenačkog književnog jezika) dokazuje da su dogovori mogući ukoliko ih diktira promišljeno formirana jezička politika sa jasno određenim jezičko-političkim ciljevima, iza kojih čvrsto stoji domaća

struka i politika. Jezičko planiranje proizlazi iz ciljeva određenih na taj način, ali isto tako je činjenica da politika više puta pokušava da promeni već dogovoreno – u slovenačkom slučaju to se pokazalo na najgori mogući način u prošlogodišnjem pokušaju da se na slovenačke univerzitete uvede engleski kao zamenski jezik predavanja, tako da bi slovenački profesor bio u mogućnosti da predaje slovenačkom studentu na neslovenačkom jeziku. Politika uvek pronalazi »prikladna« objašnjenja, preko kojih želi da ostvari svoje planove, zato je u vreme globalizacije potrebno osobito precizno i odlučno praćenje mogućih promena, koje pokušavaju da odstupe od pozitivne (evropske) jezičke politike radi kratkoročnih finansijskih pogodnosti.

Literatura:

- Silvija Borovnik, 2013: *Postali bomo tuji v hiši domačinov, Delo, Sobotna priloga, Pisma bralcev* (7. 12. 2013).
- –, 2014: *O vlogi slovenščine kot jeziku znanosti*, Gradivo: Slovesnost ob 200-letnici Pleteršnikovega muzeja v Pišecah in okrogla miza Slovensko slovaropisje (Pišce, 2. 10. 2014), *Slavia Centralis*2, Filozofska fakulteta, Maribor 2014, 106–110.
- –, 2016: *Operacija zdravega telesa*, *Večer*(13. 6. 2016), Maribor, 2016, 16.
- Kajetan Gantar, 2014: *Kakšno osiromašenje!* Posvet o slovenščini v visokem šolstvu in znanosti, ur. Andrej Inkret (Razprave, Dissertationes XXII), SAZU, Ljubljana 2016, 43–44.
- Rajka Glušica, 2016: O kodifikaciji crnogorskog jezika, *Rojena v narečje (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 114)*, ur. Marko Jesenšek, *Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Maribor, 2016, 613–627*.
- Marko Jesenšek, 2001: *Slovenščina danes*, *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku*, ur. Emil Tokarz, Katowice, Śląsk 2001, 167–178.
- –, 2010: *Język słoweński a Wspólnota Europejska*, *Świat Słowian II*, ur. Krzysztof Feruga, Libor Pavera, Akademia Techniczno-Humanistyczna, Bielsko-Biała, 2010, 109–124.
- –, 2011: *Ezikova politika i ideologija v slovenskoto panonsko ezikovo zemljišče*, *Istina, mistifikacija, lžja v slavjanskite ezici, literaturi i kulturi: sbornik s dokladi ot Desetite nacionalni slavistični četenija, posveteni na 90-godišnjinata ot roždenieto na prof. Svetomir Ivančev*, 22–24 april 2010, Sofijski universitet »Sv. Kliment Ohridski«, Fakultet po slavjanski filologii, Katedra po slavjanski literaturi, Katedra po slavjansko ezikoznanie, Sofia 2011, 31–38.
- –, 2011a: *The problems of Slovene as a so-called »small language« in the European Union and European Scientific Area*, *Challenges for foreign philologies. Part 1, The Bologna process and new curricula*, ur. Agnieszka Bęndkowska-Kopczyk, Ljiljana Šarić, Libor Pavera, ATH, Bielsko-Biała 2011, 126–137.
- –, 2012: *Razvojno-zgodovinska dinamika slovenskega jezika = Razvoj i istorijska dinamika slovenačkog jezika*, *Filologija i univerzitet: tematski zbornik radova*, ur. Bojana Dimitrijević, (Biblioteka Naučni skupovi, tom 1), Filozofski fakultet, Niš 2012, 932–943.

- –, 2014: *Slovenščina kot učni jezik na slovenskih univerzah*, Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi (50. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2014, 42–49.
- 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*, (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 117), Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovenske jezike in književnosti, Maribor, 2016, 235 str.
- Vida Jesenšek, 2016: *Komentarji in mnenja k predlogu Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o visokem šolstvu*, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, prof. dr. Vida Jesenšek
(http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_visoko_solstvo/sektor_za_visoko_solstvo/novela_zakona_o_visokem_solstvu/).
- Monika Kalin Golob et. al., 2014: *Jezikovna politika in jezik visokega šolstva v Sloveniji*, (Knjižna zbirka Stičišča), Fakulteta za družbene vede. Založba FDV, Ljubljana 2014.
- Monika Kalin Golob, Marko Stabej, Mojca Stritar, Monika Červ, 2012: *Primerjalna študija o učnem jeziku v visokem šolstvu v Republiki Sloveniji in izbranih evropskih državah*, (Knjižna zbirka Stičišča), Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2012.
- Janko Moder, 1984: *Jezikovno razsodišče 1980–1982*, Založništvo tržaškega tiska, Založba Drava, Trst, Ljubljana, 1984, 350 str.
- Breda Pogorelec (ur.), 1983: *Slovenščina v javnosti: gradivo in sporočila*, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 1983, 223 str.
- Anton Martin Slomšek, 1999: *Mihi Sancta et Cara = Meni sveto in drago : duhovno vodilo*, Slomškova založba, Maribor 1999, 93 str.
- Marko Stabej, 2006: *Obrisi slovenske jezikovne politike = The outlines of Slovenian language policy*, Slavistična revija 54/1, Ljubljana 2006, 309–325; 685–702.
- Jože Toporišič, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992, 384 str.
- Beno Zupančič, 1977/78: *Jezikovna politika*, Jezik in slovstvo, Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 1977/78, 17.
- France Žagar, 1987: *Jezikovno razsodišče*, Jezik in slovstvo, 32/6. 6, Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 1987, 1.

Marko JESENŠEK

SPRACHPOLITIK UND SPRACHPLANUNG – SLOWENISCHE ERFAHRUNGEN UND MONTENEGRINISCHE MÖGLICHKEITEN

Abstract

Richtlinien zur gegenwärtigen slowenischen Sprachpolitik sind gesetzlich geregelt, und zwar im Gesetz über den öffentlichen Gebrauch der slowenischen Sprache (*Zakon o javni rabi slovenščine*); zudem stehen sie im Einklang mit der europäischen Sprachenpolitik. Ihre Realisierung innerhalb

von fünf Jahren ist in einer Resolution detailliert festgelegt (*Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko*).

Die slowenische Sprachpolitik lässt sich historisch gesehen seit der Zeit der Freisinger Denkmäler (*Brižinski spomeniki*) verfolgen. In historischen Umbruchzeiten hat die slowenische Politik in der Regel anhand der Sprache geprüft, ob der jeweilige Zeitpunkt für erwünschte gesellschaftliche Veränderungen reif und günstig ist. Die bedeutendsten historischen Ereignisse und Meilensteine in der Entwicklung der slowenischen Sprachpolitik sind: Protestantismus mit dem ersten gedruckten slowenischen Buch, mit der Bibel-Übersetzung (1584) und mit der Ausformung der krainischen Schriftsprache, Barock und Ausformung der standardisierten Predigtensprache durch Janez Svetokriški, Aufklärung mit der Reform der krainischen Schriftsprache in der zweiten Hälfte des 18. Jh., Ausformung der Schriftsprache von Prekmurje und die erste Bibel-Übersetzung aus dem griechischen Original, weitere parallele Entwicklung der slowenischen Schriftsprache und sprachliche Vereinheitlichung im Frühling der Völker, die tabor-Bewegung (slowenische politische Volksversammlungen) mit staatstragenden Bestrebungen, Serbo-Kroatisierung und Kampf für die Selbständigkeit der slowenischen Sprache, Slawistischer Kongress in Bled (1989) und Aktivitäten des Sprachlichen Schiedsgerichtes (*Jezikovno razsodišče*), Fachveranstaltung *Slovenščina v javnosti* (Slowenisch in der Öffentlichkeit) in Portorož 1979, sog. gemeinsame Bildungskerne, Status der slowenischen Sprache in der jugoslawischen Armee (JLA), Verselbstständigung Sloweniens, Beschluss des Gesetzes über den öffentlichen Gebrauch der slowenischen Sprache (2004), Anglisierung/Globalisierung und schließlich Versuch, die englische Sprache als universitäre Lehrsprache einzuführen (2016).

Die Erfahrungen zeigen, dass die Kodifizierung einer Sprache, hier der montenegrinischen Sprache primär eine Fach- und Forschungsfrage ist. Keinesfalls soll sie zum Gegenstand der Politisierung bzw. zum Opfer von Gruppen- oder Lobbyinteressen werden. Es ist notwendig, zunächst Ziele einer Sprachpolitik genau zu bestimmen und festzulegen. Erst auf dieser Grundlage und im durchdachten Konsens zwischen betreffenden Fachbereichen und montenegrinischer Politik können prioritäre Aufgaben einer montenegrinischen Sprachpolitik verbindlich beschlossen werden, damit ein reales Bild zum aktuellen Sprachgebrauch entstehen kann.

Schlüsselwörter: Sprachpolitik, Sprachplanung, Sprachgeschichte, slowenische Sprache, montenegrinische Sprache.

Paul-Louis THOMAS
 Univerzitet Paris-Sorbonne
paul-louis.thomas@paris-sorbonne.fr

PRETERITNA VREMENA U PREVODIMA BIBLIJE NA TLU BOSNE I HERCEGOVINE

U radu se poredi upotreba preteritnih vremena (perfekta, aorista, imperfekta i pluskvamperfekta) u sedam prevoda istog odlomka Evanđelja po Marku, koje su objavili hrvatski i bosanski prevodioci na tlu Bosne i Hercegovine između posljednje decenije 19. veka (nadbiskup Stadler 1896) i prve decenije 21. veka (Ruben Knežević 2004, Senahid Halilović i Ismail Palić kao redaktori 2013), uključujući 20. vek (nadbiskup Šarić za vreme Drugog svetskog rata, i u vreme komunističke Jugoslavije Ljudevit Rupčić 1961, Gracijan Raspudić 1987. i Tomislav Ladan 1990). Uzima se u obzir referencijalni srpski prevod Vuka Karadžića i pohrvaćene verzije istog (Šuleka 1877. i Rešetara 1895). Razlike između prevoda se objašnjavaju datumima nastanka – a samim tim svedoče o evoluciji jezika i o restrukturiranju aspektno-temporalnog sistema –, ali i stilističkim opredeljenjem prevodilaca. Dok Ladan teži arhaizaciji i uzvišenosti, tako što sistematski suprotstavlja imperfekat za nesvršene glagole i aorist za svršene (kao kod Stadlera), drugi prevodioci više prate moderni uzus negovanog književnog jezika: retko upotrebljavaju imperfekat – samim tim fokalizirajući na izvesne radnje (Rupčić i Raspudić), ili ga koriste samo za glagol *biti* (u dva recentnija prevoda 21. veka). Posebno frekventnu upotrebu pluskvamperfekta nalazimo kod Šarića.

Ključne reči: aorist, arhaizacija, Biblija, fokalizator, imperfekat, perfekat, pluskvamperfekat, potencijal (frekventativni), prevod, prezent (istorijski), vid (glagolski).

Za mnoge jezike prvi prevodi Biblije su predstavljali početak standardizacije. Biblija se potom redovno iznova prevodi, kako bi tekst pratio jezičke promene i eventualnu restandardizaciju: ti novi prevodi svedoče o evoluciji uzusa i norme, a donekle doprinose i daljem procesu standardizacije jezika. Upotreba preteritnih vremena u BCHS jeziku je evoluirala od 19. veka do danas, što mora da se odrazi u prevodima Biblije tokom ovog perioda.

Od 19. veka do danas bilo je mnogobrojnih prevoda, objavljenih u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Prevod *Novog zavjeta* Vuka Karadžića¹ je bio značajan za formiranje srpskog standarda, ali je takođe imao uticaj u Hrvatskoj, preko pohrvaćenih verzija Bogoslava Šuleka 1877. i Milan Rešetara 1895², dok prethodni prevodi na hrvatski nisu imali takav uticaj jer su ostali u rukopisu (kao prevod Bartola Kašića iz prve polovine 17. veka) ili njihov jezik nije odgovarao hrvatskom književnom jeziku, kakvim su ga

¹ Izašao 1847, ali je stariji jer je morao da sačeka više od četvrtine veka da bude objavljen.

² V. Josip Bratulić, *Biblija u Hrvata*, Sysprint, Zagreb, 1996, str. 11.

izabrali i formirali Ilirci (kao što su prevodi Matije Petra Katančića 1831. i Ivana Matije Škarića 1858–1861³ na ikavici).

U ovom radu ćemo se baviti upotrebom preteritnih vremena u prevodima, koje su objavili hrvatski i bosanski prevodioci na tlu Bosne i Hercegovine između posljednje decenije 19. veka i prve decenije 21. veka. Uzeli smo uzorak teksta karakterističan za opoziciju svršenih i nesvršenih glagola: „Hristos na mukama” iz 15. poglavlja Evanđelja po Marku, tačnije stihove 16–20, kojima smo pridružili 20 drugih stihova iz istog poglavlja sa različitim upotrebama preteritnih vremena. Naš korpus čine prevodi vrhbosanskih nadbiskupa Stadlera (1896) i Šarića (1942), franjevac Ljudevita Rupčića (1961) i Gracijana Raspudića (1987), književnika Tomislava Ladana (1990), kao i dva recentnija prevoda (2004. i 2013) u jezičkoj lekturi ili redakciji istaknutog bosanskog lingviste Senahida Halilovića.

1. Prevod Josipa Stadlera.

Josip Stadler (1843–1918), prvi vrhbosanski nadbiskup, imenovan 1881, preveo je, oslanjajući se najviše na latinski prevod Vulgate, četiri evanđelja i Djela apostolska. Objavio ih je od 1895. do 1907. u pet knjiga, uz mnogobrojne komentare i tumačenja. Evo njegovog prevoda odabranog odlomka.

Sveto evanđelje po Marku, glava XV.

¹ I odmah u jutru glavari svećenički sa starješinama i književnicima i svom skupštinom, učinivši vieću, svezavši Isusa **odvedoše** ga i **predadoše** Pilatu.

² I **upita** ga Pilat: Jesi li ti kralj židovski? A on odgovarajući **reče** mu: Ti kažeš.

³ I **tužahu** ga glavari svećenički za mnogo.

⁴ A Pilat opet **upita** ga govoreći: Zar ništa ne odgovaraš? gledaj, za koliko te tuže!

⁵ A Isus više ne **odgovori** ništa, tako da **se divljaše** Pilat.

⁶ A o blagdanu **običavaše** pustiti im po jednoga sužnja, kojega **iskahu**.

⁷ A **bijaše** jedan, po imenu Baraba, koji sa buntovnicima **bijaše** zaslužjen, koji **je** u buni ubojstvo **učinio**.

⁸ I kad **uzadje** narod, **stade** iskati, kao što im svagda **činjaše**.

⁹ A Pilat im **odgovori** i **reče**: Hoćete li, da vam pustim kralja židovskoga?

¹⁰ Jer **znadijaše**, da **su** ga iz zavisti **predali** glavari svećenički.

¹⁶ A vojnici ga **odvedoše** na dvor sudnički, i **sazvaše** svu četvu;

¹⁷ i **obukoše** mu skerletnu haljinu, i opletavši vienac od trnja **metnuše** na njega.

¹⁸ I **stadoše** ga pozdravljati: Zdravo, kralju židovski!

¹⁹ I **bijahu** ga po glavi trskom, i **pljuvahu** na njega; i padajući na koljena **klanjahu** mu **se**.

---

³ V. Ivana Vrtić, „O jeziku Škarićeva prijevoda *Svetoga pisma*”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, Zagreb, 2007, str. 453.

20 I kad mu **se narugaše**, **svukoše** mu skerletnu haljinu, i **obukoše** ga u njegove haljine, i **izvedoše** ga da ga razapnu.

31 Tako i glavari svećenički **rugahu se** i jedan drugomu sa književnici **govorahu**: Drugim **pomože**, sebi ne može pomoći.

32 Krist, kralj Izraelski, neka sad sidje s križa, da vidimo i vjerujemo! I oni, što **bijahu** s njim razapeti, **rugahu** mu **se**.

40 A **bijahu** i žene, koje **gledahu** iz daleka, medju kojima **bijaše** Marija Magdalena, i Marija Jakoba mladjega, i Josipova mati, i Saloma,

41 koje **idjahu** za njim, i kad **bješe** u Galileji, **služahu** mu, i druge mnoge, koje **bjehu došle** s njim u Jerusalem.

42 I kad **bi** već kasno (jer **bijaše** priprava, što je prije subote),

43 **dodje** Josip iz Arimateje, ugledan viećnik, koji i sâm kraljevstvo Božje **čekaše**, i smiono **udje** k Pilatu i **zaiska** tielo Isusovo.

44 A Pilat **se začudi**, da **je** već **umro**; i dozvavši satnika, **zapita** ga, **je** li već **umro**?

45 I kad **dozna** od satnika, **darova** tielo Josipu.

46 A Josip kupivši platno i skinuvši ga **obavi** platnom, i **metnu** ga u grob, koji **bješe** izsječen u kamenu, i **navali** kamen na vrata od groba.

47 A Marija Magdalena i Marija Josipova **gledahu**, gdje ga **metahu**.

Masnim slovima obeležavamo aoriste.⁴ Imperfekta podvlačimo talasastom crtom i bojimo u sivo. Perfekta obeležavamo kurzivom, podvučen kada je perfektivan, a nepodvučen kada je imperfektivan.⁵ Pluskvamperfekta je označen kurzivom i podvučen dvostrukom crtom.⁶

Kao što se vidi, Josip Stadler suprotstavlja aorist za svršene glagole i imperfekta za nesvršene. Aorist označava hronološki sled, stvara sukcesivnu događajnu potku, koja se ponekad izražava glagolskim prilogom prošlim (učiniivši vieću, svezavši Isusa; ⁴⁴i dozvavši satnika; ⁴⁶A Josip kupivši platno i skinuvši ga).

Perfektivni perfekta, koji se u savremenom BCHS jeziku najviše koristi za hronološki sled u pripovedanju, ovde je veoma redak. Nalazimo ga u dopunskim rečenicama posle glagola mišljenja ili govora (¹⁰Jer **znadijaše**, da

---

⁴ Homografe, odnosno pisane oblike koji u trećem licu jednine mogu biti protumačeni kao aorist ili svršeni prezent, takođe beležimo masnim, ali podvučenim slovima. Kažemo homografi, a ne homonimi, jer **je** treće lice jednine aorista i perfektivnog prezenta identično u pisanom obliku kada se osnove prezenta infinitiva završavaju istim vokalom, ali najčešće se razlikuju mestom (*džnese / donès ž*) ili kvalitetom akcenta (*irǎđi / urǎđi*). V. Paul-Louis Thomas, „O upotrebi aorista u savremenom srpskom jeziku”, *Južnoslovenski filolog* LVI/3–4, Beograd, 2000, str. 1205.

⁵ Nema nesvršenih perfekata u ovom Stadlerovom odlomku, ali će ih biti u sledećim prevodima.

⁶ Kad je pluskvamperfekta u nesvršenom vidu (nema takvih primera kod Josipa Stadlera u našim odlomcima), podvlačimo dvostruko i bojimo u sivo. Frekventnog potencijala nema kod Stadlera, a kad ga ima u našem korpusu, podvlačimo ga tačkastom crtom, a kad je nesvršenog vida naznačavamo ga velikim slovima.

su ga iz zavisti *predali*; ⁴⁴ A Pilat *se začudi*, da *je* već *umro* [...] *zapita* ga, *je* li već *umro*?) i u odnosnoj rečenici u funkciji pojašnjavanja i retrospekcije⁷ (7 koji *je* u buni ubojsto *učinio*). Radi se o „slabim pozicijama”, u kojima je u drugim slovenskim jezicima (kao u ruskom, poljskom...) perfekat najpre ušao u konkurenciju sa aoristom i zatim ga eliminisao. U drugoj odnosnoj rečenici sa istom funkcijom Stadler upotrebljava pluskvamperfekat (⁴¹ i druge mnoge, koje *bjehu došle* s njim u Jerusalem).

Imperfekat koristi za opis radnji čiji početak i kraj nisu precizno određeni, kao u stihovima 3, 5, 19, 31–32, 47. Takvi opisni imperfekti kao da usporavaju pripovedanje i donekle ostaju na margini događajne potke. Primećujemo različite nijanse imperfekta:

- za uvođenje novog elementa u pričanju koji nagoveštava veznik *a*: (7 A *bijaše* jedan, po imenu Baraba; ⁴⁰ A *bijahu* i žene)
- za dodatno objašnjenje u uzročnoj rečenici (¹⁰ Jer *znadijaše*; ⁴² jer *bijaše* priprava)
- za komentar u odnosnoj rečenici (7 koji sa buntovnici *bijaše* zaslužjen; ⁴⁰ koje *gledahu* iz daleka, medju kojima *bijaše* Marija Magdalena; ⁴¹ koje *idjahu* za njim, i kad *bješe* u Galileji, *služahu* mu; ⁴³ koji i sâm kraljevstvo Božje *čekaše*; ⁴⁶ koji *bješe* izsječen u kamenu).
- za redovno ponavljanje u prošlosti (⁶ A o blagdanu *običavaše* pustiti im po jednoga sužnja, kojega *iskahu*; ⁸ kao što im svagda *činjaše*).

Stadlerov prevod svedoči o hrvatskoj normi u Bosni krajem 19. veka: uglavnom sledi normu iliraca (pravopis, interpunkcija – sistematska upotreba zareza između glavnih i zavisnih rečenica –, morfologija), razlikujući se samim tim od Vukove norme. Međutim, upotreba preteritna vremena je identična Vukovoj, čak ima više imperfekata:

³¹ Tako i glavari svećenički *rugahu se* i jedan drugomu sa književnici *govorahu* (Stadler)

³¹ Tako i glavari sveštenečki s književnicima *rugahu se* govoreći jedan drugome (Vuk)

2. Prevod Ivana Evandelistu Šarića

Ivan Šarić (1871–1960), drugi nadbiskup vrhbosanski, objavio je 1941–1942. u Sarajevu novi prevod Biblije u tri sveska: I. *Stari zavjet. Povijesne knjige*; II. *Stari zavjet. Poučne knjige i proročke knjige*; III. *Novi zavjet*.

U Šarićevom prevodu izabranog odlomka prevladava aorist za perfektivne glagole, a perfekat za imperfektivne, npr. u stihovima o „Hristu na mukama”:

¹⁶ I vojnici ga *odvedoše* u nutarnjost dvora, u sudnicu, i *sazvaše* cijelu četu.

¹⁷ *Ogrnuše* mu skerletnu kabanicu, *opletoše* vijenac od trnja i *metnuše* ga na njega.

---

⁷ V. Paul-Louis Thomas, „Pluskvamperfekat – živa gramatička kategorija savremenog srpskog jezika?”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 33/1, Beograd, 2004, str. 114.

¹⁹ Pritom *su* ga *udarali* trskom po glavi, *pljuvali* na nj, *pregibali* svoje koljeno i *klanjali* mu *se*.

Nema nijednog imperfekta, ni za opise, ni za ponovljene radnje, čak ni za glagol *biti*, koji je takođe u perfektu: ⁴² *Već je bila* večer, usto priprava; ⁴⁶ grob, koji *je bio* isječen u stijenu. Zamenivši imperfekat nesvršenim perfektom, Šarić, čiji se prevod pojavljuje skoro pola veka nakon Stadlerove, sledi uzus savremenog književnog jezika, koji teži da eliminiše imperfekat.

Za redovno ponavljanje u prošlosti Šarić takođe koristi nesvršeni perfekat (⁶ O blagdanu *običavao* im *je* pustiti jednoga sužnja, kojega *su smjeli* izmoliti sebi), ali i frekventativni potencijal (koji podvlačimo tačkastom crtom) : ⁸ ono, što BI mu DAVAO svagda.

Perfektivni perfekat se pojavljuje u „slaboj poziciji” dopunske rečenice posle glagola govora: ⁴⁴ Pilat se začudi, da *je* već umro. Zato **dozva** satnika i zapita, da li *je umro*. Ima ga još jednom, u glavnoj rečenici (umesto odnosne kod većine drugih prevodilaca) sa funkcijom objašnjenja: ⁷ Oni su u buni počinili umorstvo.

Međutim, za ovu funkciju pojašnjavanja i retrospekcije, Šarić radije upotrebljava pluskvamperfekat sa pomoćnim glagolom *biti* u perfektu, kako u glavnim rečenicama (¹⁰ On je bio dobro zapazio, da...), tako u odnosnim (⁴¹ I još mnoge druge *bile su* tu, koje su bile s njim uzašle u Jeruzalem.). Perfektivni pluskvamperfekat koristi takođe u vremenskim zavisnim rečenicama (²⁰ Pošto su mu se bili tako narugali, **svukoše** mu skerletnu kabanicu) i u dopunskim posle glagola mišljenja (¹⁰ On je bio dobro zapazio, da su ga glavari svećenički bili predali iz zavisti). Upotrebljava ga čak u imperfektivnom vidu, što je dosta retka pojava u savremenom jeziku, opet za dodatno objašnjenje: ⁴¹ One su ga bile pratile već u Galileji i posluživale ga.

Učestalija upotreba pluskvamperfekta je osobina koja najviše razlikuje Šarićev prevod od prethodnih (i kasnijih) prevoda.

3. Prevod Ljudevita Rupčića

Prevod *Novog zavjeta* fra Ljudevita Rupčića (1920–2003), prvi put objavljen u Sarajevu 1961, doživeo je mnogobrojna izdanja, bilo posebno, bilo u okviru prevoda čitave Biblije⁸.

Kao Stadler i Šarić, Rupčić zadržava u odabranom odlomku aorist za svršene glagole, čak u „slaboj poziciji” odnosne rečenice u kojoj je Stadler imao perfekat : ⁷ s ostalim buntovnicima koji u buni **počiniše** ubojstva. Svršeni perfekat se sreće, kao kod njegovih prethodnika, u dopunskim rečenicama posle glagola mišljenja ili govora: ¹⁰ *Znao je* da su ga glavari svećenički predali iz zavisti; ⁴⁴ Pilat se začudi da *je* već umro te **dozva** stotnika pa ga upita je li davno umro.

---

⁸ Takozvana „Zagrebačka Biblija”, objavljena 1968. sa mnogobrojnim kasnijim izdanjima, koristi za Stari zavjet prevode Silvija Grubišića (za Petoknjžje), Filiberta Gassa (za Psalme) i Antuna Savića, a za Novi zavjet prevod Ljudevita Rupčića. Dvojica urednika tog izdanja, Bonaventura Duda i Jerko Fućak (drugi su bili književnici Jure Kašetlan i Josip Tabak), daće 1973. novi prevod *Novog zavjeta*.

Primećujemo jedan slučaj upotrebe istorijskog svršenog prezenta, koji može da „konkuriše” s aoristom, a kojeg nije bilo kod Stadlera i Šarića: 20 Izvedu ga da ga razapnu.

Pluskvamperfekat se javlja samo jednom, u eksplikativnoj i retrospektivnoj odnosnoj rečenici, u kojoj su ga Stadler i Šarić takođe upotrebljavali: 41 mnoge druge koje s njim bijahu došle u Jeruzalem.

Međutim, Rupčić sasvim drugačije koristi imperfekat: dok je on bio sistematski kod Stadlera, a Šarić ga nije imao, Rupčić ga uglavnom zamenjuje nesvršenim perfektom, osim za glagol biti, i to u svim slučajevima:

opisi	3 Glavari svećenički žestoko <i>su ga optuživali</i> . 4 tako da <i>se</i> Pilat <i>čudio</i> 31 Slično <i>su se</i> i glavari svećenički i književnici <i>rugali</i> 32 <i>Vrijedali su ga</i> 47 Marija iz Magdale i Marija, Josipova majka, <i>pomno su gledale</i>	32 i oni što <u>bijahu</u> s njim razapeti
uvođenje novog elementa u pripovedanju	40 žene i izdaleka <i>gledale</i>	7Tada <u>bijaše</u> u zatvoru čovjek zvani Baraba
dodatno objašnjenje u uzročnoj ili nezavisnoj rečenici	10 <i>Znao je</i> da <u>su</u> ga glavari svećenički <u>predali</u> iz zavisti	42 kako <u>bijaše</u> Priprava, to jest dan uoči subote
komentar u odnosnoj rečenici	41 koje <i>su ga pratile i služile</i> mu 43 Josip iz Arimateje, istaknuti vijećnik, koji <i>je</i> također <i>očekivao</i> kraljevstvo Božje	46 <u>položi</u> u grob koji <u>bijaše</u> izduben u pećini
redovno ponavljanje u prošlosti ⁹	6 Svakog im <i>je</i> blagdana <i>puštao</i> jednog sužnja 8 ono što im <i>je</i> Pilat <i>običavao</i> činiti	

Za ovo „pravilo” u Rupčićevom prevodu (perfekat za imperfektivne glagole, osim za glagol biti, koji se redovno pojavljuje u imperfektu kad je imperfektivan) postoji značajan izuzetak: imperfekat je očuvan u 19. stihu, u opisu muka, kojima je podvrgnut Isus:

⁹ Za redovno ponavljanje Rupčić koristi takođe frekventativni kondicional: 6 Onoga koga BI TRAŽILI.

¹⁹ I udarahu ga trskom po glavi, pljuvahu ga, pregibahu koljena i klanjahu mu se.

Samim tim što ga Rupčić ne upotrebljava drugde osim za glagol *biti*, imperfekat je ovde stilski obeležen (u odnosu na „neutralan” nesvršeni perfekat) i privlači pažnju čitaoca na najdramatičnije radnje odlomka. Kako se nesvršeni vid usredsređuje na samu radnju ili na svoju srednju fazu (dok se svršeni vid usredsređuje na završnu granicu radnje), upotrebom ređeg oblika imperfekta dolazi do efekta fokalizacije, do izvesnog usporavanja, „zaustavljanja slike”.¹⁰ Insistiramo da oblik imperfekta nije fokalizator sam po sebi (kao nijedan drugi glagolski oblik), već dobija ovu stilsku vrednost jer je ovde redak.

4. Prevod Gracijana Raspudića

Fra Gracijan Raspudić (1911–1989), koji je proveo veći deo života u egzilu, posebno u SAD-u, objavio prevod *Novog zavjeta* 1987, a izdali su ga zajedno Teološka biblioteka u Sarajevu, Provincijalat hercegovačkih franjevacu u Mostaru i Kršćanska sadašnjost u Zagrebu.

U odabranom odlomku preteritna vremena su slična onima u Rupčićevom prevodu. Raspudić redovno koristi aorist za perfektivne glagole, osim u dopunskim rečenicama posle glagola mišljenja ili govora (¹⁰ *Znao je*, naime, da su ga svećenički glavari predali iz zavisti; ⁴⁴ Pilat se začudi, da je već umro, te dozva stotnika pa ga upita, da li je davno umro?), a jednom i u zavisnoj temporalnoj rečenici (²⁰ Nakon što su mu se izrugali, skinuše s njega skerletnu kabanicu). Jedini pluskvamperfekat je na istom mestu, kao u prethodnim prevodima (⁴¹ mnoge druge, koje s njim bijahu uzišle u Jeruzalem).

Kao i Rupčić, Raspudić daje prednost perfektu za imperfektivne glagole, osim za glagol *biti*, koji se redovno javlja u imperfektu. Zbog toga, retke pojave imperfekta stvaraju takođe kod njega stilski efekat fokalizacije, s tim što on imperfekat upotrebljava na drugim mestima. Nema ga u centralnom opisu „Hristosa na mukama”, gde su glagoli u nesvršenom perfektu: ¹⁹ Pritom su ga udarali trskom po glavi, pljuvali ga, poklecali se i klanjali mu se. Zato ga Raspudić koristi za ponavljanje Pilatovog čina pomilovanja (⁸ I uzide svjetina te poče od Pilata iskati ono što im običavaše činiti) i za komentar o pobožnosti Josipa iz Arimateje (⁴³ koji takođe očekivaše kraljevstvo Božje), ističući na taj način ova dva lika i njihove osobine.

5. Prevod Tomislava Ladana

Veliki poznavalac klasičnih jezika i većeg broja živih jezika, sa kojih je preveo mnogobrojna značajna dela, Tomislav Ladan (1932–2008) je između ostalog dao nove prevode triju evanđelja (po Ivanu 1980, po Luki 1985, po Marku 1990) i Apokalipse (1992). Objavio ih je u četiri knjige, sa

---

¹⁰ U savremenim književnim tekstovima, gde je aorist redak i uglavnom zamenjen svršenim perfektom, on može takođe da dobije stilsku vrednost kad se pojavljuje, a onda, obrnuto od imperfekta, povećava brzinu radnji u hronološkom sledu.

ilustracijama istaknutih hrvatskih grafičara, uz obimne tekstove istorijsko-teoloških komentara, koje je potpisao teolog Vjeko-Božo Jarak.

Tomislav Ladan redovno suprotstavlja svršene glagole u aoristu i nesvršene u imperfektu, kao Josip Stadler i Vuk Karadžić. Svršeni perfekat ima samo u dopunskim rečenicama 44. stiha (44 Pilat **se začudi** da *je* već *umro*; i pozvavši satnika, **upita** ga *je* li *umro*), dok u istoj „slaboj poziciji” posle glagola mišljenja koristi pluskvamperfekat s pomoćnim glagolom u imperfektu (10 Jer **znadijaše**¹¹ kako iz nenavisti *bijahu* ga *predali* prvosvećenici). U drugoj „slaboj poziciji” odnosno rečenice koristi isti oblik (7 s pobunjenicima koji u pobuni ubojstvo *bijahu počinili*), dok su se Vuk i Stadler zadovoljavali perfektom.¹² Isti stariji oblik pluskvamperfekta s glagolom *biti* u imperfektu ima za jedan nesvršeni glagol, što je veoma redak slučaj jer se pluskvamperfekat koristi u ogromnoj većini slučajeva za svršene glagole:

43 Josip iz Arimateje, plemeniti vijećnik, koji i sâm **bijaše očekivao** kraljevstvo Božje.

Zbog retkosti tog oblika dolazi do isticanja lika Josipa iz Ariamateje, dok redovna upotreba imperfekta u tekstu ne omogućava ovom glagolskom obliku fokalizatorsku ulogu, kakvu je imao kod Rupčića i Raspudića.

Ladan se očigledno opredelio za jaku arhaizaciju svog prevoda radi stilskih efekata.¹³ Zbog povlačenja imperfekta u književnom jeziku tokom vremena, njegov tekst zvuči mnogo arhaičnije za naše vreme nego Vukovog i Stadlerovog prevoda u svoje vreme. Arhaizaciji još doprinosi veća upotreba glagolskog priloga prošlog, utoliko više što ga koristi u sintaksičkim konstrukcijama sa subjektom, što u principu ne dozvoljava sadašnja norma (8 I uzašavši gomila, **stade** tražiti; 43 došavši Josip iz Arimateje, plemeniti vijećnik)¹⁴, i što više puta daje prednost starinskim oblicima sa nastavkom -v (43 te odvaživ se **ude** k Pilatu; 46 A kupiv platno i skinuv ga, **zavi** ga u platno).

Primećujemo, u odnosu na Stadlerov prevod, dve razlike koje se tiču izbora glagolskoga vida (a/ Stadler ; b/ Ladan), a koje proističu od nijansi u tumačenju grčkog originala.

– a/ 5 A Isus više ne **odgovori** ništa, tako da **se divljaše** Pilat.

b/ 5 Isus pak više ništa ne **odgovori** tako te **se začudi** Pilat.

Kod Stadlera akcentat je na samu radnju u toku (imperfekat)¹⁵, a kod Ladana na početnu fazu radnje u ingresivnom glagolu¹⁶.

¹¹ Primećujemo isti stari oblik imperfekta tog glagola kao kod Vuka i Stadlera, dok su Rupčić i Raspudić imali jednostavno *znao je*.

¹² Vuk: koji *su* u buni *učinili* krv; Stadler: koji *je* u buni ubojstvo *učinio*.

¹³ Stilskih efekata ima ne samo u glagolskim oblicima, već i u leksici, npr. u redovnoj upotrebi veznika *pak*, gde većina drugih prevodilaca koristi veznik *a* ili nema ništa: 5 Isus pak više ništa ne **odgovori**; 7 **Bijaše** pak onaj zvani Baraba; 9 Pilat pak **odvrati** njima govoreći; 16 Vojnici pak **odvedoše** ga u predvorje; 40 **Bijahu** pak tu i žene; 47 Marija pak Magdalena i Marija Josipova mati **gledahu**.

¹⁴ Isto radi i sa glagolskim prilogom sadašnjim: 40 **Bijahu** pak tu i žene izdaleka gledajući.

¹⁵ Isto kod Šarića, Rupčića, Raspudića, Kneževića sa glagolom u nesvršenom perfektu (tako da *se* Pilat *čudio*).

– a/ ⁴⁷ A Marija Magdalena i Marija Josipova gledahu, gdje ga metahu.
b/ ⁴⁷ Marija pak Magdalena i Marija Josipova mati gledahu gdje je bio položen.

Kod Stadlera naglasak je opet na sam proces radnje (imperfekta), a kod Ladana na rezultat (glagol *biti* u perfektu, uz glagolski pridev trpni)¹⁷.

6. Prevod Rubena Kneževića

Ovaj prevod Novog zaveta je prvi put objavilo 2001. u Rijeci Biblijsko društvo pri Međunarodnom centru za život, a na temelju ovog teksta je 2002. priređen prevod na bosanskom jeziku, u jezičko-stilskoj lekturi Senahida Halilovića. Koristimo 5. izdanje, koje je objavio Dom štampe u Zenici 2004.

Imperfektivni glagoli su uglavnom u perfektu, bilo da su u pitanju

– opisi (sa eventualnim ponavljanjem radnje): ³ A glavari *su* ga svećenički za mnogo toga *optuživali*; ¹⁹ I *udarali su* ga trskom po glavi, *pljuvali* na njega i *klanjali mu se* prigrbajući koljena; ³¹ Slično *su*, izrugujući *se*, *govorili* među sobom glavari svećenički zajedno s pismoznancima; ⁴⁷ A Marija Magdalena i Marija Josipova *promatrale su* gdje ga polažu.

– ili objašnjenja i komentari: ¹⁰ Jer *je znao*; ⁴¹ One *su ga slijedile* dok još bijaše u Galileji i *posluživale* mu.

Međutim, kako se vidi iz posljednjeg primera, glagol *biti* je redovno u imperfektu, što donekle odgovara stanju sadašnjeg jezika književnosti, u kojem se imperfekta najviše čuva i upotrebljava za glagol *biti*. Nalazi se u opisima, objašnjenjima i komentarima, za uvođenje novog elementa – u glavnim, odnosnim, uzročnim i vremenskim zavisnim rečenicama:

⁷ Jedan koji *se zvao* Baraba bijaše zatvoren; ³² *Vrijedali su* ga i oni koji s njime bijahu raspeti; ⁴⁰ Bijahu tu i neke žene koje *su to promatrale* izdaleka; ⁴² budući da bijaše Priprava, dan uoči subote; ⁴⁶ u grobnicu, koji bijaše izdubljena u stijeni.

Za redovno ponavljanje radnje prevodilac koristi nesvršeni perfekta (8 to što im *je običavao* činiti) ili frekventativni potencijal: ⁶ O Blagdanu BI im PUŠTAO jednoga sužnja koga BI ISKALI.

Najviše privlači pažnju isti slučaj imperfektivnog pluskvamperfekta, s pomoćnim glagolom *biti* u imperfektu, koji smo zapazili kod Tomislava Ladana: ⁴³ Josip iz Arimateje, ugledan vijećnik, koji i sâm bijaše iščekivao kraljevstvo Božije. Zbog retkosti takvog oblika (pluskvamperfekta, još za nesvršeni glagol, uz to sa pomoćnim glagolom u imperfektu, dok bi mogao biti jednostavni perfekta), stvara se jak efekat fokalizacije na lik i vrline Josipa iz Arimateje.

Perfektivni glagoli su uglavnom u aoristu za hronološki sled radnji (uz jedan slučaj korišćenja, kao kod Stadlera, glagolskog priloga prošlog): ¹

---

¹⁶ Isto kod Dannenberga-Kafadara-Halilovića-Palića (zato se Pilat začudi).

¹⁷ Drugi prevodi našeg korpusa daju prednost rezultatu, ili sa istom pasivnom konstrukcijom gdje *je bio* položen (Šarić) ili gdje je položen (Dannenberg-Kafadar-Halilović-Palić), ili sa aktivnom rečenicom u aoristu gdje ga položise (Rupčić, Raspudić), jedino Kneževićev prevod stavlja naglasak na proces simultane radnje, kao Stadlerov, ali zato koristi prezent nesvršenog vida: gdje ga polažu.

Odmah ujutro glavari svećenički [...] **održaše** vijećanje, pa svezavši Isusa, **odvedoše** ga i **predadoše** Pilatu; ⁴³ Josip iz Arimateje [...], **dode**, **odvaži se**, te **uđe** k Pilatu i **zaiska** Isusovo tijelo; ⁴⁶ A on **kupi** platno, **skinu** tijelo i **povi** ga u platno te **položi** u grobnicu [...]. I **dokotrlja** kamen na grobna vrata.

Dakle, prevladavaju imperfektivni glagoli u perfektu, a perfektivni glagoli u aoristu, kao kod Rupčića i Raspudića. Međutim, u prevodu se više puta koristi istorijski prezent, koji smo našli samo jedanput kod Rupčića.¹⁸ Ima ga na kraju triju stihova, da označi poslednju radnju u nizu radnji, inače izraženih u aoristu, i to u centralnom pasusu o „Hristu na mukama”, što doprinosi da još više privuče pažnju čitaoca:

¹⁶ Vojnici ga **uvedoše** u dvor upraviteljev, to jest u pretorij, i **sazovu** cijelu četetu.

¹⁷ **Zaogrnuše** ga potom grimizom te **spletoše** trnov vijenac i **stave** mu ga na glavu.

²⁰ Kad mu **se narugaše**, **svukoše** mu grimiz i **odjenuše** mu njegove haljine. I **izvedu** ga da ga razapnu.

Svršeni perfekat se pojavljuje u „slabim pozicijama”, u dopunskim, odnosnim i vremenskim zavisnim rečenicama: ⁴⁴ Pilat **se začudi** da **je** već **umro** te dozvavši kapetana, **upita** ga **je** li odavno **umro**; ⁷ zajedno s ostalim pobunjenicima, koji **su** u pobuni **počinili** umorstvo; ⁴² A kad **se** večer već **spustila**. U jednoj takvoj poziciji (neočekivano?) nailazimo na pluskvamperfekat: ¹⁰ Jer **je znao** da **su** ga glavari svećenički **bili predali** iz zavisti.

7. Prevod u jezičkoj redakciji Senahida Halilovića i Ismaila Palića

Za ovaj bosanski prevod Biblije, objavljen u Sarajevu 2013, naznačeno je da je prevod Starog zaveta zasnovan na hebrejskom i aremejskom tekstu *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, a prevod Novog zaveta na grčkom tekstu *United Bible Societies' Greek Text*. Prevodioci su James Dannenberg (u stvari koordinator za više prevoda na razne jezike) i Edib Kafadar (za bosanski jezik), a jezički redaktori Senahid Halilović i Ismail Palić.

Kao u Rupčićevom, Raspudićevom i Kneževićevom prevodu, naši odlomci se zasnivaju na opoziciji između aorista za perfektivne glagole i perfekta za imperfektivne glagole, koja se lepo vidi u stihovima o „Hristu na mukama”:

¹⁶ Vojnici ga **odvedoše** u dvorište palače – to jest pretorija – i **sazvaše** čitavu kohortu.

---

¹⁸ Istorijski prezent se pojavljuje u nekim drugim hrvatskim prevodima, npr. ga koriste Bonaventura Duda i Jerko Fućak. U istim odlomcima Evandjelja po Marku, Duda i Fućak kombinuju aorist i prezent u uzastopnim stihovima do te mere, da se za izvesne homografnе oblike ne možemo znati da li se radi o aoristu ili o prezentu:

⁴⁴ Pilat **se začudi** da **je** već **umro** pa **dozva** satnika i **upita** ga **je** li odavna **umro**.

⁴⁵ Kad **sazna** od satnika, **darova** Josipu tijelo.

⁴⁶ Josip **kupi** platno, **skine** tijelo i **zavije** ga u platno te **položi** u grob, koji **bijaše** izduben iz stijene. I **dokotrlja** kamen na grobna vrata.

¹⁷ **Ogrnuše** ga grimiznim ogrtačem, i pošto **ispletoše** krunu od trnja, **staviše** mu je na glavu;

¹⁸ i **počeše** mu klicati: »Živio, kralju Jevreja!«

¹⁹ Neprestano *su* ga *tukli* štapom po glavi i *pljuvali* ga te *padali* na koljena i *naklanjali se* pred njim.

²⁰ Pošto mu **se narugaše**, **skinuše** s njega grimizni ogrtač i **obukoše** mu njegove haljine. Onda ga **izvedoše** da ga razapnu.

Odstupanja od te osnovne opozicije su u manjem broju nego kod Rupčića, Raspudića i Kneževića; broj upotrebljenih preteritnih vremena je takođe manji: nema istorijskog prezenta, niti imperfektivnog pluskvamperfekta.

Samo se jednom sreće imperfekat, i to glagola *biti*: ⁷ Čovjek po imenu Baraba **bijaše** zatvoren.

Za redovno ponavljanje koristi se, naravno, frekventativni kondicional, pored imperfektivnog perfekta: ⁶ Za blagdan im *je* on *puštao* jednog zatvorenika koga **BI** oni **TRAŽILI**; ⁴¹ Kad *je* Isus *bio* u Galileji, one **BI** ga **SLIJEDILE** i **SLUŽILE** mu.

Svršeni perfekat se „klasično” pojavljuje u istim „slabim pozicijama”, tj. u dopunskim rečenicama posle glagola ili glagolske sintagme mišljenja ili govora (¹⁰ Jer on *je bio* svjestan da *su* ga glavni svećenici *predali* iz zavisti; ⁴⁴ Pilat **se zapita je** li on dotad već *umro*), u zavisnoj temporalnoj (⁴² Kad *se* već *smračilo*) i u odnosnoj rečenici (⁴¹ i mnogo je drugih žena koje *su* s njim *izišle* u Jerusalem). Prema tome, veoma privlači pažnju, u drugoj odnosnoj rečenici, upotreba pluskvamperfekta, utoliko više što je pomoćni glagol u imperfektu: ⁷ zatvoren s pobunjenicima koji *bijahu počinili* ubistvo u buni. Kako ovom pluskvamperfektu prethodi jedinstveni glagol teksta u imperfektu (v. gore), stiče se jaka fokalizacija na lik Barabe, kome će narod dati prednost u odnosu na Krista.

Zaključak

Razlike između sedam pregledanih prevoda mogu se objasniti dijahronijom (odnosno, datumima kada su nastali), upotrebom različitih izdanja grčkih originala, kao i zbog raznih prevoda na više jezika koje su prevodioci konsultovali (npr. Stadler se dosta oslanjao na latinski prevod Vulgate). Pored toga recentni prevodi uzimaju u obzir nova arheološka otkrića i novootkrivene rukopise. U tim prevodima postoje značajne stilističke razlike, među kojima upotreba preteritnih vremena igra važnu ulogu. Zapažanja koja smo izneli o toj upotrebi ne tiču se celokupnih prevoda Novog zaveta, ali ipak pružaju uvid u korišćenje preteritnih vremena.

– Veoma arhaično deluju prevodi u kojima su sistematski suprotstavljeni imperfekat (za nesvršene glagole) i aorist (za svršene), dok perfekat ostaje u drugom planu (u podređenim rečenicama). To je slučaj prevoda Josipa Stadlera i, još mnogo više, Tomislava Ladana, s obzirom na to da je objavljen skoro sto godina posle Stadlerovog: radi se o odlučnom i promišljenom izboru arhaizacije i uzvišenosti teksta.

– Prevodi u kojima preovlađuje aorist kao osnovni perfektivni preteritni oblik (uz upotrebu perfekta u „slabim pozicijama”, u zavisnim rečenicama), a perfekat za imperfektivne glagole, više se povode modernim uzusom negovanog književnog jezika. Među tim prevodima neki pribegavaju imperfektu, koji dobija stilsku obojenost i ulogu fokalizatora na izvesne radnje (prevodi Ljudevita Rupčića i Gracijana Raspudića). Drugi koriste samo imperfekat za glagol *biti* (recentniji prevodi Ruben Kneževića i Ediba Karadara, a koje je oba lektorisao Senahid Halilović), povodeći se današnjim uzusom negovanog književnog jezika, u kojem se imperfekat gotovo ne upotrebljava, osim za glagol *biti*. Svi ti prevodi imaju pokoji frekventativni kondicional, ređe istorijski prezent, a uvek pokoji pluskvamperfekat sa pomoćnim glagolom *biti* u imperfektu, u stilskom skladu sa malim brojem glagola u imperfektu: ti pluskvamperfekti takođe donose notu arhaičnosti i imaju fokalizatorsku ulogu.

– Drugačija i posebna je upotreba pluskvamperfekta (sa pomoćnim glagolom u perfektu) u Šarićevom prevodu. On nema ni imperfekat ni aorist, tako da bi izgledao najmoderniji i bliži uobičajenom sadašnjem jeziku (da nema toliki broj pluskvamperfekata). Interesantno je primetiti da revidirana izdanja Šarićevog prevoda (u Hrvatskoj od 2006. pa nadalje) eliminišu veći broj pluskvamperfekata i zamenjuju ih perfektom, da bi se tako više približili sadašnjem govornom uzusu.

Od početka 21. veka pojavili su se u Hrvatskoj i Srbiji, većinom pod okriljem protestantskih crkava, novi prevodi Biblije bez imperfekta, aorista i pluskvamperfekta, koji se uglavnom zadovoljavaju aspektnom opozicijom oblika perfekta, ciljajući na šire krugove čitalaca.

Literatura:

Izvornici

- Dannenberg, James i Kafadar, Edib (2013), *Biblija* [Jezička redakcija: Senahid Halilović i Ismail Palić], TDP, Sarajevo
- Duda, Bonaventura i Fućak, Jerko (1994), *Novi zavjet*, u: *Jeruzalemska Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb
- Karadžić, Vuk Stefanović (1974), *Novi zavjet Gospoda Našega Isusa Hrista*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga 10, Prosveta, Beograd [1. izd. 1847]
- Knežević, Ruben (2004), *Sveto pismo. Novi zavjet* [jezičko-stilska lektura: Senahid Halilović], 5. izd., Dom štampe, Zenica
- Ladan, Tomislav (1990), *Evangelje po Marku*, Crkva na Kamenu, Mostar
- Raspudić, Gracijan (1987), *Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb / Teološka biblioteka, Sarajevo / Provincijalat hercegovačkih franjevaca, Mostar
- Rupčić, Ljudevit (1993), *Novi zavjet*, u: *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb [1. izd. Sarajevo, 1961]
- Stadler, Josip (1896), *Sveto pismo Novoga zavjeta, knjiga II – Sveto evangjelje po Marku*, Tisak Bosanske Pošte, Sarajevo
- Šarić, Ivan Evandelist (1942), *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, svezak III – Novi zavjet*, Akademija Regina Apostolorum, Sarajevo

Ostala literatura :

- Bratulić, Josip (1996), *Biblija u Hrvata*, Sysprint, Zagreb

- Thomas, Paul-Louis (2000), "O upotrebi aorista u savremenom srpskom jeziku", *Južnoslovenski filolog* LVI/3-4, Beograd, str. 1201–1213
- Thomas, Paul-Louis (2004), "Pluskvamperfekat – živa gramatička kategorija savremenog srpskog jezika?", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 33/1, Beograd, str. 111–122
- Thomas, Paul-Louis (2013), "Prevodi Biblije i formiranje srpskog standardnog jezika: slučaj preteritalnih vremena", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 42/1, Beograd, str. 23–33
- Vrtić, Ivana (2007), "O jeziku Škarićeva prijevoda *Svetoga pisma*", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, Zagreb, str. 449–468

Paul-Louis THOMAS

LES TEMPS DU PASSÉ DANS LES TRADUCTIONS DE LA BIBLE PUBLIÉES EN BOSNIE-HERZÉGOVINE

Résumé

L'article compare les temps du passé (parfait, aoriste, imparfait et plus-que-parfait) dans sept traductions du même extrait de l'Évangile selon saint Marc, publiées par des traducteurs croates et bosniaques en Bosnie-Herzégovine entre la dernière décennie du 19ème siècle (l'archevêque Stadler en 1896) et la première décennie du 21ème siècle (Ruben Knežević en 2004, Senahid Halilović et Ismail Palić comme rédacteurs en 2013), en passant par le 20ème siècle (l'archevêque Šarić pendant la Seconde Guerre mondiale, puis, à l'époque de la Yougoslavie communiste, Ljudevit Rupčić en 1961, Gracijan Raspudić en 1987 et Tomislav Ladan en 1990). Sont prises en compte la traduction serbe de référence réalisée par Vuk Karadžić et les versions croatisées de cette traduction (celle de Šulek en 1877 et celle de Rešetar en 1895). Les différences entre les traductions s'expliquent par leur date, témoignant par là-même de l'évolution de la langue et de la restructuration du système aspecto-temporel, mais aussi par les choix stylistiques des traducteurs. Tandis que Ladan vise une archaïsation et un style élevé, en opposant systématiquement l'imparfait pour les verbes imperfectifs et l'aoriste pour les perfectifs (comme chez Stadler), les autres traducteurs suivent davantage l'usage moderne de la langue littéraire soignée : ils utilisent rarement l'imparfait, focalisant ainsi sur certaines actions (Rupčić et Raspudić), ou l'emploient seulement pour le verbe *biti* "être" (dans les deux traductions récentes du 21ème siècle). On trouve un emploi particulièrement fréquent de l'imparfait chez Šarić.

Mots-clés : aoriste, archaïsation, aspect (verbal), Bible, focalisateur, imparfait, parfait, plus-que-parfait, potentiel (fréquentatif), présent (historique), traduction.

Marina KATNIĆ-BAKARŠIĆ

Filozofski fakultet, Sarajevo

marinakatnic@bih.net.ba

METAFORE O EVROPI KAO SREDSTVO DISKURZIVNE KONSTRUKCIJE (NA PRIMJERU MEDIJSKOG I POLITIČKOG DISKURSA)

U radu se sa aspekta kritičke diskursne analize (CDA) proučavaju metafore o Evropi kao sredstvo diskurzivne konstrukcije, i to na primjeru bosanskohercegovačkog političkog i medijskog diskursa. Pokazuje se da su dominantne metafore bliske metaforama o Evropi i Evropskoj Uniji u drugim tranzicijskim zemljama, pri čemu takve transkulturalne metafore svjedoče o određenoj retorici, ideologiji, ali i o odnosima moći koje promoviraju dominantni akteri u Evropskoj uniji. Promatraju se i metonimije tipa *glavni grad umjesto vlade*, (npr. Brisel umjesto EU) i kritički interpretira njihovo značenje. Interpretiraju se i metafore koje naglašavaju poziciju Bosne i Hercegovine kao Drugoga u Evropi, odnosno kao žrtve. Iako je dominantni diskurs o Evropi u Bosni i Hercegovini proevropski, ukazuje se i na činjenicu da mnoge ustaljene metafore o Evropi postaju ispražnjene od značenja i poprimaju isključivo fatičku ulogu, te su pogodne za manipulaciju.

Ključne riječi: metafora, transkulturalna metafora, metonimija, politički i medijski diskurs.

Posljednje decenije obilježene su velikim zanimanjem za metaforu u okviru različitih lingvističkih pristupa i disciplina, prije svega zahvaljujući razvoju kognitivne lingvistike i poetike te diskursne i kritičke diskursne analize (CDA). Time se polazna tačka istraživanja promijenila: metafora odavno nije samo stilski ukras već se promatra njena uloga u razumijevanju funkcioniranja mišljenja i jezika, ali i uloga pokazatelja odnosa u društvu, uključujući i nejednake odnose moći i procese manipulacije. S pravom se stoga smatra da metafore mogu pomoći održanju određenog stanja u društvu (status quo) ili njegovoj promjeni, “zbog svoje sposobnosti da izazovu i intenziviraju određene emocije kod primatelja poruke, te da pridonesu formiranju novih stavova ili učvršćivanju postojećih. Te emocije i stavovi mogu postati temelj budućeg djelovanja.” (Šarić 2014: 173).

Cijeli je niz radova i obimnih istraživanja posvećen metafori u političkom i medijskom diskursu, i to iz različitih polazišta i sa različitim ciljevima (v. npr. bibliografije u: Baranov 2014, Budaev, Čudinov 2006, Šarić 2014). Kada je pak riječ o metafori kao sredstvu diskurzivne konstrukcije Evrope, onda tu postoji niz zanimljivih radova – npr. Schäffner 1996; Šarić 2014.

U novije vrijeme stilistički pristup metafori ponovo se pokazuje relevantnim, i to više ne u okviru tradicionalne ili čak kognitivne stilistike, već u okviru kritičke stilistike, u kojoj su metafore svrstane u deset najvažnijih sredstava koja u okviru ideacione funkcije jezika služe za diskurzivno predstavljanje svijeta (Jeffries 2009). Upravo se kritička stilistika pokazuje kao relevantan model za proučavanje političke metafore jer može kombinirati metode i načela kritičke diskursne analize i kognitivne teorije metafore.

Pored toga, treba spomenuti još jedan zanimljiv noviji pristup, a to je deskriptorna teorija metafore kao pravac u okviru kognitivne teorije; povezana sa korpus-lingvistikom i kompjuterskom obradom podataka, ova teorija teži popisu svih frekventnih metaforičkih modela u nekom diskursu, a ukupnost („inventar“) tih modela pokazuje kakve su diskurzivne prakse u tom diskursu (Baranov 2014: 16-17). Da bi se taj cilj ostvario, razvija se metajezik, koji uključuje dva tipa deskriptora (signifikativne i denotativne), te se svakoj metafori pripisuje nekoliko signifikativnih deskriptora (vezanih za izvornu domenu u kognitivnoj teoriji), poredanih od najkonkretnijeg do najapstraktnijeg, i odgovarajućih denotativnih deskriptora (vezanih za ciljnu domenu), uz šta se još dodaje i marker (), koji označava frekvenciju upotrebe metafore (Baranov 2014: 36–37), npr.:

(1) Evropa je naša zajednička kuća.

Signifikativni deskriptori <prostor za stanovanje, zgrada, građevina>

Denotativni deskriptori <Evropa>.

Čini se da je ovaj pristup višestruko koristan, kako zbog toga što može dati inventar metaforičkih modela u nekom diskursu, pa tako već postoje i rječnici metafora u raznim tipovima diskursa, od literarnog do političkog, tako i zbog toga što može poslužiti kao baza za kritičku diskursnu ili stilističku interpretaciju, pa čak i za razumijevanje aktivnih kulturnih obrazaca. I sam Baranov (2014) pokazuje da se deskriptorna teorija ne zaustavlja samo na popisu i opisu modela, te da je nužno prati i interpretacija. Jedna od njegovih tvrdnji tako je da politički diskurs u doba perestrojke pokazuje veću raznovrsnost metaforičkih modela, iz čega slijedi da u doba krize metaforičnost postaje bogatija, a metaforični modeli su manje usrtaljeni a više kreativni. Međutim, takav zaključak može imati i drugačije tumačenje, a to je da novi politički diskurs, kakav je diskurs perestrojke, nužno i zahtijeva pojačanu metaforičnost. Slično je sa diskursom globalizacije, koji je zahtijevao nove metafore (prohodnost, mobilnost...). Drugim riječima, da bismo mogli interpretirati ulogu metafora u diskurzivnoj konstrukciji nekih pojmova, moramo uočiti ko upotrebljava određene metaforu, sa kakve ideološke pozicije, sa kakvim ciljem. Iste metafore mogu dobiti različita značenja i ideološke implikacije, pa tako metafora Rusije kao medvjeda dobija različite konotacije i u Rusiji i na Zapadu:

Rusija je medvjed:

- (a) nezgrapnost, snaga, priroda bez kulture, nepripitomljenost, ponekad i komična figura;
- (b) snaga, moć, „gospodar šume“ (metaforika – dominacija u svijetu).

Danas i ruski političari svjesno upotrebljavaju ovu metaforu, koju su prije percipirali kao izrazito negativnu u metaforici Zapada, kako bi poslali Zapadu poruku o vlastitoj moći i tako iskoristili vlastitu Drugost u Evropi (v. o tome npr. Rjabov 2009).

Dakle, iako je deskriptorna teorija metafore razvila plauzibilan metajezik u opisu metaforičkih modela, ne mislim da će sam inventar metaforičkih modela pokazati ideologiju u okviru koje nastaju i koja se želi promovirati ili čak nametnuti. U tom smislu kontekst igra veliku ulogu, a svakako i pozicija govornika, kome je iskaz namijenjen i slično, što pokazuje važnost kritičke stilističke analize.

U ovom radu zanima me diskurzivna konstrukcija Evrope u bosanskohercegovačkom političkom i medijskom diskursu, ali ne u smislu iscrpne taksonomije, već u smislu prepoznavanja karakterističnih metaforičkih modela, te posebno uzimajući u obzir kulturološke aspekte. Naime, zanimljivo je uočiti kako metafore prelaze granice i da li pri tome imaju isti semantički, stilski, društveni i ideološki potencijal. Baranov, npr., kao cilj budućih istraživanja navodi proučavanje metaforike u evropskom jezičnom arealu, te otvara put ka istraživanju „metaforičkog mišljenja Evropejaca“ (2014: 424). Metaforička diskurzivna konstrukcija Evrope nije ista u svim evropskim zemljama, te se iste metafore tumače na različite načine.

Razumijevanje i interpretacija ovih metafora u bosanskohercegovačkom kontekstu pomoći će nam da shvatimo kakva se slika Evrope tu može vidjeti, ali i kakva je samoprezentacija Bosne u političkom i medijskom diskursu. Pored toga, zanimljivo je i kako Evropa vidi Bosnu.

Kada je riječ o iskazu *Bosna je Evropa*, onda je jasno da je to metafora jer geografski Bosna i jeste dio Evrope, ali u političkom diskursu nije riječ o besmislenom ponavljanju općepoznate geografske činjenice, već o metaforičkom iskazu kojim se potvrđuje svjesna *politička* orijentacija na Evropu,¹ kao u narednom primjeru:

- (2) U toj vrsti govora o Evropi nikada se ne zaboravi gordo i razmetljivo napomenuti da je Bosna, uostalom, „Evropa oduvijek“.
(Lovrenović, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/55898/sto-je-bosni-evropa-a-sto-evropi-bosna>)

---

¹ Zanimljiva je i uvjerljiva koncepcija Borisa Uspenskog, koji kaže da se iskaz *Rusija je Evropa* može smatrati metaforom jer je riječ o svjesnoj orijentaciji na Evropu, tj. o vještačkom, centripetalnom procesu, a ne o ekspanziji Evrope kao historijsko-kulturnog centra na teritoriju koja je bila njena periferija, što bi se onda moglo tumačiti kao metonimija (Uspenski 2004: 17).

U političkom i javnom diskursu u Bosni i Hercegovini postoji još jedna metafora:

(3) Evropa je Evropska Unija.

Ta se metafora često kombinira i sa metonimijom: Brisel je Evropska Unija, odnosno Evropa. Dakle, geografski pojam Evrope ovdje je dodatno sužen i sveden na politički. Kada se kaže da Bosna želi biti dio Evrope, podrazumijeva se da ona želi biti dio Evropske unije, pa su veoma često ovo međusobno zamjenjivi pojmovi u političkom diskursu. Slično kao i u drugim evropskim tranzicijskim i postsocijalističkim zemljama koje su naknadno primane u EU, i u BiH ključna je metafora *ulaska u Evropu / EU*; kako postati dio EU. Otuda se može govoriti i o „diskursu evropeizacije“ kao raznorodnom diskursu, koji uključuje cijeli niz poddiskursa, od ekonomskog do Eurosonga (Majstorović 2009: 137). Opozicija *spolja – unutra* jedna je od najuniverzalnijih opozicija u političkoj metafori; ona je i transkulturalna. U datom kontekstu poželjno je biti unutra, u Evropskoj uniji, koja je shvaćena kao idealizirana zajednička kuća:

(4) Nakon što je Vijeće Evropske unije danas odblokiralo Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) sa BiH, sociolog i akademik Slavo Kukić za Anadolu Agency (AA) ističe da je to na neki način “potencijalno *otvaranje vrata evropske kuće BiH*.”

“To znači da će BiH morati poštovati pravila igre koja u toj *evropskoj kući* vladaju. Ja međutim, ne mislim da mi u ovom momentu imamo kritičnu masu koja je potrebna da bi se pokazala spremnost za poštovanje evropskih pravila igre”, rekao je Kukić dodajući da će aktiviranje SSP-a brzo pokrenuti reforme o pravosuđu.

<http://www.mojportal.ba/novost/212577/Odblokiranje-SSP-a-otvaranje-vrata-evropske-kuce-BiH->

(5) (Dragan Čović, hrvatski član Predsjedništva) „Uvjeren sam da su nam se *vrata EU do kraja otvorila*“ (www.oslobođenje.ba, 17.7. 2015.)

Vrata su u semiotici shvaćena kao dinamički znak, svojevrсна granična rampa između spolja i unutra; otvaranje vrata znači mogućnost ulaska i izlaska (Katnić-Bakaršić 2006). Kao što se vidi, prvi primjer sadrži i drugu metaforu, metaforu igre, pri čemu je naglasak na pravilima te igre. Zanimljivo je da se i tu sugerira različit odnos moći: EU određuje pravila igre u svojoj kući, dok je Bosna u subordiniranoj ulozi – ona mora poštovati ta pravila, što obično vrijedi za goste (ili štíćenike nekog doma). U drugom primjeru vrata su *potpuno otvorena* – ovim se signalizira da je EU spremna primiti BiH u svoju organizaciju (kuću).

U korpusu je znatno manje primjera u kojima je Evropa zajednički *dom*, koja sugerira metaforu obitelji, a u hrvatskom političkom diskursu je dobro zastupljena (Šarić 2014: 190), što svjedoči o distanciranom odnosu prema

strogoj Evropi, nerijetko shvaćenoj kao tvrđavi.² Ipak, naredni primjeri sadrže tu metaforu, ali u prvom slučaju seminar je organizirala (i finansirala, naravno) evropska fondacija, što opet pokazuje ko je sugerirao tu metaforu, dok u drugom primjeru stav dolazi od američke političarke, dakle, „izvana“:

- (6) U organizaciji fonadacije „Konrad Adenauer” u sali hotela „Opal” u Bihaću, održan je jednodnevni seminar na temu „*Evropa zajednički dom*”. –
(<http://www.avaz.ba/clanak/146476/bihac-pokazao-najvecu-spremnost-evropski-put?url=clanak/146476/bihac-pokazao-najvecu-spremnost-evropski-put#sthash.nwZBIFMO.dpuf>)
- (7) Amerika je vrlo zainteresovarana da Srbiju vidi u *porodici evropskih naroda*. (Oslobođenje, 15. 7. 2015, 19)

Metafora *Država (zajednica država) je kuća* ima cijeli niz podmetafora, pa tako pored vrata nalazimo i druge dijelove kuće u iskazima poput narednih:

- (8) Bosna na *pragu Evrope*
(http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:544628-Bosna-na-pragu-Evrope)
- (9) Gjenero: Bosna i Hercegovina jest jedan od *ključeva* nastavka procesa proširenja Evropske unije
(<http://www.slobodnaevropa.org/content/genero-bih-jedan-od-kljuceva-nastavka-prosirenja-eu/26951505.html>)
- (10) Mislim da se danas *otvara novi prozor za BiH*, za koji ne znamo koliko dugo će biti otvoren. Ali budite sigurni, neće trajati vječno.

(Oslobođenje, 17.1. 2015. 2)

Prag (primjer 7) jeste onaj graničnik koji označava definitivni ulazak u kuću; metafora ključa (8) ponešto je neobičajena: obično subordinirani (Bosna) nema ključ, ključ je u posjedu dominantnog, moćnog (Evropa), pa Gjenero ne govori da Bosna ima ključ, već da je ona ključ, što znači da je u poziciji objekta: pitanje je ko će posjedovati i upotrijebiti taj ključ da otvori evropska vrata. Konačno, posljednji primjer zanimljiv je zato što uvodi metaforu prozora: za razliku od vrata, prozori se obično percipiraju kao statičan znak, kao oči kuće: prozor služi za posmatranje, i to u oba smjera, i prema unutra, i prema spoljašnjosti iznutra. „Otvoriti prozor“ stoga nije isto što i otvoriti vrata, dakle, omogućiti ulazak; ova metafora prije znači da je riječ o fazi posmatranja, a u datom primjeru jasno je da je dominantni posmatrač onaj u kući (u EU), koji otvara prozor kako bi postojala neka dvosmjerna komunikacija.

---

² Bosanskohercegovačka lingvistica Danijela Majstorović primjećuje da se Evropa „može posmatrati i kao tvrđava u koju samo odabrani mogu imati pristup“, odnosno kao „klub odabranih“ (Majstorović 2013: 69 i 77).

Kao što se vidi i u prethodnim primjerima, u političkom diskursu uobičajena je personifikacija država, zajednica država, vlada i drugih političkih tijela. Neki autori to promatraju kao metaforu *Država je osoba* (Šarić 2014:183), dok se u deskriptornoj teoriji metafore ovo smatra M-modelom personifikacije (Baranov 2014: 50). Uz to je po pravilu zastupljena i metonimija, u kojoj ime grada ili države, pa i kontinenta zamjenjuje ime stvarnih subjekata, onih političara koji donose neke odluke, odnosno ime institucije. Evo kako izgledaju karakteristične metonimije tipa *Mjesto (grad) umjesto institucije*, tačnije, *Glavni grad umjesto vlade* (Brdar 2015: 84), npr.:

- (11) *Brisel će aktivirati sporazum sa BiH*
Brisel odblokirao SSP s Bosnom i Hercegovinom
(<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/>).

Brisel je metonimija za Evropsku uniju, a ujedno i metonimijski predstavlja one koji odluke donose. Postajući tako važno sredstvo persuasivnosti i/ili manipulacije, ovakva „metonimija može biti još jedna strategija za skrivanje stvarnih ljudi iza neke organizacije/institucije i njihovih akcija“ (Machin, Mayr 2012: 171). Analizirajući metonimijsku upotrebu *imena glavnog grada umjesto institucije/vlade*, Brdar (2015: 97) pokazuje da ova upotreba implicira veću distanciranost govornika od upotrebe metonimije *država umjesto vlada*, te je stoga po pravilu zastupljena u prikazivanju strane vlade. Izuzetak su, tvrdi ovaj autor, oni govornici, političari i novinari, koji u nekom tekstu zauzmu vanjsku tačku gledišta. U političkom diskursu raznih jezika stvarni akteri, političari i državnici, skrivaju se iza imena gradova, odnosno država, pa se stiče dojam da su odluke i postupci jedino prirodni i ispravni, te da iza njih stoje svi građani. Metafore i metonimije, dakle, kao i diskursi općenito, nikada nisu nevine: one uvijek nose određenu ideologiju, bilo svjesno ili nesvjesno. Upravo zato nije dovoljno samo popisati i opisati metafore – važno je vidjeti ko kome upućuje određenu metaforu sa kojim ciljem.

Istražujući EU-diskurs, Šarić (2014: 183) izdvaja sljedeće metafore: PRIKLJUČIVANJE EU JE PUTOVANJE, PRIKLJUČIVANJE EU JE GRADNJA MOSTA, ULAZAK U EU JE SKLAPANJE BRAKA, EU JE KLUB, EU JE OBITELJ, EU JE LIJEČNIK, EU JE SPORTSKA MOMČAD, EU JE UČITELJ, EU JE KUĆA, i smatra da je za sve njih okvir metafora *Država je osoba*.

I u bosanskohercegovačkom kontekstu pored razmatrane metafore *EU je kuća* najčešće su metafore *Priključivanje u EU je putovanje* i *EU je klub*, ali česta je i metafora bolesti, koja dolazi u većini tranzicijskih zemalja. Pogledajmo kako u ovom kontekstu funkcioniра metafora bolesti:

- (12) Tanja Fajon: Ne mogu o Bosni govoriti kao o *pacijentu*.
(Oslobođenje, 10.6. 2014.)
- (13) Damir Nikšić: "Bosna i Hercegovina je *ozbiljno bolesna država*"
<http://24sata.info/vijesti/dogadjaji/77296-damir-niksic-bosna-i-hercegovina-je-ozbiljno-bolesna-drzava.html#sthash.D5mFBBY3.dpuf>

- (14) Lévy za RSE: Možda je *BiH bolesna, ali je Evropa još bolesnija*.
(<http://www.slobodnaevropa.org/content/1%C3%A9vy-za-rse-mozda-je-bih-bolesna-ali-je-evropa-jos-bolesnija/25433745.html>)

Kao što se vidi, u prvom i posljednjem primjeru dat je pogled izvana, iz Evrope na Bosnu, pa se metafora bolesti širi na Evropu u cjelini, dok u prvom primjeru odbijanje da se o Bosni govori kao o pacijentu sugerira potrebu za ravnopravnim dijalogom Evrope i Bosne, a ne sa stanovišta da je Evropa ljekar (dominantna pozicija) a Bosna pacijent (subordiniran, pasivni položaj).

Dominantna je svakako metafora puta u EU, koja uključuje i „saobraćajne metafore“, kao u narednim primjerima:

- (15) *Pred zemljom dug put*.
(<http://www.novosti.rs/vesti/>)
- (16) SPORAZUM ILI NESPORAZUM: Da li smo zaista zaslužili „zeleno svjetlo“ za EU? (<http://zurnal.ba/novost/18846/sporazum-ili-nesporazum-da-li-smo-zaista-zasluzili-zeleno-svjetlo-za-eu>)

Ova je metafora toliko dio medijskog i političkog diskursa da dolazi i u nazivima dokumenata, npr:

- (17) Evropska komisija saopćila da su *smjernice Mape puta o približavanju Evropskoj uniji „suštinski ispunjene“*.
http://www.dei.gov.ba/bih_i_eu/default.aspx?id=57&langTag=bs-BA
- (18) (...) u EU su spremni da BiH podrže *na tom putu kojim država sama mora koračati*. (Oslobođenje, 17. 1. 2015, 2)

Mapa puta kao dokument tako sugerira kretanje Bosne u pravcu EU, tj. približavanje, dok se s druge strane snažno vidi kako EU nastupa poput nekog trenera koji stoji pored staze i podržava takmičara u koračanju prema cilju, ali ne smije koračati s njim ili za njega; ovdje je posebno snažna i očigledna metafora/personifikacija *Države su ljudi*.

Konačno, zanimljivo je vidjeti negativne metafore o Evropi, tj. one metafore u kojima se ona predstavlja kao mučiteljica BiH (16), kao moćnik ili izdajnik:

- (19) Nanosi uvredu bosanskohercegovačkom narodu koji je ponovo *mučenik Evrope, koja je spremna žrtvovati ga* sada kao što ga je žrtvovala prije dvadeset godina.
(<http://www.klix.ba/vijesti/bih/bernard-henri-levy-pise-za-klix-ba-sos-bosna-evropa-je-ponovo-izdala-bih/140524007>)
- (20) „Evropa nas je izdala“
<http://www.radiosarajevo.ba/novost/55898/sto-je-bosni-evropa-a-sto-evropi-bosna>

U takvim primjerima izražena je snažna opozicija po osovini moći: Evropa je moćna (ona je „mučiteljica“, ona ima moć koja joj omogućava da „žrtvuje“ Drugoga, da ga izda), dok je Bosna u potpuno subordiniranom položaju (žrtva, mučenica). Međutim, čak i ovi primjeri pokazuju da Bosna prihvata poziciju Drugoga i zapravo je razočarana što je moćna Evropa, shvaćena gotovo kao „prirodno“ dominantna, ili čak kao neka vrsta roditelja, ne štiti. Ovakva metaforika sugerira da Bosna ima problema i sa samoprezentacijom i samosviješću, naviknuta da uvijek bude u poziciji Drugoga. Objekta, pa i ne pokušava sebe dovesti u ulogu subjekta.

Željela sam pokazati koliko je proučavanju metafora u političkom i medijskom diskursu potrebno pristupiti iz različitih perspektiva, uključujući različite modele. Svaki pristup koji zaboravlja uključiti kontekst upotrebe metafore, kao i ko, kada, i kome, i s kojim ciljem upotrebljava neku metaforu, nedostatan je i zaustavlja se na razini deskripcije i taksonomije. Drugim riječima, nužno je uključiti kritičku diskursnu kritičku stilističku interpretaciju jer se i iz ovog kratkog rada vidi da nema ideološki nevinih metafora, te da ista metafora nije ista ako je upotrijebljena u drugačijem kontekstu i sa drugim ciljem. Pokazalo se da u bosanskohercegovačkim medijima nema mnogo kreativnih metafora o Evropi, za koje Baranov smatra da dominiraju u doba krize. Većina metafora odgovara konceptualnim metaforama i metaforičkim modelima koji postoje i u drugim tranzicijskim zemljama, što znači da se može govoriti o njihovoj transkulturalnosti. Istovremeno se može zaključiti da nisu prisutne sve uobičajene metafore, što također govori o određenom odnosu prema Evropi, ali i o društvenim odnosima u BiH.

Zastupljene transkulturalne metafore ujedno svjedoče i o određenoj ideologiji koja se promovira za ujedinjenu Evropu uopće:

1. Važno je biti integriran u Evropu, tačnije, EU, biti član tog „kluba“. Samo zaslužne države mogu biti članice; „loše“ države ne mogu mu pripadati.
2. Evropa / EU je ciljna tačka (odredište) prema kojoj BiH (kao i sve evropske zemlje) treba putovati. Ne treba skretati s puta, ne treba gledati unazad (kao u bajkama!), treba savladavati prepreke.
3. Nikako nije poželjno ostati IZVAN Evrope (izvan „kuće“, „doma“, jer dom pruža sigurnost; važno je biti dio EU kao što i u životu treba cijeniti porodicu).

Interesantno je da se pri ovakvoj interpretaciji pokazuje kako se Evropa diskurzivno konstruira po modelu patrijarhalnih, tradicionalnih odnosa (EU se nekad ponaša i kao strogi i pravedni roditelj, pa kažnjava neposlušne – pogledajmo samo situaciju u Grčkoj). Tako se vidi da se po pravilu u BiH o EU kao porodici govori „izvana“, to govore političari iz Evrope i svijeta, dok u medijima i političkom diskursu BiH postoji donekle distancirani odnos u kojem je metafora kuće dosta zastupljena. Teško da za političke aktore, ali i žitelje BiH, Evropa može biti shvaćena kao dom i porodica jer u tom slučaju sebe bi morali percipirati kao dijete prognano iz te porodice. Pokazala sam da

se u diskurzivnoj samoprezentaciji Bosne osjeti ponekad i svijest o vlastitoj ulozi Drugoga u Evropi, što se vidi u metaforama o Bosni kao „zapušenom dvorištu Evrope“ (Majstorović 2008) ili o statusu žrtve jer „nas je Evropa izdala“. S druge strane, interesantno je da i metafore koje Evropu promatraju najviše kritički dolaze izvana, od drugih, te su tako prenesene u bosanskohercegovačkom medijskom i političkom diskursu. Kao da se time naglašava – evo, to ne kažemo mi, to kažu i ugledni Evropljani. Dominantni medijski i politički diskurs u BiH svakako je proevropski, tj. za ujedinjenu Evropu, i njega, o čemu svjedoči i njegova transkulturalnost u postojanju zajedničkih metafora u većini evropskih zemalja, konstruiraju dominantni akteri u EU, te tako, bilo persuasivnošću bilo manipulacijom, promoviraju određenu ideologiju. Istovremeno, budući da se uvijek iznova ponavljaju iste metafore u govoru različitih, čak ideološki suprotstavljenih aktera, pa i onih koji svojim političkim postupcima ometaju ulazak BiH u EU, ove metafore postaju ispražnjene od značenja, te imaju i fatičku funkciju, ali nerijetko i funkciju prikrivanja vlastitih ciljeva i stoga i u tom smislu služe kao sredstvo manipulacije.

Na kraju, prisjetimo se jednog davnog teksta – treba li i reći da je Krležin – koji bi i danas potpisali mnogi kritičari Evrope, a koji nam pruža njenu kreativnu diskurzivnu konstrukciju:

„Evropa se danas miče sa svojim topovskim cijevima i pneumatičkim točkovima i benzinskim kantama i filozofijama kao žalosna sablast, koja između toplih tropskih daljina i maglenog ledenog sjevernog mora ne zna što da počne, čega da se prihvati i kamo da zapravo krene, u stvari pred svojim vlastitim utvarama, u protuslovlju sa svojim intimnim lažima, bogata, kao nikada još u prošlosti, a prazna i dosadna kao odsvirana gramofonska ploča.“ (Evropa danas, Zagreb 1933)

Literatura:

- Баранов, Анатолий (2014) *Дескрипторная теория метафоры*. Москва: Языки славянской культуры.
- Brdar, Mario (2015) *Metonymic Chains and Synonymy*. Fluminensia, Rijeka, god. 27 (2015), br. 2, str. 83–101.
- Будаев, Э. В., Чудинов, А. П. (2006) *Концептуальная метафора в политическом дискурсе: американский, европейский и русский варианты исследования*. Известия УрГПУ. Лингвистика. Вып 17. Екатеринбург, 2006 с. 35–77.
- Fairclough, Norman (2001) *Language and Power. Second edition*. Harlow: Pearson Education Ltd.
- Jeffries, Leslie (2009) *Critical Stylistics: the Power of English*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2006) *Značenja vrata: Prilog semiotici svakodnevice*. Dijalog, Sarajevo, vol. 1-2. Str. 88–102.
- Machin, David, Mayr, Andre (2012) *How To Do Critical Discourse Analysis. A Multimodal Introduction*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE.

- Majstorović, Danijela (2009) *Zapušćeno dvorišće Evrope: Srečavanja diskurzov međunarodne skupnosti in lokalnih politikov v Bosni i Hercegovini*. Časopis za kritiko znanosti 233. Ljubljana: Študentska založba. 127–139.
- Majstorović, Danijela (2013) *San o Evropi. O upravljanju poslijeratnim diskursom međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini*. U: Diskursi periferije. Beograd: XX vek. 69–77.
- Neumann, Iver B. (1997) *Russia as Europe's Other: Barbarians at the Gate, Gatekeeper and Golden Gate to the Future*. U: Burgess, Peter J. (ur.) *Cultural Politics and Political Culture in Postmodern Europe*. *Postmodern Studies* 24. Amsterdam, Atlanta GA: Rodopi. Str. 119–154.
- Рябов, Олег (2009) *Охота на медведя: о роли символов в политической борьбе*. Неприкосновенный запас, 2009, №1 (63). Dostupno na adresi: <http://magazines.russ.ru/nz/2009/1/ria17.html>
- Schäffner, Christina (1996) *"Building a European house? Or at two speeds into a dead end? Metaphors in the debate on the United Europe."* U: *Conceiving of Europe: Diversity in unity*, uredili Andreas Musolff, Christina Schäffner i Michael Townson, 31–59. Aldershot: Dartmouth.
- Šarić, Ljiljana (2014) *Metafora, diskurs i društvo*. U: Stanojević, M. (ur.) *Metafore koje istražujemo: suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*. Zagreb, Srednja Evropa, str. 171–204.
- Успенский, Б. А. (2004) *Европа как метафора и метонимия (применительно к истории России)*. U: *Историко-филологические очерки*. Москва: Языки славянской культуры. Str. 9–26.
- Van Dijk, T. (2008) *Discourse and Power*. Palgrave Macmillan.

Marina KATNIC-BAKARSIC

METAPHORS ON EUROPE AS A MEANS OF DISCURSIVE CONSTRUCTION (BASED ON POLITICAL AND MEDIA DISCOURSE)

Summary

The paper aims to provide critical discourse analysis (CDA) of metaphors on Europe as a means of discursive construction in Bosnian and Herzegovinan political and media discourse. It can be argued that dominant metaphors are similar to metaphors on Europe and European Union in other transitional countries. These transcultural metaphors promote certain rhetoric and ideology, as well as power relations, promoted by dominant actors in European Union. Metonymies of the type *capital for government or institution* (e.g. *Brussels* instead of *EU*) have also been investigated. A part of the paper deals with metaphors expressing Bosnia Herzegovina as the Other of Europe, or even as a victim. Although dominant political and media discourse on Europe in Bosnia and Herzegovina is pro-European, it has been shown that many frequent metaphors on Europe have become emptied of content and have gained phatic role, becoming a powerful means for manipulation.

Key words: metaphor, transcultural metaphor, metonymy, political and media discourse.

Vesna POŽGAJ HADŽI
 Filozofski fakultet Ljubljana
 vesna.hadzi@guest.arnes.si

Tatjana BALAŽIC BULC
 Filozofski fakultet Ljubljana
 tatjana.balazic-bulc@guest.arnes.si

JEZIČNA RESTANDARDIZACIJA I POLITIKA (na primjeru pravopisnih previranja u Hrvatskoj)

Jezična je politika uvijek dio zvanične politike koja se provodi u skladu s ideologijom i općom politikom jednog društva koje različitim postupcima utječe na jezik i njegovu upotrebu. Na primjeru pravopisnih previranja u Hrvatskoj od '90-ih do danas pokazuje se kako je vladajuća (tj. državna) politika restandardizirala pravopisnu normu koja je, bar u Hrvatskoj, jedna od najkontroverznijih jezičnih tema jer se tu isprepliću ne samo jezični, već i izvanječni, a pogotovo politički čimbenici. Razdoblje o kojem je riječ obilježeno je objavljivanjem brojnih pravopisnih knjiga različitih skupina pravopisaca među kojima su se vodile žustre polemike koje su proširene ne samo na medije, nego i na političku razinu. Predstavljaju se sporenja među njima, pogotovo »desne« (Babić-Finka-Mogušev pravopis) i «lijeve» skupine (Anić-Silićev pravopis), nadalje Matičinog pravopisa i pravopisa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Supostojanje više pravopisa ostavilo je traga u javnoj upotrebi, a naročito u odgojno-obrazovnom sustavu. Zaključuje se da se posljednjih 20-ak godina hrvatska pravopisna norma namjerno destabilizirala i da je svaka politička opcija nudila svoj pravopis zanemarujući pritom korisnike jezika.

Ključne riječi: jezična politika, pravopisna norma, restandardizacija, hrvatski pravopis.

1. Uvod: O jeziku i (jezičnoj) politici

Kao što su jezik i društvo međusobno uvjetovani i ne mogu jedno bez drugoga, tako se i jezik i politika stalno isprepliću. O kompleksnom odnosu između jezika i politike postoje oprečna mišljenja: s jedne strane neki smatraju da se jezikom mogu baviti samo lingvisti i da je svako uplitanje politike u jezična pitanja nelegitimno i štetno, a s druge strane drugi smatraju da veza između jezika i politike postoji i da je uvijek postojala, te da se mnoge jezične pojave ne mogu protumačiti i objasniti bez političkog i naravno širega društvenog konteksta (Šipka 2006: 15). Kada govorimo o turbulentnim društveno-političkim promjenama, kakve su zahvatile srednjojužnoslavensko područje '90-ih godina, veza između jezika i politike neizbježna je; najčešće dolaze do izražaja upravo negativne osobine utjecaja politike na jezik – prirodna veza između jezika i politike postaje nametnutom, pa i štetnom, čak se i političari bave jezikom, a neki lingvisti provode jezičnu politiku kakvu

akteri vladajuće politike određuju. U takvim je razdobljima jezična politika, pod kojom, prema mišljenju Škiljana (1988: 8), podrazumijevamo „skup racionalnih i uglavnom institucionaliziranih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima“, uvijek dio zvanične politike jedne vlasti. Ona se provodi u skladu s ideologijom i općom politikom jednog društva koje, naglašavamo, ne samo institucionaliziranim, već i neinstitucionaliziranim postupcima utječe na jezik i njegovu upotrebu. Slažemo se s Glušicom (2010: 34–35) koja naglašava da je jezična politika dio „ukupne kulturne, prosvjetne, nacionalne, unutrašnje i spoljašnje politike koju vodi neka vlast“. Cilj je ovoga rada pokazati kako je hrvatska politika vodila jezičnu politiku, i to na primjeru pravopisnih previranja od burnih '90-ih godina do danas. Riječ je o jezičnoj razini koju karakterizira izrazita sklonost politizaciji, pa čak i mitologizaciji pravopisnih pitanja, što je, prema mišljenju Pranjkovića (2007: 492) jedna od sastavnica hrvatskoga jezičnoga identiteta koja ima negativan predznak (naravno to nije samo karakteristika hrvatske jezične politike). U ovome slučaju pojačani intenzitet te politizacije proizlazi i iz činjenice da se pravopisna norma, kao najeksplicitnija jezična norma, zapravo uređuje na državnoj razini putem različitih institucija i zato je, u većoj ili manjoj mjeri, sama po sebi politizirane naravi (Pranjković 2007: 492).

2. O standardizaciji i restandardizaciji

Da bismo pokazali utjecaj politike na jezik, osvrnimo se prvo na proces jezične politike koji se obično predstavlja na dvije razine: makrorazini i mikrorazini. Dok je na makrorazini riječ o ostvarivanju jezične politike *de iure* u legislativi, na mikrorazini riječ je o jezičnom planiranju u kojem sudjeluju različite institucije (akademije znanosti, sveučilišta, instituti)¹, a ogleda se u stručnoj produkciji i komunikaciji (više o tome u Czerwiński 2009: 15, Badurina 2015: 65–67). Jezično je planiranje širi pojam od jezične standardizacije; ono je projekcija (plan) koji se odnosi prema jezičnoj standardizaciji kao realizacija (konkretan rad na ostvarivanju toga plana) (Šipka 2006: 34). Polazimo od opće poznate činjenice da je jezična standardizacija dugotrajan proces za koji se teško može reći kada je započeo i kada će završiti. Za razliku od standardizacije pod restandardizacijom podrazumijevamo postupak preoblikovanja jezika koji je već prošao standardizacijski proces (više o tome u Bugarski 2002, Glušica 2010, Badurina 2015) i u kojem je u prvome planu simbolička, a ne komunikacijska funkcija te isticanje statusa jezika – imenovanje jezika nacionalnim imenom i njegova afirmacija. Kod jezičnih zajednica koje nisu spontano nastale već pretpostavljaju „konstrukciju koja je dio političkog projekta u koje se najčešće identificira sa zamišljenom etničkom zajednicom (a jezik se u tom projektu

¹Bagdasarov (2015: 147) ih naziva *subjektima jezične politike* (objekt jezične politike jesu različite norme) i tu ubraja i državne i nedržavne institucije, povjerenstva, vijeća pa i pojedince.

promovira kao jedan od njezinih simbola), treba razlikovati *unutrašnje priznanje jezika od vanjskoga priznanja*“ (Škiljan 2008: 80). Prvo, unutrašnje priznanje odvija se unutar same jezične zajednice u kojoj određene političke elite različitim mehanizmima razvijaju svijest o jeziku kao bitnom nacionalnom simbolu, a najefikasnija je implementacija toga kroz procese odgoja i obrazovanja. Vanjsko se priznanje jezika dobiva od drugih jezičnih zajednica i ono je regulirano međunarodnim pravom. Osnovni je preduvjet za takvo priznanje jezika njegovo formalno-pravno unutrašnje priznanje.

Važno je istaknuti da jezična restandardizacija implicira suodnos standardnoga jezika i vladajuće (tj. državne) politike, odnosno ovisi o „državopolitičkom i/ili ideološkom kreiranju (i) jezične politike“ (Badurina 2011: 69). Upravo zato restandardizacija jezika nikada nije samo lingvističko, nego u mnogo većoj mjeri političko pitanje; ona je, dakle, i društveni i politički čin. Kao što ćemo vidjeti, u restandardizacijskim procesima uvode se „nove“ jezične pojave koje se opravdavaju očuvanjem nacionalnih identiteta, a koje su u stvari govornicima „strane“ i najčešće potpuno u suprotnosti s jezičnom stvarnošću. Upravo zbog nacionalističkih ideologija '90-ih godina na srednjojužnoslavenskom području krenulo se u stvaranje što više razlika među standardnim jezicima nastalima na novoštokavskoj osnovici, odnosno između Našeg i Njihovog jezika. Restandardizacija se, uglavnom, provodila na leksičkom i pravopisnom području; ona, naime mnogo teže zadire u gramatički sustav jer je on zapravo dublje zakorijenjen. U ovome radu, kao što smo rekli u uvodu, predstavljamo dio jezičnostandardizacijske djelatnosti – pravopisnu razinu – razinu na kojoj su, kao što je potvrdilo posljednje desetljeće 20. st., svi jezici nastali na novoštokavskoj osnovi doživjeli različite promjene.

3. O jezičnoj politici i pravopisnoj normi

Postoje tri tipa pravopisne norme: prvi je tip standardnojezična (sociolingvistička i kulturno-povijesna) pozadina koju obilježavaju: inherentnost, ustaljenost, donekle i varijantnost, a u manjoj mjeri implicitnost; drugi je tip grafolingvistička materijalna pozadina i konzekvencije njezine materijalnosti u svijetu korisnika pravopisa (vizualnost, jedinstvenost i relativna prestižnost) i treći se tip tiče pravopisnih pravila i rješenja (preskriptivnost, obvezatnost u praksi i dogovornost) (Čužić 2015: 32). Slažemo se s mišljenjem Čužića (2015: 10) koji naglašava da je pravopis „bez ikakve dvojbe, prvorazredna sociolingvistička i grafolingvistička činjenica“, dodajmo ovdje i sociopolitička činjenica.² Sociolingvistička sastavnica pravopisne norme uvjetovana je društvenim kontekstom; naime njome se

---

² Npr. anketno istraživanje stavova prema pravopisu u Hrvatskoj, s posebnim osvrtom na pojedina sporna pravopisna rješenja, potvrdilo je važnost pravopisa, a aktualno stanje ocijenjeno je „uglavnom zbunjujućim i nedovoljno sređenim, ali da bi se taj stav poboljšao u slučaju da se postigne jedinstvena kodificirana norma“ (Volenc 2015: 96, potcrtale autorice).

regulira pismenost velikoga broja ljudi, što se može organizirati samo institucionalizirano. Dakle, jezična i izvanjezična narav pravopisne norme ogleda se u dvostrukoj autoritarnosti (Ćužić 2015: 27). Prvu čini sustav pravopisnih pravila koja sastavljaju stručni „autoriteti“ (jezikoslovci), a drugu nejezični „autoriteti“, odnosno državne institucije koje donose konačan sud o tome hoće li ili neće određena pravila biti prihvaćena i postati službenom normom.³ Upravo zato je pravopisna norma najizravnije pod utjecajem državne (službene) politike i podložna zloupotrebi, pri čemu ona kao takva ništa nije kriva, već su krivi oni koji je zloupotrebljavaju. Pritom moramo reći da je takvih zloupotreba '90-ih godina na području o kojem govorimo bilo i još ih uvijek ima. S jedne strane neka od ideološko nametnutih rješenja tada vladajuće politike u Hrvatskoj postala su „sastavnica koju kao takvu nudi jezik“ (Ćužić 2015: 215) i naravno vremenom bila prihvaćena. S druge strane još uvijek smo svjedoci ideološko nametnutih rješenja, i to ne samo pravopisne norme – ovdje prije svega mislimo na turbulentnu jezičnu restandardizaciju u Crnoj Gori. Iako bismo o različitim pravopisnim previranjima mogli govoriti u svim standardnim jezicima nastalima na novoštokavskoj osnovi, ovdje se, zbog opširnosti teme, usredotočujemo na pravopisna previranja u hrvatskome standardnome jeziku.

4. Hrvatska jezična politika '90-ih godina

Negativni tip jezičnoga inženjeringa u prvoj polovici devedesetih godina 20. st. u Hrvatskoj odrazio se prije svega na dvjema razinama: leksičkoj i pravopisnoj. Prvo je bila „na udaru“ leksička razina koja je i sama „napropusnija“. No, treba naglasiti da svi leksemi nisu imali isti standardnojezični status – vojna i administrativna terminologija usvojena je takoreći „odmah“, neki su se leksemi s raznih, većinom nelingvističkih razloga nametali drugima, neki su koegzistirali s internacionalizmima itd. (više o tome u Badurina 2015: 69-70). Hrvatski identitet pojačavao se uvođenjem *kroatizama* i *neologizama* – leksema visokog simboličkog naboja (Škarić 2005:122); napadale su se strane riječi i *kvazisrbizmi*, pojavljuje se niz rječnika i jezičnih savjetnika o razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika itd. (više o tome u Balažić Bulc i Požgaj Hadži 2015: 71–75, Badurina 2015, 68–70). U tom je razdoblju bila propisana nacionalno ispravna upotreba hrvatskoga jezika i oni koji su tako govorili bili su domoljubi, za razliku od onih drugih koji su govorili nedovoljno „čisti“ hrvatski jezik i bili etiketirani kao „komunjare“ ili „jugonostalgicari“ (Opačić 2014: 34). Sve je to izazvalo nesigurnost u govornika hrvatskoga jezika, pa se s opravdanjem govorilo ne samo o strahu od stranoga jezika, već i o strahu od materinskoga jezika (Mihaljević-Djigunović i dr., 2005: 303).

---

³Tako npr. u Hrvatskoj pravopis potvrđuje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (do 2011. godine *športa*), a u Sloveniji Slovenska akademija znanosti i umjetnosti.

Nakon različitih potrebnih i nepotrebnih leksičkih „novina“, nakon „proganjanja“ srbizama iz hrvatskoga jezika, borbu odnosa između hrvatskoga i srpskoga jezika zamijenila je borba za prevladom službenoga pravopisa. Žestoke i ispolitizirane rasprave o hrvatskim pravopisima vode se već treću deceniju, pa se s pravom može govoriti, kao što kaže Silić⁴, o „pravopisnoj anarhiji“⁵ iako je riječ, ponavljamo, o najeksplicitnijoj normi standardnoga jezika. Anarhiju je izazvalo supostojanje nekoliko pravopisnih knjiga različitih političkih opcija, neusklađena pravopisna rješenja u njima, nejasan stav nadležnoga ministarstva o njima i sl. Tako se upozoravalo na „predimenzioniranu – ili krivo dimenzioniranu“ ulogu pravopisa koji su označavali prijelomne društveno-političke događaje (više o tome u Badurina–Palašić 2013: 386). Pravopisna je problematika u Hrvatskoj jedna od najkontroverznijih jezičnih tema jer se tu isprepliću ne samo jezični nego i izvanjezični, pogotovo politički čimbenici (npr. Volenc 2015: 70, Pranjković i Badurina 2009: 310). Kako se pravopis u svakodnevnom životu „tiče“ velikoga broja ljudi koji se njime služe, o njemu raspravljaju ne samo stručnjaci (jezikoslovci), nego i nestručnjaci.

5. Hrvatski pravopis od 1990. do danas

Devedesete godine 20. st. bile su „obilježene procvatom pravopisne djelatnosti u Hrvatskoj“ (više o tome u Badurina 2006: 149)⁶. Godine 1990. objavljen je *Hrvatski pravopis* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša. Riječ je o pretisku pravopisa iz 1971, poznatog pod imenom „londonac“ koji je u Hrvatskoj zbog imena, ali i zbog pokušaja pravopisnoga divergiranja (Badurina i Palašić 2013: 388) bio politički zabranjen i doživio istu sudbinu kao i Hrvatsko proljeće (cijela je naklada završila u tvornici papira). U fototipskom izdanju pojavljuje se u Londonu 1972. i 1984. Do 2006. godine tiskano je čak 9 izdanja *Hrvatskoga pravopisa*.⁷ Stjepan Babić i Milan Moguš objavljuju još dva izdanja *Hrvatskog pravopisa* 2010. i 2011⁸, naglašavajući da je on usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskog standardnog jezika (o čemu će biti riječi kasnije). *Hrvatski računalni pravopis* autora Slavena Batnožića, Branka Ranilovića i Josipa Silića objavljen je 1996.

---

⁴Jutarnji list, 3. srpnja 2012, 15: Silić: *Suvremena komunikacija ne poštuje pravopis, nastala je anarhija. To sve treba ispraviti!*

⁵Spomenimo ovdje još neke komentare hrvatske pravopisne situacije, npr. Samardžijinu »hrvatska pravopisna travavica« u intervjuu s indikativnim naslovom *Ne može premijer Sanader s nogu odlučivati o pravopisu* (<http://www.vecernji.hr/ne-moze-premijer-sanader-s-nogu-odlucivati-o-pravopisu-814103>, 17. 11. 2016) ili »hrvatski pravopisni kompleks« Badurine i Pranjkovića (2009: 307–310), gdje autori misle na *novosadski pravopis* koji je u različitim raspravama izrastao u svojevrsni hrvatski pravopisni kompleks.

⁶Volenc (2015: 77) navodi zanimljiv podatak da je u Hrvatskoj u posljednjih 65 godina objavljeno čak 39 pravopisnih knjiga.

⁷Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1990, ²1994, ³1995, ⁴1996, ⁵2000, ⁶2002, ⁷2003, ⁸2004, ⁹2006.

⁸Stjepan Babić i Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, ¹2010, ²2011.

ponudivši uz knjigu i računalni program za provjeru pravopisa (tzv. *spelling-checker*)⁹. Na pragu tisućljeća (2001) pojavljuje se novi *Pravopis hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića¹⁰. Taj je pravopis prethodno objavljivan kao *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*¹¹. Što se školskih pravopisa i priručnika tiče, objavljeno ih je nekoliko: godine 1998. *Priručnik za pravilno pisanje* Mije Lončarića i Ante Bičanića¹², *Pravopisni priručnik* koji je priredila Ljiljana Jojić 2003,¹³ *Praktični školski pravopis s vježbama i zadacima* Marine Čubrić i Mirele Barbaroša-Šikić također 2003.¹⁴ Godine 2005. počeo je izlaziti *Hrvatski školski pravopis* Stjepana Babića, Sande Ham i Milana Moguš¹⁵ (do 2012. objavljena su 4 izdanja). Matica hrvatska 2007. objavljuje *Hrvatski pravopis* Lade Badurine, Ivana Markovića i Krešimira Mićanovića.¹⁶ Očito da supostojanje triju (ne uključujući školska izdanja) i stručno i politički i tržišno konkurentnih dotadašnjih pravopisa, koji su različito dobivali službena odobrenja, odnosno „preporuke“ nadležnoga Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta¹⁷, nije bilo dovoljno jer je 15. travnja 2013. bila predstavljena radna inačica *Hrvatskoga pravopisa* radne skupine Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje iz Zagreba koji je dostupan na internetu i kao tiskana knjiga.¹⁸

Kao što vidimo, zavidan broj objavljenih pravopisnih knjiga navodi nas na zaključak da hrvatska jezična politika namjerno destabilizira pravopisnu normu – koja je jednostavno dogovor, naravno direktno povezan s politikom,

---

⁹Slaven Batnožić, Branko Ranilović i Josip Silić: *Hrvatski računalni pravopis*, Matica hrvatska – SYS, Zagreb, 1996.

¹⁰Vladimir Anić i Josip Silić: *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber – Školska knjiga, Zagreb, 2001.

¹¹Autori su željeli da u naslovu bude *hrvatski književni jezik*, ali je u CK SKH odlučeno da se naslov promijeni *hrvatski ili srpski jezik* i zato je pravopis tiskan pod tim naslovom. Prvo je izdanje objavljeno 1986, drugo 1987. i treće 1990.

¹²Mijo Lončarić i Ante Bičanić: *Priručnik za pravilno pisanje*, Profil Internationa, Zagreb, 1998.

¹³Ljiljana Jojić (prir.): *Pravopisni priručnik*, EPH i Novi Liber, Zagreb, ¹2003, ²2004.

¹⁴Marina Čubrić i Mirela Barbaroša-Šikić: *Praktični školski pravopis s vježbama i zadacima*, Školska knjiga, Zagreb, ¹2003, ²2004.

¹⁵Stjepan Babić, Sanda Ham i Milan Moguš, *Hrvatski školski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb ¹2005, ²2008, ³2009, ⁴2012.

¹⁶Lada Badurina, Ivan Marković i Krešimir Mićanović: *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb ¹2007.

²2008.

¹⁷Tako npr. Babić-Finka-Mogušev pravopis ima odobrenje od drugoga izdanja 1994. koje je izdalo Ministarstvo kulture i prosvjete Republike Hrvatske 18. 4. 1994. za upotrebu u osnovnim i srednjim školama (v. <https://www.scribd.com/document/159382630/Pravopis-odobrenje-1994>, 5. 11. 2016); Babić-Ham-Mogušev školski pravopis od prvoga izdanja 2005 (16. 2. 2005); Badurina-Marković-Mićanovićev pravopis od 28. 3. 2013 (<https://www.scribd.com/doc/169334144/AZOO-odobrila-Maticin-Hrvatski-pravopis-28-2-2013>, 5. 11. 2016), a pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje od 31. 7. 2013. od Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta,

[http://www.azoo.hr/images/razno/Preporuka_pravopis.pdf\(18](http://www.azoo.hr/images/razno/Preporuka_pravopis.pdf(18). 11. 2016)

¹⁸V. <http://pravopis.ihj.hr/pravopisna-pravila.php>(10. 10. 2016); *Hrvatski pravopis* (gl. ur. Željko Jozić), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2013.

konkretnije nadležnim ministarstvom koje ga odobrava. Ako se u nekadašnjoj Jugoslaviji hrvatska pravopisna norma morala ujednačavati prema *novosadskom pravopisu* (koji zapravo u Hrvatskoj nije bio dobro prihvaćen jer je bio nametnut političkom voljom, a i zbog jezičnounitarističkih težnji), očekivalo se da s njom u samostalnoj Hrvatskoj neće biti većih problema. Međutim, ona je postala glavni predmet rasprava i sporenja među lingvistima, političarima i u široj javnosti, čemu je naravno pogodovala moć određenih političkih opcija. Stječe se dojam da tvorce hrvatske jezične politike i glavne aktere jezične restandardizacije hrvatskoga jezika druga pitanja nisu ni zanimala (pitanje je može li se uopće govoriti o ikakvoj, a kamoli „sustavnoj“ hrvatskoj jezičnoj politici¹⁹).

Treba naglasiti da sve objavljene pravopisne knjige nisu imale isti utjecaj na hrvatsko društvo, kao ni na obrazovni sustav. Izvan žustrih polemika ostala su uglavnom različita školska izdanja i priručnici, a polemiziralo se oko četiri najutjecajnije skupine pravopisaca (Volenec 2015: 78) o kojima će biti riječi u nastavku rada.

5. 1. Pravopisni rat: „desni“ i „lijevi“ pravopis²⁰

Prvoj skupini pravopisaca pripadaju autori *Hrvatskoga pravopisa* Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš (kasnije, nakon smrti Božidara Finke i Sanda Ham) koji, kao što smo već spomenuli, 1990. objavljuju pretisak *londonca* zabranjenog 1971, u kojem su se, kao što autori pišu u predgovoru oslanjali na 9. izdanje Boranićeva pravopisa²¹. Taj je pravopis, posebno u polemikama, označen kao desni pravopis (Pranjković 1997: 117–135, Kapović 2011: 116, Volenec 2015: 78) jer autori inzistiraju na purizmu, razgraničavanju hrvatskoga i srpskog itd. uvodeći iz izdanja u izdanje sve više dvojnih rješenja koja bi trebala potisnuti stara i time zapravo destabilizirati ustaljenu pravopisnu praksu u Hrvatskoj. Uvodeći sve više i

¹⁹Upozoravam na tekst objavljen 2012. godine s indikativnim naslovom *Hrvatska danas – bez sustavne jezične politike* Augusta Kovačeca. Iako imamo drukčije mišljenje o Zakonu o hrvatskome jeziku, slažemo se s autorom koji kaže: “Od svih slavenskih zemalja jezična politika u Republici Hrvatskoj na najnižim je mogućim granama. Sva je prilika da će jezičnu politiku u Hrvatskoj od sada voditi *klanovi, klike i različite privatne, stranačke i ideološke skupine*, i to vjerojatno prema gnomskim savjetima diletanata koji ljude na vlasti besplatno savjetuju ne bi li zatim indirektno svaki savjet stotruko naplatili – na štetu hrvatske nacionalne i jezične zajednice. Hoće li nam uskoro biti nužna nova Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskoga jezika!” V.

<http://www.matica.hr/kolo/374/Hrvatska%20danas%20%E2%80%93%20bez%20sustavne%20jezi%C4%8Dne%20politike/> (15. 10. 2016)

²⁰Slažemo se sa Samardžijom koji smatra da etikete koje su pridavane pravopisima kao »lijevi« i »desni« imaju dublje i šire značenje (lijevi: nehrvatski, pa čak i protuhrvatski; suvremen, novosadski itd.; desni: »pravi hrvatski«, desničarski, nacionalistički itd.) i da su one odraz pretjerane, pa čak i štetne ispolitiziranosti hrvatskoga društva. Ipak ih koristimo iz pragmatičkih razloga. V. [http://www.vecernji.hr/ne-moze-premier-sanader-s-nogu-odlucivati-o-pravopisu-814103\(21. 11. 2016\)](http://www.vecernji.hr/ne-moze-premier-sanader-s-nogu-odlucivati-o-pravopisu-814103(21. 11. 2016))

²¹ Dragutin Boranić: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, ⁹1947.

više promjena u novim izdanjima trojac je imao „neprikrivenu tendenciju: hrvatski pravopis što više udaljiti od srpskoga, ali time – ne zaboravimo – i od dobroga dijela hrvatske pismenosti!” (Badurina 2006: 148). Drugoj skupini pravopisaca pripadaju autori Vladimir Anić i Josip Silić čiji je pravopis značio na neki način odmicanje od novosadskih pravopisnih rješenja (Badurina i Pranjković 2009: 309). Zanimljivo je da se Babić-Finka-Mogušev pravopis počeo odmah upotrebljavati u školi kao „novi“ hrvatski pravopis (Badurina 2015: 71) iako je tek 4. izdanje dobilo odobrenje za upotrebu u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske (v. fusnotu 19) zamijenivši dotadašnji Anić-Silićev *Pravopisni priručnik* (koji se upotrebljavao od 1986. godine nadalje) čije je treće izdanje objavljeno iste 1990. godine. Sukob između tih dvaju pravopisnih knjiga nije ostao samo sukob dviju suprotnih jezikoslovnih struja, nego se proširio ne samo na medije, nego i na političku razinu i postao sukob lijevih i desnih političkih opredjeljenja (Volenc 2015: 79), bez obzira na to što su se oba pravopisa temeljila na fonološko-morfonološkoj normi i razlikovala se u nekim, ipak nebitnim pravopisnim rješenjima (to se svakako odnosi na prva izdanja Babić-Finka-Moguševa pravopisa). Ovdje moramo skrenuti pozornost na komentare i stajališta desne struje koja se mogu iščitati iz polemika u različitim časopisima, pogotovo polemikama objavljenima pod indikativnim naslovom *Pravopisni rat* u nekoliko brojeva 52. godišta časopisa *Jezik*. Tu se komentiraju novinski članci o hrvatskom pravopisu koji su tiskani u 2000. (kada je izašlo 5. izdanje Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskog pravopisa*) i u 2001. (kada je objavljen Anić-Silićev *Pravopis hrvatskoga jezika*). Već rečenica iz sažetka indikativno govori o diskursu kritičkih napomena Stjepana Babića i Sande Ham kojima su popraćeni komentari tekstova o dvama spornim pravopisima: „Budući da ta dva pravopisa nastavljaju različite tradicije, Babić-Finka-Mogušev Brozovu, a Anić-Silićev novosadsku, hrvatska se javnost podijelila na pristaše i protivnike jedne ili druge tradicije pa su novine postale poprište žestoke i senzacionalističke rasprave o pravopisu nazvane pravopisni rat.“²² Također upozoravamo na oštre polemike o spomenutim pravopisima objavljene u monografijama Babića (2005) i Pranjkovića (1997, 2008).

Kako su autori *londonca* nastavili objavljivati nova izdanja, ona su se počela sve više razlikovati od tradicije Hrvatskog pravopisa Ivana Broza (objavljen 1892)²³, što je bilo povezano s konkretnim akcijama subjekata jezične politike. Ovdje prije svega mislimo na Jezično povjerenstvo Matice hrvatske (dalje u tekstu Povjerenstvo), osnovano početkom 1991, čiji je predsjednik bio Stjepan Babić, a kojemu je glavna zadaća bila rješavati pravopisna pitanja.²⁴ Krajem 1992. godine Povjerenstvo je „tražilo“

²²http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=24177 (16. 10. 2016).

²³ Iscrpno o promjenama u prvom iz 1971. i petom, prerađenom izdanju iz 2000. godine jedne pravopisne knjige istih autora (Babić-Finka-Moguš) koje se promatraju u odnosu na raniju hrvatsku pravopisnu tradiciju v. u Badurina i Palašić 2011.

²⁴ Neobično je da je Povjerenstvo o pravopisnim pitanjima raspravljalo tek na 9. sjednici, a onda je opet nastao jednogodišnji prekid rada, više o tome kao i o direktnom „miješanju“ politike u jezična pitanja v. u Pranjković (2008: 40–41).

očitovanje pojedinih hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova te ustanova vlasti o tome jesu li za morfonološki (tj. etimološki) ili za fonološki pravopis. Predlagale su se radikalne pravopisne promjene: umjesto bivšega jata pisanje *ie* u dugim slogovima (*mlieko*), pisanje *je* u kratkim slogovima i u riječima s tzv. pokrivenim *r*: *strjelica*, a ne *strelica*; pisanje *d* i *t* u oblicima imenica na *-tak*, *-dak*, *-tac*, *-dac*, *-tka* ispred *c* i *č*, dakle pisanje *sudca* a ne *suca* – riječ je dakle o promjenama²⁵ kojima se postojeća pravopisna praksa (riječ je zapravo o Anić–Silićevu pravopisu) namjerno željela destabilizirati, i to tamo gdje to jednostavno nije bilo potrebno. Sve ustanove uglavnom su se izjasnile protiv predloženih (općih) načela; pogotovo onih radikalnih, počevši od Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu do Ministarstva kulture i prosvjete (više o tome u Pranjković 1997: 51–57. i 2008: 39–51). Bez obzira na to, nova, ideološki nametnuta pravopisna rješenja imala su veliku simboličku funkciju. Neka od njih postala su rješenja koja jezik nudi i vremenom bila prihvaćena.²⁶ Osim toga izbor ovoga ili onoga rješenja (npr. *pogreška* ili *pogrješka*) politički je obilježavao ne samo korisnike jezika, već i pravopisne knjige u javnosti, koje se etiketiralo „s obzirom na to propisuju li pisanje *neću* ili *ne ću*“ (Badurina 2015: 73) – oni koji su pisali *neću* i *pogreška* bili su „ljevičari“, „goldsteinovci“, „novosađani“ itd. (Pranjković 2008: 51). Ukratko, Povjerenstvo je na čelu sa svojim predsjednikom vodilo otvorenu borbu na stvaranju što je moguće više razlika između hrvatskoga i srpskoga i time destabiliziralo postojeću normu i poljuljalo pismenost prosječnoga govornika hrvatskoga jezika, na što su upozoravali npr. Pranjković 2008, Badurina 2015. i dr.).

Kada je riječ o subjektima jezične politike, moramo spomenuti i Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika (dalje u tekstu Vijeće) koje je osnovalo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa;²⁷ predsjednik Vijeća bio je Radoslav Katičić, a članovi su bili delegirani jezikoslovci različitih hrvatskih institucija.²⁸ Na prvoj sjednici 15. svibnja 2005. Katičić je naglasio

---

²⁵Detaljnije o njima i razlozima za njihovo uvođenje v. u Badurina 2015: 72–75 i Pranjković 2008: 43.

²⁶Tako su u određenom periodu oba pravopisa koja su u upotrebi dozvoljavala oba načina pisanja (*bregovi* i *brjegovi*). Babić-Finka-Mogušev pravopis (*Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1994, str. 45) koji zapravo uvodi pisanje *j* iza pokrivenog *r*, dozvoljava i stari način pisanja uz u najmanju ruku „neobično“ objašnjenje: „Iako je dosadašnja novija norma priznavala samo likove bez *j*, ipak su se i u posebno pažljivo tiskanim tekstovima javljali likovi i sa *j* jer se tako često govori, a kako je to opravdano, to se može i pisati. Ipak, neki su se likovi sasvim uobičajili bez *j*...“ Anić-Silićev pravopis (*Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Školska knjiga, Zagreb, 2001, str. 125) u rječniku navodi oblike *C + r + e*, a u pravilima kaže da se „Bez obzira na gornje načelo u praksi ponegdje nailazi na pisanje *brjegovi*, *sprječavati*, *vrjedniji*, *crjepić* i sl.“ (potcrtale autorice; citirano prema Požgaj Hadži 2002: 53)

²⁷Badurina i Pranjković (2009: 310) upozoravaju ne samo na nezgrapne formulacije iz ministrova poziva za osnivanje Vijeća, već i na njegov predimenzioniran položaj i ulogu pravopisne norme koja se jedina izdvaja od ostalih normi i daje joj se ključno mjesto u »samobitnosti hrvatskoga jezika!«.

²⁸O radu Vijeća iz ugla jednoga od članova v. u Badurina i Pranjković 2009: 310–316.

da je zadatak Vijeća skrb „za veliku jezičnu stečevinu i raspravljati o pitanjima što se pojavljuju u vezi s njome. (...) Raspravljajući o tome, oštrit će se i kriteriji po kojima valja prosuđivati aktualne prijedloge za opis i dotjerivane hrvatske standardnojezične norme“ (1–2).²⁹ Premda, prema riječima predsjednika, nema „otvorenih pitanja oko hrvatskoga jezičnoga standarda, nastaju prijeperi, pa se od njih javnost uznemiruje“. Kako se raspravljalo o tim „prijeporima“ kojima se javnost „uznemiravala“ možemo iščitati iz zapisnika sjednica Vijeća (v. fusnotu 31) i objavljenih priopćenja za javnost.

Ostavljamo za neku drugu analizu pomalo esejističke i u najmanju ruku „neobične“ uvodne formulacije, pa i neke dijelove izlaganja predsjednika Vijeća o kojima se raspravljalo na pojedinim sjednicama (npr. o „poremećenom“ odnosu hrvatske jezične zajednice prema svojem standardnom jeziku; o odnosu između jezika i dijalekta; o „živoj prisutnosti puta kojim je standardni jezik izgrađivan u njegovu izražajnom potencijalu“ itd., potcrtale autorice) i zadržimo se na raspravama o „temeljnim pitanjima pravopisne norme“ o kojima se raspravljalo od 5. sjednice nadalje. Bilo je riječi o fonološkom ili morfofonološkom načelu, o pisanju dentalnih okluziva ispred afrikata, o sastavljenom i rastavljenom pisanju i pisanju polusloženica, pisanju stranih imena, sastavljenom i rastavljenom pisanju niječice i enklitičkih oblika glagola htjeti (*ne ću* ili *neću*), o pisanju *j* iza pokrivenog *r* itd. O potonjim dvjema temama vodile su se burne diskusije u kojima su, prema onome što se može pročitati u zapisnicima³⁰, bila suprotna stajališta. Protiv prijedloga i obrazloženja predsjednika Vijeća „iz sve snage svojega uvjerenja usprotivio se Pranjковиć“ (16) na 7. sjednici. Slično je bilo i na 10. sjednici na kojoj se raspravljalo o pisanju *j* iza pokrivenog *r* – na kojoj se s prijedlogom i obrazloženjem predsjednika Vijeća „potpuno isključio samo profesor Ivo Pranjковиć. Dio prisutnih članova izrazio je veće ili manje rezerve. Na njegov izričit upit [Predsjednika Vijeća] nitko od prisutnih članova Vijeća nije izrazio neslaganje“ (30). Pranjковиćeva se stručna argumentacija i jasan stav o neprihvatanju pojedinih pravopisnih prijedloga može vidjeti ne samo iz zapisnika Vijeća i primjedbi na zapisnike (npr. na zapisnik 10. sjednice), već i iz njegovih polemika s Brozovićem i Babićem (Pranjковиć 2008: 21–51).

U vezi s našom temom spomenimo ovdje da je Vijeće 19. 10. 2006. uputilo dopis tadašnjemu ministru znanosti, obrazovanja i športa Draganu Primorcu u kojem predlaže raspisivanje natječaja za temeljne jezične priručnike (pravopis je bio na prvome mjestu) „koji će utemeljiti novo

---

²⁹Citirano ovdje i dalje u tekstu iz zapisnika i zaključaka sjednica Vijeća, v. <http://pravopis.ihj.hr/uploads/vijece-za-normu.pdf>. U zagradama navodimo stranice zapisnika (19. 10. 2016).

³⁰Kao što nam je poznato, članovi Vijeća nisu smjeli govoriti o tome što se raspravljalo na sjednicama Vijeća, a za komunikaciju s javnošću bio je isključivo „zadužen“predsjednik Vijeća.

razdoblje hrvatskoga standardnog jezika“, pri čemu je dodan i stav ravnateljice Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (dalje u tekstu IHJJ) Dunje Brozović Rončević o rješavanju i sređivanju pravopisne norme i prakse u Hrvatskoj, gdje je istaknuto da „budući obvezujući pravopisni priručnik ne treba da bude autorsko djelo, nego rad skupine stručnjaka na temelju zaključaka Vijeća koji bi dobio potporu znanstvenih i kulturnih ustanova“ (110–111). Za njega je uglavnom bilo razumijevanja u Vijeću, ali se smatralo da nije primjereno isključiti autorska dijela. Dopisu je dodat i sažet izvještaj o odlukama Vijeća, no na njega nije došao odgovor iz nadležnoga ministarstva.

Dolaskom na vlast druge političke opcije (SDP-a) i novoga ministra, Vijeće je ukinuto 8. svibnja 2012. nakon održanih 27 sjednica odlukom ministra Željka Jovanovića i s obrazloženjem da se jezikom na stručnoj i znanstvenoj razini moraju baviti instituti i visokoškolske ustanove.

5.2., „Treći put“: Matičnin pravopis 2007.

U žiži najvećih rasprava o pravopisnim „prijeporima“ u sklopu Vijeća, a pogotovo u medijima i javnosti, pojavljuje se 2007. godine pravopis autora Lade Badurina, Ivana Markovića i Krešimira Mićanovića u izdanju Matice hrvatske kojim je ona, ponukana nepostojanjem jedne općeprihvatljive i obvezujuće pravopisne norme, željela ponuditi javnosti novu pravopisnu knjigu. Zbog ondašnjih pravopisnih previranja, autore Matičina pravopisa smještali su između dviju prije spomenutih pravopisnih struja (Volenc 2015: 79). Prema riječima Igora Zidića³¹ pravopis je najavljen „kao priručnik koji ide trećim putem, bez polariziranosti i politiziranja“. Reklamiran na stranicama Matice hrvatske kao „pravopis za vrijeme u kojem živimo“³² čiji su autori, za razliku od prethodna dva, „novoga naraštaja – neopterećeni politizacijom pravopisne problematike i okrenuti suvremenim pravopisnim potrebama hrvatske javnosti“³³ pri čemu se njihova znanstvena autonomnost u potpunosti poštivala. Na njegovu predstavljanju u Matici hrvatskoj Branimir Belaj naglasio je da je pravopis „utemeljen na struci, a ne ideologiji ili tradiciji“.³⁴ Za razliku od dosadašnjih rješenja oko kojih su se „lomila koplja“, autori su odlučili za pisanje *neću*, a ne *ne ću*; *bregovi*, a ne *brjegovi*, *zadaci*, a ne *zadatci*, zbog čega su se u medijima pojavile izjave, kao npr. ona Brozovićeve „Današnja Matica hrvatska vratila je ponovno u život novosadski pravopis“³⁵.

Budući da je pravopis konvencija, što smo već naglasili, on mora zadovoljiti komunikacijske potrebe svojih govornika, a te su potrebe danas zasigurno drukčije negoli su bile prije. Očito su autori Matičina priručnika

---

³¹<http://www.matica.hr/odjeci/465/> (18. 11. 2016)

³²<http://www.matica.hr/knjige/793/> (19. 10. 2016).

³³ Lada Badurina, Ivan Marković i Krešimir Mićanović: *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb 2007: XIII.

³⁴<http://www.matica.hr/odjeci/458/> (18. 11. 2016).

³⁵<http://www.ezadar.hr/clanak/matica-hrvatska-vratila-novosadski-pravopis> (19. 10. 2016).

imali to u mislima jer su vodili računa o prosječnim govornicima hrvatskoga jezika kojima su prilagodili metajezik pravila, njihovu jednostavnost i jednoznačnost, racionalnost i ekonomičnost, a sve skupa oprimgjerali primjerima iz različitih suvremenih korpusa (Petrović 2007: 117). Matičin je pravopis dobio preporuku za upotrebu u osnovnim školama, gimnazijama, strukovnim i umjetničkim školama od Agencije za odgoj i obrazovanje tek šest godina nakon objavljivanja, 28. 3. 2013. (v. fusnotu 19), u vrijeme kada je na pomolu bio već „novi“ pravopis.

5.3. I na kraju: Pravopis IHJJ

Da bismo razumjeli kontekst, moramo spomenuti da su u periodu od objavljivanja Matičina pravopisa 2007. i pojave pravopisa IHJJ 2013. postojale tri grupe pravopisaca, o kojima je bilo riječi ranije, i čak pet pravopisnih knjiga uključujući i izdanja Babić-Moguš (fusnota 10) i Babić-Ham-Moguš (fusnota 17). Prema riječima Ante Bežena, „stanje više pravopisa“³⁶ izazivalo je brojne nedoumice u javnosti, a posebno u odgojno-obrazovnom sustavu, naime, iako su odobrenje i/ili preporuke ministarstva imali samo „neki“ pravopisi, u školama su se upotrebljavali i „oni“ drugi. Zbog toga su se pojavili zahtjevi profesora hrvatskoga jezika, kao i njihova peticija „o donošenju odluke o jednom službenom pravopisu u institucionalnom odgoju i obrazovanju“ koja je upućena 8. 10. 2009. nadležnome ministarstvu.³⁷ Rješenje za tu *pravopisnu anarhiju* ponudio je u veljači 2012. Slavko Goldstein (savjetnik tadašnjega premijera Zorana Milanovića za kulturu) novoimenovanom ministru Željku Jovanoviću – jedinstven pravopis, i to onaj koji ljudi žele, a prvi bi korak bio objavljivanje *Osnova pravopisnoga rječnika* početkom iduće školske godine.³⁸ Izgledalo je da je sve dogovoreno između ministra Jovanovića i Goldsteina. Međutim, kao što smo već rekli, početkom svibnja 2012. ministar Jovanović raspustio je Vijeće, na što su reagirale različite institucije (Društvo hrvatskih književnika, Razred za filološke znanosti HAZU itd.). Iste je godine (2012) imenovan novi ravnatelj IHJJ Željko Jozić koji pokreće izradu pravopisa koji će napisati filolozi IHJJ i objaviti na mrežnim stranicama. Radna je verzija predstavljena u Hrvatskom državnom arhivu 15. 4. 2013. Kao što je bilo rečeno na predstavljanju, „nakon dugog niza godina pravopisnog nejedinstva, cilj je potaknuti dijalog, postići jedinstven dogovor i objediniti sve dosadašnje pravopisne kodifikacije (...) pravopisne prijepore napokon zaključiti i to prije ulaska u Europsku uniju (...). Uz mnoštvo jezikoslovaca i nastavnika hrvatskog jezika, predstavljanju novoga pravopisa prisutni predstavnici nadležnih institucija nazočili su ministar znanosti, obrazovanja i športa Željku Jovanović, ministrica kulture Andrea Zlatar Violić te zamjenica zagrebačkog

³⁶<http://pravopis.hr/uploads/recenzija-bezen.pdf> (18. 11. 2016).

³⁷<http://www.dphj.hr/dokumenti/zahtjevi-peticije-prijedlozi-19> (21. 11. 2016)

³⁸<http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/goldstein-nudi-rjesenje-jovanovicu-ministre-moramo-imati-jedinstveni-pravopis-i-to-onaj-koji-ljudi-zele/1639830/> (18. 11. 2016).

gradonačelnika Jelena Pavičić Vukičević.“³⁹ Otvorena je jednomjesečna javna rasprava.

Zanimljivo je da u raspravi nisu sudjelovali odsjeci kroatistike pojedinih fakulteta, već pojedini filolozi spomenutih institucija uz druge građane čiji se komentari nalaze na mrežnim stranicama IHJJ.⁴⁰ Kritički su se na radnu inačicu pravopisa osvrnuli Razred za filološke znanosti HAZU koji u svojoj izjavi navodi da novi pravopis IHJJ „unosí novi nemir i nestabilnost u jezična pitanja u zemlji“⁴¹, kao i Matica hrvatska koja u svojoj izjavi naglašava: „inačica je znatno ispod razine bilo kojeg od postojećih pravopisnih priručnika“; upozoravajući na nekorektan postupak kojim „ministarstvo izravnom nagodbom – bez natječaja, bez jasno utvrđene procedure – sa zainteresiranom skupinom (institucija, pojedinci) određuje „službeni pravopis“.“⁴² Upozoravamo ovdje na polemiku o pravopisu IHJJ koja se vodila u časopisu *Kolo*⁴³ između Artura Bagdasarova i Zeljka Jožića, ravnatelja IHJJ. Ne ulazeći u raspravu o tome i uzimajući u obzir mišljenje Artura Bagdasarova koji izričito naglašava da izražava „samo svoje subjektivno stajalište, bez namjere da bilo koga pritom poučavamo“⁴⁴, ne možemo ne primijetiti da autor piše iz pozicije jedne političke opcije i da bi ista „priča“ mogla biti napisana '90-ih godina iz pozicije druge političke opcije.

Kao što smo već rekli, Hrvatski pravopis IHJJ dobio je 31. 7. 2013. preporuku ministarstva za upotrebu u osnovnim i srednjim školama RH i time zamijenio Babić-Finka-Mogušev školski pravopis objavljen 2005. i koji je preporuku imao od 16. 2. 2005 (v. fusnotu 19).

6. Zaključak: Je li pravopisni rašomon zaista prošlost?⁴⁵

Kao što smo vidjeli, za hrvatski jezik vrijedi da je zaista preopterećen pravopisnom normom. Pravopisna je problematika izazvala brojne rasprave i sporenja i među lingvistima, i političarima i u široj hrvatskoj javnosti. Na primjeru njezine restandardizacije od '90-ih do danas vidjeli smo kako je svaka politička opcija nudila svoj pravopis ne vodeći pritom računa o korisnicima jezika.

³⁹<http://m.tportal.hr/255448/Predstavljen-novi-hrvatski-pravopis.html> (10. 10. 2016).

⁴⁰<http://pravopis.hr/rasprava/?page=11> (21. 11. 2016)

⁴¹ <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/HAZU-Izrada-novog-pravopisa-unosi-nestabilnost-i-nemir-u-jezicna-pitanja> (21. 11. 2016).

⁴²<http://www.matica.hr/obavijesti/4/> (21. 11. 2016)

⁴³V. *Kolo* 6/2013, 135-151; 2/2014, 153-158; 3/2014, 211-220. V. <http://www.matica.hr/kolo/> (26. 11. 2016)

hrvatsku aktualnu pravopisnu situaciju⁴⁴<http://www.matica.hr/kolo/408/Novi%20hrvatski%20pravopis/> (21. 11. 2016)

⁴⁵ Aludiramo na naslov članka *Pravopisni rašomon uskoro prošlost: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje pušta novi pravopis u raspravu* Davora Mandića objavljenoga 13. 4. 2013.

v. (<http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Pravopisni-rasomon-uskoro-proslost-Institut-za-hrvatski-jezik-i-jezikoslovlje-pusta-novi-pravopis-u-javnu-raspravu>) (26. 11. 2016)

Slažemo se s Badurinom i Palašić (2014: 355–316) koje hrvatsku aktualnu pravopisnu situaciju smatraju paradoksalnom upozoravajući na činjenicu da postoji „s jedne strane bogata hrvatska tradicija pismenosti, pa i duga tradicija skrbi za pravopisnu normu, s druge relativno nizak stupanj (javne) pismenosti; s jedne strane veći broj pravopisnih priručnika, pa i veliko tržišno zanimanje za njih, s druge upitne navike u služenju njima; s jedne strane iscrpljivanje javnosti u polemikama oko pojedinih (ipak marginalnih) pravopisnih rješenja, s druge nepoznavanje mnogih (pa i važnijih) pravopisnih pravila“. Ukratko, relativno stabilna hrvatska pravopisna norma (koja se doduše dijelom mijenjala, ali je u osnovici ostajala ista – fonološko-morfološka/morfološka) zbog različitih tumačenja tradicije hrvatske (pravo)pismenosti, zadnjih se 20-ak godina namjerno destabilizirala.

Tekst završavamo u vrijeme kada je na vlast opet došla politička opcija iz '90-ih. Znači li to da opet možemo očekivati istu staru, novu „priču“, kao što je već najavljeno u medijima. To će pokazati vrijeme.

Literatura:

- Babić, Stjepan (2005), *Temelji Hrvatskomu pravopisu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Badurina, Lada (2006), Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću, *Hrvatski jezik u XX. stoljeću.*, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, str. 145–158. (Dostupno i na <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1822&naslov=hrvatska-pravopisna-norma-u-20-stoljecu>, 7. 12. 2016)
- Badurina, Lada - Pranjković, Ivo (2009), Hrvatski pravopisni kompleks: *Novi Sad i hrvatski pravopis danas, Jezični varijeteti i nacionalni identiteti.*, ur. Lada Badurina, Ivo Pranjković i Josip Silić, Disput, Zagreb, str. 307–318.
- Badurina, Lada (2011), Standardizacijski procesi u 20. stoljeću, *Povijest hrvatskoga jezika – Književne prakse sedamdesetih*, Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole, ur. Krešimir Mićanović, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, str. 69–101. (Dostupno i na <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1781>, 17. 11. 2016)
- Badurina Lada – Nikolina Palašić (2013), „Hrvatski pravopis u 90-im godinama 20. stoljeća: povratak tradiciji ili restandardizacija pravopisne norme“, *Njegoševi dani 4*, zbornik radova, ur. Tatjana Bečanović, Nikšić, str. 386–396.
- Badurina Lada (2015), „Standardizacija ili restandardizacija hrvatskoga jezika u 90-im godinama 20. stoljeća“, *Jezične, kulturne i književne politike*, ur. Tatjana Pišković, Tvrtko Vuković, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, str. 57–79.
- Bagdasarov, Artur R. (2015), „Hrvatski pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje kao objekt jezične politike“, *Filologija*, 64, Zagreb, str. 147–166.
- Balažić Bulc, Tatjana – Požgaj Hadži, Vesna (2015), (Re)standardizacija v primežu nacionalne identitete (na primeru hrvaškega, srbskega, bosanskega in črnogorskega jezika), *Slovenščina 2.0*, 3, 2, Ljubljana, str. 64–94.
- Bugarski, Ranko (2002), *Nova lica jezika*, Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd.

- Czerwiński, Maciej (2009), „Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozima», *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, ur. Lada Badurina, Ivo Pranjković i Josip Silić, Disput, Zagreb, str. 11–27.
- Ćužić, Tomislav (2015), *Pravopisna norma*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Glušica, Rajka (2010), „Crnogorski jezik u čeljustima nacionalizma“, *Riječ*, nova serija, 4, Nikšić, str. 25–45.
- Kapović, Mate (2011), *Čiji je jezik?* Algoritam, Zagreb. (Dostupno i na https://bib.irb.hr/datoteka/503036.Kapovic_Ciji_je_jezik.pdf, 7. 12. 2016)
- Mihaljević Djigunović, Jelena - Opačić, Nives - Kraš, Tihana (2005), „Čega se više bojimo: materinskoga ili stranog jezika?., *Jezik u društvenoj krizi*, ur. Diana Stolac, Nada Ivanetić i Boris Pritchard, Boris, HDPL, Zagreb–Rijeka, str. 303–317.
- Opačić, Nives (2014), *Novi jezični putokazi*. Zagreb: HSN.
- Petrović, Bernardina (2007), „Hrvatski pravopis Matice hrvatske“, *Lahor*, 3, 114–118.
- Požgaj Hadži, Vesna (2002), *Hrvaščina in sloveščina v stiku/Hrvatski i slovenski u kontaktu*, ZIFF, Ljubljana.
- Pranjković, Ivo (1997), *Jezikoslovna sporenja*, Konzor, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2008), *Sučeljavanja*. Disput, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2007), „Glavne sastavnice hrvatskoga jezičnog identiteta“, *Jezik i identitet. Zbornik* ur. Jagoda Granić, HDPL, Zagreb – Split.
- Šipka, Milan (2006), *Jezik i politika*, Beogradska knjiga, Beograd.
- Škarić, Ivo (2005), „Kroatizmi u hrvatskome jeziku ili što to doista propisuje hrvatski ustav“, *Jezik* 52, 4, Zagreb, str. 121–128.
- Škiljan, Dubravko (1988), *Jezična politika*, Naprijed, Zagreb.
- Škiljan, Dubravko (2008), „Unutrašnje i vanjsko priznanje jezika“, *Identitet jezika jezikom izrečen, zbornik rasprava*, ur. Anita Peti Stantić, Srednja Europa, Zagreb, str. 79–87.
- Volenc, Veno (2015), „Sociolingvističko istraživanje hrvatskoga pravopisa: društveni stavovi o eksplicitnoj normi“, *Jezikoslovlje*, 16, 1, Osijek, str. 69–102.

Vesna POŽGAJ HADŽI, Tatjana BALAŽIC BULC

THE DECLARATION ON THE COMMON LANGUAGE FROM A SOCIOLINGUISTIC PERSPECTIVE

Summary

This year a language document provocatively entitled *The Declaration on the Common Language* has been published, which, as stated in the introductory part, presents a response to the current language policies and political manipulation of language in Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Croatia and Serbia. The document has sparked debate in the central South Slavic area and divided the public diametrically into those supporting and those opposing it. The opponents, among others, criticize its incompetence, politicization, incompleteness, non-innovation, terminological imprecision,

etc. The paper tries to answer the question why this document has stirred passions, not only among the experts. The text of the *Declaration* is questioned from a sociolinguistic perspective, with the focus being on the sociolinguistic terms used in it and their (in)adequacy from today's perspective.

Key words: sociolinguistics, language policy, language engineering, standard language, Declaration.

Lada BADURINA
Filozofski fakultet u Rijeci
lbadurin@ffri.hr

Ivo PRANJKOVIĆ
Filozofski fakultet u Zagrebu
ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

PRAVOPIS U KONTEKSTU – KONTEKST U PRAVOPISU: O PRIMJERIMA U PRAVOPISIMA HRVATSKOGA I CRNOGORSKOGA JEZIKA

Metodologija, ali i tradicija izrade pravopisnih knjiga u prvome redu pretpostavlja njihovu dvodijelnu strukturu: pravopisna pravila i pravopisni rječnik. Potom pravopisna su pravila redovito popraćena primjerima, koji ih dodatno obrazlažu i ilustriraju. U vezi s pravopisnim primjerima otvaraju se neka pitanja. Prvo se tiče odnosa pravopisne i komunikacijske relevantnosti u pravilu izoliranih leksema kojima se nastoji dodatno osnažiti odabrano pravopisno načelo, odnosno zagovarano slovopisno rješenje (npr. u hrvatskome pravopisu parovi riječi *mladac ~ mlatac* i *letak ~ ledac*, točnije njihovi oblici u nominativu množine ili u crnogorskom pravopisu leksemi tipa *šenica, šekira, pošeći* te *ženica~ zjenica*). Drugo je pitanje sadržaja rečenica kojima se u odgovarajućem poglavlju u pravopisnim knjigama propisuje pisanje interpunkcijskih znakova. Te rečenice mogu svjedočiti o dvome: o metodologiji pravopisnog normiranja (na kojem se korpusu vrši jezično i pravopisno normiranje – korpusu književnih tekstova, korpusu nekih drugih vrsta tekstova i/ili pravopisci konstruiraju vlastite primjere), ali i o povijesnim okolnostima u kojima je pravopisna knjiga pisana i objavljena, nerijetko i o stavovima i svjetonazoru svojih autora/sastavljača (npr. *Poštujmo srp i čekić (t. j. seljaka i radnika)* ili *Kazuj, babo, jesi li vještica*).

Ključne riječi: hrvatski pravopis, crnogorski pravopis, primjeri uz pravopisna pravila, interpunkcija.

Sasvim kratak uvod u temu

O pravopisima će u ovome prilogu biti riječi iz ponešto drukčije perspektive. Nećemo se naime baviti ni pojedinim pravopisnim rješenjima ili pravopisnim odabirima (nećemo dakle komentirati ovo ili ono pravopisno pravilo), nećemo se baviti ni određenim pravopisnim knjigama, ni okolnostima u kojima su se one pojavljivale. Naprotiv, u središtu će se našeg zanimanje naći unekoliko (ili samo naizgled) *rubna* pravopisna tema: zanimat će nas isključivo primjeri kojima pravopisci potkrepljuju pojedina pravopisna pravila. U tom ćemo se smislu osvrnuti na dvoje: što nam ti primjeri razotkrivaju o metodologiji pravopisnog normiranja (ili, drugim riječima, koji su i kakvi primjeri odabrani kako bi potkrijepili pravopisnu ispravnost, odnosno oprimirali pravopisno pravilo) te s druge strane koliko oni svjedoče

o odnosu pravopisaca i/ili izdavača/naručitelja pravopisa spram društvenih i političkih okolnosti u kojima se knjiga objavljuje.¹

Iz ovako zacrtane teme samo se po sebi nadaže da će se najveći broj relevantnih primjera pronalaziti u pravopisnim poglavljima o pisanju interpunkcijskih znakova. Gotovo u pravilu riječ je o rečenicama (gdjekad i o rečeničnim sklopovima, eventualno tekstnim ulomcima) čije su propozicije neposredan povod ovom omanjem istraživanju. Ipak nećemo previdjeti ni ograničen broj iz konteksta isključenih leksema (koji se nerijetko – *isti* – ponavljaju u različitim pravopisnim izdanjima), a kojima se opravdava, pa i ističe nužnost zastupanih pravopisnih odabira (uvodno tek naznačujemo da se u hrvatskome slučaju oni tiču određenih *izuzetaka* u korist morfonološkoga pisanja, a u crnogorskome leksema kojima bi se opravdalo eventualno postojanje specifičnih crnogorskih fonema te time i uvođenje novih latiničkih i ćiriličkih grafema/slova).

Dvije-tri o istraživanom korpusu pravopisā

Već je naslovom najavljeno da ćemo s obzirom na najavljena polazišta istraživati pravopise hrvatskoga, a onda i crnogorskoga jezika. Činjenici da se u korpusu našao veći broj hrvatskih nego crnogorskih pravopisnih knjiga razlog je ponajprije u činjenici postojanja bogate hrvatske pravopisne tradicije; pogled, međutim, u prvi pravopis crnogorskoga jezika (objavljen istom 2009. godine) će rasvijetliti iste (ili slične) probleme.

Ukratko, o primjerima u pravopisima bit će riječi na temelju uvida u devet pravopisnih knjiga (osam hrvatskih i jedne crnogorske).

Na ishodištima ne samo hrvatske nego i uopće južnoslavenske pravopisne povijesti našao se *Hrvatski pravopis* Ivana Broza objavljen 1892. godine. Budući da je riječ o prvoj normativnoj knjizi toga tipa, bit će zanimljivo ustanoviti kako je u njemu kodificirana pravopisna norma ili, konkretnije, odakle su ekscerptirani primjeri kojima se posvjedočuje što je u skladu s pravopisom. Brozov je nastavljatelj Dragutin Boranić – a deset se izdanja njegova *Pravopisa* proteglo kroz prvu polovicu 20. stoljeća² – predstavljen trima izdanjima: četvrtim iz 1928, petim iz 1930. i devetim iz 1947.³ Broz–Boranićeva je pravopisna norma zakratko prekinuta: zagledali

---

¹Dakako, na sličan način pozornosti vrijedni mogu biti i primjeri u gramatikama (usp. Badurina–Pranjkić u tisku; također i s aspekta implicitne rodne diskriminacije te s obzirom na eksplicitne i implicitne oblike nasilja usp. Savić 2013).

²U dugom je razdoblju i u različitim etapama jugoslavenskoga zajedništva i pravopisna norma prolazila kroz određene turbulencije: od Brozove umjerene fonologije do izrazitijega priklanjanja srpskom fonološkom/“fonetskom“ pravopisu. Može se dakle pretpostaviti da će se to odraziti i na pravopisnim primjerima. Društveno-političke okolnosti utjecale su napokon i na promjene imena jezika u naslovu pravopisne knjige.

³Deveto je izdanje zanimljivo i stoga što je poslužilo kao predložak autorima *Hrvatskoga pravopisa* 1971. godine. Možemo stoga zaključiti da su u 70-im godinama 20. stoljeća Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš u Boranićevoj pravopisnoj normi prepoznali mogućnost otpora novosadskom pravopisnom unitarizmu.

smo i u *Hrvatski pravopis* objavljen 1944. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.⁴ Pravopisna djelatnost Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša predstavljena je u našem korpusu dvama izdanjima njihova pravopisa – prvim iz 1971.⁵ te drugim (bez oznake izdanja) iz 1994. godine. Naposlijetku novosadska je pravopisna praksa u Hrvatskoj službeno prekinuta 1986. godine *Pravopisnim priručnikom hrvatskoga ili srpskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića: zanimalo nas je je li promjena metodologije pravopisnog opisa (dakako, ne i hrvatske fonološko-morfonološke pravopisne norme) imala utjecaja na odabir primjera.⁶ (Više o okolnostima u kojima su objavljivane pojedine dvadesetostoljetne hrvatske pravopisne knjige, ali i o njihovim koncepcijama vidi u Badurina 2006.)

Crnogorsku pravopisnu situaciju predstavlja pak *Pravopis crnogorskoga jezika s pravopisnim rječnikom* što ga je Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore objavilo u 2009. godine.

Brozov Hrvatski pravopis kroz primjere

O Brozovu se *Hrvatskome pravopisu* objavljenome 1892. godine često pisalo (2014. godine objavljen je i njegov pretisak s pogovorom Marka Samardžije), ali čini se da dosad nije razmatran iz perspektive primjera koje je Broz, prvi kodifikator hrvatske pravopisne norme, zabilježio uz pojedina pravopisna pravila. Međutim, kako se Brozu pripisuje autorstvo ne samo prvog pravopisa u Hrvata nego i same koncepcije pravopisne knjige, posebno će zanimljivo biti ustanoviti na kojem je korpusu on izvršio pravopisno normiranje.

U poglavlju o interpunkciji („Kakvi se znaci bilježe u pisanju rečenica“) zabilježen je velik broj rečenica. Što se njihova izvora i/ili sadržaja tiče, podijelit ćemo ih u nekoliko skupina.

Prvo su narodne poslovice i/ili uzrečice, ali i različiti izrazi narodne mudrosti, npr. *Krv nije voda; Veresija gola šija (52)*⁷; *Tko brzo sudi, brzo se kaje; Što visoko leti, na nisko pada; Zna, što je car večerao; Gdje koga boli, ondje se i pipa; Našao je crkvu, gdje se bog moli; Kada mačka kod kuće nije, onda se miši vesele; Dokle prosi, zlatna usta nosi; Više um zamisli, nego more*

---

⁴Tim se pravopisom nastojala uvesti izrazitije morfonološka pravopisna norma. Kolokvijalno se naziva *korienskim pravopisom*.

⁵Taj je pravopis u Hrvatskoj bio zabranjen. U dvama je izdanjima u 70-ima objavljen u Londonu; kolokvijalno se stoga naziva *londoncem*. Godine 1990. u Hrvatskoj je objavljen njegov pretisak.

⁶Smatramo da odabrani korpus hrvatskih pravopisa može pružiti dobar (upravo reprezentativan) uvid u metodologiju (pr)opisa hrvatske pravopisne norme kroz prizmu primjera kojima se potkrepljuju pravopisna pravila. U devedesetim godinama 20. stoljeća uzredala su se nova izdanja Babić–Finka–Moguševa *Pravopisa*; na početku 2000-tih objavljeno je novo izdanje Anić–Silićeva *Pravopisa* (sada pod nazivom *Pravopis hrvatskoga jezika*). U novome je stoljeću i tisućljeću u dvama izdanjima objavljen još i *Hrvatski pravopis* Matice hrvatske (¹2007, ²2008) te *Hrvatski pravopis* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013). Hrvatske pravopise iz 2000-ih ne uzimamo ovdje u razmatranje.

⁷U zagradama se odavde nadalje donose brojevi stranica u pojedinom izdanju na kojima se nalaze preuzeti primjeri. Bibliografski se podaci navode u popisu izvora.

ponese (55); *Nesta blaga, nesta prijatelja; Niti smo se zajedno rodili, niti ćemo zajedno umrijeti; Od krvi, vele stari, ne može biti voda* (56); *Teško vuku ne jedući mesa* (57); *Narodna poslovice uči: Tko se ne muči u mladosti, kuka u starosti!*; *Za zlato rđa ne prijanja, veli narod; Tko visoko leti – kaže narod – nisko pada* (63) i sl.

Velik broj primjera potječe iz narodne književnosti (epske pjesme, narodne priče) ili u najmanju ruku na njih podsjeća: *Pitali Kraljevića Marka, kako je postao onaki junak, a on odgovori, da je naučio od djece i pasa; Kud se to dijeva rod s naše jabuke!*; *Dobra gvožđa u loša junaka!* (53); *Svako drvo urodilo, a jasika ne rodila, već jasika trepetala usred ljeta i bez vjetra!* (54); *Skin' oružje, neznana delijo!* (55); *Bratac braca poznat ne mogaše, kamo li će Turčin kaurina!* (56); *Imaše car sina, dorasla do oružja* (57); *Na to će reći najstariji sin: „Ja ću noćas čuvati jabuku, da vidim, tko je to bere“* (59); *Tada se ponudi drugi sin da čuva jabuku, ali i on prođe kao onaj: zaspi pod jabukom* (60); *Kad dođe dijete u jednu vodenicu, a to u njoj sjedi čoso (...)* (61); *Kad se ono navršši godina, reče Bog anđelu: „Idi vidi, kako one sirote žive. Ako teško žive, podaj im bolju hranu.“* (63) itd., itd.

Treću skupinu primjera čine oni koji su po svoj prilici izmišljeni, konstruirani (tzv. *modelski primjeri*). Oni mogu biti sasvim neutralni – npr. *Gdje si bio?*; *Što si radio?*; *Što se srdiš?* (53); *Što je to, djeco?* (54); *U tom poče on da govori; Nemoj da se plašiš; Nemojte da ne dođete* (56); *Mi smo djeca blagoga, dobrog i milosnog oca* (57) – ali mogu posvjedočiti i o autorovoj (očito svjesnoj) nakani da popularizira neke sadržaje (npr. hrvatske književnike i hrvatsku književnost), npr. *Prvi ljudi. Od P. Preradovića* (52); *Gundulić, Palmotić i Đorđić najpoznatiji su pjesnici dubrovački* (57); *Čitaj dobre (,) hrvatske knjige* (57–58); *Dva pjevanja u „Osmanu“, koja su po svjedodžbi nekih rukopisa ostala u peru Gundulićevu, spjevao je I. Mažuranić; Poznaješ li „Suze sina razmetnoga“?*; *Kako su ljupke „Đulabije“!*; *Za Preradovićeve „Kraljevića Marka“ piše Marković: „Ideja 'Kraljevića Marka' najuzvišenija je i najnarodnija od svih, što ih je Preradović spjevao“* (64). Ovamo se može pribrojiti i citat iz Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića– U toj izbi čudno čudo kažu: bijesno Ture, gdje se krstu klanja* (61) – te jedna rečenica iz (morfo)fonologije hrvatskoga jezika – *Zvučna ispred bezvučnih postaju bezvučna: Bošković, pčela, rotkva...* (61).

No valja nam konačno napomenuti da Brozove primjere valja iščitavati u duhu njegova vukovskoga filološkog opredjeljenja (izrazi narodne mudrosti i narodna epika). Napokon, u duhu je vremena (naime sa zamislama o južnoslavenskom zajedništvu) po svoj prilici i nekoliko rečenica u kojima se spominju Crnogorci i crnogorska književnost – *Bogom braćo, hrabri Crnogorci!* (54); *Petar Prvi Sveti zavlada Crnom Gorom g. 1782.* (58) ili *Pročitao sam „Gorski vijenac“* (64) – ali i srpska povijest – *Stjepan Dušan Silni (1331–1355) najslavniji je vladalac srpski* (65).

Budući da je Brozov *Pravopis* bio – a na neki način je to i ostao – dobar *predložak* većini kasnijih hrvatskih pravopisaca (u najvećoj mjeri i neposredno, dakako, Dragutinu Boraniću), preostaje nam istražiti što se događalo s primjerima u kasnijim pravopisnim izdanjima.

Boranićev pravopisni slučaj

Dragutin Boranić je s jedne strane poznat kao nastavljajući Brozove pravopisne djelatnosti (nakon Brozove smrti nastavio je objavljivati njegov pravopis; prva su izdanja objavljena kao Broz–Boranićeva, a potom je kao jedini autor potpisao ugrubo deset pravopisnih knjiga⁸); s druge pak strane s obzirom na činjenicu da se pravopisom bavio gotovo pedeset godina (treće je izdanje Brozova *Pravopisa*, prvo u njegovoj redakciji, objavljeno 1904, a zadnji njegov *Pravopis* 1951) mogu se pretpostaviti ne samo (manje) intervencije u pravopisnu normu nego i (manje ili veće) u odabir primjera.

U ranijim izdanjima Boranićeva *Pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika* – a razmatrali smo četvrto iz 1928. i peto, prerađeno prema *Pravopisnom uputstvu za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S.H.S.* iz 1929. godine, objavljeno 1930. godine – nisu zamijećena velika odstupanja u odnosu na Brozov model: primjeri se navode uglavnom iz narodne epike, ima nešto biblijskih citata, dakako i narodnih poslovice, navoda iz hrvatske književnosti (Ivan Mažuranić) te konstruiranih (modelskih) rečenica. Velika se promjena uočava tek u prvom poslijeratnom izdanju – devetomu iz 1947. godine. Ondje je zabilježen pozamašan broj izrazito ideološki obojenih primjera (odnose se na narodnooslobodilačku borbu, poslijeratnu izgradnju zemlje, na komunističke ideje i sl.). Izdajamo tek neke: *Tko će mu suditi? Narod* (61); *Neka je vječna slava našim mučenicima, koji su podnijeli najveće patnje i žrtve u borbi za pravo i slobodu naroda!*; *Omladino! Budi prva u borbi protiv nepismenosti* (62); *Negdje šumi rijeka, negdje puške štekću, psi očajno laju, krvnik je u selu* (63); *Sloboda nam nije poklonjena, već je otkupljena krvlju naših najboljih sinova; Omladinska radna brigada popravila je cestu osam dana prije, nego je bilo predviđeno* (64); *U Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji sva vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu; Nitko nije mogao do danas niti će ubuduće moći da ugasi plamen bratstva i jedinstva naših naroda; Dok traje obnova, nema odmora; Sve žrtve, što su pale za našu slobodu, živjet će vječno u daljim pokoljenjima* (65); *Na velikim zadacima obnove radit ćemo zajednički, kao što smo se zajednički i borili; Danas se glas Jugoslavije čuje daleko, jer je ona narodna država; Neprijatelj je upro sve svoje sile, kako bi razdvojio i uništio složne narode Jugoslavije; Omladina se zavjerila, da će časno i potpuno izvršiti sve svoje obveze* (66); *Slava mladome borcu Ivi Loli Ribaru, narodnom heroju!*; *Iz daleka dopire snažna, pobjednička pjesma drugova, koji se vraćaju iz boja; Naš Ustav zajamčuje građanima slobodu štampe, govora, udruživanja, zborova, javnih skupova i manifestacija* (67);

---

⁸Nakon što je supotpisao četiri izdanja *Hrvatskoga pravopisa Ivana Broza*, Boranić pravopis objavljuje s izmijenjenim naslovom: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika te Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*. Prvo je izdanje Boranićeva *Pravopisa* objavljeno 1921, a zadnje, deseto 1951. godine. Međutim, četvrto je izdanje objavljeno dvaput – prvo 1928, a onda ponovno između sedmog i osmog 1940. godine.

Danas je Jugoslavija bedem mira ne samo na Balkanu, već i u srednjoj Evropi; Pozdrav nam šalje nitko drugi nego Tito (68); Nikada ne ćemo zaboraviti ni jedne jedine kapi krvi prolivene u borbi za oslobođenje (71); Neka živi ono, što nam je najdraže: bratstvo i jedinstvo naših naroda! (72); Sovjetski Savez – pobornik nezavisnosti i ravnopravnosti malih zemalja (74); Poštujmo srp i čekić (t. j. seljaka i radnika) (76) itd., itd.

Neki su primjeri u tom pravopisu preuzeti i iz književnih djela – korpus čine djela partizanskih pisaca, Ivana Gorana Kovačića, Vladimira Nazora, Skendera Kulenovića.

Hrvatski pravopisni intermezzo

Hrvatski pravopis objavljen 1944. godine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i koncepcijski i sadržajno odudara od svojih prethodnika. Što se tiče primjera, prevladavaju uglavnom oni modelski. Sadržajno oni se tek uzgred dotiču nekih sadržaja iz hrvatske književnosti, npr. *Tako su pjevali i Stanko Vraz, i Petar Preradović, i Ivan Trnski, i Bogović, i Šenoa, i mnogi drugi* (94) ili stih iz hrvatske himne *Oj junačka zemljo mila!* (100). Gdjekad se aludira na Nezavisnu Državu Hrvatsku (npr. spominje se dan obilježavanja njezina osnutka ili neke njezine institucije – *Sarajevo, dne 10. travnja 1943; Ured za hrvatski jezik, Zagreb, Marulićev trg br. 5, III. kat desno* (94). U skladu s državnim politikom prema muslimanima u ne tako malom broju primjera spominju se muslimanska imena, npr. *Dobro, dobro, Ahmete* (93); „*Vidio sam*“, *odgovori Halil, „dvie lisice, kako se prikradaju kokošima*“ (96); *Ne će doći ni Suljo ni Haso* (99).⁹

Babić–Finka–Moguš u primjerima

Prvo je izdanje Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* pripremano 1971. godine. Iako su ga autori, po vlastitu priznanju, pisali po predlošku devetoga izdanja Boranićeva *Pravopisa*, Boranićevi primjeri u 70-im godinama uglavnom više nisu dolazili u obzir.¹⁰

Prvo što upada u oči jest promjena korpusa iz kojega pravopisci ekscerptiraju primjere. Dok je kod Broza već zamijećeno slijeđenje vukovske koncepcije književnoga/standardnog jezika poznate po krilatici *piši kao što narod govori* (odatle i prevaga primjera iz narodne književnosti, ali i narodnih uzrečica i poslovice), novo je vrijeme obilježila praška standardnojezična koncepcija koja je u ondašnjoj hrvatskoj književnojezičnoj teoriji poznata po

---

⁹Usp. i pravilo o nepisanju zareza između jednočlanog imena i jednočlane apozicije gdje se među primjerima nalazi i *Hrvat musliman* (98).

¹⁰Sve da bi se potvrdile intencije autora/priredivača pravopisne knjige, zanimljivo će biti navesti konstataciju iz *Uvodne riječi* koju potpisuje uredništvo *Nove Hrvatske*, londonskog izdavača u Hrvatskoj zabranjena pravopisa: „Iako se u ovoj knjizi **izbjegavalo sukobljavanje s postojećim političkim koncepcijama, što je vidljivo po primjerima kojima se ilustriraju pravopisna pravila**, novi režim ovu knjigu proglašava 'nacionalističkom diverzijom', sudski progoni izdavača itd.“ (Babić–Finka–Moguš 1972: II; istakli L. B. i I. P.).

geslu *piši kao što dobri pisci pišu*.¹¹ Dosljedno i, reklo bi se, doslovno provedba takva opredjeljenja rezultirala je premoćnom prevagom primjera rečenica iz književnih tekstova: neupitni uzori u pisanju interpunkcijskih znakova trebali su sada biti Ivan Mažuranić, Ivana Brlić-Mažuranić, Dobriša Cesarić, Fran Mažuranić, Miroslav Krleža, Đuro Sudeta i dr. Znatno je manje modelskih primjera (a u njima se opet spominju hrvatski književnici, hrvatske narodne pjesme, Matica hrvatska, hrvatska opera *Ero s onoga svijeta* i njezini autori – kompozitor Jakov Gotovac i libretist Milan Begović itd.) i narodnih poslovice (npr. *Bolje je umrijeti stojeći nego živjeti na koljenima* /108/ ili *Tko visoko leti – kaže narod – nisko pada* /114/). Tek nekoliko je primjera koji potječu iz znanstvenopopularnih ili publicističkih tekstova – npr. ***Dalekozor i mikroskop***. *Dalekozor je optički instrument pomoću kojega daleke predmete vidimo pod većim vidnim kutom...; Drava u svom najvećem dijelu nije regulirana...; Sava je pri normalnom vodostaju plovna do Siska, a regulacijama i kopanjem kanala bit će plovna gotovo do Zagreba... (97); U razgovoru s britanskim novinarom, predsjednik DR Vijetnama ponovio je svoj poznati plan...; Prema mišljenju Ho Ši Mina, ispunjavanje ovih uvjeta osiguralo bi mir u Vijetnamu (107).*

Iako je 1990. godine objavljen pretpisak 1971. godine zabranjene Babić–Finka–Moguševe pravopisne knjige, u novom su desetljeću, dvadesetak godina nakon svoga prvog pravopisnog iskustva, isti autori nastavili s radom na pravopisu. Godine 1994. objavljeno je novo izdanje njihova *Hrvatskoga pravopisa*. U toj se knjizi ponavlja dobar dio primjera iz prvog izdanja, ali ima i nešto novih. Izdvajamo dva u kojima se bjelodano iščitava u devedesetima u Hrvatskoj prilično raširena tendencija čišćenja jezika od nehrvatskih riječi, pa i neprikrivena tendencija pravopisne knjige da svoje korisnike „pouči“ i o tim pitanjima, bez obzira na to što takvo što nikako ne ulazi u ingerencije pravopisne knjige:

Izraz šoping centar, anglizam koji se u novije vrijeme sve više upotrebljava, barbarizam je:

- *jer je nepotreban anglizam*
- *jer se ne uklapa u hrvatski glasovni sustav*
- *jer se žargonska riječ diže na općeknjiževnu razinu*
- *jer otupljuje hrvatski jezični osjećaj. (sic!)*

(104–105)

*Riječi strojevina ili očvrsje bolje su od riječi hardware:
prvo, jer potiskuju nepotreban anglizam;
drugo, jer su bolje od anglizma; naša istovrijednica bila bi
željezarija;
treće, jer pokazuje inventivnost u stvaranju hrvatskih riječi;*

¹¹To je geslo kasnije ozbiljno dovođeno u pitanje – treba li književni/standardni jezik izgrađivati na temelju Matoševa ili Krležina jezika ili ga pak treba tumačiti drukčije: *piši kako se piše u dobrim (ponajprije nebeletrističkim) knjigama, kako naime pišu ljudi od knjige.*

četrto, jer su u duhu hrvatske jezične tvorbe;
peto, jer upućuju hrvatski književni jezik na njegov najbolji jezični
smjer (sic!)

(115–116)

O Anić–Silićevu *Pravopisnom priručniku* samo na temelju primjera

Anić–Silićev *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1986. je godine u Hrvatskoj prekinuo praksu tzv. novosadskoga pravopisa. Više je puta konstatirano da je ta knjiga donijela važne promjene u metodologiji pravopisnog opisa (ne i u samoj pravopisnoj normi). Važno će, međutim, biti ustanoviti ogleda li se nov pristup kodifikacije pravopisne norme i u primjerima rečenica kojima se potkrepljuje pisanje interpunkcijskih znakova.

Prvo što ćemo zamijetiti u Anić–Silićevim primjerima koji se tiču pisanja zarez a jest znatno smanjen udio rečenica iz književnih tekstova. Naspram tome povećan je broj primjera iz drugih tipova tekstova (stručnih, znanstvenih), npr. iz područja logike, lingvistike, sociologije, psihologije, ekonomije i sl. Još po nečemu ova pravopisna knjiga odudara od svojih prethodnica: u tzv. modelskim primjerima gotovo da potpuno izostaju teme iz hrvatske povijesti, umjetnosti i znanosti (spominje se, recimo, tek hrvatski lingvist Stjepan Ivšić, ali uz Karla Marxa, Ralfa Dahrendorfa i Romana Jakobsona). Nisu, međutim, izostali ideološki obojeni primjeri kao obilježje vremena (polovice osamdesetih godina prošlog stoljeća) u kojima je pravopis pripreman: *Radili su onako kako je to Statutom Saveza komunista predviđeno* (21), *Mijenja se klasna struktura nosilaca političke vlasti, tako da država postaje još više instrument radničke klase u ostvarivanju njenih interesa* (22); *Političko uređenje Hrvatske temelji se na jedinstvenim načelima koja su narodi i narodnosti i radni ljudi Jugoslavije izgradili zajedničkim životom i naporima te ih izrazili u Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* (26); *Nacrt Ustava utvrđuje da je politička vlast u rukama radničke klase, koja u demokratskom sistemu priznaje jednaka samoupravna prava svim radnim ljudima u upravljanju društvenim poslovima, dok o raspodjeli viška rada odlučuju oni radnici koji ga stvaraju* (27) i sl.

U vezi s primjerima u ovoj pravopisnoj knjizi valja spomenuti još nešto. Nastojeći jednoznačno propisati pisanje interpunkcijskih znakova (u prvome redu zarez a) po logičko-semantičkom načelu, nerijetko se rečenice–primjeri kontekstualiziraju, tj. navode u pretpostavljenom, simuliranom surečeničnom okruženju, npr. *U složenoj rečenici **Poslat ćemo im knjige kad budemo imali čime** vremenski zavisni dio **kad budemo imali čime** izlazi iz konteksta **Kad ćete im poslati knjige?**, pa se između njega i glavnog dijela **Poslat ćemo im knjige** ne stavljaarez (19) ili – *Kako će se zvati djevojčica? – Ana, ako se, dakako, svi budu složili* (21).*

Kratak pogled u Pravopis crnogorskoga jezika

I u *Pravopisu crnogorskoga jezika* iz 2009. godine proučavali smo primjere u poglavlju o pisanju rečeničnih znakova (interpunkcije). Odmah možemo konstatirati da se zamjećuju neke tendencije prisutne i u dobrom dijelu hrvatske pravopisne prakse, tek da su one, možda, dodatno intenzivirane.

Prvo što upada u oči jest iznimno velika koncentracija primjera čiji se sadržaj tiče Crne Gore i Crnogoraca. Tako se primjerice samo u pravilima o pisanju točke na stranicama 57. do 58. spominju crnogorska nezavisnost (*Crna Gora je obnovila svoju nezavisnost.*), *Gorski vijenac*,¹²*Crnogorske narodne tužbalice*, crnogorski govori, crnogorska/zetska redakcija staroslavenskog jezika, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika i *Istorija crnogorskog naroda*.

Velik broj primjera rečenica iz književnih djela, posebice Petra Petrovića Njegoša, aktualizira staro pitanje primjerenosti takvih citata u kodifikaciji suvremene interpunkcijske norme. U vezi s time želimo rasvijetliti još nešto: naime problem propozicije (tj. sadržaja) pojedinih iz (literarnih) konteksta istrgnutih rečenica. U tom smislu eklatantan je primjer rečenice iz *Gorskog vijenca*, a koji se nalazi čak uz dva pravopisna pravila – *Kazuj, babo, jesi li vještica* (63, 70). No kad smo već kod primjera iz književnih djela, spomenut ćemo da se navode i stihovi hrvatskog književnika Ivana Mažuranića – zacijelo ne slučajno iz njegova spjeva *Smrt Smail-age Čengića*, i to oni u kojima se slavi hrabrost Crnogoraca: *Krcnu kolac nekoliko puta, / zviznu pala nekoliko puta, / zadrhtaše ta vješala tanka, / al ne pisnu Crnogorčad mlada* (62).

Među primjerima se nalaze i rečenice iz znanstvenih/stručnih tekstova. Posebno, međutim, upadaju u oči oni – recimo to tako – *s tezom*. Tako, primjerice, među rečenicama kojima se oprimjeruje pisanje zareza čitamo o specifičnim crnogorskim glasovima (fonemima?), koji se, štoviše, i *inauguriraju* ovim pravopisom: *Izučavajući crnogorske govore, zaključio je da su glasovi š i ž neophodni dio crnogorskoga standardnog jezika* (67).¹³ U funkciji se pojačavanja te teze nerijetko poziva i na pojedine autoritete, pa se tako i ime Josipa Silića našlo u primjeru uz pravopisno pravilo, ovaj put o pisanju različitih tipova zagrada.¹⁴ K tomu u primjerima rečenica kojima je

¹²Na drugom mjestu – među pravilima o (ne)pisanju navodnika – čitamo i ovo: *Gorski vijenac je nenadmašno djelo crnogorske književnosti* (74).

¹³I inače, čini se, u primjerima se razmjerno često (s obzirom na njihovu stvarnu, pozicijski uvjetovanu frekventnost u jeziku) javljaju leksemi s grafemima *š* i *ž*. Napokon, sličnu je situaciju Svenka Savić zamijetila i u gramatičkom korpusu (usp. Savić 2013: 373).

¹⁴„Podržavajući zahtjeve crnogorskih jezikoslovaca za normiranje opšteprisutnih glasova *š* i *ž*, Josip Silić kaže: „U fonološkoj je konstelaciji nastaloj nakon preraspodjele (morfo)fonema u okviru alternacije *ije / je / e / i* pojave tipa *ženica i šenica* pogrešno proglašavati dijalektalima. [Ono što je dijalektalno u jednom standardnom jeziku (istoga jezičnog sustava) ne mora biti dijalektalno u drugome standardnom jeziku. O toj činjenici suvremena sociolingvistika mora voditi računa]“ (75).

(dodatna?) svrha promovirati montenegristiku spominju se i Vojislav i Milorad Nikčević.¹⁵

Nekoliko riječi o riječima u razmatranim pravopisnim knjigama

Iako, nesumnjivo, rečenice/iskazi i njihove propozicije nude znatno više materijala za mogući zaključak, prije *konačnog slova* važno je reći koju i o pojedinačnim leksemima kojima se u objema pravopisnim normama – i hrvatskoj i crnogorskoj – opravdavaju pojedina pravopisna i/ili slovopisna rješenja.

Po svojoj prilici, upravo zahvaljujući hrvatskim pravopisnim knjigama dobro su znani leksemi *mlatac*, *mladac*, *letak* i *ledac*, čiji bi pojedini oblici trebali opravdati i dokazati nužnost priklanjanja morfonološkom pravopisnom načelu (npr. *letci* ~ *ledci* prema *letak* i *ledac* ili *mlatci* ~ *mladci* prema *mlatac* i *mladac*).¹⁶ No čak ako nam se navedeni *ortografski minimalni parovi* na prvi pogled učine sasvim prihvatljivima i korektnima, preostaje da se upitamo koliko je – i s obzirom na frekventnost spomenutih leksema¹⁷ i s obzirom na eventualni kontekst u kojima se, pretpostavljamo i očekujemo, javljaju –

---

¹⁵„Rasprava o Srpskoj gramatici Đura Špadijera, prvome udžbeniku maternjega jezika napisanom u Crnoj Gori na principima Karadžićeve reforme jezika i pravopisa (...), izazvana je veoma negativnijem prikazom koji je u Književnom listu objavio mladi profesor Mirko Mijušković (...), što je tek nakon završene Velike škole u Beogradu svoju kulturnu i javnu djelatnost započinjao na Cetinju.” [Videti: V. Nikčević, *Crnogorski jezik*, Tom II, Matica crnogorska, Cetinje, 1997, str. 504.]“ (69); „Milorad Nikčević ističe: 'Kako Njegoš može biti pjesnik srpskoga naroda i jezika kad Srbi moraju da ga čitaju s rječnikom?!' (Milorad Nikčević, Fonemi *š, ž, 3, é, đ* u crnogorskom standardnom jeziku, Zbornik radova sa međunarodnoga naučnog skupa Norma i kodifikacija crnogorskog jezika, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2005, str. 119)“ (75).

¹⁶Već je Ivan Broz (1892) u tim slučajevima dopustio (ne i propisao!) odstupanje od proklamiranog fonološkog načela: „Odstupa se od određenoga pravila *a*. u pisanju riječi, kojima se ne bi nikako ili veoma teško razabralo značenje, kad bi se zapisala sasvim po izgovoru (**a takvih će biti riječi neznatno malo**); tako n. p. *mlaca mlače...* može biti i prema *mladac* i prema *mlatac*, pa se za to **može pisati**, kako kad zatreba, ili *mladca mladče...* ili *mlatca mlatče...* (...)“ (27; istakli L. B. i I. P.).

U Boranićevim se pravopisnim knjigama koje su se našle u našem korpusu nije predviđeno odstupanje (piše se dakle samo *mlaci* i prema *mladac* i prema *mlatac*, pa tako i *leci* prema *letak* i *ledac*), ali, zanimljivo, bilo jedan bilo oba leksema zabilježena su u pridruženim pravopisnim rječnicima.

Ni u prvom izdanju Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskog pravopisa* (1971) situacija nije promijenjena: na rječničkim stranicama nalazimo **ledac** G jd. leca (207) i **mladac** G jd. mlaca. Tek u novome izdanju iz 1994. čitamo: „U pismu se **ne mora** bilježiti jednačenje šumnika kad to zahtijeva jasnoća, odnosno zbog izrazitijeg isticanja osnove riječi ili osnovne riječi, pa se **uz dosadašnju praksu dopušta naporedni način bilježenja**: (...) mn. *ledci* i *leci* i G jd. *ledca* prema *ledac*, mn. *letci* i *leci* prema *letak*, mn. *mladci* i *mlaci* i G jd. *mladca* prema *mladac*, mn. *mlatci* i *mlaci* i G jd. *mlatca* prema *mlatac* (...)“ (56; istakli L. B. i I. P.). Uzgred, u kasnijim je izdanjima pravopisa istih autora preporuka zamijenjena jasnim normativnim statusom morfonološki bilježenih oblika.

¹⁷Dok se za imenice *mlatac* i *mladac* može reći da su rijetke i/ili ekspresivne, zacijelo je najveći kuriozitet imenica *ledac*, koju je u 19. stoljeću Bogoslav Šulek predlagao u zamjenu za internacionalizam *kristal*; po svemu sudeći, ona se danas rabi isključivo u pojedinim pravopisnim knjigama.

realna mogućnost zabune, pa onda i nužnost/potreba njihova različita bilježenja!?

U želji da opravda (ili, možda, *izgradi/konstruira*?) fonemski status jedinica *ś* i *ž* *Pravopis crnogorskoga jezika* (2009) navodi poveći broj leksema u kojima se one javljaju (u pravilu alternativno sa skupovima *sj* ili *zj*): *šever, šenokos, šenica, šekira, pošeci, šen, šedalo, ušeka, prešeci, šetiti se, šekirati se, šednik, šednica, šedeti, šekirica, pošeklica, šenina, šetan, zašesti, zašeda, gušenica, šeme, severozapad; ženica, izesti, izeden, izelica, kožavina, koži* i sl. (dakako, uz *sjever, sjenokos, sjenicasjekira, posjeći, sjen, sjedalo, usjeka, presjeći, sjetiti se, sjekirati se, sjednik, sjednica, sjedeti, sjekirica, posjeklica, sjenina, sjetan, zasjesti, zasjeda, gusjenica, sjeme, sjeverozapad; zjenica, izjesti, izjeden, izjelica, kozjevina, kozji*). Za samo jedan od tih dvaju navodnih fonema bit će ponuđen i minimalni par: *ženica* ~ *zjenica* (39), no pitamo se je li to uopće minimalni par i što se njime dokazuje (ne bi li naime pravi minimalni par bio *ženica* ~ *ženica*)!?

Zaključno slovo

Prvotni zadatak ovoga priloga bio je rasvijetliti iako rubno, ipak ne i irelevantno pitanje odabira primjera (rečenica, uzgred i riječi) u jednom tipu normativnih priručnika. Ili, preciznije, svjesni važnosti primjera, ali i konkretnih poteškoća s kojima se pravopisci susreću pri traženju dobrih, jasnih, pamtljivih, uvjerljivih, komunikacijski mogućih/vjerojatnih rečenica kojima bi potkrijepili svoja pravila nastojali smo upozoriti na neke poteškoće i poneko zastranjenje – i u hrvatskoj, i u crnogorskoj pravopisnoj praksi. No, napokon, kao što se već i dalo naslutiti, tema je to koja otvara jedno znatno važnije pitanje – *pitanje metodologije pravopisnog normiranja*. Naime, kao što se s obzirom na izvore (tj. primjere) može govoriti o različitim metodologijama gramatičkog opisa (ili propisa) – prvi se zasniva na autorovoj *intuiciji*, katkad ovjerenoj kod ograničenog broja izvornih govornika (informanata), drugi se poziva na *citare* (*navode*), u stvari primjere aktualne uporabe u govorenom ili pisanom jeziku, a treći se temelji na prethodno definiranom *korpusu* (usp. Hewings–Hewings 2005: 734–742¹⁸; također i Badurina–Pranjković u tisku) – tako su i pravopisni izvori, u konačnici, zorno svjedočili (i) o smjenama standardnojezičnih koncepcija (npr. vukovske, kojoj je uzor čisti narodni govor, i tzv. praške, koja se ugleda na govor dobrih pisaca), a naposljetku i o uvažavanju funkcionalne raslojenosti standardnoga jezika. U skladu s rečenim, u rečenicama će se primjerima u razmatranim pravopisnim knjigama moći prepoznavati ne samo osobni ukusi i sklonosti pravopisaca nego, uistinu, i duh vremena – i to u najširem smislu riječi.

---

¹⁸Za ovu se bibliografsku jedinicu ne navode brojevi stranica, nego pozicije u elektroničkom izdanju (*kindleedition*).

Izvori:

Hrvatski pravopisi (slijedom objavljivanja)

- Broz, Ivan (1892) *Hrvatski pravopis, Po određenju kr.zem. Vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu*, Zagreb [pretisak Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014].
- Boranić, Dragutin (⁴1928) *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Četrto izdanje, Izdanje i naklada Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb.
- Boranić, Dragutin (⁵1930) *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Peto izdanje prerađeno prema propisima Ministarstva prosvjete, Naklada „Jugoslavenske štampe“, Zagreb.
- Hrvatski pravopis* (1944) Obradio Ured za hrvatski jezik, Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb. [pretisak...]
- Boranić, Dragutin (⁹1947) *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Deveto, prerađeno izdanje, Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb.
- Babić, Stjepan – Finka, Božidar – Moguš, Milan (1971), *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb. [pretisak...]
- Anić, Vladimir – Silić, Josip (1986) *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Sveučilišna naklada „Liber“ – Školska knjiga, Zagreb.
- Babić, Stjepan – Finka, Božidar – Moguš, Milan (1994), *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb.

Crnogorski pravopis

- Pravopis crnogorskoga jezika s pravopisnim rječnikom* (2009) Crna Gora, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica.

Literatura:

- Babić, Stjepan – Finka, Božidar – Moguš, Milan (1972) *Hrvatski pravopis*, London [pretisak 1971. godine u Hrvatskoj zabranjena izdanja].
- Badurina, Lada (2006) „Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću“, *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, zbornik, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, str. 145–158.
- Badurina, Lada – Pranjković Ivo (u tisku) „Gramatika u kontekstu: O primjerima u hrvatskim gramatikama“, referat održan na 6. hrvatskom slavističkom kongresu, Vukovar – Vinkovci, 2014; bit će objavljen u zborniku radova.
- Hewings, Ann – Hewings, Martin (2005) *Grammar and Context: An Advanced Resource Book*, Routledge, London – New York.
- Savić, Svenka (2013) „Analiza empirijskog materijala korišćenog u postojećim gramatikama u regionu“, *Njegoševi dani 4*, zbornik radova, ur. Tatjana Bečanović, Filozofski fakultet, Nikšić, str. 369–377.

Lada BADURINA, Ivo PRANJKOVIĆ

**ORTHOGRAPHY IN CONTEXT – CONTEXT IN ORTHOGRAPHY:
ON THE EXAMPLES IN THE ORTHOGRAPHY BOOKS OF
CROATIAN AND MONTENEGRIN**

Summary

The methodology and tradition of writing of orthography books primarily dictate that they should have a bipartite structure: the first part contains orthographic rules and the second consists of an orthographic dictionary. Orthographic rules are always accompanied by examples that help to explain and illustrate them. These examples raise certain questions. The first one is related to the issue of the relationship between the orthographic and communicative relevance of isolated lexemes that are used to further strengthen the chosen orthographic principle, that is, the orthographic solution that is propagated (e.g. in Croatian orthography the pairs of words *mladac ~ mlatac* and *letak ~ ledac*, or more precisely, their forms in Nom. Pl., or, in Montenegrin orthography, lexemes of the type *šenica, šekira, pošéći* and *ženica~ zjenica*). The second question is related to the content of the sentences used to prescribe punctuation. These sentences provide information on two things: on the methodology of orthographic norming (on which corpus the linguistic and orthographic norming is based – a corpus of literary texts, a corpus of some other types of texts, or examples constructed by the author), but also on the historic circumstances in which the orthographic book was written and published, and, frequently, on the attitudes and world views of the authors/compilers (e.g. *Poštujmo srp i čekić (t. j. seljaka i radnika)* (We should respect the sickle and the hammer (i.e. both the farmer and the worker) or *Kazuj, babo, jesi li vještica* (Tell us old woman, if you are a witch.)).

Key words: Croatian orthography, Montenegrin orthography, examples of orthographic rules, punctuation.

Rajka GLUŠICA
 Filološki fakultet Nikšić
 rajkag@t-com.me

RJEŠENJA NEKIH LEKSIKOGRAFSKIH PROBLEMA U RJEČNIKU CRNOGORSKOG NARODNOG I KNJIŽEVNOG JEZIKA CANU

**(bilježenje homonima, leksema sa prefiksoidom u prvom
 dijelu i silaznih akcenata van prvog sloga)**

Izrada *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* prvi je veliki leksikografski poduhvat u Crnoj Gori. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti kao nosilac projekta pristupila je ovom kompleksnom poslu postupno i realizovala ga u fazama. Nakon kratkog predstavljanja tih faza izrade *Rječnika* u radu se govori o pojedinim postupcima pri samoj obradi odrednica kada su se pojavila brojna stručna leksikografska pitanja koja je trebalo riješiti. U ovom radu će se predstaviti nekoliko takvih otvorenih pitanja za koje mislimo da smo ih riješili sistemski i dosledno, što predstavlja veliki uspjeh s obzirom na to da za neka od njih ne postoje takva rješenja u leksikografskoj praksi u naučnim sredinama regiona koje imaju duže i plodotvornije leksikografsko iskustvo i čitave institucije koje se bave samo tim poslom. Prije svega biće riječi o rješavanju problema obrade homonima, sastavljenog pisanja tvorenica nastalih spojevima prefiksoida i neke riječi i bilježenja silaznih akcenata u neinicijalnoj poziciji.

Ključne riječi: rječnik, leksikografski postupci, homonimi, sastavljeno pisanje leksičkih spojeva sa prefiksoidima, silazni akcenti van prvog sloga.

1. Uvod

Jezik je osnovno sredstvo za komunikaciju i proizvodnju tekstova u nekom semiotičkom prostoru, a rječnik tog jezika je riznica koja čuva leksičko blago sociokulturne zajednice koja proizvodi i interpretira tekstove, odnosno stvara svoju kulturu i identitet. Stoga je značaj rječnika nacionalnog jezika neprocjenljiv za društvo i kulturu koja počiva na tom jeziku. Projekat izrade *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*¹ započela je Crnogorska akademija nauka i umjetnosti i njen Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš” 2011. godine zvaničnom odlukom Predsjedništva Akademije i osnivanjem *Savjeta za izradu Rječnika* u kojem se našlo 14

---

¹ *Prvi tom Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika Crnogorske akademije nauka i umjetnosti izašao je iz štampe u martu 2016. godine, obuhvata leksiku koja počinje slovima A, B i V i sadrži 12 018 odrednica.*

stručnjaka iz različitih naučnih oblasti i književnika. Na *Savjetu* je dogovoreno da se radi rječnik koji će obuhvatiti i semantički odrediti crnogorsko leksičko blago i to ono koje je u upotrebi u različitim funkcionalnim stilovima, ali i sačuvati od zaborava leksiku karakterističnu za crnogorske narodne govore i starije faze jezičkog razvoja, tj. leksiku koja lagano iščezava ili je već iščezla iz upotrebe. Savjet se opredijelio za naziv *Rječnik crnogorskog književnog i narodnog jezika* koji na prvi pogled može izgledati anahron, ali ima svoju opravdanost s obzirom na raznovrsnost leksike koja će se popisati u ovom leksikografskom djelu. Takođe je odlučeno da budući višetomni *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* pripada kategoriji deskriptivnih opštih rječnika srednjeg obima. Rad na *Rječniku* se planirao i odvijao, kako je i uobičajeno u ovako kompleksnim i značajnim projektima, postupno i u fazama.

U prvoj fazi izrade *Rječnika*, na osnovu predloga i preporuka *Savjeta*, utvrđen je *Izvornik* na osnovu kojeg se formira reprezentativni korpus *Rječnika*. *Izvornik* je obuhvatio najprije ono što pripada književnoumjetničkom funkcionalnom stilu a to su najbolja literarna ostvarenja (pripovjetke, romani, poezija, dramski tekstovi) 62 crnogorska pisca, hronološki od Petra I Petrovića Njegoša do savremenih, zastupljenih sa preko 250 djela.² Narodna leksika ekscerpirana je iz 34 objavljena rječnika leksike crnogorskih govora i preko dvadeset studija o crnogorskim narodnim govorima,³ petnaest monografija o jeziku crnogorskih pisaca, velikog broja naslova iz stručne i naučne literature, udžbenika i leksikona, zatim, crnogorskih zakona i časopisa od prvih do savremenih. Lista djela u *Izvorniku* nije konačna i zatvorena već je ostavljena mogućnost da se dodaju leksički interesantna djela i u kasnijim fazama izrade *Rječnika*. Tako je kasnije u *Izvornik* dodat bogat fond leksike iz novinarsko publicističkog funkcionalnog stila crnogorskih medija i recentna književna produkcija.

U drugoj fazi zrade *Rječnika* precizirana je i određena metodologija rada i prema *Izvorniku* formiran elektronski korpus za ekscerpiranje odrednica. U ovoj fazi napravljen je značajan iskorak u osavremenjavanju leksikografskog rada izradom elektronskog korpusa kojim se postiže brži i efikasniji rad u svim daljim fazama izrade *Rječnika*. U tu svrhu Crnogorska akademija je obezbijedila skupocjenu opremu za skeniranje tekstova, namjenski kreirane softvere, specijalizovane računarske programe i operacije koji su omogućili

---

² *Crnogorska leksika je i prije ovoga Rječnika Crnogorske akademije bila popisivana i tumačena u drugim leksikografskim djelima iz regiona, najprije srpskohrvatskog i srpskog jezika, tako su u korpus Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU ušla djela najboljih crnogorskih pisaca.*

³ Leksika iz crnogorskih narodnih govora ušla u *Rečnik* SANU kroz zbirke riječi i to: zbirka riječi Andrije Jovičevića sa 18 747 riječi, prof. P. M. Popovića sa 11 345 riječi, prof. Đorđa Lopičića 626 riječi, dr Petra Šoća 8 561 riječi, prof. dr Mitra Pešikana 1 521 riječi, prof. dr Milije Stanića 940 riječi, učitelja Nikole Stefanovića iz Pipera 1 089 riječi, Petrašina Nikitovića iz Komarnice 844 riječi, Sekule Dobričanina iz Morače 602 riječi i Dušana Radomana 550 riječi.

formiranje izdvojenih baza podataka i mogućnost pregleda upotrebe i frekvencije svih riječi u izabranom djelu ili oblasti, što je veoma važno za brzo pronalaženje primjera za semantičku iznijansiranoost leksema. Korišćenje novih tehnologija i opredjeljenje za izradu elektronskog korpusa crnogorsku leksikografsku praksu, iako ona nema dugu tradiciju, postavlja na sam vrh u poslovima ove vrste.

U trećoj fazi urađeno je sistematsko izdvajanje odredničkih riječi iz korpusa, tj. popisane su sve lekseme koje će biti akcenatski, gramatički i semantički obrađivane u *Rječniku*. Kao rezultat te faze rada objavljen je *Registar za Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* u kojem je izdvojen fond od skoro 90 000 riječi, što predstavlja pravo leksičko blago od velikog značaja. Dio tog leksičkog blaga bio je zapisan u rječnicima zajedničkog srpskohrvatskog ili rječnicima srpskoga jezika, a sada će prvi put u Akademijinom *Rječniku* dobiti cjelovit opis sa semantičkim određenjima i specifičnostima izgrađenim u crnogorskoj sociokulturnoj sredini.

U najtežoj četvrtoj fazi leksikografskog obrađivanja odrednica iz *Registra*, prioritetno je bilo angažovanje tima jezičkih stručnjaka – obrađivača odrednica. U tu svrhu Crnogorska akademija je u *Institutu "Petar II Petrović Njegoš"* formirala leksikografski tim od šest obrađivača i tri redaktora. Obrađivači su od februara 2015. pristupili akcenatskoj, gramatičkoj i semantičkoj obradi odrednica, uz navođenje reprezentativnih primjera i identifikovanje izvora. Obrada odrednica je veoma kompleksan, težak i timski posao i on se mora detaljno isplanirati: potrebno je utvrditi koncepciju i striktna pravila obrade odrednica, tako da broj problema koji se javi u toku rada bude što manji. Akademijin tim obrađivača se koristio uputima datim u *Priručniku za obradu odrednica*⁴ u kojem je dat popis elemenata leksikografskog opisa, pravila leksikografske obrade odrednica sa strukturom rječničkog članka. Međutim, u toku rada na obradi odrednica modifikovana su pojedina pravila obrade, precizirana i poboljšana neka od ponuđenih rješenja u *Priručniku*, sistemski i dosledno rješavana neka leksikografska pitanja koja su se pred obrađivačima otvarala. U nastavku rada predstavimo neke od tih leksikografskih problema i pokazati na koji način su oni riješeni u I tomu *Rječnika CANU*.

---

⁴ Priručnik za obradu odrednica u „Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika“, sastavile: dr Jelena Bašanović-Čečović, mr Danijela Radojević, CANU, Podgorica, 2014, str. 1–23. Priručnik je urađen na osnovu savremenih saznanja iz leksikologije i leksikografskih postupaka primijenjenih u rječnicima ovog tipa u zemljama regiona. U Priručniku su propisana pravila leksikografske obrade i ponuđeni ogledni primjeri opisa za sve vrste odredničkih riječi sa kompletnom fizionomijom rječničkog članka, koja podrazumijeva način navođenja odrednice, redosljed gramatičkih informacija, etimologiju, sintagmatske i frazeološke izraze, način određivanja značenja i uspostavljanje hijerarhije značenja kod višeznačnih riječi, što je nesumnjivo najteži dio leksikografskog posla, zatim, izbor reprezentativnih primjera, navođenje izvora, upotrebu tipa slova, zagrada i sl.

2. Obrada homonima

Jedno od prvih odstupanja od uputstava iz *Priručnika za obradu odrednica* bilo je u slučaju bilježenja i određenja homonimije. Obrada homonima i određenje homonimije je različito u radovima i leksikografskim priručnicima, pa i u rječnicima koje smo konsultovali jer u literaturi postoje brojne nedoumice povezane sa shvatanjem i određenjem ove leksičkosemantičke kategorije, kao i sa kriterijumima razgraničenja homonimije od srodnih pojava, prije svega polisemije. Za posljedicu imamo pravo šarenilo postupaka kako se ovi problemi rješavaju u rječnicima, pa čak i pojavu da se u istom rječniku nedosljedno i različito tretiraju homonimi⁵. Da bismo izbjegli takvu praksu morali smo, najprije iščitavanjem bogate literature o ovoj problematici, iznaći rješenja koja nam omogućavaju sistemsku i dosljednu obradu homonimije.

U lingvističkim udžbenicima i radovima postoje brojne i različite definicije homonimije⁶ koje u leksikografskoj praksi izazivaju nedoumice šta sve treba smatrati homonimima i kako ih obraditi i klasifikovati. Kada je u pitanju ova problematika postoje dva ključna problema za leksikografe i to: 1. razgraničiti homonimiju od polisemije i 2. razgraničiti prave homonime od homografa, homofona i homofoma.

Prvi problem samo na prvi pogled nije veliki, međutim, za leksikografe razgraničenje homonimije od polisemije predstavlja ključno pitanje, a ponekad utvrditi granicu između te dvije kategorije nije nimalo lako. Leksikograf mora odlučiti da li će dvije oblički iste lekseme obraditi kao dvije odrednice, što znači da je u pitanju homonimija, ili ih obraditi u jednoj odrednici sa više značenja što znači da se radi o polisemiji. Greške ove vrste koje možemo naći u nekim respektabilnim rječnicima iz regiona čiji su izdavači najveće naučne institucije, potvrđuju nam svu kompleksnost ovoga problema. U leksikografskoj literaturi možemo pronaći savjete na koji način i na osnovu kojih kriterijuma možemo pravilno riješiti razgraničenje između

---

⁵ R. Dragičević navodi rezultate seminarskih radova u kojima se jasno pokazuje da se u Rečniku srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU u 14. i 15. tomu različito i nedosljedno tretira pojava homonimije, pa se homonimima smatraju i riječi različitih vrsta, a ponekad se prave i greške tipa da se riječi koje su u očiglednoj značenjskoj vezi tretiraju kao homonimi, a radi se dakle, o polisemiji, (2010: 324–326). Nedosljednosti i greške u tretiranju homonimije u hrvatskim rječnicima, priručnicima i udžbenicima navode i Lana Hudeček i Milica Mihačljević u radu Homonimija kao leksikografski problem. Po sopstvenom istraživanju nedosljednosti smo evidentirali i u rječnicima koje smo koristili i koji su navedeni u literaturi.

⁶ Homonimija je leksičko-semantička pojava u kojoj dvije ili više riječi pripadaju istom gramatičkom razredu, isto se izgovaraju i imaju sve oblike iste, ali pripadaju različitim semantičkim razredima. O definicijama i određenjima homonimije M. A. Krongauza, R. Simeona, M. Samardžije, B. Tafre i drugih autora vidjeti L. Hudaček, M. Mihaljević, 2009: 159–165.

homonimije i polisemije. Navode se kao pouzdani i važni : 1. semantički kriterijum⁷ – polisemične riječi imaju najmanje jedan zajednički sem, a u homonimima su svi semi uglavnom različiti; 2. etimološki kriterijum⁸ – homonimi treba da imaju različitu etimologiju; 3. tvorbeni kriterijum⁹ se odnosi na poređenje derivacionih stabala ispitivanih jedinica. Pri razgraničavanju homonimije od polisemije potrebno je uzimati sva tri pomenuta kriterijuma jer ponekad jedan ili dva nijesu dovoljna. U literaturi se kao kriterijumi za razgraničavanje navode još: jezičko osjećanje, sintagmatska spojivost, kriterijum prevođenja¹⁰, zamjenjivost različitim sinonimima i svi se oni ipak smatraju manje valjanim ili nepouzdanim. Leksikografski tim CANU vodio je računa da se na osnovu pouzdanih kriterijuma riješe svi sporni slučajevi i da se pravilno razgraniče homonimi od polisemičnih leksema.

Drugi problem razgraničavanja pravih homonima, obilježavanih arapskim brojevima u eksponentu, od drugih sličnih pojava u I tomu *Rječnika* CANU sistemski je i dosljedno riješen. Za leksikografa je veoma važno razgraničenje homonimije u užem smislu od homografije, homofonije i homoformije. Pod pravim homonimima ili homonimima u užem smislu svrstali smo riječi koje pripadaju istoj vrsti riječi, imaju sve oblike jednake u izgovoru, pismu i promjeni, a sa sinhronijskog stanovišta imaju nepovezana značenja, pa su relativno rijetki u jednom jezičkom varijetetu. U I tomu *Rječnika* u kojem je obrađeno 12 018 odrednica izdvojeno je manje od sto pravih homonima (pod A – 13, B – 52 i V – 31) koji su označeni stepenovanjem. Iako u literaturi postoje oprečni stavovi o tome da li homonimi mogu biti riječi koje pripadaju različitim jezičkim varijetetima, npr. standardnom jeziku i narodnim govorima,¹¹ mi smo odlučili da pošto se radi o rječniku koji bilježi lekseme i iz narodnih govora i iz standardnog jezika da stepenujemo, tj. smatramo pravim homonimima i primjere koji su iz različitih idioma, jer su ispunjeni osnovni uslovi za ostvarivanje homonimije: obličko, akcenatsko i gramatičko poklapanje, a različito značenje. Popisivanjem

---

⁷ Darinka Gortan -Premk smatra da za razlikovanje polisemije i homonimije treba uzimati semantički i tvorbeni kriterijum, (1997: 151).

⁸ Ovom kriterijumu se prigovara (D. Gortan-Premk, B. Tafta, M. Samardžija) jer su polisemija i homonimija sinhronijski fenomeni pa i kriterijumi za njihovo određivanje se moraju zasnivati na sinhronijskom stanju.

⁹ Lana Hudaček i Milica Mihaljević ističu značaj tvorbenog kriterijuma kao veoma pouzdanog i zalažu se za načelo da istoizrazne tvorenice od različitih riječi jesu homonimi iako mogu imati zajednički sem. (2009: 176–180)

¹⁰ B.Tafta smatra da se homonimi ne mogu upotrebljavati u istim kolokacijama i da će imati različite prevodne ekvivalente u stranim jezicima, pa se zalaže pored semantičkog kriterijuma i za sintagmatski i kriterijum prevođenja. (1985: 390–391).

¹¹ Da homonimi mogu biti riječi koji pripadaju različitim sistemima, npr. standardnom jeziku i dijalektu misli B. Tafta (1986: 388–389), dok M. Samardžija smatra da leksički slojevi koji ne pripadaju standardnom jeziku ne mogu ući u razmatranje homonimije u tom standardu (1989: 9). Oko ovog pitanja sa Samardžijom su saglasne L.Hudaček i M. Mihaljević (2009: 166).

pravih homonima iz narodnih govora i onih kojima su članovi homonimskog para iz različitih varijeteta povećan je ukupan broj pravih, stepenovanih homonima u odnosu na rječnike u kojima je popisana samo standardnojezička leksika.

U *Rječniku* CANU su popisani i obilježeni stepenovanjem primjeri pravih homonima iz standardnojezičkog leksičkog sloja: *argonaut*¹² (mit. heroj koji je u potrazi za zlatnim runom otplovio za Kolhidu) i *argonaut* (zool. (vrsta morskih mekušaca); *auto-* (prefiksoid sa značenjem usmjerenosti djelovanja na sebe) i *auto-* (prefiksoid sa značenjem automobilski); *bāla* (sluzava tečnost iz usta ili nosa) i *bāla* (oveći svežanj neke robe koji ponekad služi kao jedinica mjere); *bajadera* (indijska igračica i plesačica na svečanostima) i *bajadera* (vrsta čokoladne poslastice); *barski* (koji se odnosi na Bar) i *barski* (koji se odnosi na baru); *biće* (ono što živi, egzistira) i *biće* (fizički obračun, tuča); *bičić* (dem. i hip. od bik) i *bičić* (dem. i hip. od bič); *bijeljenje* (gl. im. od bijeliti) i *bijeljenje* (gl. im. od bijeljeti); *boks* (sport. vrsta sporta u kojem se takmičari bore u ringu pesnicama u naročitim rukavicama), *boks* (1. pregrađeni dio prostorije koji služi za smještaj životinja ili držanje stvari, 2. kutija uopšte) i *boks* (obrađena meka koža za obuću); *vršilac* (onaj koji vrši, obavlja neki posao) i *vršilac* (onaj koji vrše žito, onaj koji obavlja vršidbu) i sl.

Arapskim brojem u eksponentu obilježeni su i primjeri pravih homonima iz leksike narodnih govora: *angarija* (nar. 1. težak posao, kuluk, 2. problem, nevolja, neprijatnost) i *angarija* (nar. sladunjava rakija); *andrak* (đavo, nečastivi) i *andrak* (gusta šuma; zalomljena i oborena stabla u šumi); *arug* (nar. 1. spakovane stvari, prtljag 2. nesređenost, nered) i *arug* (nar. sitan snijeg); *bāt* (nar. sreća, taličnost) i *bāt* (batina, toljaga), *bīra* (nar. pivo) i *bīra* (nar. svilena tkanina); *birov* (nar. vrsta psa) i *birov* (nar. v. biro); *brkač* (nar. v. brkajlija) i *brkač* (nar. valjkasto drvo za miješanje kačamaka); *brokva* (nar. bokal, krčag, vrč) i *brokva* (nar. ekser, klin); *vedati* (nar. predviđati nekome budućnost, gatati) i *vedati* (činiti nešto starim; stariti); *visak* (nar. v. fisak, a. oštar bol, probod, b. neprijatan osjećaj u zubima kad se popije vrlo hladna voda) i *visak* (nar. v. vrisak) i sl. Poslednji primjer bi se mogao svrstati u homoforne jer su kanonski oblici u narodnim govorima nastali fonetskim promjenama od oblika iz standardnog varijeteta.

Brojni su i primjeri u kojima jedan član homonimskog para pripada standardnojezičkoj leksici, a drugi leksici iz narodnih govora: *ârija* (a. muzička kompozicija za solo pjevača u operi, b. način pjevanja, melodija) i *ârija* (nar. a. vazduh, zrak, b. podneblje, klima); *âr* (mjera za površinu), *âr* (nar. ponos, čast, dostojanstvo; stid) i *âr* (nar. 1. gostinska soba, odaja, 2. dvor, gospodska kuća); *angina* (med. upala grla ili ždrijela; upala krajnika) i *angina* (nar. vrsta čvrstog platna za jastuke); *banjski* (koji se odnosi na banju) i *banjski* (nar. koji se odnosi na Banjane); *banda* (razbojnička ili lopovska družina) i *banda* (nar.

¹² U navođenim primjerima hononima iz prvog toma Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika bilježili smo samo semantičku razliku među njima, a zbog uštede prostora ne i obličku, akcenatsku, gramatičku i paradigmatSKU identičnost koja se podrazumijeva.

1. strana, bok, 2. zast. posebna prostorija u starim kućama); *bokvica* (zeljasta livadska biljka roda *Plantago* iz familije *Plantaginaceae*, čiji se list upotrebljava u narodnom liječenju) i *bokvica* (nar. mali ekser sa velikom glavom, sitna čivija); *bôj* (1. oružani sukob, 2. fizički obračun, tuča) i *bôj* (sprat, kat); *vrân* (nar. gavran) i *vrân* (nar. drveni zapušač, čep na buretu) i *vijuk* (bot. rod livadskih trava *Festuca* iz familije *Poaceae*, koja služi za stočnu ispašu) i *vijuk* (nar. oštar zvuk proizveden brzim strujanjem vazduha ili brzim kretanjem nekog tijela kroz vazduh, v. fijuk) i sl.

U prave homonime ne spadaju, niti se stepenuju, ali se bilježe kao posebne odredničke lekseme: *ama* (veznik), *ama* (uzvik), *ama* (rječca); *blizu* (predlog) i *blizu* (prilog); *bôš* (imenica) i *bôš* (pridjev); *već* (prilog), *već* (veznik) i *već* (rječca) i druge jer pripadaju različitim vrstama riječi.¹³ Zatim, *Bâr* (crnogorski grad), *bâr* (polisemična riječ, manji lokal u kojem se pije stojeći ili sjedeći na visokim stolicama za šankom i još dva značenja), *bâr* (mjerna jedinica za atmosferski pritisak), *bâr* i *bâr* (rječca za posebno isticanje), nijedna od ove četiri lekseme nijesu pravi homonimi jedna prema drugoj jer ili nemaju isti akcenat, ili promjenu (*Bar* nema množinu) ili su različita vrsta riječi. Takođe i lekseme *bôr* (vrsta zimzelenog drveta) i *bôr* (hemijski elemenat), nijesu pravi homonimi jer iako imaju isti akcenat, ista su vrsta riječi nemaju istu promjenu, hemijski elemenat nema oblike množine. Leksemama *bî* (1. glavna odlika nečega, suština, 2. postojanje, egzistencija) i *bî* (inform. najmanja jedinica informacije u računarstvu, 2. muz. a. metrička jedinica takta, b. stil u popularnoj muzici) isti je akcenat, vrsta riječi i kanonski oblik, ali je različit rod, pa time i promjena pa je to razlog što nijesu stepenovane kao pravi homonimi. Pobrojane i slične primjere često nalazimo u rječnicima stepenovane, a u udžbenicima navedene kao primjere za prave homonime.

Bez stepenovanja u *Rječniku* CANU, a kao posebne odrednice bilježili smo sve homonimske parove koji se mogu svrstati u *homografe* – to su riječi koje se isto pišu ali se različito izgovaraju, tj. imaju različit akcenat: *bâra* (plitka stajaća voda i druga značenja) i *bára* (natprirodno biće kojim se plaše djeca), *bâka* (hip. od baba) i *bâka* (mjesto sa kojeg se baca kamen), kao i one koje spadaju u *homofone* – riječi koje se isto izgovaraju ali se različito pišu a ta razlika se svodi na pisanje malog i velikog početnog slova: *Atlas* (titan iz grčke mitologije) i *atlas* (zbirka geografskih mapa). *Homoforni* ili oblički homonimi, ne odnose se na lekseme već samo na pojedine oblike riječi koji se poklapaju: *baba* (nom. jed) - *baba* (gen. množ.), tako da u leksikografskoj praksi, u kojoj se kao odrednice bilježi samo kanonski oblici, nijesu predmet interesovanja.

---

¹³ U leksikografskoj teoriji ovakvo rješenje je već ponuđeno manje ili više eksplicitno, o tome v. Stevanović (1982: 296); Tafra (2005:113); Marković (2014: 83).

3. Pisanje leksema sa prefiksoidom u prvom dijelu

Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi je problematika kojom se najprije bavi pravopis, pa u pravopisnim udžbenicima predstavlja jedno od važnijih poglavlja. Pravopisni problemi ovog tipa najviše se ispoljavaju u pisanju složeničke leksike, a upravo u pisanju složenica i polusloženica koje se unose u rječnik kao posebne odrednice, ono postaje i leksikografski problem, naročito onda kada se to pitanje ne riješi sistemski i dobro važećom ortografskom normom.¹⁴ Ovdje ćemo govoriti o pisanju imenica koje u svom prvom dijelu imaju prefiksoid¹⁵ i koje se u normativistici različito tretiraju, nekad kao složenice i pišu se zajedno, a nekad kao polusloženice i pišu se sa crticom.

Što se tiče hrvatske i bosanske ortografske norme ona teži ujednačavanju i rješavanju ovog pravopisnog i leksikografskog problema na način koji je saglasan stanju u većini zapadnoevropskih jezika¹⁶ a to je da se svi prefiksoidi tretiraju jednako, bez obzira na samostalnu ili nesamostalnu upotrebu, i svi se pišu zajedno sa riječju iza sebe čineći tako složenice.¹⁷ Ono što preporučuju bosanski i hrvatski pravopisi dosljedno sprovode bosanski i hrvatski leksikografi u rječnicima.¹⁸ Nasuprot ovima srpski pravopisci i leksikografi ne rješavaju ovaj problem sistemski i dosljedno, nego pod uticajem ortografske tradicije¹⁹ propisuju pravila od slučaja do slučaja, nekad se prefiksoidi pišu zajedno sa riječju iza sebe, dakle kao složenice: *autoelektričar*, *autolimar*, *avioflota*, *aviopark*, a nekad sa crticom kao polusloženice: *auto-cesta*, *auto-klub*, *auto-prevoznik*, *avio-hangar*, *avio-karta*, *avio-flota*, *avio-park*, *video-rikorder* ili čak kao odvojene riječi: *video*

---

¹⁴ *Leksikografskom timu CANU Pravopis crnogorskoga jezika bio je zvanični i obavezujući normativ, međutim, u tom Pravopisu ima toliko nedosljednosti i loših ortografskih rješenja, pa i u oblasti sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi, tako da je autorski tim Rječnika morao da koriguje i ispravlja te propuste, kao što je učinio i u ovom slučaju pisanja tvorenic sa prefiksoidima.*

¹⁵ *Prefiksoidi ne pripadaju nijednoj vrsti riječi jer nijesu riječi, iako ih leksikografi tretiraju posebnim jedinicama (Klajn, 2000: 121). Prefiksoidi stoje na granici između afiksa i riječi, između morfema i leksema a najčešće su grčkog i latinskog porijekla.*

¹⁶ *O ovome vidjeti obimnu literaturu i primjere u knjizi H. Muratagić-Tuna 2005: 150–185.*

¹⁷ *Uvidom u Pravopis bosanskoga jezika Senahida Halilovića i tri pravopisa hrvatskog jezika: L. Badurina, I. Marković, K. Mićanović, Hrvatski pravopis, Matica hrvatska, Zagreb 2008; V. Anić, J. Silić, Pravopis hrvatskoga jezika, Novi liber, Zagreb 2001. i S. Babić, B. Finka, M. Moguš, Hrvatski pravopis, Školska knjiga, Zagreb 2004. lako se može uočiti da svi ovi pravopisi dosljedno preporučuju kao pravopisno ispravne napisane leksičke spojeve prefiksoida i druge riječi zajedno, tj. kao složenice.*

¹⁸ *Popis konsultovanih bosanskih i hrvatskih rječnika nalazi se u literaturi i u njima postoji ujednačeno pisanje ovih tvorenic sa prefiksoidima kao složenica.*

¹⁹ *Na srpske ortografe najviše je uticao Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika, Matice srpske i Matice hrvatske iz 1960. godine u kojem je ova problematika takođe nedosljedno riješena, pa se ta nedosljednost nastavila i u novim pravopisima srpskog jezika do današnjih dana.*

rekorder.²⁰ Na primjer u *Pravopsu* iz 1960. propisuje se da prefiksoid *auto-* kad znači *samo* piše zajedno, a kad je skraćeno od *automobil* piše sa crticom: *auto-klub*, *auto-električar*, *auto-strada*, *auto-put*, osim kad ima jedan akcenat i to prenesen na prvi dio složenice, onda se piše zajedno: *autodrom*. Međutim, srpski lingvista Ivan Klajn smatra da je akcenat nepouzdan i promjenljivo mjerilo, pa ne treba da bude kriterijum u postavljanju pravila, te da se u novije vrijeme javljaju mišljenja da bi sve složenice sa prefiksoidom *auto-* trebalo pisati sastavljeno, jer crtica ne obavlja nikakvu korisnu funkciju.²¹

Kada je u pitanju norma propisana *Pravopisom crnogorskoga jezika* a koja uređuje pisanje leksičkih spojeva sa prefiksoidom, u njoj vlada pravo šarenilo i nedosljednost. Tako se nekad za ove tvorenice preporučuje sastavljeno, a nekad pisanje sa crticom, dakle, one se nekad tretiraju kao složenice, a nekad kao polusloženice, što znači da nema jasnih kriterijuma, niti objašnjenja razgraničenja ovih kategorija, što kod korisnika *Pravopisa* izaziva nesigurnost i zbunjenost. Na primjer crnogorski *Pravopis* propisuje da se riječi sa prefiksoidom *avio-* pišu odvojeno: *avio-kompanija*, *avio-materijal*, *avio-mehaničar*, *avio-prevoznik*, a sa prefiksoidom *aero-* pišu i sastavljeno i odvojeno: *aero-klub*, *aero-miting*, *aerobik*, *aerodrom*, *aerofobija*, *aeronavigacija*, *aeronautika*, *aertransport*. Prefiksoidi *agro-*, *anti-* i *astro-* pišu se zajedno: *agrokultura*, *agrotehnika*, *antialkoholičar*, *antifašista*, *antibiotik*, *astrofizičar*, *astrofizika*, *astrologija* *astromagazin*, a prefiksoid *auto-* od *automobil* odvojeno: *auto-bravar*, *auto-cessta*, *auto-djelovi*, *auto-elektičar*, *auto-klub*, *auto-lakirer*, *auto-limar*, *auto-mehaničar*, *auto-perionica/auto-praonica*, *auto-put*, *auto-radionica*, *auto-stop*, *auto-stoper*, *auto-stoperka*, *auto-moto-društvo* dok se riječi nastale sa prefiksoidom *auto-* u značenju *samo* pišu zajedno kao složenice: *autobiograf*, *autobiografija*, *autodidakt*, *autogol*, *autogram*, *autohipnoza*, *autokritika*, *autoportret*. Prefiksoid *vele-* piše se zajedno sa riječju sa kojom čini tvorenicu: *velegrad*, *veleizdajnik*, *veleposjed/velepošed*, *veletrgovina*, a prefiksoid *video-* odvojeno: *video-igra*, *video-nadzor*, *video-rekorder*.²²

Takva normativna nedosljednost predstavljala je veliki problem leksikografskom timu iz CANU pa se moralo naći sistemsko i dosljedno rješenje u pisanju ovih tvorenica, a ono je bilo da leksičke spojeve prefiksoida i korjena neke riječi tretiramo dosljedno kao složenice,²³ tj. pisali smo ih sastavljeno. U prvom tomu *Rječnika* to su bile složenice nastale sa prefiksoidima: *avio-* (aviokarta, aviokompanija, aviomehničar, aviotransport), *aero-* (aerodrom, aerozagađenje, aeroklub, aerofobija), *agro-* (agrobudžet, agrokombinat, agroindustrija, agroturizam), *andro-* (andrologija, androgen), *anti-* (antidrama, antiseptik, antifriz, antivirus), *astro-*

²⁰ M. Pešikan, J. Jerković, M. Pižurica, *Pravopis srpskog jezika*, *Matica srpska*, Novi Sad 2002.

²¹ I. Klajn, *Lingvističke studije*, str. 122.

²² *Primjeri pisanja tvorenica sa prefiksoidima na slovo A, B i V uzeti su iz Pravopisa crnogorskoga jezika str. 26. i njegovog Pravopisnog rječnika str. 119–148 i 355–359.*

²³ *Ovakav način pisanja preporučila sam i u varijanti pravopisa predatog Ministarstvu prosvjete 2009. godine, autorki R. Glušice i Z. Radulović koji nije usvojen, već ovaj aktuelni.*

(astrohemičar, astrofizika), *audio-* (audiovizuelan, audiogram), *auto-* (autoput, automehaničar, autonomija, autobiografija), *bi-* (bipolaran, biandrija), *biblio-* (bibliofil, bibliografija), *bio-* (biogeneza, biogorivo), *vele-* (velegrad, veleprodaja, velemajstor, veleslalom), *video-* (videobim, videozapis, videoigra, videonadzor, videorekorder), *vice-* (viceadmiral, viceguverner, vicešampion,) i *više-* (višespratnica, višeboj, višedimenzionalnost). Rješavanjem problema pisanja prefiksoida sa riječima iza sebe na ovaj način, crnogorska leksikografija se pridružila praksi koja je u skladu sa savremenim ortografskim tendencijama i leksikografskim rješenjima u regionu.

4. Bilježenje silaznih akcenata van prvog sloga

Jedan od obaveznih elemenata determinisanja leksike u *Rječniku CANU* pored semantičkog, gramatičkog bio je i prozodijski. Odredničkim riječima označavane su i prozodijske odlike: akcenat i dužina, naravno ukoliko ih imaju, u skladu sa pravilima standardne crnogorske akcentuacije koja je u stvari nepromijenjena novoštokavska prozodijska norma srpskohrvatskog jezika ili klasična Vuk-Daničićeva akcentuacija, iako je ona u savremenoj jezičkoj praksi znatno poremećena. Davno uspostavljena prozodijska norma se održava i potencira u stručnoj literaturi, naročito rječničkoj, dok se u govornoj realizaciji često odstupa od nje, naročito kada su u pitanju riječi stranog porijekla. Po prozodijskim pravilima silazni akcenti mogu se naći samo na prvom slogu višesložnih riječi ili u jednosložnim riječima kao jedina mogućnost. Međutim, kad je distribucija ovih prozodema u pitanju jasno se uočava pojava silaznih akcenata i izvan prvog sloga najčešće u riječima stranog porijekla i u složenicama. Naravno, van našeg interesovanja i bilježenja u *Rječniku* ostaje akcentuacija iz crnogorskih narodnih govora u kojoj se silazni akcenti nalaze na bilo kojem slogu²⁴. Pojava silaznih akcenata van prvog sloga u standardnom jeziku konstatovana je u radovima,²⁵ udžbenicima i gramatikama²⁶ i stav normativista o toj pojavi je različit. Jedni misle da zbog čestosti upotrebe u prestižnim funkcionalnim stilovima i urbanim sredinama te akcente treba priznati kao pravilne,²⁷ a drugi da se treba strogo držati novoštokavske prozodijske norme što podrazumijeva i akcenatsku adaptaciju leksike stranog porijekla. Leksikografi su jedinstveni u stavu da odrednička riječ uvijek ima normom propisan akcenat, a dileme i

---

²⁴ Riječi iz narodnih govora u *Rječniku* označene kvalifikatorom nar. akcentovane su u skladu sa pravilima standardne prozodijske norme.

²⁵ Vidjeti Dragoljub Petrović, „Fonetika”, u knjizi Srpski jezik na kraju veka, SANU, Beograd 1996, str. 87–98. i tamo navedenu literaturu.

²⁶ Mihailo Stevanović, Savremeni srpskohrvatski jezik I, str. 159–165; DŽ. Jahić, S. Halilović, I. Palić, Gramatika bosanskog jezika, str. 124–125; E. Barić i dr. Hrvatska gramatika, str. 71; J. Silić, I. Pranjković, Gramatika hrvatskoga jezika, str. 20.

²⁷ Vidjeti stavove lingvisti o ovoj pojavi u radu Naile Valjevac (2009: 307-349).

nedoumice se javljaju kad treba odlučiti da li zabilježiti i silazne akcente van prvog sloga, inače češće i običnije u upotrebi, i kakav im status dati. Zato se u leksikografskoj praksi može odabrati jedna od različitih strategija u rješavanju ovog problema, neke od njih su: 1. ne bilježiti silazne akcente van prvog sloga, 2. bilježiti ih u zagradama kao izgovorne likove jer nemaju normativni karakter, 3. bilježiti ih kao ravnopravne akcenatske dublete. Međutim, u rječnicima koje smo konsultovali i u kojima se bilježe silazni akcenti unutar riječi, ovo pitanje se nije riješilo na sistemski i dosljedan način, tj. nijesu obuhvaćene sve kategorije i grupe riječi u kojima se ova pojava javlja u izgovoru.

Postoje standardizacioni mehanizmi pomoću kojih se ti silazni akcenti iz riječi stranog porijekla i u nekim domaćim složenicama iz nepočetnih pozicija eliminišu uglavnom na dva načina: akcenat se pomjera na prethodni slog i silazna intonacija se mijenja u uzlaznu ili akcenat ostaje na istom slogu ali silazna intonacija prelazi u uzlaznu. Međutim, i pored tih mehanizama u standardnojezičkom izgovoru i dalje dominiraju silazni akcenti. To je bio razlog što se u *Rječniku CANU* bilježe i slučajevi silaznih akcenata van prvog sloga, na način što se oblik sa silaznim akcentom u neinicijalnoj poziciji stavlja u zagradu, piše se nemasnim slovima i sa skraćenicom *izg.*, dok se u odredničkoj riječi koja se piše masnim slovima daje akcenat po pravilima prozodijske norme, nastao upravo pomoću pomenutih standardizacionih mehanizama. Registrujući dosljedno silazne akcente u neinicijalnoj poziciji uočili smo da je ta pojava karakteristična za pojedine grupe riječi najčešće stranog porijekla, pa te grupe navodimo:

1. Imenice stranog porijekla na **-ent** i **-ant** najčešće sa značenjem ljudskog bića, vršioca radnje i od njih izvedene imenice ženskog roda i izvedeni pridjevi i prilozi: npr. **abònènt** (abonènt, izg.), **abònèntkinja** (abonèntkinja, izg.), **abònèntskī** (abonèntskī, izg.); **adolèscènt** (adolescènt, izg.), **adolèscèntkinja** (adolescèntkinja, izg.) **adolèscèntskī** (adolescèntskī, izg.), **apsòlvènt** (apsolvènt, izg.), **apsòlvèntkinja** (apsolvèntkinja, izg.), **apsòlvèntskī** (apsolvèntskī, izg.); **apstìnènt** (apstinènt, izg.), **apstìstèntkinja** (apstinèntkinja, izg.), **apstìnèntskī** (apstnèntskī, izg.), **asìstènt** (asistènt, izg.), **asìstèntkinja** (asistèntkinja, izg.), **asìstèntskī** (asistèntskī, izg.), **adrèsànt** (adresànt, izg.), **brilijànt** (brilijànt, izg.), **brilijàntskī** (brilijàntskī, izg.).

2. Imenice stranog porijekla na agentivni sufiks latinskog porijekla **-or** sa značenjem vršioca radnje ili instrumenta, sprave i od njih izvedene imenice ženskog roda i izvedeni pridjevi i prilozi: **administràtor** (administràtor, izg.), **administràtorka** (administràtorka, izg.), **administràtorskī** (administràtorskī, izg.), **agitàtor** (agitàtor, izg.), **agitàtorka** (agitàtorka, izg.), **agitàtorskī** (agitàtorskī, izg.) npr. **atèntàtor** (atentàtor, izg.), **atèntàtorka** (atentàtorka, izg.), **atèntàtorskī** (atentàtorskī, izg.), **valorizàtor** (valorizàtor, izg.), **valorizàtorka** (valorizàtorka, izg.), **analizàtor** (analizàtor, izg.), **analizàtorskī** (analizàtorskī, izg.), **akumulàtor** (akumulàtor, izg.), **akumulàtorskī** (akumulàtorskī, izg.), **vaporizàtor** (vaporizàtor, izg.), **ventilàtor** (ventilàtor, izg.), **versifikàtor** (versifikàtor, izg.), **versifikàtorskī**

(versifikatorskī, izg.), **vulgarizātor** (vulgarizātor, izg.), **vulgarizātorskī** (vulgarizātorskī, izg.).

3. Imenice ženskog roda izvedene mocionim sufiksima **-inja** i **-kinja** od nomina agentis i nomina professionalis imenica muškog roda: **akademkinja** (akademkinja, izg.), **alergološkinja** (alergološkinja, izg.), **androloškinja** (androloškinja, izg.), **astrološkinja** (astrološkinja, izg.), **astronautkinja** (astronautkinja, izg.), **astronomkinja** (astronomkinja, izg.), **autonomistkinja** (autonomistkinja, izg.), **biološkinja** (biološkinja, izg.), **virusološkinja** (virusološkinja, izg.), **venerološkinja** (venerološkinja, izg.) i druge.

4. Strane riječi izvedene latinskim sufiksima **-ija** i **-alija**, od imenske ili pridjevske osnove, tu spadaju i nazivi nekih država, npr.: **antonimija** (antonimija, izg.), **androginija** (androginija, izg.), **arhivālije** (arhivālije, izg.), **alegōrija** (alegōrija, izg.), **antologija** (antologija, izg.), **audicija** (audicija, izg.), **autonomija** (autonomija, izg.), **Australija** (Australija, izg.), **arhimandrija** (arhimandrija, izg.), **bahanālija** (bahanālije, izg.), **bužutērija** (bižutērija, izg.),

5. Složenice stranog porijekla, najčeše grecizmi u kojima je drugi tvorbeni formant sufiksoid **-log**, **-fob**, **-man**, ili **-fil** koji sa sufiksom **-ija** tvori imenicu sa značenjem aktivnosti, naziva nauke, osjećaja ljubavi, straha ili ludačke strasti prema nekome ili nečemu: **aerofōbija** (aerofōbija, izg.), **alergologija** (alergologija, izg.), **androlōgija** (androlōgija, izg.), **astrolōgija** (astrolōgija, izg.), **bibliofilija** (bibliofilija, izg.), **bibliomānija** (bibliomānija, izg.), **biolōgija** (biolōgija, izg.), **bugaromānija** (bugaromānija, izg.), **virusolōgija** (virusolōgija, izg.), **venerolōgija** (venerolōgija, izg.), **vulkanolōgija** (vulkanolōgija, izg.) i druge

6. Neke domaće složenice sa jednim akcentom: npr. **Bjelōpāvlicī** (Bjelopāvlicī, izg.), **bjelōpāvlicīkī** (bjelopāvlicīkī, izg.), **brodōvlasnik** (brodovlāsNIK, izg.), **brodōvlasnica** (brodovlāsNICA, izg.), **brodōvlasničkī** (brodovlāsničkī, izg.), **brodōvlasništvo** (brodovlāsništvo, izg.), **velēsila** (velesīla, izg.), **vēlemājstor** i **velēmājstor** (velemājstor, izg.), **vēlemājstorica** i **velēmājstorica** (velemājstorica, izg.), **vēlemājstorskī** i **velēmājstorskī** (velemājstorskī, izg.) i druge.

7. Dvovidski glagoli stranih osnova izvedeni stranim sufiksom **-izova-ti** i opšteslovenskim sufiksom **-ova-ti** sa značenjem pretvoriti u nešto, da(va)ti neku osobinu i njihove glagolske imenice: npr. **aktuālizovati** (aktualizovāti, izg.), **aktuālizovānje** (aktualizovānje, izg.), **amōrtizovati** (amortizovāti, izg.), **amōrtizovānje** (amortizovānje, izg.), **aromātizovati** (aromatizovāti, izg.), **aromātizovānje** (aromatizovānje, izg.), **arhāizovati** (arhaizovāti, izg.), **arhāizovānje** (arhaizovānje, izg.), **atribūtizovati** (atributizovāti, izg.), **atribūtizovānje** (atributizovānje, izg.), **balkānizovati** (balkanizovāti, izg.), **balkānizovānje** (balkanizovānje, izg.), **beatifikovati** (beatifikovāti, izg.), **beatifikovānje** (beatifikovānje, izg.), **valōrizovati** (valorizovāti, izg.), **valōrizovānje** (valorizovānje, izg.), **vapōrizovati** (vaporizovāti, izg.), **vapōrizovānje** (vaporizovānje, izg.), **vulgārizovati** (vulgarizovāti, izg.), **vulgārizovānje** (vulgarizovānje, izg.) i drugi.

8. Neke riječi iz francuskog jezika koje imaju akcenat na posljednjem slogu: npr. **atàšē** (atašê, izg.), **atèljē** (ateljê, izg.) ali **birō** i **bistō** samo sa uzlaznim akcentima i neke iz italijanskog jezika koje su običnije sa originalnim akcentom: **adàdo** (adâdo, izg.), **alègro** (alê-gro, izg.).

Dosljedno bilježenje silaznih akcenata van inicijalnog sloga nije uobičajeno u leksikografskoj praksi regiona²⁸, niti je u stručnoj literaturi ova pojava detaljnije obrazložena sa popisom kategorija i vrsta riječi u kojima se tipski javljaju te prozodeme u standardnoj govornoj realizaciji. Leksikografskom timu CANU je, pored dobrog raspoznavanja akcenata, i prezentovano klasifikovanje po grupama riječi za koje je ova pojava karakteristična, pomoglo dosljednijem i preciznijem bilježenju silaznih akcenata van prvog sloga. Tako je napravljen veliki iskorak u praćenju procesa narušavanja klasičnih distribucionih pravila i nastojanju da se sistemski zabilježi stvarno stanje distribucije akcenata u savremenom prozodijskom sistemu crnogorskog jezika.

5. Zaključak

U ovom radu predstavili smo samo tri leksikografska problema i načine njihovog rješavanja u I tomu *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*. Iako su ti problemi prezentovani u osnovnim crtama, ipak se iz njih može jasno vidjeti sva kompleksnost i težina leksikografskog rada. Tim obrađivača i redaktora koji je radio I tom *Rječnika*, mlad je i leksikografski neiskusna, osim dvije kolegice koje se bave leksikografskom obradom leksike iz narodnih govora, a ipak se veoma zrelo i odgovorno uhvatio u koštac sa problemima leksikografske teorije i prakse.

Obrada homonima je izazov kojem nije odgovorio niti jedan leksikografski tim starih i uglednih institucija i akademija regiona. Način na koji se u Rječniku CANU obrađuju homonimi, kako se klasifikuju i obilježavaju je precizan, sa jasnim kriterijumima i dosljedan. Homonimiju i polisemiju je veoma važno, ali nije svaki put lako, razgraničiti, a čini nam se da je ovaj autorski tim *Rječnika* to uspješno radio. Iskorak je napravljen i sistemskom i dosljednom sastavljenom pisanju leksičkih spojeva prefiksoida i riječi ispred kojih stoje, čime se nepouzdana i pogrešna crnogorska pravopisna norma popravila i pojednostavila. Autorki tim se u ovom slučaju opredijelio za bolja rješenja i odstupio od pravila koja nudi srpska ortografska norma i leksikografska praksa, koje inače, u Crnoj Gori imaju najveći uticaj.

---

²⁸ Bilježenje silaznih akcenata van prvog sloga prisutno je sporadično i nedosljedno u drugim rječnicima. Na primjer u rječnicima bosanskog jezika, *Dževad Jahić ih daje kao izgovorne likove u zagradi, a u Rječniku troje autora lik sa silaznim akcentima daje se u zagradi masnim slovima, međutim, to bilježenje ne obuhvata sve grupe riječi u kojima se javlja pojava silaznih akcenata van prvog sloga. Hrvatski leksikografi drže se pravila akcenatske norme sa rijetkim ukazivanjem na odstupanja od nje, v. V. Anić, Rječnik hrvatskoga jezika.*

Poseban uspjeh u I tomu je postignut minucioznim bilježenjem prozodijske slike savremene crnogorske standardne akcentuacije, posebno sa registrovanim odstupanjem od propisane ortoepske norme u vidu pojave silaznih akcenata na nepočtetnim pozicijama u riječi i klasifikovanju grupa riječi u kojima se takva distribucija prozodema događa, što se prvi put radi u jednom leksikografskom djelu u regionu. Smatramo da će neophodne buduće rasprave o prozodijskim sistemima standardnih varijanata policentričnog srpskohrvatskog jezika i osavremenjavanju tih prozodijskih normi, uzimati u obzir precizne podatke koje nudi I tom *Rječnika CANU* o silaznim akcentima u neinicijalnoj poziciji i o kategorijama riječi u kojima se on dosljedno javlja u standardnoj govornoj realizaciji crnogorskog jezika.

Literatura:

Barić, E. Lončarević.M. i drugi (2003), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
Gortan-Premk, Darinka (1997), Poliseemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku, *Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 14, Institut za srpski jezik SANU, Beograd.*

Dešić, Milorad (2010), „Akcenatski sistem u srpskom i hrvatskom standardnom jeziku” u *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bosanskog jezika*, ur. B.Tošović, A. Wonisch, Grac – Beograd.

Dragičević, Rajna (2010), *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd.

Fekete, Egon (2010), "Akcenatske razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika" u *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bosanskog jezika*, ur. B.Tošović, A. Wonisch, Grac – Beograd.

Hudeček, Lana, Milica Mihaljević (2009), „Homonimija kao leksikografski problem”, *Rasprave*

Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, br. 35. Zagreb, str. 159–185.

Jahić, Dž. S. Halilović, I.Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Klajn, Ivan (2000), *Lingvističke studije*, Partenon, Beograd.

Marković Aleksandra (2014), „Gramatika u srpskim rečnicima”, *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, (kolektivna monografija), ur. R. Dragičević, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 69–92.

Muratagić-Tuna, Hasnija (2005), *Bosanski, hrvatski i srpski pravopisi (sličnosti i razlike)*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.

Pravopis crnogorskoga jezika (2010), Drugo izmijenjeno izdanje, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica.

Priručnik za obradu odrednica u „Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika“ (2014), sastavile: dr Jelena Bašanović-Čečović, mr Danijela Radojević, CANU, Podgorica.

Samardžija, Marko (1989), „Homonimi u hrvatskom književnom jeziku”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, br. 24. Zagreb, str. 1–71.

Silić, J. I. Pranjković (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Stevanović, Mihailo (1982), „Sintaksa u leksici”, u zborniku radova *Leksikografija i leksikologija*, ur. D. Čupić, SANU, Matica srpska, Filološki fakultet Beograd, Filozofski fakultet Novi Sad, Beograd–Novi Sad, str. 289–296.

- Stevanović, Mihailo (1989), *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Naučna knjiga, Beograd.
- Šipka Danko (2006), *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad.
- Tafra, Branka (2005), *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Tafra, Branka (1986), „Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem)”, *Filologija*, br.14. Zagreb, str. 381–393.
- Valjevac, Naila (2009), „Akcentatske sličnosti i razlike između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika s posebnim osvrtom na jezik u BiH” u *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. B. Tošović, A. Wonisch, Grac – Sarajevo.
- Zgusta, Ladislav (1991), *Priručnik leksikografije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.

Rječnici:

- Рјечник црногорског народног и књижевног језика*, I том А-В, ЦАНУ, Подгорица 2016.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 2015.
- Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb 2007.
- S. Halilović, I. Palić, A. Šehović, *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2010.
- Dževad Jahić, *Rječnik bosanskog jezika*, ANUBiH, Sarajevo 2010.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Књига 1, А-Богољуб, САНУ, Београд 1959.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, Књига прва, А-Е, Матица српска-Матица хрватска, Нови Сад –Загреб, 1967.
- Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.

Rajka GLUŠICA

SOLVING SOME LEXICOGRAPHIC PROBLEMS IN THE DICTIONARY OF THE MONTENEGRIN FOLK AND LITERARY LANGUAGE

Summary

The making of the Vocabulary of the Montenegrin Folk and Literary Language is the first major lexicographic project undertaken in Montenegro. The Montenegrin Academy of Sciences and Arts, as the bearer of the project, gradually joined this complex work and realized it in phases. After a brief presentation of the phases of the development of the Montenegrin vocabulary, the paper discusses some of the procedures in the processing of the guidelines when numerous professional lexicographic issues were to be solved. This paper presents several questions that we believe we have solved them systematically and consistently, which is a great success considering that there are no solutions for lexicography in the region that have a longer and more fruitful experience as well as the institutions that only deal with this problem.

First of all, the paper discusses the solutions of the treatment of homonyms, the composites formed by the prefixoid compounds, the recording of descending accents out of the first syllable.

Key words: dictionary, lexicographic methods, homonyms, composed lexical compounds with prefixoids, descending accents.

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica

jelenab@canu.ac.me

TIPOVI EKSPRESIVNE LEKSIKE U GRAĐI ZA PRVI TOM RJEČNIKA CRNOGORSKOG NARODNOG I KNJIŽEVNOG JEZIKA

U radu će se analizirati karakteristični tipovi ekspresivne leksike sa leksikološkog i leksikografskog aspekta. Odabirom primjera ovog posebnog leksičkog sloja iz građe za prvi tom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* uputićemo na načine njenog predstavljanja u *Rječniku*, ali i probleme sa kojima se suočavaju obrađivači rječničke građe prilikom njene semantičke identifikacije. Kako u okviru ovog sloja leksike razlikujemo nekoliko semantičkih tipova, u radu ćemo se posebno baviti ekspresivima koji funkcionišu kao leksičke jedinice za izražavanje pozitivne ili negativne subjektivne ocjene, odnosno emotivnog stava odobravanja ili negodovanja. Tako će se, prilikom analize leksike koja je markirana različitim kvalifikatorima funkcionalno-stilske vrijednosti, po frekventnosti upotrebe izdvojiti domaće lekseme kod kojih se nazivi za životinje, biljke, predmete i apstrakcije odnose na osobu, pomjerajući značenje u pozitivnom ili negativnom (pejorativnom) smjeru. Takođe, analiza će pokazati da ekspresivna leksika, i kada je stranog porijekla, bogati strukturu *Rječnika* i doprinosi njegovoj semantičkoj raznovrsnosti. Zato ćemo u ovom radu ukazati na upotrebu ekspresiva različitih značenjskih slojeva, koji su uglavnom preuzeti iz turskog i italijanskog jezika. Radom će se, istovremeno, opravdati stavovi izneseni u lingvističkoj literaturi, po kojima su u ovom leksičkom sloju najvidljivija prožimanja socijalnih i individualnih procesa i mijena u jeziku, što ga dodatno čini materijalom korisnim za različito usmjerena lingvistička istraživanja.

Ključne riječi: ekspresivna leksika, leksikografija, imenica, konotacija, denotacija, kvalifikator, metafora, osnovno i preneseno značenje.

1. Leksički inventar jednog jezika podložan je promjenama tokom vremena. Riječi ulaze u jezik ili ga napuštaju, a pojedine mijenjaju i svoja značenja. U dijahronom aspektu život riječi se mijenja pa se neka značenja u istorijskom razvoju jezika neminovno gube, ali se razvijaju i nova pod uticajem promjena u predmetnom i pojmovnom svijetu, odnosno stilski relevantnih metaforičkih pomjeranja. U neprekidnom procesu razvoja i bogaćenja jezika stalno se nešto marginalizuje ili aktualizuje na leksičkom planu – riječi iščezavaju, ali i pridolaze iz drugih jezika sa obaveznim fonološko-morfološkim prilagođavanjima.

1.1. S obzirom na to da leksika najneposrednije odražava promjene kroz koje prolazi zajednica koja se služi jednim jezikom, njen popis i tumačenje u rječnicima različite tipologije najvjerodostojnije pružaju podatke o etnikumu koji se njome služi. Rječnik kao najsigurnija kuća za jedan jezik bilježi aktuelnu leksičku građu i čuva od zaborava leksičko blago kojem prijete iščezavanje pred naletima vremena. Zato je rječnička građa leksička riznica

koja lingvistima i stručnjacima drugih profila nudi najiscrpniji i najzanimljiviji materijal za izučavanje. Posebno mjesto u toj riznici pripada leksici koja se u teorijskim pristupima obično obuhvata terminom *ekspresivna leksika*, au deskriptivnoj leksikografiji markira različitim leksikografskim kvalifikatorima tipa *ekspr.* (*ekspresivno*), *pren.* (*preneseno*), *fig.* (*figurativno*), *razg.* (*razgovorno*), *žarg.* (*žargonski*), *šalj.* (*šaljivo*), *fam.* (*familijarno*), *pejor.* (*pejorativno*), *hip.* (*hipokoristično*). Ona predstavlja poseban leksički sloj koji doprinosi emotivno-ekspresivnoj markiranosti jezika, a istovremeno je „pokazatelj naročitih socijalnih i individualno-psiholoških procesa u jeziku“ (Ristić 1996: 120). Na leksičkom nivou, ekspresivi funkcionišu kao jedinice drugostepene (sekundarne) nominacije, „u kojoj jezički znak ne imenuje klasu realija nego ono što se iz klase izdvaja i što je netipično za realiju kao takvu“ (Ristić 1994: 538). Pregledom njihovih semantičkih sadržaja može se zaključiti da ih povezuje isti tip značenja – emotivno leksičko značenje. Ono se izdvaja od denotativnog značenja i pripada stilski markiranom konotativnom dijelu, tj. konotaciji. Kao komponenta leksičkog značenja, konotacija se sastoji od segmenata koji pridodaju neku kontrastivnu vrijednost bazičnoj, designativnoj funkciji (Zgusta 1991: 43). Zato je za leksikografa posebno inspirativno, ali i zahtjevno, da obrađuje lekseme koje imaju konotativni aspekt značenja.

1.2. Uopšteno gledano, najobimnija leksička kategorija koja ima snažne konotacije jesu ekspresivi, naročito oni sa emotivnim funkcijama. Međutim, ekspresivne konotacije nose i druge, nekada i opšteupotrebne riječi. Tačnije, bilo koje stilsko obilježje riječi, pripadnost dijalektu, sociolektu, zastarjelost ili arhaičnost, nosi dodatni semantički značaj i prenosi informaciju ekspresivnije. Ekspresivnom komponentom značenja iscrpno se bavila S. Ristić (Ristić 2004: 46), koja ukazuje da je konotativna semantika složenija od denotativne, naročito u pogledu informacija koje sadrži: *reprezentativne* (podrazumijeva izdvajanje objekta i nekog njegovog svojstva), *vrijednosne* (podrazumijeva ocjenu tog svojstva kao dobrog ili lošeg), *emotivne* (podrazumijeva iskazivanje emocionalnog odnosa prema tom svojstvu u smislu odobravanja ili neodobravanja) i *stilske* (podrazumijeva upotrebnu vrijednost leksičke jedinice). Važno je naglasiti da su u konotativnoj komponenti leksičkog značenja sadržani podaci o semantičkoj markiranosti lekseme, ali i ekspresivni odnos cijele jezičke zajednice prema onome što ta leksema znači (Dragičević 2010: 60). Zato je ekspresivna leksika materija u koju se ulio veliki dio kulturne baštine i u njoj su nerijetko duša i mentalitet naroda koji se služi ovom leksikom.

2. Semantički sadržaji ekspresivne leksike analiziraće se na građi za prvi tom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*, koji se realizuje kao projekat Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Istraživanje je ograničeno na analizu imenica kao najproduktivnije morfološke kategorije jer se u jednom obimom i vremenom ograničenom izlaganju iscrpnost i konačnost analize moraju isključiti budući da bi se analizi koja bi obuhvatila ekspresive koji morfološki pripadaju i drugim vrstama riječi mogla posvetiti i čitava monografija.

3. Designativne leksičke jedinice osnova su leksičkog fonda Akademijinog Rječnika. Međutim, njegova koncepcija obavezuje leksikografa da status odredničke riječi da svim leksičkim jedinicama koje pokazuju značenjsku specifičnost, ali i da predstavi sva značenjska nijansiranja i moguća sekundarna značenja odredničke riječi u okviru rječničkog članka. S obzirom na to da je leksikografska definicija najkompleksniji segment obrade, nije uvijek jednostavno utvrditi koje je značenje primarno (osnovno), kao ni pravilno uspostaviti hijerarhiju (sekundarnih) značenja višeznačne riječi. Još je teže razgraničiti sekundarne semantičke realizacije od ekspresije, posebno od one ekspresije koja nije dodatno obilježena hipokorističnošću, pejorativnošću, šaljivošću i sl., a najteže ih je ujednačeno obilježiti u deskriptivnoj leksikografiji, odnosno u rječnicima koji se realizuju kao kolektivni poduhvati. Izvjesno je da je lakše to učiniti u teorijskoj nego u praktičnoj leksikografiji. Teorijski, kvalifikacija sekundarnih semantičkih realizacija zavisi od ekspresije njihovih semantičkih sadržaja, odnosno od markiranosti njihove pragmatične vrijednosti (Gortan-Premk 2014: 162). Rezultati dosadašnjeg rada na *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika* pokazuju da su određenim kvalifikatorom markirane leksičke jedinice čijom se definicijom ispoljava reakcija jezičke zajednice, stav (pozitivan ili negativan) na sadržaj riječi, odnosno sekundarne semantičke realizacije indukovane metaforom budući da metaforička transformacija često rezultira ekspresivnošću semantičkog sadržaja (Gortan-Premk 2014: 163). Takođe, u leksikografskoj obradi analiziranih ekspresiva težilo se navođenju tipske definicije, koju je bilo poželjno, tamo gdje je potrebno, upotpuniti kvalifikatorima „ekspresivne tonalnosti“ (Ristić 2002: 99) tipa *pejor. (pejorativno), šalj. (šaljivo), hip. (hipokoristično), fam. (familijarno)*, odnosno „odgovarajućim kvantitativnim, načinskim ili bilo kojim drugim (ocjenjivačkim) determinatorima“ (Ristić 2002: 99) tipa *mnogo, brzo, pretjerano*.

4. Imenice koje pripadaju ekspresivnom leksičkom sloju u građi za prvi tom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* pokazuju brojne osobenostina semantičkom, ali i na morfološkom planu. Kako se završetkom osnove i oblikom nominativa jednine ili množine, koji se bilježi kao odrednička riječ, nekada ne uklapaju u uobičajene obrasce promjene imenica, kolebanja u rodu ili zavisnim padežima, zabilježena u tzv. gramatičkom bloku, prvi su problemi koje treba riješiti prilikom njihove leksikografske obrade. Istina, među zapisanim informacijama u rječničkom članku najvažnija je leksikografska definicija, način njenog formulisanja i navođenja, pravilno razdvajanje značenja kod višeznačnih riječi – od uopštenih, ustaljenih i poznatih ka posebnim i manje poznatim. Kod takvih polisemičnih imenica, koje su leksikografski najzahtjevnije, potrebno je utvrditi ne samo sve semantičke vrijednosti i nijanse nego i uspostaviti njihov redosljed kako bi se uočila „njihova razvojna bliskost i povezanost“ (Radović Tešić 2014:145). Većina tih značenja u okviru polisemantičke strukture zasnovana je na metonimiji, metafori i sinegdohi. I dok su sekundarna značenja dobijena metonimijom predvidiva i očekivana, metaforički prenosi su najčešće

individualni (Dragičević 2010: 148) i obično rezultiraju ekspresivnošću semantičkog sadržaja. Kako je leksikograf dužan da po potrebi markira sve moguće značenjske nijanse riječi, u do sada obrađenoj građi za *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* ispred sekundarnih značenja koja su rezultat djelovanja metafore bilježio se kvalifikator *pren.* (preneseno). Istina, nameće se pitanje da li nove semantičke realizacije nastale po modelima metaforizacije *životinja – osoba*, *biljka – osoba* i *predmet – osoba* treba obilježavati i kvalifikatorom *ekspr.* (ekspresivno) jer nije svaki prenos imena s jednog pojma na drugi po principu sličnosti podjednako ekspresivan budući da ekspresivnom markiranošću ciljnog semantičkog sadržaja rezultiraju samo neki modeli metaforizacije (Gortan-Premk 2014: 163).

5. Jedinice koje su predmet našeg istraživanja pripadaće semantičkom modelu: osoba + moralna, fizičkaili karakterna osobina. Analizu ćemo početi od najslabije produktivnog tipa ekspresivne leksike kojim se iskazuju samo opšte ocjene tipa „dobar“ ili „loš“ u vezi sa moralnim i karakternim osobinama osobe, bez denotiranja na neku konkretnu osobinu. Ispostavlja se da ova opozicija češće služi kao obrazac za izražavanje zlog karaktera i namjera, te su imenice negativne konotacije češće leksičke realizacije u okviru ovog tipa ekspresiva, npr.:

- **analetnik**¹ *zla osoba*; **baraba** *osoba sa negativnim karakternim osobinama*, **balega**

1. *životinjski izmet (najčešće kopitara)*. **2.** *pren. loša, beskarakterna osoba*; **beštija**

1. *opaka životinja, zvijer*. **2.** *pren. zla, nevaljala osoba*; **bazd 1.** *veoma jak neprijatan miris, smrad*. **2.** *pren. beskarakterna osoba*;

- **anđeo** **1.** *rel. krilato nebesko biće u obliku čovjeka*. **2.** *pren. osoba koja je bezazlena, dobra*.

5.1. Ove imenice odlikuju se izraženim stepenom ekspresivnosti. Prve dvije ne prenose samo činjeničnu informaciju već u definiciji donose dodatnu vrijednost o moralu i karakteru osobe. Realizaciji ekspresivne funkcije doprinosi i to da je kod nekih od njih (*balega*, *beštija*, *bazd*) značenje osobe ostvareno prenosom sa primarnog značenja životinje ili apstraktne pojave. Tako su semantičkom derivacijom, jednim od potencijalnih modela tvorbe ekspresiva, nastale leksičke jedinice koje upućuju na negativne osobine ličnosti. Drugačije je u imenici *anđeo*, kod koje pomjerenost značenja ide u pozitivnom smjeru – sa religioznog pojma na osobu koja je bezazlena, nevina i ljupka. Kvalifikator *pren.* u drugom po redu značenju formalni je pokazatelj semantičkog sadržaja koji sadrži ekspresivne, konotativne seme.

---

¹Tipove ekspresiva razmatraćemo na primjerima preuzetim iz do sada obrađene građe za *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* (avgust 2015. godine). Uz analizirani ekspresiv navodiće se samo leksikografska definicija. Neće se navoditi podatak o etimologiji, akcenat i gramatičke informacije o odredničkoj riječi.

6. Pored ekspresivne funkcije, sljedeći tip ekspresiva realizuje i informativnu funkciju. Tačnije, pored ocjene o svojstvu, u definiciji ovih imenica ukazuje se i na određeno svojstvo. Imenice kojima se iskazuje netrpeljivost prema ljudskim osobinama kao što su dvoličnost, sklonost ka prevarama i nedozvoljenim seksualnim odnosima, povodljivost, nasrtljivost, nametljivost, bezobzirnost, raskalašnost, halapljivost, lijenost, karakteriše izrazita negativna ekspresivnost, koja je rezultat kolektivnog shvatanja.

6.1. Kako je Akademijin *Rječnik* konceptijski zasnovan kao rječnik književnog i narodnog jezika, svaka leksema iz crnogorskih narodnih govora, koja je pokazala značenjske specifičnosti, dobila je status odrednice a markiranost kvalifikatorom *nar.* (narodno) obezbijedila joj je status leksike prilično ograničene upotrebe i izdvojila je iz produktivnijeg, stilski neutralnog leksičkog sloja, koji je leksička dominantna *Rječnika*. Tako imenice: **alajkanar**. pejor. *nemoralna ženska osoba, razvratnica*; **bicmila** i **bicmilojka** nar. pejor. *nemoralna ženska osoba, žena koja se lako podaje*; **bandovan** nar. *neradnik, besposličar, ljenčuga*; **bicmilet** nar. pejor. *osoba koja je lukava, sklona prevari*, imaju opšti kvalifikator *nar.*, a u njihovoj definiciji, pored denotativne komponente koja odredničku riječ povezuje sa nekom „izvanjezičkom realijom“ (Ristić 2002: 92), izdvaja se i konotativna komponenta, koja je uslovljena stavom subjekta prema objektu imenovanja i ocjenjivačkom normom karakterističnom za jezički kolektiv.

6.2. Metaforičkim asocijacima zasnovanim na semama kolektivne ekspresije nastaju značenja koja su u sinhronom presjeku stilski relevantna, a koja pretpostavljaju osnovna značenja od kojih su potekla, ne postoje samostalno i jednoznačne riječi ih po pravilu nemaju (Radović-Tešić 1984: 148). Semantičkom derivacijom, koja je „regularan tip tvorbe ekspresiva“ (Ristić 2002: 94), nastaju ekspresivno markirane leksičke jedinice gore pomenutog semantičkog sadržaja, koje su u Akademijinom Rječniku obilježavane kvalifikatorom *pren.*:

- **ajgir** 1. *neuškopljen konj, ždrijebac*. 2. *pren. nasilnik, silnik*;
- **binjadžija** 1. *osoba koja vješto jaše konja*. 2. *pren. osiona, obijesna osoba*; **bimbaša** 1. *ist. zapovjednik odreda od hiljadu vojnika u turskoj vojsci, major*. 2. *pren. osoba koja se nasilnički ponaša*;
- **apac** 1. *vrsta kornjače otrovnog ujeda koja nastanjuje Skadarsko jezero*. 2. *pren. halapljiva osoba; napasnik*; **aždaja** 1. *proždrljiva neman, čudovište sa više glava*; 2. *pren. halapljiva, proždrljiva osoba*;
- **biza** 1. *ženka lovačkog psa*. 2. *pren. pejor. ženska osoba koja je prepredena, lukava, drska*;
- **burukač** 1. *vo koji rogovima razbacuje sijeno*. 2. *pren. osoba koja bezrazaložno troši imovinu, nasljedstvo*;
- **ajkula** 1. *morska riba grabljivica, morski pas*. 2. *pren. osoba koja bezobzirno iskorišćava druge*; **aminaš** 1. *onaj koji izgovara „amin“ u toku molitve*. 2. *pren. pejor. onaj koji sve dopušta, odobrava, koji je poslušnik; povodljivac*.

6.3. U leksikografskoj obradi ekspresivne leksike, pored definicije, važno je odabrati odgovarajući kvalifikator koji sadrži informacije o statusu analiziranog ekspresiva u leksičkom registru jezika čiji se rječnik izrađuje. Tako je, npr. u obradi lekseme *Balkanac*, kvalifikator *pejor.* (pejorativno) ispred drugog po redu značenja („primitivan, prost čovjek, divljak“) jedan od pokazatelja ekspresivnog sadržaja, koji je markiranu jedinicu uvrstio u negativne ekspresive. Istovremenom upotrebom kvalifikatora *pren.* i *pejor.* u ovoj i nekim prethodno navedenim leksemama upućuje se na ekspresiju koja je pojačana pejorativnošću.

7. Ekspresivi koji imenuju osobe koje ispoljavaju osobine kao što su kukavičluk, plašljivost, neodlučnost, nezrelost, nepromišljenost, neposjedovanje oštromnosti ili iskustva, glupost, odsustvo živosti, ružnoća, odlikuju se nižim stepenom negativne ekspresije od prethodnih (Ristić 1996: 74). Za razliku od prethodnog tipa ekspresiva, koje karakteriše govorni čin netrpeljivosti i emotivna reakcija preziranja, prema nosiocima pomenutih osobina prije se ispoljavaju emocije saosjećanja, sažaljenja, rjeđe omalovažavanja.

7.1. Registru ovog tipa ekspresiva pripadaju tvorbeno različite a značenjski srodne lekseme u vezi sa orijentalizmom *avet*. Značenjem koje se odnosi na *budalastu, umno zaostalu osobu* – muškarca ili ženu, prilično produktivne imenice tipa **avetinja, avetinjak, avetnik, avetnica, avetničina, avetnulja, avetulja, avetura**, pridružuju se ekspresivima negativne konotacije, koja je nešto nižeg stepena u imenicama koje se odnose na dijete, npr. **avetničad**. Ovom semantičkom tipu ekspresivne leksike pripadale bi i lekseme koje su zbog ograničenosti upotrebe na jedan dio crnogorskog govornog područja markirane opštim kvalifikatorom *nar.* i po potrebi kvalifikatorom za predočavanje pejorativne značenjske nijanse: **ablačina** nar. pejor. *glupa osoba, umno zaostala osoba*; **anćul** nar. *blesava, šašava osoba*; **bicikur** nar. *osoba koja je brzopleta, nepromišljena*; **brzun** nar. *osoba koja nešto radi nepromišljeno*.

7.2. Ekspresive ove značenjske kategorije registrujemo u imenicama u kojima nazivi za životinju, predmet ili apstraktnu pojavu prelaze u riječi sa značenjem osobe gore navedenih osobina, pri čemu pomjerenost značenja često ide u negativnom (pejorativnom) smjeru, što je obično praćeno navođenjem odgovarajućeg kvalifikatora. Analizirani primjeri potvrđuju da je opozicija *čovjek – životinja* najčešći obrazac za semantičku tvorbu ekspresiva ovog tipa. U stvari, ovo je jedan od modela metaforizacije koji uvijek u rezultatu daje ekspresivno markiranu sekundarnu leksičku jedinicu. Tačnije, kada zoonimi prelaze u riječi sa značenjem lica određenih osobina, „onih koje se u kolektivnoj svesti ili ekspresiji pripisuju polaznom pojmu“ (Gortan-Premk 2014: 163), metaforička transformacija uvijek rezultira ekspresivnošću, obično negativno obojenom:

- **ajvan 1.** *marva, stoka, životinja*. **2.** pren. pejor. *nepametna, umno zaostala osoba*; **balaban 1.** *ovan sa velikim rogovima*. **2.** pren. pejor.

nepametna osoba, neznalica; brav 1. naziv za svako pojedinačno grlo sitne stoke. 2. pren. pejor. ograničena, glupa osoba, glupan;
- **boronja 1.** *snažan vo crvenkaste dlake. 2. pren. pejor. glup, umno ograničen čovjek; brcalj 1. sitni ovan žućkaste glave. 2. pren. sitno muško dijete; sitan, neugledan muškarac; akrep 1. škorpija. 2. pren. izrazito ružna osoba, rugoba,*

a posvjedočeno je i pomjeranje značenja od predmeta ili apstraktnih pojava ka osobi koja je glupa, umno zaostala:

-**balvan 1.** *odsječeno stablo, deblo drveta. 2. pren. pejor. nepametna, priglupa osoba; baljemez 1. vrsta starinskog topa većeg kalibra. 2. pren. nepametna, priglupa osoba; buzdovan 1. starinsko oružje sa metalnom glavom koje je služilo za borbu izbliza. 2. pren. glupa, ograničena osoba; bukva 1. bot. vrsta brdskog i planinskog listopadnog drveta. 2. pren. glupa osoba, glupak. beut 1. nesvijest, omamljenost, opijenost. 2. pren. osoba koja je umno zaostala.*

7.3. Ovoj grupi ekspresiva pripadala bi i leksema **baba**, čija se upotreba u određenom kontekstu ocjenjuje kao nepoželjan govorni postupak, obično podrugljiv, podsmješljiv jer subjekat imenovanja u određenoj situaciji svoje nedopadanje objekta imenovanja iskazuje korišćenjem ove imenice u sekundarnom značenju *beskarakterne muške osobe*, odnosno *plašljivca, strašljivca, kukavice*. Metaforičko ekspresivno značenje ove lekseme vezano je isključivo za oblik vokativa jednine (*babo jedna*). Asocijativno povezivanje po principu sličnosti prepoznajemo i u imenicama **balavac** i **balavica**, koje se u drugom po redu značenju, markiranom kvalifikatorom pejor., odnose na osobu koja je nezrela i neiskusna.

8.S obzirom na to da su emocionalne komponente ekspresiva situaciono uslovljene, kontekst u kojem se upotrebljavaju imenice sljedećeg tipa upućuje na to da su subjekti imenovanja tolerantniji prema negativnim osobinama tipa: pretjerana, neodmjerena pričljivost, radoznalost, tvrdoglavost, te će leksičke jedinice ove grupe pripadati imenicama negativne ekspresije sniženog stepena:

- **alakača** nar. pejor. *ženska osoba koja mnogo priča; alapača* nar. pejor. *ženska osoba koja je sklona ogovaranju, pretjeranom pričanju; alavantalo* nar. *osoba koja mnogo priča, pričalica; alavantuša* nar. pejor. *ženska osoba koja mnogo i nepromišljeno priča; blebetalo* pejor. *osoba koja mnogo priča; blebetalica i blebetuša* pejor. *osoba koja mnogo priča, brbljivica; brzozborac* nar. *onaj koji brzo govori; brzozborica* nar. *ženska osoba koja brzo govori i ne pazi šta i kako govori; brblja* pejor., *brbljuša* pejor. i *brbljivica* pejor. *ženska osoba koja mnogo priča; brgljača* nar. pejor. *ženska osoba koja mnogo priča; brzozborile* nar. pejor. *onaj koji brzo govori;*

baljezgalo razg. pejor. *osoba koja priča koješta*; **baljezgan** nar. pejor. *onaj koji priča koješta*;

- **bečokile 1.** *osoba koja netremice gleda u nekoga ili nešto. 2. radoznala osoba*; **bunjakara** *osoba koja voli sve da zna, radoznala osoba*;

- **bandoglavac** i **bandoglavile** *tvrdoglav, svojeglav muškarac*; **bandoglavica** i **bandoglavka** *tvrdoglava, svojeglava ženska osoba*; **bronzoglavče** nar. pejor. *dijete koje je tvrdoglavo, svojeglavo dijete*; **boroglavile** nar. pejor. *onaj koji je tvrdoglav, zadr.*

8.1. Prenos značenja sa eksplicitnog na implicitno bilježimo u slikovitoj tzv. imperativnoj složenici **brstigora** nar. **1.** *životinja koja se hrani brstom, obično koza. 2.* pren. *osoba koja mnogo priča.*

8.2. Prethodno navedene definicije potvrđuju da se osobenost aktuelizovanog svojstva, koje je neuobičajene mjere ili intenziteta, u Akademijinom Rječniku predočava upotrebom determinatora tipa *vrlo, veoma, mnogo, brzo, pretjerano*. Njima se ispoljava (subjektivna) reakcija na sadržaj riječi, donosi dodatna informacija o denotatu i prenosi informacija ubjedljivije. Jedinice ovog tipa su dio „leksikografskog metajezika i preporučujemo ih kao obavezne elemente definicije uz reči kojima se identifikuje denotat, odnosno referent“ (Ristić 2002: 94).

8.3. Kontekstualna upotreba ekspresiva, kojima se imenuju osobe koje su gojazne, tjelesno razvijene ili nesrazmjerno građene, nekada rezultira familjarizacijom odnosa, neposrednošću u komunikaciji i šaljivim tonom, što nesumnjivo ublažava negativnu ekspresiju sadržanu u sljedećim leksičkim jedinicama:

bambre nar. *omalena a debela osoba, zdepasta osoba*; **brumbulača** nar. *debela ženska osoba*; **bokuljak** nar. fam.² *onaj koji je omalena a debeo, trbušast čovjek*; **bokna** nar. *ženska osoba jače razvijenih kukova.*

8.4. Sekundarne semantičke realizacije, indukovane metaforom, bilježimo i u ekspresivima ovog tipa. Pomjerenost značenja sporadično ide i u pejorativnom smjeru, obično za krupnu i nezgrapnu žensku osobu, što je praćeno navođenjem odgovarajućeg kvalifikatora funkcionalno-stilske vrijednosti:

- **borozan 1.** *muzički instrument, vojnička truba. 2.* pren. *onaj koji je malog rasta o podebeo*; **brumbulak 1.** *obao kamen. 2.* pren. *debela osoba*; **bure 1.** *drveni duguljasti i pljosnati sud sa dva dna namijenjen za držanje tečnosti. 2.* pren. *osoba koja je debela, neprikladno građena osoba*;

---

²Ekspresiv je markiran kvalifikatorom funkcionalno-stilske vrijednosti *fam.* (*familijarno*).

- **bedevija 1.** *rasna kobila dobre, najčešće arapske pasmine*; **2.** *pren. pejor. krupna, snažna i nezgrapna ženska osoba*; **bokulja 1.** *krava velikog trbuha*. **2.** *pren. pejor. debela ženska osoba.*

9. Imenice pozitivne ekspresije u do sada obrađenom materijalu za *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* nijesu brojne. S obzirom na to da je emotivni segment leksičkog značenja obično kontekstualno određen, analiza primjera kojima se ilustrirala upotreba odredničke riječi uputila je na zaključak da su simpatija, radost, divljenje, poštovanje, dopadanje, oduševljenje, najčešće emocije iskazane ekspresivnom leksike pozitivne konotacije.

9.1. Intimniju komunikaciju, koju odlikuju prijateljske emocije i dobre namjere, obično zastupljenu u krugu prijatelja, porodice ili u razgovoru sa djecom, karakteriše upotreba leksema **blago**, **blagiša**, **blagna**, sa značenjem *mile*, *drage osobe* (muške ili ženske), koje su u *Rječniku* markirane kvalifikatorom ekspresivne tonalnosti *hip*. (hipokoristično). Komponenta ekspresije leksema **bleso**, **blesan**, **blesonja**, koje su u *Rječniku* obilježene kvalifikatorom *razg.* (razgovorno), a semantički se odnose na *blesavu mušku osobu*, odnosno na *umno zaostalu mušku osobu*, kontekstualno je određena, te se iste jedinice javljaju i u pozitivnim i u negativnim paradigmatama.

10. Iako je opozicija *čovjek – životinja* u osnovi raznovrsnih leksičkih realizacija negativne ekspresije, primjer „zoomorfnog modela semantičke derivacije“ (Ristić 2002: 95) registrujemo i u jedinicama pozitivne ekspresivnosti. Na primjer, **bumbar** kao *vrsta insekta opnokrilca* ima pozitivnu konotaciju kad se odnosi na *krupno, zdravo, napredno dijete* u drugom po redu značenju.

11. Jedinicama pozitivne konotacije koje komunikaciji daju uzvišen, nekad i patetičan ton, a čiju upotrebu prate emocije divljenja, oduševljenja ili ushićenja, pripadale bi imenice koje semantičkom derivacijom razvijaju značenje osobe koja se nečim izdvaja. Tačnije, razvijanje pozitivnog značenja putem metaforičkog prenosa bilježimo u leksemama:

bog 1. *vrhovno biće koje je stvorilo svijet, koje ga održava i upravlja njime*. **2.** *pren. osoba koja je veoma moćna, koja je na vlasti ili ima vlast; osoba koja uživa veliko poštovanje i kojoj se drugi dive*; **banica 1.** *žena bana*. **2.** *pren. stasita, otmena ženska osoba, ona koja se ističe pameću i ugledom*; **biser 1.** *sedefasto, skupocjeno zrno, odnosno zrnce koje nastaje u nekim školjkama i koristi se kao nakit*. **2.** *pren. osoba koja je posebno draga*; **bistrica 1.** *voda koja je bistra, čista*. **2. pren.** *oštroumna, pametna, pronicljiva ženska osoba.*

12. Kalemljenjem sufiksa *-lija*, koji je turskog porijekla (Stevanović 1989: 485), i morfološki različitih osnova koje izvorno pripadaju orijentalnim jezicima, dobijene su imenice sa pozitivnom ekspresivnom komponentom u značenju: **ardžija**, **airlija**, **batlija**. Imenice koje se etimološki dovode u vezu sa romanizmom *bastati* – **bastadur**, **bastalija**, **bastasko**, **bastanik**,

bastadiša, bastiša, bastašica, bastanica, bastaduša, nastale srastanjem stranog i domaćih leksičkih i morfoloških elemenata, imaju značenje imaoća pozitivne, poželjne osobine (nomina atributiva) i u Akademijinom Rječniku objedinjene su definicijama tipa: *osoba koja je sposobna, spretna, umješna, kojoj sve ide od ruke; hrabra, odvažna osoba.*

12.1. Primjeri ekspresiva koji su motivisani romanskim ili orijentalnim jezičkim elementom ne upućuju na odsustvo tvoračkih jezičkih snaga već na zaključak da jedinice markirane stranim jezičkim nanosom povećavaju mogućnosti „za individualnu emotivno-ekspresivnu i stilsku kreativnost u upotrebi jezika“ (Ristić 2006: 150).

13. Posebnom leksičkom sloju, markiranom kvalifikatorom *žarg.* (*žargonski*) u *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika*, pripadaju imenice i sekundarne leksičke jedinice „neutralizovane ekspresivnosti“ (Ristić 2006: 58), koje se danas mogu čuti u različitim sredinama, u krugu sagovornika različitog obrazovanja, socijalnog statusa i uzrasta, a koje u do sada obrađenom materijalu nijesu naročito produktivan leksički sloj:

- **baja** *žarg. zgodan muškarac; mangup; budžo i budža* *žarg. 1. osoba koja ima veliku vlast, osoba koja je na važnom položaju. 2. osoba koja je imućna, bogataš;*
- **avion** *žarg. privlačna, atraktivna ženska osoba; bomba* *žarg. atraktivna osoba.*

14. Mogućnosti iskazivanja subjektivne ocjene i emotivnog stava prema određenim ljudskim osobinama sagledavane su na primjerima leksema iz građe za prvi tom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*, koje neobičnost na semantičkom planu ostvaruju ili prenošenjem imena sa jednog pojma na drugi na osnovu sličnosti, ili prisustvom ekspresivnih komponenata u značenju, koje su u stvari odraz stava govorne zajednice prema onome što znači leksema, a ne individualni stav leksikografa.

14.1. Istraživanje je pokazalo i da su analizirani ekspresivi ili sa pozitivnom ili sa negativnom konotacijom, ali i da su jedinice negativne ekspresije brojnije. Nijanse negativnih emocija – prezir, gnušanje, nepoštovanje, ruganje, ismijavanje, nipodaštavanje, poniženje, sažaljenje, izvjesno je, češće su u semantičkoj identifikaciji do sada obrađenih ekspresivnih imenica od nijansi pozitivnih emocija – oduševljenja, divljenja, poštovanja, dopadanja, simpatije, radosti. Ova „suzdržanost u pohvalama, a sklonost ka pokudama“ (Ristić 1996: 75) kao da je odlika ovog govornog prostora, pa ako duhovna struktura i mentalitet crnogorskog podneblja prije nalažu upotrebu augmentative nego deminutiva kao derivacione stilsko-jezičke kategorije, danas možemo zaključiti (na osnovu analizirane građe) da su nam pozitivno intonirana sredstva za izražavanje ekspresije prilično slabo razvijena. Tako konotacija zasnovana na jednom broju univerzalnih opozicija: *čovjek – đavo, čovjek – životinja, čovjek – biljka, čovjek – predmet* češće rezultira nijansom stilski relevantne pejorativnosti u sekundarnom

semantičkom sadržaju. Tačnije, kada je ciljani pojam čovjek, a polazni (izvorni) životinja ili predmet, metaforička transformacija za rezultat ima ekspresivnost, češće negativnu – ako se ne radi o djetetu. Tada metaforizacija obično daje pozitivno markiranu sekundarnu leksičku jedinicu.

14.2. I da zaključimo. Ekspresivna leksika kao rječnička građa ne smije biti izjednačena sa neutralnim leksičkim fondom i jedinicama prvostepene nominacije, a njena zastupljenost i obrada u rječnicima ovog tipa predstavlja važno lingvističko, sociološko i kulturološko pitanje. Specifična za određene društveno-istorijske prilike, ova leksika istovremeno je pokazatelj ne samo jezičkih nego i socioloških pojava, ali i psihološkog profila ličnosti i zajednice koja je upotrebljava. Ona ne tjera na razmišljanja samo leksikografe i lingviste uopšte nego i istraživače različitih profila, pa je svakoj leksemi sa ekspresivnim komponentama u značenju potrebno dati status odrednice u Akademijinom Rječniku, obraditi je akcenatski, gramatički i semantički, potkrijepiti njenu upotrebu primjerom, a funkcionalno-stilskim kvalifikatorom precizirati domen upotrebe i status ekspresiva u leksičkom sistemu crnogorskog jezika. Zapravo, kvalifikator je inicijalni i pouzdani pokazatelj složenih ekspresivnih sadržaja odredničke riječi, te se problemu identifikacije ekspresivne leksike i načinu njenog predstavljanja u rječnicima ovog tipa uvijek treba vraćati.

Literatura:

Gortan-Premk Darinka, *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 14, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 1997.

Gortan-Premk Darinka, *Figurativna značenja u srpskoj leksikografiji*, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2014, 155–167.

Dragičević Rajna, *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.

Zgusta Ladislav, *Priručnik iz leksikografije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva „Svjetlost“, Sarajevo, 1991.

Radović-Tešić Milica, *Problem obrade figurativnih značenja u opisnim rječnicima*, u: *Leksikologija i leksikografija – zbornik radova*, Matica srpska, Institut za srpskohrvatski jezik, Novi Sad – Beograd, 1984, 147–151.

Radović-Tešić Milica, *Raspoređivanje značenja reči u srpskoj leksikografiji*, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2014, 141–155.

Ristić Stana, *Konotativni aspekti značenja ekspresivne leksike (leksikološko-leksikografski pristup na korpusu iz Rečnika SANU)*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXVII, Novi Sad, 1994, 537–542.

Ristić Stana, *Tipovi ekspresivne leksike u savremenom srpskom jeziku*, Južnoslovenski filolog LII, Beograd, 1996, 57–78.

Ristić Stana, *Ekspresivna leksika u deskriptivnom rečniku*, u: *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove – Međunarodni naučni skup*

o leksikografiji i leksikologiji, SANU, Matica srpska, Institut za srpski jezik SANU, Novi Sad – Beograd, 2002, 89–103.

Ristić Stana, *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku, teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti*, Monografije 1, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 2004.

Ristić Stana, *Kvalifikatori u srpskoj leksikografiji*, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2014, 113–131.

Stevanović Mihailo, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Naučna knjiga, Beograd, 1989.

JELENA BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

TYPES OF EXPRESSIVE LEXICON IN THE FIRST VOLUME OF THE
DICTIONARY OF MONTENEGRIN NATIONAL AND LITERARY
LANGUAGE

Summary

This paper will analyze the typical types of expressive lexicon from lexicological and lexicographical aspect. Specifically, by selecting examples of this particular lexical layer from the first volume of the *Dictionary of Montenegrin national and literary language* we will refer to the principles of lexicographical processing of expressive lexicon, means of its representation in the *Dictionary*, but also the problems the consultants engaged in processing the lexicon material face in identifying its grammatical and, in particular, semantic structure. Since within this layer of the lexicon we differentiate several semantic and formative types, the paper will specifically deal with the expressives which function as lexical units for the expression of positive or negative subjective evaluation, i.e. emotional attitude of approval or disapproval. Within the presentation of lexicographical steps within the lexicon processing that is marked with the various qualifiers of functional and stylistic value, this will identify, according to frequency of use, domestic lexemes in which the names of animals, plants, objects and abstractions relate to the person, by moving the meaning in a positive or negative (pejorative) direction. Also, the analysis will show that the expressive vocabulary, even when it is of foreign origin, enriches vocabulary and the structure of the *Dictionary*, and contributes to its semantic heterogeneity. Therefore, in this paper we will point out to the expressive use of different layers of meaning, which are mainly taken from Turkish and Italian. The work will, at the same time, justify the views expressed in linguistic literature, by which in this lexical layer the permeation of social and individual processes and changes in language are most visible, which further makes the material useful for differently oriented linguistic research.

Key words: expressive vocabulary, lexicography, noun, connotation, denotation, qualifier, metaphor, primary and allegorical

Danijela RADOJEVIĆ

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica

dristic@canu.ac.me

O SINTAKSIČKIM FIGURAMA DODAVANJA S POSEBNIM OSVRTOM NA KUMULACIJU U JEZIKU MEĐURATNE PRIPOVJEDAČKE PROZE MIHAILA LALIĆA

U radu se analiziraju vrste sintaksičkih stilskih figura koje su nastale operacijom dodavanja na jezičkom materijalu međuratne pripovjedačke proze jednog od najznačajnijih crnogorskih pisaca – Mihaila Lalića. U literaturi se nerijetko poistovjećuju pojedine stilske figure iz ove kategorije koje izdvaja klasična retorika – *sinatroizam* i *distribucija* sa najizrazitijim predstavnikom ove grupe figura – *kumulacijom*. U ovom radu nastojali smo da kroz sintaksičko-semantičku analizu primjera razgraničimo pomenute figure i odredimo stepen njihove stilske markiranosti, a istovremeno da napravimo diferencijaciju između stilogenog i nestilogenog gomilanja jezičkih jedinica. Izdvojeni su posebno stilogeni primjeri repetitive udružene sa kumuliranjem jezičkih jedinica, te primjeri figure iterativnog dodavanja predstavljeni kroz polisindet, kao i primjeri amplifikacije koja je sa najmanjom ekspresivnom vrijednošću. Na taj način predstavljeni su strukturno-semantički tipovi najvažnijih stilskih figura nastalih adjekcijom i njihova sintaksostilemska vrijednost u jeziku jednog segmenta Lalićevog stvaralaštva koji je doskora bio nepoznat široj čitalačkoj publici, a veoma je značajan kao početna, pripremna faza za piščeve kasnije stvaralačke uzlete i podsticajan za širu i sveobuhvatniju lingvističku analizu.

Analiza je pokazala čestu upotrebu koordiniranih konstrukcija na izučavanom jezičkom korpusu, ali i prisutnu neujednačenost u pogledu njihove stilske markiranosti – od primjera sa najmanjim stepenom stilogenosti, do onih sa izrazitom stilskom markiranošću.

Ključne riječi: sintaksičke figure dodavanja, Mihailo Lalić, kumulacija, sinatroizam, distribucija, polisindet, amplifikacija, stilogenost.

Uvod

1. Međuratna narativna proza Mihaila Lalića, jednog od najvećih pisaca savremene crnogorske književnosti, predstavlja početnu fazu njegovog književnog rada, zapravo, uz poeziju koju je pisao u tom periodu, ona predstavlja prve objavljene radove nastale iz pera ovog pisca. Budući da je ovaj segment Lalićevog književnog opusa bio gotovo potpuno nepoznat široj čitalačkoj publici,¹ nije bilo studioznije jezičko-stilske analize ove faze u

---

¹ Tek je 2014. godine doživio svoje prvo štampano izdanje u vidu zbirke: Mihailo Lalić, Međuratno književno stvaralaštvo (1935–1941), Zavičajno udruženje „Komovi”, Udruženje pisaca Kragujevca, Kragujevac, 2014, koju smo koristili u ovom radu.

njegovom stvaralaštvu, koja je upravo bila osnov za piščeve kasnije stvaralačke uzlete. Lalićeva međuratna narativna proza „pokazuje potpunu harmoniju poetike pokreta socijalne literature, s jedne, eksplicitne piščeve poetike, s druge, i implicitne poetike njegovog djela, s treće strane.“² Zanimljivo pisana narativna proza, sa mnogo ekspresivnih elemenata donosi „jezičku svježinu“ koju generalno karakteriše svježina i ekspresivnost leksike. Očigledan je uticaj tradicije, usmenog stvaralaštva u pripovjedačkoj tehnici, a to je vidljivo po tome što se pisac „češće obraća slušaocu nego čitaocu.“³ Na takvom jezičkom materijalu zasnovali smo lingvostilističku analizu sintaksičkih figura nastalih adjekcijom, sa posebnim osvrtom na kumulaciju, i ukazali na njihovu stilogenost, tačnije semantičku i sintaksičku uslovljenost njihove stilske markiranosti.

Još je klasična retorika izdvajala stilske figure *sinatroizam* i *distribuciju* kao figure koje nastaju operacijom dodavanja a koje se nerijetko dovode u vezu sa kumulacijom, tako da smo se mi u ovom radu fokusirali upravo na ove tri sintaksičke figure, zbog, između ostalog, potrebe i njihovog međusobnog diferenciranja, i različitog stepena njihove stilske markiranosti. Takođe, kao posebne vrste kumuliranja jezičkih jedinica razmotrićemo polisindet i amplifikaciju.⁴ Stilistički efekat kumulacije „počiva na markiranom proširivanju pojedinih djelova iskaza; takav prošireni, kumulirani dio iskaza usljed redupliciranja sintaksičke pozicije opaža se kao stilogen, kao gomilanje kojim se gotovo postiže 'pretrpanost' diskursa pojedinostima.“⁵ Na taj način kroz figurativnost postiže se književnoumjetnička ekspresivnost.⁶ Ipak, pored stilogenog postoji i nestilogeno gomilanje jezičkih jedinica, što i odvaja kumulaciju i stilske figure od onih nagomilanih jezičkih jedinica koje to nijesu. Osnov razgraničenja stilogenog od običnog komunikativno uslovljenog gomilanja jezičkih jedinica mora se potražiti u semantici. „Stilogenost kumulacije proizilazi, prema tome, iz jединства sintaksičke i semantičke reduplikacije.“⁷ U ovom radu na primjerima iz djela Mihaila Lalića mi smo upravo pokušali da razgraničimo stilogeno od nestilogenog gomilanja jezičkih jedinica kroz semantičko-sintaksičku analizu. To je inače pitanje oko kojeg postoje neujednačena mišljenja u lingvističkoj literaturi. Za razliku od autora koji svako gomilanje jezičkih jedinica objedinjenih zajedničkom sintaksičkom funkcijom nazivaju kumulacijom i ističu njenu

---

² Radomir V. Ivanović, Poetika pokreta socijalne literature u Lalićevom djelu objavljenom u međuratnom periodu (1935–1941), u: Mihailo Lalić: „Međuratno književno stvaralaštvo (1935–1941)“, 24.

³ Isto, 22.

⁴ Napominjemo da je u literaturi prisutno i izdvajanje epiteta u grupi sintaksičkih figura nastalih dodavanjem, kojim se mi ovom prilikom nećemo baviti.

⁵ Marina Katnić-Bakaršić, Lingvistička stilistika, Open Society Institute, Budimpešta, 1999 (e-izdanje), 45.

⁶ Branko Tošović, „Ekspresivnost“, Stil, br. 3, Beograd – Banjaluka, 2004, 45.

⁷ Miloš Kovačević, Stilistika i gramatika stilskih figura, Unireks, Nikšić, 1995, 70.

figurativnost,⁸ drugi pak striktno razdvajaju stilogeno od nestilogenog gomilanja homofunkcionalnih jedinica.⁹

Sinatroizam i distribucija

2. Polazeći od određenja M. Kovačevića, postoje četiri tipa gomilanja¹⁰ jezičkih jedinica koji se diferenciraju prema stepenu stilske markiranosti. Na proučavanoj jezičkoj građi međuratne pripovjedačke proze Mihaila Lalića registrovali smo česte primjere sva četiri tipa kumuliranja homofunkcionalnih jedinica. Kumuliranje se najčešće odnosi na pojedine članove rečeničnog ustrojstva,¹¹ tako da su često kumulirani različiti članovi rečenice: predikati, subjekti, objekti, atributi ili adverbijali. Međutim, ponekad se gomilanje jezičkih jedinica može odnositi i na šire cjeline – najčešće na zavisne ili naporedne rečenice u okvirima složenih rečenica.

2.1. U težnji da jedan pojam osvjetli sa više strana, da ga što bolje prezentuje, Mihailo Lalić u svojoj međuratnoj narativnoj prozi često gomila kvalifikative i determinatore. U najvećem broju primjera on akumulira različite attribute u nastojanju da jedan pojam što potpunije predstavi:

Samo lica retkih prolaznika privlače njegov pogled, *divalj, zelen, ljut* (Lal., LjVP¹², 63); Stajao je tako *krvav, pljuvan i tučen*, zatim se lijepo skljojao (Lal., St, 108); *Bespomoćan, sa žutim starim haljetkom i zakorelim čizmama i masnim šeširom, riđ i bradat*, ružno je izgledao (Lal., ŠSN, 68); Bila je to *teška mrtvačka ruka, kruta i ledna*, i – kao da se otimala (Lal., Gi, 124).

2.2. Kumulirane glagole sa gramatičkom funkcijom predikata bilježimo u sljedećim primjerima:

Podalje, tri konja *su se njuškali, frktali i zagledali* (Lal., LjVP, 64); Nervozna se životinja đavolski *propela, poklznula i odskočila* (Lal., LjVP, 63); *Vrištao je, kumio i molio, spominjao* vakmajstora Mira Dreka i ostale (Lal., SS, 114); Šutke, s prekrštenim rukama gledale su kako *brekće*, kako se *grči i prikuplja* (Lal., St, 108); Sada su još tu u svom

---

⁸ Milorad Ćorac, Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika, *Naučna knjiga, Beograd, 1974*, 267.

⁹ Kovačević, Nav. d., 65.

¹⁰ „Gomilanje je postupak pod kojim se podrazumijeva koordiniranost sintaksički homofunkcionalnih jedinica.” Bernisa Puriš, „Ekspresivna sintaksa u književnoumjetničkom tekstu (na primjeru Grozdanina kikota Hamze Hume)”, *Post Sriptum, Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, br. 1, Bihać, 2010/2011*, 28.

¹¹ Ivo Pranjković, Stilske figure i gramatika, 9; *dostupno na:*

<http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1832&naslov=stilske-figure-i-gramatika>

¹² U radu smo koristili skraćenice za analizirane Lalićeve pripovijetke: LjVP = Ljubav Vulete Petrova; ŠSN = Šume svud naokolo; Plj = Pljačka; VSK = Vladimir Stipović kašljuca; Str. = Strah; Ja = Jasikovica; UUR = Učitelj u Rogozni; OIM = Obrad i Majo; Br = Breskve; St = Starac; SS = Sam samcit; Dr = Drugovi; Gi = Ginjenici; Sa = Samoća; DV = Devet vodenica.

prašljivom porodilištu, po njima se *lupa*, po njima se *lijepo* neznana imena i adrese, *slažu se vezuju* i *spremaju* na daleke putove (Lal., Br, 101); Prvo se *razbukta* galama, pa onda *zatutnja* unutra i *nasta* trka i vezivanje (Lal., Dr, 118); Iza kolibe oštro i iznenada *zalaja pas*, *zacvilje* i *arlaufnu* (Lal., Sa, 128).

2.3. Na izučavanoj jezičkoj građi nerijetko su akumulirani i drugi sintaksički članovi (subjekatske i objekatske sintagme, imenski djelovi predikata, adverbijali...) sa ciljem da se proširi, precizira i što potpunije predstavi iskaz. Navodimo neke od takvih mnogobrojnih primjera:

Zemlja i stoka, pčele i voće – sve im je bilo na svom mjestu (Lal., SS, 110); A kod kuće *zaplakane žene* i *kradljiva posluga* i *alobitni Miro Dreko* i *zlo*, ništa bez zla (Lal., SS, 112); *Tri gladna proljeća* i *tri ljeta*, *jeseni bez voća*, a *zima* bez 'ljeba i pokrova (Lal., Dr, 116); Prolazeći pored mračnih koliba gdje još miriše *mokar pepeo*, *čađ* i *ljudska ostavština* (Lal., Sa, 128); pošli su svi troje gore i niz mračne stepenice spuštali *džakove žita*, *bijelo brašno*, *smok*, *mrs*, *posteljinu* i *skupocjeno begovsko pokušstvo* (Lal., Plj, 69); Žao mu je bilo da ostavi *ono masno parče zemlje*, *savardak* i *ognjište* (Lal., Ja, 86); Dugo je trajala ta *vriska* i *psovka* i *tutanj* ispod ceste (Lal., Str., 78); Oni su razgledali *albume*, *fotografije*, *uspomene* (Lal., LjVP, 61); *U tutnju* i *prašini*, *u dubokoj noći* i *umoru* pobljedi električno svjetlo i potamne lica pod svjetlom (Lal., Br, 101); teško se piri i sastavlja godina s godinom – sve na tešku *veresiju od suše* i *poplava*, *utrga* i *paljevine* (Lal., SS, 110).

U svim navedenim primjerima kumuliranja jezičkih jedinica posrijedi je gomilanje semantički udaljenih jezičkih elemenata koje objedinjuje jedino ista sintaksička funkcija. U klasičnoj retorici ovakvo gomilanje raznorodnih elemenata nazivano je *sinatroizam*. Prema mišljenju M. Kovačevića, ovaj tip gomilanja jezičkih jedinica predstavlja najmanje stilogenu strukturu, zbog njihove „običnosti“, budući da je posrijedi „najuobičajenija realizacija s redukcijom leksički podudarnih elemenata i njihovim svođenjem na jedan u okviru složene sintaksičke strukture.“¹³ Dakle, po ovom tumačenju ovdje bismo upravo imali eliziju a ne dodavanje, što po mišljenju Kovačevića udaljava ovakve primjere od pravog stilogenog nabiranja, pošto je, kao što je poznato, u suštini stilske figure kumulacije da je suprotna elipsi, tj. ne nastaje detrakcijom, nego adjekcijom.¹⁴ Smatramo da je ovdje zaista zajednička sintaksička funkcija ono što objedinjuje semantički nesrodne riječi na jednom mjestu, ali da je nastala upravo sa ciljem da se bolje predstavi, precizira i iskaže sadržaj rečenica, tako da dolazi do zgusnutosti, kondezovanosti izraza; gomilanjem ovakvih jezičkih sredstava projektuje se emocionalna uzbuđenost, težnja za isticanjem, preciziranjem.

2.4. Kao što smo već istakli, kumulirane ne moraju biti samo leksičke jedinice i sintagme već i rečenice, sindetske i asindetske, primarno

¹³ Kovačević, Nav. d., 67.

¹⁴ Pranjković, Nav. d., 9.

kopulativnog karaktera, što je potvrđeno sljedećim primjerima iz jezika međuratne pripovjedačke proze Mihaila Lalića:

Samo je *bilježio izostanke, slao opomene i podizao davije* (Lal., UUR, 92); A Demiru je dobro sve dokle *stoje oni dućani niz čaršiju, zrijevaju voćnjaci i melju vođenice* (Lal., Dr, 115); *Širile su se šume, kitile planinske kose i padine i spuštale se u riječne doline i sela* (Lal., ŠSN, 67); A sad se oko Jasikovice *ja natežem i vodim davije i plaćam takse i advokate – sve mi đavo ponese* (Lal., Ja, 88); Boljela ga je i pekla ta samoća u snu i na javi, tištalo ga kad prođe pustim drumom, i ošturedim selom, a niko da mu reče riječ, *da se na zlo požali il' da se dobru ponada* (Lal., SS, 111).

Prema određenju R. Simića, u ovakvim primjerima može se govoriti o tzv. izofunktionalnosti gdje više jedinica popunjavaju zajedničku gramatičku poziciju, tačnije, u ovakvim slučajevima riječ je o gramatičkoj kumulaciji.¹⁵

3. U jeziku međuratne narativne proze Mihaila Lalića zabilježili smo i primjere sintaksičke klasične figure dodavanja *distribucije* koju egzemplifikuju sljedeći primjeri:

U podrumu je bio *nered; stare japije, alatke, hamovi, i kante pune kreča*, sve osvjetljeno malim ručnim fenjerom što ga držala majka u lijevoj ruci (Lal., Plj, 69); Preko starog stola razastire hartiju a po hartiji *svu svoju robu: dvije flaše topla mlijeka, hljepčiče, luk, paradajs sa solju, jaja – i otkako je stiglo ljeto – rumene sitne breskve* (Lal., Br, 102); Šumarski inženjer je sutradan po svome dolasku šetao *kroz poluorijentalnu čaršiju, na trg, na most, na igralište* (Lal., ŠSN, 66); To sočno voće *tolko liči na nju, na njeno bljedilo i ranu mladost* (Lal. Br, 102); On nema ni brata, ni rođaka, *sâm je* (Lal., Plj, 71); *Ni šuma, ni koliba, ni crna obala rijeke – ništa se više nije vidjelo u sivom tkanju snijega* (Lal., Sa, 132).

Ovi su primjeri takođe nastali operacijama izostavljanja i supstitucije. Posebnost njihova je u tome što je prvi član u nizu homofunktionalnih elemenata semantički veoma uopšten i njegov semantički sadržaj se eksplicira tek navođenjem ostalih elemenata koordiniranog niza.¹⁶ Zapravo, ostali članovi preciziraju prvi u nizu koji je uopšten, objedinjavajući, ali komunikativno nije neophodan kao njegovi sastavni djelovi. Naša dva posljednja primjera ukazuju na to da semantički uopšten član ne mora biti na prvom mjestu, već na posljednjem, odnosno da redosljed elemenata u okviru ove figure može biti obrnut, tj. da se najprije navode jedinice koje preciziraju semantički sadržaj uopštenog elementa koji, kao objedinjavajući, dolazi tek na kraju. Interesantno je da bi se bez ovog uopštenog, objedinjujućeg elementa ova figura svela na sinatroizam.

Primjeri ovog tipa sintaksičkih figura, koji su unekoliko stilogeniji od prethodnih primjera sinatroizma, često su prepoznatljiviji i po formalnim

¹⁵ Radoje Simić, Gramatička kumulacija sa lingvističkoga i stilističkoga gledišta, *Književnost i jezik*, god. XXVI, br. 2–3, Beograd, 1979, 205.

¹⁶ Kovačević, Nav. d., 68.

znacima kojima su nerijetko obilježeni: interpunkcijskim znacima dvije tačke, tačkom zarezom, zarezom ili crtom. Odnosno, kod ovakvih primjera distribucije koji su markirani na grafičkom planu, mora se istaći njihova stilematičnost.

4. Na izučavanom jezičkom korpusu međuratne pripovjedačke proze Mihaila Lalića zabilježili smo i sljedeće, semantički i sintaksički srodne primjere prethodnim:

U subotu, rano, mlatio je Vuleta Tmušića ćilime iz sve snage (Lal., LjVP, 61); *Bilo je majsko jutro, sunčano* (Lal., LjVP, 63); zagarantovan uspjeh i projektovane tantijeme – izvukoše ga iz kancelarije da ga pošalju *na jug, na jadransko zaleđe* čije su geografske karte šarene od raštrkanih gladnih sela (Lal., ŠSN, 65); *Na proplanku nad klisurom, pod granatim drvetom, gdje se obično odmarao*, objesio se na remenu od hlača (Lal., ŠSN, 68); naš podlistak je tu za zabavu najobičnijih građana, znate, *posle ručka, pred spavanje* (Lal., VSK, 75); *Na desnoj ruci – odmah iznad dlana* gasio se crn i modar otisak lanca kojim je bio vezan (Lal., Gi, 123); Dolje oko rijeke crnjela se jovina, pri brdu je rasla lijeska i breza, *a uz brdo, ovamo đe su sad livade*, bukovina i bjelošumovina (Lal., Ja, 84); *Na oboru buntara i komite Miljana Kosca, u udbini između kućnog zida i drvljanika*, ležala je Košćeva majka nekako čudno presamićena (Lal., Gi, 122); Ona je u sredini, ćeretaju i tako su *blizu – glava uz glavu* (Lal., LjVP, 63).

Srodni prethodnim su ovi primjeri po tome što „homofunkcionalni koordinirani elementi uključuju semantički suodnos cjeline i dijela, ali nešto drugačijeg tipa.“¹⁷ Ovdje prva riječ u nizu nije semantički uopštena, već je punoznačna a svi ostali elementi niza označavaju djelove te cjeline, preciziraju je. „Stilska bi se markiranost ovakvih primjera možda mogla zasnivati na naglašenosti svakog od elemenata niza, naglašenosti prepoznatljivoj već preko upotrebe zareza, pošto konstrukcija može biti ostvarena i u nenaglašenoj „verziji“, svakako uobičajenijoj.

Kumulacija

5. Svi dosad navedeni primjeri sintaksičkih figura nastalih operacijom dodavanja ne predstavljaju posebno stilematične konstrukcije i nijesu nosioci stilogenosti kao što je najpoznatiji predstavnik ove grupe figura – kumulacija u užem smislu. Usljed prisustva diferencijalnih semantičkih komponenti, kumulacija ne počiva samo na ponavljanju već i na dodavanju. „Pošto nova jedinica donosi bar još jednu semantičku komponentu više, širenjem sintaksičkog plana, semantički se opseg referenta sužava. Iz tog odnosa formalnog širenja i semantičkog 'sužavanja' i proizilazi specifična stilska i komunikativna vrijednost kumulacije.“¹⁸

---

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, 72.

Evo takvih primjera u jeziku narativne proze Mihaila Lalića nastale u periodu između dva rata:

Gledam – a ono *tmuša, ništa se ne vidi* (Lal., Str., 79); na vajatu su pregazili *svježe jutros obrane* čuperke trave (Lal., St, 107); A on, *kao panj, ne mrda* (Lal., LjVP, 62); On oseti *kako ga poduzima vatra, kako je upaljen kao zublja luča* (Lal., LjVP, 62); Selo koje se ne plaši *pohare, ni pljačke*, i koje nije platilo porezu otkad postoji (Lal., Plj, 70); Cio dan je sipila kiša onako *jednako i dosadno* kako samo u jesen može da sipi (Lal., Str., 77); Brda na drugoj strani doline *bila su još u sjenci, tamna* i nekako čudno približena (Lal., DV, 133); Bili su mokri i *oblačni dani, bez sunca* se crnila planina (Lal., DV, 136); *Prolazi tako dan za danom, nižu se jutarnja izdanja*, crna slova i crne strepnje i puno dosada i praznine (Lal., Br, 103); Mladići koji su tek učili da rade zemlju povedeni su u rovove, ili lagere Neđmeđera, *naučili da prolivaju krv, da rešetaju kuršumima* (Lal., Plj, 70).

Ovi su primjeri karakteristični po tome što se gomilaju bliskoznačne riječi i sintagme, pri čemu se realizuje svojevrsna intenzifikacija osnovnog značenja, pa kumulacija praktično prerasta u subjektivnu gradaciju.¹⁹ To je u stvari kumulacija u užem smislu koju odlikuje nizanje referencijalnih sinonima od kojih svaki ima i diferencijalnu semantičku komponentu.²⁰ Ovi se primjeri razlikuju od svih navedenih po tome što se svi koordinirani homofunkcionalni članovi vezuju za isti referent. Međutim, ta jednačitost referenata ne znači i istovjetnost značenja homofunkcionalnih jedinica, jer bi u tom slučaju nastali pleonastični iskazi. Svaki naredni element kumulacije odlikuje se samosvojnim, specifičnim značenjem i na taj način se modifikuje, konkretizuje i proširuje semantičko polje referenta.

Kao što naši primjeri pokazuju, kumulacija kao stilska figura može biti ostvarena na leksičkom, sintagmatskom, rečeničnom nivou ili se pak zasnivati na njihovim različitim kombinacijama.²¹

5. 1. Primjeri prave kumulacije koji su po našem mišljenju takođe sa izrazitom stilskom markiranošću jesu oni gdje imamo udruženu repeticiju (ponavljanje jednih te istih jezičkih elemenata) u kombinaciji sa kumuliranjem jezičkih jedinica, u okvirima rečenične strukture. I takve primjere registrovali smo na izučavanom jezičkom materijalu Lalićevih pripovjedaka:

Negde je cvilila violina, negde se zapodela pesma (Lal., LjVP, 61); A sad ju je *uzalud čekao na svim raskršćima i uglovima, zalud satima stojao pod njenim prozorom* (Lal., LjVP, 62); gradili su veliki most preko Umorne – *moglo se naći posla, moglo se živeti, prehranjivati* (Lal., LjVP, 63); Gladni čovjek pobjegao je i sklonio se *u šumu, u*

¹⁹ Katnić-Bakaršić, Nav. d., 45.

²⁰ Isto.

²¹ Kovačević, Nav. d., 70.

prohladnu tamnu šumu (Lal., ŠSN, 68); *Usput sjeća se nekih stvarčica, nekih trica* iz svoje bolje prošlosti (Lal., VSK, 74); *Stojim tako i čekam, a dolje u dolini sve pusto i niko neće čut' ni viđet' kad panem i niko neće smjet' sjutra da me olelče i ožali* (Lal., Str., 82); Jednom je čitao neki roman o lovcima, *pun divnih opisa šume, guste šume, polumračne* - i to mu se mnogo svidjelo (Lal., ŠSN, 65); *Bože mili, bože mili – koliko je zla preturila, koliko kamena i drveta i jada i nevolje svakojake* (Lal., Gi, 124); *A nikad lijepe i mile stvari, nikad đeteta na krilu, nikad žene u zagrljaju* (Lal., Gi, 124).

Navedeni primjeri kumulacije počivaju na djelimičnoj semantičkoj reduplikaciji.²² Svaka jedinica što ulazi u koordinirani niz podudarna je sa drugom u najmanje jednoj svojoj semantičkoj komponenti. A s obzirom na tu podudarnost samo u dijelu svog značenja, najčešće u osnovnoj semantičkoj komponenti, kumulirane jedinice nijesu međusobno zamjenjive u svim kontekstima, što znači da je posrijedi i nepotpuna semantička supstitucija. Zbog prisustva diferencijalnih semantičkih komponenti, kumulacija ne počiva samo na ponavljanju nego i na dopunjavanju.²³ To je i razlikuje od repeticije.

5.2. Ipak, nijesu ni svi tipovi kumulacije kao stilske figure nosioci stilogenosti. Među navedenim, izdvaja se jedan tip koji je najmanje stilogen. To su primjeri *amplifikacije*, odnosno sintaksičke apozicije kao ovaploćenje samo referencijalne sinonimije i među svim navedenim tipovima kumulacije „ima najmanju ekspresivnu vrijednost.“²⁴ Primjeri iz proučavane Lalićeve proze:

oni su mazili na krilu mačke, i vrlo su žalili za *Bobiem, skoro uginulim psićem* (Lal., LjVP, 61); *Najmlađi Stipović, Vladimir*, u koga je pop Velja polagao velike nade i htio da ga pošalje na visoke bogoslovske nauke (Lal., VSK, 73); Ali je pukovnik bio ljubomoran na *ženu, lijepu i glupu Angelinu*, i sve je pošlo kako ne valja (Lal., VSK, 74); U selu je bilo oko dvades' dimova, a što je *Simo Rajčev, trebački glavar*, predavao danak samo za njih pet – to je druga stvar (Lal., Ja, 85).

U ovim primjerima posrijedi imamo tzv. izosemantičnost, odnosno kumulaciju jezičkih jedinica istog leksičkog sadržaja, gdje dolazi do ponavljanja denotacije.²⁵

Polisindet

6. U primjerima gomilanja jezičkih jedinica u jeziku narativne proze koja je bila predmet našeg interesovanja uz kumulirane jedinice bilježimo relacijske riječi u funkciji intenzifikatora koje „imaju vrednost isticanja članova i potenciranje reljefa intonacijske linije iskaza.“²⁶ Najčešće su u

---

²² Kovačević, Nav. d., 71.

²³ Isto, 71–72.

²⁴ Isto, 72.

²⁵ Simić, Nav. d., 205.

²⁶ Isto, 211.

funkciji intenzifikatora upotrijebljeni veznici. Takve se kumulirane jedinice „intenzivirane pomoću relacijskih riječi (predlozi ili veznici) izgovaraju povišenim tonom, poprimaju više elemenata ekspresivnosti i postaju važan dio u isticanju sadržaja.“²⁷

Za zemlju ga nije *ni* pitao, *nit* mu je na mobu dolazio, *nit* ga je 'falio pred narodom (Lal., Ja, 85); Njihov tutanj ne liči *ni* usovu, *ni* planinskom vodopadu, *ni* meljavi mojih davno ućutkanih mlinova na rijeci Katunini (Lal., Br, 101); I dokle će sve to tužno i žalosno – *sa* noćnim radom, *sa* nemirnim snom preko dana, *sa* jutarnjim izrazima i lukavim nadzornicima (Lal., Br, 102); Neprimjetni i smiješni gerelj virio je svojim jedinim okom u dolinu *na* sve puteve u selu, *na* kasarnu u dnu sela, *na* pokrete patrola i pojačanja (Lal., St, 107); a neispavani vojnici ljutili su se podjednako *na* tu rosu, *na* strmen put, *na* lukava starca i *na* svoj pseći život (Lal., St, 107); Demira nema, *ni* moje uprtnjače, *ni* hljeba, *ni* traga kud je otišao (Lal., Dr, 119); A nijesam ja, Mane, gubav – jadan ne bio, *nit* sam prevario, *ni* potkazao, *ni* se na tuđu zlu zabogatio... (Lal., Gi, 124).

Ovi primjeri se vezuju i za posebnu sintaksičku figuru dodavanja, po pojedinim autorima figuru tzv. iterativnog dodavanja – *polisindet*.²⁸

Akumuliranjem identičnih gramatičkih struktura stvara se geometrijski red, čime se razbija jednoličnost kazivanja i nerijetko se postiže gradacijsko pojačanje utiska.²⁹

Zaključak

7. U jeziku međuratne narativne proze Mihaila Lalića analizom smo obuhvatili različite tipove sintaksičkih figura koje se baziraju na dodavanju. Zapazili smo da je upotreba koordiniranih struktura čest stilski postupak koji se očituje na ispitivanom jezičkom korpusu. Naglasak je stavljen na izdvajanje i diferenciranje primjera sinatroizma, kao stilski najmanje upečatljive figure, preko nešto stilogenije, ali znatno stilematičnije, distribucije, do kumulacije u užem smislu, kod koje je semantička i sintaksička analiza primjera ukazala na najveći stepen stilske markiranosti. Izdvojeni su posebno stilogeni primjeri repetitive udružene sa kumuliranjem jezičkih jedinica, te primjeri figure iterativnog dodavanja predstavljeni kroz polisindet, kao i primjeri amplifikacije koja je sa najmanjom ekspresivnom vrijednošću. Kroz takvu analizu je u ovom radu ukazano na evidentnu neujednačenost u pogledu stilske markiranosti kumuliranih jedinica, a istovremeno i na jedinstvo semantičkog i sintaksičkog kriterijuma u opisu jezičkih struktura.

---

²⁷ Zorica Radulović, Jezik i stil Čeda Vukovića, *Unireks, Nikšić, 1994, 209.*

²⁸ U figure iterativnog dodavanja, prema ovoj podjeli, osim polisindeta spadaju još i anafora, epifora, simploha, anadiploza i reduplikacija/geminacija. Katnić-Bakaršić, Nav. d., 112.

²⁹ Hasnija Muratagić-Tuna, Jezik i stil Ćamila Sijarića, *ITP „Damad”, Novi Pazar, 1998, 173.*

Semantičko-sintaksička analiza kumulacije i njoj srodnih figura nastalih operacijom dodavanja na korpusu međuratne pripovjedačke proze Mihaila Lalića samo je jedna od potencijalno mnogobrojnih tema podsticajnih za lingvostilističko izučavanje, čime bi ovaj doskora potpuno zanemaren i zapostavljen segment Lalićevog stvaralaštva zauzeo makar i približno ravnopravno mjesto sa ostalim, mnogo poznatijim, romanesknim i kasnijim pripovijednim ostvarenjima ovog pisca.

Izvor:

Lalić, Mihailo: *Međuratno književno stvaralaštvo (1935–1941)*, Zavičajno udruženje „Komovi”, Udruženje pisaca Kragujevca, Kragujevac, 2014.

Literatura:

Ćorac, Milorad: *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.

Ivanović, V. Radomir: „Poetika pokreta socijalne literature u Lalićevom djelu objavljenom u međuratnom periodu (1935–1941)”, u: Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo (1935–1941)*, Zavičajno udruženje „Komovi”, Udruženje pisaca Kragujevca, Kragujevac, 2014, 9–58.

Katnić-Bakaršić, Marina: *Lingvistička stilistika*, Open Society Institute, Budimpešta, 1999 (e-izdanje).

Kovačević, Miloš: *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Unireks, Nikšić, 1995.

Muratagić-Tuna, Hasnija: *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, ITP „Damad”, Novi Pazar, 1998.

Pranjković, Ivo: *Stilske figure i gramatika*; dostupno na:

<http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1832&naslov=stilske-figure-i-gramatika>

Puriš, Bernisa: „Ekspresivna sintaksa u književnoumjetničkom tekstu (na primjeru Grozdanina kikota Hamze Hume)”, *Post Sriptum*, Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, br. 1, Bihać, 2010/2011, 24–29.

Radulović, Zorica: *Jezik i stil Ćeda Vukovića*, Unireks, Nikšić, 1994.

Simić, Radoje: *Gramatička kumulacija sa lingvističkoga i stilističkoga gledišta*, Književnost i jezik, god. XXVI, br. 2–3, Beograd, 1979.

Tošović, Branko: „Ekspresivnost”, *Stil*, br. 3, Beograd – Banjaluka, 2004, 25–57.

Danijela RADOJEVIĆ

ABOUT SYNTACTIC FIGURES OF ADDITION WITH SPECIAL
EMPHASIS ON ACCUMULATION IN THE LANGUAGE OF
INTERWAR NARRATIVE PROSE OF MIHAILO LALIĆ

Summary

This paper analyzes the types of syntactic figures of speech that have occurred in the operation of adding to the language materials of interwar prose narrative one of the most important Montenegrin writers – Mihailo Lalić. The literature often identified certain figures of speech in this category that distinguishes classical rhetoric – *sinatroism* and *distribution* with the most outstanding representative of this group of figures – *cumulative*. In this paper,

we tried through the syntactic and semantic analysis of examples to delineate mentioned figures and determine the level of their stylistic marking, while making at the same time the differentiation between stylogenic and non stylogenic accumulation of linguistic units. Featured are particularly stylogenic examples of repetition associated with accumulation of linguistic units, examples of figures of the iterative addition presented through polisindet, as well as examples of amplification that has the least expressive value. In this way are represented the structural and semantic types of the most important stylistic figures of speech formed by adjection of syntactic-stylemic value in the language of one segment of Lalić creative work, which until recently was unknown to the general public, but it is very significant as the initial, preparatory stage for the writer's later creative ups and conducive to a broader and more comprehensive linguistic and stylistic analysis.

The analysis showed frequent use of coordinated construction on the explored linguistic corpus, but also the present unevenness in terms of their stylistic marking – examples with the lowest stylistics to those with a distinct stylistic marking.

Key words: syntactic figures of addition, Mihailo Lalić, accumulation, sinatroism, distribution, polisindet, amplification, stylistics.

Nataša JOVOVIĆ
Filološki fakultet Nikšić
natasaj@ac.me

UPOTREBA INSTRUMENTALA U ROMANIMA MIHAILA LALIĆA

U ovom radu ispituju se značenja i funkcije instrumentalnih sintagmi na korpusu koji čine sledeći romani Mihaila Lalića: *Svadba*, *Raskid*, *Lelejska gora*, *Ratna sreća* i *Tamara*. Budući da sintaksu karakteriše metodološki pluralizam, pored metoda indukcije i dedukcije, primjenjujemo i osnovnu sintaksičku metodologiju koju čine procedure sinteze, tj. generisanja i analize, tj. raščlanjivanja, odnosno segmentacije. Pri tome se vodi računa o markiranosti, odnosno o nemarkiranosti pojedinih instrumentalnih konstrukcija kao i o njihovom semantičkom sadržaju.

Ključne riječi: Mihailo Lalić, instrumental, sintaksičko-stilske osobenosti.

Instrumental pripada tzv. perifernim padežima, s obzirom na nemogućnost zauzimanja centralnih sintaksičkih pozicija u rečenici – gramatičkog subjekta ili direktnog bespredložkog objekta uz prelazne glagole.

Njegov strukturni lik javlja se u sva četiri vida: a) kao slobodan padežni oblik, b) kao padež vezan predlogom, c) kao padež vezan obaveznim determinatorom i č) kao padež vezan i obaveznim determinatorom i predlogom.

Instrumental pripada padežima koneksije, u grupi padeža koji se javljaju sa predlogom i povezuje se sa genitivom, označavajući povezivanje dvije posebne pojave po nekom specifičnom odnosu. (Piper i dr. 2005: 237) Samim tim, suprotstavljen je padežima kontakta – dativu, akuzativu i lokativu.

Opšte značenje instrumentala u našem jeziku jeste značenje zajednice,¹ iz kojeg se izvode dva osnovna – socijativ i oruđnik (Belić 1959: 99; Stevanović 1979: 421). Naime, svaka upotreba ovog padežnog oblika pretpostavlja i glavni pojam, kojem je instrumental uvijek pratilac, kao saučesnik u radnji ili kao oruđe kojim glavni pojam vrši radnju. Shvaćeno na

---

¹ Mišljenje starijih gramatičara (Daničića, Miklošića, Maretića) da je osnovno značenje instrumentala zapravo označavanje mjesta ili prostora koje se ogleda upotrebom prosekutiva, odavno je prevaziđeno. M. Stevanović i M. Ivić u analizama, koje su ključne za razumijevanje ovog padežnog oblika, daju primaran značaj obliku instrumentala u užem smislu, tj. instrumentalu oruđa. Osnovna semantička kategorija srpskohrvatskog instrumentala po kojoj se današnji srpskohrvatski instrumental suprotstavlja ostalim padežima, a oko koje se, dijahronično posmatrano, grupišu ostala značenja koja obuhvata instrumental bez predloga jeste kategorija poznata pod imenom „oruđa“ (Ivić 1954: 7).

ovaj način, instrumental uvijek implicira značenje zajednice dva pojma, bez obzira na njihovu nejednaku ulogu na osnovu koje se i nalaze u toj zajednici.

Uloga pojma s imenom u instrumentala uslovljava jedno od dva osnovna značenja. *Ako je pojam saučesnik u radnji, ili je suimalac iste osobine – on s glavnim pojmom čini pravu zajednicu, zajednicu ili društvo u onom smislu kako se ona uvek shvata, i to je socijativ. Ako je pak pojam u bilo kome pogledu samo sredstvo za vršenje dotične radnje, onda je to instrumental za oruđe* (Stevanović 1979: 422).

Klasifikacija instrumentala u našoj analizi, sprovedena je putem semantičko-sintaksičkog kriterijuma izvedenog na osnovu frekventnosti zabilježenih primjera u romanima Mihaila Lalića i usklađenih sa osnovnim semantičkim tipovima koje obrazlažu Vera Antonić u *Sintaksi padeža* (2005), i Milka Ivić u djelu *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj* (1954) koje je i osnovno polazište za tumačenje značenja i funkcija ovog padežnog oblika.

Subjekatski instrumental

Instrumental ovog tipa u ispitivanom tekstu se javlja najčešće u pasivnim konstrukcijama, uz trpne pridjeve, bliže određuje subjekatski pojam, pri čemu može vršiti i funkciju apozitiva u okviru pridjevske sintagme, predstavljajući njen zavisni, odredbeni pojam. Stoga se pored vezanosti za subjekat često odnosi i na uzrok vršenja glagolom označenog procesa.

Primjeri:

1) usprave se stijene obasjane *suncem*, (LG, I, 23)²; 2) jesu li se omladile stare šljive osmuđene *paljevinom* (LG, I, 44); 3) Uznemiren *mojim pokretom*, skoči Vasilj (LG, II, 47); 4) prosto ne znam dokle dopirem izmučen *jezom i vrtoglavicom i nemilosrdnom glavoboljom* (LG, II, 231).

Predikatski/predikativni instrumental³

- Predikatski instrumental javlja se uz glagole tipa *učiniti, stvoriti, postati, pretvoriti se, nazvati, proglasiti* koji obilježava šta postaje izvjestan pojam, kakav nov fizički, psihički ili društveni lik stiče, stvarni ili prividni, u trenutku vršenja glagolom označenog procesa (Ivić 1954: 147). Veoma niska frekventnost ovih primjera, svedena na upotrebu instrumentala uz glagole *zvati i nazvati, predstavljati se*, ukazuje na gubljenje predikatskog

² U radu ćemo koristiti skraćenice S, LG, RS, R, T, za romane *Svadba, Lelejska gora, Raskid, Ratna sreća, Tamara* uz naznaku prvog ili drugih izdanja, označenih rimskim brojem I i II, kao i broja stranice sa koje je primjer preuzet.

³ Termin *predikatski* dat je u klasifikaciji instrumentala Ivane Antonić, a *predikativni* u podjeli koju predlaže Milka Ivić, koja je u sintaksičkom smislu opravdanija, budući da ukazuje na funkciju predikativa, tj. imenskog dijela predikata, dok termin *predikatski* uključuje i glagolski i imenski dio odnoseći se na funkciju predikata (Up. Ivić 1954:147–158; Piper i dr. 2005: 239–240).

instrumentala u korist konstrukcija sa oblikom nominativa ili predloškog akuzativa, u zavisnosti od prirode i značenja upravne glagolske riječi.⁴

Predikatski instrumental javlja se i uz semikopulativne fazne glagole tipa *početi, nastaviti, završiti* koji je u našim primjerima fakultativno praćen predlogom *s(a)*.

Primjeri:

1) i sve češće sretam ono što neki zovu *predosjećanjem*, (LG, I, 21); 2) vrebam me i naziva *izdajnikom*. (LG, I, 161); 3) uzeo moj lik i glas da joj se *mojim imenom* predstavlja (LG, II, 319);

4) Oni su svoje propovijedi počinjali *veličanstvenim basovima* (LG, I, 21); 5) jedva čekam kad će već jednom početi *s jelom*. (LG, I, 48).

Pojam *s imenom* u instrumentalu dopunjuje smisao predikata, predstavlja njegov obavezni sastavni dio i označava izvjesno ime koje ne mora biti pravo niti stvarno odgovarati pojmu kome se pripisuje (Ivić 1954: 147), dok uz fazne glagole deverbativna imenica može biti kondezator dopunske objekatske klauze ili pak može biti zamijenjena oblikom akuzativa (*početi da jedemo, početi jelo*).

Objekatski instrumental

Riječ je o instrumentalu koji se javlja u funkciji objekta uz pojedine semantičke klase glagola. Treba napomenuti da je katkad teško razlikovati objekat od sredstva u vezi sa kojima se glagolska radnja vrši.⁵

- U ovom slučaju može se govoriti samo o instrumentalu netipičnog objekta koji se javlja u svojstvu *subjektovog zastupnika u ostvarivanju medijalnog glagolskog značenja*. Glagoli koji zahtijevaju instrumentalnu objekatsku dopunu, iako raznorodni tipovi, pripadaju istoj semantičkoj osnovi jer se njima otkriva *pojam koji je i sam zahvaćen vršenjem medijalne radnje koju subjekat ostvaruje, pojam na kome se čin vršenja ispoljava ostajući pritom na njemu, u njegovoj sferi*. (Ibid., 101).

Još jedan važan momenat, koji se tiče objekatske funkcije instrumentala uz neprelazne glagole kretanja, jeste potpuna zahvaćenost ovog padežnog oblika značenjem kretanja. Pri tome, instrumental uz glagole ovog tipa ne

---

⁴ *Da li će se instrumental danas upotrebiti ili neće zavisi u prvom redu od glagolske upravne reči. Izvesni glagoli, naime, eliminisali su potpuno instrumental – isp. u književnom jeziku glagol 'pretvoriti (se)' (pretvoriti se u kostur) – kod drugih, opet, nominativ odnosno akuzativ u konstrukciji s predlogom potiskuju instrumental (postao je lopov, smatraju ga za lopova).* (Ivić 1954:158).

⁵ Stevanović objekatsku funkciju instrumentala objašnjava naporedo sa funkcijom sredstva, pri čemu navodi da funkciju nepravog objekta vrši instrumental u primjeru *Sumnjivo vrte glavom*, a funkciju sredstva ima instrumental u primjeru *Rafo nestrpljivo odmahnu glavom*; dok je glagol *mahati* u analizi M. Ivić i I. Antonić upravo glagol koji zahtijeva objekatsku dopunu u instrumentalu (*mahati rukama/maramicom*), što je jedna od mnogobrojnih potvrda semantičke isprepletanosti, ili neizdiferenciranosti u slučajevima ovog tipa. (Isp. Stevanović 1979: 423–429; Ivić 1954: 101–120; Piper i dr 2005: 245)

shvatamo objekatski u pravom značenju te riječi, jer je u ostvarenju radnje irelevantan momenat *ciljnosti*.⁶

U zavisnosti od prirode upravne glagolske riječi svi glagoli koji zahtijevaju instrumentalnu objekatsku dopunu mogu se podijeliti u dvije grupe. Prvu čine glagoli kretanja⁷ koji označavaju *izvođenje ritmičkih pokreta svojstvenih organima, i pri tome ne izazivaju predstavu o sprovođenju vršenja radnje koju ostvaruje vršilac preko nekakvog oruđa*, dok glagoli druge grupe mogu da se jave ne samo u vidu neprelaznih glagola već i u aktivnim konstrukcijama u kojima dobijaju i pojam koji označava objekat i pojam koji označava sprovodnika. (Ibid., 106). Za razliku od prve grupe, u kojoj instrumental predstavlja pojmove-organe koji stoje u odnosu integralne zavisnosti prema subjektu, instrumental uz glagole druge grupe označava ne samo pojmove organe, već i pojmove predmeta i živih bića.

Primjeri:

- 1) Mašem glavom i rukama (LG, II, 171);
- 2) Mahnuh mu rukom (LG, II, 242);
- 3) stalno mašu maramama (LG, I, 49);
- 4) brzo trepće očnim kopcima (LG, I, 75);
- 5) drveće ... zaškiljilo očima da je bolje vidi (LG, I, 24);
- 6) Ivan se prekrsti lijevom rukom (LG, I, 72);
- 7) Klimnuh glavom (RS, I, 154).

- Funkciju objekta vrši i instrumental sa predlogom *nad* uz deverbativne imenice kao što su *vlast, pobjeda*, koje su u semantičkoj vezi sa glagolima čija rekcija zahtijeva objekatsku dopunu u obliku slobodnog akuzativa ili predložskog lokativa.

Primjeri:

- 1) Bez toga se ne bi moglo, jer mi smo narod koji bi se raspršio od dosade ako barem povremeno ne proslavi pobjedu *nad nekim*. (RS, II, 277);
- 2) počeo da utvrđuje svoju vlast *nad Crnom Gorom* (RS, II, 342);
- 3) Kolašin je već bio originalna batinaška varoš gdje nošenje toljage, mačuge ili kijače nije samo vladajuća moda nego i spoljni znak nacionalne ispravnosti i četničke vjere u talijansku, njemačku, englesku, japansku ili američku – bilo čiju – pobjedu *nad ruskim i jugoslovenskim komunizmom*. (S, I, 39);
- 4) spotakao se i izgubio vlast *nad svojim nogama* (S, I, 48).

---

⁶ M. Ivić ističe da ciljnost pretpostavlja neku radnju koja se izvodi sa ciljem da se obavi neki posao, pa i dovođenje izvjesnog pojma sa strane, tj. objekta u vezi sa akcijom i čini istovremeno i pravu svrhu njenog ostvarenja. Glagolska radnja, u ovom slučaju, vrši se ili spontano, bez određenog cilja, kao npr. fiziološka radnja (*migati očima*), ili je ciljnost irelevantna, već sam momenat izvođenja vršenja dobija primarni značaj. Ona to pokazuje na primjeru glagola *tresti (tresti čilimom)* koji označava radnju koja ima objekat, ali dopušta mogućnost da se cijela situacija medijalno koncipuje, tj. da se njen objekat ne shvata u prvom redu kao pojam čije je dovođenje u vezu s ostvarenjem akcije *tresti* i osnovna svrha tog ostvarenja, već samo pojam na kome se ovo ostvarenje ispoljava, tj. manifestuje. (1954: 102–103).

⁷ Isp. M. Ivić (Ibid., 101–120).

Eksplikativni instrumental

Eksplikativni instrumental se javlja u funkciji semantičke dopune uz glagole (*prijetiti*), deverbativne imenice tipa *želja* i *potreba* sa predlogom *za* i pridjeve tipa *zadovoljan*, *zanesen*, pri čemu deverbativna imenica u instrumentalu predstavlja kondezovanu dopunsku klauzu s veznikom *kako*.

Primjeri:

- 1) vazda mu se prijetilo *otpuštanjem* iz državne službe (RS, II, 406);
- 2) Naše tadašnje bezazleno osjećanje zadovoljstva nije kod nas izazivalo nikakvu potrebu *za nekim novim ili većim zadovoljstvom* (RS, II, 406);
- 3) Pošto skoro niko nije strašan ni dovoljno zadovoljan *slikom* koju vidi u ogledalu, (RS, II, 406); 4) Gomila, kaja je dotle ćutala, zanesena *posmatranjem*, shvati da je igra završena, (RS, II, 258).

Instrumental *posmatranjem* u posljednjem primjeru, pored funkcije eksplikatora funkcionise i kao kauzalni determinator, jer se javlja u sklopu pridjevske sintagme koja vrši službu apozitiva.

Ablativni instrumental

U jeziku Mihaila Lalića zabilježeni su i primjeri tzv. ablativnog instrumentala koji označava izdvajanje jedne pojave iz mnoštva drugih na osnovu određenih karakteristika, a javlja se sa predlogom *među*.

Primjeri:

Među njima se ističe mladić crne kose (R, II, 108); Imali smo i prije, *među ljudima*, neke takve (LG, II, 139); Nadao se da će mu vratiti revolver i čin i vlast, sve dok ga ne uguraše u grupu razoružanih stražara, u kojoj se on isticao kao tucanj *među kašikama*. (S, I, 139).

Kao semantički ekvivalent instrumentalu sa predlogom *među* i značenjem ablativnosti javlja se genitiv sa predlogom *od* i ekspliciranim ili impliciranim determinatorom u formi univerzalnog kvantifikatora (*Od svih njih* se ističe mladić crne kose).

Spacijalni instrumental

Instrumental mjesta javlja se u funkciji spacijalnog determinatora kojim se rečenična predikacija određuje u vezi sa nekim od mogućih aspekata prostornog odnosa.

a) *Prosekutiv (neposredna prostorna lokalizacija)*

Instrumental mjesta, prosekutiv, označava mjesto pređeno izvjesnim kretanjem, što uključuje kategoriju dinamičnosti, čime se ovaj oblik izdvaja

od svih padežnih mjesnih konstrukcija, osim lokativa sa predlogom *po*⁸ koji takođe uključuje predstavu o dinamičnosti.

- Prosekutiv se javlja uz glagole kretanja, i to uz imenice bez predloga, koje označavaju veći, neomeđen prostor, sa značenjem mjesta koje se prelazi kretanjem, uz glagole prostiranja, ili uz bilo koji glagol čija se radnja odigrava u prostoru i vremenu paralelno sa implicitnim kretanjem kojim se dati prostor prelazi. (Ivić 1954: 121).

Primjeri:

1) „ ... Idemo *šumom* do puta.“ (LG, II, 504); 2) Ivan hoće da idemo *šumom* (LG, I, 36);

3) Ne idu *putem* nego pored puta (LG, I, 92); 4) Stari put se spušta *hladovinom* između drveća (LG, I, 91); 5) *Dolinom* su se tih jutara odigrali veliki sabori (LG, I, 21); 6) ali je on već pošao *nizbrdicom* prema kolibi (LG, I, 135); 7) Pošli smo *stranom*, (LG, II, 141); 8) *Uzbrdicom* pođe brže (LG, II, 141); 9) mogu da idu s njome *putem* (LG, II, 143); 10) Jedni idu *brdom*, drugi *livadama* (LG, II, 216); 11) Mogao bi da naiđe usamljeni četnik *ljetnjim putem*, (LG, II, 254);

12) ... dok se sve moje rasipa *prostorom* (LG, II, 297).

13) *Padinom*, između čobana što se dozivaju, spustili smo se u dolinu (LG, I, 112); posrće *putem* (LG, II, 298).

- Instrumental se javlja i uz glagole koji znače *pružanje po kakvom prostoru, na kojem se mesto menja, zauzima cela površina ili samo izvesne tačke* (Belić 1950: 331).

Primjeri:

1) Ivan misli da se sklonio negdje oko Vučjeg potoka, ... , *albanskom granicom*, (LG, I, 123).

U primjerima obje grupe prosekutiv bi mogao biti zamijenjen brojnim predložko-padežnim konstrukcijama (*u, po + lokativ; kroz, niz, uz + akuzativ*) budući da on predstavlja *kategoriju sa najviše potencijalnih sinonimskih odnosa* (Stanojčić 1967: 121) .

b) *Posredna prostorna lokalizacija*

Neodređena posredna prostorna lokalizacija

- Instrumental sa predlogom *među* označava da je mjesto lokalizacije spoljašnjost koja je u kontaktu sa više lokalizatora, iste vrste, ili više djelova istog lokalizatora, bez podataka koje su strane lokalizatora u pitanju. Instrumental karakteriše oblik množine imenice koja označava kako predmetne tako i žive realije. (Piper i dr. 2005: 249).

Primjeri:

1) (Čitavo nastrano razvijanje s preokretima od početka do svijesti, svojstveno samo ljudskom rodu – vratilo se na prapočetak blizu nule: ...) nemušti gluvi, slijepi život, nesvjestan sebe i svijeta i trajanja,

---

⁸ Isp. Milka Ivić (1951–1952: 173–212).

ščućuren u snu, slici smrti, *među brdima* što se nadimaju i potocima što nadolaze. (R, II, 30); 2) Neke glave se pojaviše da vide šta je zapelo, a *među njima* i folksdojčer (R, I, 37); 3) *Među prstima* me žulja grančica, (R, I, 48); 4) Jeste grabulja, ... našli smo joj se *među zupcima*, (R, I, 48); 5) To se događa pred kupatilom, pored kazana za dezinfekciju, *među mršavim golaćima* (R, II, 110).

Instrumental u ovim primjerima može biti ekvivalentan genitivu sa predlogom *između* (*između brda, između prstiju, između zubaca*), mada treba imati u vidu i mogućnost socijativnog značenja, pogotovo u primjerima instrumentala koji označava žive realije (*s njima i folksdojčer, u društvu mršavih golaća*).

Određena posredna prostorna lokalizacija

- U ovom značenju javlja se instrumental sa predlozima *pred, za, nad, pod*, uz statične i dinamične glagole, pri čemu glagole kretanja karakteriše odsustvo obilježja ablativnosti, adlativnosti, cilja i perlativnosti,⁹ jer se njima ukazuje na to da je mjesto lokalizacije spoljašnjost lokalizatora, dok je pozicija objekta lokalizacije odmjerenjena prema njegovoj prednjoj, zadnjoj, gornjoj ili donjoj strani. (Ibid., 250). Nije rijedak slučaj da se ovi predlozi kombinuju i sa instrumentalom imenice, ili zamjenice sa obilježjem živo (+).

Primjeri:

1) čuje se njegovo tapkanje *pred kolibom*. (LG, I, 34); 2) *Pred kućom* Boja Mumla zastaju neki (LG, I, 215); 3) *pred staricom*, kuvalo se raščerečeno dijete (LG, I, 85); 4) bocnu kljuse i potjera ga *pred sobom*. (LG, I, 71); 5) „Pognuo si je *pred Talijanima*.“ (LG, II, 519);

6) idem *za njima* nekud unazad (LG, I, 21); 7) pa se kao pseto opet *za mnom* uputi (LG, II, 201);

8) Od magle su ostali dugi repovi *nad prodolima* (LG, I, 23); 9) Jedna djetinja radost od toga prosijava kroz bradatu šumu *nad stazom i proplancima* (LG, I, 30); 10) je li lozar ispružio glavu *nad ognjištem* (LG, I, 44); 11) *nad prvim spratom* je izbočina, (LG, I, 70);

12) baš nam je lijepo bilo *pod tom jelom* pored vatre. (LG, I, 16); 13) Ako je *pod tim jastukom* od kamena, ... ostao pramičak njene zalutale duše (LG, I, 30); 14) Osjeća se puteljak *pod nogama*, (LG, 15); 16) Ležim na suncu, *pod nebom* (LG, I, 56); 17) Spavamo i dalje *pod drvećem* (LG, I, 122); 17) Unutra su mu se pokidali neki klikeri, ... igraju mu *pod potiljkom* (LG, I, 141); 18) Dođe mi tijesno u toj knjizi, u toj koži, *pod krovom* gdje sjenke crno kolo vode (LG, I, 146); 19) Strmina klizi *pod nogama*, (LG, II, 575).

Označavajući mjesto cijelog toka predikacije (+) (Ibid., 250) instrumentalne konstrukcije sa predlozima *pred, za, nad i pod* komutabilne¹⁰ su sa oblikom genitiva i predlozima *ispred, iza, iznad i ispod*.

⁹ Tj. presjecanje unutrašnjosti lokalizatora.

¹⁰ *Komutabilan* adj. (e. *commutable*) – koji se daje komutirati (Simeon 1969: 682).

Temporalni instrumental

Instrumental ovog tipa javlja se u funkciji temporalnog determinatora, kojim se rečenična predikacija određuje u vezi sa nekim od mogućih aspekata vremenskog odnosa. U djelima Mihaila Lalića, oblikom instrumentala bez predloga, ističemo obilježavanje sledećih vremenskih kategorija:

1. Neposredna vremenska lokalizacija s predstavom o protoku vremena (simultanost)

- Dinamično poimanje vremena, najčešće je obilježeno instrumentalom jednine imenice *vrijeme*, koja se pojavljuje kao opšti temporalni lokalizator, ili nekom od konvencionalnih vremenskih jedinica tipa *dan*, *mjesec*, *godina*.

Primjeri:

1) umjesto da se *vremenom* naviknem – ja nazirem stvari kojih nema (LG, I, 21);

2) *Vremenom* su se navadili na kafane (LG, II, 485); 3) Dosta mi ga je bilo *godinama*. (LG, II, 324);

- Oblici instrumentala imenica *dan* i *noć*, iako prvobitno označavaju neposrednu vremensku lokalizaciju sa obilježjem procesualnost (+), danas imaju priloško značenje.

Primjeri:

1) „*Danju* je to bilo ...“ (LG, I, 111); 2) tako ćemo lakše opaziti ako nam se neko nezvan *noću* u šumu uvuče. *Danju* nam niko ne može prići ... *noću* ako dođe (LD, I, 122); 3) *noću* dođe (LG, I, 127); 4) dojadio mi je taj njegov pas arlaučući sa šljemena – *danju* i *noću* (LG, I, 131)

Vremensku kategoriju simultanosti potvrđuje moguća zamjena instrumentala konstrukcijom *tokom* sa oblikom genitiva (*tokom vremena*, *tokom godina*, *tokom noći*, *tokom dana*).

2. Odmjeravanje u vremenu – longitudinalnost (temporalna kvantifikacija u užem smislu) i regularnost (temporalna frekvencija)

- Instrumentalni oblik imenice *godina* vrši funkciju priloške odredbe za mjeru vremena, budući da odgovara na pitanje – koliko dugo?. Dužina trajanja predikacije je u primjerima ovog tipa neprecizirana, pa ostavlja utisak o beskrajnoj dužini vremenskog toka, naročito u pogledu trajanja. M. Ivić takođe napominje da je karakteristična činjenica da je uz množinske oblike instrumentala nemoguće upotrijebiti atribut kojim bi oni bili bliže određeni, jer bi se na takav način izgubio utisak pune nepreciznosti (1954: 131). Kontekst je od presudnog značaja prilikom određivanja kategorije kojoj pripada ovaj instrumental, koji isto tako može označavati neposrednu vremensku lokalizaciju s predstavom o protoku vremena.

Primjeri:

1) kolibe su oronule – po tome izgleda da su već *godinama* napuštene. (LG, I, 23); 2) Drukčije izgleda kad se uđe unutra: prostrano ... *godinama* i možda od postanka negaženo. (LG, I, 122); 3) nesloge koje ona *godinama* sije (LG, II, 513).

- Takođe, nailazimo i na primjere, niske frekventnosti, slobodnog instrumentala koji obilježava vrijeme kada se određena radnja vrši.

Primjer:

1) *Pazarnim danom, subotom* su silazile u varoš (LG, I, 91).

Sa dijahronijskog gledišta, temporalni i spacijalni instrumental tijesno su povezani, usled značenja momenta dinamičnosti. Međutim, za razliku od spacijalnog instrumentala koji je dobro očuvao obilježje dinamičnosti, i ostao živa kategorija u jeziku, temporalni genitiv je *uglavnom uzgubio dinamički karakter svog vremenskog značenja i počeo je da se gubi kao posebna padežna kategorija* (Ibid., 133). Stoga se u ispitivanom tekstu rijetko upotrebljava, što je bio slučaj i u jeziku starije crnogorske književnosti. (Bigović-Glušica 1997: 233; Nenezić 2010: 323).¹¹

Situacioni instrumental

U ovom slučaju instrumental se javlja u funkciji situacionog determinatora kojim se rečenična predikacija određuje u vezi sa situacionom okolnošću.

- Pored instrumentala imenice *okolnost* sa predlogom *pod* i obaveznim determinatorom, u jeziku našeg pisca, bilježimo visoku frekventnost primjera ovog padežnog oblika sa predlogom *pred*, i to posebnog situacionog značenja – *činiti nešto u nečijem prisustvu*. (Piper i dr. 2005: 254). Instrumental sa istim predlogom javlja se i uz prelazni glagol *pohvaliti* sa značenjem određenog *verbalnog čina u prisustvu drugih*.

Primjeri:

1) Ja u tome osmijehu opazih plamičak ironije i spremih se da pružim odbranu *pod nepovoljnim okolnostima*. (RS, II, 154);

2) /Ova vojska što se kreće, *pred fazizmom* pobjeć neće.../ (RS, II, 184); 3) Pošto su bile neostvarljive, moje želje da poletim, da riskiram, da se pokažem *pred drugima* (RS, II, 197); 4) Trebalo je dosta da prođe dok sam shvatio da je obratno: da su poklade svečanost rastanka od djetinjstva i mladosti, ... , i prelazak u surovi svijet „prakse“, to jest ...

klanja, dranja, ponižavanja i klečanja *pred ubicama*. (RS, II, 197); 5) „Nemoj, Dade, da avetaš i da me brukaš *pred narodom!*“ (RS, II, 207); 6) jesam li spremio tu besjedu što ću je *pred sudom* održati (RS, II, 272); 7) Hoće li time da isproba i *pred nekim* pokaže svoj uticaj (RS, II,

---

¹¹ Međutim, u jeziku S. M. Ljubiše opseg upotrebe temporalnog instrumentala je znatno širi nego u savremenom književnom jeziku. (Isp. Tepavčević 2010: 437–438). Na drugoj strani, i kod nekih Lalićevih savremenika zabilježena je frekventna upotreba najraznovrsnijih prosekutiva, kao u jeziku Č. Sijarića (Muratagić-Tuna 1998: 115).

273); 8) mi smo se nekažnjeno junačili u sudnici *pred punom salom* cetinjskog građanstva (RS, II, 276);

9) opsuje na italijanskom da se pohvali *pred našima* (RS, II, 244).

Kvalifikativni instrumental

Instrumental koji se javlja u funkciji kvalifikativnog determinatora određuje rečeničnu predikaciju s obzirom na način realizacije, a imenski pojam po specifičnoj osobini.

a) U jeziku našeg pisca izdvajamo slobodni instrumental koji se javlja u funkciji priloške odredbe za način, uz napomenu da diferencijacija načinske odredbe ili sredstva koje, svojom dopunskom funkcijom omogućava vršenje glagolom označenog procesa, katkad može biti određena samo na osnovu konteksta i onog momenta kome se u datom slučaju daje prednost.

Primjeri:

1) Zgledasmo se *zakrvavljenim očima* (LG, I, 98); 2) gleda me *zakučastim pogledom* (LG, I, 125); 3) Kažu da su starinci govorili *takvim muklim glasovima* (LG, I, 66); 4) *prigušenim glasom* reče: (LG, I, 191); 5) moljalkali su *drhtavim glasovima* (LG, I, 22); 6) Sad me sve to odozdo, hladno sreta, *blijedim pogledom*, (LG, I, 57); 7) začudi se Ivan i pogleda me *crvenkastim očima* (LG, I, 58);

8) upita *podrugljivim glasom* (LG, I, 103); 9) Tako preko čistine prelazimo *sporim hodom* (LG, I, 133); 10) „*Trčecim korakom*, pretecite ih!“ (LG, I, 163);

1) ili je dremovan, pa *vikom*, na silu, hoće da se probudi (LG, I, 13); 2) Mirko se poslije *cviljenjem* izvlači da manje plati (LG, I, 35); 3) zasmiju se iznenada nekoj šali kazanoj *šapatom* (RS, II, 12); 4) ispriča im neku od onih šala što se samo *šapatom* kazuju (RS, II, 185);

5) Tako i kamen *krišom* plače (LG, I, 176);

Instrumental s obaveznim determinatorom, u primjerima prve grupe, po pravilu je zamjenljiv sa prilogom odgovarajuće semantike (npr. *podrugljivim glasom* – *podrugljivo*, *trčecim korakom* – *trkom*), dok obaveznog determinatora nema u primjerima druge grupe, iako su ti oblici instrumentala takođe zamjenljivi priložima. (*vikom* – *veoma glasno*; *cviljenjem* – *molećivo*; *šapatom* – *veoma tiho*).

U posljednjem primjeru druge grupe, *krišom* je prilog, ali po porijeklu instrumental u funkciji kvalifikativnog determinatora. Ovoj grupi pripadaju i prilozi *kradom*, *širom*, *silom*, *listom* (Piper i dr. 2005: 256).

b) Kao druga, vrlo važna i frekventna upotreba kvalifikativnog instrumentala javlja se, prema terminologiji M. Ivić instrumental *karakteristične pojedinosti* (1954: 200) sa predlogom *s(a)* i eksplicitnim ili implicitnim obaveznim determinatorom. On vrši odredbenu funkciju i bliže određuje imenicu sa kojom je uspostavljen *odnos cjeline*. (Ibid., 206).

Primjeri:

1) Ogroman je i pogrbljen, *s dugim vratom* (LG, I, 76); 2) mladić *s naročitim darom* za strane jezike (LG, I, 86); 3) „Je li to plećati jedan ... *s velikom glavom?*“ (LG, I, 125); 4) Ovaj tu, *s magarećim licem* (LG, I, 153); 5) Mršav je, iznuren, *s kukastim nosom*, (LG, II, 243); 6) Ugledao je kolibu *s provaljenim krovom*, (LG, I, 33); 7) Bulji u kapu i kokardu *s ukrštenim kostima*, (LG, I, 24); 8) Miris nas doprati do krčevine *s ogorjelim panjevima*. (LG, II, 574):

Obavezni determinator u svim primjerima javlja se u formi pridjeva (*dugim, naročitim, velikom, magarećim, kukastim*), kojim je označen integralni, neotuđivi dio – tijela živog bića ili drugog neživog pojma, uz imenicu u funkciji identifikatora. Za razliku od kvalifikativnog genitiva¹² kod kojeg je naglasak na cjelini pojma, kod kvalifikativnog instrumentala ovog tipa pažnja se usmjerava na sastavni dio pojma koji se kvalifikativno određuje. (Piper i dr. 2005: 257). Na drugoj strani, dok se instrumental karakteristične pojedinosti upotrebljava u svim slučajevima, kvalifikativni (tj. kvalitativni prema terminologiji M. Ivić) genitiv se javlja isključivo ako su pojmovi-organi u pitanju. (Ivić 1954: 204).

Instrumental propratne okolnosti

U Lalićevom jeziku nailazimo na instrumental koji se javlja u funkciji determinatora propratne okolnosti rečenične predikacije.

a) Osnovni semantički model predstavlja instrumental s predlogom *s(a)* najčešće deverbativne imenice, kojom se glagolska radnja određuje preko okolnosti koje je prate ili preko neke osobine, raspoloženja pripisanih agensu dok vrši glagolsku radnju. Kao semantički ekvivalent ovog instrumentala javlja se klauza sa veznikom *i/a/ali (da) pri tom* i značenjem propratne okolnosti. (Piper i dr. 2005: 259).

Primjeri:

- 1) konac što ga je Anja *s mukom* udjenula (LG, I, 19);
- 2) neko *s tugom* na nas misli (LG, I, 82); 3) Bulji *sa strahom* u moju bradu, (LG, I, 24); 4) gleda me *s nevjericom* (LG, I, 213); 5) Vratio sam se *s nadom* da ću u Pustari zateći Nika (LG, I, 125); 6) „Lako je tebi“ ,

---

¹² M. Ivić napominje da je oblast koja pripada kvalitativnom genitivu vrlo ograničena i svedena ma usamljene primjere kod kojih je riječ o otkrivanju osobine koja se u datoj situaciji uzima kao karakteristika cjelokupne ličnosti. Na drugoj strani, instrumental karakteristične pojedinosti otkriva karakteristiku jednog posebnog sastavnog dijela date cjeline. *Osnovna karakteristika kvalitativnog genitiva je, naprotiv, otkrivanje osobine karakteristične za samu datu cjelinu (ličnost). Ovakav odnos između ova dva padeža objašnjava i proporciju u pogledu opsega njihove upotrebe. Instrumental obuhvata i slučajeve kad se radi o osobinama, bilo datih organa, bilo predmeta koji čine u izvesnom smislu celinu s ličnošću o kojoj je reč, i slučajeve kad se otkriva okolnost u kojoj se dati pojmovi organi odnosno sastavni delovi nalaze* (1954: 204–205). Značenje okolnosti instrumentala obrađujemo u kategoriji instrumental propratne okolnosti, u skladu sa klasifikacijom koju predlaže M. Stevanović, (1974: 440) a zatim i I. Antonić (Piper i dr. 2005: 259).

reče *sa zavišću*. (LG, I, 137); 7) On nam je pokaza *s ponosom* (LG, I, 77).

Instrumentalnom konstrukcijom *s mukom* iskazuje se okolnost pod kojom se vrši radnja (*konac što ga je Anja udjenula i pri tom se namučila*).

Instrumentalne konstrukcije *s tugom, sa strahom, s nevjericom, s nadom, sa zavišću, s ponosom* označavaju raspoloženje, osobinu ili voljni momenat koji se pojavljuje kao pratilac agensa tokom vršenja radnje (*neko na nas misli i pri tom osjeća tugu*).

Kao i u prethodnim slučajevima, i ovdje dolazi do interferencije značenjskih kategorija, pogotovo u prvom primjeru, gdje je naglašeno i kvalifikativno značenje, pored propratne okolnosti, stoga je i opravdano što neki autori¹³ ne razdvajaju ove primjere izvan kategorije kvalifikativnosti.

b) U rijetkim slučajevima, instrumental sa predlogom *sa* pojma koji predstavlja predmetnu ili živu realiju, pojavljuje se naporedo sa lokativno-predložkom konstrukcijom u funkciji obaveznog determinatora u svojstvu lokalizatora, pri čemu cjelokupna struktura ima obilježje prateće okolnosti.

Primjeri:

1) *S kašikom u ruci* pođe prema potoku, (LG, I, 87); 2) vidio sam ga kako ulazi *s tašnom u ruci* i traži me (R, II, 194); 3) goli stoje u redovima, *s odjećom i obućom u rukama* (R, II, 243); 4) pobježe, *s nekim dronjcima u rukama* (R, II, 302); 5) To privuče i drugu djecu, ..., pa žene *s bebama u naručju* (R, II, 268).

Značenje prateće okolnosti u funkciji kvalifikativnog determinatora vidljivo je i u rekonstrukciji tipa *Pođe prema potoku a pri tom je imao kašiku u ruci*.

Kvantifikativni instrumental

Ovaj padežni oblik javlja se i u funkciji kvantifikativnog determinatora rečenične predikacije, i to u obliku slobodnog instrumentala imenice *šaka i kapa*, pri čemu ova frazeološka konstrukcija dobija značenje priloga *mnogo* i vezuje se za okolnost *davanja nečega nekome u velikim količinama*.

Primjeri:

1) – Četnici, partizani, milicajci, žabari, sve što nosi pantalone za nju važi kao jedna stranka. Daje, brate, i *šakom i kapom*, onom ko prije stigne i stalno joj je puna kuća. (S, I, 74); 2) Pored toga pričalo se u Crnoj Gori i da smo se prodali za pare – da nam Pašić daje i *šakom i kapom*. (RS, II, 330).

Instrumental sredstva (oruđa)

---

¹³ Isp. kod M. Ivić (1954: 101–120).

Označavanje sredstva, tj. oruđa čini jedno od ključnih obilježja ovog padežnog oblika. Njime se označava instrument/sredstvo/oruđe kojim se agens služi u realizaciji predikacije, i stoga se pojavljuje u funkciji sprovodnika. Takođe, njime se može označiti i posrednik koji agensu omogućuje realizaciju predikacije, a to je uloga omogućivača, prema terminologiji M. Ivić (1954: 10).

a) *Sprovodnički instrumental*

- Slobodni instrumental kojim je označen pojam sprovodnik, instrument, odnosno sredstvo kojim agens vrši radnju stavljajući ga u akciju koja je jednaka izvođenju same akcije, kako u aktivnim, tako i u pasivnim konstrukcijama (Piper i dr. 2005: 261). Pojam sprovodnik pri tome uspostavlja odnos jedinstva sa agensom u trenutku vršenje radnje. U funkciji pojma sprovodnika, koja je dopunska, nalazi se pojam-organ, pojam-predmet, prevozno sredstvo uz glagole kretanja ili apstraktni pojam.

Primjeri:

1) ja mu *lijevom rukom* pritiskujem bradu (LG, II, 137); 2) *nogom* snažno udari zemlju (LG, II, 141); 3) *potiljkom* kamen pritiskujem (LG, II, 239); 4) gura me *laktom* (LG, II, 15); 5) *šapom* trlja oči, (LG, I, 15); 6) zavežljaj ... driješi ga *skeletskim prstima* (LG, II, 87); 7) prikriva *tijelom* brze pokrete ruke (LG, II, 88); 8) Najteža mu je glava – mora *rukom* da je pridržava. (LG, II, 141);

9) *Nožem* sam je otkinuo (LG, II, 12); 10) Iz jednog stabla, čiju je šupljinu pokrio *lisnatom granom*, (LG, II, 27); 11) *vrećom* je pokrio glavu (LG, II, 33); 12) samo se čuje kako kopka *motikom* (LG, II, 34); 13) „ ... lako bi ti njega smakao. Hoćeš li?“ „Neću bogami! Nemam čime. „*Puškom!*“ (LG, II, 36); 14) „Trebalo bi je *mokrim konopcem*“ (LG, II, 58); 15) ni *sjekirom* načetog drveta nema (LG, II, 122); 16) *Kaišem* smo mu vezali laktove (LG, II, 137); 17) *vretenom* bocnu kljuse (LG, II, 170);

18) Nešto su *kolima* odvezli (LG, II, 94);

19) Sve se tako popravlja *čudesnim bojama* vatre (LG, II, 15); 20) *Snom* ne mogu da skratim te sate (LG, II, 192); 21) Događa se da i bez nasilja, prosto *strahom* ili *prevarom*, preokrenu čeljade (LG, II, 553).

- Značenje sprovodnika dobija i instrumental koji se javlja u govornom činu zakletve ili kletve. Bilježimo njegovu visoku frekventnost, pri čemu pojam s imenom u instrumentalu na vrednosnom planu predstavlja ono što ima primarni značaj u svijetu u kojem egzistiraju Lalićevi junaci. Instrumental zakletve, stoga, nije padežna forma koja se polako gubi kao u savremenom crnogorskom jeziku. Magijska funkcija jezika, očita je u primjerima ovog

tipa, u kojima data riječ predodređuje ličnost pojedinca i vezuje se za pojmove poštenja, čovječnosti koji su ključni u metatekstu Lalićevih romana.

Primjeri:

1) Stari je trik ta „časna riječ partizanska“ ... Vjerovali smo da je svako pošten, naročito kad se *njome* zakune (LG, II, 51); 2) Kaže: kumim te *bogom i svetim Jovanom*, izlazi ...“ (LG, II, 61); 3) a oni su se zaklinjali *očima*, i *djecom svojom*, i *obrazima*, (LG, II, 139); 4) a ti si ga kumio *bogom i svetim Jovanom Krstiteljem* (LG, II, 330).

Prilikom određivanja sprovodničke funkcije instrumentala, presudan momenat čini pitanje *jedinstva sa subjektom*, koje mora biti obavezno uspostavljeno. Pojmovi s imenom u instrumentalu neodvojivo su vezani za vršioce radnje do te mjere da se njihova uloga pri vršenju jednači sa ulogom vršioaca. Tako, u prvom primjeru *rukom pritiskujem bradu*, vršilac radnje je prvo lice jednine lične zamjenice, tj. *ja*, lice koje vrši akciju, ili radnju *pritiskivanja*. Postavlja se pitanje – kakva je uloga *ruke*? Ona ne vrši označenu akciju, jer ona pripada vršiocu, ali s druge strane ona *zastupa* vršioaca prilikom izvođenja označene akcije. Ona zapravo sprovodi vršenje koje se pripisuje vršiocu, jer njome sam subjekat ostvaruje vršenje glagolske radnje nad objektom. *Pojam-sprovodnik ima u izvesnom smislu izrazito zavisnu ulogu u vršenju i ne može se nikako shvatiti kao pojam koji uz subjekat, naporedo s njim, dakle na izvestan način samostalno, utiče na realizaciju glagolske radnje.* (Ivić 1954: 9–10).

b) Omogućivački instrumental

Druga podvrsta instrumentala sredstva, *omogućivački instrumental*, javlja se u slobodnom obliku, uglavnom kao druga rekcijaska dopuna uz prelazni glagol sa slobodnim akuzativom u funkciji direktnog objekta. Za razliku od sprovodničkog instrumentala, njime je označen *pojam-omogućivač koji ne istupa jedinstveno s agensom, već predstavlja samo pomoćno sredstvo u vršenju radnje.* (Piper i dr. 2005: 263). Stoga, ovaj oblik instrumentala dozvoljava parafrazu tipa *činiti nešto pomoću, uz pomoć, uz upotrebu, na osnovu, posredstvom, služeći se, putem nečega.*

Primjeri:

1) Šoferi kao po komandi istrčase da se u tri-četiri krčme pored puta potkrijepe rakijom, koju su po ustaljenom običaju, plaćali *naftom* ukradenom iz svojih vozila a ne *novcem* (S, I, 23); 2) Ima s njome dvoje djece, napravili su kuću u Peći, ..., sve mu je *sudom* uzela, (RS, I, 22); 3) tako je *pismom* namamio dva partizana na dogovor (LG, II, 484).

Pojmovi s imenom u instrumentalu (*naftom, novcem, sudom, pismom*) su samostalni prema subjektu, pa imaju sasvim drugačiju funkciju od one koju karakteriše sprovodnički instrumental. Naime, ovi pojmovi predstavljaju sporedne ali i odlučujuće pomoćne faktore (Isp. Ivić 1954: 13–14), koji

naporedo sa subjektom omogućuju realizaciju glagolske radnje *plaćati uzeti, namamiti*.

Funkcija omogućivačkog instrumentala, s obzirom na isticanje okolnosti, uslova i prije svega načina pod kojima se glagolska radnja vrši, jeste odredbena, a jedinstvo sa subjektom nije obavezno kao što je to slučaj sa sprovedničkim instrumentalom koji ima dopunsku funkciju.¹⁴

Socijativni instrumental

Značenje socijativnosti, tj. zajednice ili društva, kao što smo istakli u uvodu, drugo je ključno obilježje ovog padežnog oblika. Odnos društva, ukoliko ga posmatramo iz perspektive vršioca radnje, karakteriše povezanost lica koja vrše istu akciju, pri čemu se nužno pretpostavlja *istovjetnost* u vremenu i načinu, na osnovu pratilačkih momenata glagolske radnje, za oba učesnika u ostvarenju date akcije. (Ibid., 164).

Odnos društva, u zavisnosti od prirode glagolske radnje, može se posmatrati kao socijativni odnos neposrednog i posrednog tipa. Prvi karakteriše glagolska radnja koja je po prirodi jedinstvena i zahtijeva dva partnera koji će je ostvariti i koji će se na osnovu njenog vršenja povezati odnosom društva. Odnos posrednog tipa, obuhvata kontakt između članova zajednice koji je uspostavljen nezavisno od glagolske radnje, pa se kao posledica tako uspostavljenog kontakta ostvaruje jedinstveno vršenje glagolske radnje.¹⁵ Stoga, razlikujemo dvije osnovne kategorije u okviru instrumentala društva – socijativ neposrednog i socijativ posrednog tipa.

a) Socijativ neposrednog tipa – instrumental partnerstva

- Kao osnovni model, socijativni instrumental ovog tipa javlja se sa predlogom *s(a)* uz glagole čija semantika podrazumijeva odnos partnerstva tipa *družiti se, igrati se, oprostiti se, pozdraviti se, pomiriti se, (po)svađati se, prijateljski se, (po)tući se*, i sl. i glagoli tipa *komunicirati, sarađivati* i sl.

Primjeri:

- 1) Prvih dana je izgledalo da se osuđenik pomirio *sa smrću*. (S, II, 48);
- 2) i već u trećoj partiji se dvaput posvađa i pomiri *sa Momčilom Lukićem*. (S, II, 54);
- 3) Ja bih se lako pomirio *s njome* (LG, II, 69);
- 4) i tu se upoznao *sa komunistima Jeremićem, Vukaševićem, Tajovićem* i

¹⁴ Instrumental omogućivača nije više produktivna kategorija u našem jeziku. Naime, postoji težnja da se kategorija instrumentala oruđa svede na sprovednički instrumental, dok se omogućivački tip zadržava i zamjenjuje konstrukcijama *pomoću, putem* i sl. (Ibid., 30).

¹⁵ Posmatrano iz perspektive mogućnosti učešća nekog partnera u vršenju, M. Ivić razlikuje tri vrste glagolskih radnji: 1. *socijativne* – tj. one koje zahtijevaju množinu, odnosno vezu učesnika određene radnje (*sastati se*); 2. *fakultativno socijativne* – koje se mogu izvoditi u društvu ali ne moraju (*ići*); 3. *nesocijativne* – koje se ne mogu izvoditi u društvu (*kijati, vrisnuti*). *Kad je u pitanju socijativni instrumental neposrednog tipa glagolska upravna reč može biti socijativnog karaktera ili fakultativno socijativnog. Kad je u pitanju socijativni instrumental posrednog tipa – samo fakultativnog karaktera.* Glagoli koji nemaju socijativni karakter ne mogu ni dobiti socijativni instrumental (Ibid., 166).

nekim prebeglim iz Plava. (S, II, 60); 5) „Možda se igraju *s nama...*“ (S, II, 170); 6) Rundovi ovčarski ... navikli da se kolju *s vukovima* (LG, II, 21); 7) „Vidaš li se *s Nikom*“ (LG, II, 31); 8) dođe vrijeme da se i *s njima* oprostimo (LG, II, 177); 9) ima da se bori *sa šipražjem* (LG, II, 122).

- Isti tip instrumentala javlja se i uz odgovarajuće deverbativne imenice tipa *druženje, susret, razgovor*, koje se nalaze u različitim sintaksičkim pozicijama.

Primjeri:

1) Zamorni su susreti *sa ljudima*. (LG, II, 22); 2) da proslavim susret *s tobom* (LG, II, 467); 3) Mi što smo nekad jedva čekali da zapodjenemo razgovor *sa čovjekom*, (LG, II, 34); 4) obnavlja ... sliku vječno mlade snage i uporne borbe *s vremenom* (LG, II, 56);

- Instrumental s predlogom *s(a)* uz sentencijalno-prelazne glagole ili prelazne glagole s akuzativom ili lokativom u funkciji objekta. Ovdje je riječ o predikaciji *čijom se realizacijom uspostavlja odnos partnerstva između agensa i realije u instrumentalu (koagensa), ali, u načelu nisu isključene ni predikacije koje se realizuju u odnosu partnerstva*. (Piper i dr. 2005: 265). Instrumental se javlja uz glagole tipa *dogovoriti se, diskutovati, razgovarati, razmijeniti* i sl.

Primjeri:

1) on to *s pticom* a ne *sa smrću* razgovara (LG, II, 300); 2) pošalji ga da malo *s Galjom* porazgovara. (LG, II, 59); 3) nije *sa Zarom* govorio (LG, II, 86); 4) on kažnjava Ivana i mene – ne samo kad mu se suprotstavimo nego i kad se slažemo *s njime*. (LG, II, 124);

5) Jedan od sprovodnika riješen da se složi *sa svim i svačim*, odobri i ovo (S, II, 31).

- Instrumental sa predlogom *s(a)* uz prelazne glagole sa slobodnim akuzativom u funkciji direktnog objekta. Riječ je o glagolima koji označavaju predikacije *čijom realizacijom agens uspostavlja odnos partnerstva između dva učesnika (van njega samog), tj. realije u akuzativu (koobjekat) i realije u instrumentalu (koobjekat)*. (Ibid., 266).

Primjeri:

1) suočiš se *s đavolom* (LG, II, 12); 2) Sve što je bilo, ... , razmekšalo se i rastopilo na toj vatri, krčka se na njoj i miješa se *s njenim dimom*. (LG, II, 19); 3) „Trebalo da se poveže *s ljudima*“ (LG, II, 71); 4) dok se sve moje rasipa prostorom i sjedinjava *sa svjetlošću*. (LG, II, 297).

- Glagol *oženiti (se)* koji podrazumijeva uspostavljanje određene vrste partnerskog odnosa zahtijeva oblik slobodnog instrumentala, pored mogućeg oblika bespredložkog akuzativa.

Primjeri:

1) Oženio se *miraždžikom* (LG, II, 527); 2) pa da sina oženi *nekom drugom* (LG, II, 373).

b) *Socijativ posrednog tipa – instrumental društva*

Instrumental sa predlogom *s(a)* uz glagole čija semantika podrazumijeva aktivnost koju čovjek može obavljati u društvu, pri čemu je moguća eksplikacija lekseme *zajedno*; i instrumental s predlogom *s(a)* u strukturama tipa *biti/zajedno u društvu s nekim*.

Primjeri:

- 1) htjela je da ide *s njim* u društvu, (LG, II, 57); 2) mogu da idu *s njom* putem (LG, II, 145); 3) „Gubi se nekud *s tim djetetom!*“ (LG, II, 216);
- 4) Vasilj i Ivan su bili *sa mnom* (LG, II, 49); 5) kao što se često događa ljudima kad su *s njim* u društvu (RS, II, 228).

c) *Instrumental cjeline*

Ovim tipu pripada instrumental s predlogom *s(a)*, i to imenice koja označava mladunče neke žive vrste, koja se javlja uz imenicu koja označava odraslog muškog ili ženskog predstavnika te vrste. Oni istupaju jedinstveno, u sintaksičko-semantičkom pogledu, te ukazuju na postojanje međusobne povezanosti.

Primjeri:

- 1) ne skupljam ja ... ni majke *s djecom* (LG, II, 209); 2) da posjetim Ivu *s Malim* (LG, II, 40).

Kauzalni instrumental

Instrumental uzroka javlja se u funkciji kauzalnog determinatora kojim se rečenična predikacija određuje s obzirom na eksplikativnu okolnost tipa uzrok. (Ibid., 269).

U jeziku Mihaila Lalića, ovaj padežni oblik označava uzrok vršenja glagolske radnje u nekoliko slučajeva:

- Slobodni instrumental, deverbativne ili deadjektivne imenice kojima se označava izvjesna aktivnost, unutrašnje raspoloženje i osobina, u svojstvu kondezatora uzročne klauze (*zato što*).

Primjeri:

- 1) sve što ima stekao je *radom*, (LG, I, 81); 2) zanio se *poslom*, (LG, I, 34); 3) Pročuo se *hrabrošću i ratnom srećom* (LG, II, 195); 4) idem da nadoknadim ono što sam izgubio *kolebanjem*. (LG, II, 213).

Prvi primjer, pored uzročnog, sadrži i značenje kvalifikativnosti, jer se pored kauzatora, otkriva i način kako je *nešto stečeno – radom*.

- Upotreba instrumentala uz glagol *hvaliti se*, ostatak je nekadašnje vrlo raširene kategorije kauzalnog instrumentala, koja se u savremenom jeziku svela na mali broj ustaljenih konstrukcija, u kojima se uzročno značenje prepliće sa značenjem instrumentalne okolnosti. (Ibid., 267).

Primjeri:

- 1) Uzgred se hvali *pećinama* (LG, I, 27); 2) kao Bojo Mumlo kad se hvali *imanjem, konjem, livadama, sinovima, uljanikom*. (LG, II, 128);

- Padežni oblik *srećom*, takođe je ostatak nekadašnjeg kauzalnog instrumentala, i njime se upućuje na čitav splet situacionih okolnosti koje su prouzrokovale vršenje glagolske radnje.

Primjer:

1) Ima još desetak tih pećina – uplaših se da će sve redom htjeti da nam pokaže. *Srećom*, on ih zaboravi. (LG, I, 27);

- Uzrok glagolske radnje može biti označen i predložko-instrumentalnim konstrukcijama, sa predlozima *pod*, *nad*, *pred*, mada je inventar imenica u instrumentalu u ovom slučaju vrlo ograničen.

Primjer:

1) Takav je rat – sve *pod njim* brzo stari i propada. (LG, I, 23).

2) dođe meni da leleknem *nad pustinjom* (LG, II, 43).

3) Sve to blijedi *pred velikim jedinstvom* o kojem ispreplitani glasovi pjevaju. (LG, II, 91);

U vezi sa predlogom *pod* i oblikom instrumentala imenice *rat*, značenje uzroka, teško je odvojiti od odredbe okolnosti (*ratnih uslova*) pod kojima se glagolska radnja vrši.

Glagol *leleknuti* semantički se sasvim podudara se glagolima *tugovati*, *jadikovati*, *rastužiti se*, pa oblik instrumentala – *pustinja* i predlog *nad* vrše funkciju izazivača¹⁶ određene emocionalne reakcije. U ovom slučaju to je pustinja, tj. samoća Lelejske gore, koja vrši aktivan uticaj na psihičko stanje Lada Tajovića.

Ablativni karakter instrumentalne konstrukcije vidljiv je u vezi sa predlogom *pred*, kojom jedinstvo kao uzročnik dovodi do stanja označenog glagolom *blijedi*.

- Upotreba instrumentala bez predloga uz refleksivne glagole tipa (*za*)*baviti se nečim*, koja je frekventna u jeziku našeg pisca, ukazuje na tijesnu povezanost između instrumentala sprovednika i uzroka, koja ukazuje na činjenicu da se iz kategorije sprovednika mogla razviti i kategorija uzroka. (Ivić 1954: 97).

Primjeri:

1) Bolje bi bilo da smo se zabavili *nečim drugim*, *vojskom*, *frontom*, (LG, II, 45); 2) nego da se *nečim* zabavim u dokolici. (LG, II, 253).

Brojna, i unekoliko pomjerena značenja instrumentala uzroka, (okolnosti, način, cilj, sprovednik) rezultat su njegovog gubljenja u savremenom jeziku, usled opšte tendencije sužavanja semantičkog polja ovog padežnog oblika (Ibid. 98–99).

Intencionalni instrumental

Određivanje rečenične predikacije, s obzirom na namjeru, odnosno cilj vrši se oblikom slobodnog instrumentala imenice *posao*, uz glagol kretanja. Nailazimo i na slučaj upotrebe iste imenice u instrumentalu, sa predlogom *za*, uz glagole kretanja koji označavaju *traganje za nečim*.

¹⁶ M. Ivić smatra da je pojam *izazivač* mnogo podesniji od termina *uzrok*, jer bolje precizira osnovnu semantičku vrijednost ovog padeža. (Ibid., 72).

Primjeri:

- 1) silazila je *poslom* do varoši (LG, II, 320);
- 2) pa bi se seljaci razišli *za poslom* a oficirčići i besposlenjaci *za hljebom*, (LG, II, 328).

Iako označavanje cilja ne pripada neposredno kategoriji uzroka, treba imati u vidu da predstavljanjem cilja kome se teži vršenjem glagolske radnje, biva istovremeno predstavljeno i ono što *podstiče subjekat* na vršenje date akcije (*posao, hljeb*, u našim primjerima).

Upotreba instrumentala u jeziku Mihaila Lalića ukazuje na njegovu zastupljenost u brojnim sintaksičko-semantikim odnosima, pri čemu je itekako zapažena tendencija sužavanja njegovog semantičkog polja, svođenjem instrumentala oruđa na sporovodničku funkciju, gubljenje kauzalnog instrumentala i interferencija značenja načina i sredstva, sredstva i objekta, načina i okolnosti, uzroka i cilja vršenja glagolom označene radnje.

Literatura:

- Arsenijević, Nada: „Akuzativ s predlogom u savremenom srpskom jeziku”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, Vol. 46, Br. 1, 2003, 107–263
- Arsenijević, Nada: „Vreme kroz vreme: O nekim padežnim konstrukcijama u srpskom jeziku“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LVI/1, Novi Sad, 2013, 61–76.
- Bašanović-Čečović, Jelena: *Jezik i stil Janka Donovića*, doktorska disertacija, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Nikšić, 2013.
- Belić, Aleksandar: *O različitim pitanjima savremenog jezika*, priređivač Darinka Gortan-Premk, XIII tom, Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2000.
- Belić, Aleksandar: *Istorija srpskohrvatsog jezika, Reči sa deklinacijom*, Knj. II, Sv. 1, Beograd, 1950.
- Belić, Aleksandar: *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, Beograd, 1941.
- Belić, Aleksandar: *Opšta lingvistika, O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, priređivač Milka Ivić, I tom, Knjiga I i II, Beograd i Novi Sad: Zavod za udžbenika i nastavna sredstva i Budućnost, 1998.
- Belić, Aleksandar: *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd: Prosveta, 1950.
- Bigović-Glušica, Rajka: *Jezik Marka Miljanova*, Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica, 1997.
- Bigović-Glušica, Rajka: „Morfološko izjednačavanje instrumentala i socijativa kod crnogorskih pripovjedača 19. vijeka”, *Srpski jezik*, Br. V, Zbornik u čast Aleksandra Belića, Beograd, 2001, 481–489.
- Bigović-Glušica, Rajka: „Upotreba socijativa bez predloga *s* u jeziku Marka Miljanova i S.M. Ljubiše”, *Zbornik radova sa šestog naučnog skupa 'Dani Marka Miljanova'*, Podgorica 2001, 72–80.
- Čorac, Milorad: *Jezik i stil Mihaila Lalića*, Priština, 1968.
- Čorac, Milorad: *Metaforski lingvostilemi*, Beograd, 1982.
- Čorac, Milorad: *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Univerzitet u Prištini, Beograd: Naučna knjiga, 1974.

- Gortan-Premk, Darinka: „Padežne i predložko-padežne uzročne konstrukcije kod Vuka“, *Južnoslovenski filolog*, Knj. XXVI, Sv. 1–2, Beograd, 1963–1964, 437–457.
- Gortan-Premk, Darinka: „O evolutivnim tendencijama akuzativnih sintagmi bez predloga u srpskohrvatskom jeziku“, *Južnoslovenski filolog*, XXXIII, Beograd, 1977, 281–295.
- Ivić, Milka: *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*, SANU, Knjiga CCXXVII, Institut za srpski jezik, Knjiga 2, Beograd: Naučna knjiga, 1954.
- Ivić, Milka: „Iz problematike padežnih vremenskih konstrukcija“, *Južnoslovenski filolog*, XXI, 1–2, 1955–1956, Beograd, 165–214.
- Ivić, Milka: „Jedno poglavlje iz gramatike našeg modernog jezika – sistem mesnih padeža“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Knjiga II, Novi Sad, 1957, 145–157.
- Ivić, Milka: „Jedno poređenje Vukovog jezika sa našim današnjim književnim jezikom“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, Knj. I, Novi Sad, 1957, 114–126.
- Katnić-Bakaršić, Marina: *Lingvistička stilistika*, Prag: Open Society Institute, 1999.
- Katnić-Bakaršić, Marina: *Stilistika*, Sarajevo, 2001.
- Maretić, Tomo: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, II izdanje, Zagreb, 1931.
- Muratagić-Tuna, Hasnija: *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, Novi Pazar: ITP Damad, 1998.
- Nenezić, Sonja: *Jezik Nikole I Petrovića*, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Knjiga 20, Podgorica, 2010.
- Ostojić, Branislav: *Jezik Petra I Petrovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1976.
- Ostojić, Branislav: *O crnogorskom književnojezičkom izrazu*, Nikšić: NIO „Univerzitetska riječ“, Titograd, 1985.
- Piper, Predrag; Antonić, Ivana; Ružić, Vladislava; Tanasić, Sreto; Popović, Ljudmila; Tošović, Branko: *Sintaksa savremenog srpskog jezika, Prosta rečenica*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd: Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005.
- Radulović, Zorica, *Jezik i stil Ćeda Vukovića*, Nikšić: Unireks, 1994.
- Šator, Muhamed: *Jezik i stil Maka Dizdara*, Stolac, 2013.
- Stanojčić, Živojin: *Sintaksa jezika Laze K. Lazarevića, II, Rečenični odnosi*, Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Nova serija, Knj. 5, Beograd, 1980.
- Stanojčić, Živojin: *Sintaksa jezika Laze K. Lazarevića, I, Sintagmatski odnosi*, Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka JF, Nova serija, Knj. 4, Beograd, 1973.
- Stevanović, Mihailo: *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) I Uvod. Fonetika, Morfologija*, Beograd: Naučna knjiga, 1991.
- Stevanović, Mihailo: *Savremeni srpskohrvatski jezik, (Gramatički sistemi i književnojezička norma); II, Sintaksa*, Beograd, Naučna knjiga, 1979.
- Stevović, Savo: *Jezik Ćamila Sijarića sa osvrtom na dijalekatsku osnovu*, Podgorica: Unireks, 1997.
- Stijović, Rada: „Govor Gornjih Vasojevića“, *Srpski dijalektološki zbornik*, LIV, rasprave i građa, SANU i Institut za jezik SANU, gl. urednik Aleksandar Mladenović, Beograd, 2007, 1–323.
- Tepevčević, Miodarka: *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše*, Odjeljenje umjetnosti, Knjiga 19, CANU, Podgorica, 2010.

Izvori:

- Lalić, Mihailo 1950. *Svadba*. Beograd: Prosveta.
Lalić, Mihailo 1973. *Svadba*. Ljubljana.
Lalić, Mihailo 1955. *Raskid*. Cetinje: Narodna knjiga.
Lalić, Mihailo 1969. *Raskid*. Beograd: Nolit.
Lalić, Mihailo 1973. *Ratna sreća*. Beograd: Nolit.
Lalić, Mihailo 1983. *Ratna sreća*. Beograd: Nolit.
Lalić, Mihailo 1957. *Lelejska gora*. Beograd.
Lalić, Mihailo 1983. *Lelejska gora*. Beograd: Nolit.
Lalić, Mihailo 1992. *Tamara*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Nataša JOVOVIĆ

INSTRUMENTALE IN THE NOVELS WRITTEN BY MIHAILO LALIC *Summary*

This work analyzes the meanings and functions of instrumentale syntagmas in the corpus comprised of the following novels by Mihailo Lalić: *The Wedding, Separation, The Wailing Mountain, Tide of War* and *Tamara*. Considering the fact that syntax is characterized by methodological pluralism, apart from the induction and deduction methods, fundamental syntactic methodology is applied, comprised of the procedures of synthesis, i.e. generating and analysis, i.e. parsing, that is, segmenting.

Key words: Mihailo Lalić, instrumentale, syntactic-stylistic features.

